

Honore de Balzac

SJAJ i BIJEDA
KURTIZANA

Prijevod Dane
Smičiklas

BIBLIOTEKA JUTARNJEG LISTA Najveća djela

6

Honore de BaJzac SJAJ I BIJEDA KURTIZANA

Naslov izvornika: Splendeurs et miseres des courtisanes

Prijevod: Dane Smičiklas

Izdavač: Globus media d.o.o. Odranska 1/1, Zagreb

Tiskara: Vjesnik d.d.

Uvez: Grafički zavod Hrvatske

Dizajn knjige: Halid Malla

ISBN 953-7160-56-4

CIP - Katalogizacija u publikaciji Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 821.133.1-31 = 163.42

BALZAC, Honore de Sjaj i bijeda kurtizana / Honore de Balzac ; s francuskoga
preveo Dane Smičiklas. - Zagreb : Globus media, 2004. - (Biblioteka Jutarnjeg lista
Najveća djela ; 6)

Prijevod djela: Splendeurs et miseres des courtisanes.

ISBN 953-7160-56-4 441012014

PRVI DIO
Kako ljube bludnice

Godine 1824. na posljednjem plesu u Operi velikom je broju krabulja zapela za oko ljepota nekoga mladića koji je šetao po hodnicima i po foajeu. Držao se kao čovjek koji traži neku ženu koju su nepredviđene zapreke zadržale kod kuće. Tajna je ovoga čas nehajnog čas žurnog hodanja poznata samo starim ženama i nekolicini iskusnih danguba. Kod ovakva ogromnog sastanka, gomila slabo promatra gomilu, interesi su strašni, čak je i besposlica zaposlena. Mladoga je gizdelina toliko zaokupljala njegova nemirna potražnja da uopće nije opazio svoga uspjeha: podrugljivo zadivljenih poklika nekih krabulja, ozbiljnoga divljenja, zagrižljivih šala i slatkih riječi nije on ni čuo ni vidio. Premda ga je njegova ljepota stavljala u red onih izuzetnih osoba koje dolaze na ples u Operu da tamo dozive kakvu pustolovinu, i koje očekuju kao što su ljudi nekad čekali dobitak na ruletu, dok je još Frascati živio, ipak se činilo da je poput građanina siguran da će dobro provesti svoju večer; po svojoj prilici to bio junak jedne od onih tajna što se odigravaju među tri osobe, onih tajna od kojih se sastoji čitav krabuljni ples u Operi i koje su poznate samo onima što u njima igraju ulogu. Za mlade je naime žene koje idu na nj da bi mogle reći »Vidjela sam«, za ljude iz pokrajine, za neiskusne mladiće i za strance, Opera tada vjerojatno palača umora i dosade. Njima je ta crna, spora i stisnuta gomila, koja hoda amo-tamo, koja se valja, okreće amo-tamo, penje se i silazi, i koja se može usporediti samo s mravima na njihovu mravinjaku, tako malo razumljiva kao burza bretonskom seljaku, kojemu je nepoznato postojanje glavne knjige državnih vjerovnika. Osim rijetkih izuzetaka, muškarci se u Parizu ne maskiraju: muškarac u dominu daje smiješan dojam. U tome se pokazuje genij naroda. Ljudi koji

njega mogle sakriti duboke ponore, kao i kod mnogih mladića koji hoće da igraju kakvu ulogu u Parizu a nemaju potrebnog kapitala za svoje zahtjeve i koji svaki dan stavljaju na kocku sve za sve, žrtvujući Bogu kojemu se u ovom kraljevskom gradu najviše umiljavaju: slučaju. Ipak su njegovo odijelo i njegovo držanje bili besprijekorni, hodao je po klasičnom parketu foajea kao stalan gost Opere. Tko nije opazio da tamo kao i na svim mjestima Pariza postoji neki način držanja koji odaje tko si, što radiš, odakle dolaziš i što hoćeš?

— Krasna li mladića! Ovdje se čovjek može okrenuti da ga vidi

— reče neka maska u kojoj su stalni plesni gosti prepoznali otmjenu gospođu.

— Ne sjećate li ga se? — odgovori joj muškarac koji joj je dao ruku. A gospođa vas je du Chatelet upoznala s njim...

— Sto? To je ljekarnikov sin u koga se bila zaljubila i koji je postao novinarom, ljubavnikom gospođice Coralije?

— Ja sam mislio da je suviše duboko pao a da bi ikada mogao opet isplivati na površinu i ne razumijem kako se može opet pojaviti u pariškom društvu — reče grof Siksto du Chatelet.

— Izgleda kao knez — reče maska — i nije mu to dala ona glumica s kojom je živio. Moja nećakinja, koja ga je otkrila, nije ga znala tako udesiti. Voljela bih upoznati ljubavnicu toga Sargina. Recite mi nešto iz njegova života što bi mi omogućilo da ga uznemirujem. Ovaj je par, koji je mladića slijedio šapćući, tada oštro promatrala maska širokih ramena.

— Dragi gospodine Chardon — reče prefekt Charente primajući gizdelina za ruku — dopustite mi da vas upoznam s jednom osobom koja se želi ponovo s vama upoznati...

— Dragi grofe Chatelet — odgovori mladić — upravo me ta osoba poučila kako je smiješno ime koje mi dajete. Kraljev mi je ukaz vratio ime Rubempre, ime mojih predaka po majci. Premda su novine javile ovu činjenicu, ona se tiče tako neznatne ličnosti, te se ne stidim da na nju podsjetim svoje prijatelje, svoje neprijatelje i ravnodušne: vi se ubrojite među one koje hoćete, ali sam siguran da ćete odobriti mjeru koju mi je savjetovala vaša žena kad je još bila samo gospođa de Bargeton.

Ovaj je fini žalac nasmijao markiza, a kod prefekta Charente izazvao je nervozno drhtanje.

— Reći ćete joj — nadoda Lucien — da ja sad nosim crveni grb s

žele sakriti svoju sreću mogu ići na ples u Operu a da na nj ne dođu, a maske koje su bezuvjetno prisiljene da uđu, odmah odlaze. Najzabavniji prizor, čim se otvori ples, pruža gužva na vratima što je stvara val ljudi koji odlaze i sudaraju se s onima koji dolaze. Zakrabuljeni su dakle muškarci ili ljubomorni supruzi koji dolaze uhoditi svoje žene ili muževi koji imaju kakvu ljubavnu pustolovinu pa neće da ih uhode njihove žene: oba ta položaja jednako izazivaju smijeh. Tako je toga mladića, a da nije ni znao, kao ubojica slijedila neka debela i kratka maska, koja se valjala kao kakva bačva. Za svakoga stalnog gosta Opere ovaj je domino odavao kakva upravnog činovnika, mjenjačkog agenta, bankara, bilježnika, ukratko nekog građanina koji sumnja u svoju nevjernu ženu. U visokom društvu nitko zaista ne trci za dokazima koji bi ga mogli poniziti. Već je više krabulja jedna drugoj smijući se pokazalo ovu nakaznu ličnost, druge su je oslovile, neki su joj se mladići rugali. Širina njezinih pleća i njezino držanje pokazivalo je očiti prezir za ova beznačajna zadirkivanja. Ona je išla kamo ju je vodio taj mladić, kao progonjeni vepar koji ne mari za metke što mu zuje oko usiju, ni za pse što za njim laju. Premda bi se na prvi pogled bilo moglo činiti da su oni koji su došli radi užitka kao i oni koji su došli zbog zabrinutosti obukli isto odijelo, onu glasovitu venecijansku crnu odjeću, i mada je sve na plesu u Operi isprepletano, različiti se krugovi od kojih se sastoji pariško društvo među sobom nalaze, prepoznaju i promatraju. Neki upućeni imaju tako jasne pojmove da im je ta nečitljiva knjiga interesa čitljiva kao kakav zanimljiv roman. Za stalne goste ovaj dakle čovjek nije mogao ići za kakvom ljubavnom pustolovinom, jer bi tada zacijelo nosio kakav dogovoreni crveni, bijeli ili zeleni znak koji odaje već odavno pripremljenu sreću. Nije li se radilo o nekoj osveti? Kad su vidjele masku koja je tako izbliza slijedila toga mladića — miljenika žena, neke su dangube ponovo svratile svoju pozornost na ono lijepo lice na koje je užitak stavio božansku aureolu. Mladić ih je interesirao: što je više hodao amo-tamo, to je veću radoznalost pobuđivao. Sve je kod njega uostalom ukazivalo na to da je navikao na otmjen život. Prema nekom kobnom zakonu za naše doba, jedva postoji kakva bilo fizička bilo moralna razlika između najotmjenijega, najbolje odgojenoga sina koga vojvode i pera i ovoga dražesnog mladića kojega je još nedavno usred Pariza davila bijeda svojim željeznim rukama. Ljepota i mladost su kod

nađenju. Markiza nije poznavala nikoga na svijetu koji bi bio kadar igrati ulogu ove maske. Bojala se stupice pa sjedne i sakrije se. Grof Siksto du Chatelet, kojemu je Lucien skratio naslov za ono njegovo častohlepno »du« svakako s namjerom koja je mirisala na dugo smišljanu osvetu, slijedio je izdaleka ovoga gizdelina. Uskoro se sastane s nekim mladićem kojemu je, kako je mislio, mogao govoriti od srca k srcu.

— No, Rastignac, jeste li vidjeli Luciena? Potpuno se promijenio u držanju i u mišljenju.

— Da sam tako lijep mladić kao on, ja bih bio još bogatiji od njega

— odgovori mladi rasipnik laganim ali finim tonom koji je izražavao vedru šalu.

— Ne — šapne mu u uho krupna maska i vrati mu sto puta milo za drago tonom kojim je izrekao ovu jednu jedinu riječ.

Kako Rastignac nije bio takav čovjek da proguta uvredu, ostao je kao gromom ošinut i dao se odvesti k prozoru nekom željeznom rukom koje se nije mogao otresti.

— Vi mladi pjetliću iz kokošinjca mame Vauquer, kojemu je nedo stajalo srčanosti da zgrabi milijune tate Taillefera kad je već najveći dio posla bio gotov, za vašu osobnu sigurnost znajte ovo: ako se ne budete prema Lucienu vladali kao prema bratu koga volite, vi ste u našim rukama, a mi nismo u vašima. Šutnja i odanost! Inače ću se ja umiješati u vašu igru i srušit ću vaše kugle. Lucien de Rubempre se nalazi pod zaštitom najveće današnje sile — Crkve. Birajte između života i smrti. Vaš odgovor?

Rastignacu se vrtjelo u glavi kao čovjeku koji je zaspao u šumi i probudio se pokraj izgladnjele lavice. Bojao se, ali je bio bez svjedoka: u takvim prilikama i najodvažnije ljude hvata strah.

— Samo *on* može znati i usuditi se... — reče za sebe poluglasno. Maska mu stisne ruku kako bi ga spriječila da završi svoju rečenicu.

— Postupajte kao da je to *on* — reče.

Rastignac se ponašao kao milijunaš na otvorenoj cesti koji je vidio kako razbojnik nišani na nj: predao se.

— Moj dragi grofe — reče on du ChSteletu kad se vratio k njemu

— ako vam je stalo do vašeg položaja, postupajte s Lucienom de Rubempreom kao s čovjekom koga ćete jednoga dana vidjeti na mnogo višem položaju no što je vaš.

bijesnim bikom od srebra na zelenom polju.

— Srebrnoga bika... — ponavljao je Chatelet.

— Gospoda će vam markiza objasniti, ako ne znate, zašto je ovaj stari grb nešto bolje nego komornički ključ i carske zlatne pčele koje se nalaze na vašem, i to na veliku žalost gospođe Chatelet, rođene Negrepelisse d'Espard... — živo reče Lucien.

— Budući da ste me prepoznali, ne mogu vas više uznemirivati, i ne bih vam mogla objasniti do koje me mjere zanimete — reče mu tiho markiza d'Espard čudeći se njegovoj bezobraznosti i sigurnosti koju je taj od nje nekad prezreni čovjek stekao.

— Dopustite mi onda, gospođo, da sačuvam jedinu mogućnost koju imam da zaokupljam vaše misli, ostavite me u ovoj tajanstvenoj polusjeni — reče on sa smiješkom kao onaj čovjek koji neće sigurnu sreću izvirgavati pogibli.

Markiza nije mogla suzdržati malu naglu kretnju kad je osjetila da ju je, prema jednome engleskom izrazu, Lucienova pravilnost *presjeklo*.

— Čestitam vam zbog promjene staleža — reče grof du Chatelet Lucienu.

— A ja primam čestitku kao što mi je izričete — odvrati Lucien i pozdravi markizu s neizmjernom draži.

— Napuhanac! — reče tiho grof gospođi d'Espard. — Konačno je osvojio svoje pretke.

— Kad je napuhanost kod mladića upravljena protiv nas, gotovo uvijek ukazuje na neku osobu koja vrlo visoko stoji, jer među nama ona ukazuje na nesreću. Stoga bih voljela poznati onu od naših prijateljica koja je ovu lijepu pticu uzela pod svoju zaštitu. Možda bih tada našla mogućnost da se večeras zabavljam. Moj je anonimni list bez sumnje zloba koju je spremila neka moja suparnica, jer je u njemu govora o ovom mladiću; njegovu mu je bezobraztinu po svoj prilici netko diktirao: uhodite ga. Ja ću uzeti ruku vojvode de Navarreinsa, pa ćete me opet lako moći naći.

U onom se trenutku kad je gospođa d'Espard htjela osloviti svoga rođaka tajanstvena maska postavi između nje i vojvode da joj šapne u uho:

— Lucien vas ljubi, on je pisac pisamca; vaš je prefekt njegov najveći neprijatelj, pa zar se onda mogao pred njim izjasniti?

Neznanac se udalji i ostavi gospođu d'Espard u dvostrukom izne-

tako tankim slojem duha kao što je kruh nadničara namazan tankom naslagom češnjaka. On je znao spremiti u svoj ambar sve ono što je napabirčio — ideje i škude — po poljima nesređenoga života kakav provode književnici i političari. Blondet je na svoju nesreću plaćao svojom snagom za svoje mane i za svoju lijenost. Kako je uvijek zapadao u nevolje, on je pripadao onoj vrsti odličnih ljudi koji sve mogu za sreću drugih a ništa ne mogu za svoju, onim Ala-dinima koji dopuštaju da netko posudi od njih svjetiljku. Ovi divni savjetnici imaju oštrouman i valjan duh kad ga ne muči osobni interes. Kod njih radi mozak a ne mišica. Odatle ona nestalnost njihova značaja i odatle onaj prijekor kojim ih satiru slabiji duhovi. Blondet je dijelio svoju novčarku s drugom kojega je dan prije uvrijedio, jeo je, pio i spavao s onim kojega je sutradan kanio zadaviti. Ovi su zanimljivi *paradoksi opravdavali sve*. *Kako je cijeli svijet* shvaćao kao šalu, ni sam nije htio da ga shvaćaju ozbiljno. Bio je mlad, omiljen, gotovo slavan, sretan, pa se nije kao Finot brinuo za to da stekne potreban imutak za stare dane. Najveća je možda hrabrost u ovaj čas bila potrebna Lucienu da odbrusi Blondetu kao stoje *odbrusio gospodi* d'Espard i Chateletu. Ali su kod njega na žalost užici taštine spriječili djelovanje ponosa, koji je sigurno začetnik mnogih velikih djela. Njegova je taština slavila slavlje u predašnjem susretu: pokazao se bogat, sretan i pun prezira prema onim dvjema osobama koje su ga prezrele kad je bio siromašan i bijedan. Ali zar je pjesnik, kao neki stari diplomat, mogao bezobzirno napasti dvojicu takozvanih prijatelja koji su ga primili u nuždi, kod kojih je spavao u vrijeme svoje nevolje? Finot, Blondet i on su se zajedno ponizivali, oni su slavili orgije koje nisu samo proždirale novac njihovih vjerovnika. Kao oni vojnici koji ne znaju svoju hrabrost upotrijebiti na pravom mjestu, Lucien je tada učinio ono što radi mnogo ljudi u Parizu: on se ponovo osramotio, jer je prihvatio Finotovu ruku i nije odbio Blondetovo milovanje. Tko se bavio novinarstvom, ili tko se još njime bavi, dolazi u krutu nuždu da pozdravlja ljude koje prezire, da se smiješi svome najvećem neprijatelju, da trpi najsmradnije prostote, da prlja sebi prste ako hoće da svojim napadačima plati milo za drago. Čovjek se navikava na to *da gleda kako se čini zlo, da ga propušta; najprije ga odobrava, a na koncu ga i sam čini*. S vremenom se duša umanjuje, jer je prlja sramotni i neprestani kompromis, pokretač plemenitih misli

Maski je izbjegla jedna kretnja zadovoljstva, i ona opet pođe Lucienovim tragom.

— Moj dragi, vrlo ste brzo promijenili svoje mišljenje o njemu — odgovori s pravom začuđeni *prefekt*.

— Jednako tako brzo kao oni koji sjede u centru a glasaju s desnicom — odgovori Rastignac tome prefektu-narodnom zastupniku koji još prije nekoliko dana nije glasovao za vladu.

— Ima li još danas mišljenja? Postoje samo interesi — upadne des Lupeaulx, koji ih je slušao. — O čemu se radi?

— O gospodinu de Rubempreu, koga mi Rastignac želi prikazati kao neku ličnost — reče narodni poslanik generalnom tajniku.

— Moj dragi grofe — odgovori mu ozbiljno des Lupeaulx — gospodin de Rubempre je vrlo zaslužan mladić i ima tako dobro zaleđe da bih bio presretan kad bih s njime opet mogao sklopiti poznanstvo.

— Tu će brzo pasti u osinjak razvratnika našega doba — reče Rastignac. Tri su se sugovornika okrenula prema kutu u kojem je stajalo nekoliko književnika, više-manje slavnih ljudi, i nekolicina razvratnika. Ova su gospoda iznosila svoje primjedbe, svoje dosjetke i zlobne šale pokušavajući se zabavljati i očekujući kakvu zabavu. U ovoj zbrda-zdola sastavljenoj skupini bilo je ljudi s *kojima je* Lucien dolazio u dodir, a oni su pod prividno lijepim postupcima prema njemu skrivali loše namjere.

— No, Luciene, moje dijete, moj ljubimce, opet smo se potkožili, okrpali. Odakle dolazimo? Opet smo pomoću darova iz Florinina budoara uzjahali *na konja*? Vrlo dobro, moj mladiću! — reče mu Blondet puštajući Finotovu ruku da prijateljski obuhvati Luciena oko struka i da ga pritisne na svoje srce.

Andoche Finot je bio vlasnik jednoga časopisa u kojemu je Lucien gotovo besplatno radio, a Blondet ga je obogaćivao svojom *suradnjom*, svojim razborom, svojim mudrim savjetima i dubinom svojih pogleda. Finot i Blondet bili su oličenje Bertranda i Rationa¹, s tom razlikom što je La Fontainova mačka konačno opazila da je varaju, dok je Blondet, premda je znao da ga vara, Finotu dalje služio.

Ovaj sjajni *condottiere* pera morao je zaista biti dugo rob. Finot je sakrivao okrutnu volju pod nezgrapnim vanjskim oblicima, pod pospanom bezobraznom gluposti, koja je toliko bila presvučena

Duhovit je i lijep: ne smije li i on uspjeti prema onoj tvojoj: *quibuscumque viis*⁵. Evo ga pred nama u njegovoj milanskoj bojnoj opremi, sa snažnim napola izvučenim bodežom i razvijenom zastavom.

— Boga ti, Luciene, a gdje si omaknuo ovaj krasni prsluk? Samo ljubav može naći takva sukna. Imamo li stan? Ovaj Čas mi fe potrebno znati adrese svojih prijatelja, ne znam gdje ću noćas spavati. Finot me je pod prostačkom izlikom da će imati ljubavni doživljaj noćas bacio van.

— Moj dragi — odgovori Lucien — provodim u životu aksiom s kojim je Čovjek siguran da će mirno živjeti: *Fuge, late, tace*⁶. Osta vljam vas.

- Ali ja ne ostavljam tebe dok mi ne platiš onaj sveti dug, onu malu večerul Hm? — reče Blondet, koji je suviše volio dobro omastiti brkove i koji se dao častiti kad je bio prazne kese.

- Kakvu večeru? — upita Lucien s nestrpljivom kretnjom.

- Ne sjećaš li se? Evo po tome prepoznajem kad nekom prijatelju dobro pođe: sve zaboravlja.

— Zna on što nam je dužan, jamčim za njegovo srce — reče Finot prihvaćajući Blondetovu šalu.

— Rastignac — reče Blondet hvatajući za ruku ovoga mladoga rasi-pnika upravo kad je došao do gornjega kraja foajea u blizinu stupa gdje su stajali tobožnji prijatelji — radi se o večeri: ta i vi ćete biti s nama... ako gospodin — nastavi on ozbiljno pokazujući na Luciena

- ne bude i nadalje poricao taj dug časti: on je to kadar.

- Gospodin de Rubempre, jamčim, nije kadar da to učini — reče Rastignac, misleći na sasvim nešto drugo nego na obmanjivanje.

— Evo Bixioua — usklikne Blondet — on će također doći, bez njega nije ništa potpuno. Bez njega mi ni šampanjac ne razvezuje H/.ik, i sve mi je bljutavo, pa i najbolje šale.

Moji prijatelji — reče Bixiou — vidim da ste se okupili oko čuda dana. Naš dragi Lucien obnavlja Ovidijeve *Metamorfoze*⁷. Kao što su se bogovi pretvarali u rijetko povrće i druge stvari da zavedu žene, tako se naš Chardon pretvorio u plemića da zavede... koga?... Charlesa X.I Moj dragi Luciene — reče on primajući ga /a dugme njegova kaputa — kad novinar postane veliki gospodin, zaslužuje lijepu mačju deraču. Na njihovu mjestu — reče taj nemilosrdni šaljivac pokazujući na Finota i Vernoua — ja bih te naćeo u njihovim malim novinama, ti bi im donio stotinjak franaka: deset

hrđa, šarke se banalnosti troše i okreću se same od sebe. Alcesti² postaju Filintima³, značajevi slabe, talenti se kvare, vjere u lijepa djela nestaje. Takav koji se nekad htio ponositi svojim napisanim stranicama rasipa svoju snagu na jadne članke za koje ga njegova savjest prije ili kasnije prekora kao za isto toliko loših djela. Bili su došli, kao što se dogodilo kod Lousteaua i Vernoua, da postanu veliki pisci, a postali su nemoćni novinari. Stoga se ne mogu dovoljno pohvaliti oni u kojih je značaj na visini njihova talenta: ljudi d'Arthezova kova, koji znaju sigurno hodati po liticama književnoga života. Lucien nije znao što da odgovori na Blondetovo laskanje, jer je njegov duh na Luciena neodoljivo zavodnički djelovao, i on je kao razvratnik sačuvao svoju vlast nad svojim učenicom, a osim toga je zbog svog ljubavnog odnosa s groficom de Montcornet zauzimao visok položaj u otmjenom društvu.

— Jeste li baštinili od kakvoga ujaka? — upita ga Finot s podrugljivim izrazom lica.

— Ja sam počeo, kao i vi, sistematski izrabljivati glupane — odgovori Lucien jednakim tonom.

— Gospodin jamačno ima kakav časopis, kakve novine? — upita Andoche Finot bezobrazno napuhano kao izrabljivač prema onome koga izrabljuje.

— Imam nešto bolje — odvrati Lucien, jer mu je taština, koju je povrijedila neprirodna nadmoć glavnog urednika, povratila svijest o njegovom novom položaju.

— A što vi imate, moj dragi?...

— Imam stranku.

— Postoji li Lucienova stranka? — upita Vernou smiješeći se.

— Finot, ovaj te dječak daleko pretekao, to sam ti i pretekao. Lucien ima talenta, nisi znao s njim dobro postupati, nego si ga mučio. Pokaj se, ti surovi klipane! — poviče Blondet.

Blondet je bio lukav kao lija i nazrijevao je u Lucienovu govoru, kretnjama i licu više od jedne tajne. Premda ga je ublaživao, znao mu je upravo tim riječima stezati podbradnjak uzde. Htio je doznati razloge zašto se Lucien vratio u Pariz, njegove namjere i sredstva za život.

— Klekni na koljena pred ovom moći koju nikad nećeš imati, ma bio ti sto puta Finot⁴ — nastavi on. — Pripusti gospodina, i to smjesta, u broj jakih ljudi kojima pripada budućnost. On je naš!

u nekadašnju komediju. »Štakor« je bio suviše skup: nije donosio *ni časti ni koristi ni užitka*. Mode »štakora« je tako potpuno nestalo da je danas malo ljudi znalo tu intimnu pojedinost otmjenoga života prije restauracije, sve do trenutka kad su neki pisci ponovo uzeli »štakora« kao novu temu.

— Kako! Zar bi nam Lucien, koji je ubio Coraliju, oteo Torpillu?"

— upita Blondet.

Kad je maska s atletskim oblicima čula to ime, nehotice se trгла. To je Rastignac opazio, premda je trzaj bio prikriven.

— To nije moguće! — odgovori Finot. — Torpille nema ni prebijene pare da bi je komu dala: ona je od Florine posudila tisuću franaka, kako mi je rekao Nathan.

— Oh! gospodo, gospodo!... — reče Rastignac pokušavajući braniti Luciena protiv tako ogavnih podvala.

— Onda je — usklikne Vernou — nekadašnji uzdržavani Coralijin ljubavnik postao tako krepostan?...

— Oh, baš mi tih tisuću franaka — reče Bixiou — dokazuju da naš Lucien živi s Torpillom...

— Kako nenadoknativ gubitak trpi elita književnosti, znanosti, umjetnosti i politike! — reče Blondet. — Torpille je jedina raspuštena djevojka od koje se može izgraditi lijepa kurtizana: nikakva obrazovanost nije je pokvarila, ne zna ni čitati ni pisati: ona bi nas razumjela. Mi bismo svojoj epohi darovali jedan od onih prekrasnih aspazijanskih¹² likova bez kojih nema velikoga stoljeća. Vidite kako gospođa du Barry dobro pristaje XVIII. vijeku, Ni-non de Lenclos XVII., Marion de Lorme XVI., Imperia XV, Flora Rimskoj Republici, koju je ona izabrala za svoju baštinicu, i koja je njezinom ostavštinom mogla isplatiti svoj državni dug. Sto bi bio Horacije bez Lidije, Tibul bez Delije, Katul bez Lezbije, Proper-cije bez Cintije, Demetrije bez Lamije, koja još i danas sačinjava njegovu slavu?

— Kad Blondet u foajeu Opere govori o Demetriju, suviše mi se čini kao Članak iz *Debatsa* — Šapne Bixiou u uho svome susjedu.

— I bez svih ovih kraljica što bi bilo carstvo Cezara? — nastavljao je i dalje Blondet. — La'is i Rodopa su Grčka i Egipat. Sve su uostalom poezija onih vjekova u kojima su živjele. Ova poezija, koja nedostaje Napoleonu, jer je njegova udovica, velika armija, kasarnska šala — nije nedostajala revoluciji, koja je imala gospodu

stupaca dobrih dosjetaka.

— Bixiou — reče Blondet — ugostitelj nam je svet dvadeset četiri sata prije gozbe i dvanaest sati poslije nje: naš dični prijatelj daje nam večeru.

— Kako! Kako! — nastavi Bixiou — a što je potrebnije nego jedno veliko ime sačuvati od zaborava i obdariti darovima ubogo plemstvo talentiranoga čovjeka? Luciene, ti uživaš poštovanje štampe, kojoj si bio najljepši ukras, a mi ćemo te podupirati. — Finot, nekoliko redaka u uvodnom članku! — Blondet, jedan lukav člančić na četvrtoj stranici tvojih novina! Najavimo da je izašla najbolja knjiga našega doba: »Strijelac Karla IX.«. Zamolimo Dauriata da nam izda »Ivančice«, ove božanske sonete francuskoga Petrarce. Podignimo svoga prijatelja na štitu štampanoga papira koji stvara i uništava slavu.

— Ako hoćeš večeru — reče Lucien Blondett da se otrese ove skupine koja je postajala sve većom — čini mi se da nisi trebao upotrijebiti hiperbolu ni parabolu sa svojim starim prijateljem, kao da je on kakva budala. Sutra navečer kod Lointiera — reče živahno kad je vidio kako dolazi neka žena prema kojoj se požurio.

— Oh! oh! oh! — reče Bixiou *podrugljivo* mijenjajući glas kod svakoga usklika, kad mu se činilo da prepoznaje masku prema kojoj je Lucien išao — to zaslužuje da se potvrdi.

I on je slijedio taj lijepi par, prestigao ga i promotrio ga oštrim pogledom, te se vratio na veliko zadovoljstvo svih ovih zavidnika koji su htjeli znati odakle dolazi *promjena* Lucienovih *novčanih* sredstava.

— Moji prijatelji, vi već odavna poznate sreću gospodina de Rubemprea — reče im Bixiou. — To je nekadašnji des Lupeaubcov »štakor«.

Sada je već zaboravljena izopačenost, koja je još u početku ovoga stoljeća bila vrlo raširena, a sastojala se u raskoši »štakora«. »Štakorom« — ta je riječ u tom smislu već zastarjela — zvala se djevojčica od deset do *jedanaest godina*, *statistica* u nekom kazalištu, naročito u Operi, koju su neki razvratnici odgojili za opačinu i besramnost. »Štakor« je bio nekakav paklenski paž, ulično derište kojemu su se opraštali svi uspjeli pothvati. »Štakor« je mogao sve uzeti, čovjek ga se morao Čuvati kao opasne životinje, on je unosio u život element veselosti kao nekoć Scapin⁸, Sganarelle⁹ i Frontin¹⁰

govor vrvi *od* duhovitih dosjetaka, ona poznaje tajnu onomatopeje u najljepšim bojama, ona...

— Ti si profučkao pet franaka svoga feljtona — reče Bixiou prekidajući Lousteaua; — Torpille je beskonačno nešto bolje nego to sve: vi ste manje-više svi bili njezini ljubavnici, a nijedan od vas ne može reći da mu je ona bila ljubovca, ona vas uvijek može imati, a vi nju nećete nikada. Vi silom provaljujete njezina vrata, vi je morate moliti za kakvu uslugu...

— Oh! ona je plemenitija nego razbojnički poglavica koji dobro obavlja svoj posao, i odanija nego najbolji školski drug — reče Blondet; — čovjek joj može povjeriti svoju kesu i svoju tajnu. Ali ono što bi me potaklo da je izaberem za kraljicu, jest njezina bur-bonska ravnodušnost za palog ljubimca.

— Ona je, kao i njezina majka, mnogo preskupa — reče des Lu-peaulx. — Lijepa Holandanka bi bila progutala dohotke toledskog nadbiskupa, ona je pojela dva bilježnika...

— I hranila Maxima de Traillesa kad je bio paž — reče Bbriou.

— Torpille je suviše skupa, kao Rafael, kao Careme, kao Taglioni, kao Lavvrence, kao Bouille, kao što su bili preskupi svi genijalni umjetnici... — reče Blondet.

— Nikada Estera nije izgledala kao otmjena žena — reče tada Rastignac pokazujući na masku kojoj je Lucien davao ruku. — Ja bih se kladio za gospođu de Serizv.

— Nema sumnje — usklikne du Chatelet — i imovina se gospodina de Rubemprea objašnjava.

— Ah! Crkva zna izabrati svoje levite. Kako bi bio krasan tajnik kakve ambasade] — reče des Lupeaulx.

— To više — nastavi Rastignac — što je Lucien talentiran čovjek. Ova su gospoda o tome doživjela ne jedan dokaz — doda on promatrajući Blondeta, Finota i Lousteaua.

— Da, taj je dječak tako skrojen da će daleko doći — reče Louste-au, koji se izjedao od zavisti — to više što ima ono što mi nazivamo »nezavisnost u idejama«.

— Ti si ga načinio takvim kakav jest — reče Vernou.

— Dobro — odvrati Bixiou promatrajući des Lupeaubca — pozivam se na sjećanje gospodina generalnog tajnika i izvjestitelja za molbe, ova je maska Torpille, kladim se za jednu večeru...

— Primam okladu — reče du Chatelet, jer je želio doznati istinu.

Tallien? Sada u Francuskoj, gdje se radi o tome tko će zasjesti na prijestolje, stoji zaista prazno prijestolje. Mi svi možemo stvoriti jednu kraljicu. Ja bih sam Torpilli bio dao tetku, jer je njezina majka suviše vjerodostojno umrla na polju sramote: du Tillet bi joj bio platio hotel, Lousteau kočiju, Rastignac slugu, des Lupeaulx kuhara, Finot šešire (Finot se nehotice trgnuo kad je iz neposredne blizine dobio ovaj ubod), Vernou bi joj bio pravio reklame, Bixiou opskrbljivao *svojim* dosjetcama? Plemstvo bi bilo došlo da se zabavlja kod naše Ninone, i k njoj bismo bili primamili umjetnike pod prijetnjom ubitačnih članaka. Ninon II bi bila divno besramna, neizmjereno raskošna. Ona bi imala svoje nazore. Kod nje bi se bilo čitalo koje zabranjeno dramsko remek-djelo, koje bi se bilo dalo u nuždi izričito sastaviti. Ona ne bi bila postala liberalka, jer je kurtizana bitno monarhistički nastrojena. Ah! koliki gubitak! Ona bi bila morala grliti cijelo jedno stoljeće, a ljudi samo jednoga malog mladića! Lucien će od nje načiniti kakva lovačkog psal

— Nijedna od ženskih velesila koju spominješ nije gacala po ulici

— reče Finot — a ovaj se lijepi »Štakor« valjao po blatu.

— Kao ljljanova sjemenka u nagnjenoj zemlji — odvrati Vernou

— ona se tamo uljepšala, tamo je procvala. Odatle dolazi njezina premoć. Nije li netko morao sve upoznati, da stvara smijeh i veselje koji prianjaju o sve?

— Ima pravo — reče Lousteau, koji je dosada bez riječi promatrao. — Torpille se zna smijati i nasmijavati. Ova znanost velikih pisaca i velikih glumaca pripada onima koji su proniknuli u sve društvene dubine. U osamnaestoj godini ova je djevojka spoznala najveće obilje i najnižu bijedu, sve ljude na svim stupnjevima. Ona drži u rukama kao neki čarobni štapić kojim odvezuje brutalne požude što su ih tako silovito potisnuli ljudi koji još imaju srca premda se bave politikom ili znanošću, književnošću ili umjetnošću. Nema žene u Parizu koja bi mogla kao ona reći životinji u čovjeku: »Izidi!« i životinja ostavlja svoju jazbinu i valja se u razuzdanosti; ona te *stavlja k stolu koji se sve savija od obilja*, ona ti pomaže piti, pušiti. Ukratko, ta je žena ona sol koju je opjevao Rabelais i koja, kad se posipa po travi, oživljuje je i uzdiže je sve do divnih krajeva umjetnosti: njezina odjeća širi nevjerojatne krasote, njezini prsti u pravo vrijeme rasipavaju drago kamenje, kao što njezina usta rasipaju smiješak, ona daje svakoj stvari smisao onoga Časa, njezin

U božicu. Maska je stajala tamo kao da je bila sama s Lucienom, i za tu ženu nije više postojalo onih deset tisuća osoba, nije bilo više one teške atmosfere pune prašine, ne! Ona je stajala pod božanskim svodom ljubavi kao što Rafaelove madone stoje pod zlatnom ovalnom aureolom. Ona nije osjećala da su je gurali laktovima, plamen njezina pogleda probijao je kroz rupe maske i spajao se s Lucienovim očima, pa se čak činilo da i drhtanje njezina tijela potječe od same kretnje njezina prijatelja. Odakle dolazi taj plamen koji obasjava zaljublvenu ženu i odlikuje je iznad sviju? Odakle dolazi ona vilinska lakoća koja, kako se čini, mijenja zakone teže? Je li to duša koja izlazi van? Ima li sreća fizičke snage? Nevinost djevice i draži djetinjstva izbijali su iz domina. Premda su ova dva bića bila odvojena, čak su i u hodu nalikovala na one skupine Flore i Zefira koje su najvještiji kipari umjetnički isprepleli. No to je bilo više nego kiparstvo, više nego najveća umjetnost: Lucien i njegov lijepi domino podsjećali su na one anđele zabavljene cvijećem i pticama koje je kist Giovannija Bellinija stavio pod slike djevice-majke. Lucien i ova žena pripadali su mašti, koja je iznad umjetnosti kao što je uzrok iznad posljedice.

Kad je ta žena, koja je zaboravila sve, bila jedan korak od te skupine, Bixiou poviče:

— Estera!

Nesretnica naglo okrene glavu kao osoba koja čuje da je netko zove. Prepozna toga zlobnoga čovjeka, i spusti glavu kao čovjek na umoru koji izdiše posljednji uzdah. Provali smijeh, te se sve orilo i skupina se rasprši po mnoštvu kao gomila preplašenih miševa, koji s ruba nekoga puta bježe u svoje rupe. Samo se Rastignac nije udaljivao više nego što je morao, da se ne bi činilo kao da bježi pred Lucienovim blistavim pogledima, pa se mogao diviti jednako dubokim, premda skrivenim bolima jednoga i drugoga: ponajprije jadnoj Torpilli kao ošinutoj gromom, zatim nerazumljivoj maski, jedinom čovjeku ove skupine koji je ostao. Estera šapne samo riječ Lucienu u uho upravo kad su joj klecala koljena, i Lucien nestane s njome podupirući je. Rastignac je pratio pogledom *taj krasni par*, zadubljen u svoje misli.

— Odakle joj to ime Torpille? — upita ga neki sumorni glas koji ga je pogodio u dubinu duše, jer nije više bio promijenjen.

— To je zaista *on*, i opet je izmakao... — reče Rastignac za se.

— Hajde, des Lupeauc — reče Finot — nastojte prepoznati uši svoga bivšega štakora.

— *Nije* potrebno počinjati zločin protiv povrede maske — odvrati Bixiou. — Torpille i Lucien će se vratiti k nama kad budu opet prošli *foajeom*. Obvezujem se tada da ću vam dokazati da je to ona.

— Opet je dakle isplivao na površinu naš *prijatelj Lucien*? — reče Nathan, koji se pridruži skupini — a ja sam mislio da se vratio u Angouleme da tamo završi svoj život. Je li otkrio kakvu tajnu protiv vjerovnika?

— On je učinio ono što ti nećeš tako brzo — odgovori Rastignac — sve je platio.

Krupna je maska kimajući glavom potvrđivala.

— Kad *muškarac u njegovoj dobi* postane uredan čovjek, ode stranicom, nema više smionosti, postaje rentijer — nastavi Nathan.

— Oh¹. taj će uvijek ostati veliki *gospodin*, uvijek će imati visoke misli, koje će ga izdizati iznad tobože nadmoćnih ljudi — odgovori Rastignac.

U ovaj čas su novinari, gizdelini i dangube — svi promatrali ovaj dražesni predmet njihove oklade, kao što trgovci konjima promatraju konja na prodaju. Ovi suci koji su ostarjeli u upoznavanju pariške pokvarenosti, sve sami ljudi odličnoga duha, a opet na različitom *području*, svi jednako pokvareni, jednako razvratni, svi neobuzdanog častoljublja, navikli na to da sve pretpostavljaju, da sve pogađaju, žarko su uprli oči u jednu maskiranu ženu, koju nitko nije mogao odgonetnuti osim njih. Jedino su oni i neki stalni gosti na plesu u Operi mogli prepoznati pod dugim mrtvačkim pokrovom onoga domina, pod kukuljicom, pod visećim ogrtačem, pod kojima nije moguće prepoznati ženu, oblinu oblika, osobitost držanja i koraka, kretnje bokova, držanje glave i sve one pojedinosti koje obične oči ne mogu zamijetiti, a bile su lako vidljive njihovima. Usprkos ovoj bezobličnoj vanjštini, oni su dakle mogli prepoznati najdirljiviji prizor, onaj prizor što ga pruža oku žena koju oživljuje istinska ljubav. Bila to Torpille, vojvotkinja *de Maufrigneuse* ili gospoda de Serizv, zadnja ili prva prečka na društvenoj ljestvici, ovo je biće svakako bilo divan stvor, vizija sretnih snova. Ovi stari mladići jednako kao i oni mladi starci tako su se uzбудili da su zavidjeli Lucienu na divnoj prednosti toga preobražaja žene

neugodnih kutova, među kojima se ističu ulica de Langlade, izlaz prolaza Saint-Guillaume, i nekoliko uglova ulica. Općinska uprava dosad nije mogla ništa učiniti da očisti ovu veliku gubavnicu, jer je prostitucija već odavna tamo postavila svoj glavni stan. Možda je sreća za pariški svijet što se ovim uličicama ostavlja njihov gnusan izgled. Kad čovjek ovuda prolazi danju, ne može sebi zamisliti što biva noću iz ovih ulica: ovim ulicama prolaze čudna bića koja ne pripadaju nikakvu svijetu; polugole i bijele prilike stoje uz zidove, sjena je živahna. Između kućnih zidova i prolaznika šuljaju se odjeće koje hodaju i govore. Pokoja se poluotvorena vrata počnu grohotom smijati. Do uha ti dopiru onakve riječi koje su, kako kaže Rabelais, bile smrznute *pa su se* otopile. Iz pločnika odzvanjaju ritornele. Nije to neodređena buka, ona nešto znači: kad je hrapava, to je čovječji glas, ali ako nalikuje na pjevanje, nema više ništa ljudsko i približava se zviždanju. Često iznenada zazviždi. Napokon pete čizama imaju nešto izazovno i porugljivo. Čovjeku se zavrti u glavi kad vidi sve ovo. Tamo su izmijenjene atmosferske prilike: čovjeku je vruće zimi a hladno ljeti. Ali kakvo god bilo vrijeme, ova čudna priroda pruža isti prizor: tamo živi fantastični svijet Berlinčanina Hoffmanna. *Ni* najbolji blagajnik-računovodža ne nalazi ovdje ništa zbiljsko ako je prošao tjesnace ulica koji vode u pristojne ulice gdje ima prolaznika, dućana i svjetiljaka. Vrednija je prezira ili je besramnija nego kraljice i nego i kraljevi prošlih vremena, koji se nisu bojali baviti kurtizanama, uprava ili moderna politika što se više ne usuđuju pogledati u lice *ovoj rani* velikih gradova. Svakako se mjere moraju mijenjati prema vremenu, a takve su mjere osjetljivije kad diraju u pojedinca i u njegovu slobodu, ali bi se možda čovjek morao pokazati širokogrudan i smion u materijalnim stvarima kao što su zrak, svjetlo i prostorije. Moralist, umjetnik i razumni upravnik požalit će za nekadašnjim drvenim galerijama Palais-Rovala, gdje su se natiskavale ove ovčice koje će uvijek doći onamo kamo idu šetaoci: a nije li bolje da šetaoci idu onamo *gdje* su one? Sto se dogodilo? Danas su najsjajniji *dijelovi* bulevara, ovo čarobno šetalište, zabranjeni uvečer obitelji. Redarstvo se nije znalo okoristiti prilikom koju su mu u tom pogledu pružili neki prolazi, tako da je moglo spasiti javnu cestu. Djevojka koju je na plesu u Operi slomila jedna riječ stanovala je već jedan *dva mjeseca* u ulici de Langlade, u nekoj kući ružne vanj-

— Šuti li ću te zadaviti — odgovori maska sasvim drugim glasom.
— Zadovoljan sam s tobom, održao si svoju riječ i stoga imaš više od jedne desnice u svojoj službi. Šuti odsada kao grob, a prije nego zašutiš, odgovori mi što ću te *pitati*.
— Ova je djevojka tako dražesna da bi zaludila samoga cara Napoleona, i da bi zaludila čak i onoga kojega bi bilo mnogo teže zavesti tebe! — odgovori Rastignac udaljujući se.
— Jedan časak — reče maska. — Pokazat ću ti da se moraš praviti kao da me nisi nikad nigdje vidio.
Taj čovjek skine masku. Rastignac je oklijevao jedan trenutak, jer nije ništa vidio od one ogavne osobe koju je nekad poznao u kući Vauquer.
— Vrag vam je omogućio da sve promijenite na sebi, osim vaših očiju, koje čovjek ne bi mogao nikad zaboraviti — reče mu on. Čvrsta ga je šaka stisnula za ruku da mu preporuči vječnu šutnju. U tri sata ujutro des Lupeaulx i Finot nađoše rasipnika Rastignaca na istom mjestu, *naslonjena na stup kod* kojega ga je ostavila strašna maska. Rastignac se ispovjedio sam sebi: on je bio ispovjednik i pokajnik, sudac i okrivljeni. Dao se odvesti na doručak, i kad je došao kući, bio je dobroano pripit, ali šutljiv.
Ulica de Langlade kao i susjedne ulice nagrđuju Palais-Royal i ulicu de Rivoli. Ovaj dio najsjajnije četvrti Pariza dugo će *nositi ljagu* sramote koju su mu utisnule hrpe smeća staroga Pariza, na kojima su nekad stajali mlinovi. Ove uske, mračne i blatne ulice, gdje se odvijaju poslovi kojima nije stalo do njihove vanjštine, dobivaju noću tajanstvenu fizionomiju punu opreka. Svakoga tko dođe iz osvjetljenih mjesta ulice Saint-Honore, iz ulice Neuve-des-Petits-Champs i Richelieuove ulice, u kojima se tiska neprekidno mnoštvo i u kojima sjaju remek-djela obrta, mode i umjetnosti, svakoga čovjeka kojemu *nije poznat večernji Pariz* mora obuzeti tužna tjeskoba kad zapadne u mrežu malih ulica koje okružuje ovo svjetlo što odsijeva do neba. Tamna sjena dolazi iza ovih bujica plinskoga svjetla. S vremena na vrijeme jedna blijeda svjetiljka baca svoje nesigurno i nejasno svjetlo koje više ne osvjetljuje stanovite tamne uglove. Prolaznici idu brzo i rijetki su. Dućani *su zatvoreni*, a ako je koji otvoren, daje loš dojam: to je kakva zaprljana i mračna krčma ili prodavaonica rublja u kojoj se prodaje kolonjska voda. Neka nezdrava studen zebe te za kosti. Prolazi malo kola. Ima

Jedna grijalica s izgorenim ugljenom govorila je o događaju ovoga strašnoga jutra, kukuljica i ogrtač domina bili su na zemlji. Krevet nije bio raspoređen. Jadni stvor, smrtno pogoden u srce, bez sumnje je sve tako ostavio kad se vratio iz Opere. Stijenj svijeće koji se skrtnuo u tekućini što ju je sadržavala zdjelica na svijećnjaku pokazivao je koliko se Estera bila zadubila u svoja *posljednja ra-/mišljanja*. Rupčić natopljen suzama dokazivao je kako je iskren bio očaj ove Magdalene, koje je klasična poza bila poza bezbožne kurtizane. *Ovo* iskreno kajanje nasmije svećenika. Kako je bila nespretna, kad je htjela umrijeti, Estera je bila ostavila svoja vrata otvorena a da nije računala da zrak dviju soba treba veću količinu ugljena da postane zagušljiv. Plin ugljena ju je samo omamio. Svježi /rak koji je sada prodro sa stuba postupno ju je vraćao k svijesti, da opet osjeti svoje patnje. Svećenik je stajao nepomično, zadubljen u svoje mračne misli, a nije ga dirala božanska ljepota te djevojke, i promatrao je njezine prve kretnje kao da je ona kakva životinja. Njegove su oči prividno ravnodušno bludjele s ovoga slomljenog tijela po svakovrsnim predmetima. Promatrao je pokućstvo ove sobe, kojoj je crveni, izglačani i hladni pod jedva skrivao loš, izlizan sag. Staromodni krevet od obojena drva, optočen zastorima od žutoga pamučnog platna s crvenim ružama, jedan jedini naslonjač i dva stolca isto tako od obojena drva, presvučeni istim *pamučnim* platnom, a takve su također bile draperije na prozoru; tapeta je bila išarana cvijećem, ali je bila crna i masna od zuba vremena; jedan stol za šivanje od mahagonijeva drveta; kamin natrpan prostim kuhinjskim posuđem, dva načeta svežnja cjepanica; na kamenoj ploči kamina je tu i tamo bila staklenina izmiješana s nakitom, sa škarama; prljavi jastučić, bijele i namirisane rukavice, prekrasan šešir koji je bio bačen na vrč za vodu, jedan Ternaux-šal koji je začepio prozor, lijepa *haljina obješena o čavao*, *mali tvrdi divan bez jastuka*, proste kaljače i dražesne cipele, vezivo koje bi pobudilo zavist kakve kraljice, tanjuri od običnoga porculana na kojima su se *vidjeli* ostaci posljednjeg obroka i zatrani priborom od kineskog srebra, te srebrnine siromašnoga Pariza; jedna košara puna krumpira i prljavog rublja, a na njemu je bila kapica od gaza, zatim jedan otvoren i prazan loš ormar s ogledalom. Na njegovim su se policama vidjele potvrde zalagaonice: to je bila cjelokupna slika tužnih i veselih, bijednih i bogatih stvari koje su se *nametale* pogledu.

štine. Ova se građevina naslanja na zid neke ogromne kuće, loše je obojena, nema dubine, a bajoslovno je visoka. Dobiva svjetlo s ulice i prilično je slična *kokošjim* ljestvama. Na svakom se katu nalazi jedan stan od dvije sobe. Gore vode uske stube koje su kao prilijepljene o zid i čudno su osvijetljene prozorskim zaklopcima koji izvana ocrtavaju naslon na stubama, a svaki hodnik na stubištu označuje odvodna cijev. To je najogavnija osobitost Pariza. Dućan i međukat je tada pripadao nekom limaru. Vlasnik je stanovao na prvom katu, druga četiri kata su nastavale vrlo pristojne grizete. Vlasnik i vratarica bili su prema njima obzirni i uslužni jer je bilo teško iznajmiti tako čudno *građenu kuću* i na takvom mjestu. Značaj se ove četvrti objašnjava time što postoji dosta veliko mnoštvo takvih kuća koje trgovina neće i koje može upotrijebiti samo nepriznati, zloglasni i nečasni obrt.

U tri sata poslije podne vratarica, koja je vidjela kako je neki mladić u dva sata ujutro doveo kući gospođicu Esteru smrtno bolesnu, upravo se tajno svjetovala s grizetom s gornjega kata. Djevojka joj je rekla, prije nego se popela u kočiju da ide na neku zabavu, kako je nemirna radi Estere: nije je *čula da se miče*. Estera je bez sumnje još spavala, ali se ovaj san činio sumnjiv. Budući da je vratarica bila sama u svojoj sobici, žalila je što ne može otići gore da se raspita što se dogodilo na četvrtom katu gdje je stanovala gospođica Estera. Upravo kad se odlučila povjeriti limarevu sinu stražu u svojoj sobici u međukatu, koja je bila neka vrsta izdubljenja gdje se zid malo uleknuo, jedan se fijaker zaustavio. Neki čovjek zamotan od glave do pete, u očitoj namjeri da sakrije svoje odijelo ili svoje zvanje, izađe iz *njega i upita za gospođicu Esteru*. Vratarica se odmah posve umirila, šutnja i mir kod zatvorenice činili su joj se sada posve objašnjeni. Kad se posjetilac penjao stubama iznad sobice, vratarica je opazila srebrne kopče koje su krasile njegove cipele, činilo joj se da je opazila crne rese pojasa na mantiji. Sišla je dolje i pitala je kočijaša, koji joj je bez riječi odgovarao, a vratarica je ipak razumjela. Svećenik je pokucao. Nije dobio nikakva odgovora. Čuo je lake uzdahe i na silu je otvorio vrata ramenom, i to snagom koju mu je bez *sumnje* podavalo milosrđe, a koju bi međutim svatko drugi smatrao navikom. On pohita u drugu sobu i opazi pred svetom djevicom od obojene sadre jadnu Esteru kako kleči, *ili bolje* kako se srušila i sklopila ruke. Grizeta je izdisala.

— Osjećate li se bolje? — upita svećenik i dade joj piti zašećerene vode.

Činilo se da ovaj čovjek pozna ovakva osebjuna kućanstva, on je u njima sve razumio. Bio je kao kod kuće. Ova prednost da netko bude svuda kao kod kuće pripada samo kraljevima, raspuštenim djevojkama i lopovima.

- Kad vam opet bude potpuno dobro — nastavi ovaj neobični svećenik nakon kraće stanke — reći ćete mi koji su vas razlozi naveli da počinite svoj posljednji zločin, naime pokušaj samoubojstva.

- Moja je povijest vrlo jednostavna, moj oče — odvrati ona. — Prije tri mjeseca sam još živjela u neredu u kojem sam se rodila. Bila sam zadnji i najbesramniji stvor, a sada sam samo najnesretniji stvor na svijetu. Dopustite mi da vam ne govorim o svojoj jednoj majci, ona je umorena...

- Nju je umorio neki kapetan u nekoj sumnjivoj kući — reče svećenik prekidajući svoju pokajnicu... — Poznam vaše podrijetlo i znam, ako se ikojoj osobi ikad može oprostiti što je provodila besraman život, da se može vama, jer su vam nedostajali dobri primjeri.

- Nisam, žalibože, ni bila krštena, niti sam primila pouku u kojoj vjeri. — Sve se onda može popraviti — nastavi svećenik — samo ako vaša vjera i vaše kajanje bude iskreno, bez skrivenih misli.

— Lucien i Bog ispunjavaju moje srce — reče ona s dirljivom bezalenošću.

- Mogli biste reći Bog i Lucien — odvrati svećenik smiješeći se.

- Vi me podsjećate na svrhu moga dolaska. Nemojte izostaviti ništa što se odnosi na ovoga mladića.

- Vi dolazite zbog njega? — upita ona s izrazom ljubavi koja bi bila raznježila svakoga drugog svećenika. — Oh! on je sve slutio.

— Ne — odgovori on — vaša smrt nikoga ne zabrinjava, vaš život zabrinjava. Hajde, objasnite mi svoje ponašanje.

— Jednom riječju — reče ona.

Jadno je djevojčce drhtalo zbog osornoga svećenikova tona, ali kao žena koju već dugo nije surovost iznenadila.

— Lucien je Lucien — nastavi ona — najljepši i najbolji mladić od živih bića, ali ako ga poznate, moja će vam se ljubav činiti vrlo

Da li se u ove tragove raskoši pod ovim krhotinama, u ovo kućanstvo koje je tako dobro pristajalo boemskom životu ove djevojke što je ovdje u svojem zgužvanom donjem rublju bila slomljena kao poginuli konj u svojoj ormi, pod svojim slomljenim rudom, upleten u svoje uzde, da li se nad ovim neobičnim prizorom zamislio ovaj svećenik? Je li sebi govorio da je ovo zalutalo stvorenje moralo biti bar nesebično, da toliko siromaštvo združuje s ljubavlju bogatoga mladića? Je li ovaj nered u pokućstvu pripisivao neredu u njezinu životu? Je li osjećao samilost, užas? Je li njegovo milosrđe bilo ganuto? Tko bi ga bio vidio kako je tamo stajao prekriženih ruku, namrštena čela, nabranih usana, ukočena pogleda, bio bi pomislio da je zabavljen zlobnim, pakosnim osjećajima, oprečnim mislima i kobnim osnovama. Svakako je bio neosjetljiv prema lijepim oblinama grudi koje su bile gotovo zgnječene pod težinom naprijed nagnutog gornjeg tijela i prema dražesnim oblicima čučće Venere, koji su se vidjeli pod crnom donjom suknjom, toliko se Estera bila jako podvinula poda se. Klonulost te glave koja je, kad se gledala odostraga, pružala pogledu bijeli, meki i vitki zatiljak, lijepa smiono razvijena ramena nisu ga dirala. Nije podigao Esteru, činilo se da ne čuje njezino ganutljivo disanje, koje je odavalo povratak u život; bio je potreban grozni jecaj i strašan pogled koji je na njega bacila ova djevojka, da se on udostoji da je podigne i da je odnese u krevet s tolikom lakoćom te je to odavalo izvanrednu snagu.

— Lucienel — reče ona šapćući.

— Ljubav se vraća, onda žena nije daleko — reče svećenik s nekom gorčinom.

Sad je žrtva pariške pokvarenosti opazila odijelo svoga spasitelja i reče s djetinjim smiješkom, kad ono stavlja svoju ručicu na željeni predmet:

— Ja onda neću umrijeti a da se ne pomirim s nebom.

— Vi ćete moći okajati svoje grijeha — reče svećenik i namoči joj čelo vodom te joj dade mirisati octa iz bočice koju je našao u kutu.

— Osjećam kako život, mjesto da me ostavlja, struji u mene — reče ona kad je primila od svećenika ove usluge i izrazila mu svoju zahvalnost neobično prirodnim kretnjama.

Ova primamljiva pantomima koju bi Gracije bile mogle igrati da zavedu posve je opravdavala nadimak ove neobične djevojke.

žena bez grijeha; i kad ga neka žena sretne, može samo njega ljubiti: etol Ali takvu biću potrebno je biće koje je jednako njemu. Ja sam dakle htjela biti dostojna da me moj Lucien ljubi. Odatle je došla moja nesreća. Jučer su me u Operi prepoznali neki mladići koji nemaju ni toliko srca koliko tigar ima milosrđa, ali još bih se i s tigrom sporazumjela! Veo nevinosti što sam ga nosila, pao je. Njihov mi je smijeh razdirao dušu i srce. Nemojte misliti da ste me spasili, ja ću umrijeti od tuge.

— Vaš veo nevinosti?... — reče svećenik. — Vi ste dakle s Lucie-nom postupali s krajnjom strogosti?

— Oh! moj oče, kako mi vi, koji ga poznate, postavljate takvo pitanje!

— odgovori ona i divno mu se nasmiješi. — Bogu se čovjek ne može opirati.

— Ne hulite na Boga — reče svećenik blagim glasom. — Nitko ne može biti sličan Bogu, pretjerivanje slabo pristaje istinskoj ljubavi, vi još niste za svoga idola osjetili čistu i pravu ljubav. Da ste osjetili promjenu koju ste, kako se hvalite, na sebi izvršili, postigli biste kreposti koje su dar mladosti, bili biste osjetili slasti čistoće i nježnost stidljivosti, ta dva vijenca slave mlade djevojke. Vi ga ne volite.

Estera se zgrozila, što je i svećenik vidio, ali to nije uzdrimalo mir ovoga ispovjednika.

— Da, vi ga ljubite poradi sebe a ne zbog njega, poradi prolaznih užitaka koji vas očaravaju a ne poradi ljubavi kao takve. Ako ste ga se tako domogli, vi niste osjetili onu svetu jezu koja prožima biće u koje je Bog utisnuo pečat divne savršenosti: jeste li mislili na to da ste ga ponizili svojim nekadašnjim nečistim životom, da ste htjeli pokvariti jedno dijete onim groznim nasladama kojima ste zaslužili onaj svoj poznati sramni nadimak? Vi ste bili nedosljedni i sebi i svojoj kratkotrajnoj ljubavi...

— Kratkotrajnoj? — ponovi ona i podigne oči.

— Kakvim da se imenom nazove ona ljubav koja nije vječna a ujedinjuje nas do groba s onim koga ljubimo?

— Ah! želim biti katolkinja — poviče ona muklim i snažnim glasom kojim bi bila dobila milost našega spasitelja.

— Može li biti ženom Luciena de Rubemprea takva djevojka koja nije primila ni križa od crkve, ni znanja, koja ne zna ni čitati ni pisati, a niti moliti se, koja ne može ni koraka načiniti a da se pločnik

prirodnom. Slučajno sam ga prije tri mjeseca susrela u kazalištu Porte-Saint-Martin, kamo sam išla, jednom, kad sam imala izlaz, jer smo mi imale jedan dan slobodan u tjednu, u kući gospođe Mevnardie, gdje sam bila. Lako ćete shvatiti da sam sutradan uzela dopust bez dopuštenja. Ljubav mi je obuzela srce i tako me promijenila te sama sebe više nisam poznala kad sam se vratila iz kazališta. Zgrozila sam se nad samom sobom. Nikad Lucien nije mogao ništa znati. Mjesto da mu kažem gdje živim, dala sam mu adresu onoga stana u kome je tada stanovala moja prijateljica koja je bila tako dobra te mi ga je ustupila. Kunem vam se svojom svetom riječi...

— Ne smijete se zaklinjati.

— Je li to zakletva kad vam dajem svoju svetu riječ? No, od toga sam dana radila u onoj sobi sama kao izgubljena i šivala košulje za dvadeset osam sua po komadu kako bih živjela od poštena rada. Punih mjesec dana jela sam samo krumpire da ostanem pristojna i dostojna Luciena, koji me ljubi i poštuje kao najkreposniju među najkreposnijima. Dala sam policiji propisnu izjavu da opet zadobijem svoja građanska prava, i podvrgnuli su me paski na dvije godine. Oni isti koji te vrlo lako unesu u listu sramote prave izvanredne poteškoće da te izbrišu iz nje. Sve što sam molila nebo bilo je da učvrsti moju odluku. Imat ću u travnju devetnaest godina: u ovoj dobi ima još mogućnosti... Meni se bar čini da sam se rodila tek prije tri mjeseca... Svako sam jutro molila dragoga Boga i zaklinjala ga da Lucien ne dozna za moj prijašnji život. Kupila sam ovu djevicu koju vidite: molila sam je na svoj način, jer ne znam molitava, ne znam ni čitati ni pisati, nikad nisam išla u crkvu, nikad nisam vidjela dobroga Boga nego samo na procesijama, iz radoznalosti.

— A što govoriš djevici?

— Govorim joj kao što govorim Lucienu s onim zanosom duše od kojega se rasplače.

— Ah, on plače?

— Od veselja — reče ona živo. — Jadni mišići Mi se tako dobro razumijemo kao da imamo istu dušu. On je tako mio, tako umiljat, tako nježan u srcu, u duhu i u vladanju. On kaže da je pjesnik, a ja kažem da je Bog... Oprostite! ali vi svećenici ne znate što je ljubav. Uostalom, samo mi dovoljno poznajemo muškarce da bismo cijenili jednoga Luciena. Jedan je Lucien, vidite, tako rijedak kao

bile sjajne i žute kao u tigra i koje je strogi život i oskudica bila prekrila onakvim velom kakav se nalazi na horizontu za vrijeme pasje vrućine: zemlja je vruća i sjajna ali je od magle mutna i nejasna pa se gotovo i ne vidi. Upravo španjolska ozbiljnost i duboke bore. Što su ih iznakazile brazgotine gadnih kozica pa su izgledale kao ra-zrovane kolotečine, ispresijecale su njegovo zelenkasto i od sunca opaljeno lice. Tvrdoća ovih crta isticala se to više što ih je kao uokvirivala oskudna vlasulja svećenika koji puno ne drži do svoje osobe, ćelava crna vlasulja koja je na svjetlu izgledala crvena. Njegov atletske gornji dio tijela, njegove ruke kao u starog vojnika, njegova široka pleća i njegova jaka ramena, sve je to bilo kao u onih karijatida što su ih graditelji srednjega vijeka upotrebljavali na nekim talijanskim palačama i na koje nepotpuno podsjećaju karijatide na pročelju kazališta Porte-Saint-Martin. Čak i ljudi koji ni najmanje nisu bistra pogleda bili bi došli na to da su ovoga čovjeka samo najsvetije strasti ili zaista neobični doživljaji nagnali u krilo Crkve. Zaista su ga samo najčudnovatiji događaji mogli promijeniti, ako se takva narav uopće može promijeniti. Žene koje su provodile život koji je Estera tako žestoko odbacila zapadaju u stanje posvemašnje ravnodušnosti prema vanjskim oblicima muškarca. One su slične današnjem književnom kritičaru koji se u stanovitom pogledu može s njima usporediti i koji zapada u stanje duboke nebrige za umjetničke oblike: on je čitao toliko djela, on ih toliko vidi kako prolaze pokraj njega, toliko se naviknuo na napisane stranice, doznao je za tolike rasplete, vidio je toliko drama, toliko je napisao članaka, a da bi rekao što je mislio, toliko je puta izdao stvar umjetnosti za volju svojih prijatelja i neprijatelja, te mu se to sve napokon zgadi, ali ipak i dalje vrši svoje zvanje kao književni sudac. Potrebno bi bilo čudo da taj pisac napiše kakvo djelo, jednako kao što bi trebalo čudo da se čista i plemenita ljubav rascvate u srcu koje kurtizane. Glas i kretnje toga svećenika koji kao da su dolazili sa Zurbaranova platna činili su se tako neprijateljski jednoj djevojci, kojoj je oblik malo značio, te se ona manje smatrala predmetom njegove brige nego više kao potrebno sredstvo neke njegove osnove. Premda nije mogla razlikovati između laskanja koje dolazi iz osobnoga interesa i usrdnosti koja proizlazi iz milosrđa — jer čovjek mora biti dobro na oprezu da lijepe riječi prijatelja ne uzme za gotov novac — ipak se osjećala kao da je u pandžama kakve grdne goropadne ptičurine

ne podigne da je optuži, koja se odlikuje jedino prolaznom vrijednosti svoje ljepote, koju će možda sutra bolest odnijeti, može li takav pokvareni i poniženi stvor, koji je poznavao svoje poniženje... (bez toga znanja i s manje ljubavi prije bi vam se moglo oprostiti...) može li budući plijen samoubojstva i pakla biti njegovom ženom? Svaka je rečenica bila kao ubod bodežom koji ju je pogađao u dubinu srca, kod svake rečenice sve su jači i jači jecaji i guste suze očajne djevojke pokazivali s kolikom je snagom prodiralo svjetlo u njezinu pamet koja je bila neuka kao pamet divljaka, u njezinu napokon probuđenu dušu, u njezino biće koje je pokvarenost bila prekrila blatnim slojem leda koji se sad topio na suncu vjere.

— Zašto nisam umrla! — To je bila jedina misao što ju je izrekla u bujici misli što su vrvjele njezinim mozgom i koje su ga izjedale.

— Draga kćerko — reče taj strašni sudac — postoji jedna ljubav koja se nikako ne može priznati pred ljudima i njezino priznanje anđeli primaju sa sretnim smiješkom.

— Koja?

— Ljubav bez nade, ljubav koja nadahnjuje život, koja usađuje u njega klicu požrtvornosti, koja oplemenjuje sve čine mišlju da se postigne idealno savršenstvo. Da, anđeli odobravaju takvu ljubav, ona dovodi do spoznaje Boga. Neprestano se usavršavati da posta-neš dostojan onoga koga ljubiš, prinostiti mu potajne žrtve, obožavati ga izdaleka, davati svoju krv kaplju po kaplju, žrtvovati mu svoje samoljublje, ne poznavati više ni ponosa ni srdžbe prema njemu, zatajiti mu čak okrutnu ljubomoru koju izaziva u srcu, dati mu sve što želi, pa bilo to i na vlastitu štetu, voljeti što on voli, okrenuti uvijek lice prema njemu da ga slijediš a da on i ne zna. Ovakvu bi vam ljubav bila i vjera oprostila, ona ne bi vrijedala ni ljudske ni Božje zakone i vodila bi vas drugim putem nego vaše prljave požude.

Kad je Estera čula ovu užasnu osudu koja je bila izražena jednom riječi (i to kakvom riječi! i kakvim glasom), obuzelo ju je opravdano nepovjerenje. Ova je riječ djelovala kao grom koji naviješta skorbu oluju. Promatrala je ovoga svećenika i uhvatio ju je takav unutarnji grč koji hvata i najhrabrije kad se iznenada nađu pred neposrednom opasnosti. Nikakav pogled ne bi bio mogao pročitati što se sad događa u tom čovjeku. Ali čak i najodvažniji bio bi prije zadrhtao nego se ponadao kad je vidio njegove oči, koje su nekad

mladića kamen spoticanja, oni su također i milosrdni. Znajte ovo, moja kćerko: osoba koju Lucien ljubi ima pravo na njihovo poštovanje kao što pravi kršćanin poštuje čak i blato gdje slučajno sja božansko svjetlo. Ja sam došao da budem kao posrednik njihove dobrotvorne misli, ali da sam vas našao posvema opaku, drsku, lukavu, pokvarenu do srži, gluhi na glas pokajanja, bio bih vas ostavio njihovoj srdžbi. Ona politička i građanska sloboda koja se tako teško dobiva, koju policija u interesu društva s pravom dugo zavlaci i koju vi, kako sam čuo, sa žarom pravoga kajanja želite — evo jel — reče svećenik i izvuče ispod svoga pojasa jedan papir u službenom obliku. Vidjeli su vas jučer, a ova obavijest je datirana od danas: vidite kako su moćni ljudi koji se zanimaju za Luciena. Kad je Estera vidjela ovaj papir, spopadne je tako očito grčevita drhtavica kakvu izaziva nenadana sreća, te joj se pokaže na usnama onakav ukočeni smiješak kao u luđaka. Svećenik je stajao i promatrao ovo dijete da vidi hoće li se oduprijeti tolikim dojmovima, kad se oslobodi strašne snage koju pokvareni ljudi dobivaju iz same svoje pokvarenosti, i kad se vrati na svoju krhku i nježnu prvobitnu narav. Kao lažljiva kurtizana Estera bi odglumila komediju, ali kako je postala opet nedužna i iskrena, ona je mogla umrijeti kao što operirani slijepac može opet izgubiti vid ako prejako svjetlo padne na njegovo oko. Ovaj je dakle čovjek duboko zagledao u ljudsku narav, ali je ostao u svom miru, koji je bio strašan zbog svoje ukočenosti. On je bio hladna, bijela, do neba visoka gora, koja je nepomična i mrka, s granitnim stranama a ipak dobrohotna. Raspuštene su djevojke u biti prevrtljive. One bez razloga prelaze iz najtupljega nepovjerenja u posvemašnje povjerenje. One su u tom pogledu još ispod životinje. U svemu su pretjerane: u svojim radostima kao i u svom očaju, u svojoj vjeri kao i u svom bezvjerju. One bi poludjele i kad ih ne bi desetkovala kod njih naročita smrtnost, i kad koji sretni slučaj neke od njih ne bi podigao iz blata u kojemu žive. Da do dna proniknemo u bijedu ovoga užasnoga života, trebalo bi vidjeti kako daleko neki stvor može ići u mahnitosti a da u njoj ne ustraje, i tada bismo se mogli diviti žestokom ushitu Torpille pred nogama ovoga svećenika. Ova je jadona djevojka gledala ovaj papir koji joj je donosio slobodu s onakvim izražajem kakav je Dante zaboravio i kakav je nadmašivao izume njegovoga Pakla. Ali je sa suzama došla reakcija. Estera se digne, zagrlila ovoga čovjeka oko

Sjaj i bijeda kurtizana

koja je dugo kružila nad njom i na koncu se na nju bacila, i u svom je strahu rekla tjeskobnim glasom:

— Ja sam mislila da svećenici imaju zadaću da nas tješe, a vi me ubijate.

Na ovaj krik nedužnosti svećenik se nehotice trgne i zaustavi: sabere se prije nego je odgovorio. Taj su se trenutak ove dvije osobe koje su se tako neobično sastale uzajamno ispod oka promatrale. Svećenik je shvatio djevojku, ali djevojka nije mogla razumjeti svećenika. On se bez sumnje odrekao neke osnove koja je prijetila jednoj Esteri i vratio se na svoje prvobitne misli.

— Mi smo liječnici duša — reče on blagim glasom — i znamo koji lijekovi odgovaraju njihovim bolestima.

— Morate mnogo oprostiti bijedi — reče Estera.

Ona je mislila da je pogriješila, pa je spuzla s kreveta i bacila se pred noge tom čovjeku, izljubila njegovu mantiju s dubokom po-niznošću i podigla prema njemu svoje zaplakane oči.

— Mislim da sam već mnogo učinila — reče ona.

— Slušajte, moje dijete: vaš je zao glas ražalostio Lucienovu obitelj. Oni se boje, i to ne bez razloga, da ćete ga odvući u neuredan život, u svijet ludosti...

— To je istina, ja sam ga dovela na ples da ga stavim u nepriliku.

— Vi ste dovoljno lijepi da bi on preko vas mogao slavlje slaviti u otmjenom društvu, pokazivati vas s ponosom i praviti vas paradnim konjem. Kad bi samo trošio svoj novaci... Ali on će trošiti svoje vrijeme i svoju snagu, izgubit će volju za lijepim životom koji mu žele pripremiti. Umjesto da jednoga dana bude ambasador, bogat, slavan, i da mu se svi dive, bit će kao oni toliki rasipnici koji su upropastili svoj talent u pariškom blatu — ljubavnik jedne razvratne žene. Vi ćete se kasnije sami vratiti u svoj prijašnji život, pošto se za kratko vrijeme uspnete u sferu otmjenosti, jer vi u sebi nemate snage koju daje dobar odgoj, snage da se oprete bludu i da mislite na budućnost. Vi isto tako nećete prekinuti sa svojim prijateljicama kao što niste prekinuli s onim ljudima koji su vas jutros osramotili u Operi. Budući da su pravi Lucienovi prijatelji bili preplašeni zbog ljubavi koju ste u njemu pobudili, slijedili su njegove korake i sve su doznali. Kako ih je posve obuzeo strah, oni su me poslali k vama da ispitam vaša raspoloženja i da odlučim o vašoj sudbini. Ali premda su dovoljno jaki da uklone s puta ovoga

vi ste u pretpaklu gdje su nekrštena mala djeca...

— Mala djeca! — ponovi ona nježnim glasom.

— ... Kako ste vi u listovima policije kao brojka izvan ljudskih bića — nastavi neosjetljivi svećenik — ako vam je ljubav, koja vas je malko dimula, izazvala prije tri mjeseca dojam da ste se tek rodili, tada od danas morate osjećati da ste doista u djetinjstvu. Morate se, dakle, vladati kao da ste djevojčica, morate se potpuno promijeniti, a ja preuzimam na sebe da vas neće nitko prepoznati. Ponajprije morate zaboraviti na Luciena.

Jadnoj je djevojci ova riječ slomila srce. Ona podigne oči na svećenika i zaklima glavom da neće. Ona nije mogla govoriti kad je ponovo u spasitelju vidjela krvnika.

— Vi ćete se bar odreći toga da ga vidite — reče on. — Ja ću vas odvesti u jedan samostan gdje se odgajaju mlade djevojke iz naj boljih obitelji. Tamo ćete postati katolkinja, tamo će vas poučiti u obavljanju kršćanskih dužnosti, tamo će vas poučiti u vjeri. Moći »ote iz njega izići kao obrazovana, nevina, čista, dobro odgojena djevojka, ako...

Ovaj Čovjek podigne prst i zaustavi se.

— Ako u sebi osjećate snage — nastavi on — da ovdje ostavite lorpillu.

- Ah! krikne jadna djevojka, za koju je svaka riječ bila kao ton one glazbe koje zvukovi otvaraju polagano rajska vrata — ah! kad i bilo moguće da izlijem ovdje svu svoju krv i da drugu dobijem mjesto nje...

— Slušajte me!

Ona zašuti.

- Vaša budućnost ovisi o snazi vašeg zaborava. Zamislite se u opsegu svojih obaveza: jedna riječ, jedna kretnja koja bi odala u vama Torpillu, ubila bi Lucienovu ženu. U snu izrečena riječ, ne hotična misao, nečedan pogled, nestrpljiva kretnja, uspomena na razvratnost, jedan propust, kimanje glavom koje bi otkrilo što zna te ili što vam je na vašu nesreću poznato...

- Pustite, pustite, moj oče — reče djevojka sa zanosom kao sveti-Ca — kad bih morala hodati u cipelama od usijana željeza i smijati se, kad bih morala živjeti u stezniku obloženom samim Šiljcima i držati se dražesno kao plesačica, kad bih morala jesti kruh posut pepelom, piti pelin — sve to bilo bi slatko i lako!

Sjaji bijeda kurtizana

vrata, nasloni glavu na njegove grudi, plakala je na njima i ljubila je oporo sukno koje je pokrivalo čelično srce, te se činilo kao da hoće prodrijeti u njega. Zgrabila je ovoga čovjeka, izljubila mu ruke; ona mu se, svakako u svetom izljevu zahvalnosti, mazila i ulagivala na sve mile načine, davala mu je stotinu imena od milja, govorila mu stotinu puta u tim slatkim rečenicama: Dajte mi ga! i to s isto toliko različitih glasova. Iskazivala mu je toliko nježnosti, ona ga je svega ispremotrila svojim pogledima i to sve s tolikom brzinom, koja ga je svladala bez otpora, i konačno joj je uspjelo da je ublažila njegovu srdžbu. Svećenik je shvatio kako je ova djevojka zaslužila svoj nadimak, razabrao je kako je bilo teško oduprijeti se ovom dražesnom stvoru, odjednom je pogodio zašto se Lucien zaljubio i što je moralo pjesnika zavesti. Takva strast pod drugim dražima skriva u sebi zamamnu udicu koja naročito zahvaća uzvišenu dušu umjetnika. Ove su strasti nerazumljive velikom mnoštvu ljudi, ali se one mogu objasniti onom željom za idealnom ljepotom koja odlikuje sve stvaraoce. Ne znači li to malo nalikovati na anđele, kojima je dužnost da grešnike natrag dovedu do boljih nazora, ne znači li to stvarati, ako očistiš ovakvo biće? Kako je zamamno uskladiti moralnu ljepotu s fizičkom! Kakav je užitek i ponos ako se u tome uspije! Kakav lijepi zadatak ako čovjek nema nikakva drugog sredstva osim ljubavi! Ovakve sveze, koje su uostalom proslavili primjeri Aristotela, Sokrata, Platona, Alkibijada, Cetega, Pompeja, i koje su tako užasne u očima naroda, zasnivaju se na onakvom osjećaju koji je Louisa XIV. potaknuo da gradi Versailles, koji baca ljude u ubitačne pothvate: mijazme neke bare pretvoriti u obilje dragocjenih mirisa iznad živih voda, načiniti jezero na brežuljku, kao što je knez de Conti u Nointelu, ili švicarske vidike u Cassanu, kao zakupnik poreza Bergeret. Ukratko, umjetnost prodire u moral.

Svećenik se stidio što je popustio toj nježnosti, i živo je odgurnuo Esteru od sebe. Ona sjedne također postiđena, jer joj je rekao:

— Vi ste još uvijek kurtizana.

I on hladno opet turi pismo za svoj pojas. Kao dijete koje ima jednu jedinu želju u glavi, Estera nije prestala gledati mjesto na pojasu gdje je bio papir.

— Moje dijete — nastavi svećenik poslije stanke — vaša je majka bila Židovka, i vi niste bili kršteni, a nisu vas ni vodili u sinagogu,

sati, potajno ćete izići i ući ćete u fijaker koji će vas čekati dolje u ulici des Frondeurs. Ovih osam dana izbjegavajte Luciena, nađite nekakve izlike, zabranite da ga puštaju u kuću, a ako dođe, otidite gore k prijateljici; jer ja ću doznati budete li ga opet vidjeli, a u tom bi slučaju bilo sve gotovo, ja se čak ne bih vratio. Ovih vam je osam dana potrebno da sebi pribavite čednu opremu i da izgubite svoj izgled kao prostitutka — reče on i stavi na kamin vreću. — U vašem izgledu i u vašoj odjeći ima nešto što Parižani tako dobro poznaju i što im kazuje što ste. Niste li nikad sreli na ulici, na bulevarima, čednu i kreposnu mladu djevojku kako hoda u društvu sa svojom majkom?

— Oh, da, na svoju nesreću. Kad vidimo majku s njezinom kćeri, to je za nas najveća muka. To nam budi grižnju savjesti koja je skrivena u dubini naših srdaca i koja nas proždire... Ja predobro znam što mi nedostaje.

— No dakle, znate kako morate izgledati iduće nedjelje — reče svećenik i ustane.

- Oh! naučite me — reče ona — jednu pravu molitvu, prije nego odete, da se mogu Bogu moliti.

Bilo je dirljivo gledati kad je ovaj svećenik s ovom djevojkom ponavljao Zdravomariju i Očenaš.

- To je divno! — reče Estera kad je jedanput bez pogreške ponovila ova dva divna i omiljena izražaja katoličke vjere.

- Kako se vi zovete? — upita ona svećenika kad se opraštao s njome.

- Carlos Herrera. Ja sam Španjolac i prognan sam iz svoje zemlje.

Bstera ga uhvati za ruku i poljubi je. To nije više bila kurtizana, to *lt* bio anđeo koji se podigao iza pada.

U jednoj kući koja je glasovita zbog aristokratskoga i vjerskoga odgoja što ga u njoj dobivaju djevojke, u početku mjeseca ožujka ove godine, jednoga ponedjeljka ujutro, pitomice su opazile da se njihova lijepa četa povećala novom došljakinjom. Njezina je ljepota neprijeporno ne samo nadmašivala njezine drugarice nego i posebnu ljepotu kojom se savršeno odlikovala svaka od njih. U Francuskoj je sasvim rijetko, da ne rekнем nemoguće, da čovjek sretnе trideset glasovitih savršenstava zajedno, što se, kako se pri-

Ona je opet kleknula i ljubila je svećenikove cipele, oblijevala ih je suzama i kvasila, obujmila mu noge i privinula se uz njih, šapćući kroz plač besmislene riječi. Njezina se lijepa i divna, plava kosa rasula i raširila kao sag pred nogama ovoga nebeskoga glasnika, koji je bio mračan i tvrd kad ga je dignuvši se pogledala.

— Cime sam vas uvrijedila? — reče ona sva preplašena. — Ja sam čula o nekoj ženi, istoj kao ja, koja je mirisima prala noge Isusa Krista. Ah! vrlina me tako osiromašila da vam mogu dati samo svoje suze.

— Zar me niste razumjeli? — odgovori on okrutnim glasom. Kažem vam da morate izići iz kuće u koju ću vas odvesti tako fizički i moralno promijenjeni da vam nijedan i nijedna od onih koji su vas poznavali neće moći doviknuti: »Ester!« i prisiliti vas da okrenete glavu. Jučer vam ljubav nije dala snage da tako duboko pokopate bludnicu da se ne bi nikad pojavila, ona se još pojavljuje u obožavanju koje pripada samo Bogu.

— Nije li vas on k meni poslao? — upita ona.

— Ako bi vas za vrijeme vašega odgoja Lucien vidio, sve bi propalo

— nastavi on — mislite na to.

— Tko će ga tješiti? — upita ona.

— Zbog čega ste ga tješili? — upita svećenik takvim glasom u kojem se po prvi put za vrijeme ovoga prizora osjetilo nervozno drhtanje.

— Ne znam, često je dolazio tužan.

— Tužan! — reče svećenik — je li vam rekao zbog čega?

— Nikada — odgovori ona.

— Bio je žalostan što je volio djevojku kao što ste vi — poviče on.

— Na žalost! sigurno je tako — odvrati ona u dubokoj poniznosti.

— Ja sam stvor koji zaslužuje najveći prezir od svih stvorova moga spola, i mogla sam u njegovim očima naći milost samo snagom svoje ljubavi.

— Ova vam ljubav mora uliti hrabrosti da me slijepo slušate. Kad bih vas smjesta odveo u onu kuću u kojoj ćete se odgajati, svi bi ovdje Lucien rekli da ste danas u nedjelju otišli s nekim svećenikom, on bi vam mogao biti u tragu. Za osam dana će me vrata-rica, kad me bude vidjela da opet ovamo dolazim, držati za nešto što nisam. Dakle, jedne večeri, recimo danas osam dana, u sedam

čvrstim i prozirnim bojama pokriva ovaj lijepi luk, na kojemu se nalaze obrve s nevidljivim korijenjem, kad se svjetlo ušulja u donju okruglu brazdu i tamo ostane u svijetloružičastoj boji, tada se tu pokazuju rizične nježnosti koje zadovoljavaju ljubavnika, ljepote koje slikarstvo dovode u očaj. Ovi svijetli nabori u kojima sjena prima zlatne tonove, ovo tkivo koje je čvrsto kao tetiva a gipko kao najnježnija opna posljednji su naponi prirode. Oko u mirovanju tamo je kao čudno jaje u gnijezdu od svilenih vlaknaca. Ali kasnije, ovo čudo poprima izraz strašne melankolije, kad strasti pocrne ove fine konture, kad boli naboraju ovu mrežu vlaknaca. Esterino se podrijetlo očitivalo u ovom istočnjačkom kroju očiju s turskim vjeđama, kojih je tamnosiva boja na svjetlu poprimila plavkaste boje crnih gavranovih krila. Samo je neobična nježnost hjezina pogleda mogla ublažiti njegov sjaj. Samo one rase koje su došle iz pustinja imaju u oku moć da sve začaraju, jer svaka žena uvijek nekoga začara. Njihove oči bez sumnje zadržavaju u sebi nešto od neizmjenosti koju su promatrale. Je li priroda u svojoj brizi njihovu mrežicu snabdjela nekim odsjevnim pokrivačem, koji im omogućuje da podnose odrazivanje pijeska, sunčane bujice i žarki kobalt etera? Ili ljudska bića kao i ostali stvorovi uzimaju nešto iz sredine u kojoj se razvijaju i zadržavaju kroz vjekove osobine koje tako stječu? Ovo se veliko rješenje rasnoga problema možda nalazi u samom pitanju. Instinkti su žive činjenice kojih se uzrok nalazi u iskušanoj nuždi. Različitost životinja jest posljedica djelovanja ovih instinkta. Da se uvjerimo u ovu toliko istraživanu istinu, dovoljno je na ljudske čopore proširiti opažanja koja su nedavno izvršena na stadima španjolskih i engleskih ovaca. Na ravnim pašnjacima, gdje ima trave u izobilju, ove ovce pasu stisnute jedna o drugu, a razilaze se na sve strane na bregovima gdje je trava rijetka. Otkinu li se ove dvije vrste ovaca od svoga kraja i ako se prenesu u Švicarsku ili u Francusku, planinska će ovca tamo odvojeno pasti, makar se stavi na nisku livadu s gustom travom, nizinske će ovce tad i na brijegu pasti stisnute jedna o drugu. Više pokoljenja jedva može promijeniti stečene i baštinjene instinkte. U razdoblju od stotinu godina pojavljuje se duh bregova u jednom tvrdoglavom janjetu, kao što je iza osamnaest stotina godina progonstva Istok sjao u Esterinim očima i u licu. Taj pogled nije u sebi imao one strašne čarobne snage, on je sjao blagom toplinom, dirao te je a da te nije

povrjeda, nabrajaju u uklesanim perzijskim stihovima u haremu, i koja su potrebna da neka žena bude savršeno lijepa. U Francuskoj ima malo cjelovite ljepote, ali ima divnih pojedinosti. Sto se tiče divljenja vrijedne cjelovite ljepote, koju kiparstvo želi prikazati i koju je prikazalo u nekim rijetkim kompozicijama, kao što su Dijana i Kalipiga, to je prednost Grčke i Male Azije. Estera je potekla iz te kolijevke ljudskoga roda, te domovine ljepote, njezina je majka bila Židovka. Premda su se Židovi često izrodili svojim dodirima s drugim narodima, ipak pokazuju među svojim mnogobrojnim plemenima crta u kojima se sačuvao uzvišeni tip azijske ljepote. Kad nisu odvratno ružni, prikazuju prekrasan značaj armenskih figura. Estera bi bila iz harema odnijela nagradu, ona je imala trideset skladno salivenih savršenstava. Daleko od toga da bi povrijedio savršenost oblika i svježinu vanjštine, njezin joj je čudni život dao neki čar prave žene: ona nije više imala glatko i napeto tkivo kao nezreli plodovi, a nije ni imala topli ton zrelosti, bilo je još nešto cvijeta u njoj. Da je još nekoliko dana provela u raspuštenom životu, bila bi se udebljala. Ova punina zdravlja, ovo savršenstvo životinje kod nekoga stvora kod kojeg je požuda zamijenila mišljenje mora u očima fiziologa značiti značajnu činjenicu. Rijetkim slučajem, da ne kažem nemogućim kod vrlo mladih djevojaka, njezine su ruke, koje su bile neusporedivo otmjene, bile prozirne i bijele kao ruke žene u postelji s drugim djetetom. Ona je imala nogu i kosu baš onakvu kao glasovita vojvotkinja de Berri, kosu koju nije mogla držati ruka nijednoga vlasuljara. Tako je bila puna i tako duga da je padala do zemlje i tamo pravila kolobare, jer je Estera bila srednjega stasa, koji još dopušta da žena postane neka vrsta igračke, da je čovjek uzima, da je ostavlja, da je neumorno opet uzima i okolo nosi. Njezina je koža bila fina kao kineski papir i toploga tona kao ambra, na kojoj su se samo isprepleta-le crvene žilice. Bila je sjajna, a nije bila suha, bila je meka a da nije bila vlažna. Estera je bila neobično žilava, ali prividno nježna, odmah je privlačila pažnju na sebe jednom crtom koja se opaža na licima što ih je Rafaelov crtež najsnažnije umjetnički izrazio; jer je Rafael slikar koji je najviše studirao i najbolje prikazao židovsku ljepotu. Ovu je divnu crtu stvarala dubina svoda iznad oka pod kojom se kretalo oko kao oslobođeno svoga okvira i njegova je krivina svojom oštrinom bila slična bridu svoda. Kad mladost svojim

Za vrijeme odmora Estera je taktično ispitivala svoje drugarice o najjednostavnijim stvarima otmjenog društva i one su u njoj pobudile nešto kao prvo začuđenje djeteta nad životom. Kad je doznala da će biti obučena u bjelinu na dan svoga krštenja i svoje prve pričesti, da će imati oko čela vrpcu od bijeloga satena, bijele vrpce, bijele cipele, bijele rukavice, i da će nositi bijele trake u kosi, briznula je u plač pred svojim za čuđenim drugaricama. To je bila suprotnost Jeftinu¹³ prizoru na gori. Kurtizana se pobojala da će je prozreti, pa je ovu strašnu melankoliju pretvorila u veselje, koje joj taj prizor unaprijed pobuđuje. Kako je zaista tako daleko od načina života što ga je napustila do onog što ga je poprimila kao od stanja nekoga divljaka do civilizacije, ona je imala ljupkost, bezazlenost i dubinu koja odlikuje divnu junakinju američkih puritanaca. Ona je također imala, a da ni sama nije znala, neku ljubav u srcu, koja ju je izjedala, neku čudnu ljubav, neku želju, žešću kod nje, koja je sve znala, nego što je kod ma koje djevice koja ništa ne zna, premda u oba slučaja ova želja ima isti uzrok i istu svrhu. Prvih mjeseci novost pustinjačkoga života, iznenađenja u nauci, poslovi u kojima su je poučavali, obavljanje vjerskih dužnosti, žar svete odluke, slast zbog srdačnosti koju je ulijevala, i konačno vježbanje sposobnosti probudena razuma — sve joj je to služilo da zatomi svoje uspomene, čak i napori novoga pamćenja koje je postigla, jer je ona isto toliko morala zaboraviti koliko naučiti. Postoji u nama više pamćenja: tijelo i duh imaju svako svoje, i čežnja za zavičajem, na primjer, jest bolest tjelesnoga pamćenja. Treći mjesec žestina ove djevičanske duše, koja je punim poletom čeznula za rajem, osjećala je ne doduše da je svladava nego da je koči neki potmulji otpor kojemu ni sama Estera nije znala uzroka. Kao škotske ovce, htjela je sama za sebe pasti, nije mogla savladati instinkte koje je u njoj razvio razvratni život. Jesu li je natrag zvale blatne ulice onoga Pariza kojega se odrekla? Jesu li je pokidani lanci njezinih groznih navika još uvijek držali zaostale kukama, i je li ih još osjećala kao **što**, prema izjavi liječnika, stare vojnike još bole odrezani udovi kojih više nemaju? Jesu li opačine i njihova pretjeranost tako sve do srži u nju prodrle da sveta voda nije još doprla do skrivenoga demona? Je li trebala vidjeti onoga za kojega je ona poduzela toliko anđeoskih napora, ona kojoj je Bog morao oprostiti, jer je čovječju ljubav spajala sa svetom ljubavi? Jedna ju je vodila k drugoj. Je li

Sjaj i bijeda kurtizana

čudio, i najčvršća volja se topila pod njegovim plamenom. Estera je bila pobijedila mržnju, ona je bila zadivila one pariške pokvarenjake, ukratko, ovaj pogled i mekoća njezine ugodne kože donijela joj je onaj strašni nadimak koji ju je netom doveo do ruba groba. Sve je kod nje bilo u skladu s onim svojstvima vile žarkoga pijeska. Ona je imala čvrsto i ponosno čelo. Njezin je nos kao u Arapa bio fin i tanak, jajolike nosnice bile su lijepo postavljene i na rubovima zadignute. Njezina crvena i svježja usta koja nije nagrđivao nikakav uveli nabor bila su prava ruža. Pijanke nisu ostavile nikakva traga na njima. Brada joj je bila tako modelirana kao da je neki zaljubljeni kipar njezinu konturu izgladio, a bila je bijela kao mlijeko. Samo je nešto, čemu nije mogla doskočiti, odavalo kurtizanu koja je suviše duboko pala: njezini razderani nokti kojima je trebalo vremena da opet dobiju svoj otmjeni i lijepi oblik, toliko su oni izobličeni od najnižih poslova u kućanstvu. U početku su pitomice za vidjele ovim čudesima ljepote, ali su im se napokon divile. Još nije prošao ni prvi tjedan a one su se sprijateljile s prostodušnom Esterom, jer su se zanimale za tajnu nesreću te djevojke od osamnaest godina koja nije znala ni čitati ni pisati, kojoj je svako znanje, svaka obrazovanost bila nova, koja je trebala nadbiskupu pribaviti slavu što će se jedna Židovka obratiti na katoličku vjeru, a i u samostanu će biti svečanost njezina krštenja. One su joj oprostile njezinu ljepotu, jer su je nadmašivale svojim odgojem. Estera je uskoro poprimila kretnje, umiljat glas, hod i držanje ovih tako otmjenih djevojaka, konačno je našla svoju prvobitnu narav. Promjena je bila tako potpuna da se Herrera kod prvoga posjeta iznenadio, i to on, kojega, kako se činilo, nije ništa na svijetu moglo iznenaditi, i nadstojnica mu je čestitala na njegovoj štíćenici. Ove se žene nisu nikada u svojem životu kao odgojiteljice namjerile na ugodniju narav, na tako kršćansku blagost, na tako istinsku čednost, ni na tako veliku želju da sve nauči. Kad je jedna djevojka pretrpjela tolike muke, koje su satrle jadnu pitomicu, i kad ona kod toga očekuje nagradu kao što je ona koju je Španjolac obećao Esteri, teško je da ne ostvari onakva čudesa prvih dana Crkve koju su isusovci obnovili u Paragvaju. — Ona pobuđuje na pobožnost! — reče nadstojnica ljubeći je u čelo. Ova bitno katolička riječ kazuje sve.

je s drvećem, govorila mu je riječi kojih nije nikad izgovarala. Kadgod bi se uvečer znala šuljati uz zidove kao zmija, bez šala, golih ramena. Cesto je u kapeli za vrijeme mise znala stajati i uprijeti pogled na raspelo, i svatko joj se divio kad su joj se suze pokazale u očima. Ali ona je plakala od bijesa. Umjesto svetih slika koje je htjela vidjeti pred oči su joj se pomaljale blistave noći u kojima je upravljala pijankama kao što Habeneck u Konzervatoriju dirigira Beethovenovu simfoniju, one vesele i pohotne noći, isprepletene s nervoznim kretnjama, neobuzdanim smijehom, raščupane kose, one mahnite i surove noći. Ona je izvana bila mila kao djevica koja se drži zemlje samo svojim ženskim oblikom, a u njoj je bjesnjela carska Mesalina¹⁴. Samo ona je znala za onu borbu između demona i anđela. Kad ju je nadstojnica prekoravala što je ljepše počesljana no što to dopuštaju propisi, ona je promijenila svoju frizuru s divnom i brzom poslušnošću, bila je pripravna odrezati svoje vlasi da joj je časna majka naložila. Ta je čežnja za zavičajem imala dirljivu draž kod takve djevojke koja je voljela poginuti nego se vratiti u nečiste zemlje. Probljedjela je, promijenila se i omršavjela je. Nadstojnica joj je skratila obuku, i uzela ovaj zanimljivi stvor k sebi da je ispita. Estera je bila sretna, neizmerno je uživala da bude sa svojim drugaricama, nije se osjećala napadnutom ni na kojem životnom dijelu, ali je sama njezina životna snaga bila ugrožena. Nije ni za čim čeznula, ništa nije željela. Nadstojnica je bila začuđena odgovorima svoje pitomice i nije znala što bi o njoj mislila kad je vidjela da je ubija sve veća malaksalost. Pozvali su liječnika, kad se stanje mlade pitomice činilo ozbiljno, ali taj liječnik nije poznao prijašnji Esterin život i nije mogao ništa naslućivati: on je svuda našao život, a boli nije bilo nigdje. Bolesnica je svojim odgovorima obarala sve pretpostavke. Preostao je samo još jedan način da se objasne sumnje toga učenjaka koji se kao prilijepio o jednu strašnu misao: Estera je tvrdoglavo odbijala da se podvrgne liječnikovu pregledavanju. U toj nevolji nadstojnica je pozvala opata Herreru. Španjolac je došao, vidio je očajno Esterino stanje i govorio jedan čas nasamo s doktorom. Nakon tog razgovora učenjak izjavi svećeniku da je jedini lijek za to putovanje u Italiju. Opat nije htio da OVO putovanje bude prije krštenja i prije prve Esterine pričesti. - Koliko još treba vremena? — upita liječnik. — Jedan mjesec — odgovori nadstojnica.

Sjaj i bijeda kurtizana

se u njoj dogodio premještaj životnih snaga, koji je izazvao nužne patnje? Sve je sumnja i mrak u tom stanju koje znanost nije htjela ispitati jer je taj predmet smatrala suviše nemoralnim i sramotnim, kao da liječnik i pisac, svećenik i političar nisu iznad svake sumnje! Međutim je jedan liječnik koga je smrt spriječila imao hrabrosti da počne studije koje su ostale nepotpune. Možda je crna melankolija koja je Esterom ovladala i koja je zamračivala njezin sretni život sudjelovala u svima ovim uzrocima, a budući da je nije mogla odgonetnuti, možda je trpjela kao što trpe bolesnici koji ne poznaju ni medicinu ni kirurgiju. Čudna činjenica! Obilna i zdrava hrana koja je zamijenila ogavnu i razdražljivu hranu nije dovoljno hranila Esteru. Čist i uredan život, koji je bio podijeljen na naročito ublažene radove i odmone, koji je zamijenio neuredan život u kojem su užici bili jednako grozni kao i muke, taj je život slomio mladu pitomicu. Najzdraviji san, mirne noći koje su zamijenile ubitačne umore i najgroznija uzbuđenja izazivali su groznicu koje su simptomi izmakli bolničarkinu prstu i oku. Ukratko, blagostanje i sreća koji su došli iza nevolje i nesreće, sigurnost poslije nemira, bili su tako kobni po Esteru kao što bi njezine prošle nevolje bile kobne po njezine drugarice. Budući da se bila srasla s pokvarenošću, ona se u njoj razvijala. Njezin paklenski zavičaj vršio je još svoju vlast nad njom, usprkos vrhovnim zapovijedima apsolutne volje. Sto je mrzila; bilo je za nju život, što je ljubila, ubijalo ju je. Ona je imala tako žarku vjeru da je njezina pobožnost veselila njezinu dušu. Voljela je moliti. Bila je otvorila svoju dušu svjetlu prave vjere, koju je primala bez muke i bez sumnje. Svećenik koji ju je vodio bio je sav ushićen. Ali kod nje se tijelo svaki čas suprotstavljalo duši. Tako su jednom uhvatili šarane u nekom muljevitom ribnjaku pa su ih stavili u mramorni bazen s lijepom bistrom vodom, kako bi zadovoljili želji gospođe de Maintenon, koja ih je hranila mrvicama s kraljeva stola. Šarani su uginuli. Životinje mogu biti odane, ali im čovjek nikad neće moći dati kugu laskanja. Neki je dvorjanik opazio ovaj nijemi otpor u Versaillesu. »Oni su kao ja«, odgovori ova neokrunjena kraljica, »oni čeznu za svojim tamnim muljem«. Ova je riječ sva Esterina povijest. Na trenutke jadnu je djevojku nešto gonilo da trči po prekrasnim vrtovima samostana, išla je zbunjeno od drveta do drveta, očajno se znala baciti u tamne kutove tražeći tamo, što? Nije znala, ali je podlijegala demonu, očijukala

u sebi, i također, recimo to, kako ima još malo želje za životom. Ova jadna boemka, ova ranjena divlja lasta probudila je po drugi put samilost kod Carlosa Herrere. Ovaj mračni svećenik, kojim se Bog smio poslužiti samo da izvrši svoje osvete, primi bolesnicu sa smiješkom koji je izražavao toliko gorčine koliko i blagosti, toliko osvete koliko i smilovanja. Budući da se Estera navikla na razmišljanje i na to da se povuče u se otkad je provodila ovaj gotovo samostanski život, sad je po drugi put osjetila nepovjerenje kad je pogledala svoga zaštitnika, ali, kao i prvi put, smjesta su je umirile njegove riječi.

— No, drago moje dijete — rekao je on — zašto mi niste nikad govorili o Lucienu?

— Obećala sam vam — odgovori ona grčevito dršćući od glave do pete — zaklela sam vam se da neću nikad izgovoriti njegovo ime.

— Vi ipak niste prestali misliti na nj.

— U tom je, gospodine, jedina moja pogreška. Svaki čas mislim na nj, i kad ste se vi pokazali, rekla sam u sebi to ime.

— Ubija vas što ste rastavljeni?

Umjesto svakoga odgovora Estera nakloni glavu kao bolesnici koji osjećaju miris groba.

- A da ga opet vidite? — upita on.

— To bi značilo život — odgovori ona.

- Mislite li samo dušom na njega?

- Ah! gospodine, ljubav se ne može dijeliti.

- Kćeri prokletoga roda! Sve sam učinio da te spasim, prepuštam U' tvojoj sudbini: opet ćeš ga vidjeti!

- Zašto onda proklinjete moju sreću? Ne mogu li voljeti Luciena i živjeti kreposno, jer volim krepost jednako kao i njega? Nisam li pripravna ovdje za nju umrijeti kao što bih bila spremna umrijeti za njega? Ne želim li izdahnuti u ovom dvostrukom fanatizmu: za krepost koja me učinila dostojnom njega, za njega koji me stavio u krilo kreposti? Da, spremna sam umrijeti ako ga opet ne vidim, pripravna živjeti ako ga opet vidim. Bog će mi suditi.

Boja joj se vratila, njezino je bljedilo poprimilo zlatnu boju. Estera ~~u~~ još jednom bila pomilovana.

- Sutradan nakon onoga dana kad vas opere voda krštenja opet ćete vidjeti Luciena, i ako mislite da možete kreposno živjeti živeći za njega, nećete se od njega više odvajati.

— Ona će dotle umrijeti — odvrati doktor.

— Da, ali u milosti posvećujućoj i spašena — reče opat. Pitanje je vjere u Španjolskoj jače od političkih, građanskih i životnih pitanja. Stoga liječnik nije Španjolcu dao nikakva odgovora, i okrenuo se k nadstojnici, ali ga je strašni opat primio za ruku da ga spriječi.

— Nijedne riječi, gospodine! — reče on.

Premda je liječnik bio pobožan i monarhist po raspoloženju, bacio je na Esteru pogled pun nježne samilosti. Ova je djevojka bila lijepa kao ljljan koji je naklonio svoju glavicu.

— Do Božje volje onda! — reče on i iziđe.

Još isti dan kad je bilo ovo savjetovanje Esteru je njezin zaštitnik odveo u *Rocher de Cancale*¹⁵, jer želja da je spasi ovomu je svećeniku udahnula najčudnija sredstva; on je to pokušao na dva načina: odličnom večerom, koja je mogla jadnoj djevojci dozvati u pamet njezine pijanke, i Operom, koja joj je prikazivala neke svjetovne slike. Bio je potreban njegov silni ugled da nagovori mladu sveticu na takvo svetogrđe. Herrera se tako potpuno prurušio u oficira da ga je Estera jedva prepoznala; pobrinuo se da njegova drugarica stavi veo, i smjestio ju je u jednu ložu gdje je mogla biti sakrivena od svih pogleda. Ovo je ublažujuće sredstvo, što je bilo neopasno za njezinu nevinost koju je tako usrdno opet stekla, brzo izgubilo svoje djelovanje. Pitomici se zgradila večera njezina zaštitnika, osjetila je neku vjersku odvratnost prema kazalištu i zapala je u svoju melankoliju.

— Ona umire od ljubavi za Lucienom — rekne u sebi Herrera. On je htio ispitati dubinu ove duše i znati sve što se od nje može zahtijevati.

Došao je dakle trenutak kad je ovu jadnu djevojku podržavala samo njezina moralna snaga i kad je tijelo moralo popustiti. Svećenik je proračunao ovaj trenutak groznim oštroumljem, kakvo su nekad upotrebljavali krvnici, kad je bila zgoda da se postavi pitanje. On nađe svoju štíćenicu u vrtu, kako sjedi na klupi, uzduž brajde koju je milovalo travanjsko sunce. Činilo se da joj je hladno, pa se grijala. Njezine su drugarice sa zanimanjem gledale njezino bljedilo kao u uvele trave, njezine oči kao u gazele na umoru i njezino melankolično držanje. Estera ustane i pođe u susret Španjolcu, i to s takvom kretnjom koja je pokazivala kako još malo ima života

rješene što se odnosilo na promjenu njegova prezimena. Herrera je međutim živio kako po predaji žive svi svećenici koje upotrebljavaju za tajne zadatke: naime vrlo skrovito. On je obavljao svoje vjerske dužnosti u Saint-Sulpiceu, izlazio je samo po poslu, i to uvijek uvečer i u kočiji. Njegov je dan ispunjao španjolski počinak u kojem san ispunja vrijeme između oba obroka, a na taj način zauzima cijelo vrijeme kad je Pariz bučan i zabavljen poslovima. I španjolska je cigara igrala svoju ulogu i trošila je toliko vremena koliko duhana. Lijenost je isto tako maska kao i ozbiljnost, koja je također lijenost. Herrera je stanovao u jednom krilu kuće, na drugom katu, a Lucien je zauzimao drugo krilo. Oba je stana spajao i odvajao veliki stan za primanje. Njegov je antikni sjaj jednako pristajao ozbiljnom svećeniku kao i mladom pjesniku. Dvorište je ove kuće bilo mračno. Veliko je gusto drveće zasjenjivalo vrt. Tišina se i šutljivost susreću u kućama koje biraju svećenici. Her-rerina se soba može opisati jednom riječi: ćelija. Lucienov je stan sjao od raskoši i sve je u njemu bilo birano i udobno. U njemu se nalazilo sve što traži otmjeni život gizdelina, pjesnika, pisca, koji je slavohlepan, razvratan, u isti mah ohol i tašt, vrlo nemaran, a opet je želio red, jednoga od onih nepotpunih genija koji imaju neku moć da nešto zažele i da zamisle što je možda isto, ali nemaju nikakve snage da to izvedu. Zajedno, Lucien i Herrera sačinjavali su političara. U tom je možda tajna njihove veze. Starci kod kojih je životno djelovanje prestalo i prenijelo se u sferu interesa često osjećaju da im je potreban kakav ukrasni predmet, kakav mladi strastveni glumac, da izvrše svoje osnove. Richelieu je prekasno tražio jedno lijepo, bijelo lice s brkovima da ga gurne među one žene koje je morao zabavljati. Budući da ga mlade vjetrogonje nisu razumjele, bio je prisiljen da progna majku svoga gospodara i da zaplaši kraljicu, pošto je prije pokušao da se jedna i druga zaljube 0 njega. Svakako nije imao stasa da se sviđa kraljicama. Sto god netko radio, mora se uvijek u slavohlepnom životu spotaknuti o fekvti ženu, i to upravo onda kad se najmanje očekuje takav susret. Ma kako bio velik neki političar, potrebna mu je neka žena <!a je suprotstavi ženi, isto tako kao što Holanđani dijamant bruse dijamantom. Rim se u vrijeme svoje moći pokoravao ovoj nuždi. Pogledajte samo kako je život Mazarina, talijanskoga kardinala, imao drukčiju moć nego život Richelieua, francuskog kardinala...

Svećenik je morao podignuti Esteru, jer su joj koljena popustila. Jadna je djevojka bila pala kao da joj je nestalo tla pod nogama, opat je posadi na klupu, i kad joj se povratio govor, upita ga ona:

— A zašto ne danas?

— Hoćete li njegovu preuzvišenost lišiti slave zbog vašega krštenja, zbog vašega obraćenja? Vi ste suviše blizu Lucienu, da ne budete daleko od Boga.'

— Da, nisam više ni na što mislila¹.

— Vi nećete nikad pripadati nijednoj vjeri — reče svećenik s kretnjom duboke ironije.

— Bog je dobar — odvrati ona — on čita u mom srcu. Pobijedila ga je ljupka bezazlenost koja se odražavala u Esterinu glasu, u pogledu, u kretnjama i u držanju, pa ju je prvi put poljubio u čelo.

— Razvratnici su ti s pravom nadjenuli tvoje ime: ti bi zavela Boga Oca. Još nekoliko dana, to je potrebno, i zatim ćete oboje biti slobodni.

— Oboje! — ponovi ona sva ushićena od radosti.

Ovaj je prizor zadivio pitomice i nadstojnicu, koje su ga izdaleka gledale. One su mislile da prisustvuju nekom Čarobnom činu, kad su uspoređivale Esteru s njome kakva je prije bila. Dijete se sasvim promijenilo i sada je oživjelo. Ona se sad pokazala u svojoj pravoj ljupkoj naravi, umiljata, samopouzdana, privlačna, vragoljasta, ukratko ponovo je oživjela.

Herrera je stanovao u ulice Cassette, blizu Saint-Sulpicea, crkve uz koju se bio priklonio. Ova je crkva sa svojim tvrdim i suhim stilom prijala ovom Španjolcu, jer je njegova vjera imala mnogo od vjere dominikanaca. Kao mrtva straža lukave politike Ferdinanda VII. loše je usluge činio ustavnoj stvari, premda je znao da ova odanost neće moći nikad biti nagrađena nego kad se uspostavi *rey netto*¹⁶.¹ Carlos Herrera se dušom i tijelom odao dvorskoj kamarili u onom trenutku kad se činilo da Corteze ne treba više obarati. Za svijet je ovo držanje odavalo nadmoćnu dušu. Ratni pohod vojvode angulemskoga bio je uslijedio, kralj je Ferdinand vladao, a Carlos Herrera nije išao u Madrid da traži nagradu za svoje usluge. Protiv radoznalosti branila ga je diplomatska šutnja, a kao uzrok svom boravku u Parizu navodio je svoju živu ljubav prema Lucienu de Rubempreu, kojoj je već ovaj mladić imao zahvaliti za kraljevo

čežnjom za budućnošću i uspomenama na prošlost, on sjedinjuje u njima duševne slasti koje ga ističu kao prvaka među umjetnicima. Pjesnikova strast postaje sada velikom poemom, koja često nadilazi ljudske razmjere. Ne stavlja li taj pjesnik svoju ljubovcu na viši položaj nego što bi žene željele biti? On pretvara kao čudotvorni vitez iz Manche djevojku-pastiricu u kneginju. On upotrebljava sam za sebe čarobni Štapić kojim svaku stvar dirne da je načini divnom i povećava tako pohote divnim svijetom idealnoga. Stoga je ta ljubav uzor strasti: ona je pretjerana u svemu, u svojim nadama, u svojim očajanjima, u svojoj srdžbi, u svojoj melankoliji, u svojim radostima, ona leti, skače, puže, nije slična nikakvim uzbuđenjima koja osjećaju prosječni ljudi, ona je prema ljubavi običnog čovjeka kao vječna alpska bujica prema nizinskim potocima. Ove lijepe genije ljudi tako slabo razumiju da se oni troše u varavim nadama, da se izjedaju u potrazi za idealnim ljubovcima, gotovo uvijek umiru kao lijepi kukci koje je velika pjesnička priroda za ljubavnu svečanost fantastički ukrasila — a koje gnječi noga koga prolaznika. Ali, eto druge opasnosti! Kad se namjere na oblik koji odgovara njihovu duhu, a često je to kakva pekarica, oni rade kao Rafael, rade kao onaj lijepi kukac, oni umiru kod *Fornarine*¹⁸. Lucien je dotle dotjerao. Njegova je pjesnička priroda, nužno pretjerana u svemu, u dobru kao i u zlu, otkrila anđela u toj djevojci, koja je vise izgledala pokvarenom nego što je bila pokvarena: on ju je uvijek vidio bijelu, raširenih krila, čistu i tajanstvenu kao što je i za nj postajala, jer je pogodila da je takvu voli.

Potkraj mjeseca svibnja 1825. Lucien je bio izgubio svaku živa-hnost: nije više izlazio, jeo je s Herrerom, bio je zamišljen, radio je, čitao zbirku diplomatskih rasprava, sjedio je na turski način na divanu i pušio na dan tri ili četiri huke¹⁹. Njegov je konjušar bio više zaposlen time da čisti cijevi ove lijepe sprave i da ih namiriše nego da lasti dlaku konja i da ih kiti ružama za vožnje u Bois²⁰. Onoga dana kad je Španjolak vidio blijedo Lucienovo čelo, kad je U ludostima zatomljene ljubavi vidio tragove bolesti, htio je zaviriti u dno srca ovoga čovjeka na kojemu je zasnovao svoj život. Neke lijepe večeri, kad je Lucien ležao na naslonjaču i mehanički promatrao zalaz sunca kroz drveće u vrtu, odbijajući kolotove mirisnoga dima u jednakim i produženim dahovima, kao što rade zamišljeni pušači, trgnuo gaje iz njegova sanjarenja duboki uzdah.

Richelieu nalazi otpor kod velike vlastele, započinje borbu, umire na vrhuncu svoje moći, istrošen borbom u kojoj ga je podupirao samo jedan kapucin. Mazarina odbacuje naoružan, kadgod pobjednički, građanski stalež združen s plemstvom, koji sile kraljevsku kuću na bijeg, ali sluga Ane Austrijske nikome ne skida glave, zna pobijediti čitavu Francusku i odgaja Louisa XIV, koji je dovršio Richelieuovo djelo, jer je zlatnim uzicama zagušio plemstvo u velikom haremu — u Versaillesu. Kad je gospođa de Pompadour umrla, Choiseul je propao. Je li Herrera duboko zasadio u svoje srce ovu visoku pouku? Je li on o tom vodio računa prije no što je učinio Richelieu? Je li on izabrao u Lucien u Cinq-Marsa¹⁷, ali vjernoga Cinq-Marsa? Nitko nije mogao odgovoriti na ova pitanja ni izmjeriti slavohlepnost ovoga Španjolca, kao što nitko nije mogao predvidjeti njegov svršetak. Ova su pitanja što su ih postavili oni koji su mogli baciti pogled na ovaj dugo skriveni savez išla za tim da prozru tu tajnu koju je Lucien tek prije nekoliko dana upoznao. Carlos je bio častohlepan za dvojicu — to je pokazalo njegovo vladanje onim osobama koje su ga poznavale i koje su sve mislile da je Lucien nezakonito dijete ovoga svećenika. Petnaest mjeseci poslije njegova uspjeha u Operi koji ga je prerano bacio u svijet u kojem ga je opat htio vidjeti tek onda kad ga oboruža protiv toga svijeta, Lucien je imao tri lijepa konja u svojoj konjušnici, jednu zatvorenu kočiju za večer, jedan kabriolet i jedan tilburv za jutro. Jeo je u gradu. Herrerina su se predviđanja ispunila: njegov je učenik provodio rasipni život, ali je smatrao potrebnim da odvraća toga mladića od besmislene ljubavi koju je on gajio u svom srcu prema Esteri. Postoje potrošio oko četrdeset tisuća franaka, svaka je ludost Luciena još življe približila Torpilli, koju je tvrdokorno tražio, i kako je nije nigdje mogao naći, ona je postala za njega ono što je divljač za lovca. Je li Herrera mogao znati kakve je vrste pjesnička ljubav? Kad jednom ovaj osjećaj zavrti glavom jednom od velikih a malih ljudi, kada ovlada srcem i prožme sva osjetila, tada pjesnik isto toliko nadmašuje čovječanstvo svojom ljubavi kao što ga nadvisuje svojom maštom. Budući da on duguje hiru intelektualne aktivnosti rijetku sposobnost da izrazi narav slikama, u koje utiskuje u isti mah i osjećaj i ideju, daje svojoj ljubavi krila svoga duha: on osjeća i crta, djeluje i razmišlja, umnožava svoje osjećaje mišljenjem, potrostručuje sadašnju sreću

što obožava veliko mnoštvo ljudi: pečat politike i gospodstva. Bit ćeš tako velik kao što si malen, ali ne smiješ polomiti stroj kojim kujemo novac. Sve ti dopuštam, izuzevši pogreške koje bi uništile tvoju budućnost. Kad ti otvorim dvorane predgrađa Saint-Germaina, zabranjujem ti da se valjaš po blatu. Lucienel Ja ću biti kao željezna motka u tvom interesu, sve ću trpjeti od tebe, za tebe. Tako sam, dakle, pretvorio tvoju nespretnost u životnoj igri u pre-predenost vještoga igrača... Lucien naglo i bijesno podigne glavu.

— Ja sam oteo Torpillul

— Ti? — poviče Lucien.

U napadaju životinjskog bijesa pjesnik skoči, baci zlatni bocchinet-to i dragulje u lice svećeniku, kojega je tako žestoko gurnuo da je tog atleta oborio na zemlju.

— Jal — reče Španjolac dižući se a da nije izgubio svoga strašnog dostojanstva.

Crna mu je vlasulja bila pala s glave. Gola lubanja kao glava smrti vratila je ovomu čovjeku njegovu pravu fizionomiju; a ona je bila grozna. Lucien je ležao na svojem divanu spuštenih ruku, satrven, i tupo je buljio u opata.

— Ja sam je oteo — ponovi svećenik.

— Sto si s njom učinio? Odveo si je onaj dan nakon krabuljnog plesa...

— Da, sutradan od onoga dana kad sam vidio da ono biće koje tebi pripada vrijeđaju oni lupeži kojima ne bih dao ni nogom u...

— Lupeži! — reče Lucien prekidajući ga — reci radije nemani, pored kojih su oni koje giljotiniraju pravi anđeli. Znaš li što je jadna Torpille učinila za trojicu od njih? Jedan je od njih bio dva mjeseca njezin ljubavnik. Bila je siromašna i tražila je svoj kruh u blatu; on nije imao ni prebijene pare, bio je kao i ja kad si me susreo, vrlo blizu propasti. Taj je dječak ustajao noću i išao u ormar gdje su bili ostaci ručka ove djevojke i pojeo ih je. Napokon je otkrila ovu majstoriju i shvatila je njegov sram pa je nastojala da ostane što više ostataka, i bila je sretna. To je rekla samo meni, u svom fijakeru, na povratku iz Opere. Drugi je krao, ali prije nego se krađa mogla opaziti, posudila mu je svotu koju je mogao natrag staviti, a uvijek je zaboravio da je vrati toj jednoj djevojčici. Sto se tiče trećega, ona mu je stvorila sreću na taj način što je igrala komediju koja je

Okrene se i ugleda opata gdje stoji prekrizivši ruke.

— Ti si tu stajao! — reče pjesnik.

— Već dugo — odgovori svećenik — moje su misli slijedile let tvojih...

Lucien je shvatio ovu riječ.

— Ja se nisam nikada izdavao da sam od kamena, kao ti. Život je za mene čas raj čas pakao; ali kad jednom nije ni jedno ni drugo, onda mi je dosadan, i ja se dosađujem...

— Kako se netko može dosađivati kad ima tako divne nade pred sobom?

— Kad ne vjeruje tim nadama, ili kad su zastrte...

— Ne pravi gluposti! — reče svećenik. — Mnogo je dostojnije tebe i mene da mi otvoriš svoje srce. Ima među nama što nikad ne bi smjelo biti: tajna! Ta tajna traje već šest mjeseci. Ti ljubiš neku ženu.

— Onda?

— Neku djevojčuru koju su nazvali Torpille...

— Pa?

— Moje dijete, dopustio sam ti da uzmeš ljubovcu, ali neku ženu s dvora, mladu, lijepu, utjecajnu, barem groficu. Izabrao sam ti gospodu d'Espard da je bez grižnje savjesti upotrijebiš kao oruđe za svoju sreću, jer ti ona ne bi nikad bila pokvarila srce, ona bi ti ostavila slobodu. Ljubiti prostitutku najgore vrste, kad netko nema moći, kao kraljevi, da joj dade plemstvo, ogromna je pogreška.

— Jesam li ja prvi koji se odrekao častoljublja da podem nizbrdicom neobuzdane ljubavi?

— Dobro! — reče svećenik i podigne bocchinetto²¹ huke koji je Lucien pao na zemlju, pa mu ga vrati — razumijem tvoju ironiju. Zar se ne može sjediniti častoljublje i ljubav? Dijete, ti imaš u starom Herreri majku koje je požrtvornost bez granica...

— Znam, moj stari — reče Lucien i primi ga za ruku te je strese.

— Želio si igracke bogatstva — imaš ih. Želiš blistati — ja te vodim putem do moći. Ljubim vrlo prljave ruke da te proguram na površinu, i doći ćeš. Još neko vrijeme, i ništa ti neće nedostajati od svega onoga što vole muškarci i žene. Mada su te raznježili tvoji hirovi, ipak si muževan po svom duhu: posve sam te shvatio i opraštam ti sve. Samo treba da nešto kažeš, i bit će zadovoljene tvoje dnevne strasti. Podigao sam tvoj život utisnuvši u nj ono

daleko od svoga ljubljenoga, umrijet ću očišćena kao Magdalena, i moja će duša postati za njega takmacem njegovoga anđela čuvara. Zar ću ikad zaboraviti na jučerašnju svečanost? Kako bih se mogla odreći slavnog prijestolja na koji sam se popela? Jučer sam oprala sve svoje prljavštine u vodi križa i primila sveto tijelo našega spasitelja; postala sam jedno od njegovih svetohraništa. U onom sam času čula pjevanje anđela, bila sam više nego žena, rodila sam se za život svjetla, usred klicanja zemlje, uz divljenje svijeta, u opojnom oblaku tamjana i molitava, i ukrašena kao djevica za nebeskoga supruga. Kad sam se osjetila, čemu se nikad nisam nadala, dostojnom Luciena, odbacila sam svaku nečistu ljubav, i neću više ići drugim putovima nego putem vrline. Ako je moje tijelo slabije nego moja duša, neka onda ono propadne! Budite sućem moje sudbine, i ako umrem, recite Lucienu da sam umrla za njega rađajući se za Boga.

U nedjelju uvečer.

Lucien podigne na opata svoje od suza ovlažene oči. — Ti poznaš stan debele Caroline Bellefeuille, u ulici Taitbout — nastavi Španjolac. — Ova je djevojka, kad ju je ostavio njezin sudac, bila u užasnoj bijedi, i trebali su je plijeniti. Ja sam njezin stan kupio poprijeko i ona je sa svojim stvarima izišla iz njega. Estera, taj anđeo koji se htio popeti u nebo, tamo je odsjela i čeka te. U taj je trenutak Lucien čuo u dvorištu svoje konje kako kopaju nogama, i nije imao snage da izrazi svoje divljenje za požrtvovnost koju je samo on mogao cijeniti: baci se u naručaj tomu čovjeku kojega je uvrijedio, popravi sve jednim jedinim pogledom i nijemim izljevom svojih čuvstava, zatim pohita niz stepenice, brzo šapne svome konjušaru Esterinu adresu, i konji pojure kao da je strast njihova gospodara raspalila njihove noge.

Sutradan se neki čovjek, kojega su prolaznici po njegovu odijelu mogli smatrati za prerušena oružnika, šetao amo-tamo ulicom Taitbout, nasuprot nekoj kući kao da je očekivao da izađe neka osoba: njegov je korak bio kao korak uzbuđenih ljudi. U Parizu se često može čovjek namjeriti na ovakve strastvene šetaoce: na prave oružnike, koji vrebaju na kakvoga nepokornoga narodnoga gardista, na pandure sudskog ovrhovoditelja, koji poduzimaju mjere za kakvo

dorasla geniju Figara: izdavala se za njegovu ženu i postala je ljubovcom nekoga svemoćnog čovjeka koji ju je držao za najneviniju građanku. Jednom život, drugom čast, a posljednjem imutak, koji danas znači sve to! I eto, kako su je za to nagradili.

— Hoćeš li da umru? — reče Herrera, kojemu se pokazala suza u oku.

— No, to si zaista ti! Sad te prepoznajem...

— Ne, doznaj sve, nagli pjesniče — reče svećenik — Torpille ne postoji više.

Lucien se tako snažno baci na Herrera e da bi ga zgrabio za gušu, te bi svakoga drugog čovjeka bio oborio, ali je Spanjolčeva ruka zadržala pjesnika.

— Ta poslušaj me — reče on hladno. — Ja sam od nje načinio ne vinu; čistu, dobro odgojenu, pobožnu, pristojnu ženu. Ona se sada obrazuje. Ona može i mora postati, pod vlašću tvoje ljubavi, kakva Ninon, Marion, Delorme, du Barry, kao što je rekao onaj novinar u Operi. Ti ćeš je priznati svojom ljubavnicom ili ćeš ostati iza zastoira u svojoj ulozi, što će biti pametnije! Jedno ili drugo donijet će ti korist i slavu, užitak i napredak. Ali ako si tako velik političar kao što si velik pjesnik, Estera će za te biti samo raspuštena djevojka, a stoga što će nas možda kasnije izvući iz neprilike, ona vrijedi koliko je zlata teška. Pij, ali se ne opijaj. Da nisam obuzdao tvoju strast, gdje bi bio danas? Ti bi se sa svojom Torpillom valjao po blatu bijede, iz koje sam te izvukao... Na, čitaj — reče *Herrera* tako jedno stavno kao Talma u »Manliusu«, kojega on nije nikad vidio. Jedan papir padne pjesniku na koljena i prene ga iz njegova zanosnog iznenađenja koje mu je izazvao ovaj tjeskobni odgovor. Uzeo ga je i čitao je prvo pismo što ga je napisala gospođica Estera:

Gospodinu opatu Carlosu Herreri

Moj dragi zaštitnice, zar nećete vjerovati da kod mene zahvalnost nadmašuje ljubav, kad budete vidjeli da sposobnost što mogu svoje misli pismeno izraziti upotrebljavam ponajprije za to kako bih se vama zahvalila mjesto da opisujem ljubav koju je Lucien možda zaboravio? Ali ću reći vama, božanski čovječe, što se ne bih njemu usudila reći, premda se još na moju sreću nalazi na zemlji. Jučerašnji je obred ulio blago milosti u moju nutrinu, i ja stoga stavljam svoju sudbinu u vaše ruke. Kad bih morala umrijeti, jer ostajem

Ovaj će stan biti vašim zatvorom, moja mala. Ako budete htjeli izići, a to će vaše zdravlje tražiti, ići ćete na šetnju po noći, u ono vrijeme kad vas nitko ne bude mogao vidjeti. Vaša naime ljepota, vaša mladost i otmjenost koju ste zadobili u samostanu brzo bi se zapazile u Parizu. Onaj dan kad bi ma tko na svijetu doznao — reče on strašnim naglaskom i još strasnijim pogledom — da je Lucien vaš ljubavnik i da ste vi njegova ljubovca, taj bi dan za vas bio posljednji. Za ovoga smo maloga žutokljunca isposlovali rješenje koje mu je dopustilo da nosi ime i grb svojih djedova po majci. No nije to sve! Naslov »markiz« nije mu još vraćen, i da ga opet zadobije, mora se oženiti djevojkom iz dobre kuće, a njoj za ljubav će nam kralj podijeliti tu milost. Ova će ženidba Luciena uvesti među dvorski svijet. Ovo će dijete, od koga sam znao načiniti čovjeka, najprije postati tajnik ambasade na kom dvoru u Njemačkoj, i s Božjom ili mojom pomoći (moja više vrijedi) jednoga će dana sjesti na klupe perova.

— Ili na klupe... — reče Lucien prekidajući toga čovjeka.

— Šuti! — povikne Carlos i začepi Lucienu usta svojom širokom šakom. — Takvu tajnu jednoj ženi!... — šapne mu u uho.

— Estera, žena?... — usklikne pjesnik »Ivančica«.

— Još ti se uvijek vrzu po glavi soneti! — reče Španjolac — ili, bolje, gluposti. Svi će ovi anđeli prije ili kasnije opet postati ženama. A kod žene uvijek dođu takvi časovi kad je ona u isti mah i majmun i dijete: ta dva bića koja nas ubijaju jer se žele smijati... Estero, moj dragulju — reče on ovoj uplašenoj mladoj pitomici — našao sam vam sobaricu, jedno stvorenje koje mi je odano kao da mi je kći. Za kuharicu ćete imati mulatkinju. To daje kući ponosan značaj. S Europom i Azijom moći ćete ovdje živjeti s novčanicom od tisuću franaka mjesečno, uračunavši sve, kao kraljica... iz kazališta. Europa je bila švelja, modistica i statistica, Azija je služila nekoga lorda-sladokusca. Ova će dva stvorenja za vas biti kao dvije vile. Kad je Estera vidjela kako je Lucien vrlo malen pred ovim bićem koje je bilo krivo barem za kakvo svetogrđe ili krivotvorenje, osjetila je ta žena, koju je posvetila njezina ljubav, u dubini svoga srca dubok strah. Ne odgovorivši ništa, odvukla je Luciena u sobu gdje mu je rekla:

— Je li to đavo?

- Nešto gore... za mene! — odgovori on živahno. — Ali ako me

hapšenje, na vjerovnike koji smišljaju kako bi izgrdili svoga dužnika što se zatvorio u kuću, na ljubomorne i sumnjičave ljubavnike i muževe i konačno na prijatelje koji su na straži za prijatelje. Ali ćete vrlo rijetko naići na takvo lice koje raspaljuju divlje i surove misli kao što su raspaljivale lice mračnoga atleta koji je išao amo-tamo pod prozorima gospođice Estere s nesmotrenom žurbom kao medvjed u krleci. O podne se otvorio jedan prozor iz kojega je provirila ruka neke sobarice, koja je gurnula kapke snabdjevene jastucima. Nekoliko časaka kasnije, dođe Estera u kućnoj haljini da se nadiše svježega zraka. Ona se naslanjala na Luciena. Tko bi ih bio vidio, bio bi ih držao za original jedne dražesne engleske vinjete. Estera je odmah opazila zmajске oči španjolskoga svećenika, i taj jadni stvor, kao da ga je pogodio metak, zakrikne od užasa.

— Eno strašnoga svećenika — reče ona pokazujući ga Lucienu.

— On! — reče on smiješeći se — on je tako svećenik kao i ti...

— A što je onda? — upita ona tjeskobno.

— Eh! to ti je stari nitkov koji vjeruje samo u đavla — reče Lucien.

Kad bi ovu zraku svjetla koja je pala na tajnu lažnoga svećenika bilo uhvatilo manje odano biće nego što je bila Estera, bila bi mogla Luciena zauvijek upropastiti. Kad su dvoje zaljubljenih pošli s prozora svoje spavaće sobe u blagovaonicu, gdje im je bio poslužen doručak, sreli su Carlosa Herrera.

— Zašto dolaziš ovamo? — upita ga Lucien osorno.

— Da vas blagoslovim — odgovori ovaj smioni čovjek. Zaustavi par i prisili ga da ostane u maloj dvorani stana. — Slušajte me, moji ljubimci! Zabavljajte se, budite sretni, to je sve lijepo i dobro. Sreća pod svaku cijenu, to je moja nauka. Ali ti — reče on Esteri

— ti koju sam izvukao iz blata, i kojoj sam sapunom oprao i dušu i tijelo, ti se ne kaniš Lucienu ispriječiti na putu?...

— Sto se tebe tiče, moj mali — nastavi on poslije male stanke promatrajući Luciena — ti nisi više dovoljno pjesnik da bi se posve prepustio novoj Coraliji. Pisat ćemo sada prozu. Sto može biti od Esterina ljubavnika? Ništa. Može li Estera biti gospođa de Rubem-pre? Ne! — No onda, moja mala — reče on i stavi svoju ruku na Esterinu tako da je ona zadrhtala, kao da se zmija ovila oko nje

— svijet ne smije znati da ste živi, svijet naročito ne smije doznati da neka gospođica ljubi Luciena i da je Lucien u nju zaljubljen...

laze. Kad je Estera vidjela tu nakazu koja je bila ukrašena bijelom pregačom preko odjeće od engleske vune, prođu je trnci.

— Azijol — reče Španjolac, prema kojemu je ta žena podigla glavu takvom kretnjom koja bi se mogla usporediti samo s kretnjom psa koji gleda u svoga gospodara — evo vaše gospodarice.

I on pokaže prstom na Esteru obučenu u kućnu haljinu. Azija je promatrala ovu mladu vilu s nekim gotovo bolnim izrazom, ali u isto doba na Luciena poleti neko prigušeno svjetlo između njezinih stisnutih trepavica, kao plamičak požara. On je bio odjeven u divnu, otvorenu spavaću odjeću, imao je košulju od frizijskog platna i crvene hlače, s turskom kapom na glavi, ispod koje je provirivala plava kosa u gustim pramenovima. Bila je to božanska slika. Talijanski genij može izmisliti priču o Otelu, engleski je genij može staviti na pozornicu, ali jedino priroda ima pravo da u jedan jedini pogled udahne potpuniji i veličanstveniji izraz zavisti nego Engleska i Italija zajedno. Pred ovim pogledom, koji je Estera uhvatila, zgrabi ona Španjolca za ruku i zarine mu u meso nokte, kao što bi bila učinila mačka koja se drži da ne padne u ponor gdje ne vidi dna. Španjolac tada reče tri do četiri riječi na nekom nepoznatom jeziku ovoj azijskoj nakazi koja je došla bliže i puzeći klekla pred Esterine noge da joj ih ljubi.

— To nije — reče Španjolac — kuharica nego kuhar koji bi Carema²² doveo do ludila od zavisti. Ona zna sve raditi u kuhinji. Ona će vam jednostavno jelo od graha prirediti tako da ćete pomišljati nisu li anđeli sišli s neba pa su u njega pomiješali nebeske trave. Ona će svako jutro sama ići na tržnicu, tući će se kao sam đavo, kakav ona i jest, da dobije stvari uz primjernu cijenu, ona će ići na živce radoznalima svojom šutljivošću. Kako će se razglasiti da ste bili u Indiji, Azija će vam mnogo pomoći da se ta priča načini vjerojatnom, jer je ona jedna od onih Parižanki koje se rađaju da pripadaju onoj zemlji iz koje hoće da budu, ali moj savjet nije takav da vi budete tuđinka... Europo, što ti misliš o tome?

Europa je sačinjavala savršenu opreku Aziji, jer je bila najumiljatija subreta kakvu je ikad mogao sebi poželjeti Monroe kao partnericu u kazalištu. Bila je vitka, prividno lakoumna, ljepuškasta lica kao u kune, i prćasta nosa. Njezino se lice činilo izmoreno od pariške raskalašenosti, ono žuto lice kao što je u djevojke koja se hrani prijesnim jabukama, ono blijedo lice s puno žilica, meko i žilavo.

Ijubiš, nastoj se ugledati u požrtvovnost toga čovjeka, i slušaj ga pod smrtnom kaznom...

— Smrtnom kaznom? — reče ona još tjeskobnije.

— Smrtnom kaznom — ponovi Lucien. — Žalibože! moja mala mačkice, nikakva se smrt ne bi mogla usporediti s onom koja bi me mogla zateći kad bi...

Kad je Estera čula te riječi, probljedi i osjeti kako je snaga ostavlja.

— No — poviče im taj krivotvoritelj i svetogrdnik — niste li još otrgali laticice svojim ivančicama?

Estera i Lucien se vrte i jedna djevojka reče a da se nije usudila pogledati toga tajanstvenog čovjeka:

— Slušat ćemo vas kao Boga, gospodine.

— Dobro — odgovori on. — Neko ćete vrijeme moći biti vrlo sretni i... trebat ćete načiniti samo kućnu i noćnu toaletu. To će uštedjeti mnogo novaca.

I oboje se ljubavnika otpute u blagovaonicu, ali Lucienov zaštitnik dade rukom znak tomu lijepom paru da se zaustavi, i on stane.

— Malo prije sam vam govorio o vašoj posluži, moje dijete — reče on Esteri — moram vas sada upoznati s njom.

Španjolac pozvoni dva puta. Dođu obje žene, koje je nazvao Europa i Azija, i bilo je tada lako razabrati razlog tim nadimcima. Azija se, kako se činilo, rodila na otoku Javi. Ona je već na prvi pogled ulijevala strah onim bakrenasto malajskim licem, plosnatim kao daska i u koje kao da je nekim snažnim pritiskom bio utisnut nos. Čudnovati položaj viličnih kostiju davao je donjem dijelu ovog lica sličnost s velikim majmunima. Čelu, mada je bilo nisko, nije nedostajalo inteligencije koja se razvila zbog toga što se ta žena stalno služila lukavstvom. Dva su mala, žarka oka bila mirna kao tigrove oči, ali nisu nikad nikom gledala u lice. Činilo se da se Azija boji da ne bi koga uplašila. Blijedoplave usnice pokazivale su sjajno bijele zube, ali su oni bili jedan preko drugoga. Opći je izražaj ove životinjske fizionomije odavao podlost. Sjajne i masne kose kao i koža na licu obrubljujevale su u dva crna zavoja vrlo bogati rubac. Naročito lijepe uši imale su kao nakit dva velika bisera. Azija je bila malena, kratka i zdepasta, bila je slična onim smiješnim stvorenjima koja Kinezi imaju na svojim paravanima, točnije onim indijskim idolima kojih tip, čini se, ne postoji, ali ih putnici konačno još na-

Estera i Lucien nisu smogli ni riječi, slušali su Španjolca i promatrali su oba dragocjena bića, kojima je davao svoje naloge. Kakvoj je tajni trebalo zahvaliti ovu pokornost i ovu privrženost što se ocrtavala na ovim dvama licima, od kojih je jedno bilo zlobno tvrdoglavo a drugo tako grozno okrutno? On je pogodio Esterine i Lu-cienove misli, jer je oboje izgledalo ukočeno kao što bi bili Pavao i Virginija kad bi bili ugledali dvije grozne zmije, pa im je šapnuo u uho blagim glasom:

— Možete računati na njih kao na mene, nemajte nikakve tajne pred njima, to će im laskati. — Posluži doručak, moja mala Azijo

— reče on kuharici. — A ti, moja draga, stavi još jedan pribor na stol — reče Europi — ta zacijelo će ova djeca pozvati svoga tatu na doručak.

Kad su obje žene bile zatvorile vrata, i kad je Španjolac čuo kako Europa hoda amo-tamo, reče Lucienu i mladoj djevojci otvorivši svoju široku šaku:

— Imam ih u svojoj šaci! Od te riječi i od te kretnje svatko bi zadrhtao.

— A gdje si ih samo našao? — usklikne Lucien.

— Eh! bogme ih nisam tražio u kraljevskoj palači! — odgovori ovaj čovjek. — Europa je izašla iz blata, i boji se u nj opet vratiti... Zaprijetite im se *gospodinom opatom* kad vam po volji ne učine, i vidjet ćete kako će zadrhtati kao šiba na vodi. Ja sam krotitelj divljih zvijeri — doda on smiješeći se.

— Vi mi se činite kao đavo — usklikne dražesno Estera i privine se uz Luciena.

— Moje dijete, ja sam pokušao da vas posvetim Bogu, ali raspuštena djevojka koja se pokajala bit će uvijek obmana za Crkvu; kad bi se našla koja, ona bi u raju opet postala kurtizana... Vi ste kod toga postigli to da su vas zaboravili i da ste slični pristojnoj ženi, jer ste tamo naučili što ne biste nikad naučili u onoj besramnoj sferi u kojoj ste živjeli... Ne dugujete mi ništa — reče on kad je na Esterinu licu vidio divan izraz zahvalnosti — ja sam sve za njega učinio... — i pokaže na Luciena. — Vi ste milosnica, ostat ćete milosnica i umrijet ćete kao milosnica, jer usprkos zavodljivim teorijama stočara: nitko ovdje na zemlji ne može biti nego samo ono /.;i što je stvoren. Čovjek s kvrgama²⁵ na glavi ima pravo. Kod vas kvrga znači da ste stvoreni za ljubav.

Isturivši malu nožicu naprijed, s rukama u džepovima svoje pregače, neprestano se trzala, makar je nepomično stajala, tako je jako bila živahna. Bila je u isti mah grizeta i statistica pa je već usprkos svojoj mladosti po svoj prilici imala mnogo zvanja. Kako je bila pokvarena kao sve pitomice Magdalenina zavoda²³, vjerojatno je okrala svoje roditelje i obrisala prašinu na policijskim klupama čudorednog odsjeka. Azija je ulijevala velik strah, ali ju je čovjek svu upoznao na prvi pogled, ona je potjecala izravno od Lokuste²⁴. Europa je ulijevala nemir, koji je mogao samo to više rasti što je netko imao više s njome posla. Činilo se da njezina pokvarenost nema granica, ona je, kako narod kaže, samom vragu iz torbe ispala.

— Gospođa bi mogla biti iz Valenciennesa — reče Europa tiho i suho — i ja sam odanle. Hoće li nam gospodin — reče ona pedantno Lucienu — kazati koje ime kani gospođi dati?

— Gospođa van Bogseck — odvrati Španjolac, izvrmuvši smjesta Esterino prezime. Gospođa je Židovka iz Nizozemske, udovica trgovca, i boluje od bolesti jetara koju je donijela s Jave... Nema velikog imutka, da se ne pobudi radoznalost.

— Šest tisuća franaka je dosta za život, a zar ćemo se moći potužiti na njezinu škrtost? — reče Europa.

— Tako je — potvrdi Španjolac naklonom glave. — Đavolske lakrdijašice! — nastavi on groznim glasom, jer je shvatio između Azije i Europe poglede koji mu se nisu svidjeli — znate li što sam vam rekao? Vi služite kraljicu, dugujete joj poštovanje kakvo se iskazuje kraljici, njegovat ćete je kao što biste gajili osvetu, bit ćete joj privržene kao što ste meni. Ni vratar, ni susjedi, ni stanari, jednom riječju nitko na svijetu ne smije doznati što se ovdje događa. Na vama je da izigrate svaku radoznalost, ako je pobudi. A gospođa — doda on stavivši svoju široku rutavu ruku na Esterinu ruku

— ne smije počinuti ni najmanju nesmotrenost, vi ćete je, bude li potrebno, u tom spriječiti, ali... uvijek s puno poštovanja. Europo, ti ćeš biti u vezi s vanjskim svijetom radi gospođine toalete, i sama ćeš nastojati oko toga da štediš. Ukratko, nitko, pa ni najnezna-tniji ljudi ne smiju stupiti nogom u ovaj stan. Vas ćete dvije ovdje sve morati raditi.

— Moja mala ljepotice — reče Esteri — kad se budete htjeli uvečer izvesti kolima, reći ćete to Europi. Ona zna kamo će ići po vaše ljude, jer ćete imati jednoga slugu, čovjeka moga kroja kao što su ove dvije ropkinje.

zbe i pobjednički plijen. Lucien je uzeo Beaudenordov momački stan na keju Malaquais, da bude što bliže ulici Taitbout, a njegov se savjetnik nastanio u tri sobe iste kuće na četvrtom katu. Lucien je imao samo jednoga jahaćega konja i jednoga za vožnju, jednoga slugu i jednoga konjušara. Kad nije jeo u gradu, jeo je kod Estere. Carlos Herrera je tako nadzirao svoje ljude na keju Malaquais da Lucien nije trošio u svemu deset tisuća franaka na godinu. I Esteri je dostajalo deset tisuća franaka zahvaljujući stalnoj i neobjašnjivoj odanosti Europe i Azije. Lucien je s vrlo velikom oprežnošću išao u ulicu Taitbout i izlazio iz nje. Dolazio je samo u fijakeru, sa spuštenim zastorima, kola su uvijek ulazila na glavna vrata. Stoga njegova ljubav prema Esteri ni postojanje kućanstva u ulici Taitbout, budući da su bili nepoznati svijetu, nisu škodili nijednom njegovom pothvatu ni njegovim vezama. Nikad mu nijedna riječ nije izmakla o tom škakljivom predmetu. Njegove pogreške u ovom pogledu s Coralijom za vrijeme njegova prvog boravka u Parizu naučile su ga pameti. Njegov je život odavao ponajprije onu pravilnost sredenoga života pod kojom se može kriti mnogo tajna: ostajao je u društvu svaku večer sve do jedan sat ujutro, nalazili su ga kod kuće od deset sati do jedan sat poslije podne. Zatim je išao u Bois de Boulogne i pravio je posjete sve do pet sati. Rijetko su ga vidjeli pješice, i tako je izbjegavao svoja stara poznanstva. Kad ga je koji novinar ili koji od njegovih nekadašnjih drugova pozdravio, odzdravljao je isprva naklonom glave koji je bio dovoljno uljudan da se nitko nije mogao ljutiti, ali je iz njega izbijao duboki prezir koji je ubijao francusku neusiljenost. Tako se brzo riješio ljudi koje nije više htio poznavati. Stara mu je mržnja priječila da ide gospođi d'Espard, koja je više puta željela da ga vidi u svojoj kući. Ako ju je sreo kod vojvotkinje de Maufriageuse ili kod gospođice des Touc-hes, kod grofice de Montcornet ili drugdje, vladao se prema njoj s rijetkom uljudnošću. Ova je mržnja, koja je kod gospode d'Espard bila isto tako velika, silila Luciena na oprez, jer će se kasnije vidjeti kako ju je raspalio kad je sebi dopustio jednu osvetu zbog koje ga je uostalom Carlos dobro izgrdio.

— Još nisi dovoljno jak da bi se ma komu osvećivao — reče mu Španjolac. — Kad je čovjek na putu po žarkom suncu, ne zaustavlja se da ubere najljepši cvijet... Lucien je pred sobom imao suviše lijepu budućnost i suviše je bio

Španjolac je, kako se vidi, bio fatalist, isto tako kao i Napoleon, Muhamed i mnogi drugi veliki političari. Čudno je to, gotovo svi aktivni ljudi naginju fatalizmu, isto tako kao što većina mislilaca naginje vjerovanju u providnost.

— Ja ne znam što sam — odvrati Estera s anđeoskom blagošću

— samo volim Luciena i obožavat ću ga do posljednjeg daha.

— Dođite na doručak — reče osorno Španjolac — i molite se Bogu da se Lucien brzo ne oženi, jer ga tada nećete više vidjeti.

— Njegova ženidba bit će moja smrt — reče ona.

Ona je pustila svećenika naprijed da se uzmogne podići do Lucie-nova uha a da je opat ne vidi.

— Je li to tvoja želja — upita ga ona — da ostanem pod vlašću toga čovjeka koji me nadzire preko ovih dviju hijena?

Lucien nakloni glavu. Jadna djevojka zatomi svoju tugu i pričinu se veselom, ali je bila strašno potištena. Bilo je potrebno više od godinu dana stalne i predane njege da se navikne na ova dva strašna stvora koje je Carlos Herrera zvao svojim psima čuvarima. Lucienovo je vladanje, otkad se vratio u Pariz, nosilo biljeg tako visoke politike te je morao probuditi, a i probudio je zavist kod svih svojih nekadašnjih prijatelja, kojima se nije drukčije osvećivao nego ih je nagonio na bijes svojim uspjesima, svojim besprijelekovnim držanjem i svojim načinom da drži te ljude što dalje od sebe. Ovaj tako razgovorljivi, tako srdačni pjesnik postade hladan i povučen. De Marsav, onaj tip u koji se pariška mladost ugledala, nije u svojim govorima ni u svojim postupcima bio umjereniji od Luciena. Što se tiče duha, novinar je već prije dokazao što zna. De Marsavu je mnogo ljudi zlrado suprotstavljalo Luciena dajući prednost pjesniku, pa je bio tako malen da se zbog toga ljutio. Lucien je bio u milosti kod ljudi koji su potajno imali moć u rukama, napustio je tako svaku misao na književnu slavu, da je bio neosjetljiv na uspjeh svoga romana, koji je bio ponovo izdan pod pravim naslovom »Strijelac Karla IX.«, i na divljenje koje je pobudila njegova zbirka soneta pod naslovom »Ivančice«, tako da je njezinu nakladu Dauriat rasprodao u tjedan dana.

— To je posmrtni uspjeh — odgovori on smijući se gospođici des Touches kad mu je čestitala.

Strašni je Španjolac željeznom rukom držao svoga štíćenika na onom putu na kraju kojega strpljive političare čekaju vojničke gla-

čuvstva radoznalosti. Čitav je svoj duh upravila na to da ostane u granicama programa koji joj je označila kobna Španjolčeva ruka. Da, još više! Usred najopojnijih slasti nije zlorabila neograničenu moć koju ljubljenim ženama daju probuđene strasti ljubavnika, da bi Lucienu postavila i jedno pitanje o Herreri, kojeg se, uostalom, uvijek grozno bojala: nije se usudila ni misliti na nj. Razborita dobročinstva ovoga neobjašnjivog čovjeka, kojemu je Estera dugovala i svoju ljupkost kao dobro odgojena djevojka i svoje vladanje kao otmjena žena i svoj moralni preporod, činila su se ovoj jadnoj djevojci kao predujmovi pakla.

— Platit ću ja sve to jednog dana — govorila je s užasom u sebi. Za vrijeme svih lijepih noći izlazila je u unajmljenim kolima. Vozila se brzinom koju je bez sumnje bio propisao opat u koju od onih divnih šuma što se nalaze oko Pariza: u Boulogne, Vincennes, Romainville ili u Ville-d'Avray, često s Lucienom, kadgod sama s Europom. Tamo se šetala bez straha, jer ju je pratio, kad je bila bez Luciena, neki veliki sluga koji je bio odjeven kao najotmjereniji lovci, oboružan pravim lovačkim nožem. Njegova fizionomija kao i mršavo mišićje odavali su strašnoga atleta.

Ovaj je drugi čuvar imao prema engleskoj modi jedan Štap, koji se nazivao »baton de longueur«, a koji dobro poznaju oni što se znaju štapom braniti kao mačem, i kojim se mogu oduprijeti nekolicini napadača. Suglasno s odredbom koju je dao opat, Estera nije smjela s lovcem izmijeniti nijedne riječi. Kad se gospođa htjela vratiti kući, Europa je jedanput zaviknula, lovac je zafučnuo kočijašu, koji se uvijek nalazio u pristojnoj udaljenosti. Kad se Lucien šetao s Esterom, Europa i lovac ostajali su stotinu koraka iza njih, kao ona dva paklenska paža o kojima govori »Tisuću i jedna noć«, i koje Čarobnjak daje svojim štićenicima. Parižani, a naročito Parižanke ne poznaju čari šetnje u šumi po lijepoj noći. Tišina, igra mjesečeva svjetla, samoća — sve to umiruje kao kupelj. Obično je Estera odlazila u deset sati, šetala se od ponoći do jedan sat i vraćala se u dva i pol. Kod nje nije nikad počinjao dan prije jedanaest sati. Okupala se i počela se onako pomno oblačiti kako ne radi većina žena u Parizu, jer to iziskuje suviše vremena i tako se oblače samo milosnice, bludnice ili otmjene gospode koje imaju cijeli dan na raspolaganju. Bila bi gotova tek kad bi Lucien došao i uvijek se pokazivala njegovim pogledima kao novorascvali cvijet. Brinula

Sjaj i bijeda kurtizana

nadmoćan a da mladići koje je njegov povratak u Pariz i njegovo neobjašnjivo blagostanje zasjenilo ili povrijedilo ne bi bili ushićeni da mu mogu skuhati kakvu poparu. Lucien je znao da ima mnogo neprijatelja i dobro je znao ova loša raspoloženja svojih prijatelja. Stoga je opat na divan način čuvao svoga posinka protiv izdaje svijeta i protiv nerazboritosti koja je tako kobna za mladost. Lucien je mogao pripovijedati i pripovijedao je svaku večer opatu najmanje događaje cijeloga dana. Zahvaljujući savjetima toga Mentora²⁶, on je izigravao najvještiju radoznalost: radoznalost svijeta. Kako ga je štitila engleska ozbiljnost, i budući da su ga branile utvrde što ih podiže diplomatska promišljenost, nije dao nikomu prava ni prilike da zagleda u njegove poslove. Njegovo je mlado lijepo lice postalo u društvu konačno neosjetljivo kao lice kakve kneginje za vrijeme neke ceremonije. Oko sredine godine 1829. radilo se o njegovoj ženidbi sa starijom kćerkom vojvotkinje de Grandlieu, koja tada nije imala manje od četiri kćeri za udaju. Nitko nije sumnjao u to da će kralj prilikom te ženidbe Lucienu podijeliti milost i vratiti mu naslov markiza. Ova je ženidba trebala odlučiti Lucienovom političkom sudbinom, jer je vjerojatno trebalo da bude imenovan za ministra na nekom dvoru u Njemačkoj. Već tri godine Lucien je tako razborito živio da ga nitko nije mogao napadati. Stoga je i de Marsav o njemu rekao ove značajne riječi: — Ovaj dječak mora iza sebe imati nekog vrlo jakog čovjeka. Tako je Lucien postao gotovo neka ličnost. Njegova mu je ljubav prema Esteri uostalom mnogo pomogla da se pokazuje kao ozbiljan čovjek. Takva navika čuva častohlepne ljude od mnogih gluposti; budući da nisu vezani ni uz jednu ženu, ne daju se uhvatiti reakcijama tijela na dušu. Što se tiče sreće koju je Lucien uživao, ona je bila ostvarenje snova svih siromašnih pjesnika koji su gladovali u kakvoj potkrovnici. Estera, taj ideal zaljubljene milosnice, sjećala je Luciena na glumicu Coraliju, s kojom je živio godinu dana, ali ju je sasvim izbrisala. Sve zaljubljene i odane žene pronalaze samoću, inkognito, život bisera na morskom dnu; ali kod većine među njima to je samo jedan od onih dražesnih hirova koji sačinjavaju predmet razgovora, jedan dokaz ljubavi o kojemu one samo sanjaju da ga daju ali ga ne daju, dok Estera, koja se uvijek pokazivala kao onaj dan iza svoje prve sreće i svagda živjela kao pod prvim Lucie-novim zaljubljenim pogledom, u četiri godine nije osjetila nikakva

uzde. Sluga je sjedio iza njega i hrkao kao njemačka čigra. Njemačka je naime zemlja izrezanih malih figura, velikih »Reinganuma« i čigra. Barun je kanio razmišljati; ali već kod mosta de Gournv slatki mu je san probave zatvorio oči. Budući da su uzde bile popustile, konji su shvatili kočijaševo stanje, čuli su muklu glazbu sluge koji je iza njih čuvao stražu, pa su osjetili da su oni gospodari i iskoristili su onih četvrt sata slobode da hodaju po svojoj volji. Kao pametni robovi dali su lopovima priliku da okradu jednoga od najbogatijih kapitalista u Francuskoj, najvještijeg od onih koje su prilično surovo nazvali »risovima«. I kad su napokon postali svojim gospodarima pa budući da ih je privukla ona radoznalost koju je svatko mogao zapaziti kod domaćih životinja, zaustavili su se na nekom okruglom mjestu, pred nekim drugim konjima, kojima su sigurno u svom konjskom jeziku rekli: »Čiji ste vi? Sto radite? Je li vam dobro?« Kad kočija nije više drndala, uspavani se barun probudio. U prvi mah je mislio da još nije napustio perivoj svoga kolege, zatim ga je iznenadilo neko nebesko priviđenje, koje ga je zateklo bez njegova uobičajenoga oružja — računa. Sjala je tako divna mjesečina da bi čovjek sve mogao čitati, čak i večernje novine. U tišini šume i pod ovim čistim svjetlom barun je vidio neku samu ženu, koja je, dok je ulazila u svoja unajmljena kola, promatrala čudni prizor ove uspavane kočije. Kad je ugledao ovoga anđela, baruna je de Nucingena kao obasjalo neko unutarnje svjetlo. Čim je mlada žena opazila da joj se divi, spustila je drhtavom kretnjom svoju koprenu. Lovac je hrapavo zaviknuo i taj je znak dobro razumio kočijaš, jer su kola poletjela kao strijela. Stari je bankar osjetio strašno uzbuđenje: krv koja mu je iz nogu navrla nagnala mu je vatru u glavu, a iz glave je plamen zahvatio srce, grlo mu se stisnulo. Nesretnik se bojao da je to od loše probave, i usprkos ovom velikom strahu uspravio se na noge.

— Trkom! — Proklet marfa kako spafa! — poviče on. — Sto franaka ak ti dostigla taj gočija.²⁷

Na riječi » stotinu franaka« kočijaš se probudio, sluga koji je bio odostraga čuo ih je bez sumnje u snu. Barun je ponovio zapovijed i kočijaš je potjerao konje i uspio da kod vrata Trone dostigne neku kočiju koja je gotovo bila slična kolima u kojima je Nucingen vidio božansku neznanku, ali se prvi trgovački pomoćnik neke bogate trgovačke kuće kočio u njima s nekom *pristojnom ženom* iz ulice

Sjaj i bijeda kurtizana

se samo za sreću svoga pjesnika, pripadala mu je kao neka stvar, to jest davala mu je potpunu slobodu. Nikad nije bacila pogleda iznad sfere u kojoj je blistala: opat joj je to strogo preporučio, jer je to odgovaralo osnovama toga dubokog političara da bi Lucien mogao imati ljubavne doživljaje. Sreća nema nikakve povijesti i pripovjedači svih zemalja su to tako dobro shvatili da rečenica: *Bili su sretni!* završava sve ljubavne pustolovine. Zato se samo mogu objasniti sredstva kako je ova zaista fantastična sreća nastala usred Pariza. To je bila sreća u svojem najljepšem obliku, poema, četverogodišnja simfonija! Sve će žene reći: »To je mnogo!« Ni Estera ni Lucien nisu rekli: »To je previše!« Napokon formula: *Bili su sretni!* za njih je bila još očitija nego u pričama o vilama, *jer nisu imali djece*. Tako je Lucien mogao očijukat u društvu, prepustiti se hirovima pjesnika i — recimo otvoreno — nuždi svoga položaja. On je za vrijeme dok je polako išao svojim putem činio tajne usluge nekim političarima surađujući na njihovim radovima. U tom je bio izvanredno diskretan. Puno je posjećivao društvo gospođe de Serizv, s kojom je, kako se u salonima kaže, bio na najboljoj nozi. Gospođa de Serizv je otela Luciena vojvotkinji de Maufriigneuse, koja, kako je rekla, nije više marila za nj: to je riječ kojom se žene osvećuju zbog sreće kojoj zavide. Lucien je, da tako kažem, bio pod zaštitom duhovnoga stola, i vrlo prislan s nekim gospođama koje su bile prijateljice pariškoga nadbiskupa. Kao čedan i šutljiv čovjek strpljivo je čekao. Zato je i de Marsavova riječ, koji se tada oženio i prisilio svoju ženu da provodi život kao Estera, sadržavala više nego primjedbu. Ali će potajne opasnosti Lucienova položaja doći u toku ove pripovijesti jasno na vidjelo.

Tako je sve to bilo kad se jedne lijepe noći mjeseca kolovoza barun Nucingen vraćao u Pariz s imanja nekoga stranoga bankara koji se nastanio u Francuskoj i kod koga je večerao. Ovo se imanje nalazilo u Briji, osam milja od Pariza. Kako se barunov kočijaš hvalio da će svoga gospodara svojim vlastitim konjima odvesti tamo i natrag, ovaj je kočijaš sam na svoju ruku odlučio da će polagano voziti kad se spustila noć. Kod ulaza u šumu Vincennes bile su životinje, posluga i gospodar u sljedećem položaju: Kočijaša su u kuhinji ovoga glasovitog novčarskog autokrata izdašno opili, pa je bio potpuno pijan i spavao je, premda je, da zavara prolaznike, držao u ruci

zaredom u šumu Vincennes, zatim u Bulonjsku šumu, pa u šume Ville-d'Avray, onda u Medonske šume, ukratko u svu parišku okolicu, a da se nije mogao namjeriti na Esteru. Ovo divno židovsko lice, koje je on nazvao »pipliskim« (biblijskim) licem, bilo mu je uvijek pred očima. Nakon petnaest dana izgubio je tek. Delfina de Nucingen i njegova kći Augusta, koju je barunica upravo počela voditi u društvo, nisu u prvi čas opazile ovu promjenu koja se kod baruna dogodila. Majka i kći vidjele su samo gospodina de Nucin-gena ujutro kod doručka i uvečer kod večere, kad su svi kod kuće večerali, što se događalo samo onda kad je Delfina imala društvo. Ali nakon dva mjeseca baruna je zahvatila groznica nestrpljivosti i obolio je od neke bolesti koja je slična tuzi za domom, iznenadila ga je nemoć njegovih milijuna, pa je počeo mršavjeti i činilo se da ga je to tako savladalo da se Delfina potajno ponadala da će obu-dovjeti. Ona je počela prilično licemjerno žaliti svoga muža i slala je svoju kćer u njezine odaje. Mučila je svoga muža pitanjima, on je odgovarao kao Englezi kojima je dosadio život: gotovo nije odgovarao. Delfina de Nucingen je davala veliku večeru svake nedjelje. Ona je ovaj dan izabrala za primanje kad je opazila da nitko iz otmjenog društva ne ide u kazalište i da je taj dan prilično općenito bio neiskorišten. Navala trgovaca i građana čini nedjelju u Parizu gotovo tako glupom kao što je dosadna u Londonu. Barunica je stoga pozvala na večeru slavnoga Despleina da ga može usprkos bolesniku pitati za savjet, jer je Nucingen govorio da se izvrsno osjeća. Keller, Rastignac, de Marsav, du Tillet i svi kućni prijatelji objasnili su barunici da čovjek kao Nucingen ne smije iznenada umrijeti, njegovi ogromni poslovi zahtijevaju mjere opreza, trebalo bi bezuvjetno znati na čemu smo. Ova su gospoda bila pozvana na večeru, isto tako grof de Gondreville, tast Frangoisa Kellera, vitez d'Espard, des Lupeaubc, doktor Bianchon, onaj od Despleinovih učenika koga je on najviše volio, Beaudenord i njegova žena, grof i grofica de Montcornet, Blondet, gospođica des Touches i Conti, konačno Lucien de Rubempre, prema kojemu je Rastignac već pet godina gajio najživlje prijateljstvo, makar na zapovijed kao što se kaže u oglasnom stihu.

— Nećemo se ovoga tako lako riješiti — reče Blondet Rastignacu kad je vidio kako Lucien ulazi u dvoranu, ljepši nego ikad i divno odjeven.

Vivienne.

Ova je zabuna utukla baruna.

— Ta ja uzela Sorš (Georges) mesto tepe, klubi šivotinja, ona pi pila našla taj gospoja — reče služi dok su carinici pregledali kola...

— Ah! gospodine, vrag je, mislim, sjedio odostraga kao sluga i on mi je podmetnuo ova kola.

— Nema frak, ona ne postojala — reče barun.

Barun de Nucingen je tada priznavao da ima šezdeset godina. Žene su mu postale potpuno ravnodušne, a naročito njegova. Hvalio se da nije nikad poznao ljubavi zbog koje bi počinjao gluposti. Smatrao je srećom što je završio sa ženama, o kojima je bez srama govorio da ni najdivnija nije vrijedna onoliko koliko stoji, pa kad bi se i badava podala. Smatrali su da je tako posvema otupio te nije više, za nekoliko tisuća franaka mjesečno, kupovao užitak kako bi sam sebe zavaravao. Iz njegove lože u Operi njegove su hladne oči bez uzbuđenja bludjele po kolu plesačica. Nijedna iz onoga strašnog roja starih djevojaka i mladih starica, te elite pariških užitaka, nije namignula na ovoga kapitalista. Prirodnu ljubav, nenaravnu ljubav, ljubav iz samoljublja, ljubav iz pristojnosti i iz taštine, ljubav iz naklonosti prema nekoj stvari, pristojnu i bračnu ljubav, nastranu ljubav, sve je barun nekad kupio, sve je to upoznao, samo nije pravu ljubav. Ta ga je ljubav tako iznenada spopala kao što orao nenadano napada svoj plijen, kao što je spopala Gentza, pouzdanika njegove visosti kneza Metternicha. Poznato je kakve je budalaštine ovaj stari diplomat pravio za Fanny Elssler. Njezini su ga pokusi mnogo više zanimali nego europski interesi. Žena koja je poremetila ovu željezom okovanu kasu po imenu Nucingen pričinila mu se kao jedna od onih jedinstvenih žena koje se samo jednom pojavljuju u jednom pokoljenju. Nije bio siguran je li Tizianova ljubavnica, je li Mona Lisa Leonarda da Vincija, je li Rafaelova Fornarina bila tako lijepa kao divna Estera, na kojoj najvještije oko najstrožega pariškog promatrača ne bi bilo moglo otkriti ni najmanji trag koji bi podsjećao na milosnicu. Stoga je baruna prije svega zaslijepila atmosfera otmjene i lijepe gospođe, koja je ljubljenu, raskošju, elegancijom i ljubavlju okruženu Esteru ovijala u najvećem stupnju. Sretna je ljubav za žene kao sveta posuda s krunidbenom pomasti. One tada postaju ponosne kao carice. Barun je išao osam noći

Lucienu ruku. De Marsav je hladno odzdravio kad ga je Lucien prvi pozdravio. Prije večere su Desplein i Bianchon sve onako u šali pregledali baruna de Nucingena i utvrdili da je njegova bolest posve moralne naravi, ali joj nitko nije mogao pronaći uzroka

— toliko se činilo nemogućim da bi ovaj duboki burzijanski političar mogao biti zaljubljen. Kad Bianchon nije našao nikakva drugog objašnjenja za bankarovo patološko stanje osim ljubavi, pa kad je o tom rekao nekoliko riječi Delfini de Nucingen, ona se samo nasmiješila kao žena koja već dugo zna kako je s njezinim mužem u tom pogledu. Kad su međutim poslije večere sišli u vrt, okružili su prisni kućni prijatelji bankara i htjeli su da se objasni taj izvanredni slučaj, kad su čuli kako je Bianchon tvrdio da je Nucingen zaljubljen.

— Znae barune — reče mu de Marsav — da ste znatno smršavje-li? I sumnjaju na vas da ste oskvrnuli zakone finansijske prirode.

— Nikata! — reče barun.

— Ali jeste — odvrati de Marsav. — Usuđuju se ustvrditi da ste zaljubljeni.

— To istina — odgovori bijedno Nucingen. — Ja ustisala sa jetna nepoznata...

— Vi ste zaljubljeni, vi?... Vi ste uobraženi! — reče vitez d'E-spart.

— Biti zaljupljena u moj topa, ja snala topro to ništ smešnije, ali šta vi htjela, to tako!

— U neku ženu iz visokoga društva? — upita Lucien.

— No — reče de Marsav — barun može tako omršavjeti samo zbog beznadne ljubavi, on ima sredstva da kupi sve žene koje se hoće i mogu prodati.

— Ja nju ne posnala — odgovori barun. — I sata, ja mokla vama kazala gat kospoja ti Nišingen je u salon: ja još nigata snala što lu-baf. Lubaf?... ja mislila, ot toka ja mržavila.

— Gdje ste susreli tu mladu djevicu?... — upita Rastignac.

— U gočiju, noću, u žurna Finzenes.

— Kakva je bila? — upita de Marsav.

— Jedna šabot ot beli kas (prozirna tkanina), crven obrafa, beli bojaz, beli feo (veo)... jetan lice saista biblijsko! fatreni oči, jetan orijentalni ten!

— Vi ste sanjali! — reče smiješeci se Lucien.

— Bolje je s njim biti na dobroj nozi, jer ga se valja bojati — reče Rastignac.

— Njega? — upita de Marsav. — Priznajem strašnima samo one ljude kojima je položaj jasan, a na njegov se manje napada nego bi se moglo napadati. Hajde da vidimo od čega on živi? Odakle mu potječe imutak? Uvjeren sam da ima šezdesetak tisuća franaka duga.

— On je u nekom španjolskom svećeniku našao vrlo bogatog zaštitnika, i koji mu hoće dobro — odgovori Rastignac.

— On se ženi najstarijom gospođicom de Grandlieu — reče gospođica des Touches.

— Da, ali — reče vitez d'Espard — traže od njega da kupi zemlju od trideset tisuća franaka rente da osigura imovinu koju mora priznati svojoj budućoj, a za to mu treba jedan milijun, koji se ne može tako lako naći u džepu nijednog Španjolca.

— To je skupo, jer je Clotilde vrlo ružna — reče barunica. Gospođa de Nucingen je nazvala gospođicu de Grandlieu iz afe-ktacije njezinim imenom, kao da ona, rođena Goriot — često posjećuje to društvo.

— Ne — odvratila je Tillet — kćerka jedne vojvotkinje za nas muškarce nije nikad ružna, naročito kad donosi naslov markiza i diplomatsko mjesto. No najveća je zapreka toj ženidbi luda ljubav gospođe de Serizv prema Lucienu: mora da mu ona daje mnogo novaca.

— Ne čudim se više što je Lucien tako ozbiljan, jer mu sigurno gospođa de Serizv neće dati milijun da se oženi gospođicom de Grandlieu. Bez sumnje ne zna kako da se izvuce iz neprilike

— reče de Marsav.

— Da, ali ga gospođica de Grandlieu obožava — reče grofica de Montcornet — i pomoću te mlade djevojke postići će možda bolje uvjete.

— Sto će on učiniti sa svojom sestrom i sa svojim svakom u Angoulemu? — upita vitez d'Espard.

— No — odgovori Rastignac — njegova je sestra bogata, i on je danas zove gospoda Sechard de Marsac.

— Makar postoje poteškoće, on je lijep dječak — reče Bianchon dižući se da pozdravi Luciena.

— Dobar dan, dragi prijatelju — reče Rastignac i srdačno stisne

— Gospođa — reče joj tiho — jesam li ja igat gasala jetan porugljif reč ot vaše strasti ta se fi rugate mojima? Jedan topar šena pi pomakala svoj muš isfući se is neprilika, bes ta se rukala njemu, kako fi činila.

Prema opisu što ga je dao stari bankar, Lucien je prepoznao svoju Esteru. Budući da se ljutio na sebe kada je vidio da su opazili njegov smiješak, iskoristio je trenutak sveopćega razgovora, dok se posluživala kava, da nestane.

— Sto je s gospodinom de Rubempreom? — upita barunica de Nucingen.

— On je vjeran svojoj devizi »Quid me continebit?« — odgovori Rastignac.

— Sto znači: »Tko me može zadržati?« ili »Ja sam neukrotiv«, prema tome kako hoćete — nastavi de Marsav.

— U onom času kad je gospodin barun govorio o svojoj neznanki, Lucien je izmakao smiješak iz koga bih mogao zaključiti da mu je poznata — reče Horace Bianchon a da nije ni slutio kako je opasna ta tako prirodna primjedba.

— Dopro! — reče u sebi taj ris.

Kao svi beznadni bolesnici, barun se hvatao svega što mu je ulijevalo kakvu nadu, i odlučio je da će dati uhoditi Luciena po drugim ljudima, a ne po ljudima Loucharda, najsposobnijega agenta Trgovackog suda u Parizu, kome se obratio prije petnaest dana. Prije no što se Lucien otputio k Esteri, morao je ići u palaču Grandlieu da tamo provede dva sata, koja su gospođicu Clotildu-Frederiqu de Grandlieu načinila najsretnijom djevojkom u predgrađu Saint-Germain. Razboritost koja je karakterizirala vladanje ovoga mladoga častohlepnika savjetovala mu je da odmah obavijesti Carlosa Herreru kakvo je djelovanje izazvao smiješak koji mu je izmakao kad je barun de Nucingen opisivao Esterinu sliku. Barunova ljubav prema Esteri i misao koja mu je pala na pamet da svoju neznanku dade tražiti preko policije bili su uostalom dovoljno važni događaji da bi se priopćili takvu čovjeku, koji je pod mantijom potražio utočište kao što su ga nekad zločinci nalazili u crkvi. I iz ulice Saint-Lazare, u kojoj je tada stanovao bankar, do ulice Saint-Dominique, gdje se nalazi palača Grandlieu, put je Luciena vodio pored njegova stana na keju Malaquais. Lucien je svoga strašnoga prijatelja našao kako puši svoj »brevijar« tj. kako puši lulu prije

— To izdina, ja zbavala saklana... kao saklana — reče on ponavljajući se — jer ja tolazila ot jetan tiner (večera) na topno moj prijatelj.

— Je li bila sama? — upita du Tillet prekidajući risa.

— Ta — reče barun bolnim glasom — zamo otraga bila jetan koči-jaš i jetan zoparica.

— Čini se da je Lucien poznaje — usklikne Rastignac, jer je uhvatio smiješak Esterina ljubavnika.

— Tko ne pozna žene koje su kadre ići o ponoći u susret Nucinge-nu? — reče Lucien okrećući se na mjestu.

— Na svaki način to nije žena koja bi išla u visoko društvo

— reče vitez d'Espard — jer bi barun bio prepoznao njezina ko-čijaša.

— Ja nju nisam fitela nigte — odgovori barun — i ja nju tala drašiti ot bolizija već četrdeset tana, ali bolizija nju ne mogla naći.

— Bolje da vas stoji nekoliko stotina tisuća franaka nego da vas stoji života, a u vašoj dobi nezadovoljena je ljubav opasna

— reče Desplein — čovjek može od nje umrijeti.

— Ta — odgovori Nucingen Despleinu — što ja jela, to mene ne hranilo, srak meni čini zmrtonosan. Ja fozim u šuma Finzenes ta fitila mesto ktje ja nju fitela!... I to moja šifot! Ja ne prinula sa poslednji zajam: ja morala mene osloniti na moji golegi koja imali smilovanja ot mene... sa jetan milion ja pi folila ubosnati taj tama, ja pi topila kot taj stfar, jer ja ne išla fiše u pursa (burza). Pitajte ti Tilleta.

— Da — potvrdi du Tillet — sad su mu poslovi postali odvratni, promijenio se, to je znak da će umrijeti.

— Snak lubafi — odgovori Nucingen — sa mene to jetno te isto. Prostdušnost ovoga starca koji više nije bio ris i koji je prvi put u životu upoznao nešto svetije i uzvišenije nego što je zlato, dirnula je ovo društvo tupih ljudi: jedni su izmijenili međusobno smiješak, drugi su promatrali Nucingena s takvim izražajem kao da hoće reći: »Tako jak čovjek i tako nisko pao!« .

Zatim su se svi vratili u dvoranu razgovarajući o tom događaju. To je zaista bio događaj takve prirode da je morao izazvati najveće uzbuđenje. Gospođa de Nucingen prasne u smijeh kad joj je Lucien otkrio bankarevu tajnu. Ali kad je barun vidio kako mu se žena ruga, uzme je za ruku i odvede je k prozoru:

Ta mi djevojka nekako pristaje. Naći ćeš Esteru malo tužnu, ali joj reci neka se pokori. Radi se o tom da se zaognemo plaštem vrline i poštenja, da se zaštitimo zaklonom iza kojega veliki ljudi sakrivaju svoja besramna djela... Radi se o *mome* dobru glasu, o tebi koji nikad ne smiješ doći u sumnju. Slučaj nam je bolje poslužio nego moje razmišljanje, koje je dva mjeseca mlatilo praznu slamu. Dok je Herrera izbacivao ove strašne rečenice jednu za drugom, rečenice koje su praskale kao hici iz pištolja, oblačio se i spremao za izlazak.

— Ti si očito veseo — usklikne Lucien — nisi nikad volio jadnu Esteru i sa slašću očekuješ čas kad ćeš se je riješiti.

— Nisi se zasitio ljubavi prema njoj, zar ne?... A ja je nisam nikad prestao proklinjati. Ali nisam li uvijek ovako postupao kao da sam iskreno odan toj djevojci, makar sam preko Azije imao u ruci njezin život? Nekoliko otrovnih gljiva u juhu, i sve bi bilo gotovo... Gospođica Estera međutim živih., i sretna je! Znaš li zašto? —jer je ti voliš! Ne budi dijete. Već četiri godine čekamo slučaj koji bi bio za nas ili protiv nas. Sada treba to upotrijebiti više nego talent da bismo razmršili klupko koje nam je slučaj dao: ima u toj opasnoj igri dobra i zla, kao u svemu. Znaš li na što sam mislio upravo kad si ulazio?

— Ne...

— Da postanem, ovdje kao u Barceloni, baštinikom kakve stare bogomoljke, pomoću Azije...

— Zločin?

— Preostalo mi je samo to sredstvo da osiguram tvoju sreću. Vjerovnici se uzrujavaju. Kad bi te jednom progonili sudbeni ovrhovo-ditelji i kad bi te istjerali iz palače Grandlieu, što bi od tebe bilo? Došao bi vrag po svoje.

Carlos Herrera je kretnjom ocrtao samoubojstvo nekog čovjeka koji se baca u vodu, zatim je u Luciena upro onaj ukočeni i prodorni pogled kojim jaki ljudi nameću svoju volju slabima. Taj je čarobni pogled koji je satirao svaki otpor odavao da Luciena i njegova savjetnika vežu ne samo tajne na život i smrt nego i osjećaji koji su daleko iznad običnih osjećaja kao što je ovaj čovjek bio znatno više nego što je bio njegov niski položaj.

On je bio prisiljen živjeti izvan onoga svijeta u koji mu je zakon zauvijek zabranio da se vrati. Opačina i bijesni, strašni otpor ga je

nego će poći spavati. Ovaj prije čudni nego strani čovjek odrekao se španjolskih cigara jer su mu bile preblage.

— To je ozbiljna stvar — odgovori Španjolac kad mu je Lucien bio sve ispriповjedio. — Barun, koji se služi Louchardom da traži malu, imat će toliko pameti da ti stavi za pete kakva pandura i sve će se doznati. Dan i noć nisu mi dosta da pripravim klopku tomu barunu, komu ću pokazati prije svega nemoć policije. Kad naš ris izgubi svaku nadu da će naći svoju ovčicu, preuzimam na sebe da mu je prodam za onu cijenu koju za njega vrijedi.

— Prodati Esteru? — usklikne Lucien, čije je prvo uzbuđenje uvijek bilo odlično.

— Onda zaboravljaš na naš položaj? — poviče Carlos Herrera. Lucien spusti glavu.

— Bez novaca smo — nastavi Španjolac — a šezdeset tisuća franaka duga treba platiti! Ako se želiš oženiti Clotildom de Grandli-eu, moraš kupiti zemlju od milijun franaka da osiguraš miraz toj grdobi. A Estera je divljač za kojom će mi taj ris tako trčati da će splasnuti za jedan milijun. To je moja stvar.

— Estera neće nikad...

— I to je moja stvar.

— Ona će zbog toga umrijeti.

— To je stvar pogrebnog društva. A što onda?... — poviče taj divljak i ušutka Lucienove tužaljke svojim držanjem. — Koliko je generala u cvijetu svojega života umrlo za cara Napoleona? — upita on Luciena poslije trenutka šutnje. — Žena ćeš uvijek naći! Godine 1821. Coraliji za tebe nije bilo premca. Estera isto tako nije našla sebi ravne. Poslije te djevojke doći će... znaš tko?... nepoznata žena! To je najljepša od svih žena, i ti ćeš je potražiti u prijestolnici, u kojoj će zet vojvode de Grandlieua biti ministar i predstavljat će kralja Francuske... A zatim, reci mi onda, mladi gospodine, hoće li Estera zbog toga umrijeti? Konačno, može li muž gospođice de Grandlieu zadržati Esteru? Uostalom, pusti mi samo da radim, ti se ne trebaš dosađivati time da na sve misliš: to je moja stvar. Bez Estere bit ćeš samo tjedan dana ili dva, a usprkos tomu ići ćeš u ulicu Taitbout. Hajde, zagukni malo na svojoj dasci spasa i dobro igray svoju ulogu, gurni Clotildi u ruku onaj plameni list što si ga jutros napisao i donesi mi natrag jedan koji bi bio također nešto vatren! Ona će se pismima odšteti za svoj gubitak.

netko može sakriti, ako se još k tomu provodi primjeren, samotan povučen život.

— Bit ću dakle svećenik — reče u sebi taj građanin mrtvac koji je bezuvjetno htio ponovo oživjeti pod nekim društvenim oblikom da zadovolji svoje strasti, koje su bile jednako potajne kao što je i on sam bio tajanstven.

Građanski rat što ga je ustav od 1812. zapalio u Španjolskoj, kamo se otputio taj energični čovjek, pružio mu je priliku da iz busije ubije pravoga Carlosa Herreru. Ovaj je svećenik bio kopile nekoga vlastelina. Otac ga je ostavio, a nije znao ni koja ga je žena rodila. Njemu je kralj Ferdinand VII., kojemu ga je neki biskup preporučio, povjerio neku političku misiju u Francuskoj. Biskup, taj jedini čovjek koji se za Carlosa Herreru zanimao, umro je za vrijeme dok je taj izgubljeni sin Crkve putovao iz Cadiza u Madrid i iz Madrida u Francusku. Sretan što se namjerio na tako željenu osobu, koja je osim toga obavljala onakvu službu kakvu je on želio, Jacques Col-lin se izranio na leđima da ukloni kobna robijaška slova i promijenio svoje lice pomoću kemijskih reagensa. Kad se tako nagrđivao pred lešinom svećenika, prije nego ju je uništio, mogao je sebi podati neku sličnost sa svojim dvojnikom. Da potpuno izvrši ovaj preobražaj, koji je bio gotovo tako čudesan kao u onoj arapskoj priči u kojoj je stari derviš dobio moć da uđe pomoću magičnih riječi u mlado tijelo, robijaš koji je govorio španjolski naučio je toliko latinski koliko je morao znati kakav andaluzijski svećenik. Kao bankar triju kazionica, Collin je bio bogat, jer su sve pohrane bile povjerene njegovu poznatom poštenju, koje je uostalom bilo poštenje pod moraš, budući da se među takvim partnerima pogreška plaća ubodom noža. Ovom novcu pridoda on svotu što ju je biskup dao Carlosu Herreru. Prije nego je napustio Španjolsku mogao se još dočepati blaga neke bogomoljke u Barceloni, kojoj je podijelio odrješenje i obećao joj da će joj vratiti svote koje je ona ukrala poslije umorstva što ga je počinila i od kojih je potjecala imovina te njegove pokajnice. Tako je Jacques Collin postao svećenikom i povjerena mu je bila tajna misija preko koje je morao dobiti najmoćnije preporuke u Parizu. Odlučio je da neće činiti ništa što bi moglo izvrgnuti opasnosti zvanje kojemu je sad pripadao i prepustio se slučajevima svoga novog života, kad se na angulemskoj cesti sastao s Lucienom. Ovaj se mladić učinio lažnom opatu odličnim

iscrpio, ali je bio obdaren onakvom duševnom snagom koja ga je izjedala. I tako je ova sramna i velika, mračna i slavna ličnost koju je proždimala životna snaga oživljavala u otmjenom tijelu Luciena, čija je duša postala njegovom. Njega je u društvenom životu predstavljao ovaj pjesnik, kojemu je on dao svoju postojanost i željeznu volju. Za njega je Lucien bio više nego sin, više nego ljubljena žena, više nego obitelj, više nego njegov život — on je bio njegov osvjetnik. I, budući da snažni duhovi više mare za osjećaj nego za život, zato ga je neraskidivim vezama privezao uza se. Pošto je kupio Lucienov život u onom trenutku kad je ovaj očajni pjesnik kanio počinuti samoubojstvo, predložio mu je onaj paklenski ugovor koji se vidi samo u romanima, ali su njegovu groznu mogućnost često dokazale glasovite sudbene drame pred porotom. Obasipajući Luciena svim nasladama pariškoga života, dokazujući mu da sebi još k tome može stvoriti lijepu budućnost, načinio ga je svojom stvari. Nijedna uostalom žrtva ovom čudnom čovjeku nije bila teška kad se radilo o njegovu drugom ja. Usprkos svoj njegovoj snazi, bio je tako slab prema hirovima ovoga svoga stvora da mu je na koncu povjerio svoje tajne. Možda je ta posve moralna sukrovnja bila samo još jedna veza više između njih. Od onoga dana kad je Torpille bila ugrabljena Lucien je saznao na kako se groznoj osnovici temelji njegova sreća.

Ova je mantija španjolskog svećenika skrivala Jacquesa Collina, jednu od slavnih robijaških ličnosti, koja je prije deset godina živjela pod građanskim imenom Vautrin u kući Vauquer gdje su Rastignac i Bianchon bili na stanu i hrani. Jacques Collin, nazvan *Obmanjivač smrti*, koji je pobjegao iz Rocheforta²⁸ gotovo neposredno nakon što je opet bio tamo zatvoren, iskoristio je primjer glasovitoga grofa de Sainte-Helena, ali je izbjegao sve što je bilo pogrešno u smjelom Coignardovu pothvatu. Izvana se praviti kao pošten čovjek a uza to i dalje provoditi Život kao robijaš, to je zadaća kojoj su oba cilja suviše oprečna a da ne bi dovela do kobnoga raspleta, naročito u Parizu, jer, ako se neki osuđenik uvuče u neku obitelj, znatno povećava opasnosti zbog te zamjene. Da se zaštititi od svake potrage, ne mora li, uostalom, sebi potražiti neki znatno viši položaj, iznad običnih životnih interesa? Čovjek visokoga društva izložen je slučajevima koji rijetko pritiskuju ljude koji nemaju nikakva dodira s visokim društvom. Stoga se pod mantijom sigurnije

Zato je ljubavnik gospođe de Nucingen izmjenjivao s Lucienom poglede u kojima se pod prividnim prijateljstvom skrivao strah s jedne i s druge strane. U času opasnosti Rastignac bi očito s najvećim užitkom bio dobavio kola koja bi Obmanjivača smrti odvezla na stratište. Svatko će sad pogoditi kakva je mračna radost obuzela Carlosa kad je doznao za ljubav baruna de Nucingena, jer je on u jednoj jedinosti misli razabrao kakvu korist čovjek njegova kova može izbiti iz jadne Estere.

— Hajde — reče on Lucien — davao štiti svoga duhovnika.

— Ti se igraš vatrom.

— *Incedo per ignes!*²⁹ — odgovori Carlos smiješeći se — to je moje zvanje.

Pod konac posljednjeg vijeka kuća se Grandlieu razdijelila na dva ogranka, ponajprije na vojvodsku kuću koja je bila osuđena na propast, jer je sadašnji vojvoda imao samo kćeri; zatim na podgrofove de Grandlieu koji će baštiniti naslov i grb svojega starijeg ogranka. Vojvodski ogranak nosi na crvenom polju u jednom redu poredane zlatne sjekire s glasovitom devizom »CAVEO NON TIMEO«,³⁰

Koja sadrži čitavu njihovu povijest. Štit je podgrofova de Navarreins podijeljen na četvoro i ima crveno polje, a srednji dio grba je izrezuckan zlatom, okrunjen viteškom kacigom s devizom: *Grands faits, Grand lieu*³¹. Sadašnja je podgrofica udovica iz 1813. godine i ima sina i kćer.

Premda se iz progonstva vratila gotovo upropaštena, zbog odanosti odvjetnika Dervilla opet je našla prilično veliku imovinu. Vojvoda i vojvotkinja de Grandlieu vratili su se kući 1804. i bili su predmetom careve naročite naklonosti. Stoga im je Napoleon, kad ih je vidio na svome dvoru, vratio sve što je od posjeda kuće Grandlieu bilo zaplijenjeno. To je iznosilo otprilike četrdeset tisuća franaka rente. Od sve velike vlastele predgrađa Saint-Germain koji su se dali zavesti od Napoleona, vojvoda i vojvotkinja (ona je pripadala starijem ogranku porodice Ajuda, koja je bila u ženidbe-nom srodstvu s Bragansovima) bili su jedini koji nisu zatajili cara ni njegovih dobročinstava. Louis XVIII. je cijenio ovu vjernost, dok je predgrađe Saint-Germain pripisivalo ovo Grandlieuovima kao zločin. No možda je Louis XVIII. ovim samo htio ljutiti Mon-sieura³². Ljudi su smatrali vjerojatnom ženidbu mladoga podgrofa de Grandlieua s Marie-Athenaisom, najmlađom vojvodinom kćer-

oruđem za vlast, i spasio ga je od samoubojstva kad mu je rekao:

— Predajte se potpuno Božjem čovjeku kao što se ljudi prepuštaju đavlu, i imat ćete sve izgleda za novi život. Živjet ćete kao u snu, a najgore razočaranje bit će smrt koju ste sebi htjeli zadati...

Ova se veza između ovih dvaju bića, koja su morala biti samo jedno, osnivala na ovom snažnom zaključku koji je Carlos Herrera međutim znao još lukavo sukrivnjom utvrditi. Budući da je bio obdaren genijem pokvarenosti, uništio je Lucienovo poštenje time što ga je gurao u grozne nevolje i izvlačio ga iz njih tada kad je Lucien pristao na loše i nečasne postupke, kod kojih je ipak pred licem svijeta ostao čist, pošten i plemenit. Lucien je bio društveni sjaj u čijoj je sjeni ovaj krivotvoritelj želio živjeti.

— Ja sam pisac, a ti ćeš biti drama. Ako ti ne uspiješ, mene će isfućkati — reče mu onoga dana kad mu je priznao svetogrđe o tom kako se prurušio.

Carlos je oprezno išao od priznanja do priznanja prilagođujući besramnost svojih izjava posvema djelovanju svoga napretka i Lucienovim potrebama. Stoga je Obmanjivač smrti odao svoju posljednju tajnu tek onda kad su mu navike na pariške užitke, uspjesi, zadovoljena taština podjarmili dušu i tijelo ovoga tako slaboga pjesnika. Tamo gdje se Rastignac odupro napasti ovoga demona Lucien je podlegao, budući da je Carlos s njime opreznije postupao, lukavije ga je kompromitirao, naročito jer je Lucienom ovladala sreća što je postigao odličan položaj. Zlo, kojega se pjesnički oblik zove đavlom, zavodilo je ovoga čovjeka koji je bio napola žena, na najprimamljiviji način, i tražilo je od njega ponajprije samo malo, dok mu je davalo mnogo. Veliki je dokaz Carlosov bila ona vječna tajna kakvu je Tartuffe obećao Elmiri. Ponovljeni dokazi bezuvjetne odanosti, koja je bila nalik na Seidovu privrženost Muhamedu, okončali su ovo grozno djelo — pobjedu Jacquesa Collina nad Lucienom. U ovaj čas ne samo da su Estera i Lucien progutali sve svote što su bile povjerene poštenju bankara kaznionica, koji se poradi njih izvrgavao užasnom obračunu, nego su gizdelin, krivotvoritelj i milosnica imali dugova. U onom času kad je Lucien bio blizu uspjehu najmanji kamenčić pod nogama ovih triju bića mogao je dakle porušiti fantastičnu zgradu tako smiono sazdane sreće. Na plesu u Operi Rastignac je bio prepoznao ovoga Vautrina iz kuće Vauquer, ali je znao da ga čeka smrt ako išta progovori.

Stara vojvotkinja d'Uxelles, majka vojvotkinje de Maufrigneuse, bila je autoritet ove dvorane, u koju gospođa de Serizv nije nikad mogla dobiti pristupa, premda je bila rođena Ronquerolles. Luciena je ovamo uvela gospođa de Maufrigneuse. Ova je nagovorila svoju majku da radi u njegovu korist, jer je bila pune dvije godine u njega smrtno zaljubljena. Ovoga je zavodljivog pjesnika održao tamo utjecaj velikog duhovništva Francuske i pomoć pariškog nadbiskupa. Ipak mu je bio dopušten pristup tek onda kad je dobio rješenje koje mu je vratilo ime i grb kuće de Rubempre. Vojvoda de Rhetore, vitez d'Espard i još neki drugi, koji su bili zavidni Lucienu, oneraspoložili bi s vremena na vrijeme protiv njega vojvodu de Grandlieua, jer su mu pripovijedali priče o Lucienovu prijašnjem životu. Ali su ga zaštićivale pobožna vojvotkinja, koju su već bili okružili najodličniji crkveni dostojanstvenici, a i Clotilde de Grandlieu. Lucien je međutim ta neprijateljstva tumačio svojom pustolovinom s nećakinjom gospođe d'Espard, s gospođom de Bargeton, koja je postala groficom du Chatelet. Zatim, kad je osjetio koliko je potrebno da ga primi tako moćna obitelj, a uza to ga je njegov intimni savjetnik nagonio na to da zavodi Clotildu, Lucien je imao smionosti kao skorojevići: on je tamo dolazio pet dana u tjednu, uljudno je gutao uvrede zavisti i izdržavao je bezobrazne poglede, duhovito je odgovarao na izrugivanje. Njegova postojanost, čar njegovih manira, njegova uslužnost napokon je uklonila zabrinutost i umanjila zapreke. Lucien je kao čovjek koji je s vojvotkinjom de Maufrigneuse još uvijek bio u najboljim odnosima — a njezine je plamene listove što ih je pisala za vrijeme njezine ljubavi čuvao Carlos Herrera — kao idol gospođe de Serizv, dobro viđen kod gospođice des Touches i zadovoljan što su ga primili u te tri kuće, naučio od opata da bude vrlo oprezan u svojim odnosima. — Čovjek se u isti mah ne može posvetiti trima kućama — govorio mu je njegov intimni savjetnik. — Tko svuda ide, ne nalazi nigdje živoga zanimanja. Veliki podupiru samo one koji se nadmeću s njihovim pokuštvom, one koje vide svaki dan i koji umiju da im postanu nešto potrebno kao što je divan na koji sjedaju. Kako se Lucien na viknuo da gleda dvoranu Grandlieuovih kao svoje bojište, čuvao je svoj duh, svoje šale, novosti i svoje dvorjanske čari za ono vrijeme kad je tamo provodio večer. Umiljavao se, bio je dražestan, a Clotilde ga je upozoravala na opasnosti kojima se

kom, koja je tada bila stara devet godina. Sabine, predzadnja kći, udala se za baruna de Guenica, poslije srpanjske revolucije. Joze-fina, treća kćerka, postala je gospođa Ajuda-Pinto kad je markiz izgubio svoju prvu ženu, rođenu de Rochefide (alias Rochegude). Starija je otišla u samostan godine 1822. Druga, gospođica Clo-tilde-Frederique, u ovaj čas u sedamnaestoj godini, bila je smrtno zaljubljena u Luciena de Rubemprea. Nije potrebno ni pitati je li palača vojvode de Grandlieua, najljepša u ulici Saint-Dominique, silno djelovala na Lucienov duh. Svaki put kad su se ogromna vrata okretala na svojim šarkama da puste njegov kabriolet osjećao je onakvo zadovoljenje svoje taštine o kojemu je Mirabeau govorio: — Premda je moj otac bio obični ljekarnik u Houmeauu, ja ipak imam pristup ovamo.

To je bila njegova misao. Stoga bi bio počinio još i mnogo drugih zločina nego što je zločin njegova saveza s krivotvoriteljem, samo da zadrži pravo da se smije popeti uz ovo nekoliko stepenica stubišta pred zgradom, pa da zatim čuje kako najavljuju njegovo ime: »Gospodin de Rubempre!« i to u velikoj dvorani u stilu Louisa XIV, koja je za vrijeme Louisa XIV. bila uređena po uzoru dvorana u Versaillesu i u kojoj se nalazilo ono birano društvo, *cvijet* Pariza, koje se tada zvalo *Le petit chateau*.

Otmjenu Portugalku, ženu koja je najmanje voljela izlaziti od svoje kuće, najviše su okruživali njezini susjedi Chaulieuovi, Navarrein-sovi i Lenoncourtovi. Cesto su dolazile u posjete lijepa barunica de Macumer (rođena de Chaulieu), vojvotkinja de Maufrigneu-se, gospoda d'Espard, gospođa de Camps, gospođica des Touches, koja je bila u ženidbenom srodstvu s Grandlieuovima koji potječu iz Bretagne, kad su išle na kakav ples ili su se vraćale iz Opere. Podgrof de Grandlieu, vojvoda de Rhetore, markiz de Chaulieu, koji je jednoga dana trebalo da bude vojvoda de Lenoncourt-Chaulieu, njegova žena Madeleine de Mortsauf, unuka vojvode de Le-noncourta, markiz Ajuda-Pinto, knez Blamont-Chauvrv, markiz de Beauseant, vidam³³ de Pamiers, Vandenesseovi, stari knez de Cadignan i njegov sin vojvoda de Maufrigneuse bili su stalni gosti ove veličanstvene dvorane u kojoj se udisao dvorski zrak i u kojoj su držanje, ton i duh bili u skladu s plemstvom gospodara, kojih je visoko, aristokratsko držanje napokon bacilo u zaborav njihovo robovanje Napoleonu.

tom razmisliti.

Lucienov položaj u palači de Grandlieu najjasnije osvjetljuje to što nije nikada tamo jeo. Ni Clotilde, ni vojvotkinja d'Uxelles, ni gospođa de Maufrigneuse, koja se uvijek odlučno zalagala za Luci-ena, nisu mogle od staroga vojvode isposlovati tu milost. Toliko je taj plemić bio nepovjerljiv prema onomu koga je zvao gospodin de Rubempre. Ova fina razlika, koju je opazilo društvo ove dvorane, živo je povrijedila Lucienovo samoljublje, jer je osjećao da ga ovdje samo trpe. Društvo ima pravo biti preuzetno, a tako je često prevareno. Da netko ima neku važnost u Parizu, a da nema poznate imovine, ili priznate zasluge, jest nešto što se nikakvom lukavštinom ne može dugo održati. Stoga je i Lucien, što se više uzdizao, naročito veliku važnost polagao na ovaj prigovor: »Od čega živi?« Bio je prisiljen reći kod gospođe de Serizv, kojoj je dugovao potporu državnoga odvjetnika Granvillea i jednoga državnoga ministra, grofa Octavea de Bauvana, predsjednika vrhovnog suda:

— Ja se strahovito zadužujem.

Kad je ulazio u dvorište te palače u kojoj se nalazilo opravdanje njegovih taština, govorio je u sebi ogorčeno misleći na onu misao Obmanjivača smrti:

— Čujem kako sve puca pod mojim nogama.

Lucien je volio Esteru, a htio je imati za ženu gospođicu de Grandlieu! Čudan položaj! Trebalo je prodati jednu da kupi drugu. Jedan jedini čovjek je mogao ovu trgovinu izvesti a da Lucienova čast kod toga ne strada: taj je čovjek bio lažni Španjolac. Nisu li onda jedan kao i drugi morali biti oprezni jedan prema drugom? Ne postoje u životu dva ugovora ovakve vrste, u kojima je svaki naizmjenice i gospodar i podčinjeni.

Lucien je rastjerao oblake koji su pomračivali njegovo čelo. Ušao je veselo, vedro u dvorane palače de Grandlieu. U ovaj čas prozori su bili otvoreni, mirisi iz vrta se širili po dvorani, posuda za cvijeće, koja je bila u sredini dvorane, pružala je pogledu piramidu od cvijeća. Vojvotkinja je sjedila u kutu na sofi i razgovarala s vojvotkinjom de Chaulieu. Više je žena sačinjavalo skupinu, koja je zapinjala za oko zbog raznovrsnog držanja, što im ga je dao različit izraz kojim je svaka od njih htjela pokazati namještenu bol. U visokom društvu nitko se ne zanima za nesreću ni za patnju, sve je tamo samo riječ. Muškarci su se šetali u dvorani ili u vrtu. Clotilde i Josefina

morao uklanjati. Tako je mogao laskati malim strastima gospodina de Grandlieua. Pošto je najprije zavidjela sreći vojvotkinje de Maufriigneuse, Clotilde se preko ušiju zaljubila u Luciena. Kad je Lucien opazio sve prednosti ovakve veze, igrao je svoju ulogu zaljubljenoga kao što bi je bio igrao Armand, mladi prvak Co-medie Francaise. Pisao je Clotildi pisma koja su svakako bila književna remek-djela prvoga reda, a Clotilde je odgovarala nastojeći da jednako umno na papiru daje izražaja ovoj bijesnoj ljubavi, jer je ona mogla ljubiti samo na taj način. Lucien je išao svake nedjelje na misu u crkvu Sv. Tome Akvinskoga. Izdavao se za gorljiva katolika, posvećivao se monarhističkim i vjerskim propovijedima koje su čuda stvarale. Osim toga je pisao u novine koje su bile odane Kongregaciji³⁴ naročito značajne članke, a za njih nije htio primiti nikakve nagrade, i potpisivao ih je samo s L. Pisao je političke brošure što ih je tražio bilo kralj Charles X. bilo veliko duhovništvo a da nije tražio ni najmanje nagrade.

— Kralj je — govorio je on — već toliko učinio za mene da sam mu dužan svoju krv.

Zato je već nekoliko dana bilo govora o tome da se Lucien postavi u kabinet ministra predsjednika u svojstvu privatnoga tajnika, ali je gospođa d'Espard podigla kuku i motiku protiv Luciena, te je meštar Charlesa X. oklijevao da se na to odluči. Ne samo da Lucienov položaj nije bio posve jasan, i ove riječi: »Od čega živi?«, koje je svatko imao na ustima, što se više Lucien uzdizao, tražile su odgovor, nego su dobrohotna kao i zlobna radoznalost išle u potrazi sve dalje i dalje, i ona je više nego jednu šupljinu nalazila u oklopu toga častohlepnog mladića. Clotilde de Grandlieu je služila svojemu ocu i majci kao nedužni uhoda. Prije nekoliko dana povukla je Luciena k prozoru da tamo razgovaraju i obavijestila ga o prigovorima obitelji.

— Pribavite sebi posjed u vrijednosti od milijun franaka i dobit ćete moju ruku: to je bio odgovor moje majke — rekla je Clotilde.

— Kasnije će te pitati odakle potječe tvoj novaci — rekao je Carlos Lucienu kad ga je izvjestio o ovom tobožnjem ultimatumu.

— Moj je svak po svoj prilici stekao imovinu — primijeti Lucien

— u njemu ćemo imati odgovornog izdavača.

— Nedostaje dakle samo još milijuni — poviče Carlos — ja ću o

bila potpuno nalik na špargu. Prsa su te jadne djevojke bila tako plosnata da im nisu koristila ni ona kolonijalna sredstva što ih mo-distice zovu »lažna prsa«. Stoga Clotilde ne samo da sebi nije dala truda da taj nedostatak prikrije nego je čak hrabro puštala da se ističe, jer je znala da u svome imenu ima dovoljno prednosti. Budući da se tako stezala u svoju odjeću, postigla je djelovanje onakva ukočenog i oštrog obrisa kakav su kipari srednjega vijeka tražili u svojim figurama kojih se profil oštro odrazuje od pozadine izdu-baka kamo su ih postavljali u katedralama. Clotilde je bila visoka pet stopa i četiri palca. Ako je dopušteno da se poslužim narodnim izrazom, koji bar ima tu vrijednost da ga svatko razumije, bile su je same noge. Ovaj je nedostatak razmjera podavao njezinu gornjem tijelu nešto nezgrapno. Bila je smeđe boje lica, kosa joj je bila crna i tvrda, imala je vrlo guste obrve, žarke oči koje su se nalazile u već tamnim šupljinama i lice savinuto kao mjesecev srp u prvoj četvrti, nad kojim se nadvilo izbočeno čelo. Tako je ona predstavljala karikaturu svoje majke, jedne od najljepših žena u Portugalu. Priroda uživa u ovakvim igrama. Cesto se u obiteljima nađe sestra divne ljepote, a njezine crte kod brata pokazuju savršenu rugobu, premda je jedno drugom slično. Clotilde je uvijek imala na svojim jako stisnutim usnama stereotipni izraz prezira. Stoga su njene usne više nego ijedna druga crta njezina lica oda vale tajna uzbuđenja njezina srca, jer im je ljubav utisnula dražestan izraz, koji se to više isticao što su obrazi bili previše smeđi da pocrvene, a njezine crne, uvijek tvrde oči nisu nikad ništa kazivale. Usprkos tolikim nedostacima i usprkos tomu što je izgledala kao daska, dobila je od svoga odgoja i od svoje obitelji neki izražaj veličine, neku oholu crtu, ukratko sve što su s potpunim pravom nazvali »ono nešto«, što se možda nalazilo u sigurnosti njezina odijevanja i što je u njoj odavalo djevojku iz dobre kuće. Ona se koristila svojom kosom, jer se njena tvrdoća, bujnost i dužina mogla smatrati za ljepotu. Njezin je glas, koji je njegovala, bio dražestan: predivno je pjevala. Clotilde je zaista bila djevojka za koju se kaže: »Ima lijepe oči« ili: »Ima dražestan značaj«. Nekome tko joj je na engleski način govorio: »Vaša milosti« odgovarala je: »Zovite me: Vaša vitkosti«. — Zašto ne bi volio moju jadnu Clotildu? — odvratila vojvotkinja markizi. — Zna li što mi je jučer rekla? »Ako me voli iz često-ljubljiva, ja preuzimam na se da ću ga dovesti dotle da me ljubi

su bile zaposlene oko stola za čaj. Vidam de Pamiers, vojvoda de Grandlieu, markiz d'Ajuda-Pinto, vojvoda de Maufrigneuse igrali su u jednom kutu wisk (sic!). Kad je Lucien bio najavljen, prošao je dvoranom i pozdravio je vojvotkinju, koju je upitao za razlog tuzi što se ocrtavala na njezinu licu:

— Gospođa de Chaulieu je upravo primila strašnu vijest: umro je njezin zet, barun de Macumer, nekadašnji vojvoda de Soria. Mladi vojvoda de Soria i njegova žena, koji su bili otišli u Chantepleurs da tamo njeguju svoga brata, javili su ovaj tužni događaj. Lujza je neizmjereno žalosna.

— Nijedna žena nije u životu bila tako ljubljena kao što je Lujzu volio njezin muž — reče Madeleine Mortsauf.

— To će biti bogata udovica — prihvati stara vojvotkinja d'Uxelles i pogleda Luciena, čije je lice ostalo ravnodušno.

— Jadna Lujza — reče gospođa d'Espard — razumijem je i žalim je. Markiza d'Espard je sanjarski izgledala kao žena puna duše i srca. Premda je Sabine de Grandlieu imala tek deset godina, podigla je pametne oči na svoju majku, a njezin je gotovo porugljiv pogled njezina majka suzbila svojim prijekornim pogledom. To se zove dobro odgajati djecu.

— Ako moja kći izdrži ovaj udarac — reče gospođa de Chaulieu s majčinskim licem — njezina me budućnost zabrinjuje. Lujza je vrlo romantična.

— Ja ne znam — reče stara vojvotkinja — od koga su naše kćeri dobile taj značaj!...

— Teško je — reče neki stari kardinal — pomiriti srce s društvenim obzirima.

Lucien nije mogao reći nijedne riječi pa je otišao prema stolu za čaj da se pokloni gospođicama de Grandlieu. Kad je pjesnik bio na nekoliko koraka od skupine žena, markiza d'Espard se nagnula da može šaptati u uho vojvotkinji de Grandlieu.

— Vi onda vjerujete da taj dječak jako voli vašu dragu Clotildu?

— reče joj ona.

Himbenost ovoga pitanja može se razumjeti tek onda kad ocrtamo Clotildu. Ova je djevojka od dvadeset i sedam godina stajala tada kod stola. To je držanje dopuštalo porugljivu pogledu markize d'Espard da obuhvati suhi i tanki plosnati struk Clotilde koja je

ovdje biti pred samim uspjehom...

— Sto ste učinili gospodi d'Espard?

— Bio sam neoprezan pa sam u šali ispriповjedio kod gospođe de Serizv pred gospodom de Bauvanom i de Granvilleom povijest parnice koju je ona podigla da stavi pod skrbništvo svoga muža markiza d'Esparda. To mi je povjerio Bianchon. Mišljenje gospodina de Granvillea, koga su podupirali Bauvan i Serizv, promijenilo je mišljenje čuvara pečata (ministra pravde). Jedan je i drugi ustuknuo pred »Sudskim novinama«, pred sablazni, i markiza je dobila po prstima u obrazloženju osude koja je dokrajčila ovu sramnu parnicu. Ako je i gospodin de Serizv to odao, što mi je od markize stvorilo smrtnu neprijateljicu, ipak sam dobio njegovu zaštitu, kao i zaštitu vrhovnoga državnog tužioca i grofa Octavea de Bauvana, jer im je gospođa de Serizv rekla kakvoj su me opasnosti izvrgli time što su odali izvor iz kojega potječe njihova obavijest. Gospodin markiz d'Espard bio je toliko nespretnan, te me je posjetio smatrajući me uzročnikom što je dobio tu besramnu parnicu.

— Riješit ću vas gospođe d'Espard — reče Clotilde.

— A kako? — usklikne Lucien.

— Moja će majka pozvati male d'Espardove, koji su dražesni i već vrlo veliki. Otac i njegova dva sina pjevat će vam slavu, i sigurni smo da nikad nećemo vidjeti njihovu majku...

— Oh! Clotildo, vi ste divni, i kad vas ne bih ljubio zbog vas same, volio bih vas zbog vašega duha.

— To nije duh — reče ona i pokaže svu svoju ljubav na svojim usnama.

— Zbogom! Nemojte dolaziti nekoliko dana. Kad me budete vidjeli u crkvi Sv. Tome Akvinskoga s ružičastim pojasom, znajte da je moj otac promijenio raspoloženje. Naći ćete na leđima naslonjača u kojem sjedite nalijepljen odgovor, on će vas možda tješiti što se ne vidimo... Stavite pismo koje mi donesete u moj džepni rupčić...

Ova je djevojka očito imala više od dvadeset i sedam godina. Lucien uzme fijaker u ulici de la Planche, ostavi ga na bulevarima, uzme kod Madeleine drugi i preporuči kočijašu da u ulici Taitbout uveze kroz vežu.

Kad je u jedanaest sati ušao, našao je Esteru svu u suzama, ali je bila odjevena, kao što se oblačila da mu priredi svečanost! Čekala je svoga Luciena ležeći na divanu od bijeloga satena, izvezenom

zbog mene same!« Ona je duhovita i častohlepna, ima muškaraca kojima se sviđaju ta dva svojstva. Sto se njega tiče, moja draga, on je lijep kao slika, i ako uzmogne kupiti zemlju Rubempreovih, kralj će mu iz obzira prema nama dati naslov markiza... Konačno, njegova je majka posljednja iz obitelji de Rubempre...

— Jadni dječak, odakle će smoći jedan milijun? — reče markiza.

— To nije naša stvar — odvrati vojvotkinja — ali ih sigurno nije kadar ukrasti... A uostalom mi ne bismo dali Clotildu kakvom spletkaru niti nečasnom čovjeku, pa bio on lijep, bio on pjesnik i mlad kao gospodin de Rubempre.

— Vi kasno dolazite — reče Clotilde smiješeći se Lucienu s beskrajnom milinom.

— Da, večerao sam u gradu.

— Vi već nekoliko dana idete mnogo u društvo — reče ona prikrijući smiješkom svoju ljubomoru i svoju zabrinutost.

— U društvo?... — odvrati Lucien. — Ne, samo sam posve slučajno cijeli tjedan večerao kod bankara, danas kod Nucingena, jučer kod du Tilleta, a prekjučer kod Kellerovih.

Vidi se da je Lucien vrlo dobro znao poprimiti duhovito bezobrazni ton visokog plemstva.

— Vi imate mnogo neprijatelja — reče mu Clotilde, nudeći mu (i to s koliko draži!) šalicu čaja. — Rekli su mojemu ocu da imate šezdeset tisuća franaka duga i da ćete za nekoliko dana imati Sainte-Pelagie³⁵ kao dvorac za zabavu. I da znate što me stoje sve te klevete... Sve to pada na moju glavu... Ne govorim vam o tom zbog toga što ja trpim (moj me otac razapinje svojim pogledom), nego zato što vi morate patiti ako je u najmanjoj mjeri to istina.

— Nemojte se nimalo brinuti za te gluposti, ljubite me kao što ja vas ljubim, pričekajte samo nekoliko mjeseci — odgovori Lucien stavljajući svoju praznu šalicu na tacnu od izrezbarena srebra.

— Ne pokazujte se mojemu ocu, mogao bi vam reći kakvu bezobraznost, i budući da je ne biste mogli podnijeti, propali bismo... Ta zlobna markiza d'Espard mu je rekla da je vaša majka njegovala žene u porodu i da je vaša sestra bila glačarica.

— Mi smo jednom bili u krajnjoj bijedi — odgovori Lucien i suze mu navru na oči. — To nije kleveta, nego prosto ogovaranje. Danas je moja sestra više nego milijunašica, a majka mi je već prije dvije godine umrla... S ovim su obavijestima čekali trenutak kad ću ja

šćem. Gledala je Luciena ukočenim pogledom.

— O tvom životu!... — povikne ona, te podigne ruke i spusti ih klonule jednom kretnjom koju imaju samo raspuštene djevojke u opasnosti. — Pa da, to je istina, pismo onoga divljaka govori o ozbiljnim stvarima.

Ona izvadi iza pojasa neki bijedan papir, ali je ugledala Europu i reče joj:

— Pusti nas same, moja kćerko!

Kad je Europa zatvorila vrata, ona nastavi:

— Na, evo što mi piše — i pruži Lucienu list što ga je Carlos upravo bio poslao i koji je Lucien glasno pročitao:

»Vi ćete otputovati sutra ujutro u pet sati, odvest će vas k jednom čuvaru u dubinu Saint-Germainske šume. Tamo ćete se nastaniti u jednoj sobi na prvom katu. Nemojte izlaziti iz te sobe dok vam ne dopustim, ništa vam neće nedostajati. Čuvar i njegova žena su povjerljivi. Ne pišite Lucienu. Nemojte ići na prozor po danu, ali možete šetati po noći pod vodstvom čuvara, ako vam je želja hodati. Držite spuštene zastore na kolima za vrijeme vožnje: radi se o Lucienovu životu.

Lucien će večeras doći da se oprostí s vama. Spalite ovo pred njim...«

Lucien je odmah spalio ovo pismo na plamenu svijeće.

— Slušaj, moj Luciene — reče Estera pošto je čula riječi ovoga listića kao što zločinac sluša svoju smrtnu osudu — ne želim ti reći da te ljubim, to bi bila glupost... Već gotovo pet godina mi se čini tako prirodno da te ljubim kao da dišem, da živim... Prvi dan kad je počela moja sreća pod zaštitom ovoga neobjašnjivog bića koje me stavilo ovamo kao što se u krletku stavlja mala radoznala živo tinja, znala sam da se moraš oženiti. Ženidba je potreban sastojak tvoje sudbine i Bože me očuvaj da bih priječila razvoj tvoje sreće. Ta je ženidba moja smrt. Ali, ja ti neću nimalo dosađivati: neću raditi kao grizete koje se ubijaju pomoću žeravice. Dosta sam njo me dobila jedanput, a dvaput bi bilo ogavno, kako kaže Mariette. Ne, ja ću otići vrlo daleko odavde, izvan Francuske. Azija pozna tajne svoje zemlje, ona mi je obećala da će me naučiti kako se mirno umire. Čovjek se ubode, cvrk! gotovo! Tražim samo jedno, moj obožavani anđele: da ne budem prevarena. Ja sam dobila svoj dio od života: ja sam se od onoga dana kad sam te vidjela, godine

žutim cvijećem. Bila je odjevena u prekrasnu kućnu haljinu od indijskoga muslina sa svijetlocrvenim vrpcama. Nije imala steznika, a kosu je jednostavno pripela na glavu. Na nogama su joj bile krasne papuče, podstavljene svijetlocrvenim satenom. Sve su svijeće gorjele, a i huka je bila gotova, ali svoje nije pušila. Ona je ležala nezapaljena pred njom kao znak njezina raspoloženja. Kad je čula kako se otvaraju vrata, obriše suze, skoči kao srna i ovije Luciena svojim rukama kao tkanina koju je zahvatio vjetar pa se ovila oko drveta.

— Rastavljeni! — povikne ona — je li to istina?...

— Na žalost! na nekoliko dana — odvрати Lucien.

Estera pusti Luciena i padne na divan kao mrtva. U ovakvim položajima većina žena brblja kao papige. Ah! kako te one ljube!... Nakon pet godina one su kao ujutro poslije prvoga dana njihove sreće, one te ne mogu ostaviti, one su uzvišene u svomu negodovanju, u svom očaju, u svojoj ljubavi, u svojoj srdžbi, u svom kajanju, u svom strahu, u svojoj tuzi, u svojim slutnjama! Ukratko, lijepe su kao Shakespeareov prizor. Ali znajte dobro! Ovakve žene ne ljube. Kad su one ono što kažu da jesu, jednom riječju kad istinski ljube, tada postupaju kao Estera, kao što rade djeca, kako postupa prava ljubav. Estera nije govorila ni riječi, ležala je zarinuvši lice u jastuke, i gorko je plakala. Lucien je nastojao da podigne Esteru i govorio joj:

— Moje dijete, nismo odvojeni... Kako, poslije četiri godine sreće, ti ovako primaš odsutnost! Ah! ta što sam učinio svima ovim djevojkama?

— reče on u sebi sjetivši se da ga je isto tako ljubila Coralie.

— Ah! gospodine, vi ste vrlo lijepi! — reče Europa.

Osjetila imaju svoj ideal ljepote. Kad se ovoj zavodljivoj ljepoti pridruži blagost u značaju i poeziji koje su odlikovale Luciena, čovjek može shvatiti ludu strast ovih izvanredno osjećajnih stvorova za vanjske prirodne darove, a tako prostodušnih u njihovu divljenju. Estera je tiho jecala i ostala je u onakvoj pozi u kojoj se izražavala njezina neizmjerena bol.

— Ah, ti mala beno — reče Lucien — nije li ti rečeno da se radi o mome životu?

Kod ove riječi, koju je Lucien namjerice rekao, Estera se uspravi kao zvjerk, njezine raščupane kose su joj ovile divno lice kao li-

Estera se prevrtala kao što se prevrću žene prije nego što idu spavati, vrtjela se amo-tamo, oblijetala je pjevajući. Rekli biste da je kolibrić.

— ... na drugoj plemstvo imena, obitelj, časti, položaj, poznavaju društva... I nema nikakve mogućnosti da se to u jednoj osobi združi! — usklikne Lucien.

Kad se sutradan, u sedam sati ujutro, pjesnik probudio u onoj prekrasnoj ružičastoj i bijeloj sobi, bio je sam. Kad je zazvonio, dotrči fantastična Europa.

— Sto želi gospodin?

— Esteru!

— Gospoda je otišla u četiri sata i tri četvrt. Po nalogu gospodina opata ja sam posve jednostavno dobila novu osobu.

— Sluškinju?

— Ne, gospodine, neku Engleskinju... jednu od onih žena koje idu noću na nadnicu, i imamo nalog da s njome postupamo kao da je naša gospođa: što će gospodin početi s tom ženetinom?... Jadna naša gospođa! Kako je plakala kad je ulazila u kola!... »Ah! što ćemo, što se mora, mora se! « — usklikne ona. »Ostavila sam onoga jadnog mišića dok je spavao«, rekla mi je brišući suze. »Eu-ropo, da me pogledao ili da je izgovorio moje ime, bila bih ostala, pa makar umrla s njime...« Vidite, gospodine, koliko volim našu gospođu da joj nisam pokazala njezinu zamjenicu. Mnoge bi joj sobarice bile priuštile to »veselje«.

— Neznanka je dakle ovdje?

— Da, gospodine, bila je u kolima koja su odvezla našu gospođu, i ja sam je sakrila u svoju sobu prema dobivenim uputama!...

— Je li lijepa?

— Tako lijepa kao što može biti lijepa žena za zabavu, ali joj neće biti teško glumiti svoju ulogu ako joj gospodin pomogne — reče Europa odlazeći po lažnu Esteru.

Prethodnog dana prije nego je legao na počinak svemoćni je bankar dao naloge svome sobaru, koji je već u sedam sati ujutro uveo glasovitoga Loucharda, najvjekšijeg agenta Trgovačkoga suda, u malu dvoranu, kamo je došao barun u spavaćoj odjeći i u papučama. .

— Fi se rukala meni! — reče on kao odgovor na agentov pozdrav.

— Nije drukčije moglo biti, gospodine barune. Ja se držim svoje

Sjaj i bijeda kurtizana

1824., pa sve do danas više sreće naužila nego deset sretnih žena. Smatraj me dakle onakvom kakva jesam: ženom koja je tako jaka kao i slaba. Reci mi: »Ženim se«. Ne tražim više od tebe nego nježni oproštaj i više o meni nećeš čuti.

Poslije ove izjave, kojoj se iskrenost može usporediti samo s bezazlenošću kretnja i glasa, nastane časak šutnje.

— Radi li se o tvojoj ženidbi? — upita ona i upre svoj čarobni i sjajni pogled kao oštricu bodeža u Lucienove plave oči.

— Već osamnaest mjeseci radimo na mojoj ženidbi, a još nije zaključena — odgovori Lucien — i ne znam kad će se moći zaključiti. Ali se ne radi o tome, moja draga mala!... radi se o opatu, o meni, o tebi... ozbiljno smo ugroženi... Nucingen te vidio...

— Da — reče ona — u Vincennesu, dakle me je prepoznao?

— Nije — odgovori Lucien — ali se tako zaljubio u tebe da bi svoju blagajnu dao za te. Poslije večere, kad te je opisivao govoreći o vašem susretu, meni je izmakao nehotičan, neoprezan smiješak, jer ja živim u društvu kao divljak usred zamki neprijateljskog plemena. Carlos, koji mi prišteđuje trud da mislim, smatra taj položaj opasnim i preuzima na sebe da zapapri Nucingenu ako mu padne na um da nas uhodi, a barun je zaista za to sposoban. Govorio mi je o nemoći policije. Ti si upalila požar u starom dimnjaku punom čađe...

— A što kani taj tvoj Španjolac? — upita sasvim tiho Estera.

— Ne znam, rekao mi je da mogu spavati kao zaklan — odgovori Lucien ne usuđujući se pogledati Esteru.

— Ako je tomu tako, slušat ću pokorno kao pas, za koga se priznajem — reče Estera i primi svojom rukom Lucienovu te ga odvede u svoju sobu i reče mu: — Jesi li dobro večerao, moj Lulu, kod toga besramnog Nucingena?

— Azijina kuhinja onemogućuje da se smatra jedna večera dobrom, ma kako bio glasovit gospodar one kuće u kojoj se jede, ali je Careme pripravio večeru kao svake nedjelje.

Lucien je nehotice uspoređivao Esteru s Clotildom. Ljubovca je bila tako lijepa, tako stalno dražesna da joj se nije mogla približiti nakaza koja proždire najtrajnu ljubav: zasićenost!

— Kolika li šteta — reče u sebi — da čovjek nalazi svoju ženu u dva sveska! Na jednoj strani poezija, pohota, ljubav, odanost, lje pota, nježnost...

nidost.

Louchard uzme svoj šešir, pozdravi i ode.

— Fraza čofek — uskliknu Nucingen — dodite fi... evo vam!

— Pazite — reče Louchard prije nego je uzeo novac — ja vam naprosto prodajem jednu obavijest. Dat ću vam ime i adresu jednoga čovjeka koji vam može poslužiti, ali on je majstor...

— Ititi to fraga! — poviče Nucingen — zamo Varschildov ime fretna disuć žguta, i to zamo, gat je bodpisan pod jedna mendza... Ja nutila disuć vranak.

Louchard, taj mali lukavac, koji se nije mogao pogađati ni za odvjetničku, ni za bilježničku, ni za ovrhovoditeljsku, ni za braniteljsku koncesiju, pogleda značajno baruna ispod oka.

— Za vas tisuću franaka nije ništa. Opet ćete ih dobiti na burzi za nekoliko časaka — reče mu on.

— Ja nutila disuć vranak!... — ponovi barun.

— Vi biste se cjenkali za zlatni rudnik! — reče Louchard i povuče se uz pozdrav.

— Ja putem imala atres sa petsto vranak! — usklikne barun i zapovjedi svome sobaru neka mu pošalje tajnika.

Turcaret³⁶ više ne živi. Danas se najveći kao i najmanji bankar služi lukavštinom u najneznatnijim stvarima: on se cjenka za umjetnost, za dobročinstvo i za ljubav; on bi se cjenkao s Papom za odrješenje. Stoga je Nucingen, dok je slušao Loucharda, brzo pomislio na to da Contenson kao desna ruka ovrhovoditelja Trgovačkog suda mora znati adresu toga majstora u uhodarenju. Contenson će popustiti na pet stotina franaka ono što je Louchard htio prodati za tisuću škuda. Ovaj brzi zaključak krepko dokazuje, makar je srcem ovoga čovjeka ovladala ljubav, da mu je još glava ostala risovom glavom.

— Išla fi sama, kospon — reče barun svojemu tajniku — kot taj Gondanzon, špijun ot taj Lišard, agent ot suda, ali fi išla u gabrioled (kabrioletu) i tofela njega zmesta ovamo. Ja čekam!... Fi išla kroz frata ot frt (od vrta). Evo gluč (ključ), jer nitko ne smela fidet kod mene nikakaf čofek. Fi njega ufela u mala pafilon ot frt (u vrtu). Nastojala izfesti moj komision pametno.

Neki su ljudi došli u posjete da s Nucingenom govore o poslovima, ali je on čekao Contensona, sanjao o Esteri i govorio u sebi da će za kratko vrijeme opet vidjeti ženu kojoj zahvaljuje svoja neočekivana uzbuđenja; i otpremao je sve s neodređenim riječima, s dvoličnim

službe, i imao sam čast da vam kažem da se nisam mogao umiješati u neku stvar koja je izvan kruga mojih dužnosti. Sto sam vam obećao? Da vas povezem s onim od naših agenata koji mi se činio najsposobnijim da vam služi. Ali gospodin barun pozna granice koje postoje između ljudi različitih zvanja... Kad netko gradi kuću, ne daje praviti stolaru ono što je bravarov posao. A ima dvije vrste policije: politička i sudska policija. Nikada se agenti sudske policije ne miješaju u poslove političke policije i obrnuto. Da se obratite upravniku političke policije, njemu bi bila potrebna ovlast ministra da se bavi vašom stvari, i ne biste se usudili da je izložite generalnom ravnatelju kraljevske policije. Agent koji bi vršio policijsku službu na svoju ruku, izgubio bi mjesto. A sudska je policija isto tako oprezna kao i politička. Zato nitko u ministarstvu unutrašnjih poslova ni na prefekturi ne radi drugo nego što je od koristi državi ili pravdi. Radi li se o zavjeri ili o nekom zločinu, eh, boga mi, gospoda će vam stajati na raspolaganju, ali shvatite onda, gospodine barune, [da se](#) oni moraju baviti sasvim drugim poslovima nego da se brinu za pedeset tisuća ljubakanja u Parizu. Sto se nas tiče, mi se smijemo baviti samo hapšenjem dužnika, a čim se radi o drugoj stvari, izvirgavamo se velikoj opasnosti ako bismo narušavali nečiji mir. Poslao sam vam jednoga svoga agenta, ali sam vam izjavio da ne jamčim za njega. Vi ste mu rekli neka vam nađe neku ženu u Parizu. Contenson vas je »olakšao« za tisuću franaka a nije ni prstom maknuo. Bilo bi isto što i tražiti iglu u sijenu kad bi netko u Parizu tražio ženu za koju se sumnja da se vozi u šumu Vincennes, a njezin je osobni opis sličan opisu svih lijepih žena u Parizu.

— Gondanzon (Contenson) — reče barun — ne mogla mene reci izdina, mesto mene oblidirati (oglobiti) za jetna disuć vranak?

— Slušajte, gospodine barune — reče Louchard — hoćete li mi dati tisuću škuda? Ja ću vam dati... prodati jedan savjet.

— Fredi disuć žguta taj zafjet (savjet)? — upita Nucingen.

— Ja se ne dam tako lako uloviti, gospodine barune — odgovori Louchard. — Vi ste zaljubljeni, želite otkriti predmet svoje ljubavi, venete kao cvijet bez vode. Jučer su, kako mi je rekao vaš sobar, bila kod vas dva liječnika, koji smatraju vaše stanje opasnim; samo vas ja mogu dati u ruke vještom čovjeku... Ah! do đavola, ako vaš život ne vrijedi tisuću škuda!...

— Rečiti meni ime od taj vesta čofek, i radžunajte na moj pleme-

svi konci popucaju, nešto osrednje u usporedbi s ovim kolosom duha i bijede. Kad u Parizu naidete na neki tip, to nije više čovjek, to je prizor! On nije više jedan trenutak u životu, nego život, višestruki život! Pecite tri puta u peći sadreno poprsje, dobit ćete neku vrstu lažne slike florentinske bronce. No eto, vatra bezbrojnih nesreća, nevolje groznih položaja zagasito su obojili Contensonovu glavu, kao da je para krušne peći tri puta oprljila boju na njegovu licu. Vrlo se duboke bore više nisu mogle izgaditi, one su pravile vječne bore, iznutra bijele. To žuto lice bilo je puno puncato bora. Lubanja poput Voltaireove bila je neosjetljiva kao mrtvačka glava. Nije imala nijedne vlasi odostraga, pa bi čovjek posumnjao da je to glava živoga čovjeka. Pod nepokretnim čelom, a da ništa nisu izražavale, stalno su mu igrale kineske oči kao što se mogu vidjeti pod staklom kod vrata u izlozima dućana za čaj, umjetne oči, koje su samo prividno žive, a njihov se izraz nikad ne mijenja. Nos mu je bio tupast kao u smrti i prkosio je sudbini, a usta, stisnuta kao u škrtice, uvijek su bila otvorena pa ipak šutljiva kao otvor kutije za listove. Contenson je bio miran kao divljak, ruke su mu bile smeđe. Tako je taj mali, suhi i mršavi čovjek imao savršeno bezbrižno, diogensko držanje koje se nikad ne može podvrgnuti oblicima poštovanja. A kakvi sve nisu bili komentari o njegovu životu i o njegovim običajima, o njegovu odijelu, za one koji znaju čitati iz odijela... Kakve su mu samo bile hlače!... To su bile pandurske, crne i sjajne hlače kao takozvano »voile«-sukno od koga se izrađuje odvjjetnička odjeća! Kod staretinara kupljeni prsluk, ali sa šalom i izvezen!... Kaput od crveno-crnoga sukna! I to je sve bilo očetkano, gotovo čisto, ukrašeno urom koja je bila na bakrenom lancu. Contenson je imao nabranu košulju od žutoga perkala na kojoj je blistala igla s krivim dijamentom. Baršunasti je ovratnik bio sličan vratnom okovu preko kojega su visili crveni nabori mesa koje je imalo boju kao što je imaju Karaibi. Svileni se šešir sjao kao baršun, ali bi se od podstave bila dala načiniti dva lampiona ako bi je kakav kramar kupio da je dade iskuhati. Nije to ništa, ako se samo nabrajaju ovi sastojci, morao bi čovjek znati opisati kakvu je važnost njima Contenson znao pridati. Bilo je nešto koketno na ovratniku kaputa, na svježe ulaštenim čizmama kojima su potplati režili, što nijedan francuski izraz ne može izraziti. Ukratko, da objasnim ovu smjesu tako različitih boja, mogu reći da bi duhovit čovjek, kad bi

obećanjima. Contenson mu se učinio kao najvažnije biće u Parizu, pogledao je svaki čas u vrt. Napokon, pošto je dao nalog da se zatvore njegova vrata, dade sebi poslužiti doručak u paviljonu koji se nalazio u jednom kutu vrta. U uredima se činilo neobjašnjivim vladanje i oklijevanje toga najlukavijega, najoštroumnijega i najpro-računanijega od svih pariških bankara.

— Sto je gazdi? — upita jedan burzovni agent prvoga trgovačkog putnika.

Nitko ne zna. Čini se da njegovo zdravlje daje povoda za zabrinutost. Jučer je gospođa barunica pozvala doktora Despleina i Bianc-hona...

Jednoga su dana stranci htjeli vidjeti Newtona u trenutku kad je bio zabavljen time da je davao lijek psu po imenu Beautv. On ga je, kako se zna, stajao ogromnog truda, i nije joj (Beautv je bila kuja) ništa drugo govorio nego: »Ah, Beautv, ti ne znaš što si upravo uništila...« Stranci su otišli s puno poštovanja prema radovima toga velikog čovjeka. U životu se svih istaknutih ličnosti nalazi mala kujica Beautv. Kad je maršal de Richelieu, poslije zauzeća Mahona, jednoga od najvećih vojničkih djela XVIII. vijeka, došao čestitati Louisu XV, kralj mu je rekao: »Znate li veliku novost?... Taj je jadni Lansmatt umro!« Lansmatt je bio vratar, koji je bio upućen u kraljeve spletke. Nikad pariški bankari nisu doznali kako su jako morali biti zahvalni Contensonu. Ovaj je uhoda bio povodom što je Nucingen zaključio jedan golem posao, u kojemu je i on sudjelovao, a koji je njima prepustio. Svaki je dan ovaj ris mogao nišanići na neku imovinu s topništvom špekulacije, dok je taj čovjek bio u službi sreće!

Taj je glasoviti bankar pio čaj i grickao kruh s maslacem kao čovjek kojemu već odavna tek više ne oštri zube, kad je čuo kako su se kola zaustavila na vratima njegova vrta. Uskoro mu tajnik dovede Contensona, kojega je mogao naći tek u nekoj kavani blizu zatvora Sainte-Pelagie, gdje je ovaj agent doručkovao od napojnice koju mu je dao neki dužnik, jer ga je uz stalne obzire, za koje se plaća, doveo u zatvor. Contenson je, morate znati, bio čitava pjesma, pariška pjesma. Kad biste ga pogledali, na prvi biste pogled vidjeli da su Beaumarchaisov Figaro, Moliereov Mascarille, Marivauxov Frontin, Dancourtov Lafleur, svi ovi veliki predstavnici smione lo-povštine, lukavstva u očajnom položaju, mudrolije koja se rađa kad

— govorio je u sebi Contenson. — On je tri puta svoje vjerovnike nasamario, i krao je, a ja nisam nikada ni pare uzeo... Imam više talenta nego on.

— Gondanzon, moja mali — reče barun — fi mene oglobila sa disuč vranak...

— Moja je ljubavnica bila dužna i bogu i vragu...

— Ti imala jetan lupofcal — usklikne Nucingen i pogleda Conten-sona sa divljenjem u kojemu se sakrivala zavist.

— Ja sam star tek šezdeset šest godina — odgovori Contenson kao čovjek kojega je opačina sačuvala mladim, kao koban primjer.

— A što ona radi?

— Pomaže mi — reče Contenson. — Kad je netko lopov a voli ga poštena žena, onda ili ona postane kradljivka ili on postane pošten čovjek. Ja sam ostao policijski uhoda.

— Ti trepala ufek nofac? — upita Nucingen.

— Uvijek — odgovori Contenson smiješeći se — takvo je moje zvanje da ga želim kao što je vaše da ga zarađujete. Možemo se sporazumjeti: Skupite mi ga, ja se obvezujem da ću ga potrošiti. Vi budite bunar, a ja ću biti čabar.

— Htela bi zaslužiti jetan nofac od petsto vranak?

— Lijepa li pitanja? Ali sam glupi... Vi mi ih ne nudite da ispravite nepravdu sudbine prema meni.

— Nigakol ja njih metnula k onaj disuč vranak koja ti meni izmamila; to čini pednajst sto vranak, koje ja tebi tam.

— Dobro, vi mi dajete onih tisuću franaka što sam ih uzeo, i dajete još pet stotina franaka...

— Sasma topol — reče Nucingen klimajući glavom.

— To ipak iznosi samo pet stotina franaka — reče nepokolebljivo Contenson.

— Koje tajem... — odgovori barun.

— Koje ja dobivam. No dobro, za koju ih vrijednost želi gospodin barun izmijeniti?

— Meni ljudi rekla ta ima u Pariz jetan čofek zbosopan pronaći onaj šena koju ja lupim i da ti snala njegov atres... Kratko, jetna majstor u špijunašal

— Svakako...

— Topro, taj mene njegov atres — topila petsto vranak.

— Gdje su? — upita živo Contenson.

Sjaj i bijeda kurtizana

ugledao Contensona, shvatio ovo: da je on mjesto policijskog uhode postao lopov, čovjeka bi spopala groza od ovih prnja mjesto da mu izazovu smiješak na usnama. Prema njegovu odijelu promatrač bi u sebi rekao: »To je besraman čovjek, pije, igra, nevaljao je, ali se ne opija, ali ne vara, to nije ni lopov ni ubojica«. A Contensona zaista nisi mogao definirati dok ti riječ uhoda nije pala na pamet. Taj je čovjek vršio tolika nepoznata zvanja koliko ih ima poznatih. Lukavi smiješak na njegovim blijedim usnama, žmirkanje njegovih zelenkastih očiju, mala grimasa njegova tupasta nosa odavali su da taj čovjek ima duha. Lice mu je bilo kao od lima, a i duša mu je morala biti kao i lice. Zato su pokreti njegova lica prije bili prenemaganja iz uljudnosti nego izraz unutarnjih uzbuđenja. On bi te preplašio kad te ne bi pobuđivao na smijeh. Contenson, taj najčudniji proizvod pjene koja pliva iznad kipuće pariške kace u kojoj je sve u vrenju, hvalisao se da je filozof. Govorio je bez gorčine:

— Ja imam velik talent, ali ga dajem budzašto, kao da sam kreteni

I osuđivao je sebe umjesto da okrivljuje ljude. Nađite takve uhode koje nemaju vise žuči. nego što je imao Contenson]

— Prilike su protiv nas — ponavljao je svojim glavarima — mogli bismo biti kristal a ostajemo zrnje pijeska, to je sve.

Njegov je cinizam u pitanjima odjeće imao svoj smisao. On je tako malo pazio na odijelo za ulicu kao što glumci paze na svoje: odlično se znao prurušavati i mazati. Bio bi mogao poučavati Fredericka Lemaitra, jer se znao načiniti gizdelinom kad je trebalo. U svojoj je mladosti morao nekad pripadati propalom društvu ljudi iz javnih kuća. Pokazivao je duboku odvratnost prema sudskoj policiji, jer je pod Carstvom pripadao Foucheovoj policiji. Fouchea je smatrao velikim čovjekom. Kad je bilo ukinuto ministarstvo policije, izabrao je kao izlaz hapšenje dužnika, ali njegove poznate sposobnosti, njegovo lukavstvo stvorili su od njega dragocjeno oruđe, i nepoznati su upravnici političke policije zadržali njegovo ime u svojim popisima. Contenson je bio, kao i njegovi drugovi, samo statist u drami, a sve su prve uloge iz te drame pripadale njihovim upravicima kad se radilo o političkom poslu.

— Iti ti fan — reče Nucingen otpravljajući jednom kretnjom svoga tajnika.

— Zašto ovaj čovjek stanuje u palači, a ja u namještenoj sobi?...

mного progonili, i povrh toga što je spasio Francusku... kao i ja, kao i svi oni koji su je spasili.

— Topro! Ti puteš mene pisat uru ot lupafni sastanak — reče barun i nasmiješi se ovoj šali.

— Neće li me gospodin barun malo podmazati?... — reče Contenson u isti mah ponizno i prijeteći.

— San — poviče barun svome vrtlaru — iti trašila tvateset vranak ot Sorš i donesiti ga meni.

— Ako gospodin barun nema drugih obavijesti osim onih koje mi je dao, sumnjam da će vam majstor moći biti od koristi.

— Ja imam i druke! — odgovori barun lukavo.

— Imam čast pozdraviti gospodina baruna — reče Contenson i uzme novčanicu od dvadeset franaka — i bit će mi čast da dođem reći Georgesu gdje se gospodin mora večeras naći, jer se u dobroj policijskoj službi nikad ništa ne smije pisati.

— Smešno, goliko duha imaju ti tečkil — reče u sebi barun, — u boliciji je točno kao u boslovima...

Kad je Contenson ostavio baruna, mirno je išao iz ulice Saint-La-zare u ulicu Saint-Honore sve do kavane David. Pogledao je kroz okna i opazio je unutra nekoga starca koji je bio poznat pod imenom čiča Canquoele.

Kavana David se nalazi u ulici de la Monnaie na uglu ulice Saint-Honore i uživala je trideset prvih godina ovoga vijeka stanoviti glas, koji se uostalom ograničio na takozvanu četvrt des Bourdon-nais. Tamo su se sastajali stari trgovčiči u miru ili veliki trgovci koji su se još nalazili u poslu: Camusot, Lebas, Pillerault, Popinot i nekoliko posjednika kao mali čiča Molineaux. Tu se od vremena do vremena vidio stari čiča Guillaume, koji je tamo dolazio iz ulice du Colombier. Tu se međusobno govorilo o politici, naravno oprezno, jer je stajalište kavane David bio liberalizam. Tamo su jedni drugima pripovijedali ogovaranja u toj četvrti, tako jako ljudi osjećaju potrebu da se rugaju jedni drugima!... Ova je kavana imala, kao što uostalom imaju sve kavane, svoga čudaka i to u tom čiči Canquo-ellu, koji je u nju dolazio od 1811. godine i koji se, kako se činilo, tako savršeno slagao s poštenim ljudima što su se tamo sastajali da se nitko nije u njegovoj prisutnosti ustručavao govoriti o politici. Katkad bi ovaj starkelja, čija je prostodušnost razveseljavala stalne goste, nestao na mjesec dana pa i po dva mjeseca. No njegova se

— Efo ih — reče barun i izvadi novčanicu iz svoga džepa.

— No, dajte ih — reče Contenson pružajući ruku.

— Daj dam, itimo fidity taj čofek i ti topila taj novac, jer ti pi mo~ kla mene prodati mnoko atres sa ofaj cena.

Contenson se stane smijati.

— Imate zaista pravo što tako mislite o meni — reče on kao da se želi prekoravati. — Sto je naše zvanje gadnije, to više treba imati u njemu poštenja. Ali, gledajte, gospodine barune, dajte šest stotina franaka i ja ću vam dati dobar savjet.

— Daj i prepusti sebe na moj plemenitost.

— Pokušat ću sreću — reče Contenson — ali se upuštam u opasnu igru. U policijskim pitanjima, vidite, mora se podzemno raditi. Vi velite: »Nude, samo naprijed!...« Vi ste bogati, pa mislite da se sve može novcem. Novac jest doista nešto. Ali se novcem, po mišljenju dvojice ili trojice jakih ljudi našega zvanja, pridobivaju samo ljudi. A ima stvari na koje se nimalo ne misli i koje se ne mogu kupiti!... Slučaj se ne može unajmiti.

Zato se ne radi tako u dobroj policijskoj službi. Želite li se sa mnom pokazati u kolima? Netko će nas sresti. Imamo jednako slučaj za sebe kao i protiv sebe.

— Izdina? — reče barun.

— Da, svakako, gospodine. Konjska je potkova koju su pokupili na ulici dovela policijskog prefekta do otkrića paklenoga stroja. No, kad bismo se večeras po noći odvezli u fijakeru ka gospodinu de Saint-Germainu, njemu ne bi više bilo stalo do toga da vas vidi kod sebe nego vama da vas vide da se vozite k njemu.

— To izdina — reče barun.

— Ah, to je najjači među najjačima, pomoćnik glasovitoga Coren-tina, Foucheova desna ruka. Neki ga smatraju Foucheovim nezakonitim sinom, imao ga je kao svećenik, no to su gluposti. Fouche je znao biti svećenik kao što je znao biti ministar. No, ovoga čovjeka, vidite, nećete dobiti da radi za vas bez deset novčanica po tisuću franaka. Mislite na to... Ali će vaša stvar biti riješena, i to dobro riješena. Ni viđen ni poznat, kako se kaže. Ja ću gospodina de Saint-Germaina morati obavijestiti i on će vam ureći sastanak na nekom mjestu gdje nitko neće moći ništa vidjeti ni čuti, jer se on izvrgava opasnosti ako vrši policijsku službu za račun privatnika. A šta ćete!... To je valjan čovjek, kralj ljudi, i čovjek kojega su

tankim slojem praška. Kad čovjek samo vidi značajnu crtu toga lica, pa taj nos pun kvrga, crven i dostojan da se nalazi na tanjuru jelengljiva, upozorava ga sve to na prirodan, glupav i dobroćudan značaj ovoga poštenoga starca, koji je u biti bio bluna, i lijepo bi se prevario kao i čitava kavana David, jer u njoj nitko nikada nije promatrao ono ispitivačko čelo, porugljiva usta i hladne oči ovoga starca kojega je odnjihala opačina i koji je bio miran kao Vitelije³⁹ a čiji se carski trbuh tako reći preporađanjem razvio. Godine 1816. neki je mladi trgovački putnik po imenu Gaudissart, stalan gost u kavani David, pio od jedanaest sati do ponoći s nekim umirovljenim oficijom. On je bio toliko neoprezan da je govorio o dosta ozbiljnoj, skovanoj uroti protiv Burbona, koja je trebala buknuti. U kavani se vidio samo čiča Canquoele koji je izgledao kao da spava, dva konobara što su drijemala i gospoda za tezgom. U roku od dvadeset četiri sata Gaudissart je bio zatvoren: urota je bila otkrivena. Dva su čovjeka poginula na stratištu. Ni Gaudissart ni itko drugi nije nikad posumnjao u čestitoga čiču Canquoele da je on otkrio tu urotu. Otpustili su konobare, čitavu godinu držali su pod okom jedan drugoga, i plašili su se policije koja je s čičom Canquoeleom surađivala, premda je on govorio da će napustiti kavanu David jer ga tolika groza hvata od policije.

Contenson uđe u kavanu, zatraži malu čašicu rakije, nije ni jedanput pogledao čiču Canquoele, koji je bio zabavljen čitanjem novina. Samo, kad je salio u sebe svoju čašu rakije, uzeo je baru-nov zlatnik i pozvao konobara udarivši kratko tri puta po stolu. Gospođa za tezgom i konobar promatrali su zlatnik tako pomno da je to bilo uvredljivo za Contensona, ali je njihovo nepovjerenje opravdalo začuđenje što ga je pobudio Contensonov izgled kod svih ostalih gostiju.

— Potječe li to zlato od krađe ili ubojstva?...

To je bila misao nekih snažnih i bistrumnih duhova, koji su promatrali Contensona ispod svojih naočala premda su prividno čitali novine. Contenson je sve vidio i nikad se nije ničemu čudio, prezirno je sebi obrisao usne rupčićem od tanke svile, koji je bio samo tri puta zakrpan, primio sitniš, stavio krupne sue u džep svoje lisnice kojoj je negdašnja bijela podstava bila tako crna kao sukno na hlačama, i nije ostavio konobaru ni jednoga jedinoga sua.

— Kakva li lupeža! — reče čiča Canquoele svome susjedu gospo-

Sjaj i bijeda kurtizana

odsutnost uvijek pripisivala njegovoj slabosti ili njegovoj starosti, jer se činilo da je već 1811. bio prešao šezdeset godina, pa nije nikad nikoga čudila.

— Sto se dogodilo s čičom Canquoelleom?... — upitao je netko gospođu za tezgom.

— Čini mi se — odgovori ona — da ćemo jednog lijepog dana u »Malim oglasima« čitati njegovu smrt.

Čiča je Canquoelle u svom izgovoru davao stalan dokaz o svome podrijetlu. On je govorio: *estatie, especialle, le pueble, i ture*³⁷ mjesto ture. Njegovo je prezime bilo ime jednoga posjeda koji se zvao Les Canquoelles. Ta riječ znači »hrušt«. Taj posjed leži u oblasti Vaucluse odakle je bio došao. Zvali su ga samo Canquoelle mjesto des Canquoelles, a stari se nije zbog toga ljutio, jer mu se činilo daje plemstvo pokopano 1793.³⁸ godine. Uostalom, njemu nije pripadalo lenško imanje Les Canquoelles. On je bio mladi sin mlade grane. Danas bi se odjeća čiče Canquoellea činila čudna, ali od 1811. do 1829. godine ona nije nikoga čudila. Ovaj je starac nosio cipele s mrežastim čeličnim kopčama, svilene čarape s izmjenično bijelim i plavim okruglim prugama, hlače od glatke svilene tkanine s jajolikim prugama koje su po obliku bile slične kopčama cipela. Bijeli izvezeni prsluk, stari kaput od zelenkasto-smeđe čohe s kovnim dugmetima i košulja s nabranim pršnjakom popunjivali su ovo odijelo. U polovici pršnjaka sjao se zlatni medaljon u kojem se pod staklom vidio mali hram od kose, ta divna a draga malenkost koja umiruje ljude kao što strašilo plaši vrapce. Većinu ljudi kao i životinja može sitnica i uplašiti i umiriti. Hlače je čiče Canquoellea držao pojas s kopčom, koji ga je, prema modi prošloga vijeka, stezao iznad trbuha. S pojasa su visila dva usporedna čelična lanca, što su se dijelili na više malih lančića koji su se svršavali s više privjesaka od manje vrijednih dragulja. Njegovu je bijelu kravatu držala odostraga mala zlatna kopča. Konačno je njegovu sijedu i naprašenu glavu resio još 1816. građanski trorogi šešir, koji je također nosio predsjednik suda gospodin Try. Ovaj je šešir, koji je starcu bio tako drag, čiča Canquoelle prije kratkog vremena (starkelja je mislio da tu žrtvu mora prinijeti svome vremenu) zamijenio nekim ružnim okruglim šeširom, protiv kojega se nitko neće usuditi buniti. Mali perčin, povezan vrpcom, opisivao je na leđima kaputa okrugao trag gdje je nestajala masna mrlja pod

nj, ali su ga ipak prije toga u policiji podvrgli trima preslušavanjima od po šest sati. Duguje li Pevrade svoju nemilost svojoj bajoslovnoj djelatnosti, kojom je podupirao Fouchea u obrani francuskih obala, koje je u to vrijeme napala takozvana valherenska vojna⁴¹, kod čega je vojvoda d'Otrante pokazao svoje sposobnosti, koje su cara uplašile? To je onda već Foucheu bilo vjerojatno, ali je danas, kada svi znaju što se dogodilo u to vrijeme u ministarskom savjetu što ga je bio sazvao Cambaceres, postalo sigurno. Sve je ministre kao grom iz vedra neba ošinula vijest o napadu Engleske, koja je htjela Napoleonu vratiti bulonjsku vojnu, i iznenadila ih bez gospodara, koji je tada bio odsječen na otoku Lobauu, gdje ga je Europa smatrala propalim. Ministri nisu znali na što da se odluče. Sveopće je bilo mišljenje da se pošalje glasnik k caru, jedino se Fouche usudio sastaviti nacrt za vojnu, koji je i izveo.

— Radite kako hoćete — reče mu Combaceres — ali je meni moja glava mila, i ja ću poslati caru izvještaj.

Poznato je kako je car našao smiješnu izliku kad je na povratku pred sakupljenim državnim vijećem bacio u nemilost i kaznio svoga ministra što je spasio Francusku bez njega. Od onoga dana caru je osim neprijateljstva kneza de Tallevranda stajalo na putu i neprijateljstvo vojvode d'Otrante, tih dvaju velikih političara koje je revolucija izbacila na površinu, i koji bi možda bili spasili Napole-ona godine 1813. Da se ukloni Pevrade, našli su prostačku izliku pronevjerjenja. On je naime išao na ruku krijumčarima i dijelio neke dobiti s velikom trgovinom. To je bio surov postupak prema čovjeku koji je zaslužio maršalski štap generalnog povjereništva za velike zasluge što ih je učinio. Ovaj je čovjek, koji je ostario u vršenju službe, poznavao tajne svih vlada koje su se nizale od 1755., jer je u to vrijeme ušao u glavnu upravu policije. Car se smatrao dovoljno jakim da stvori sebi ljude za svoju službu, pa nije mario za predstavke koje su mu kasnije podnosili u prilog tomu čovjeku koji se smatrao kao najpovjerljiviji, najspretniji i najlukaviji među onim nepoznatim genijima kojima je zadaća da bdiju nad sigurnošću države. Smatrao je da Pevradea može zamijeniti Contensonom. Ali je Contensona tada posvema za sebe iskorištavao Corentin. Pevradea je ovo pogodilo to groznije što je bio rasipnik i sladokusac, pa se nalazio u pogledu žena u položaju slastičara koji voli slatkiše. Njegove su pokvarene navike postale druga narav: nije mogao biti

Sjaji bijeda kurtizana

dinu Pilleraultu.

— Ah! — odgovori cijeloj kavani gospodin Camusot, koji se jedini nije ni najmanje začudio. — To je Contenson, desna ruka Louc-harda, našega agenta kod Trgovačkog suda. Lupeži zacijelo hvataju nekoga u ovoj četvrti...

Četvrt sata kasnije čiča Canquoelle ustane, uzme svoj kišobran i mirno ode.

Nije li potrebno objasniti kako se strašan i vrlo velik čovjek krije pod ruhom čiče Canquoellea, kao što je Carlos Herrera skrivao Vautrina! Ovaj se južnjak rodio u Canquoellesu, na jedinom posjedu svoje dosta poštovanja vrijedne obitelji, i zvao se Pevrade. On je zaista pripadao mladoj grani kuće de la Pevrade, staroj ali siromašnoj porodici grofovije, koja još danas posjeduje malo imanje La Pevrade. On je kao sedmo dijete sa šest franaka u džepu pješice došao u Pariz, i to godine 1772., kad mu je bilo sedamnaest godina. Tjeralo su ga mane njegova divljega temperamenta i surova želja da dođe do nečega, koja tolike južnjake mami u glavni grad kad spoznaju da im roditeljski dom nikad neće moći pružiti potreban dohodak za njihove strasti. Otkrit ćemo čitavu Pevrade-ovu mladost ako kažemo da je 1782. bio pouzdanik, junak glavne policijske uprave, gdje su ga gospodari Lenoir i d'Albert, generalni upravnici, vrlo mnogo cijenili. Revolucija nije imala policije, nije je trebala. Uhodarstvo, koje je tada bilo prilično rašireno, zvalo se građanska svijest. Direktorij, koji je bio malo stalnija vlada nego vlada Odbora javnoga spasa, bio je prisiljen ponovo uvesti policiju i prvi ju je konzul⁴⁰ usavršio policijskom prefekturom i ministarstvom glavne policije. Pevrade, čovjek tradicije, stvorio je osoblje, zajedno s jednim čovjekom po imenu Corentin, koji je, međutim, bio jači nego Pevrade, premda je bio mlađi i pokazao svoj genij samo u podzemnim odjelima policije. Godine 1808. ogromne su usluge koje je Pevrade učinio bile nagrađene njegovim imenovanjem na istaknuto mjesto glavnog policijskog povjerenika u Anversu. U Na-poleonovoj predodžbi ta je policijska prefektura bila jednaka ministarstvu policije, koje je imalo zadaću nadzirati Holandiju. Kad se car vratio iz vojne 1809., Pevrade je bio skinut sa svoga mjesta u Anversu na temelju naloga carskog kabineta, doveden poštom u Pariz između dva žandara i bačen u tamnicu Force. Dva mjeseca kasnije izašao je iz zatvora jer je njegov prijatelj Corentin jamčio za

ren na kakvu spletku, rekao bi jednom pukovniku svoje policije:

— Koliko trebate da dođete do takva i takva rezultata?

Corentin i Contenson su nakon zrelog razmišljanja odgovarali:

— Dvadeset, trideset, četrdeset tisuća franaka.

Kad je zatim izdao nalog da se krene, sva su sredstva i ljudi koje je trebalo upotrijebiti bili prepušteni izboru i sudu Corentina ili određenoga agenta. Sudska je policija tako radila s glasovitim Vidocqom u otkrivanju zločina.

Politička je policija kao sudska u prvom redu odabirala svoje ljude među poznatim, registriranim, naviklim agentima, koji su kao vojnici ove tajne sile koja je tako potrebna vladama, ma što tomu prigovarali filantropi ili moralisti sa svojim sitnim moralom. Ali je ogromno povjerenje koje je pripadalo dvojici ili trojici generala de Pevradeova ili Corentinova kova sadržavalo u sebi i pravo da upotrijebe nepoznate osobe, svakako uvijek uz uvjet da ministru podnesu izvještaj u ozbiljnim slučajevima. A Pevradeovo iskustvo i lukavost bili su Corentinu suviše dragocjeni, i kad je vihor 1810. prošao, upotrebljavao je svoga starog prijatelja, pitao ga uvijek za savjet i obilno se brinuo za njegove potrebe. Corentin je smogao sredstva da Pevradeu daje mjesečno oko tisuću franaka. A Peyrade je opet iskazivao ogromne usluge Corentinu. Godine 1816. Corentin je pokušao povodom bonapartističke urote u kojoj je trebalo da sudjeluje Gaudissart Pevradea opet uvesti u kraljevsku glavnu policiju, ali je neka nepoznata ličnost uklonila Pevradea. Evo zašto: U svojoj želji da se pokažu prijeko potrebni, a na poticaj vojvode d'Otranta, Pevrade, Corentin i Contenson organizirali su za račun Louisa XVIII. protupoliciju za koju su bili upotrijebljeni prvorazredni agenti. Louis je XVIII. umro, upućen u tajne koje će ostati tajnama i najbolje obaviještenim povjesničarima. Borba kraljevske političke policije i kraljeve protupolicije prouzrokovala je grozovite zapletaje, koje je nekoliko smaknuća prekrilo velom tajne. Ovdje nije ni mjesto ni prilika da se u to potanje upuštam, jer »Prizori pariškoga života« nisu »Prizori političkog života«, pa je dovoljno samo na to upozoriti koja su bila sredstva za život ovoga čovjeka koga su u kavani David zvali čiča Canquoelle, i koje su ga niti povezivale sa strašnom i tajanstvenom moći kao što je policija. Od 1817. do 1822. često su Corentin, Contenson, Pevrade i njihovi agenti imali zadaću da uhode samoga ministra. Time se može

Sjaj i bijeda kurtizana

bez toga da dobro jede, da igra, jednom riječi da provodi ovakav raskošan život kao veliki gospodin, kojemu se odaju svi ljudi velikih sposobnosti ako su im prekomjerne zabave postale potrebom. Zatim je on do onda živio na velikoj nozi a da nikad nije bio obvezan na reprezentaciju, jedući velikom kašikom, jer nikad nisu računali s njim ni s njegovim prijateljem Corentinom. Kao cinički duhovit čovjek volio je svoj stalež, bio je filozof. Konačno, jedan se uhoda, na kome god se položaju nalazio u policijskom stroju, ne može više vratiti, kao ni kažnjenik, u takozvano pošteno i slobodno zvanje. Kad su jednom uhode i kažnjenici označeni, kad jednom stoje u popisu, dobivaju kao i đakoni neizbrisiv biljeg. Ima bića kojima njihov društveni stalež utiskuje koban žig. Na svoju nesreću Pevrade se bio zaljubio u lijepu djevojku, u svoje dijete, koje je sigurno imao s nekom glasovitom glumicom kojoj je načinio uslugu i tri mu je mjeseca bila zahvalna. Kad je Pevrade dao dovesti svoje dijete iz Anversa u Pariz, nađe se bez sredstava, ako se ne računa godišnja pomoć od dvanaest stotina franaka što ih je policijska prefektura dala tom starom Lenoirovu učeniku. Uzme mali stan od pet prostorija u ulici des Moineaux na četvrtom katu za dvije stotine pedeset franaka.

Ako ikad čovjek mora osjetiti kako je korisno i kako je ugodno prijateljstvo, ne mora li to osjetiti moralni gubavac koga gomila zove uhodom, narod detektivom, uprava agentom? Pevrade i Corentin su dakle bili prijatelji kao Orest i Pilad. Pevrade je Corentina načinio onim što je bio, kao što je Vien stvorio Davida onakvim kakav je bio, ali je učenik brzo nadmašio učitelja. Oni su zajedno više nego jednom poduzeli ratni pohod (vidi »Mračna afera«). Pevrade je bio sretan što je otkrio Corentinovu vrijednost, pa ga je gurao naprijed u njegovu staležu pripravlajući mu slavlje. Silio je svoga učenika da se posluži jednom ljubavnicom koja ga je prezirala kao udicom da uhvati nekog čovjeka (vidi »Chouani«). A Corentin je tada imao jedva dvadeset pet godina... Corentin je bio jedan od generala kojima je vrhovni zapovjednik bio ministar policije, i sačuvao je istaknuti položaj pod vojvodom de Rovigom, kakav je zauzima pod vojvodom d'Otrantom. A tada je bilo kod političke policije jednako kao i kod sudske. Kod svake malo zamašnije stvari sklopila se pogodba s tri, četiri ili pet sposobnih agenata. Kad je ministar na koji god način bio obaviješten o kakvoj uroti ili upozo-

rješiva zagonetka.

Sto je više Pevrade staro, to je više rasla njegova ljubav prema njegovoj nezakonitoj kćeri. Zbog nje je poprimio opet svoje građansko lice, jer je svoju Lidiju htio udati za kakva poštena čovjeka. Zato se, naročito posljednje tri godine, htio namjestiti bilo u policijskoj prefekturi bilo u upravi kraljevske policije, u kakvom mjestu koje je mogao pokazati i priznati. Konačno je sam izumio jedno mjesto koje će, kako je rekao Corentinu, prije ili kasnije postati potrebno. Radilo se o tome da se u policijskoj prefekturi ustanovi takozvani »obavještajni ured«, koji bi bio posrednikom između pariške policije u pravom smislu, sudske policije i kraljevske policije. Na taj je način htio staviti u službu glavnoj upravi sve ove razasute snage. Pevrade je jedini mogao u svojoj dobi, poslije pedeset pet godina šutnje, biti kopčom koja bi povezivala ove tri policije, arhivarom kojemu bi se politika i pravda obraćale da se obavijeste o stanovitim slučajevima. Pevrade se tako nadao da će pomoću Corentina naći priliku da namakne miraz i da nađe muža svojoj maloj Lidiji. Corentin je već bio o tom govorio glavnom upravniku kraljevske policije, ne spominjući Pevradea, a glavni je upravnik, koji je bio južnjak, smatrao potrebnim da mu se pošalje prijedlog prefekture.

Upravo kad je Contenson tri puta kucnuo svojim zlatnikom po kavanskom stolu — to je bio znak koji je značio »Moram s vama razgovarati« — senior policijskih agenata upravo je razmišljao o ovom pitanju: »Preko koje ličnosti, na koji način mogu pridobiti sadašnjeg prefekta policije?« Kod toga je izgledao kao kakva budala koja proučava svoje novine »Courier frangais«. — Naš jadni Faoche — govorio je u sebi kad je prolazio ulicom Saint-Honore — taj veliki čovjek je mrtav! Naši posrednici s Lou-isom XVIII. su u nemilosti. Osim toga, kako mi je Corentin jučer rekao, nitko vise ne vjeruje u okretnost i pamet starca od sedamdeset godina... Ah! zašto sam se naučio da jedem kod Vervja, da pijem odlična vina... da pjevam bečarske pjesme kod mame Go-dichon... da igram kad imam novaca? Da sebi Čovjek osigura neki položaj, nije dovoljno imati pamet, kako kaže Corentin, nego još i smisao za dobro ponašanje! Taj dragi gospodin Lenoir dobro mi je prorekao kad je povikao prilikom afere o đerdanu⁴²: »Nikad od vas neće ništa biti!« doznajući da nisam ostao pod krevetom bludnice

objasniti zašto je ministarstvo otklonilo da upotrijebi Pevradea i Contensona, koje je Corentin bez njihova znanja pred ministrima osumnjičio kako bi bar iskorištavao svoga prijatelja, kad mu se učinilo nemogućim da ga ponovo namjesti u svoj ured. Ministri su tada imali povjerenja u Corentina i naložili su mu da drži pod paskom Pevradea, što je Louisu XVIII. izazvalo smiješak. Tada su Corentin i Pevrade ostali potpuni gospodari na terenu. Contenson je dugo bio povezan s Pevradeom i još mu je služio. On je na Corentinov i Pevradeov nalog stupio u službu agenta Trgovačkog suda. U onom nekom bijesu koji stvara s ljubavlju gotovo zvanje ova su dva generala zaista voljela postaviti svoje najsposobnije vojnike na sva ona mjesta gdje su se mogle očekivati najobilnije obavijesti. Contensonove su međutim mane, njegove pokvarene navike, koje su ga dublje strovalile nego njegova dva prijatelja, iziskivale toliko novaca daje morao mnogo raditi. Ne izdajući nikakve tajne, Contenson je izjavio Louchardu da pozna jednoga jedinog Čovjeka koji bi bio kadar zadovoljiti baruna de Nucingena. Pevrade je zaista bio jedini agent koji je nekažnjivo mogao vršiti policijsku službu za privatnika. Kad je Louis XVIII. umro, Pevrade nije samo izgubio svu svoju važnost nego i dodatke od svoga položaja kao redoviti uhoda njegova veličanstva. Budući da se smatrao prijeko potrebnim, nastavio je svoj način života. Žene, masni zalogaji i Klub stranaca gutali su mnogo novaca tomu čovjeku koji je kao i svi ljudi koji su skrojeni za opačinu bio željeznoga tjelesnog ustrojstva. Ali od 1826. do 1829. godine, kad je skoro dosegao šezdeset i četiri godine, počeo se srozavati, kako se sam izražavao. Od godine do godine Pevrade je vidio kako mu zdravlje sve više slabi. Doživio je pogreb policije, vidio je s tugom kako vlada Charlesa X. napušta njegove dobre tradicije. Od zasjedanja do zasjedanja Komora je sve više podrezivala sredstva koja su bila potrebna opstanku policije; jer su ljudi mrzili ovo vladino oružje i htjeli su cijelu ustanovu demoralizirati.

— To ti je kao kad bi netko htio kuhati u bijelim rukavicama — rekao je Pevrade Corentinu.

Corentin i Pevrade su već 1822. predvidjeli 1830. godinu. Oni su poznavali potajnu mržnju kojom je Louis XVIII. mrzio svoga nasljednika. To objašnjava njegov nemar prema mladoj grani i bez te njegove mržnje njegova vladavina i njegova politika bile bi ne-

rekli jedan drugom već 1819.:

— Ako Louis XVIII. neće zadati taj i taj udarac, ako se neće riješiti toga i toga kneza, tako on onda mrzi svoga brata? Hoće mu dakle iza sebe ostaviti revoluciju?

Na Pevradeovim vratima bila je pločica od škrljevca. Na njoj je katkada znao naći kredom napisane čudne znakove i brojke. Ova paklenska matematika davala je upućenima vrlo jasne obavijesti. Nasuprot Pevradeovu tako kukavnom stanu bio je Lidijin. On se sastojao od predsoblja, male dvorane, spavaonice i svlačionice... Lidijina su se vrata kao i vrata Peyradeove sobe sastojala od željezne ploče, debele četiri palca, koja je bila umetnuta među dvije hrastove daske. Bila su opremljena bravama i sistemom šarki da ih nije bilo moguće silom provaliti kao ni tamnička vrata. Stoga je Lidija mogla tamo živjeti a da se nije trebala ničega bojati, premda je kuća imala dolje dugi tamni hodnik i dućan, a bila je bez vratara. Blagovaonica, mala dvorana, spavaonica koje su svi prozori imali lebdeće vrtove, bili su flamanski čisti i raskošno uređeni. Flamanska dojlja nije nikada ostavljala Lidiju, koju je zvala svojom kćerkom. Obje su išle tako redovito u crkvu da je to davalo odlično mišljenje o čiči Canquoelleu u očima rojalističkoga trgov-čiča dolje u kući, na uglu ulice des Moineaux i ulice Neuve-Saint-Roch, čija se obitelj zajedno s kuhinjom i pomoćnicima nalazila na prvom katu i međukatu. Na drugom je katu živio vlasnik, a treći je već dvadeset godina bio iznajmljen nekom kamenorescu. Svaki je od stanara imao ključ od glavnih vrata. Trgovčeva je žena najljubavnije primala pisma i zamote za ova tri mirna kućanstva, jer je dućan imao kutiju za pisma. Bez ovih pojedinosti ne bi ni stranci ni oni kojima je Pariz poznat razumjeli tajanstvenost i mir, samoću i sigurnost, po čemu je ova kuća bila izuzetak u Parizu. Od ponoći je čiča Canquoelle mogao kovati sve spletke, primati uhode i ministre, žene i djevojke a da to nitko nije mogao opaziti. O Pevradeu je njegova Flamanka govorila trgovčevoj kuharici: »On ne bi ni mraya pogazio!« pa je slovio kao najbolji čovjek. Ništa nije štedio za svoju kćer. Lidija je imala Schmuckea za učitelja glazbe i bila je toliko glazbena da je mogla skladati. Ona je znala tuširati u sepiji i slikati vodenim bojama. Peyrade je ručao svake nedjelje sa svojom kćeri. Taj je dan čiča bio isključivo otac. Lidija je bila religiozna, ali nije bila bogomoljka, svaki se mjesec ispovijedala i

Olive.

Ako je poštovani čiča Canquoelle (i u njegovoj su ga kući zvali čiča Canquoelle) bio ostao u ulici des Moineaux, na četvrtom katu, znajte da je tamo u rasporedu prostorija našao uređaj koji je pogodovao obavljanju njegove strašne službe. Njegova je kuća bila na uglu ulice Saint-Roch i s jedne je strane bila bez susjedstva. Kako su je stepenice dijelile na dva dijela, na svakom su katu bile dvije sobe posve osamljene. Ove su dvije sobe gledale na ulicu Saint-Roch. Iznad četvrtoga kata prostirale su se potkrovnice. Jedna je od njih služila kao kuhinja a druga je bila stan jedine sluškinje čiče Canquoellea, koja je bila Flamanka, po imenu Katt. Ona je nekad došla Lidiju. Čiča je Canquoelle od prve odvojene sobe načinio svoju spavaonicu, a od druge svoju radnu sobu. Debeli granični zid izolirao je ovu radnu sobu odostraga. Prozorčić koji je gledao na ulicu des Moineaux bio je na protivnoj strani kutnog zida bez prozora. Kako je sad čitava širina Pevradeove spavaće sobe dijelila oba prijatelja od stuba, nisu se bojali nikakva pogleda, nikakva uha kad su razgovarali o poslovima u toj sobici koja je bila kao stvorena za njihov užasni zanat. Iz opreznosti stavio je Pevrade slamnjaču, sag od kravlje dlake i vrlo debeli čilim u Flamankinu sobu, pod izlikom da usreći dovilju svoga djeteta. Nadalje je zazidao kamin i služio se peći, kojoj je dimnjak išao kroz vanjski zid na ulicu Saint-Roch. Konačno je pod pokrio s više čilima da spriječi stanarima nižeg kata da uhvate ma kakav šum. Kako je bio vještak u svim uhodarskim sredstvima, pretražio bi svaki tjedan granični zid, strop i pod, a pretražio bi ih tako kao čovjek koji ubija škodljive kukce. Sigurnost da se tu nalazi bez svjedoka i slušača dala je povod Corentinu da odabere ovu radnu sobu za vijećnicu kad nije vijećao kod kuće. Corentinov stan je bio poznat samo glavnom upravniku kraljevske policije i Pevradeu. On je ovdje primao osobe koje je ministarstvo ili kruna uzimala kao posrednike u ozbiljnim stvarima. Ali nijedan agent, nijedan podređeni nije k njemu dolazio, a službene je stvari rješavao kod Pevradea. U ovoj neuglednoj sobi stvarale su se osnove, donosile su se odluke koje bi dale sadržaja za čudne anale i rijetke drame kad bi zidovi znali govoriti. Tu su se od 1816. do 1826. analizirali ogromni interesi. Tu su se otkrivali događaji u njihovu zametku koji su trebali mučiti Francusku. Tu su Pevrade i Corentin, jednako dalekovidni kao i generalni prokurator Bellart,

bar... Ja sam već od njega izmuzao tisuću franaka, pod izlikom da mu tražim dragu.

I Contenson ispriповjedi Nucingenov i Esterin susret dodavši da barun ima neke nove obavijesti.

— Dobro — reče Pevrade — mi ćemo već naći tu Dulcineju. Kaži barunu neka večeras dođe u kolima u Champs-Elvsees, u prilaz Gabriel, na uglu dvoreda de Marignv.

Pevrade je Contensona otpremio van i pokucao je kod svoje kćeri, kako to treba kucati da ga pusti unutra. Veselo uđe, slučaj mu je donio mjesto kakvo je želio. Poljubi Lidiju u čelo, uvali se u naslonjač a la Voltaire, pa joj reče:

— Sviraj mi nešto!

Lidija je odsvirala jedan komad Što ga je Beethoven napisao za klavir.

— Dobro si svirala, moja mala mačkice — reče on i povuče svoju kćer među koljena.

— Znaš li da imamo dvadeset jednu godinu? Moramo se udati, jer naš tatica ima više od sedamdeset godina...

— Ja sam ovdje sretna — odgovori ona.

— Ti voliš samo mene, ovako ružnoga, ovako staroga? — upita Pevrade.

— A koga bih drugoga ljubila?

— Ja ću ručati kod tebe, mala moja mačkice, obavijesti Kattu. Mislim na to da se drukčije uredimo, da uzmem neko mjesto i da nađem tebi muža koji će biti dostojan tebe... kakva dobra talentirana mladića, s kojim ćeš se moći jednom ponositi...

— Ja sam tek jednoga vidjela koji bi mi se sviđao kao muž...

— Vidjela si jednoga?

— Da, u Tuilerijama — odgovori Lidija — prolazio je mimo mene držeći ispod ruke vojvotkinju de Serizv.

— Zove se?

— Lucien de Rubempre... Sjedila sam pod jednom lipom sa Katom ne misleći ni na što. Pokraj mene su sjedile dvije gospođe koje su jedna drugoj govorele: »To je gospođa de Serizv i lijepi Lucien de Rubempre«. Pogledala sam taj par što su ga te dvije gospođe promatrale. »Ah! moja draga«, rekla je druga, »ima zaista sretnih žena... Ovoj se sve oprašta, jer je rođena Ronquerolles i njezin je muž na vlasti.« — »Ej, moja draga«, odgovorila je druga, »Lucien je

primala pričest. Ipak je s vremena na vrijeme rado išla u kazalište. Kad je bilo lijepo, šetala je u Tuilerijama. To su bili njezini užici, jer je provodila potpuno kućni život. Lidija je obožavala svoga oca i nije ni pojma imala o njegovim kobnim sposobnostima i mračnim poslovima. Nijedna želja nije uznemirivala nepomućeni život ove nevine djevojke. Bila je vitka i lijepa kao njezina majka, obdarena divnim glasom, a nježno joj je lice okruživala lijepa plava kosa. Bila je nalik na one prije mistične nego prave anđele što su ih neki primitivni slikari stavljali u pozadinu svoje Svete obitelji. Pogled njezinih plavih očiju kao da je izlijevao nebesku zraku na onoga koga se udostojala pogledati. Iz njezine se čiste odjeće, bez ikakve pretjeranosti u modi, izvijao miris građanskoga staleža. Predočite sebi staroga sotonu kao oca jednoga anđela koji se osvježuje dodirom toga božanskoga bića, imat ćete pojam o Pevradeu i njegovoj kćeri. Kada bi netko uprljao ovaj dijamant, bio bi otac, da ga uništi, izmislio jednu od onih klopki u koju su se pod restauracijom uhvatili oni nesretnici koji su svoju glavu nosili na stratište. Tisuću je škuda godišnje dostajalo Lidiji i Katti, koju je ona nazivala svojom sluškinjom.

Kad je Pevrade odozgo ulazio u ulicu des Moineaux, opazio je Contensona. On ga preteče, prvi se popne i uvede svoga agenta unutra, kad je čuo njegove korake na stubama, prije nego je Fla-manka izvirila na kuhinjska vrata. Jedno zvonce koje su zanjihala vrata s prozorčićem visilo je na trećem katu gdje je stanovao kamenorezac i javljalo stanarima trećega i četvrtoga kata kad je netko išao knjima. Nije potrebno ni spominjati daje Pevrade oko ponoći omotao batić toga zvonca.

— Sto ima tako hitno, filozofe?

»Filozof« je bio nadimak što ga je Pevrade dao Contensonu i koji je zaslužio ovaj epitet izvidnika. Ovo je ime »Contenson« skrivalo

— ah! najstarije ime normanskoga feudalnog plemstva (vidi »Braća utjehe«).

— Pa ima nešto da se zasluži tisuću franaka.

— Sta je to? politička stvar?

— Ne, neka budalaština! Barun de Nucingen, znate, onaj stari patentirani lupež, zatelebao se u neku ženu koju je vidio u šumi Vincennes i mora je pronaći, ili će umrijeti od ljubavi... Jučer su održali liječničko vijeće, prema onome što mi je rekao njegov so-

zato da vam kažem da mi ih prokleti barun nije dao prije nego je otišao u »kuću« (u prefekturu) da dobije obavijesti.

— Bez sumnje ću te trebati — odgovori Pevrade. — Govori s našim brojevima 7, 10, 21. Te ćemo ljude moći upotrijebiti a da to nitko ni kod policije ni u prefekturi ne opazi.

Contenson se vrati u blizinu kola u kojima je Nucingen čekao Pevradea.

— Ja sam gospodin de Saint-Germain — reče južnjak barunu di-gnuvši se do vrata kola.

— Toprol uđiti k meni — odgovori barun, koji je dao nalog da vozi k Slavoluku pobjede na Etoilu.

— Vi ste išli na prefekturu, gospodine barune? To nije dobro... Može li se znati što ste rekli gospodinu prefektu i što vam je odgovorio? — upita Pevrade.

— Prije nego dala pedsto vranak jedan lubešu kakav Gondenzon, ja htjela snati je li je njih on saslušila... Ja jetnostavno rekla prefektu ot policija ta je selila jetna agent na ime Pevrate sa jetan telikatan misija i ako pi ja mokla imati u njega jetan neokraničen poferenje. Prefekt mi otkoforila ta fi najsposopnija i najboštenija čofek. To je sfe.

— Bi li mi gospodin barun htio reći o čemu se sada radi, kad ste mu otkrili moje pravo ime.

Kad mu je barun opširno i rječito u svom ogavnom žargonu poljskoga Zidova izložio i svoj susret s Esterom i krik lovca koji se nalazio iza kola i svoje uzaludne napore, zaključio je time da mu je isripovjedio što se dogodilo dan prije kod njega. Izvijestio ga je o smiješku što je izbjegao Lucienu de Rubempreu, o Bianchonovu mišljenju, koje su i neki gizdelini dijelili, da postoji poznanstvo između neznanke i toga mladića.

— Slušajte, gospodine barune, najprije ćete mi predati deset tisuća franaka za troškove, jer se za vas u ovoj stvari radi o životu, a kako je vaš život tvornica poslova, ne smije se ništa zanemariti da se nađe ta žena. Ah! Vas su namazali.

— Ta, ja sam namasan!

— Ako bude potrebno više, ja ću vam reći, barune, oslonite se na mene — reče Pevrade. — Ja nisam uhoda, kako vi možda mislite. Godine 1807. bio sam glavni povjerenik policije u Anversu, a sada, kad je Louis XVIII. umro, mogu vam povjeriti da sam sedam go-

skupo stoji...« Što to znači, tatice?

— To su gluposti, kao što ih govore ljudi iz visokog društva — odgovori Pevrade dobroćudno. — Možda su aludirale na političke događaje.

— Evo, vi ste me pitali, ja sam odgovorila. Ako me želite udati, nađite mi muža koji je sličan onom mladiću...

— Dijete — odgovori otac. — Ljepota u ljudi nije uvijek znak njihove dobrote. Mladići ugodne vanjštine ne nailaze u početku svoga života ni na kakve poteškoće, ne pokazuju tada nikakav talent, njih kvari susretljivost ljudi, ali oni moraju kasnije platiti kamate za svoja svojstva... Ja bih ti htio naći nešto što građani, bogataši i glupani ostavljaju bez pomoći i zaštite...

— Koga, moj oče?

— Nepoznatog a talentiranog čovjeka... Budi mirna, moje drago dijete, ja sam kadar prevrnuti sve pariške tavane da ti ispunim želju i da ti dam da ljubiš čovjeka koji je tako lijep kao i onaj deran o kojemu mi govoriš, ali koji ima budućnost, onakva čovjeka koji je određen za slavu i za sreću... Oh! Nisam baš nimalo na to mislio, po svoj prilici imam čitavo krdo nećaka i u tom broju se možda nalazi jedan koji je tebe dostojan... Pisat ću sam ili ću dati pisati u Provansul Čudnovato! Upravo u taj čas dođe neki mladić koji je umirao od gladi i od umora. Dolazio je pješke iz oblasti Vaucluse. On je ušao kroz Talijanska vrata. To je bio nećak čiče Canquoellea u potrazi za svojim ujakom. U snovima obitelji kojoj je taj ujak bio nepoznat, Pevrade je ostao predmetom njezinih nada: smatrali su da se vratio iz Indije s milijunima. Potaknut tim obiteljskim pričama, ovaj je nećak po imenu Theodose poduzeo kružno putovanje da potraži nepoznatoga ujaka.

Pošto je Pevrade nekoliko sati uživao očinsku sreću, hodao je prilazom Gabriel gdje ga je Contenson prerušen u staru piljaricu susreo pred vrtovima Ellvsee-Bourbon. Pevrade je oprao i obojio kosu (prašak mu je služio za masku), obukao je dobar debeli kaput od plavoga sukna, koji je bio zakopčan sve do zuba, zaogrnuo crni ogrtač i obuo proste čizme s jakim donovima i još se snabdio jednom tajnom kartom.

— Gospodine de Saint-Germain — reče mu Contenson, naziva jući svoga nekadašnjeg upravnika njegovim nadimkom — ja sam preko vas zaslužio pet stotina franaka, ali sam se ovdje postavio

set tisuća franaka da namakne miraz svojoj Lidiji. — Sad moram istraživati male ljubavne stvari onoga mladića koji je moju kćer jednim pogledom očarao. To je bez sumnje jedan od onih ljudi koji imaju »oko za ženu« — reče u sebi upotrebljavajući jedan izraz iz posebnog jezika, koji je stvorio za svoju upotrebu i u kojem su on i Corentin svoja opažanja izražavali riječima koje su doduše nagrđivale jezik ali su upravo zbog toga bile krepke i slikovite. Kad je barun de Nucingen došao kući, nije bio sličan sam sebi, začudio je svoju poslugu i ženu: lice mu je dobilo boju, oživjelo je, i bio je veseo.

— Ja o našim dioničarima! — reče du Tillet Rastignacu.

U tom trenutku su pili čaj u maloj dvorani Delfine de Nucingen, na povratku iz Opere.

— Ta — odvratila barun smijući se, jer je shvatio šalu svoga druga

— osećala potrepu praviti boslofe!...

— Onda ste vidjeli svoju neznanku? — upita gospođa de Nucingen.

— Ne — odgovori on — ja zamo imala nata nju nać.

— Zar tako ljubite svoju rođenu ženu?... — usklikne gospođa de Nucingen osjećajući malo ljubomore ili se praveći da je osjeća.

— Kad bude vaša — reče du Tillet barunu — pozvat ćete me na večeru, jer sam radoznao da vidim to stvorenje koje vas je moglo tako pomladiti kao što ste se pomladili.

— To je remek-telo prirode — odgovori stari bankar.

— On će se dati nasamariti kao kakav žutokljunac — šapne Rastignac Delfini u uho.

— Pa neka! Zaslužuje dosta novaca da...

— Da ga malo izdaje, zar ne?... — reče du Tillet prekidajući barunicu.

Nucingen je šetao dvoranom kao da mu smetaju noge.

— Sad je čas da od njega izmamite da vam plati nove dugove — prišapne Rastignac barunici.

Upravo je u taj trenutak Carlos Herrera pun nade ostavio ulicu Taitbout. Tamo je bio došao da dađe Europi posljednje upute, jer je ona trebala odigrati glavnu ulogu u komediji koju je bio izmislio da prevari baruna de Nucingena. Lucien je pratio Španjolca sve do bulevara. Uznemirivalo ga je kad je vidio toga poluđavla tako prurušena da ga je i on sam mogao prepoznati jedino po glasu.

Sjaj i bijeda kurtizana

dina vodio njegovu protupoliciju... Sa mnom se ne može cjenkati. Shvatite dobro, gospodine barune, da se ne može praviti proračun o tome koliko savjesti treba kupiti prije nego se prouči jedna stvar. Budite bez brige, ja ću uspjeti. Nemojte misliti da ćete me moći zadovoljiti kakvom god svotom, ja želim nešto drugo kao nagradu...

— Zamo ako to ne pi pilo jetan kraljevstvo!... — reče barun.

— To je za vas manje nego ništa.

— To topro!

— Poznate li Kellerove?

— Dočno!

— Frangois Keller je zet grofa de Gondrevillea, a grof je de Gondreville jučer kod vas večerao sa svojim zetom.

— Koja frag fami to rekla? — usklikne barun. — Piti će to Sorš koja nafek prplja.

Pevrade se nasmije. Kad je barun opazio taj smijeh, zaokupila ga je čudna sumnja o njegovu sluzi.

— Grof de Gondreville je posve u mogućnosti da mi isposluje mjesto koje želim imati u policijskoj prefekturi i prefekt će u roku od četrdeset osam sati primiti podnesak o stvaranju toga mjesta

— reče Pevrade nastvljajući. — Molite za me to mjesto, pobrinite se da se grof de Gondreville svojski zauzme za tu stvar i pokazat ćete se tako zahvalni za uslugu koju ću vam učiniti.

Tražim od vas samo riječ, jer ako je prekršite, proklinjat ćete dan kad ste se rodili... časti mi moje, Pevradeove.

— Ja fama dam moj časni reč da putem učinit sve moguće...

— Kad bih ja za vas učinio samo što mogu, to ne bi bilo dovoljno.

— Topro, ja putem izkreno radit.

— Iskreno... Eto, to želim — reče Pevrade — i iskrenost je jedini mali novi dar kojim jedan drugoga možemo obdariti.

— Izkreno — ponovi barun. — Tokle hoćete da fas ja otfzem?

— Na kraj mosta Louisa XVI.

— Na graj ot most te la Jambre — reče barun svomu sluzi, koji je došao k vratima kola.

— Ja onta putem imat ona neznanka! — reče u sebi barun odlazeći.

— Čudan slučaj! — govorio je u sebi Pevrade kad se vraćao pješke u Palais-Royal gdje se ponadao da će potrostručiti svojih de-

— Onda će paziti na nas! — rekne Carlos — ali tko?

— Već su se jednom poslužili agentom Trgovačkoga suda Louchardom.

— To bi bila djetinjarija — odgovori Carlos. — Mi se moramo bojati samo sigurnosne brigade i sudske policije, i dok se ona ne makne, možemo se mi micati.

— Još nešto.

— Što?

— Prijatelj s » livade« (robije)... Jučer sam vidio La Pourailla... On je ohladio (umorio) jedno kućanstvo i zaplijenio deset tisuća komada od po pet franaka u zlatu!

— Zatvorit će ga — reče Jacques Collin — to je ono grabežno umorstvo u ulici Boucher.

— Kakva je lozinka? — upita Paccard s onakvim strahopoštovanjem s kakvim je maršal dolazio po lozinku k Louisu XVIII.

— Izlazit ćete svaku večer u šest sati — odgovori lažni opat — vozit ćete se u brzoj vožnji u Vincennes, Meudon i Ville-d'Avray. Bude li vas netko promatrao ili slijedio, upusti se s njim u razgovor, budi prijazan, razgovorljiv, podmitljiv. Govori o Rubempreovoj ljubomori, i kako je ludo zaljubljen u gospodu, i kako nikako ne bi želio da se zna da ima ovakvu ljubavnicu...

— Dobro. Moram li se naoružati?

— Nikada! — živo reče Carlos. — Oružje?... Čemu ono služi? Da načini kakvu nesreću. Nemoj se ni u kojem slučaju poslužiti svojim lovačkim nožem, kad možeš polomiti noge najjačem čovjeku onim udarcem kako sam ti pokazao... kad se možeš tući s tri naoružana policijska agenta i biti siguran da ćeš dva oboriti na zemlju prije nego izvuku svoje sablje, koga se onda bojiš? Nemaš li svoj štap?

— Svakako! — reče lovac.

Paccard je imao nadimak Stara garda, Stari zec, Hrabri naprijed. Taj je čovjek imao željezne noge, čelične ruke, talijanske zaliske, umjetničku kosu, sapersku bradu, blijedo i nepokretno lice kao Contenson. Svoju je naprasitost sakrivao u sebi, a imao je stas kao bubnjarski vođa, koji je od njega uklanjao svaku sumnju. Nitko od onih koji su pobjegli iz Poissvja ili iz Meluna nije bio tako ozbiljno uobražen i uvjeren u svoju vrijednost. Kao Džaferu robijaškog Harun-al-Rašida Collin mu se prijateljski divio, kao što se Peyra-de divio Cozentinu. Ovaj ogromni dugonogi kolos nije imao jakih

— Gdje si do vraga našao ljepšu ženu nego što je Estera? — upita on svoga zavodnika.

— Moj mali, tako nešto se ne nalazi u Parizu. Takav se ten ne proizvodi u Francuskoj.

— Zato sam još uvijek omamljen... Venera Kalipiga nije tako lijepo građena! Čovjek bi dao vragu dušu za nju... A gdje si je našao?

— To je najljepša bludnica u Londonu. Kad se opila ginom, ubila je svoga ljubavnika u nastupu ljubomore. Ljubavnik joj je bio neki bijednik kojega se londonska policija sretno riješila. To su stvorenje na neko vrijeme poslali u Pariz da se ta stvar zaboravi. Ta je drolja dobro odgojena. Ona je kći nekoga ministra, govori francuski kao da joj je to materinji jezik. Ne zna i ne smije nikad saznati što radi ovdje. Rekli smo joj, ako se tebi sviđa, da ti može pojesti milijune, ali da si ljubomorana kao mačak, i mi smo joj propisali raspored prema Esterinu životu.

— Ali ako je Nucingen zavoli mjesto Estere?...

— A, tu smo!... — usklikne Carlos. — Bojiš se danas što se ne može dogoditi ono čega si se jučer toliko plašio. Budi miran. Ova plava i bijela djevojka ima plave oči: ona je opreka lijepoj Židovki, i samo Esterine oči mogu uzbuditi tako truloga čovjeka kao što je Nucingen. Nisi ipak mogao, do vraga, skrivati kakvo strašilo! Kad ta lutka odigra svoju ulogu, poslat ću je pod vodstvom povjerljive osobe u Rim ili u Madrid, gdje će joj se strasti rasplamsati.

— Budući da je imamo samo na kratko vrijeme — reče Lucien

— vraćam se k njoj.

— Idi, moj sinko, zabavljaj se... Sutra ćeš imati još jedan dan. Ja očekujem nekoga kome sam dao nalog da me obavijesti što se događa kod Nucingena.

— Koga?

— Ljubavnicu njegova sobara, jer se konačno mora neprestano znati što se događa kod neprijatelja.

O ponoći je Esterin lovac Paccard našao Carlosa na mostu des Arts. To je najpogodnije mjesto u Parizu da se izmijeni nekoliko riječi koje nitko ne smije čuti. Dok su razgovarali, lovac je gledao na jednu stranu a njegov gospodar na drugu.

— Barun je jutros išao u policijsku prefekturu, između četiri i pet sati — reče lovac — i večeras se hvalio da će naći ženu koju je vidio u šumi Vincennes, obećali su mu.

vori Corentin. — Ako ima gostiju, pod živu glavu nemojte glasno izgovoriti to ime, izbacili bi vas iz službe.

Jednu minutu kasnije, sluga se vrati i odvede Corentina kroz unutarnje odaje u barunovu radnu sobu.

Corentin i barun jedan drugoga neobjašnjivo pogledaju i pristojno se pozdrave.

— Gospodine barune — reče on — ja dolazim u Pevradeovo ime...

— Topro! — reče barun i ode da zakračuna dvojna vrata.

— Ljubavnica gospodina de Rubemprea stanuje u ulici Taitbout u nekadašnjem stanu gospođice de Bellefeuille, bivše ljubavnice gospodina de Granvillea, vrhovnoga državnog tužioca.

— Ah! tako bliso mene — usklikne barun — kako zmešnol

— Nije mi teško vjerovati što ste se do ludila zaljubili u tu divnu osobu, s užitkom sam je vidio — odvratu Corentin. — Lucien je tako ljubomorani na tu djevojku te joj brani da se pokazuje. I ona jako njega ljubi, jer već četiri godine otkad je naslijedila gospođicu Bellefeuille u njezinu pukućtvu i u njezinu zvanju, nikad je nisu mogli vidjeti ni susjedi ni vratar ni stanari kuće. Ide samo noću na šetnju. Kad odlazi, spuštenu su zastori kola, a gospođa pokrije lice koprenom. Lucien ne sakriva samo tu ženu zbog ljubomore: on se namjerava oženiti Clotildom de Grandlieu, a i ljubimac je gospođe de Serizv. Njemu je, naravno, stalo i do svoje »svečane« ljubavnice gospođe de Serizv i do svoje zaručnice. Vi ste tako gospodar položaja, jer će Lucien žrtvovati svoj užitak svojoj koristi i svojoj taštini. Vi ste bogati, radi se vjerojatno o vašoj posljednjoj sreći, stoga budite darežljivi. Doći ćete do cilja preko sobarice. Dajte sobarici desetak tisuća franaka pa će vas sakriti u spavaonicu svoje gospodarice, i za vas to već nešto vrijedi.

Nijednom govorničkom figurom ne bi se mogao ocrtati kratki, jasni, strogi Corentinov način govora. Barun ga je opazio i pokazao je svoje čuđenje. Taj se izražaj već dugo nije mogao vidjeti na njegovu nepomičnom licu.

— Dolazim da vas za svoga prijatelja Pevradea zamolim pet tisuća franaka. Izgubio je vaših pet novčanica... mala nezgoda!

nastavi Corentin najljepšim zapovjednim glasom. — Pevrade suviše dobro pozna svoj Pariz a da bi na sebe preuzeo oglasne troškove, ali je na vas računao. No to nije najvažnije — ispravi se Corentin na

prsa niti previše mesa na kostima. Išao je na svojim dugim »štaka-ma« ozbiljnim korakom. Nikad se nije kretala desna noga a da isto tako desno oko nije promatralo vanjske prilike onakvom mirnom brzinom koju ima samo tat i uhoda. Lijevo se oko ugledalo u desno. Jedan korak, jedan pogledi Bio je suh, pokretan, u svako doba spreman na sve. Kad ne bi bilo onoga prisnoga neprijatelja koga nazivaju likerom junaka, Paccard bi bio po Jacquesovim riječima savršen, jer je imao u najvećoj mjeri sve sposobnosti koje su potrebne čovjeku u borbi s društvom. No gospodaru je uspelo da uvjeri svoga roba da prepusti »vatri« (piću) samo jedan dio sebe, pa je Paccard pio samo uvečer. Kad se Paccard vratio kući, pijuckao je tekuće zlato koje je sebi malo-pomalo točio iz glinene boce koja potječe iz Danziga.

— Samo će bijelo pogledati — reče Paccard kad je stavljao svoj prekrasni šešir s perjem, i pozdravi onoga koga je nazivao svojim ispovjednikom.

Evo kakvim su se događajima zapleli u borbu na istom tlu ljudi koji su svaki u svome području bili tako jaki kao Jacques Collin, Pevrade i Corentin. U njoj su mogli pokazati svoj genij i u njoj se svaki borio za svoju strast, ili za svoju korist. To je bila potajna ali onakva strašna borba u kojoj se toliko snage troši u talentu, u mržnji, u trzavicama, u hodanju amo-tamo, u lukavštinama, samo da bi se mogao stvoriti imutak. Ljudi i sredstva, sve je to bilo na strani Pevradeove tajne. Njegov prijatelj Corentin ga je pomagao u toj borbi koja je za njih bila djetinjarija. Stoga i povijest šuti o tome predmetu kao što šuti o pravim uzrocima mnogih revolucija. Ali evo njezina rezultata:

Pet dana nakon sastanka gospodina de Nucingena s Pevradeom na Elizejskim poljanama, jednoga jutra, neki čovjek iziđe iz prekrasnog kabrioleta i baci uzde svome sluzi. To je bio čovjek od kojih pedeset godina. Lice mu je bilo bijelo poput bjelila, kao što ga podaje diplomatima život u društvu. Bio je odjeven u odijelo od plave tkanine, imao je prilično otmjeno držanje pa je izgledao kao kakav ministar. Upitao je slugu koji je sjedio na klupi u predvorju i koji mu je s poštovanjem otvorio prekrasna staklena vrata može li razgovarati s barunom de Nucingenom.

— Gospodinovo ime? — upita sluga.

— Recite gospodinu barunu da dolazim iz prilaza Gabriel — odgo-

je grizeta išla ispod ruke s nekim mladićem u prilično sumnjivu odijelu koji se poput gizdelina previjao u bokovima. Na prvi se pogled milijunaš zaljubi u tu Parižanku. Slijedio ju je do njezine kuće i ušao je unutra. Nagovori je da mu ispriповjedi svoj život, koji se sastojao od plesova kod Mabilie, gladnih dana, kazališnih predstava i od rada. Zainteresira se za nju i ostavi pod novčanicom od pet franaka pet novčanica po tisuću franaka: to je bila nečasna velikodušnost. Sutradan, glasoviti tapetar Brachon dođe da uzme grizetinu narudžbu, namjesti stan koji je sama izabrala, i izda za to dvadesetak tisuća franaka. Radnica se podala fantastičnim nadama: obukla je pristojno svoju majku, u mislima se naslađivala time što će svoga bivšega ljubavnika moći namjestiti u kakvom uredu osiguravajućeg društva. Čeka... jedan, dva dana, zatim jednu... dvije sedmice. Smatra se obaveznom da bude vjerna i zadužuje se. Kapitalista pozovu u Holandiju i on zaboravi na radnicu. On ne ide ni jedanput u taj raj, kamo ju je smjestio i iz koga je ona opet pala onako kako se u Parizu samo može pasti. Nucingen nije kockao. Nucingen nije podupirao umjetnost, Nucingen nije imao nikakvih hirova: stoga se upravo onako slijepo podao strasti prema Esteri kako je Carlos Herrera računao.

Pošto je doručkovao, barun pozove svoga sobara Georgesu i zapovjedi mu neka ode u ulicu Taitbout i neka zamoli gospođicu Eugeniju, sobaricu gospođe Van Bogseck, da dođe u njegov ured zbog važne stvari.

— Ti nju puteš dofest ofamo — doda barun — i ti nju tala popeti se u moj šopa i puteš rekla ta njezin zreća je gotof.

Georges je imao sto muka da nagovori Europu — Eugeniju, neka ide s njim. »Gospođa mi nikad ne dopušta da iziđem«, reče ona, »mogla bih izgubiti mjesto« itd, itd. Stoga je Georges u zvijezde kovao njezinu vrijednost pred barunom, koji mu je dao deset zlatnih lujdora.

— Ako gospođa izide noćas bez nje — reče Georges svom gospodaru, čije su oči sjale kao žeravice — ona će doći oko devet sati.

— Toprol ti pudeš došla u defet sati... mene opući i frisirat, jer ja hoćem tako toprom iskletat kako moguće. Ja ferujem ta ja putem tošla pred moja metresa, ili nofac nije nofac.

Od podne do jedan sat poslije podne barun je bojadisao svoje kose i svoje zaliske. U devet sati, pošto se prije večere okupao, barun

takav način te je oduzeo svaku važnost traženju novca. — Ako ne želite pod svoje stare dane imati brige, isposlušajte Pevradeu mjesto koje vas je tražio, a lako mu ga možete pribaviti. Glavni je upravnik kraljevske policije jučer po svoj prilici primio izvještaj o toj stvari. Radi se samo o tomu da Gondreville zagovori taj predmet kod prefekta policije. No, recite Malinu, grofu de Gondrevilleu, da je na stvari samo to kako bi se učinila usluga jednom od onih ljudi koji su ga riješili gospođe de Simeuse, onda će sve ići...

— Efo, gospotine — reče barun i uzme pet novčanica po tisuću franaka — te ih dade Corentinu.

— Sobarica ima kao dobra prijatelja nekoga velikog lovca po imenu Paccard. On stanuje u ulici de Provence kod nekoga graditelja kočija i iznajmljuje se kao sluga onima koji hoće da se pokazuju kao knezovi. Doći ćete do sobarice gospođe Van Bogseck preko Paccarda, velikoga pijemontskog lupeža koji jako voli pelinkovac. Očito je ova otmjeno kao dodatak ubačena izjava bila kao neka namira za pet tisuća franaka. Barun je nastojao pogoditi kakvu soju pripada Corentin. Njegov mu je razum dovoljno govorio da ima pred sobom prije upravnika uhoda nego uhodu. Ali je Corentin za nj ostao ono što je za arheologa natpis na kojemu nedostaju tri četvrtine slova.

— Kako se sofe ta zoparica? — upita on.

— Eugenija — odgovori Corentin, koji pozdravi baruna i iziđe. Barun de Nucingen je bio sav razdragan od veselja pa je napustio svoje poslove i svoj ured te se uspeo u svoj stan u sretnom raspoloženju kao mladić od dvadeset godina koji u mislima uživa u svom prvom sastanku sa svojom prvom dragom. Barun je uzeo sve hiljadarke iz svoje privatne blagajne, svotu kojom bi bio mogao usrećiti čitavo selo: pedeset i pet tisuća franaka! I stavi ih u džep svoga kaputa. No rasipnost se milijunaša može usporediti samo s njihovom lakomošću za dobitkom. Čim se radi o nekom hiru, o kakvoj strasti, novac ne znači ništa za jednoga Kreza. Njima je zaista teže imati hirova nego zlata. Užitek je najveća rijetkost u njihovu zasićenu životu, koji je pun onakvih uzbuđenja koja izazivaju veliki udarci špekulacija, no ova su suha srca za njih otupjela. Evo primjera: neki od najbogatijih pariških kapitalista, koji je uostalom bio poznat kao vrlo velik čudak, namjeri se jednoga dana na bulevaru na neko osobito lijepo djevojče. U pratnji svoje majke ova

— Vjere mi, ako vi to itako uzmete, moj debeli čiča — reče Europa — to onda posve mijenja stvar. Gdje su?...

— Efo njih — odgovori barun brojeći novčanice jednu za drugom.

On je promatrao svaki bljesak što ga je pojedina novčanica izazvala u Europinim očima. Taj je bljesak odavao požudu koju je barun očekivao.

— Vi plaćate mjesto, a poštenje, a savjest?... — reče Europa i podigne svoje prepredeno lice te baci na njega svoj ironični pogled.

— Safest nije vretna što vretna mesto, no totajmo još ped disuč vranaka — reče on i doda pet novčanica po tisuću franaka.

— Ne, dvadeset tisuća franaka za savjest i pet tisuća franaka za mjesto ako ga izgubim.

— Kako fi htela — reče on i doda onih pet novčanica. — Ali ta njih sazlušite, fi morate mene zagriti u zbafaonica ot faša gospoja po noći, kad ona zam...

— Ako me uzognete uvjeriti da nećete nikada reći tko vas je uveo, onda pristajem. Ali vas upozoravam na jedno: ona je jaka kao konj, upravo ludo ljubi gospodina de Rubemprea, i kad biste joj dali jedan milijun u novčanicama, ne biste je naveli da mu se iznevjeri... To je glupo, ali ona je takva, kad ljubi, gora je nego poštena žena. Sto ćete? Kad ide s gospodinom na šetnju u šumu, rijetko je da gospodin ostane iza toga kod kuće. Ona se večeras izvezla, stoga vas mogu sakriti u svoju sobu. Ako se gospođa sama vrati, doći ću po vas. Vi ćete se zadržavati u salonu, ja neću zatvoriti vrata sobe, a ostalo... Boga mi, ostalo je vaša stvar, to se vas tiče... Pripravite se!

— Ja tepi pudem tala one tfatezet i ped disuč vranak u zalon... Taj, tam.

— Ah! — reče Europa — suviše ste nepovjerljivi... Oprostite...

— Ti pudeš imat mnokoput brilika mene oberušat... Mi putemo načinili bosnanstvo.

— Dobro, budite u ulici Taitbout o ponoći, ali uzmite onda sa sobom trideset tisuća franaka. Poštenje se sobarice kao i fijakera poslije ponoći plaća mnogo skuplje.

— Is obresnosti ja tepi putem dat jetna šek sa panku.

— Ne, ne — reče Europa — novčanice li nema ništa!

U jedan sat poslije ponoći baruna je de Nucingena, kojega je Euro-

Sjaj i bijeda kurtizana

se uredio kao mladoženja, namirisao i okitio. Kad je gospoda de Nucingen doznala za preobražaj svoga muža, radosno je pošla da ga vidi.

— Gospode Bože — reče ona — ala ste smiješni... Ma stavite bar kravatu od crnoga satena, mjesto ove bijele kravate koja vam zaliske pravi još tvrdima, osim toga to je u stilu empire, izgledate kao stari čiča i udešavate se kao nekadašnji savjetnik u parlamentu. Skinite ta svoja dijamantna dugmeta, koje svako vrijedi stotinu tisuća franaka. Ta bi vas ih majmunica mogla moliti, a vi joj ih ne biste mogli odbiti. Ako ih već namjeravate darovati toj bludnici, radije ih meni zataknite u uši.

Jadnog je novčara ispravnost opaski njegove žene kao polila hladnom vodom i on je poslušao svoju ženu mrgodeći se.

— Zmešan, zmešan!... Ja fami nigata rekla ta fi zmešna gat fi zepe lepo utesila sa onaj mali kospotin Rasdignac.

— Mislim da me niste nikada vidjeli smiješnu. Jesam li ja takva žena da bih pravila tako krupne pogreške u dotjerivanju? Da vidimo, okrenite se!... Zakopčajte kaput sve do gore, kao

što radi vojvoda de Maufrigneuse, i ostavite nezakopčana dva dugmeta. Ukratko, nastojte se pomladiti.

— Gospodine —javi Georges — evo gospođice Eugenije.

— Spokom, gospoja... — usklikne bankar.

On odvede svoju ženu sve do preko granice njihovih odaja, kako bi bio siguran da neće slušati dogovora. Kad se vratio, uzeo je za ruku Europu i odveo je u svoju sobu s nekim ironičnim poštovanjem.

— No, moj mala, fi jako zretan, jer fi u zlušpu kot najlepší šena na zfetu. Vaš zreća je gotof ako fi htela goforit sa me i sa moji inderesi.

— To ne bih učinila ni za deset tisuća franaka — usklikne Europa.

— Znajte, gospodine barune, da sam ja prije svega poštena djevojka...

— Ta, ja selim toprom platit faša poštenje. To se u trkofina sofe redgost.

— A anda to nije sve — reče Europa. — Ako se gospodin ne sviđi mojoj gospođi, a to je moguće, ona će se naljutiti, i ja sam na ulici, a moje mi mjesto vrijedi tisuću franaka godišnje.

— Glafnica ot dizuću vranak isnozi tfatezed dizuć, i ako ja fami nju tam, onta fi niš ne putete iskupit.

govorila francuski. — Ali ko zi di? — upita ona oponašajući Nucingenov govor.

— Jetna topro nazamarena čofek! — odgovori on žalosno.

— Je li čofek nazamarena kat ima jetan lepi šena? — upita ona šaleći se.

— Dopustiti meni fama sutra boslati jetna nakit sa usbomena na parun de Nišingen.

— Ne boznam njega... — reče ona i prasne u luđački smijeh, ali ću nakit rado primniti, moj debeli uljeze!

— Fi njega putete bosnat! Spokom, kospoja. Fi ste jetna gomat ot kralj, a ja zamo jetna jatna pankir, ot preko šestaset gotine i fi meni bokasao koliko ima moć ona šena koju ja lupim, jer faš nadčofečni lepota nije meni nju mogla isprizat iz bamet.

— Ah! to lepo što fi meni koforila — odgovori Engleskinja.

— Ne tako lepo kao onaj koji mene utahnjivala...

— Vi ste govorili ,o nekih trideset tisuća franaka... — komu ste ih dali?

— Onoj lobuši, fašoj zoparica!... Engleskinja vikne, Europa nije bila daleko.

— Oh! — poviče Europa — muškarac u gospodinoj spavaonici, koji nije naš gospodin! Grozno!

— Je li vam dao trideset tisuća franaka da ga pustite unutra?

— Nije, gospodo, jer toliko ni nas obadvije ne vrijedimo.

I Europa počne tako vikati, kreštati i dozivati u pomoć da se barun uplašio i pojurio k vratima, gdje ga je Europa gurnula na stubište...

— Debela lopužo — vikala je ona — vi me tužite mojoj gospoda rici! ... Tatovi! Evo tata!

Zaljubljeni je barun bio očajan, ali je nepovrijeđen mogao doći do svojih kola, koja su ga čekala na bulevaru. Ali sad tek nije znao kojem bi se uhodi povjerio.

— Bi li mi možda gospođa željela oduzeti moju službu? — reče Europa kad se kao aždaja vratila k Engleskinji.

— Ja ne poznam francuske običaje — reče Engleskinja.

— Ali ja trebam gospodinu reći samo jednu riječ, pa ćete sutra biti na ulici — odgovori bezobrazno Europa.

— Brogleti zoparica! — reče barun Georgesu, kad je on naravno upitao svoga gospodara je li zadovoljan — brefario me sa dritezet

pa sakrila u potkrovnici gdje je spavala, mučila sva tjeskoba što je proživljuje čovjek koji traži ljubavne pustolovine. Drhtao je, činilo mu se kao da mu je krv uzavrela u nogama, a glava mu je htjela puknuti kao previše naloženi parni kotao.

— Ja zam moralno prošifila fiše ušitka neko sa sto disuč skuta

— reče on du Tilletu kad mu je pripovijedao ovu pustolovinu. Slušao je najmanje šumove na ulici, i čuo je u dva sata poslije ponoći kola svoje »ljubavnice« već s bulevara. Njegovo je srce udaralo tako jako da je podizalo svilu njegova prsluka kad su se glavna vrata okrenula na svojim šarkama: on će sad vidjeti ono nebesko vatreno Esterino lice. Čak je u srcu osjećao drndanje kola i lupanje vrata. Očekivanje onoga najpresudnijega trenutka jače ga je uzbuđivalo nego da se radilo o gubitku njegove imovine.

— Ah! — usklikne on — to snači šifet! šak i prefíše šifet! Ja ne putem sbozopna sa niši

— Gospođa je sama, sidite dolje — reče Europa, koja se iznenada pojavi. — Ali ne pravite nikakve buke, debeli slone!

— Tepeli zlon! — ponovi on smijući se i hodajući kao na užarenim željeznim motkama.

Europa je išla pred njim sa svijećnjakom u ruci.

— Na, proji ih — reče barun pružajući Europi novčanice, kad je bio u salonu.

Europa je ozbiljna lica uzela novčanice i izišla van te zaključala bankara.

Nucingen je smjesta išao u sobu, gdje je našao lijepu Engleskinju koja mu je rekla:

— Jesi li to ti, Luciene?

— Ne, lepo tete... — usklikne Nucingen i ne dovrši svoje rečenice.

Stao je izbezumljen kad je vidio sasvim drugu ženu nego što je Estera: plavo gdje je nekoć vidio crno, slabost gdje se divio snazi! blaga britanska noć gdje je sjalo arapsko sunce.

— Ah! odakle dolazite?... Tko ste?... Sto želite?... — reče Engleskinja i pozvoni, ali zvonca nisu zazvonila.

— Ja omodala sfonca, ali ne bojite zi niš... ja odlazim — reče on.

— Eto tritezed disuč vranak palo u voda. Fi zikurno lupofca ot kospon Licien te Ribembre?

— Nešto malo, moj mladiću — reče Engleskinja, koja je dobro

kritički položaj zahtijeva odluke prema njihovu vlastitom prosuđivanju, jer djelovanje prefektura mora biti nalik na djelovanje vatrogasca koji mora ugaziti vatru. U prisutnosti potpredsjednika državnoga savjeta, prefekt je priznao više slabih strana policije nego što ih ima, požalio je zlorabitu i sjetio se tada posjeta što mu ga je barun de Nucingen učinio i obavijesti koje je barun tražio o Pey-radeu. Prefekt je obećao da će obuzdati prekoračenje ovlasti svojih agenata, zahvalio je Lucienu što se izravno njemu obratio, obećao mu da će o svemu šutjeti i pravio se kao da razumije spletku. Državni ministar i prefekt izmijenili su lijepe riječi o osobnoj slobodi i o nepovredivosti stana. Gospodin de Serizv je primijetio, iako veliki interesi kraljevstva katkad zahtijevaju tajne nezakonitosti, da zločin počinje ipak tada kad se ta državna sredstva primijene na privatne interese.

Kad je sutradan Pevrade išao u svoju omiljenu kavanu David gdje je uživao gledati građane kao što se umjetnik naslađuje kad gleda kako se razvija cvijeće, oslovi ga jedan žandar u građanskom odijelu.

— Ja sam namjeravao k vama — šapne mu u uho — imam nalog da vas predvedem na policiju.

Pevrade uzme fijaker i uđe sa žandarom u nj bez najmanje primjedbe.

Policijski je prefekt postupao s Pevradeom kao da je posljednji robijaški nadzornik. Za to je vrijeme hodao amo-tamo u drvoredu maloga vrta policije koji se pružao uzduž keja des Orfevres.

— Nisu vas bez razloga već 1809. udaljili iz uprave... Ne znate li čemu nas izlažete i čemu izlažete sebe?

Ukor je završio nečim što je djelovalo kao grom iz vedra neba. Prefekt bez ikakva milosrđa obavijesti jadnoga Pevradea da mu je ne samo ukinuta godišnja potpora nego da će biti i pod posebnom policijskom paskom. Starac je primio taj udarac s najvećim mirom. Ništa nije tako nepomično i neosjetljivo kao čovjek koga udari grom. Pevrade je bio izgubio sav svoj novac u igri. Lidijin je otac računao na svoje namještenje, a našao se bez ikakvih sredstava, osim milostinje svoga prijatelja Corentina.

— Ja sam sam bio policijski prefekt, i dajem vam potpuno pravo

— reče mirno starac tome činovniku koji se ustobočio u svojem sudskom veličanstvu i načinio je gornjim dijelom tijela značajnu

disuće vranak... ali to moj grifnja, moj feliki grifnja!...

— Onda gospodinu nije ništa koristilo što se ovako lijepo uredio. Do vraga! Ne savjetujem gospodinu da zanemaruje svoja mirisna zrnca.

— Sorš, ja butem umret ot očaj... Mene sirnica drese... Zrce me sepe... Nema Estere, moj brijatelj!

Georges je uvijek bio prijatelj svomu gospodaru u važnim okolnostima. Dva dana nakon ovog prizora koji je Europa mnogo šaljivije odigrala nego što se može ispriopovijedati, jer ga je popratila svojom mimikom, Carlos je nasamo doručkovao s Lucienom.

— Ni policija, moj mali, ni ma tko drugi ne smije gurati svoj nos u naše stvari — reče mu on tiho paleći svoju cigaru na Lucienovoj.

— To nije dobro. Ja sam pronašao jedno smiono ali nepogrešivo sredstvo kako ćemo onemogućiti djelovanje našem barunu i njegovim agentima. Ti ćeš otići k gospođi de Serizv, i bit ćeš vrlo umiljat prema njoj. U razgovoru ćeš joj reći da ti, kako bi ugodio Rasti-gnacu, tobože skrivaš kod sebe njegovu ljubavnicu, jer mu je već odavna gospoda de Nucingen došla na vrh glave. Da je gospodin de Nucingen preko ušiju zaljubljen u ženu koju skriva Rastignac (to će je nasmejati) i da mu je nešto došlo u glavu da tebe uhodi pomoću policije, tebe koji si potpuno nečužan u lopovštinama svoga zemljaka, a čije bi interese mogao kod Grandlieuovih izvrnuti opasnosti. Zamolit ćeš groficu da ti isposluje potporu svoga muža, koji je državni ministar, kako bi otišao na policijsku prefekturu. Kad budeš jednom tamo, pred policijskim prefektom, potuži se, ali kao političar koji će uskoro stupiti u ogromni vladin stroj, kao jedan od njegovih najvažnijih vijaka. Kao državnik ti ćeš razumjeti policiju i divit ćeš joj se, uključivši i prefekta. Najljepši strojevi stvaraju uljene mrlje ili prskaju. Ljuti se samo u pravi čas. Ti se nimalo ne ljutiš na gospodina prefekta, ali ga upozori da nadzire svoje ljude i žali ga što je prinuđen da ih prekorava. Sto budeš blaži i što se više pokažeš kao plemić, to će prefekt biti strasniji prema svojim agentima. Tada će nas pustiti na miru, i moći ćemo natrag dopremiti Esteru koja zacijelo riče kao jeleni u svojoj šumi. Tadašnji je prefekt bio nekadašnji sudac. Bivši su suci suviše neiskusni kao policijski prefekti. Budući da su potkovani u pravu i poznaju dobro zakonitost, njihova ruka nije dovoljno okretna ako

— To je Contenson — reče Pevrade i stavi svjetlo u prozor — bit će nešto što se mene osobno tiče.

Trenutak kasnije dođe vjerni Contenson pred ova dva policijska bauka koje je poštovao kao dva genija.

— Sto je? — upita Corentin.

— Velika novost! Izlazio sam iz broja 113 gdje sam se izgubio. Što vidim pod galerijama?... Georges! Toga je dječaka barun otpustio, jer sumnja da je špijun...

— To je posljedica jednog smiješka koji mi je izmakao — reče Pevrade.

— Oh, koliko sam velikih nesreća doživio što ih je prouzrokovao smiješak... — reče Corentin.

— A da se ne broji ono što prouzrokuju udarci korbačem — reče Pevrade nišaneći na aferu Simeuse (vidi »Mračna afera«). No, reci, Contensone, što se događa?

— Evo što se događa — nastavi Contenson. — Ja sam Georgesu razvezao jezik, jer je platio mnogo malih čašica u neizmjeru mnogo boja koje su ga opile, a što se tiče mene, ja sam prava bačva. Naš je barun išao u ulicu Taitbout, natrpan haremskim pastilama. Tamo je našao onu ljepoticu koju vi poznajete. Ali kakva šala! Ova Engleskinja nije njegova »neznanka«!... A potrošio je trideset tisuća franaka da podmiti sobaricu... Glupost!... To ti se smatra velikim kad se male stvari plaćaju velikim novcem. Okrenite rečenicu i naći ćete problem što ga rješava genijalni čovjek. Barun se vratio kući u takvu stanju da bi se čovjeku smililo. Da bi se načinio poštenim dječakom, sutradan je Georges rekao svomu gospodaru: »Zašto se gospodin služi tim lažitorbama i obješenjacima? Ako bi se gospodin htio osloniti na mene, ja bih mu našao njegovu neznanku, jer mi je dovoljan opis što mi ga je gospodin o njoj dao, pa ću prevrnuti čitav Pariz«. — Idi, rekao mu je barun, ja ću te dobro nagraditi. Georges mi je to sve ispriповjedio i začinio najsmješnijim pojedinostima. Ali... čovjek je stvoren da prima udarce! Sutradan je barun primio nepotpisano pismo, koje je otprilike ovako glasilo: »Gospodin de Nucingen umire od ljubavi za nekom neznankom, potrošio je već uzalud mnogo novaca. Ako se želi naći noćas o ponoći na kraju mosta de Neuilly i ući u kola na kojima će odostraga biti lovac iz šume Vincennes, i to ako sebi dade zavezati oči, vidjet će onu koju ljubi... Kako bi mu njegovo bogatstvo moglo ubiti bo-

kretnju. — Ali dopustite mi, ne želeći se ni za što ispričavati, da primijetim da vi mene ne poznate — nastavi Pevrade i baci fini pogled na prefekta. — Vaše su riječi ili suviše teške za bivšega glavnog policijskog povjerenika u Holandiji, ili nisu dovoljno stroge za prostoga običnoga detektiva. Samo, gospodine prefekte — doda Pevrade poslije stanke, jer je vidio da prefekt šuti — nemojte zaboraviti što ću imati čast da vam kažem. A da se ni najmanje ne miješam u vašu policiju ni da se pokušavam opravdati, imat ćete prilike vidjeti da u ovoj stvari ima netko koga varaju: u ovom trenutku to je vaš sluga, a kasnije ćete reći: »To sam bio ja«. I on pozdravi prefekta, koji je ostao zamišljen da sakrije svoje čuđenje. Vratio se kući sav slomljen i obuzet hladnim bijesom protiv baruna de Nucingena. Jedino je taj zdepasti novčar mogao izdati tajnu koja je bila samo u glavama Contensona, Pevradea i Corentina. Starac je optužio bankara da se hoće riješiti isplate, pošto je postigao svoj cilj. Jedan jedini razgovor bio mu je dovoljan da otkrije lukavštinu najlukavijega bankara.

— On se pogađa sa svakim, pa i s nama, ali ja ću se osvetiti — govorio je sebi čiča. — Nikad ništa nisam tražio od Corentina, ali ću ga moliti neka mi pomogne da se osvetim ovoj glupoj vreći novca. Prokleti baruni Ti ćeš znati s kime imaš posla kad jednog dana doznaš da ti je oskrvnuta kći... A ljubi li on svoju kćer?

Uvečer poslije ove katastrofe koja je razorila sve nade ovoga starca on se postarao za dvadeset godina. Kad je razgovarao sa svojim prijateljem Corentinom, zalijevao je svoje žalbe suzama koje mu je izazvao izgled na tužnu budućnost kakvu će ostaviti svojoj kćeri i svomu idolu, svomu dragulju, svojoj žrtvi Bogu.

— Mi ćemo izvesti načisto tu stvar — govorio mu je Corentin.

— Moramo najprije doznati je li te barun pokazao. Jesmo li bili oprezni što smo se oslonili na Gondrevillea?... Ovaj nam je stari Malin suviše dužan da nas ne bi pokušao upropastiti. Stoga dajem nadzirati njegova zeta Kellera, koji je glupan u politici i zato je kadar da se zaplete u kakvu urotu koja bi išla za tim da obori stariji ogranak u korist mlađega... Sutra ću znati što se događa kod Nucingena, je li vidio svoju ljubavnicu, i odakle nam dolazi prepreka... Ne očajavaj. Ponajprije, prefekt neće dugo ostati na svom položaju. Vrijeme miriše na revoluciju, a revolucija je naša mutna voda. Na ulici odjekne neki poseban zvižduk.

— Contensone, dođi sa mnom, pustimo našega čiču neka spava... do viđenja sutra!

— Gospodine — reče Contenson Corentinu na pragu vrata — kako bi dražesni novčani posao bio učinio naš čiča!... Hm? udati svoju kćer s novcem od... ha! ha! čovjek bi mogao sastaviti krasan moralni komad s naslovom: »Miraz jedne mlade djevojke«.

— Ah! kako ste se složili, vi svi!... a kakve su u tebe uši! — reče Corentin Contensonu. — Očito je da društvena priroda daje svim svojim vrstama ona svojstva koja su potrebna za usluge koje od njih očekuje! Društvo — to je druga priroda!

— To je vrlo filozofski rečeno, to što vi kažete — usklikne Contenson.

— Kakav bi profesor iz toga načinio sustav!

— Obavijesti se — nastavi Corentin smijući se i idući s uhom po ulici — o svemu što se bude događalo kod Nucingena s obzirom na neznanke... tako s većega... ne služi se varkama...

— Samo da malo zaškiljim unutra! — reče Contenson.

— Čovjek kao što je barun de Nucingen ne može biti inkognito sretan — nastavi Corentin. — Uostalom, nas, za koje su ljudi karte, ne smiju oni nikad izigrati!

— Boga mi! To bi bilo kao da bi se osuđenik htio zabavljati time da odsiječe krvniku glavu! — usklikne Contenson.

— Ti uvijek nalaziš kakvu riječ da se čovjek mora nasmijati — odgovori Corentin i izmakne mu smiješak, koji mu je ocrtao lake bore na njegovoj sadrenoj maski.

Ova je stvar bila naročito važna sama po sebi, bez obzira na njezine posljedice. Ako barun nije izdao Pevradea, tko je onda imao interesa posjetiti policijskog prefekta? Corentinu se radilo o tom da dozna nema li među njegovim ljudima dvoličnih ljudi. Kad je išao spavati, sam je sebi govorio ono isto o čemu je i Pevrade mozgao.

— Pa tko se išao potužiti prefektu na policiju? Komu pripada ta žena?

Tako su se Jacques Collin, Pevrade i Corentin sve više neprimjetno približavali, a da jedan nije ništa znao za drugoga, a jedna Estera, Nucingen i Lucien nužno su se morali uplesti u započetu borbu, a tu će strašnom učiniti samoljublje kojim se odlikuju svi ljudi od policije. Zbog Europine spretnosti najopasniji dio od šezdeset tisuća franaka duga bio je isplaćen. Povjerenje vjerovnika nije se ni uzdrimalo.

jazan o čistoći namjera onih koji tako postupaju, gospodina baruna može pratiti njegov vjerni Georges. Nikoga, uostalom, neće biti u kolima«. Barun se otputi tamo s Georgesom a da mu nije ništa o tom rekao. Obojica sebi dadu svezati oči i glavu pokriti velom. Barun prepozna lovca. Dva sata kasnije kola se zaustave usred šume. Kola su vozila kao kola Louisa XVIII. (Bog mu dušu pomiluj! to je bio kralj koji se razumio u policiju.) Barunu su skinuli povež i on ugleda u kolima koja su tamo stajala svoju neznanku... koja... pst!., odmah nestane. I ta kola ga (istom brzinom Louisa XVIII.) odvezu natrag na most de Neuillv gdje opet nađe svoja kola. Ge-orgesu su turili u ruku jedno malo pisamce koje je ovako glasilo: »Koliko novčanica od po tisuću franaka gospodin barun daje da ga povežemo s njegovom neznankom?« Georges daje pisamce svomu gospodaru, i barun otpusti Georgesa uvjeren da je Georges u sporazumu ili sa mnom ili s vama, gospodine Pevrade, da ga izrabimo. To je zbilja glupan, taj bankar! Trebao je otpustiti Georgesa tek pošto pi zpafo za sfoj nesnanka.

— Je li Georges vidio tu ženu? — upita Corentin.

— Da — reče Contenson.

— No, reci de — usklikne Pevrade — kako izgleda?

— Oh! — odgovori Contenson — rekao mi je samo jednu jedinu riječ: pravo sunce od ljepote!...

— I izigrali su nas jači lupeži nego što smo sami! — usklikne Pevrade.

— Ti će psi vrlo skupo prodati svoju ženu barunu.

— Ja, mein Herr — odgovori Contenson. — Zato sam ja George-su razvezao jezik kad sam čuo kako su vas išamarali na policiji.

— Volio bih znati tko me je nasamario — reče Pevrade — naoštrit ćemo i mi svoje čaporke!

— Moramo biti kao babura — reče Contenson.

— Ima pravo — rekne Pevrade — uvucimo se u svaki kut da čujemo i da čekamo...

— Proučavat ćemo taj novi položaj — usklikne Corentin — zasad nemam što da radim. Pametno se vladaj, Pevrade, moramo se uvijek pokoravati gospodinu prefektu.

— Gospodinu de Nucingenu treba pustiti malo krvi — primijeti Contenson — ima suviše zlata u svojim žilama.

— I tu je također bio Lidijin miraz! — šapne u uho Pevrade Co-rentinu.

prilikama i ostavio je svoga sina bez ikakvih sredstava, pošto ga je dao sjajno odgojiti; to je ludost malograđana prema njihovoj djeci. U dvadeset trećoj godini ovaj se mladi i sjajni student prava već bio odrekao svoga oca, jer je na posjetnicama ovako pisao svoje ime: GEORGES D'ESTOURNY.

laje posjetnica njegovoj ličnosti dala neki aristokratski miris. Ovaj je gizdelin bio toliko smion da je držao tilbury, konjušara i posjećivao klubove. Jedna će riječ objasniti sve: on je igrao na burzi novcem izdržanih žena, kojima je bio pouzdanikom. Konačno i*- dopao pred sud, kamo je došao optužen da se služi suviše »sretnim« posjetnicama. Imao je sukrivaca, mladića što ih je pokvario, robova koji su mu bili dužni, ortaka svoje otmjenosti i svoje veresije. Kad je bio prisiljen da bježi, zaboravio je platiti svoje razlike na burzi. Sav Pariz, Pariz risova i klubova, bulevara i industrijalaca, još je drhtao od ove dvostruke afere.

U vrijeme svoga sjaja Georges d'Estournv, taj lijepi mladić i osobito dobroćudni dječak, bio je velikodušan kao kakav poglavica razbojnika i nekoliko je mjeseci potpomagao Esteru. ___ Lažni je Španjolac zasnovao svoju špekulaciju na Esterinu prijateljstvu s ovim slavnim lupežom, na prijateljstvu kakvo mogu imati samo žene ovakve vrste.

Budući daje častoljublje Georgesa d'Estournvja s uspjehom postajalo sve smionije, bio je uzeo pod svoju zaštitu nekoga čovjeka koji je došao iz najzabačenije oblasti da pravi poslove u Parizu. Toga je čovjeka liberalna stranka htjela odštetiti, jer je odvažno na sebe primio nekoliko osuda u borbi štampe protiv vlade Charlesa X. Ti su se progoni za vrijeme Martignacova ministarstva ublažili i tada je taj odgovorni izdavač gospodin Cerizet bio pomilovan. Njemu su dali nadimak »odvažni Cerizet«.

Cerizeta su forme radi podupirali vrhovi ljevice i on je osnovao kuću koja je u isti mah bila poslovna agentura, banka i kuća za trgovačko posredništvo. To je bio takav položaj koji je u trgovačkom životu sličan onim slugama što se u »Malim oglasima« oglašuju kao »djevojka za sve«. Cerizet je bio vrlo sretan što se povezo s Geor-gesom d'Estournvjem, a taj ga je odgojio.

Ester se prema anegdoti o Ninoni mogla smatrati kao vjerna čuvarica jednoga dijela imovine Georgesa d'Estournvja. Jedna bian-ko nasljednica s potpisom »Georges d'Estournv« učinila je Carlosa

Lucien i njegov zavodnik mogli su jedan trenutak odahnuti. Kao dvije progonjene divlje zvijeri koje na rubu kakve močvare srknu malo vode i dalje su mogli ići uz rub provalije uzduž koje je jaki čovjek vodio slaboga čovjeka ili na vješala ili k sreći.

— Danas — reče Carlos svomu štićeniku — bacamo u igru sve za sve, ali su na sreću karte obilježene a protivnici mladi.

Neko je vrijeme po nalogu svoga strašnoga savjetnika Lucien često odlazio k gospođi de Serizv. On zaista nije mogao pasti pod sumnju da ima za ljubavnicu djevojku koju uzdržava. U užitku što je bio ljubljen i u zamahu društvenoga života nalazio je on uostalom prividnu snagu da se omamljuje. Pokoravao se gospođici Clotildi de Grandlieu i viđao ju je samo u Bulonjskoj šumi ili na Elizejskim poljanama.

Dan kasnije, kako je Estera bila zatvorena kod lovočuvara, dođe k njoj ono za nju problematično i strašno biće koje joj je sjedilo na psima i predložilo joj da *in bianco* potpiše tri žigosana papira, na kojima su stajale ove mučne riječi: »Primio šezdeset tisuća franaka« na prvom, »Primio stotinu i dvadeset tisuća franaka« na drugom, »Primio stotinu i dvadeset tisuća franaka« na trećem. Ukupno: tri stotine tisuća franaka primitka. Ako napišeš »Nalog za isplatu«, ispostavljaš samo jednostavnu doznaku. Riječ »primio« sačinjava mjenicu i podvrgava te zatvoru za dug. Ova riječ izlaže onoga koji je neoprezno potpiše zatvoru od pet godina, kazni koju sud na policiji gotovo nikad ne izriče, a kazneni sud je primjenjuje na zločince. Zakon o zatvoru za dugove jest ostatak barbarskoga vremena, koji, osim što je glup, ima i to svojstvo da je beskoristan, jer nikad ne pogađa lupeže (vidi »Propale iluzije«).

— Radi se o tom — reče Španjolak Esteri — da se Lucien izvuče iz neprilike. Mi imamo šezdeset tisuća franaka duga, a s ovih tri stotine tisuća franaka možda ćemo se izvući iz njega.

Na ove je tri mjenice Carlos stavio za šest mjeseci raniji datum i dao ih je izdati na Esteru preko »neshvatljivoga čovjeka kaznenom sudu na policiji«, čije su se pustolovine, usprkos buci koju su izazvale, uskoro zaboravile i nestale, jer ih je zaglušila buka velike srpanjske »simfonije« od 1830. godine.

Ovaj je mladić jedan od najodvažnijih pustolova. Sin je ovrhovodi-telja u Boulognu kraj Pariza, a zove se Georges-Marie Destournv. Njegov je otac bio prisiljen prodati svoje mjesto pod nepovoljnim

ove vrijednosne papire i rekao mi je da ima izgleda da ih realizira, a budući da ja ne želim progoniti na svoje ime, rekao mi je da mi vi nećete odreći svoje. Cerizet pogleda mjenice i reče:

— Pa on nije više u Frankfurtu...

— Znam — odgovori Barker — ali je još mogao biti tamo u vrijeme datuma ovih mjenica...

— Ali ja ne želim snositi nikakvu odgovornost... — reče Cerizet.

— Ne tražim od vas tu žrtvu — nastavi Barker. — Vi možete preuzeti na sebe obavezu da ih primite. Potvrdite na njima isplatu, a ja preuzimam na sebe da izvršim pokriće.

— Iznenađen sam da d'Estournv pokazuje toliko nepovjerenje prema meni — nastavi Cerizet.

— U njegovu položaju — odgovori Barker — ne možemo ga prekoravati što je svoju imovinu sakrio na više mjesta.

— Mislite li možda?... — upita taj mali spletkar vraćajući lažnom Englezu potvrđene i uredne mjenice.

— ... Ja mislim da ćete dobro čuvati njegov novac — reče Barker

— čak sam uvjeren u to! Oni su već bačeni na zeleni stol burze.

— Ja imam interesa u tom...

— Da ih očito izgubite — reče Barker.

— Gospodine!... — povikne Cerizet.

— Polako, moj dragi gospodine Cerizet — reče hladno Barker prekidajući Cerizeta — učinit ćete mi uslugu ako mi olakšate tu isplatu. Budite tako ljubazni pa mi napišite jedno pismo u kojemu ćete reći da mi predajete ove potvrđene mjenice za d'Estournvjev račun i da sudski ovrhovoditelj mora vlasnika ovoga pisma smatrati posjednikom ovih mjenica.

— Hoćete li mi reći svoje ime?

— Nikakva imena! — odgovori engleski kapitalist. — Pišite: Vlasnik ovoga pisma i vrijednosti... Bit ćete za ovu ljubaznost dobro nagrađeni.

— A kako?... — upita Cerizet.

— Jednom jedinom riječju. Vi ćete ostati u Francuskoj, zar ne?

— Da, gospodine.

— No, a Georges d'Estournv neće se nikad vratiti.

— A zašto?

— Umorilo bi ga više od pet osoba koje ja poznajem, a on to zna.

Herreru vlasnikom vrijednosti što ih je sam stvorio. Ovo je krivotvorenje bilo posve neopasno čim je bilo sama gospođica Estera bilo tko drugi za nju mogao ili morao platiti. Pošto je Carlos Her-rera dobio obavijesti o kući Cerizet, vidio je u njezinu osnivaču onakvu mračnu ličnost koja je odlučila da sebi stvori imovinu, ali... na zakonit način. Cerizet je bio pravi d'Estournvjev pouzdanik i imao je velike svote u ruci, koje su bile založene na burzi u špekulaciji o dizanju cijena i koje su dopuštale Cerizetu da se naziva bankarom. Takvo se što događa u Parizu; ljudi mogu prezirati nekoga čovjeka, ali ne preziru njegov novac.

Carlos se otputi k Cerizetu, i to u nakani da ga obradi na svoj način, jer je slučajno bio gospodar svih tajna ovoga dostojnoga d'E-stournvjeva druga.

Hrabri je Cerizet stanovao u međukatu, u ulici du Gros-Chenet, i Carlos, koji se dao tajanstveno najaviti kao da dolazi od strane Georgesa d'Estournvja, iznenadi ovoga tobožnjega bankara, koji je zbog toga bio sav blijed. Opat je u skromnoj radnoj sobi ugledao malenoga čovjeka rijetke i plave kose i u njemu je prema Lucieno-vu opisu prepoznao Judu Davida Secharda.

— Možemo li ovdje govoriti bez straha da će nas tko čuti? — upita Španjolac. On se iznenada prurušio u nekoga Engleza crvene kose s plavim naočalama, i izgledao je tako čist i tako uredan kao puri-tanac kad ide na propovijed.

— A zašto, gospodine? — upita Cerizet. — Tko ste vi?

— "VWilliam Barker, vjerovnik gospodina d'Estournvja. No, budući da želite, ja ću vam dokazati kako je potrebno da zatvorite vrata. Mi, gospodine, znamo kakvi su bili vaši odnosi s Petit-Claudom, Cointetima i Sechardovima iz Angoulema.

Na ove riječi Cerizet skoči i zatvori vrata, požuri se k drugim vratima koja su vodila u spavaonicu, zakračuna ih i zatim rekne neznancu:

— Tiše, gospodine!

I promatrao je lažnoga Engleza te ga upitao:

— Sto želite od mene?...

— Bože moj — odvrati William Barker — svatko gleda svoju korist na ovom svijetu. Vi imate novce onoga lupeža d'Estournvja... Umirite se, ne dolazim da ih tražim od vas, ali kad sam ga pritisnuo, taj mi je lopov, koji zaslužuje uže oko vrata, među nama rečeno, dao

da najprije natjera gospodina baruna de Nucingena da plati drugih sto tisuća franaka. Evo kako:

Na njegov se nalog Azija zaljubljenom barunu pravila kao stara žena koja je upućena u prilike lijepe neznanke. Dosad su pisci običaja iznijeli na pozornicu mnogo lihvara, ali su zaboravili lihvaru, današnju gospođu »pomoć«, osobito značajnu ličnost, koja se pristojno zove »trgovkinja odijelima«. Nju je mogla glumiti divlja Azija, jer je ona imala dvije radnje, jednu kod Templu a drugu u ulici Neuve-Saint-Marc, a obje te radnje vodile su njoj odane žene.

— Ti ćeš opet navući na sebe kožu gospođe de Saint-Esteve — reče joj on.

Herrera je htio Aziju vidjeti odjevenu.

Lažna je pasrednica došla u odjeći od damasta s cvijećem; taj da-mast potjecao je od zastora nekoga zaplijenjenog budoara. Imala je onakav staromodni, otrcani kašmirski šal koji se više ne može prodati, a završava svoj život na leđima ovakvih žena. Nosila je ogrlicu od prekrasnih ali poderanih čipaka, i ogavan šešir, ali su joj cipele bile od irske kože. Na njihovim rubovima njezino je meso davalo dojam kao providan jastuk od crne svile.

— A kopča moga pojasa] — reče ona i pokaže sumnjivi zlatarski posao što ga je izbočio njezin debeli trbuh. — Hm? Kakav ručni radi A moj obujam... kako me krasno nagrđuje! Ohl gospa me Nourrisson prekrasno odjenula.

— Budi najprije s njime slatka kao med — reče joj Carlos — budi gotovo bojažljiva, nepovjerljiva kao mačka, i prije svega zastidi baruna što je upotrijebio policiju, ali tako da se ne bi činilo kao da imaš razloga drhtati pred policijom. Ukratko, svrati pažnju »mušteriji« manje-više jasnim riječima da se kladiš sa svim policijama na svijetu da ne znaju gdje se nalazi ljepotica. Pomno sakrij svoje tragove... Kad ti barun dade pravo da ga potapšaš po trbuhu i da ga nazoveš »debeli pokvarenjak«, postani bezobrazna i vodi ga kao lakaja.

Budući da su Nucingenu zaprijetili da neće više vidjeti posrednice bude li je i najmanje uhodio, potajno je posjetio Aziju kad je išao pješke u burzu, na bijednom međuktu u ulici Neuve-Saint-Marc. Kako su često zaljubljeni milijunaši išli ovim blatnim uskim ulicama i s kakvom slaću, to znaju pariški pločnicil Gospođa de Saint-Esteve je barunu ulijevala neizmjernu nadu i izazivala očaj te ga je

— Sad se više ne čudim zašto od mene traži da spremim prtljagu za Indiju! — usklikne Cerizet. — Još me je na nesreću prisilio da založim sve u državne papire. Već dugujemo razlike kući du Tillet. Ja tek životarim iz dana u dan.

— Izvucite svoju glavu iz zamke!

— Ah! da sam prije to znao! — usklikne Cerizet. — Promašio sam svoju sreću...

— Još na koncu!... — reče Barker. — Štite!... vi ste to kadri, i što možda nije tako sigurno: budite vjerni! Opet ćemo se vidjeti, i ja ću se pobrinuti da uspijete.

Pošto je u ovu prljavu dušu ubacio nadu, koja je zadugo morala osigurati šutnju, Carlos se, još uvijek kao Barker, otputi k sudskom ovrhovoditelju na kojega se mogao osloniti i ovlasti ga da isposluje konačne osude protiv Estere.

— Platit će — reče on sudskom ovrho voditelj u — to je stvar časti, mi ćemo samo propisno postupati.

Barker je gospođicu Esteru dao kod Trgovačkog suda zastupati preko branitelja da osude budu izvršne. Ovrho voditelj a su zamolili da uljudno postupa. On je stavio u svoju mapu sve parnične spise te je sam otišao u ulicu Taitbout da izvrši pljenidbu. Tamo ga je primila Europa. Kad je jednom bio objavljen zatvor za dugove, Estera se prividno nalazila pod teretom tri stotine i još nekoliko tisuća franaka neprijepornih dugova.

Carlos se nije bacio u velike troškove kod toga izuma. Ova se komedija s lažnim dugovima vrlo često igra u Parizu. Tamo postoje mali Gobsecki i mali Gigonneti, koji su za nagradu spremni na ovu igru, jer oni zbijaju šalu iz ove besramne igre. Sve se u Francuskoj čini u šali, pa i zločini. Tako se ucjenjuju bilo uporni roditelji bilo škrti ljubavnici, koji pred krajnjom nuždom ili kakvim tobožnjim oskvrnućem »zagrizu u udicu«. Maxime de Trailles se vrlo često služio ovim sredstvom koje je uzeto iz komedija staroga repertoara. Samo je Carlos Herrera, htijući spasiti čast svoje odjeće i Luci-enovu čast, pribjegao bezopasnom krivotvorenju, koje se tako često provodi da bi se baš sada pravda protiv njega maknula. Postoji, kako ljudi govore, u okolici Palais-Rovala burza lažnih vrijednosti, gdje se dobije potpis za tri franka.

Prije no što je Carlos načeo pitanje ovih stotinu tisuća škuda koji su bili određeni da straže stražu pred vratima spavaonice, odluči

mogli potužiti? Stoji samo do vas da sebi stvorite lijep život. Vi ćete postati ono što su Tullia, Florine, Mariette i Val-Noble, vaše nekadašnje prijateljice: ljubavnica koga bogatog čovjeka koga nećete ljubiti. Kad budu jednom naše prilike uređene, vaš će ljubavnik biti dosta bogat da i vas usreći..

— Sreća!... — reče ona i digne oči k nebu.

— Vi ste imali četiri godine raj na zemlji — nastavi on. — Ne može li se živjeti s takvim uspomnama?...

— Ja ću vam se pokoravati — reče ona i obriše jednu suzu u kutu svojih očiju. — Nemojte se uznemiravati za ostalo! Vi ste već rekli, moja je ljubav smrtonosna bolest.

— To nije sve — nastavi Carlos — morate ostati lijepi. Sa dvadeset dvije i pol godine vi ste zahvaljujući vašoj sreći na vrhuncu svoje ljepote. Ukratko, postanite svakako opet Torpille. Budite nestašni, rasipni, lukavi, nemilosrdni prema milijunašu koga vam predajem. Slušajte!... Taj je čovjek tat velikih novčarki, on je postupao bez milosti prema mnogim ljudima, utovio se imovinom udovica i siročadi, vi ćete biti njihov osvjetnik!... Azija će doći po vas i odvest će vas u fijakeru, i večeras ćete biti u Parizu. Ako biste dali naslutiti da ste četiri godine živjeli s Lucienom, to bi bilo isto kao da mu opalite iz pištolja hitac u glavu. Pitat će vas što ste dosad radili. Odgovorit ćete da vas je neki osobito ljubomorni Englez odveo sa sobom na putovanje. Vi ste nekad imali dovoljno pameti da varate, imajte je i odsada...

Jeste li ikada vidjeli sjajnog zmaja, toga diva među leptirima djetinjstva, kako sav nakićen zlatom lebdi pod nebom? Djeca jedan trenutak zaborave na uže, neki ga prolaznik prereze, a meteor se okrene, u đlačkom jeziku »naglavce« i strovali se užasnom brzinom... Tako je bilo Esteri kad je slušala Carlosa.

dovela dotle da je pod svaku cijenu htio doznati sve što se ticalo neznanke!...

Za to je vrijeme ovrhovoditelj radio, a radio je to bolje što kod Estere nije nailazio ni na kakav otpor, i tako je mogao postupati unutar zakonskih rokova a da nije gubio dvadeset četiri sata. Lucien je pod vodstvom svoga savjetnika posjetio pet do šest puta svoju zatočenicu u Saint-Germainu. Divlji je voda svih ovih spleta smatrao potrebnima ove sastanke spriječiti kako Estera ne bi oslabila, jer je njezina ljepota sad postala kapitalom. Kad je ostavljala čuvarevu kuću, Carlos je odveo Luciena i jadnu milosnicu na rub nekoga zabačenog puta na mjesto odakle se vidio Pariz, i gdje ih nitko nije mogao čuti. Sve je troje sjelo kod izlaza sunca na deblo oborenog jablana pred najdivniji krajolik na svijetu koji obuhvaća tok Seine, Montmartre, Pariz i Saint-Denis.

— Moja djeco — reče Carlos — vaš je san pri kraju. Ti, moja mala, nećeš više vidjeti Luciena, ili, ako ga vidiš, bit će kao da si ga poznavala prije pet godina samo nekoliko dana.

— Eto, dakle, moja je smrt došla! — reče ona a da nije prolila nijedne suze.

— Eh! ti si već pet godina bolesna — nastavi Herrera. — Pomisli da si sušičava i umri a da nas ne mučiš svojim tužaljka. Ali ćeš vidjeti da još možeš živjeti, i to vrlo dobro živjeti! — Ostavi nas, Luciene, idi i beri zvončiče — reče mu i pokaže mu jedno polje nekoliko koraka od njih.

Lucien baci na Esteru ponizni pogled, onakav pogled kakav imaju slabi i pohlepni ljudi, puni nježnosti u sreću i kukavičluka u značaju. Estera mu je kimnula glavom, čime je htjela reći: »Slušat ću svoga krvnika, da vidim kako moram glavu staviti pod sjekiru, a imat ću hrabrosti da mirno umrem«. To je bilo tako dražesno a u isti mah tako grozno da je pjesnik zaplakao. Estera potrči k njemu, stisne ga u svoj naručaj, popije tu suzu i reče mu: »Budi miran!« — tu jednu riječ koja se kaže kretnjama, očima i mahnitim glasom. Carlos je počeo bez okolišanja jasno i često strašnim i prikladnim riječima opisivati kritično Lucienovo stanje, njegov položaj u palači de Grandlieu, njegov lijepi život ako pobijedi, i konačno potrebu da se Estera žrtvuje za ovu divnu budućnost.

— Što moram činiti? — poviče ona sva u bunilu.

— Slijepo mi se pokoravati — reče Carlos. — A na što biste se

Koliko stoji
starce ljubav

Već se osam dana Nucingen dnevno pogađao u dućanu u ulici Ne-uve-Saint-Marc da mu se izruči ona koju ljubi. Tamo je stolovala Azija čas pod imenom Saint-Esteve čas pod imenom svoje štíćenice gospode Nourrisson, među najljepšim ukrasima koji su dospjeli u ono stanje u kojem haljine nisu više haljine a nisu još ni prnje. Taj okvir je bio u skladu s vanjštinom kakvu je sebi ta žena stvorila, jer su ovakvi dućani najmračnije značajke Pariza. Tu se vidi odijelo koje je smrt tamo bacila svojom mršavom rukom, i još se čuje hropac sušice pod kakvim šalom kao što se osjeća smrtna borba bijede pod odjećom opšivenom zlatom. Tamo su na lakim čipkama napisani strašni tragovi između raskoši i gladi. Vide se crte kakve kraljice pod turbanom s perjem koji podsjeća na odsutno lice i gotovo ga dopunjuje. To je gnjusno u lijepomu! Juvenalov bič kojim mašu službene ruke dražbenog povjerenika razbacuje olinjale mufove, otrcana krzna očajnih bludnica. To je smetište cvijeća na kojem se ovdje-ondje blistaju jučer otkinute ruže, koje su jedan dan nošene. Na njemu stalno čuči neka starica, sestrična Lihve, ćelava, krezuba Prigoda, pripravna da i sadržaj proda, kao što je navikla da kupi ruho: odjeću bez žene i ženu bez odjeće! Kao nadzornik robije, kao jastreb s krvavim kljunom nad lešinama, Azija je bila tamo u svome pravom elementu, strasnija nego što su ove dvije grozote pred kojima zadržću prolaznici ako katkad sa začuđenjem prepoznaju koju od svojih najnovijih i najsvježijih uspomena u prljavom izlogu iza kojega se krevelji prava Saint-Esteve. Zapadajući iz uzbuđenja u uzbuđenje, dodavajući deset tisuća na

Jdeset tisuća, bankar je napokon tako daleko došao da je ponudio šezdeset tisuća gospođi Saint-Esteve. No ona mu je otklonila s 141

nekoj Engleskinji, prekrasnoj ženi, koja je onoga maloga Rubem-prea imala za ljubavnika. On je bio tako ljubomoran da joj je samo noću dopuštao da se izvozi na šetnje. Ali budući da će se pokušstvo prodati, Engleskinja je pobjegla, naravno zbog toga što je bila preskupa onakvu patuljku kao što je Lucien...

— Fi prafite topri pozlofi — reče Nucingen.

— U naturi — reče Azija. — Ja posuđujem lijepim ženama, to se isplati, jer čovjek diskontira dvije vrijednosti u isti mah.

Azija je uživala u tome da pretjerava ulogu onakvih žena koje su spore, ali laskavije, umiljatije nego Malajka i opravdavaju svoj zanat razlozima punim lijepih motiva. Azija se pravila kao da je izgubila svoje iluzije, pet ljubavnika, svoju djecu, i da se od svakoga daje varati. Ona je s vremena na vrijeme pokazivala potvrde zalagaonice da dokaže kako njezin zanat donosi lošu sreću. Pravila se kao da je u nevolji i kao da je prezadužena. Konačno je bila tako prostodu-šno gadna da je barun povjerovao u osobu koju je ona prikazivala.

— Topro, ako ja pološim sto disuéc vranak, gte ja nju butem fidet?

— upita on i načini kretnju kao čovjek koji se odlučio na sve žrtve.

— Moj debeli starkeljo, ti ćeš večeras sa svojim kolima doći, recimo, pred Gvmnase. Tim putem idi — reče Azija. — Stat ćeš na uglu ulice Sainte-Barbe. Ja ću već tamo biti na straži, zatim ćemo zajedno otići k mojoj crnokosoj dužnici... Ohl ona ima divnu kosu, ta moja dužnica] Kad skine svoj češalj, nalazi se kao pod kakvim šatorom. Ali, ako se razumiješ u brojke, činiš mi se međutim priglup, savjetujem ti da sakriješ tu malu, jer će ti je strpati u zatvor Sainte-Pelagie ako je nađu, i to sigurno, već sutradan,... a... traže ti je.

— Ne pi se mogli ti menici otkupit? — upita ovaj nepopravljivi ris.

— Ima ih ovrhovoditelj... ali nije moguće. To je dijete imalo neku strast i pojelo je novac što su ga kod nje pohranili i sad ga natrag traže. Ah] to srce od dvadeset dvije godine, to je mali lupež.

— Topro, topro, ja sfe putem aranširat] — reče Nucingen i načini lukavo lice. — To se razumije, ta ja putem njezina saštitnik.

— Ah] debela životinjo, tvoj je posao da joj uliješ ljubav prema sebi, a imaš dovoljno sredstava da kupiš prividnu ljubav, koja rađa pravu. Ja ti predajem u ruke tvoju »kneginju«, ona treba da te slije-

tako iscerenim licem da bi i makaka bacila u očaj. Kad je shvatio kako mu je Estera pomutila misli, i pošto je ostvario neočekivane dobitke na burzi, dođe jednoga jutra poslije burne noći konačno u namjeri da dade Aziji stotinu tisuća franaka što ih je tražila, ali je htio da iz nje izmami svu silu obavijesti.

— Ti si se dakle odlučio, moj debeli šaljivdžijo? — reče mu Azija i potapša ga po ramenu.

Najnečasnija povjerljivost prvi je porez što ga ovakve žene ubiru od neobuzdanih strasti i od bijede koja im se povjerava. One se nikad ne dižu do visine mušterije, nego je sile da sjedne pored njih u gomilu blata. Azija je, kako vidimo, divno poslušala svoga gospodara.

— Moram, nema druke reče Nucingen.

— A nisam te operušala — odgovori Azija. — Prodavali su žene razmjerno skuplje nego što ćeš ti ovu platiti. Ima žena svake vrste. De Marsav je dao za pokojnu Coraliju šezdeset tisuća franaka. Ona koju ti hoćeš stajala je iz prve ruke stotinu tisuća franaka, ali za te, vidiš, stari pokvarenjače, to je stvar pristojnosti.

— A gte ona?

— Ah! vidjet ćeš. Ja sam kao i ti: daj ti meni, pa ću ja tebi!... Ah da! moj dragi, tvoja strast je počinila gluposti. Te mlade djevojke... sve su nerazumne. »Kneginja« je u ovom trenutku ono što zovemo »noćna ljepotica«.

— Jetna ljepotica...

— Sto se praviš budalom!... Njoj je Louchard za petama. Ja sam joj posudila svojih pedeset tisuća franaka...

— Dvadeset i pet! Sto ne kažeš! — poviče bankar.

— Boga mi! dvadeset i pet za pedeset, to se razumije samo po sebi — odgovori Azija. — Ova je žena, mora čovjek biti pravedan prema njoj, samo poštenje! Ona još samo ima svoje tijelo, i rekla mi je: »Draga gospođo de Saint-Esteve, progone me, samo mi vi možete učiniti uslugu, dajte mi dvadeset tisuća franaka i uknjižite se na moje srce!...« Oh! ona ima lijepo srce!... Osim mene nitko ne zna gdje je. Neoprezna bi me riječ stajala mojih dvadeset tisuća franaka. Dotada je stanovala u ulici Taitbout. Prije nego je otišla odanle... (Njezino je pokućstvo zaplijenjeno... radi troškova... Ove vucibatine, ti ovrho voditelj i!... — Znate vi to, vi koji ste junak na burzi)... no da, nije ona luda, iznajmila je na dva mjeseca svoj stan

velikim nestrpljenjem i koje mu je kuharica donijela.

— Evo stotinu tisuća franaka što ih vaš čovjek ulaže na Aziju. Sad će nam nešto uložiti i na Europu — reče Carlos svojoj pouzdanici kad su bili na stubišnom hodniku.

Kad je dao upute svojoj Malajki, on nestane, a ona se vrati u stan gdje je Estera gorko plakala. To je dijete kao i na smrt osuđeni zločinac stvorilo sebi roman nade, a sad je kobna ura bila došla.

— Moja draga djeco — reče Azija — što namjeravate?... jer barun de Nucingen...

Estera pogleda glasovitoga bankara i nehotice se trgne od iznenađenja. Tu je kretnju divno odglumila.

— Ta, moje tijete, ja zam parun te Nišingen.

— ... Barun de Nucingen ne smije i ne može ostati u ovakvoj pse-tarnici. Slušajte me... Vaša bivša sobarica Eugenija...

— Eišenijel is ulica Daidpud?... — povikne barun.

— No da, od suda određena čuvarica pokućstva — odgovori Azija, koja je iznajmila stan lijepoj Engleskinji...

— Ah, ja rasumem — reče barun.

— Nekadašnja gospodina sobarica — nastavi s poštovanjem Azija pokazujući na Esteru — vrlo će vas lijepo večeras primiti i nikad sudskom panduru neće na pamet pasti da dođe po nju u njezin bivši stan, koji je ostavila već prije tri mjeseca...

— Otično, otično! — usklikne barun. — Uozdalom, ja posnam sudski banture i ja snam reći, ta ja njih odstranim...

— U Eugeniji ćete imati lukavu liju — reče Azija — ja sam je dala gospođi...

— Ja nju bosnam — usklikne milijunaš smijući se. — Išenje mene oglopio sa tritezet disuc vranak...

Estera je izrazila svoje zgražanje jednom kretnjom zbog koje bi joj čovjek koji ima srca bio povjerio čitavu svoju imovinu.

— Oh! zbog moj flastiti lkrifnja — nastavi barun — ja drčala sa fami... •

I on je ispriповjedio zamjenu koja je bila uzrokom što je stan bio dan u najam nekoj Engleskinji.

— No, vidite gospođo? — reče Azija — o tome vam Eugenija nije ništa govorila, lukavica! — Ali se gospođa jako navikla na tu djevoju ku — reče ona barunu — pa je ipak zadržite.

Azija tad odvede Nucingena na stranu i reče mu:

di, za ostalo se ne brinem... No ona je navikla na raskoš i na najveće obzire. Ah! moj mali, to je pristojna žena... Da li bih joj drukčije bila dala dvadeset tisuća franaka?

— Topro, u retu, to fićenja, fečeras!

Barun se počeo uređivati kao za svadbu, onako kako se već prvi put bio udesio, ali ovog puta, jer je bio siguran u uspjeh, uzeo je dva puta više pilula. U devet sati je našao tu strašnu ženu na mjestu sastanka i uzeo ju je u svoja kola.

— Kamo? — upita barun.

— Kamo — reče Azija. — U ulicu de la Perle, u Maraisu⁴³, prigodna adresa, jer tvoj biser stanuje u blatu, ali ti ćeš ga oprati.

Kad su stigli tamo, lažna gospoda de Saint-Estève reče Nucingenu s ogavnim smiješkom:

— Poći ćemo nekoliko karaka pješke, nisam tako glupa da bih dala pravu adresu.

— Ti misliš na sfe — odgovori Nucingen.

— Takvo mi je zvanje — odvrati ona.

Azija je odvela Nucingenu u ulicu Barbette gdje su ga uveli u namještenu sobu na četvrtom katu, koju je držao neki tapetar one četvrti. Milijunaš je probljedio kad je ugledao Esteru u bijedno namještenoj sobi, odjevenu poput radnice, gdje radi neki ručni rad. Tek nakon četvrt sata, za koje je vrijeme Azija prividno šaptala s Esterom, taj je »mladi« starac jedva mogao govoriti.

— Gospojica — reče on konačno jednoj Esteri — htela fi imat topnota mene primit kao faš saštitnik?

— Moram — gospodine — reče Estera i iz očiju joj kapnu dvije krupne suze.

— Ne blakajte, ja fas hoćem načinit najzretnija ot sfe šene... Busti-te se ot mene lubit, fi putete fidela.

— Moja mala, gospodin je pametan — reče Azija — on dobro zna da je već prošao šezdeset godina, pa će biti milostiv. Ukratko, moj lijepi anđele, našla sam ti oca...

— Mora joj se to reći — šapne Azija u uho nezadovoljnom bankaru. — Ne hvataju se lastavice tako da se na njih puca iz pištolja. Dođite ovamo — reče Azija i odvede Nucingenu u susjednu sobu.

— Vi znate našu malu pogodbu, moj anđele?

Nucingen izvadi iz džepa svoga kaputa lisnicu i izbroji stotinu tisuća franaka, koje je Carlos, sakriven u maloj sobici, očekivao s

je bio podnio.

— Stari besramnice! platit ćeš mi za tu rečenicu! — reče mu Azija i zaprijeti mu jednom kretnjom koja se samo na sajmu može vidjeti. Stari je samo slegnuo ramenima. — Između grla čaše i usta pijanca ima mjesta za guju, i tu ćeš me naći!... — reče ona razjarena zbog Nucingenova prezira.

Milijunaši, kojima novac čuva Francuska banka a kuće cijela četa slugu, njihovu osobu na ulici oklop brzih kola s engleskim konjima, ne boje se nikakve nesreće. Stoga je barun hladno ispod oka gledao Aziju kao čovjek koji joj je netom dao stotinu tisuća franaka. Ovo je dostojanstvo imalo učinka. Azija se povukla mrljajući na stubama i tako je buntovnički razvezala jezik da je govorila čak o stratištu.

— A što ste joj to išli reći? — upita »djeвица s vezivom« — jer je ona dobra žena.

— Ona fas protala, ona fas okrala!...

— Kad smo u bijedi — odgovori ona s takvim licem da bi čak diplomatu puklo srce — tko ima novaca i smilovanja za nas?...

— Jatni mala! — reče Nucingen — nemojte fiše nijedan minuta ozdati ofde!

Nucingen dade Esteri ruku, odvede je onakvu kakva je bila i posadi je u svoja kola možda s više poštovanja nego što bi ga iskazao lijepoj vojvotkinji de Maufrigneuse.

— Fi putite imat jetan lepi kočija, najlepší u Pariš — govorio je putem Nucingen. — Sfe što razkoš ima najtifnije, fas pute okru-šivat. Jetan kralica ne bute fiše pokata kao fi. Fi putete boštofana kao jedan saručnica ot Nemačka, ja hočem ta fi putete zlobodna. Nemojte blaikati. Slušajte... Ja fas lubim sa jetna čisti lupaf... Sfaki faš zuza meni bara srce.

— Da li netko zaista ljubi ženu koju kupi?... — upita divnim glasom jadna djevojka.

— Josip bio protan ot njegovi brati, jer ona pila tako lepi. To stoji u Biblija. Uozdalom u Orient luđi kupuju njihovi sakoniti šeni. Kad je Estera došla u ulicu Taitbout, nije bez bolnih dojmova mogla vidjeti pozornicu svoje sreće. Ona je nepomično ostala na divanu brišući suzu za suzom, ne slušajući nijednu riječ od onih gluposti što ih je bankar natucao. On klekne, ona ga pusti a da mu ništa nije rekla, i pusti mu svoje ruke kad ih je primio, ali nekako nije

— S pet stotina franaka na mjesec Eugeniji — to je lijepo zao-kružena svota — doznat ćete sve što radi gospoda. Dajte joj je za sobaricu. Eugenija će vam to bolje odgovarati što vas je već oglo-bila. Ništa toliko ne privlači ženu muškarcu koliko ako ga prevari. No držite Eugeniju na uzdi: ona sve radi za novac, to je grozota od djevojke...

— A ti?

— Ja — reče Azija — ja ću sebi već naknaditi štetu.

Taj tako prepredeni čovjek Nucingen, kao da su mu bile svezane oči, dao se voditi poput malog djeteta. Kad je taj zaljubljeni starac vidio ovu bezazlenu i obožavanu Esteru kako sebi briše oči i kako čedno kao mlada djevica izvlači niti svoga veziva, vrate mu se ista čuvstva što ih je osjetio u Vincenneskoj šumi: bio bi dao čak i klju-čeve svoje blagajne! Osjećao se mlad, srce mu je ispunilo oboža-vanje, čekao je da Azija ode, kako bi mogao klaknuti pred ovu Ra-faelovu madonu. Ovaj iznenadni rase vat djetinjstva u srcu nekoga risa, nekoga starca jest društvena pojava koju fiziologija može lako objasniti. Mladost, koju je bio pritisnuo teret poslova a zagušilo neprestano računanje i stalno razmišljanje o lovu za milijunima, ta mladost opet izbija na površinu sa svojim divnim iluzijama, polije-će i rascvjetava se, kao neki predmet, kao neko zaboravljeno zrno kojega se djelovanje, kojega se divno cvjetanje pokorava slučaju, suncu što kasno izlazi, kasno sja. Barun je s dvanaest godina bio trgovački pomoćnik u staroj kući Aldrigger u Strasbourgu, pa nije nikad poznao svijeta osjećaja. Kad je sad stajao pred svojim ido-lom, rojilo mu se stotinu misli u glavi, a budući da mu nijedna nije došla na usne, pokorio se surovom želji koja je još jednom izbila u starcu od šezdeset šest godina.

— Selite *li* toči u ulicu Daidpud? — upita on.

— Kamo hoćete, gospodine — odgovori Estera i ustane.

— Kamo *fi* hoćete — ponovi ushićeno barun. — *Fi* ste jetna angel, koja zišla s nepa, koja ja lubim kao ta sam jetna mlata čofek, makar ja imam zijedi kosi...

— Ah, mirne duše možete reći: bijele! jer su one prelijepo crne da bi bile samo sijede — reče Azija.

— Iti otafle, ti sla šena, protafaČica ljudskog meza! Ti topila tfoja nofac, ne bali fiše na ofaj efet lupafi! — povikne bankar želeći se ovim surovim prijekorom odužiti za sve one bezobrazluke što ih

Počne se šetati po sobi.

— Kako kospoja te Nišingen ze pute rukati ot mene, ako pute igat to snao kako ja profeo ovaj noć!

Ode prislušivati na vrata sobe, kad je vidio da je to nekako pre-glupo kako tu leži.

— Esder!... Nema odgovora.

— Poše moj! ona još plače!... — reče u sebi kad se vraćao da se ispruži na kanape.

Otrprike deset minuta poslije izlaska sunca baruna je de Nucin-gena, koji je bio zaspao onim lošim i naglim snom a još k tome u nezgodnom položaju na divanu, iznenada probudila Europa upravo kad je sanjao onakav san, koji se u takvim prilikama sanja, i kojega brzi zapleti spadaju među nerješive pojave medicinske psihologije.

— Ah! Bože moj, gospođo — vikala je ona — gospođo! vojnici! žandari! redarstvo!... Hoće da vas uhapse!

Upravo kad je Estera otvorila vrata i kad se pokazala samo napola zaogrnutu u svoju kućnu opravu, golih nogu u papučama, raščupane kose, tako lijepa da bi zavela samoga Rafaelova anđela, na vrata salona nahrupi bujica ljudskoga smeća koje se valjalo na deset šapa prema ovoj nebeskoj djevojci što je stajala kao anđeo na flamanskoj slici na oltaru. Jedan čovjek stupi naprijed. Contenson, ogavni Contenson, stavi ruku na Esterino vlažno rame.

— Vi ste gospođica Estera Van...?... — reče on.

Europa obori Contensona takvim šamarom na zemlju te je odmah izmjerio sag na podu, što mu je bilo toliko lakše jer je dobio i oštar udarac u noge, koji je tako dobro poznat svima što se bave umijećem nožnoga boksa.

— Natrag! — poviče ona — nećete ni dirnuti moju gospođu.

— Polomila mi je noge! — vikao je Contenson dižući se — platit će mi to...

Iz skupine od pet pandura, koji su bili odjeveni kao panduri i zadržali svoje ogavne šešire na svojim još ogavnijim glavama, koje su kao mahagoni-drvo bile pune žila, i na jednima su oči škiljile, druge nisu imale nosa, a na trećima su se usta cerila, odvoji se Louchard, koji je bio čistije odjeven, ali je i on imao šešir na glavi, lice mu je bilo sladunjavo i razvučeno u smijeh.

znala koga je spola taj stvor što joj je grijao stopala, jer je Nucingen opazio da su hladna. Ovaj prizor vrućih suza koje su kapale po barunovoj glavi i ledenih nogu što ih je grijao, trajao je od ponoći do dva sata ujutro.

— Ešenje — reče konačno barun zovući Europu — nakoforiti faš gozbotarica ta ite leći...

— Ne — vikne Estera i skoči na noge kao uplašeni konj — nikad ovdje...

— Gledajte, gospodine, ja poznam gospodu, mirna je i dobra kao janje — reče Europa bankaru — samo se s njom ne smije postupati onako s neba pa u rebra, nego lijepo, oprezno i blago... Ovdje je bila tako nesretna! — Vidite, pokušstvo je vrlo trošno. — Pustite joj neka slijedi svoje misli. — Uredite joj ukusno kakvu lijepu palaču. Možda će se, kad bude vidjela sve novo oko sebe, smatrati u tuđini i možda ćete joj se više svidjeti nego što joj se sviđate, i onda će biti anđeoski blaga. — Oh! gospođi nema ravne! I vi ćete se moći pohvaliti da ste dobili glavni zgoditak: dobro srce, uljudne manire, fine nožice i kožu — pravu ružu!... Ah!... a duha, da bi i mrtve nasmijala!... Gospođa je pristupačna ljubavi. — A kako se samo zna obući! No da, ako je to skupo, ali čovjek ima nešto, kako-no se kaže, za svoj novac. Ovdje su sve njezine haljine zaplijenjene, njezina je dakle toaleta za tri mjeseca zastarjela. — Ali je gospođa tako dobra, vidite, da je i ja ljubim i ona je moja gospodarica!

— No budite pravedni, žena kao ona među zaplijenjenim pokuštvom!... A za koga sve to? za nekoga mamlaza koji ju je mučio... Jadna draga ženica! Nije više slična sebi.

— Esder... Esder... — govorio je barun — leknite u grefet, moj angel! — Ah! ako fi imati ot mene strah, ja putem ozdat na ofaj ganabe — poviče barun, koga je raspalila najčišća ljubav kad je vidio da Estera još plače.

— Pa dobro — odgovori Estera — primi barunovu ruku i poljubi je s osjećajem zahvalnosti, što je u očima ovoga risa izazvalo nešto slično suzi — bit ću vam za to zahvalna...

I otrči u svoju sobu pa se zaključa.

— Ima tu nešto neapjašnjivo... — reče u sebi Nucingen, kojega su uzbudile njegove pilule. — Sto putu rekli kot moj guća? Ustane i ode k prozoru.

— Moj kola još uvijek tu... Pit će sgoro tan!...

— Ja jamčim sa ona — reče barun, kojeg je Europina sumnja ujela za srce — tabustiti mi z ona koforit jetna reč.

Estera i njezin stari ljubavnik uđu u sobu. Louchard je smatrao potrebnim da prisloni uho na bravu.

— Ja fas lubim više nego moj kćer, no sašto tati fašim ferofnicima nofac, koja pi neisboretifo polje pasala u faš nofčarka? Ititi fi u satfor, ja primam na mene iskupit sdo dizuč skuta sa sdo dizuč vranak, i fi pudete imat tfesdo vranak sa fas...

— To je uzaludan posao — dovikne mu Louchard. — Vjerovnik nije zaljubljen u gospođicu!... Razumijete li? I on hoće više nego sve, jer zna da ste vi poludjeli za njom.

— Glupan pošji! — povikne Louchardu otvarajući vrata i uvodeći ga u sobu — ti ne snaš što ti rekla! Ja tepi tam, pet ot sdo, ako ti uretiš taj ,stfar...

— Nemoguće — gospodine barune.

— Kako! gospodine, vi biste imali srca umiješa se Europa — da pustite da gospoda ode u zatvor... No, hoćete moju plaću, moju uštednju? Uzmite ih, gospođo, ja imam četrdeset tisuća franaka.

— Ah! moja jadna djevojko, nisam te poznala dosad! — usklikne Estera i stisne Europu u naručaj.

Europa brižne u gorki plač.

— Ja blaćam — reče jadno barun i izvadi bilježnicu iz koje istragne malu štampanu četverouglastu cedulju što ih banka daje bankarima, na kojima trebaju samo ispuniti svote brojkama i slovima, da od njih načine doznake koje treba isplatiti donositelju.

— Nije potrebno, gospodine barune — reče Louchard — imam nalog da primim isplatu samo u zlatu ili u srebru. Kako ste to vi, zadovoljio bih se i novčanicama.

— Terteifel! — usklikne barun — bogažiti meni menici! Con-tenson.mu pruži spise s plavom vrpcom. Barun ih uzme, pogleda Contensana i šapne mu:

— Ti pi pila imala polja tan, ta pila mene opafestila.

— Ah, zar sam znao da ste ovdje, gospodine barune? — odgovori uhoda ne mareći hoće li ga Louchard čuti ili ne. — Mnogo ste izgubili time što ste mi otkazali povjerenje. Varaju vas — doda ovaj duboki filozof i slegne ramenima.

— To izdina — reče u sebi barun. — Ah! moja mala — usklikne on kad je vidio mjenice i okrenuo se k Esteri. — Fi ste šrtfa ot jedan

— Gospođice, ja vas hapsim — reče Esteri. — Sto se vas tiče, dra ga djevojko — reče Europi — svako će protivljenje biti kažnjeno, i svaki je otpor uzaludan.

Štropot pušaka kojih su kundaci udarili o pločice blagovaonice i predsoblja i na taj način navijestili da ovrhovoditelj ima za sobom policijsku stražu, potkrijepili su ovaj govor.

— A zašto me hapsite? — upita nedužno Estera.

— A naši mali dugovi... — odgovori Louchard.

— Ah! da — usklikne Estera. — Dopustite mi da se obučem.

— Na moju veliku žalost, gospođice, moram se uvjeriti nemate li u svojoj sobi kakvo sredstvo za bijeg — reče Louchard.

To se sve tako brzo dogodilo da barun nije imao vremena da posreduje.

— No, ja u ofaj čas trgujem za čofečje mezo, parun de Nišingen...

— poviče strašna Azija i provuče se između pandura do divana praveći se kao da je tamo otkrila bankara.

— Gadna lopof! — poviče Nucingen i isprsi se u svemu svom financijskom veličanstvu.

I baci se između Estere i Loucharda, koji ga pozdravi, kad je Contenson zaviknuo:

— Gospodin barun de Nucingen]...

Na Louchardov mig panduri iziđu iz stana i pozdrave s poštovanjem. Samo što je ostao Contenson.

— Gospodin barun plaća?... — upita ovrhovoditelj držeći šešir u ruci.

— Ja platim — odgovori on — ali ibak moram znati o čemu se radila.

— Tri stotine tisuća franaka i nekoliko centima, s troškovima, ali hapšenje nije uračunato.

— Tri zdodina dizuč vranak! — usklikne barun. — Do brezgup topno judro za jetna čofek koji provela noć na ganabe — šapne on u uho Europi.

— Je li taj čovjek zaista barun de Nucingen? — upita Europa Loucharda i poprati svoju sumnju takvom kretnjom na kojoj bi joj gospođica Dupont, posljednja subreta Theatre-Frangaisa, bila za-vidjela.

— Da, gospođice — reče Louchard.

— Da — odgovori Contenson.

pandura, jer ga je vrebala.

— Ovrhovoditelj i vjerovnik su tu u fijakeru, žedni su — reče mu ona — a tu se može nešto i zaraditi.

Dok je Louchard brojio novac, Contenson je mogao promatrati mušterije. On je opazio Carlosove oči, prepoznao je oblik čela pod vlasuljom, a ova mu se vlasulja s pravom učinila sumnjivom. On je zapamtio broj fijakera, premda se činio posve ravnodušan prema svemu što se događa. Naročito su ga zanimale Azija i Europa. On je shvatio da je barun žrtvom osobito vještih ljudi, s toliko više razloga što je Louchard bio čudnovato šutljiv dok je tražio novac za svoje usluge. Europin udarac u nogu nije samo Contensona pogodio u cjevanicu.

— To je udarac koji miriše na Saint-Lazare⁴⁵ — rekao je on u sebi kad se dizao.

Carlos otpusti ovrhovoditelj a, pošto ga je obilato nagradio, i reče fijakeristu dok mu je plaćao:

— Palais-Royal, stube pred zgradom!

— Ah! lija jedna — reče u sebi Contenson kad je čuo nalog — tu ima nešto!...

Carlos se dovezao do Palais-Rovala takvom brzinom da se nije trebao bojati nikakva progona. Međutim je prešao galerije na svoj način: uzeo je drugi fijaker na trgu Chateau-d'Eau i doviknuo ko-čijašu:

— Prolaz Opere, sa strane ulice Pinon.

Četvrt sata kasnije ušao je u ulicu Taitbout. Kad ga je Estera ugledala, reče mu:

— Evo kobnih papira!

Carlos uzme mjenice, pregleda ih, zatim ode da ih spali na vatri u kuhinji.

— Posao je gotov! — usklikne on i pokaže tri stotine tisuća zavi-jenih u omotu, što ga je izvadilo iz džepa svoga ogrtača. — Ovo i onih stotinu tisuća franaka što ih je Azija izmuzla dopuštaju nam da radimo.

— Oh! Bože moj! — usklikne jadna Estera.

— Ma budala jedna — reče taj divlji računđija — budi prividno Nucingenova ljubavnica, a moći ćeš vidjeti Luciena. On je Nucin-genov prijatelj i ne branim ti da gajiš ljubav prema njemu! Estera je vidjela slabi tračak svjetla u svom mračnom životu i uzda-

lopof nat lopofima, ot jetan faralica.

— Na žalast! da — reče jadna Estera — ali on me jako ljubio!

— Ta zam ja snala! ja pi pila stafila sa fas prikoфор.

— Vi gubite glavu, gospodine barune — reče Louchard — postoji treći posjednik.

— Ta — nastavi on — ima treći bosjednik... Cerizet, jetna čofek ot obozicija!

— On ima duhovitu nesreću — reče smijući se Contenson — njegovo je ime igra riječima⁴⁴.

— Bi li gospodin barun htio napisati riječ-dvije svome blagajniku?

— reče Louchard. — Contensona ću poslati k njemu, i svoje ljude otpustiti. Vrijeme prolazi, i svi bi doznali...

— Iti, Gondanzon — reče Nucingen. — Moja kasir stanuje na ugao ot ulica tes Madhirins i te l'Argate. Efo jetan bizmo, ta ite kot di Dilet ili kot Kellerovi, ako mi ne pi imala sto dizuč šguta, jer saf naša nofac je na bank. Oplačite, sepe, moj angel — reče on Esteri

— jer fi slopotan. Stari su šeni — usklikne on, kad je pogledao Aziju — opazniji ot mlati.

— Idem nasmijati vjerovnika — reče mu Azija — i on će mi toliko dati da se mogu danas dobro zabavljati. — Pes srdžba, kospon paran! — doda Saint-Esteve i odurno se nakloni.

Louchard je uzeo opet iz barunovih raku papire i ostao je sam s njim u dvorani, kamo je pola sata kasnije došao blagajnik s Con-tensonom. Estera se tada pojavi upravo u divnoj, makar improviziranoj haljini. Kad je Louchard izbrojio svote, barun je htio još jednom pregledati papire, ali ih Estera zgrabi okretno kao mačka i odnese ih u svoj pisaći stol.

— Što ćete dati za nas fukaru?... — upita Contenson Nucingena.

— Fi niste imali mnogo opsira — reče barun.

— A moja noga? — povikne Contenson.

— Lišart, fi putete tala sto vranak Gondenzonu ot ostatak ot dizuč vranak.

— To jako lepi šeni! — reče blagajnik barunu de Nucingenu kad su izlazili iz ulice Taitbout — ali on košta puno nofac gospodina baruna.

— Cufajte moja tajna — reče barun, i zamoli također Contensona i Loucharda da šute o svemu.

Louchard ode u pratnji Contensona, ali na bulevaru Azija zaustavi

sve sama htjeti izabrati i kupiti. Uzet ćete trgovca konja i graditelja kočija kod koga Paccard stanuje. Tamo ćemo naći divne a vrlo skupe konje, koji će mjesec dana nakon toga tako ošepaviti da ćemo ih morati izmijeniti.

— Moglo bi se izmisti od njega šest tisuća franaka računima od parfimera — reče Europa.

— Ohl — odvrati on kimnuvši glavom — polagano, od ustupaka do ustupaka. Nucingen je samo ruku turio u stroj, potrebna nam je glava. Osim svega toga trebam još pet stotina tisuća franaka.

— Moći ćete ih dobiti — odgovori Europa. — Gospođa bi se morala smekšati prema tom debelom glupanu za šest tisuća franaka, zatim bi mogla tražiti zato četiri tisuće franaka da bi ga od srca ljubila.

— Slušaj me, kćerko moja — reče Carlos. — Onoga dana kad primim posljednjih sto tisuća franaka bit će za tebe dvadeset tisuća franaka.

— Čemu bi mi to? — reče Europa i spusti ruke kao čovjek kojemu se život čini nemogućim.

— Moći ćeš se vratiti u Valenciennes, kupiti lijep posao i postati poštena žena, ako želiš. I to bi bio dobar ukus. I Paccard misli kadgod na to, on nema ništa na leđima, gotovo ništa na duši, moći ćete se sporazumjeti — reče Carlos.

— Vratiti se u Valenciennes]... zar pomišljate na to, gospodine

— usklikne preplašeno Europa.

Europa se rodila u Valenciennesu kao kći vrlo siromašnih tkalaca. Sa sedam godina poslali su je u predionicu, i tamo je moderna industrija izrabila njezine tjelesne snage, kao što je nju samu opačina pokvarila prije vremena. Bila je zavedena s dvanaest godina, postala je majkom s trinaest godina, osjetila je da je snažno privezana uz pokvarena bića. Povodom nekoga ubojstva došla je bila pred poro-tni sud, doduše kao svjedokinja. U šesnaestoj godini zbog nekoga ostatka poštenja i iz straha što ga ulijeva sud njezinim je svjedočanstvom neki optuženik bio osuđen na dvadeset godina prisilnog rada. Ovaj zločinac, jedno od onih već kažnjenih lica kojih biće naginje na užasne osvete, rekao je pred cijelim sudbenim vijećem ovoj djevojci:

— Za deset godina, Prudence (Europa se zvala Prudence Servien), ja ću se vratiti da te ubijem, pa makar sam morao pod sjekiru.

hnula je.

— Europo, kćerko moja — reče Carlos i odvede ovo stvorenje u kut budoara, gdje nitko nije mogao uhvatiti nijednu riječ toga razgovora — Europo, zadovoljan sam s tobom.

Europa je podigla glavu i pogledala toga čovjeka s izražajem koji je toliko pramijenio njezino uvelo lice da je svjedokinja toga prizora, Azija, koja je na vratima pazila, pitala samu sebe može li interes kojim je Carlos Europu uza se privezao svojom dubinm nadmašiti onaj interes kojim se ona osjećala povezana uz njega.

— To nije sve, kćerko moja. Četiri stotine tisuća franaka za mene ne znače ništa. Paccard će ti predati jedan račun za srebrninu. Iznosi trideset tisuća franaka, i na njemu su potvrđene djelomične otplate, ali je naš zlatar Biddin imao troškova. Naše će pokućstvo što ga je on dao zaplijeniti biti sigurno sutra oglašeno na prodaju. Idi k Biddinu, on stanuje u ulici de l'Arbre-Sec, dat će ti založnice zalagaonice za deset tisuća franaka. Shvaćáš: Estera je sebi dala praviti srebrninu, nije platila i ostavila je nedogotovljenu. Zaprije-tit ćemo joj malom lijepom tužbom zbog prijevare. Dakle trebat će dati zlataru trideset tisuća franaka i deset tisuća zalagaonici da natrag dobijemo srebrninu. Ukupno: četrdeset i tri tisuće franaka s troškovima. Ova je srebrnina od loše smjese, barun će je obnoviti, i tu ćemo ga olakšati za nekoliko tisućica franaka. Vi dugujete za dvije godine švelji... koliko?

— Dugujemo joj otprilike šest tisuća franaka — odgovori Europa.

— Dobro, ako gospoda Augusta želi da je isplatimo i da zadrži mušteriju, morat će ispostaviti račun od trideset tisuća franaka za Četiri godine. Jednaki dogovor s modisticom. Draguljar Samuel Frisch, Židov iz ulice Saint-Avoie, posudit će ti založnice. Moramo mu biti dužni dvadeset pet tisuća franaka i moramo za šest tisuća franaka imati svoga nakita u zalagaonici. Nakit ćemo vratiti draguljaru, polovina dragoga kamenja mora biti lažna, stoga ih barun neće ni gledati. Ukratko, pobrinut ćeš se da naš protuigrač u roku od osam dana izbljuje stotinu i pedeset tisuća franaka.

— Gospoda će mi morati malo pomoći — odgovori Europa.

— Govorite s njome, jer se drži kao drven svetac i sili me da paka-žem više duha nego što trebaju tri pisca za jedan komad.

— Ako se Estera bude prenemagala, obavijestit ćeš me o tom

— reče Carlos. — Nucingen joj je dužan kočiju i konje. Ona će to

kome dopuštam krepost kao mirovinu.

Europa je opet uzela novine i čitala je raskolačenih očiju sve pojedinosti koje novine već dvanaest godina nadugo i naširoko donose o izvršenju smrtnih kazni nad zločincima. Čitala je o velikom prizoru, o svećeniku koji je još uvijek obraćao grešnika, o starom zločincu koji hrabri svoje nekadašnje drugove, o uperenim puškama, o robijašima kako kleče, zatim su slijedila otrcana razmatranja koja ništa ne mijenjaju na upravi robije, gdje vrvi osamnaest tisuća zločinaca.

— Treba opet Aziju dovesti u stan — reče Carlos.

Azija je stupila naprijed, a nije ništa razumjela o Europinoj pantomimi.

— Da je opet ovamo dovedete kao kuharicu, najprije ćete poslužiti baruna večerom kakvu nije nikada jeo, nastavi on; zatim ćete mu reći da je Azija izgubila svoj novac na igri i opet primila službu. Nećemo trebati lovca: Paccard će biti kočijaš, a kočijaši nikad ne ostavljaju svoje sjedalo, i budući da su tamo jedva pristupačni špijunaži, neće tamo tako lako doći do njega. Gospoda će mu naložiti da nosi naprašenu vlasulju, trorogi šešir s tracima od debeloga pusta; to će ga izmijeniti, a osim toga ću mu ja načiniti bore.

— Zar ćemo imati kod sebe slugu? — upita škiljeći Azija.

— Imat ćemo poštenu služinčad — odgovori Carlos.

— Sve samo šuplje tikve — reče mulatkinja.

— Ako barun iznajmi vilu, Paccard ima jednoga prijatelja koji bi bio zgodan za pazikuću — nastavi Carlos. — Tada će nam trebati samo jedan lakaj i jedna djevojka za kuhinju. Vi ćete lako moći nadzirati te dvije strane osobe.

Upravo kad je Carlos htio izići, pokaže se Paccard.

— Ostanite, ima ljudi na ulici — reče lovac.

Ova tako jednostavna riječ bila je strašna. Carlos se popne u Euro-pinu sobu i ostane tamo dok nije Paccard došao po njega s najmlje-nim kolima koja su se uvezla čak u kuću. Carlos je spustio zastore i odvezao se takvom brzinom da je onemogućio svaki progon. Kad je stigao u predgrađe Saint-Antoine, siđe nekoliko koraka od stajališta za fijakere, pođe pješke k jednom fijakeru i odveze se na kej Malaquais. Tako je umakao radoznavalima.

— Gledaj, dijete — reče on Lucienu pokazujući mu četiri stotine novčanica po tisuću franaka — evo, sad imamo, nadam se, je-

Predsjednik je vijeća doduše pokušao umiriti Prudencu Servien obećavajući joj pomoć i interes pravde, ali je jadnu djevojku toliko bio obuzeo duboki strah da se razboljela i ostala u bolnici gotovo godinu dana. Pravda je razumno biće, koje predstavlja stanovit broj pojedinaca koji se neprestano obnavljaju, i njihove su dobre namjere i sjećanja, baš kao i oni, izvanredno nestalni. Državno tužilaštvo ni sudovi nikad ne mogu zločine spriječiti, i njih su zato ljudi izumjeli da ih prihvate kao gotove činjenice. S obzirom na to, preventivna bi policija bila blagodat za zemlju, ali riječ policija danas plaši zakonodavca koji ne zna razlike između ovih riječi: vladati

— upravljati — stvarati zakone. Zakonodavac naginje tome da sve apsorbira u državu kao da ona može djelovati. Kažnjenik bi uvijek morao misliti na svoju žrtvu i osvetiti joj se onda kad pravda ne bi mislila ni na nj ni na nju. Prudence je instinktivno, u glavnim crtama, ako hoćete, shvatila opasnost pa je napustila Valenciennes i sa sedamnaest godina došla u Pariz da se u njemu sakrije. Tamo je vršila četiri zvanja, a najbolje je bilo zvanje statistice u nekom malom kazalištu. Paccard se namjeri na nju i ona mu ispriповjedi svoju nesreću. Paccard, koji je bio desna ruka i poslušni rob Ja-cquesa Collina, govorio je o Prudenci svomu gospodaru i kad je gospodar trebao ropkinju, reče Prudenci:

— Ako mi hoćeš služiti, kao što se mora služiti đavlu, ja ću te riješiti Duruta.

Durut je bio robijaš, Damoklov mač koji je visio nad glavom, Prudence Servien. Bez ovih pojedinosti mnogo bi kritičara Europinu privrženost smatralo fantastičnom. Napokon, nitko ne bi bio razumio neočekivani preokret što ga je Carlos spremao.

— Da, moja kćerko, moći ćeš se vratiti u Valenciennes... Na čitaj.

I pruži joj jučerašnje novine i pokaže joj prstom sljedeći članak:

Toulon. — Jučer je izvršena smrtna kazna nad Jean-Francoisom

Durutom. Već je rano ujutro garnizon morao — itd.

Prudence ispusti novine, noge su joj klonule pod težinom tijela: opet je osjetila život, jer joj se, kako je govorila, ni kruh nije milio od Durutove prijetnje.

— Vidiš, održao sam svoju riječ. Bile su mi potrebne četiri godine dok ga nisam uvukao u zamku da mu skinem glavu. Dede, izvrši ovdje moje djelo, pa ćeš biti u svom zavičaju vlasnica male trgo vine, s imutkom od dvadeset tisuća franaka i kao žena Paccarda,

odgovori taj bankovni Louis XIV

Kako je barun bio uvjeren da će prije ili kasnije imati Esteru, postao je opet veliki novčar, kao što je bio. On je opet tako krepko primio u ruke vodstvo svojih poslova da je njegov blagajnik sebi trljao ruke kad ga je sutradan našao u šest sati u njegovoj radnoj sobi kako pregleda vrijednosne papire.

— Sikurno gospon parun prošla noć načinila topar uštetnja

— reče on sa svojim njemačkim napola lukavim napola blesavim smiješkom.

Ako ljudi koji su bogati poput baruna de Nucingena imaju više prilike nego drugi da izgube novaca, imaju prilike da ih i zarade, pa i onda ako se prepuste svojim ludostima. Premda je novčarska politika glasovite kuće Nucingen na drugom mjestu izložena, ipak nije uzaludno upozoriti na to da se tako ogromni imutak ne može steći ni izgraditi ni povećati ni očuvati usred trgovačkih, političkih i industrijskih revolucija bez ogromnih gubitaka kapitala, ili ako hoćete, ako se ne nameću porezi na imutak pojedinaca. Vrlo malo novih vrijednosti ulazi u zajedničku riznicu zemaljske kugle. Svaka nova lihvarska kupnja znači novu nejednakost u općoj raspodjeli. Sto država traži, to i vraća, ali što uzima kakva kuća Nucingen, to zadržava za sebe. Ova lukava i iznenadna doskočica izmiče zakonima iz istoga razlaga koji bi od Fridrika II. bio stvorio jednoga Jacquesa Collina, jednoga Mandrina, da je radio na krijumčarenju ili na pokretnim vrijednostima, umjesto da je bitkama utjecao na pokrajine. Siliti europske države da primaju zajmove uz dvadeset ili deset posto, ovih deset ili dvadeset postotaka zaraditi novcem građanstva, gubiti naveliko industriju pošto su se domogli sirovina, osnivaču nekoga poduzeća pružati uže, kako bi ga držali iznad vode, dok ne upecaju njegovo polumrtvo poduzeće, ukratko, sve ove dobivene bitke sa škudama sačinjavaju visoku novčarsku politiku. Svakako, postoje opasnosti za bankara kao i za osvajača, ali ima tako malo ljudi koji bi bili kadri voditi takve borbe da ovce ne bi imale nikakva posla s tim. Te se velike stvari odigravaju između pastira. Nadalje, budući da su oni koji su »isključeni« (ovo je izraz iz burzovnoga govora) iz burze krivi što su htjeli suviše zaraditi, stoga se općenito vrlo malo tko zanima za nesreće koje prouzrokuju Nucingenove kombinacije. Ako koji špekulant sebi prosvira tane kroz glavu, ako kakav mjenjački činovnik uhvati maglu, ako

dnu otplatu na imanje de Rubempre. Stotinu tisuća franaka stavit ćemo na kocku. Netom su pustili u promet omnibuse, Parižani će zavoljeti tu novost; za tri mjeseca ćemo udvostručiti svoj ulog. Ja poznam tu stvar. Isplaćivat će se krasne dividende na glavnici, da se dionice što više podignu... to je Nucingenova podgrijana misao. Ako ponovo osposobimo posjed Rubempreovih, nećemo sve odmah isplatiti. Odmah ćeš potražiti des Lupeubca i zamolit ćeš ga neka te osobno preporuči jednom odvjetniku po imenu Des-crochesu, prepredenom nevaljancu kojega ćeš posjetiti u njegovoj pisarnici. Reći ćeš mu da ode na imanje Rubempre, da prouči zemljište i obećat ćeš mu dvadeset tisuća franaka, ako ti uzmogne pribaviti rente za trideset tisuća franaka na taj način da ti kupi za osam stotina tisuća franaka zemlje oko ruševina dvorca.

— Kako ti juriši... Samo juriš i juriš!

— Ja uvijek brzo radim. Ne šalimo se. Otići ćeš i kupit ćeš za stotinu tisuća škuda rizničkih založnica, da ne izgubimo kamate. Možeš ih predati Descrochesu, on je isto toliko pošten koliko i lukav... Kad to učiniš, pohitaj u Angouleme, isposluš od svoje sestre i od svoga svaka da preuzme na se, tebi za volju, jednu malu laž. Tvoji rođaci mogu reći da su ti dali šest stotina tisuća franaka kako bi olakšali tvoju ženidbu s Clotildom de Grandlieu, to nije nikakva sramota.

— Mi smo spašeni! — usklikne Lucien oduševljen.

— Ti da! — odvrati Carlos — ali i ti tek onda kad izideš iz crkve Sv. Tome Akvinskoga s Clotildom de Grandlieu kao sa svojom ženom.

— Čega se bojiš? — upita Lucien prividno s mnogo interesa za svoga savjetnika.

— Znatiželjnici su mi u tragu... Moram davati dojam pravoga svećenika, a to je vrlo dosadno! Đavo me neće više štititi ako me bude vidio s brevijarom pod rukom.

U to je vrijeme barun de Nucingen idući sa svojim blagajnikom ispod ruke došao do vrata svoje palače.

— Ja jako pojmim — reče on kad je došao kući — da ja načinio slapa pozao... Ništa sato, mi putemo to opet saratit.

:— Nesreća u tom što kospon parun tošla na klas — odgovori dobri Nijemac, koji se samo brinuo za dobar glas.

— Ta, moj lupavnica mora piti u položaj koji mene tostojna —

bio službeni mjenjački činovnik kuće Nucingen. U sporazumu s du Tilletom i s Kellerovima barun je hladno upropastio ovoga čovjeka kao da se radilo o tome da zakolje janje za Uskrs.

— On se nije mokla otršati — odgovori mirno barun.

Jacques Falleix je učinio velikih usluga u trgovini s državnim papirima i dionicama na burzi. U jednoj krizi, prije nekoliko mjeseci, spasio je položaj time što je izveo smion i vješt potez. Ali tražiti zahvalnost od risova, ne znači li to htjeti u zimi ganuti ukrajinske vukove?

— Jadni čovjek] — reče mjenjački činovnik — tako je malo slutio takav razvoj događaja, te je u ulici Saint-Georges namjestio malu kuću za svoju ljubavnicu. Potrošio je stotinu i pedeset tisuća franaka za slike i pokušstvo. Tako je jako ljubio gospođu du Val-No-ble!... Sad sve to mora ta žena napustiti... Ništa još nije plaćeno...

— Topro, topro! — reče u sebi Nucingen — eto sgotna prilika ta natoknatim gupitak od prožla noć... — On nije niš platila? — upita on mjenjačkoga činovnika.

— Oh! — odgovori činovnik — koji bi dobavljač bio tako neotesan da ne bi dao na veresiju Jacquesu Falleixu? Čini se da ta kuća ima odličan podrum. Pored toga, kuća je na prodaju, on ju je htio kupiti. Zakup je na njegovo ime. Kakva glupost! Sad će srebrnina, pokušstvo, vino, kočija, konji — sve postati prodajna masa, a što će od toga imati vjerovnici?

— Tođite zutra — reče Nucingen — ja putem išla sfe to fiteti, i ako se ne proklazi zdečaj, i ako se stfar ureti na mirna način, ja putem fama tat nalog jetan pametan cena ponutiti sa taj pokušstvo. Ja putem preusela sakup...

— To će se moći vrlo lijepo udesiti — reče mjenjački činovnik.

— Otiđite jutros, naći ćete jednoga od Falleixovih drugova kod dobavljača, koji bi htjeli sebi pribaviti prvenstvo, ali Val-Noble ima njihove račune koji glase na Falleixovo ime.

Barun de Nucingen je smjesta poslao jednoga svoga činovnika k svome bilježniku. Jacques Falleix mu je govorio o toj kući koja je vrijedila najviše šezdeset tisuća franaka i on je htio odmah biti vlasnik, da radi stanarine ima prvenstvo kod pljenidbe. Blagajnik (pošten čovjek!) došao je pitati da li je njegov gospodar izgubio nešto u Falleixovu stečaju.

— Nabrotif, moja topri Wolfgang, ja putem saratila sto dizuč vra-

kakav bilježnik odnese imovinu stotinu porodica, što je gore nego ako netko ubije čovjeka; ako neki bankar likvidira: sve te katastrofe koje se u Parizu za nekoliko mjeseci zaboravljaju, uskoro progutaju morski valovi toga ogromnoga grada. Ogromne imovine jednoga Jacquesa Coeura, porodice Medicis, jednoga Anga de Di-eppe, jednoga Aufredija de la Rochette, Fuggera, porodice Tiepo-lo i Cornera nekad su stečene na pošten način povlasticama koje potječu iz neznanja s obzirom na porijeklo svake dragocjene robe. No danas je zemljopisno znanje tako duboko prodrlo u mase, utakmica je tako ograničila dobiti da je svaka naglo stečena imovina ili učinak slučaja i otkrića ili posljedica kakve zakonite krađe. Kako su sitnu trgovinu pokvarili sablažnjivi primjeri visoke trgovine, osobito posljednjih deset godina, poprimila je ona perfidne pojmove visoke trgovine i to gnjusnim atentatima na sirovine. Svuda gdje kemija dolazi do izražaja više se ne pije nepatvoreno vino, stoga vi-narska industrija propada. Prodaje se krivotvorena sol da se izbjegne državnoj blagajni. Sudove plaši ovo sveopće nepoštenje. Sada je francuska trgovina postala sumnjiva cijelom svijetu, i engleska se u jednoj mjeri demoralizira. Ovo zlo kod nas dolazi od politike. Ustav je proglasio vladavinu novca pa onda uspjeh postaje vrhovni sudac ovoga ateističkog vremena. Zato je i pokvarenost visokih sfera, usprkos blistavim rezultatima zlata i njihovim prividnim razlozima, neusporedivo ogavnija nego neotmjena i nekako osobna pokvarenost nižih slojeva, koje se neke pojedinosti pojavljuju u ovom »Prizoru« u strašnoj, ako hoćete, komici. Vlada se boji svake nove misli pa je prognala s pozornice sve elemente suvremene komike. Buržoazija, koja nije tako liberalna kao Louis XIV, dršće pred tim da vidi svoju »Figarovu ženidbu«, u kazalištu ona zabranjuje da se igra politički »Tartuffe«, i sigurno ne bi dala da se danas igra »Turcaret«, jer je Turcaret sam postao vladarem. Od tada se komedija pripovijeda, a knjiga postaje ne doduše tako brzo ali zato sigurnije oružje pjesnika.

Čitavo to jutro, dok su stranke dolazile i odlazile, dok su se davali nalozi, držali dogovori od nekoliko časaka, što je od Nucingenove radne sobe stvaralo neko financijsko predvorje, jedan od njegovih mjenjačkih činovnika mu je najavio da je nestao jedan od najvje-štijih i najbogatijih članova društva, naime Jacques Falleix, brat Martina Falleixa i nasljednik Julesa Desmaretza. Jacques Falleix je

— Pa dal a vi?... — reče Europa — a što vi radite na burzi?... No dajte mi do riječi. Jednoga, dakle, dana, kako bi spriječila da Geor-ges sebi prosvira tane kroz glavu, založila je u zalagaonicu svu svoju srebrninu i svoj nakit, a ni jedno ni drugo nije bilo plaćeno. Kad su sad ljudi doznali da je nešto dala jednom vjerovniku, svi su došli daje napastuju... Prijete joj policijom. Vaš anđeo na optuženičkoj klupi!... Nije li to da ti se kosa diže na glavi!... Ona samo kuka i plače, govori da će se baciti u rijeku... Oh! ona će to učiniti...

— Ako ja putem išla s fama, onda spokom pursa! — usklikne Nucingen. — Ali nemokuće ta ja ne item tamo, ja hoćem sa nju tamo nešto saratiti. Iti ti i umiri nju: ja putem blatit njezina dugofi, ja putem tošla k njoj u četiri zati. No, Ešenie, reci njoj neka mene malo lubi...

— Kako malo? vrlo mnogo!... Vidite, gospodine, samo velikodušnost može pridobiti žensko srce... Vi biste dakako prištedjeli možda koju stotinu tisuća franaka kad biste dopustili da ide u zatvor. No onda ne biste nikad predobili njezino srce... Kako mi je samo rekla: »Eugenijo, kako se pokazao velik, širokogrudan... On je lijepa duša...«

— To ona regla, Ešenie? — usklikne barun.

— Da, gospodine, upravo meni.

— Na, efo tebi dezet luja...

— Hvala... Ali ona u ovom trenutku plače, plače već od jučer, kao što je sveta Magdalena plakala mjesec dana... Ona koju ljubite sva je očajna, a još za dugove koji nisu njezini! Oh! muškarci! Oni izrabljuju žene kao što žene izrabljuju stare ljude... nije li tako?

— One sfe takve!... Opfesati sepe!... Nigat ze čofek ne smije op-fezati. Neka ona fiše niš ne podbizuje! Ja platim, ali ako ona još ta zfoja podbiz ja...

— Sto biste učinili? — upita Europa uspravivši se.

— Bose traki! Ja nemala nigagofi flazt nat ona... Ja putem ubrafljat z njezine mali bozlofe... Iti, iti nju tješiti, i reci njoj ta on pute sa jetan mezec stanofat u jetan mali palača.

— Vi ste, gospodine barune, uložili u srce te žene novac koji odbacuje velike kamate. Eto... ja vidim kako ste se pomladili, i samo sam obična sobarica, no ja sam često opazila tu pojavu... to je sreća... sreća se odrazuje na stanovit način... Ako i imate nekih troškova, nemojte ih žaliti... vidjet ćete koliko se isplaćuju... Već sam

nak.

— A kako?

— Ej, ja putem kupila jetan mali kuća, koju ofa jatna đavola Val-leix uretila pret jetan gotina sa svoj lubofca. Ja putem sfe topila, ako ja putem ponutila ferofnikima petezet dizuč vranak, i moja notar Gartod pute topila moja nalog sa kuću, jer njezin flasnik u škribcu... Ja to snala, ali ja zam feć kao pes glafa. Uskoro moj bosanski Esder pute stanofat u jetan mali palača... Valleix me totle tofela... to tifota, i frlo plisu ot ofde... To meni prizdaje kao jetan rukafica...

Falleixov je stečaj prisilio baruna da ide u burzu, ali mu je bilo nemoguće napustiti ulicu Saint-Lazare a da ne skrene u ulicu Ta-itbout.

Patio je već onda kad je bio nekoliko sati bez Estere. Najvolio bi je bio imati stalno uza se. Dobitak što ga je kanio izbiti iz zaostavšti-ne svoga mjenjačkoga činovnika naročito mu je olakšavao gubitak četiri stotine tisuća franaka koje je već bio potrošio. Bio je ushićen što je mogao »sfomu angelu« priopćiti preseljenje iz ulice Taitbo-ut u ulicu Saint-Georges, gdje će ona biti u »mali palača«, gdje se uspomene neće više suprotstavljati njihovoj sreći. Stoga mu se pločnik nije činio tako tvrd i hodao je kao mladić s mladenačkim snovima. Kad je barun onako snatrio i hodao po pločniku, na uglu je ulice des Trois-Freres vidio Europu kako prestravljena lica dolazi prema njemu:

— Kamo di išla? — upita je on.

— Oh! gospodine. Nakanila sam baš k vama. Imali ste jučer pravo! Sad uviđam da je jadna gospođa trebala na nekoliko dana otići u zatvor. Ali zar se žene razumiju u novčane poslove?... Kad su gospođini vjerovnici doznali da se vratila u svoj stan, nasrnuli su na nas kao na kakav plijen... Sinoć u sedam sati navečer došli su, gospodine, nalijepiti one ogavne oglase da se u subotu prodaje njezino pakućstvo... Ali to još nije ništa.

Gospođa, koja je samo srce, htjela je u svoje vrijeme, znate, iskazati ljubav toj nakazi od čovjeka!

— Kojoj nakasa?

— Pa onomu koga je voljela, tomu d'Estournvju. Oh! bio je draže-stan. Igrao je, eto!

— On ikrala z nasnačene garte?

bolest... A kad čovjek ima u Parizu kuću i rente, ne boji se da će svršiti na ulici...

Estera nije slušala Europu-Eugeniju-Prudencu Servien. Volja čovjeka koji je bio obdaren genijem pokvarenosti zaronila je dakle Esteru opet u blato s onom istom snagom koju je bila upotrijebila da je iz njega izvuče. Oni koji poznaju ljubav u njezinoj beskonačnosti znaju da se ne mogu doživljavati njezine slasti ako se ne priznaju njezine odlike: Estera je od onoga prizora u njezinoj potkrovnici u ulici Langlade bila potpuno zaboravila na svoj pređašnji život. Ona je dotada vrlo kreposno Živjela, predavši se potpuno svojoj strasti. Stoga je također ovaj vješti zavodnik, da ne naiđe na otpor, pokazao talenta da sve tako udesi da je ta jadna djevojka, zbog svoje potpune odanosti, samo trebala dati svoj pristanak na izvršene lopovštine ili na one koje su se trebale izvršiti. Ova prepredenost pokazuje zavodnikovu nadmoćnost, a ukazuje i na postupak kako je Luciena sebi podvrgao. Stvoriti strašne nevolje, postaviti minu, napuniti je barutom, i u kritičnom času reći sukrivcu: »Makneš li glavu, sve će prsnuti u zraku!« Prije je Estera, zadojena posebnim kurtizanskim moralom, smatrala sve ove šale tako prirodnima da je koju od svojih suparnica ocjenjivala samo po tome koliko umije nagnati niuškarca da troši. Uništene su imovine kao gajtani na rukavu ovih stvorova. Carlos se nije prevario kad je računao na Esterine uspomene. Te ratne varke, ta ratna lukavstva što su ih upotrijebile stotinu puta ne samo ovakve žene nego i rasipnici nisu zbunjivala Esterin duh. Jadna je djevojka osjećala samo svoje poniženje. Ona je ljubila Luciena, a postala je službena ljubavnica baruna de Nucingena: u tom je bilo za nju sve. Sto je taj lažni Španjolac uzimao novac kao kaparu, što je Lucien gradio zgradu svoje sreće kamenjem Esterina groba, što je jedna jedina noć užitka staroga bankara stajala više manje novčanica od po tisuću franaka, što je Europa izmamljivala od njega više-manje lukavim sredstvima nekoliko stotina tisuća franaka — za sve se to nije brinula ta zaljubljena djevojka. Rak koji joj je izgrizao srce bio je u ovom: punih se pet godina osjećala čistom kao anđeo! Ljubila je, bila je sretna i nije se ni najmanje ogriješila o vjernost. Ova lijepa i čista ljubav sad će se okaljati. Njezin duh nije postavio opreku između njezina lijepoga, nepoznatog života i njezina budućega nečistog života. To kod nje nije bio ni račun ni poezija, ona je bila pod utjecajem neizrecivog

gospođi rekla da bih bila posljednja među posljednjima, obična curetina, kad vas ne bih voljela, jer je vi izvlačite iz pakla... Kad jednom ne bude više imala briga, upoznat ćete je u pravom svjetlu. Među nama, vama mogu reći: ove noći, kad je toliko plakala... što četel čovjeku je stalo do poštovanja onoga muškarca koji te namjerava uzdržavati... nije vam se usudila to sve kazati... htjela je pobjeći.

— Popjeći! — povikne barun, koga je uplašila ta misao! — A pursa, pursa! Iti, Liti ja ne tođem sat unutra... Ali, ta ja nju fitim na broSORA... to pi meni talo hraprost...

Estera se nasmiješi gospođinu de Nucingenu kad je prolazio mimo kuće, a on je tromo odlazio govoreći u sebi:

— To je jetna angell

Evo što je Europa učinila da postigne taj nemogući rezultat. Oko dva i pol sata Estera se obukla kao kad je očekivala Luciena. Bila je dražesna. Kad ju je Prudence takvu vidjela, reče joj pogledavši na prozor:

— Eno gospodina!

Jadna djevojka skoči k prozoru, jer je mislila da će ugledati Luciena, a vidjela je Nucingena.

— Oh! Kako me mučiš — reče ona.

— Samo mi je to sredstvo preostalo kako bih izazvala dojam kao da poklanjate pažnju ovom jadnom starcu koji će platiti vaše dugove — odgovori Europa — jer će sad svi biti isplaćeni.

— Kakvi dugovi? — povikne to stvorenje, koje je samo na to mislilo da zadrži svoju ljubav koju su mu rstrašne ruke otimale.

— Oni što ih je gospodin Carlos načinio za gospođu.

— Kako! Imamo gotovo već četiri stotine pedeset tisuća franaka!

— poviče Estera.

— Imate ih još za stotinu pedeset tisuća franaka. No barun je sve to lijepo primio... Želi vas odvesti odavle i smjestiti vas u »jetan mali palača«... Boga mi! Niste nesretni! Na vašem mjestu, budući da ste tom čovjeku napipali pravu žilu, čim zadovoljite Carlosa, ja bih sebi isposlovala od njega da mi dade kuću i rente. Gospođa je uistinu najljepša i najdražesnija žena koju sam ikad vidjela, ali rugoba dolazi tako brzo! Ja sam bila lijepa i svježa, a pogledajte me sada!... Imam dvadeset tri godine, gotovo sam toliko stara kao i gospođa a izgledam za deset godina starija... Dovoljna je jedna

To je izrekao s tako istinskim naglaskom da je jedna Estera podigla oči prema tome starcu s tolikom samilosti te je gotovo poludio. Zaljubljeni se jednako kao i mučenici osjećaju kao braća u mukama. Ništa se na svijetu tako dobro ne razumije kao dvije jednake boli.

— Jadni čovjek — reče ona — on ljubi!

Kad je barun čuo te riječi, kojih je smisao krivo razumio, krv mu navre u žile i osjećao je kao da udiše nebeski zrak. U svojoj starosti milijunaši plaćaju takav osjećaj tolikim zlatom koliko ga žena od njih traži.

— Ja fas lubim, toliko kao moja kćer! — reče on — i ja osećam to ofde — nastavi on stavivši ruku na srce — ta ja fas možem fidet zamo sretna.

— Kad biste htjeli biti isamo moj otac, od srca bih vas ljubila, ne bih vas nikad napuštala, i opazili biste da nisam zla žena, ni potkupljiva, ni pohlepna kako se ovaj čas činim...

— Fi počinila male gluposti — nastavi barun — kao sfi lepi šeni, to je sfe. Nemojmo fiše o tom goforit. Naš je sfanje sazlušit sa fas nofac. Putiti zretna: ja rado hoćem pit nekoliko tana faša odac, jer ja rasumim da ze fi morate nafiknut na moja gostur.

— Zaista!... — usklikne ona i ustane te skoči Nucingenu na koljena i rukom ga ogrli oko vrata i privine se uz njega.

— Saizda! — odgovori on i pokuša se nasmiješiti.

Ona ga poljubi u čelo, vjerovala je u nemogući kompromis: ostati čista i vidjeti Luciena... Tako je nježno milovala bankara da je opet izgledala kao Torpille. Tako je apčinila starca da joj je obećao da će ostati otac četrdeset dana. Ovih je četrdeset dana bilo potrebno da se domogne kuće u ulici Saint-Georges i da je uredi.

Ali kad je opet bio na ulici i kad se vraćao kući, barun je u sebi rekao:

- Ja zam jetan putala!

I zaista, ako je u Esterinoj prisutnosti postao dijete, navukao je opet, kad je bio daleko od nje, na se svoju risovu kožu, baš kao što ie louer⁴⁶ ponovo zaljubio u Angeliku, kad nema više ni pare.

- Jetan pola milion i još ne snati, kakaf ima noga, to je prebetasto!

Ali fala poku nitko ne pute niš o tom snala — govorio je dvadeset dana nakon taga.

I stvorio je dobre odluke da će prekinuti s takvom ženom koju

Sjaj i bijeda kurtizana

osjećaja neizmjerne snage: od bijele postajala je crna, od čiste nečista, od plemenite besramna. Ona je svojom voljom postala bijela kao hermelin, pa joj se stoga moralna prljavost činila nesnosnom. Stoga joj je u glavu sunula misao da se baci kroz prozor kad joj je barun prijetio svojom ljubavlju. Luciena je bezgranično ljubila, i to takvom ljubavlju koja je krajnje rijetka kod žena prema muškarcu. Žene koje govore da ljube najvećom ljubavlju, koje često i misle da ljube, plešu, igraju valcer, očijukaju s drugim ljudima, kite se za društvo i traže u njemu požudne poglede. Estera je međutim bez ikakve žrtve stvorila čudo prave ljubavi. Ona je ljubila Luciena punih šest godina onako kako ljube glumice ili milosnice, koje baš zato što su se valjale u blatu i u nečistoći upravo žedaju za plemenitošću i predanošću prave ljubavi, i koje onda isključivo za nju žive. (Ne mora li se izmisliti posebna riječ, koja bi izrazila pojam kojemu tako izvanredno rijetko odgovara njegova stvarnost?) Nestali narodi, Grčka, Rim i Istok, uvijek su ženu zatvarali. Žena koja ljubi trebala bi se sama od svoje volje zatvoriti. Onda se može shvatiti što je Esteru spopala neka moralna bolest kad je izlazila iz one začarane palače u kojoj se odigrala ona svečanost, ona poema, pa da uđe u onaj »mali palača« hladnoga starca. Kako ju je nagonila ona željezna ruka, ona je bila zagrezla u besramnost do pola tijela, prije nego je samo mogla razmisliti, ali sad je već dva dana razmišljala o tome i osjećala je smrtnu studen u srcu. Na ove riječi »svršiti na ulici« ona naglo ustane i reče:

— Svršiti na ulici?... ne, radije svršiti u Seini...

— U Seini?... a gospodin Lucien?... — upita Europa.

Ova jedina riječ baci Esteru u njezin naslonjač, u kome je ostala sjediti, i zagledala se u ružu na sagu. Glava joj je gorjela, oči joj nisu smogle suza. U četiri sata Nucingen je našao svoga anđela kako je zaronio u onaj ocean misli i odluka kojima se obično podaju ženske prirode, iz kojih se bude riječima koje su nerazumljive onima što se nisu bavili takvim mislima.

— Rasfêtriti se, moj lepa — reče joj barun i sjedne pokraj nje.

— Fi ne butete fiše tušna... Ja zebe putem zborasumila z Ešenie, i sa jetan mezec fi butete napuzdila ofaj stan, ta uđete u jedan mali palača... Ah! kako lepi ruka!... Tajte ta ja nju polubim. (Estera je pustila da joj primi ruku kao što pas daje svoju šapu.) — Ah! fi tajete ruka, ali ne zrce... a ja zrce lubim...

Ljubavi i o neobuzdanoj raskoši njegove kuće. Kad je vidio da se tako dao na glas i da mu se rugaju, jadnoga baruna spopade bijes koji se može lako zamisliti i dobije tako čvrstu volju koja je bila jednaka bijesnoj strasti u njegovu srcu. Zaželio je da poslije posve-tne svečanosti skine također sa sebe odijelo kao plemeniti otac i da primi nagradu za tolike žrtve. Kako mu je Torpille neprestano izmicala, odluči da dopisivanjem raspravi stvar o svojoj ženidbi, ne bi li od Torpille dobio kakvo pismeno obećanje. Bankari vjeruju samo u mjenična pisma. Prvih dakle dana ove godine ris rano ustane, zatvori se u svoju radnu sobu i počne sastavljati ovo pismo, koje je pisao u dobrom francuskom jeziku, jer je on pisao dobrim pravopisom, makar je loše izgovarao:

»Draga Estero, cvijete mojih misli i sreće moga života, kad sam vam rekao da vas ljubim kao što volim svaju kćer, varao sam vas i varao sam sebe. Htio sam vam tako samo izraziti svetost svojih osjećaja, koji nisu slični nijednom od onih čuvstava što su ih ljudi osjetili, u prvom redu zato što sam ja starac, a zatim što nikad još nisam ljubio! Toliko vas volim da vas ne bih manje volio kad biste me stajali moje imovine. Budite pravedni! Većina ljudi u vama ne bi gledala anđela kao ja: ja nikad nisam bacio pogled u vašu prošlost. U isti mah vas ljubim kao svoju kćer Augustu, koja je moje jedino dijete, i onako bih volio svoju ženu da me je mogla ljubiti. Ako je sreća jedino opravdanje zaljubljenom starcu, pitajte se ne igram li smiješnu ulogu? Od vas sam sebi stvorio utjehu i radost svojih starih dana. Dobro vam je poznato da ćete do moje smrti biti tako sretni kako samo žena može biti sretna, a znate i to da ćete poslije moje smrti biti tako bogati te će vašoj sudbini zavidjeti mnogo žena. Od svih poslova koje sam učinio otkad sam imao sreću da s vama govorim, vaš se dio unaprijed povisuje i vi ćete imati svoj račun (konto) u kući Nucingen. Za nekoliko ćete dana ući u kuću koja će prije ili

kasnije biti vaša, ako vam se sviđa. No, hoćete li još uvijek u njoj primati svoga oca, kad budete mene primali, ili ću konačno biti sretan?... Oprostite mi što vam ovako otvoreno pišem. Kad sam u vašoj blizini, nemam više odvažnosti i suviše tad osjećam da ste moja gospodarica. Nemam namjere da vas vrijeđam, želim vam samo reći koliko patim i kako je okrutno u mojoj starosti što toliko moram čekati kad mi svaki dan oduzima nade i užitke. Nježnost

Sjaj i bijeda kurtizana

je tako skupo kupio. No kad se nalazio u Esterinoj prisutnosti, utrošio je cijelo vrijeme, koje je trebalo posvetiti za to da popravi surovost svoga nastupa.

— Ja ne putem mokla — govorio je on na kraju mjeseca — piti fečna odac!

Potkraj mjeseca prosinca 1829., tik prije nego se Estera trebala nastaniti u maloj palači u ulici Saint-Georges, barun je umolio du Tilleta neka tamo odvede Florinu, da vidi je li sve u skladu s Nu-cingenovim imutkom, jesu li umjetnici kojima je bilo naloženo da načine krletku dostojnu ove ptice ostvarili one riječi »mali palača«. Svi pronalasci koje je raskoš prije revolucije iz 1830. godine bila izumjela stvorili su od ove kuće tip dobra ukusa. Graditelj Grin-dot je ovdje stvorio remek-djelo svoga talenta kao dekorater. Novo uređeno mramorno stubište, štukaturni radovi, sukna, umjereno upotrijebljene pozlate, najmanje pojedinosti, kao i veliki učinci nadmašivali su sve što je vijek Louisa XV stvorio u Parizu u toj vrsti.

— To je moj san: to i vrlina — reče smiješeći se Florine.

— A za koga si se bacio u tolike troškove? — upita ona Nucingena.

— Je li to djevica koja je pala s neba?

— To jetan šen koji uslijeće kore — odgovori barun.

— Još jedan način da se postaviš u pozu Jupitera odvrati glumica.

— A kad ćemo je vidjeti?

— Oh! na dan kad budemo slavili posvetu — usklikne du Tillet.

— Prije ne!... — odgovori barun.

— Trebat ćemo se za svečanost dobro iskefati, utegnuti i nakititi

— odvrati Florine. — Oh! koliko će gospođe zadati muke svojim šveljama i vlasuljarkama za tu svečanost... A kada?

— Ja nizam kospotar toga.

— To mi je žena!... — usklikne Florine. — Oh! kako bih je voljela vidjeti!

— I ja dagođer — odvrati prostodušno barun.

— Kako, kuća, žena, pokućstvo, sve će biti novo?

— Čak i bankar — reče du Tillet — jer mi se moj prijatelj čini vrlo mlad.

— Pa i treba — reče Florine — da se vrati u svoju dvadesetu godinu, barem za trenutak.

Prvih dana godine 1930. svi su u Parizu govorili o Nucingenovoj

rečenicu koja je na čast Scribu postala poslovicom: »Kupite moga medvjeda«⁴⁷.

Četvrt sata kasnije, budući da ju je pekla savjest, napiše ovo pismo:

»Gospadine barune,

Nemojte ni najmanje pažnje poklanjati pismu što ste ga od mene dobili. Bila me spapala luda narav moje mladosti. Oprostite zbog njega, gospodine, jadnoj djevojci koja mora biti ropkinja. Nikad nisam tako jako osjećala ogavnost svoga položaja kao onaj dan kad su me vama predali. Vi ste platiti, ja sam dužna. Ništa nije svetije nego dugovi sramote. Nemam prava likvidirati tako da se bacim u Sein. Tim strašnim novcem, koji je samo s jedne strane dobar, uvijek se ne može neki dug platiti: radite sa mnom što znate. Želim jedne jedine noći platiti sve svote koje su založene na ovaj kobni čas, i sigurna sam da jedan sat užitka sa mnom vrijedi milijune, to više što će to biti jedini i posljednji. Nakon toga ću biti slobodna i moći ću se rastati sa životom. Poštena žena ima mogućnost da se podigne iza pada, dok mi, mi padamo preduboko. Stoga je moja odluka tako čvrsta te vas molim da ovaj list sačuvate kao svjedočanstvo za uzrok smrti one koja se za jedan dan zove Vaša odana Estera«.

Kad je ovaj list otišao, Estera se pokaje. Deset časaka kasnije napiše treće pismo:

»Oprostite, dragi barune, evo me opet. Nisam željela ni da vam se rugam ni da vas vrijeđam. Želim vas samo navesti na to da razmislite o ovoj jednostavnoj primjedbi: ako ostanemo u odnosu oca prema kćeri, imat ćete slab užitak, ali trajan. Ako zahtijevate da se izvrši ugovor, oplakivat ćete me. Ne želim vam duže dosađivati: onaj dan kad umjesto sreće izaberete užitak bit će za me posljednji. Vaša kći Estera«.

Kod prvoga pisma baruna spopadne onakva hladna srdžba koja može milijunaša usmrtniti. Pogleda se u ogledalo i pozvoni.

moga vladanja jest uostalom jamstvo za iskrenost mojih namjera. Jesam li ikad postupao kao vjerovnik? Vi ste kao utvrda, a ja više nisam mladić. Vi odgovarate na moje žalbe da se radi o vašem životu, i ja vam vjerujem kad vas slušam, ali ovdje zapadam opet u svoju crnu tugu i u sumnju, koje sramote i jedno i drugo. Vi ste mi se činili tako dobri, tako čisti kako ste i lijepi, ali vi se naslađujete time što razarate moje uvjerenje. Sudite sami¹. Govorite mi da imate strast u svom srcu, neumoljivu strast, a odbijate da mi povjerite ime onoga koga ljubite... Je li to prirodno? Vi ste od prilično jakog čovjeka stvorili nečuveno islaboga čovjeka... Vidite, dokle sam dospio. Poslije pet mjeseci primoran sam da vas upitam kakvu sudbinu namjenjujete mojoj ljubavi? I još moram znati kakvu ću ulogu igrati kad posvete vaše kuće. Novac nije ništa za mene, kad se radi o vama. Neću biti tako glup da bih u vašim očima načinio zaslugu od onoga što prezirem, ali ako moja ljubav nema granica, moja je imovina ograničena, i ja do nje držim samo zbog vas. Pa ako bih vam dao sve što imam, i time kao siromah mogao postići vašu ljubav, radije bih bio siromah a da me ljubite, nego bogat pa da me prezirete. Vi ste me, draga moja Estero, tako jako promijenili da me više nitko ne prepoznaje: platio sam deset tisuća franaka za jednu sliku Josepha Bridaia, jer ste mi rekli da je talentiran a nepoznat čovjek. I svim siromasima što ih susrećem dajem pet franaka u vaše ime. No, a što traži jadni starac, koji se smatra vašim dužnikom kad mu iskažete čast da štogod od njega primite?... Želi samo jednu nadu, i to kakvu nadu, veliki Bože! Nije li to prije sigurnost da od vas nikad više ne postignem nego što moja strast od vas dobije? No žar će moga srca pomoći vašem okrutnom nećkanju. Vidite da sam pripravan da se pokorim svim uvjetima što ih postavljate mojoj sreći, mojim rijetkim užicima, no bar mi recite da ćete onoga dana kad preuzmete posjed svoje kuće prihvatiti srce i ropstvo onoga koji se smatra za ostatak svaga života

Vašim robom Frederic
de Nucingen«.

— Ah] kako mi dosađuje, ta milijunaška kesa! — usklikne Estera, koja je opet postala milosnicom.

Uzme listovni papir i napiše, koliko je papir dopuštao, glasovitu

kao gospoda Cornel? Buffon je bio nespretan, Newton nije nikad bio zaljubljen, Byron je jedva koga ljubio osim sebe, Rousseau je bio mračan i gotovo lud, La Fontaine je bio rastresen. Kad je ljudska snaga jednako podijeljena, stvara samo glupane osrednje nadarene, a kad je nejednako podijeljena, stvara one neskladnosti kojima se daje ime »genij«, i one bi u vidljivu svijetu izgledale kao nakaze. Isti zakon vlada tijelom: savršenu ljepotu gotovo uvijek prati hladnoća ili glupost. Ako je Pascal u isti mah veliki geometar i veliki pisac, ako je Beaumarchais bio veliki poslovni čovjek, ako je Zomet⁴⁸ bio pravi dvorjanik, ovi rijetki izuzeci samo potvrđuju pravilo o stručnim sposobnostima. U sferi spekulativnog računanja bankar dakle razvija toliko duha, okretnosti, lukavosti ili darovitosti koliko spretan diplomat u sferi nacionalnih interesa. Kad bi bankar izvan svoga ureda još bio znamenit, bio bi velik čovjek. Ako bi se Nucingen spojio s knezom de Lignon, s Mazarinom s Dide-rotom, to bi bila gotovo nemoguća ljudska formula, a ipak se ona zvala Periklo, Aristotel, Voltaire i Napoleon. Sjaj carskoga sunca ne smije činiti krivo tomu čovjeku kao privatniku, car je imao cara, bio je obrazovan i duhovit. Gospodin de Nucingen je bio isamo bankar i izvan svojih računa nije imao nikakva pronalazačkog dara, kao ni najveći dio bankara, i vjerovao je samo u sigurne vrijednosti. U pitanjima umijeća bio je dovoljno pametan, te se zlatom u ruci obraćao na različite stručnjake: uzimao je najboljega graditelja, najboljega kirurga, najvećega poznavatelja slikarstva i kiparstva, najvještijega odvjetnika, čim se radilo o tom da se sagradi kuća, da se nadzire zdravlje, da se kupi kakva rijetkost ili kakvo imanje. Ali budući da nema zaprisegnutih stručnjaka za spletke ni poznavalaca ljubavi, bankar zlo prolazi kad ljubi i u velikoj je neprilici u postupku sa ženom. Nucingen nije pronašao ništa bolje nego ono što je bio učinio: dao je nekom muškom ili ženskom Frontinu novaca da radi i da misli umjesto njega. Gospođa de Saint-Esteve je jedina mogla iskoristiti sredstvo što ga je barunica pronašla. Bankar se gorko pokajao što se posvadio s tom ogavnom trgovkinjom odjeće. Budući da se pouzdavao u privlačnost svoje blagajne i u umirujuća sredstva koja su nosila potpis ministarstva financija, ipak je pozvonio svom sobaru i rekao mu neka se u ulici Neuve-Saint-Marc propita za onu groznu udovicu i neka je zamoli da dođe. U Parizu se krajnosti sastaju preko strasti. Opačina u njemu neprestano spaja

— Jetan gupelj sa nogi!... — vikne on svome novom sobaru. Dok je kupao noge, dođe drugi list. Pročita ga i padne u nesvijest. Milijunaša su odnijeli u krevet. Kad se novčar osvijestio, gospoda de Nucingen je sjedila uz podnožje kreveta.

— Ta djevojka ima pravo! — reče mu ona. — Zašto hoćete kupiti ljubav?... Zar se ona prodaje na sajmu? Pokažite mi svoj list. Barun joj dade različite koncepte što ih je sastavio. Gospođa de Nucingen ih pročita smiješeći se. Dođe i treće pismo.

— To je neshvatljiva djevojka! — poviče barunica kad je pročitala posljednji list.

— Sta ta ratim, gospoja? — upita barun svoju ženu.

— Čekati.

— Čekati? — nastavi on — prirota je nezmiljen.

— Slušajte, moj dragi — reče barunica — konačno ste postali odlični prema meni, dat ću vam dobar savjet.

— Ti topar šen! — reče on. — Brafiti tukofi, ja blatim.

— To što vam se dogodilo kad ste primili pisma od te djevojke dira ženu više nego potrošeni milijuni i sva pisma, ma kako bila lijepa. Nastojte da ona ovo dozna, neizravnim putem, možda ćete je imati! I... neka vas ne peče savjest, neće zbog toga umrijeti — reče ona mjereći svoga muža od glave do pete.

Gospođa Nucingen nije imala ni pojma o *biću bludnica*.

— Kako gospoja te Nišingen ima puno duh! — reče u sebi barun kad ga je njegova žena ostavila sama.

Ali što se više barun divio tom oštroumnom savjetu koji mu je barunica netom bila dala, to je manje nalazio način kako da se njime posluži. Nije se samo smatrao glupim nego je to i sebi govorio. Premda je tupoglavost novčara postala gotovo poslovičnom, ona je samo relativna. Isto je sa sposobnostima našega duha kao i s vještinama našega tijela. Plesač ima svoju snagu u nogama, kovač svoju u rukama, trhonoša se vježba u tome da nosi terete, pjevač obrađuje svoje grlo, pijanist jača svoje zglavke na ruci. Bankar se navikava na to da smišlja poslove i da ih proučava, da pokreće kamate, kao što se pisac vodvilja vježba u tom da sastavlja situaciju, da studira sadržaje i da pokreće osobe. Ne smije se od baruna de Nucingena tražiti duha u razgovoru, kao što se ne smiju zahtijevati pjesničke slike u sudovima matematičara. Koliko se u nekoj epohi nađe pjesnika koji bi bili ili pripovjedači ili duhoviti u životnom saobraćaju

nadzirem Eugeniju i gospođu.

— Ne rati ze o tom — reče barun. — Ja ne možem tako taleko toči, ta fi pila kospotar i mene fuku sa noz...

— Kao budalu — prekine ga Azija. — Vi ste druge vukli za nos, tata, a sad vas ta mala čvrsto drži i bezobrazno postupa s vama. Bog je pravedan!

— Brafetan? — reče barun.— Ja tepe nizam bosfala da čujem moralna propofet.

— E! moj sinko, malo morala nimalo ne škodi. To je sol života za nas, kao što je opačina za pobožne ljude. Jeste li bili velikodušni? Platili ste njezine dugove.

— Ta — reče jadno barun.

— Dobro. Također iste iskupili njezine stvari, to je još bolje, ali dopustite, to nije dosta: tim još ona ne može ništa početi, a ovi stvorovi vole rasipati...

— Ja njoj bripraflijam jetan iznenađenje, u ulica Sainte-Chorches... Ona to sna — reče barun. — Ali ja ne možem bit putala.

— Ostavite je onda...

— Ja bojim ta pi ona mene pustila otići! — poviče barun.

— A mi želimo ipak nešto za svoj novac, moj sinko? — odgovori Azija.

— Slušajte. Vi ste operušali građanstvo za sve te milijune, moj mali! Govori se da ih imate dvadeset i pet.

Barun se nije mogao suspregnuti da se ne nasmiješi.

— Treba dakle dati jedan...

— Ja pih ga rato tala — odgovori barun — ali čim pih ja njeka tala, od mene pi trašili jetna truki milion.

— Da, razumijem — odvrati Azija — vi ne želite reći B, jer se bojite da bi to išlo do Z. Estera je međutim čestita djevojka...

— Jetan frlo bošten tefojka! — povikne barun — ona se takako hoće potati, kao što se blaća dug.

— Ukratko, neće da bude vašom ljubavnicom, to joj je odvratno. I ja to razumijem. To je dijete uvijek udovoljavalo svojim hirovima. Kad je neka žena poznavala samo mladiće, malo mari za starca... Niste lijepi, debeli ste kao Louis XVIII. i priglupi kao svi oni koji miluju novac umjesto da se zanimaju za žene. No, ako vam nije tako k srcu priraslo šest stotina tisuća franaka — reče Azija

— ja preuzimam na sebe da od nje za vas stvorim sve što želite da bude.

Sjaj i bijeda kurtizana

bogataša i siromaha, velikoga i maloga. Ondje carica pita za savjet gospođicu Lenormand. I veliki vlastelin ovdje uvijek od stoljeća do stoljeća nalazi jednoga Ramponneaua⁴⁹. Novi se sobar vrati tek dva sata kasnije.

— Gospodine barune — reče on — gospođa je de Saint-Esteve upropaštena.

— Ah to polje! — reče veselo barun — imam nju u rukama.

— Ta dobra žena, čini se, rado igra karte — nastavi sobar. — Osim toga nalazi se pod vlašću nekoga maloga glumca iz kazališta u okolini, koga iz pristojnosti smatra svojim kumčetom. Čini se da je odlična kuharica, traži mjesto.

— Ofi frazi potrećeni geniji imaju deset načine saratit nofac i sto načine potrožit njega — reče u sebi barun a da nije slutio da se sreo s Panurgeom.

Ponovo pošalje svoga slugu u potragu za gospodom de Saint-Esteve, ali je ona tek sutradan došla. Kako ga je Azija ispitivala, novi je sobar pripovijedao ovoj špijunki kako su strašno djelovala pisma što ih je pisala ljubavnica gospodina baruna.

— Gospodin barun sigurno jako ljubi tu ženu — reče na završetku taj sobar — jer malo da nije umro. Ja sam mu dao savjet neka više ne ide k njoj i uskoro će vidjeti kako mu se umiljava. Žena koja, kako se pripovijeda, stoji gospodina baruna već pet stotina tisuća franaka, bez onoga što je utrošila u malu palaču u ulici Saint-Ge-orges! Pa ta žena hoće samo novaca i samo novaca! Kad je gospođa barunica izlazila od gospodina, rekla je smijući se: »Ako tako dalje pođe, zbog te ću djevojke postati udovicom«.

— Vraga! — odgovori Azija — ne smije se zaklati kokoš koja nese zlatna jaja.

— Gospodin se barun još samo uzda u vas — reče sobar.

— Ah, kako se ja razumijem u to da predobijem žene...

— Izvolite — reče sobar naklonivši se toj tajnoj sili.

— No — reče lažna Saint-Esteve kad je ponizno ušla k bolesniku — gospodin barun ima dakle nekih malih poteškoća? što ćete! Svakoga pogađaju onamo gdje je najslabiji. I ja sam doživjela nesreću. U dva mjeseca kolo sreće se čudno za me okrenulo, i evo tražim mjesto... Ni vi ni ja nismo bili pametni. Kad bi me gospodin barun htio primiti u svojstvu kuharice kod gospođe Estere, imao bi u meni najodaniju među najodanijima, i bila bih mu vrlo korisna da

u prvoj stotini tisuća franaka... u roku od osam dana na ovaj ćete način prevaliti velik dio puta.

— Ja putem blatila zdo dizuć vranak...

— U drugom tjednu — nastavi Azija praveći se kao da nije čula tu žalosnu rečenicu gospoda će se zbog svega ovoga odlučiti da napusti svoj mali stan i da se smjesti u palaču koju joj nudite. Kad vaša Estera jednom opet vidi svijet, kad opet nađe svoje nekadašnje prijateljice, željet će da blista, primat će goste u svojoj palači! To je u redu... Još sto tisuća franaka! Nego! u svojoj ste kući, Estera je kompromitirana... ona je vaša. Preostaje još samo malenkost, kod koje vi igrate glavnu osobu, stari slone! (Kako samo gleda ta debela grdoba!) Dobro, ja je preuzimam na se! — četiri stotine tisuća franaka... Ah! moj debeljko, tek sutra treba da ih daš... Nije li to pošteno? Ja imam više povjerenja u tebe nego ti u mene. Ako gospođu nagovorim da se pokaže kao vaša ljubavnica, da se izvrgne sramoti, da prihvati sve što joj nudite, i to već danas, smatrat ćete me sigurno kadrom da je dovedem dotle da vam dopusti prijelaz preko Velikoga svetog Bernarda. A to je teško, vidite!... da bi vaše topništvo prošlo, potreban je tu naporan rad kao za prvoga konzula u Alpama.

- A saždo?

- Njezino je srce puno ljubavi, »rasibus« (posvema), kako kažete vi koji znate latinski — odgovori Azija. — Ona se smatra kraljicom od Sabe, jer se okupala u žrtvama što ih je podnijela za svoga ljubavnika... hir koji sebi takve žene zabijaju u glavu! Ah! moj mali, morate biti pravedni, lijepo je to! Ta bi komedijašica umrla od žalosti kad bi vam pripadala, a ja se tome ne bih čudila. No što me bodri — to vam kažem da vas osokolim — jest to da ona u sebi ima dobru podlogu bludnice.

- Di imaš — reče barun, koji je Aziju slušao u dubokoj šutnji i pun divljenja — genij pokfarenosti kao što ja imam genij sa banka.

- Jesmo li se sporazumjeli, moje janješce? — upita Azija.

- Recimo pedezet dizuć vranak mezdo zdo dizuć... I ja putem tala petzdo dizuć na tan isa moj pobeđa.

- Dobro, idem na posao — odgovori Azija. — Ah! možete doći!

- nastavi Azija s dubokim poštovanjem. — Gospodin će naći go spodu tako meku kao vosak, a možda i raspoloženu da vam bude ugodna.

— Žest zdo disuć vranakl — povikne barun i lečne se. — Esder me gosta feć jetna milion!....

— Sreća zaista vrijedi šest istotina tisuća franaka, moj debeli pokvarenjačel Vi poznate ljude našega doba koji su sigurno spiskali više od jednog i dva milijuna sa svojim ljubavnicama. Ja, štoviše, poznam žena koje su stajala života, zbog kojih im je bila glava u torbi... Vi znate za onoga liječnika koji je otrovao svoga prijatelja... On je htio biti bogat da usreći neku ženu.

— Ta — ja snam, ali premta zam sakupljen, ja nizam pudala, parem ne ofte, jer kad ja nju fitim, ja pih njoj tala moj liznica...

— Slušajte, gospodine barune — kaže Azija i postavi se u pozu kao Semiramida⁵⁰ — vas su već dobro operušali. Ne zvala se Saint-Estevom, u poslovima, razumije se, ja sam uz vas.

— Topro!... Ja tebe putem nagratit.

— Vjerujem, jer sam vam pokazala da se znam osvetiti. Međutim, znajte ovo, tata — reče ona i pogleda ga stračnim pogledom — ja imam sredstava da vam oduzmem gospođu Esteru tako lako kao što se ugasi svijeća. A ja poznam svoju malu. Kad vas ta mala nesreća jednom usreći, bit će vam potrebija nego što vam je sada. Dobro ste me platili. Istina, učinili ste to teška srca, ali ste ipak dali novac. Ja sam opet ispunila svoje obaveze, zar ne? Dakle dobro, želim vam predložiti jednu pogodbu.

— Ta fitimo]

— Postavit ćete me kod gospođe za kuharicu, uzet ćete me na deset godina, imat ću plaće tisuću franaka, posljednjih pet godina platit ćete mi unaprijed... mala kapara, dakakol Kad jednom budem kod gospođe, znat ću je nagovoriti na sljedeće ustupke. Dat ćete joj na primjer dopremiti dražesnu haljinu od gospođe Auguste, koja pozna gospođin ukus i kroj, i izdat ćete nalog da nova kola budu u četiri sata pred vratima. Poslije burze sjest ćete do nje i odvesi ćete se na šetnju u Bulonjsku šumu.

Na ovaj će evo način ova žena pokazati da je vaša ljubavnica, ob-vezat će se pred licem cijeloga Pariza... — Sto tisuća franaka... Večerat ćete s njom (ja se razumijem u to da dobro spremim takve večere), odvest ćete je na kakvu predstavu, u Varietes, u prvu ložu, i sav će Pariz tad reći: »Eno onoga staroga lupeža Nucingena sa svojom ljubavnicam...« Laskavo je kad netko pobudi takvo mišljenje. Sve su ove prednosti —ja sam dobra žena — obuhvaćene

uvaženoga, sretnoga, onoga života i jame pune vode, mulja i šljunka, kamo se htio baciti kad sam ga susreo. Kuća Grandlieu traži od ovoga dragog djeteta zemljište od milijun franaka, prije nego mu isposluje naslov markiza i nego mu podmetne onu dugu motku što se zove Clotilde, pomoću koje će doći na vlast. Zahvaljujući nama dvoma Lucien je mogao doći do majčinskog zamka, staroga dvorca de Rubempré, koji nije bogzna što stajao — trideset tisuća franaka. No njegov je odvjetnik spretnim pregovorima napokon uspio da mu pripoji za jedan milijun zemljišta, na što smo platili trista tisuća franaka. Dvorac, troškovi, nagrade svima koje smo poslali da ljudima u onom kraju prikriju tu stvar pojeli su ostatak. Imamo doduše sto tisuća franaka u dionicama, koje će za nekoliko mjeseci vrijediti dvjesto do trista tisuća franaka, ali će ostati još ipak četiri stotine tisuća franaka da se plati... Za tri dana Lucien se vraća iz Angoulema, kamo je otišao jer ne smije pasti u sumnju da je našao svoj imutak valjajući se po vašim strunjačama.

— Oh! ne — reče ona i divno podigne oči.

— Pitam vas, da li je to pravi čas da se barun uplaši — reče on mirno. — A prekjučer je gotovo umro vašom krivicom. Onesvijestio se kao žena kad je pročitao vaše drugo pismo. Imate odličan stil, čestitam vam. Da je barun umro, što bi bilo od nas? Kad Lucien izide iz crkve Svetog Tome Akvinskog kao zet vojvode de Grandlieu, ako vas je volja da se bacite u Sein... e, onda, moja ljubavi, ja ću vam pružiti ruku da zajedno naglavice skočimo u nju. To je također jedan način da se svemu učini kraj. No promislite malo! Ne bi li bilo bolje živjeti i od časa do časa u sebi govoriti: »Kako sjajna sudbina, kako sretna porodica...« jer će biti i *djece*... djece!... Jeste li ikada mislili na užitak da gladite rukama kosu njegove djece? I' stera zatvori oči i lako se naježi.

— A onda, kad čovjek vidi zgradu takve sreće, u sebi veli: »To je moje djelo!«

Nastane mala stanka, a za to su se vrijeme ova dva bića gledala.

— Eto, to sam pokušao učiniti od jednoga očajnika koji se htio baciti u vodu — nastavi Carlos. — Jesam li sebičnjak? Tako se ljubi! Tako se netko žrtvuje samo za kraljeve. A ja sam Luciena okrunio za kralja! Pa makar bi me zakovali ostali dio moga života u moje stare lance, čini mi se da bih u njima mogao biti miran kad bih u sebi rekao: »On je na plesu, on je na dvoru!« Moja bi duša i moje

— Iti, iti, topra šen — reče bankar trljajući ruke. ^{seDj}: I pošto se nasmiješio toj užasnoj mulatkinji, reče

— Kako je topro imati puno nofac! ^I vodstvo svojih I skoči s kreveta, ode u ured i preuzme vesela src[^] poslova. [^] što ju je Nu-

Ništa za Esteru nije moglo biti kobnije nego odlul[^]. ^{kaeJ se Dran}ila cingen stvorio. Jadna je kurtizana branila svoj živc^{T ^u} nazvao pre-protiv nevjernosti. Carlos je tu tako prirodnu obr[^]a opreza u ta-nemaganjem. Sad je Azija sa svim potrebnim mjer[^] razgovor imala kvom slučaju otišla Carlosu da mu priopći kakav j^{^L_#} toga čovjeka s barunom i koliko je koristi iz toga izvukla. Srdž ^{^e u} kolima sa bila je tako strašna kao i on, sam. Odmah se odv^{^ u} vežu. Još zastrim prozorima k Esteri i dade da kola uđu sa[^] »fitelj i pojavio sav blijed penjao se stubama ovaj dvostruki krivotv^{.e} pogledala se pred tom jadnom djevojkom. Stajala je, i kad ^{^Ae.} pala je u svoj naslonjač kao da su joj se noge polort^{^o} svem tijelu.

— Što vam je, gospodine? — upita ga ona dršćući ^r

— Pusti nas same, Europo — reče on sobarici. ^I gledalo svoju Estera je gledala ovu djevojku kao što bi dijete ^{bi*} majku, kojoj ga je kakav ubojica otimao da ga ubij^{^*}. Carlos kad se

— Znete li kamo ćete otpremiti Luciena? — nastanašao nasamo s Esterom. ^I idila pogledati

— Kamo? — upita ona slabim glasom, kad se u[^] svoga krvnika.

— Onamo odakle ja dolazim, moj dragulju¹. ^{*-oga} čovjeka.

Esteri se sve smračilo pred očima kad je pogledala

— Na robiju! — doda on tiho. ^I jjiđedi kao krpa.

Estera zatvori oči, ispruži noge, ruke joj klonu, pro^{^7}

Taj čovjek pozvoni. Prudence dođe. [^] gotov.

— Dovedi je k svijesti — reče on hladno — još ni[^] j-,ila prisiljena Šetao se dvoranom i čekao. Prudence-Europa j^{^ j_u j_e} digao s zamoliti gospodina da odnese Esteru u krevet. *O* iznijeti najjače lakoćom koja je odavala atletsku snagu. Trebalo je . kako bi osje-sredstvo što ga ljekarna ima, da Esteru vrati k svijet «' kadra slušati tila svoje patnje. Tek sat kasnije jadna je djevojka b* ^{%/-n} kreveta a ovoga nesenosnoga čavjeka. On je sjedio na pođi* ^a olova, njegov je ukočeni pogled blistao kao dva mlaza usij ^{^,eđu} sjajnoga

— Moje srdašce — nastavi on — Lucien ise nalazi i[^]

anđelima, od kojih je posudila paomu mučeništva povjeravajući im svoj neokaljani život. Ukratko, bila je onako uzvišena kako je morala blistati Marija Stuart kad se opraštala sa svojom krunom, sa zemljom i s ljubavlju.

— Voljela bih da me je Lucien takvu vidio — reče ona i ote joj se pridušeni uzdah. — Sada — nastavi ona drščućim glasom — sad ćemo Ise pretvarati...

Kad je Europa čula tu riječ, ostala je sva zabezeknuta, kao kad bi bila čula anđela kako huli.

— No, što treba da se čudiš ako se pokazujem drukčijom nego što jesam? Ja sam sada samo nečasno i nečisto stvorenje, bludnica, lopuža, i očekujem milorda. Pripravi mi dakle toplu kupelj i spremi mi haljine. Sad je podne, a barun će sigurno doći poslije burze, pisat ću mu da ga čekam, a nadam se da će mu Azija spremiti odličnu večeru. Želim da toga čovjeka posve zaludim... Naprijed, idi, idi, moja kćerko... Smijat ćemo se, to jest radit ćemo.

Sjedne k stolu i napiše ovaj list:

»Moj prijatelju, kad kuharica što ste mi je poslali ne bi nikada bila u mojoj službi, bila bih mogla pomisliti da me namjeravate obavijestiti koliko ste se puta prekjuče onesvijestili kad ste primili moja tri pisma. (Sto ćete, taj sam dan bila vrlo uzrujana, prošla sam još jednom u svojim mislima uspomene na svoj tužni životi) No ja poznam Azijinu iskrenost. Stoga se više ne kajem što sam vas rastužila, jer je to poslužilo da mi pokažete koliko sam vam draga. Mi smo takve, mi jadni prezreni stvorovi: prava nas ljubav više dira nego da smo predmetom mahnitih izdataka. Uvijek sam se bojala da bih bila samo vješalica o koju biste objesili svoje taštine. Smetalo mi je da ne budem ništa drugo za vas. Da, usprkos vašim lijepim uvjerenjima smatrala sam da me držite kupljenom ženom. No sad ćete u meni naći dobru djevojku, dakako uz uvjet da me uvijek pomalo slušate. Ako ovo pismo kod vas može nadomjestiti liječničke recepte, dokazat ćete mi to tako ako dođete poslije burze k meni. Naći ćete pripravnu i nakićenu vašim darovima onu koja se /i cijeli svoj život naziva sredstvom za vaš užitek, Bstera«.

Na burzi je barun Nucingen bio tako veseo, tako zadovoljan, tako

misli slavile slavlje, dok bi moje prnje bile predane nadzornicima tamnice! Vi ste bijedna ženka, ljubite kao ženka! Ali bi ljubav za milosnicu morala biti, kao i za sve pokvarene stvorove, sredstvo da postanu majkom, usprkos prirodi koja vas kažnjava neplodno-šću. Ako bi itko ikad pronašao pod kožom opata Carlosa Herrere osuđenika, što sam nekad i bio, znate li što bih učinio da ne osramotim Luciena? Estera je nekako tjeskobno čekala odgovor.

— Eto — nastavi on poslije male stanke — umro bih kao što Crnci umiru; progutao bih svoj jezik. A vi sa svojim prenemaganjem pokazujete moj trag. Što sam od vas tražio?... da na šest mjeseci, na šest tjedana navučete na se Torpillinu kožu i da se njome služite, kako biste izmamili jedan milijun... Lucien vas neće nikad zaboraviti! Muškarci ne zaboravljaju bića na koja ih podsjeća sreća koju isvako jutro uživaju, kad se bude uvijek kao bogataši. Lucien više vrijedi nego vi... On je najprije Coraliju ljubio, ona je umrla, dobro! No on nije imao čime bi je sahranio, ali nije učinio kao što ste vi malo prije, nije pao u nesvijest, mada je pjesnik, nego je napisao šest bečarskih pjesama, i dobio je za njih tri stotine franaka, kojima je mogao platiti Coralijin sprovod. Imam te pjesme i znam ih napamet. No sad vi pjevajte svoje pjesme: budite veseli, budite ludi! budite neodoljivi i... nezasitni! Jeste li me razumjeli? Nemojte me siliti da vam još više govorim... Poljubite tatu... Zbogom!... Kad je Europa pola sata kasnije ušla k svojoj gospodarici, našla ju je kako kleči pred raspelom u onakvom položaju kao što je najpo-božniji slikar prikazao Mojsija pred grmom na Horebu, da izrazi duboku i potpunu molitvu pred Jehovom. Kad je Estera izmolila svoje posljednje molitve, odrekla se svoga lijepog života, svoje časti koju je sebi stvorila, svoje slave, svojih vrlina i svoje ljubavi. Ustala je.

— Oh! gospođo, više nikad nećete biti takvi! povikne Prudence Servien, jer ju je zadivila uzvišena ljepota njezine gospodarice. Naglo okrene veliko pomično ogledalo, da bi se ta jadna djevojka mogla vidjeti. Oči su joj imale u sebi još malo duše, koja je odletjela na nebo. Lice se Židovkino sjalo. Njezine su trepavice, koje su bile vlažne od suza, premda ih je osušila vatra njezine molitve, bile slične lišću poslije ljetne kiše, sunce čiste ljubavi ih je posljednji put obasjalo. Usne su joj još zadržale kao izraz posljednjih molitava

htjeli učiniti to zadovoljstvo da zovete moju kuharicu »Azijom« a Eugeniju »Europom«. Tako sam zvala sve žene koje su mi služile od prvih dviju što sam ih ikad imala. Ne volim promjene.

— Asija... Europa... — ponovi barun i počne se smijati. Kako fi zmešna; fi imate fantazija... Ja mokla mnoki večeri pojesti prije neko pih jetan guharica prosvala Asija.

— Naše je zvanje da budemo smiješne — reče Estera. — Vidite, zar siromašnoj djevojci ne može biti da joj kuha Azija i da je odijeva Europa, kad vi živite od čitave kugle zemaljske? To je bajka, zar ne? Ima žena koje bi pojele cijelu zemlju, a meni treba samo pola... zar ne?

— Kakfa šen taj gospoja Saint-Esdefe! — reče u sebi barun diveći se promjeni u Esterinu vladanju.

— Europo, kćeri moja, treba mi šešir — reče Estera. — Moram imati šešir od crnoga satena s ružičastom podstavom, ukrašen čipkama.

— Gospođa ga Thomas nije poslala... Na noge, barune, brzo, put pod noge! Počnite svoju službu kao trhonoša, to jest kao sretan čovjek! Sreća je teška! Imate svoju kočiju i idite k gospodi Thomas

— reče Europa barunu. — Zatražite po svom sluzi šešir gospođe Van Bagseck... A prije svega — šapne mu u uho — donesite joj najljepšu kitu cvijeća što ga ima u Parizu. Sad je zima, pa nastojte da dobijete tropsko cvijeće.

Barun siđe i reče svom sluzi:

— Kod gospoja Dhomas.

Kočijaš odvede svoga gospodara u neku glasovitu slastičarnu.

— To jetan motistica, klupane požji, a ne jetan zlastičarka! — reče barun i odjuri u Palais-Royal gospođi Prevot, kod koje dade načini ti kitu cvijeća za deset luja, dok je njegov kočijaš otišao glasovitoj modistici.

Kad se površni promatrač šeće Parizom, pita se koji to luđaci kupuju bajoslovno cvijeće što no resi dućan glasovite cvječarne ili rano voće kod trgovca sladokusnim predmetima europskoga glasa Cheveta, jedinog koji s restoranom »Rocher de Cancalle« pruža pravu i predivnu »Smotru dvaju svjetova«... Svaki dan rađaju se u Parizu na stotine strasti poput Nucingenove, i one se očituju u rijetkostima kakve se ni kraljice ne usuđuju sebi dopustiti, a ljudi lb poklanjaju i to na koljenima, onakvim djevojkama koje, kako

prividno naravan, i dopustio je sebi toliko šala da se du Tillet i Kelleri, koji su bili tamo, nisu mogli suspregnuti a da ga ne upitaju za razlog njegovoj veselosti.

— Lubi ona mene... Skoro putemo zlafit posfétnu gozbu — reče on du Tilletu.

— Koliko vas to stoji? — upita naglo Francois Keller, kojega je gospoda Colleville stajala, kako se govorkalo, dvadeset i pet tisuća franaka godišnje.

— Nigat me taj šen, koja je jetan angel, nije trašio nijetan bara.

— Tako se to nikad ne radi — odgovori mu du Tillet. — Da nikad ništa ne trebaju tražiti, zato im se privjese tetke ili majke.

Od burze do ulice Taitbout barun je sedam puta rekao svome islu-zi:

— Fi ne mičete z mjesto, utariti kojna s pič.

Brzo se uspeo i prvi put našao svoju ljubavnicu lijepu kao što su one djevojke kojima je jedini posao briga oko njihove toalete i njihove ljepote. Upravo je taj cvijet izišao iz kupelji, i bio je svjež i mirisao je, te bi bio mogao probuditi požude Robertu d'Arbrisse-lu⁵¹. Estera se divno obukla, ali napola. Haljetak od crnoga ripsa, ukrašen vrpcoma od ružičaste svile, otvoreno joj je padao preko suknje od sivog satena. To je bio kostim u kojemu je kasnije igrala lijepa Amigo u »Puritanciana«. Marama od engleskih čipaka lako joj je padala na ramena. Rukave su odjeće stezale vrpce. One su dijelile te napuhnete rukave na dva dijela. Takve su rukave pristojne žene nosile umjesto širokih rukava, koji su postali nakazni. Estera je na svojim prekrasnim kosama imala iglom pribodenu kapicu iz malinskih⁵² čipaka, koja se uvijek činila kao da će pasti, a ipak nije pala. Zbog nje se činilo kao da je neuređena i kao da je loše počesljana, premda su se vidjele bijele staze njezine male glave među brazdama kose.

— Zar nije to strahota vidjeti tako lijepu gospođu u tako olinjalnoj dvorani kao što je ova? — reče Europa barunu kad mu je otvarala vrata salona.

— Topro, točiti fi u ulica Sainte-Chorches — reče barun zausta-vivši se kao pas pred jarebicom. — Freme je tifan, mi se putemo žetati u Samps-Eluses i kospoja Saint-Estefe s Išenie pute prefesti saf faš toalet, faš ruplje i naš fečera u ulica Sainte-Chorches.

— Ja ću učiniti sve što želite — reče Estera — ako mi budete

Čudnim je slučajem ovaj sag, koji je potjecao od našeg najgenijal-nijeg crtača, pristajao hirovima kineske draperije. Zidove su naslikali Schinner i Leon de Lora, a prikazivali su pohotne prizore, koje je isticala izrezbarena ebanovina. Ove rezbarije plaćene u zlatu kod Dusommerarda stvarale su kao neke slike na kojima su jednostavne zlatne crte umjereno na se privlačile svjetlo. Sad možete zaključiti kakvo je bilo sve ostalo.

— Dobro ste uradili što ste me ovamo doveli reče Estera. — Bit će mi zaista potrebno osam dana da se priučim na svoju kuću i da ne izgledam kao skorojević...

— Moj guća! — veselo je ponavljao barun. — Fi je onta prihfaća-te?

— Pa da, stotinu puta da, budalasta životinjo — reče ona smijući se.

— Pila pi tosta zamo šifotinja bes onaj »putalast«...

— Budalasta je od dragosti — nastavi ona pogledavši ga.

Jadni ris uzme Esterinu ruku i stavi je na svoje srce: bio je dovoljno životinja da osjeća, a suviše budalast da bi izustio ma i jednu riječ.

— Fititi kako guća... sa jetan nješan rečca — reče on. I on odvede svoju božicu u spavaonicu.

— Oh, gospoda — reče Eugenija — ja ne mogu ovdje ostati! Čovjek suviše dobiva volju da legne u krevet.

— Ta želim — reče Estera — usrećiti čarobnjaka koji stvara ovakva čudesa. No, maj debeli slone, poslije večere zajedno ćemo ići u kazalište. Upravo gorim od želje za kazalištem.

Bilo je točno pet godina otkako Estera nije išla ni u jedno kazalište. Sav je Pariz tada išao u kazalište Porte-Saint-Martin da vidi »Ric-harda Darlingtona«. To je onakav komad kojemu umjetnost glumaca dočarava strašnu zbilju. Kao sve prostodušne prirode, Estera je isto tako voljela osjetiti jezu od straha kao i da se preda suzama od ganuća.

- Ići ćemo da vidimo Fredericka Lemaitrea — reče ona — obožavam toga glumca.

- To jetan tiflji trama — reče Nucingen, koji je u hipu osjetio da I e se morati javno pokazati.

Barun je poslao svoga slugu po karte za prva mjesta lože u prosceniju. Opet jedna pariška originalnosti Kad uspjeh, taj stvor na

Sjaj i bijeda kurtizana

Azija kaže, vole blistati. Bez te male pojedinosti poštena građanka ne bi razumjela kako se neki imutak rastapa u rukama onakvih stvorova kojima se društvena zadaća, po Fourierovu sustavu, sastoji možda u tomu da poprave sve nesreće škrtosti i lakomosti. Takva rasipnost bez sumnje onako djeluje na društveni organizam kao što djeluje rez nožića na punokrvo tijelo. U roku od dva mjeseca Nucingen je po malim trgovinama porazbacao više od dvjesto tisuća franaka.

Kad se stari ljubavnik vratio, padala je noć, pa je cvijeće bilo nepotrebno. Vrijeme je za šetnju zimi na Elizejskim poljanama od dva do četiri sata. Ipak je kočija paslužila Esteri da se otputi iz ulice Taitbout u ulicu Saint-Georges, gdje se nastanila u svojoj maloj »palači«. Moramo reći da nikada Estera nije bila središtem takva obožavanja ni takve rasipnosti. Bila je iznenađena, ali je kao i sve one kraljevske nezahvalnice pazila da ne bi pokazala nikakva začuđenja. Kad uđete u crkvu Sv. Petra u Rimu, da uzmognete procijeniti veličinu i visinu ove kraljice svih prvostolnih crkava, pokazuju vam mali prst nekoga kipa, koji je ne znam koliko dugačak, a čini vam se kao mali prst naravne veličine. Sad se toliko prigovara opisivanju, premda je ono tako potrebno za povijest običaja, te ovdje moramo oponašati rimskoga Cicerona. Kad su dakle ušli u blagovaonicu, barun se nije mogao suzdržati da Esteri ne da u ruke sukno prozorskih zastora, koji su kraljevski bogato visili na prozorima; podstava je bila od bijeloga moirea i ukrašena čipkama koje bi bile dostojne grudi kakve portugalske kneginje. Ovo je sukno bilo kupljeno u Kantonu, na njemu je kineska strpljivost tako savršeno znala naslikati azijske ptice kakvo se savršenstvo nalazi samo na srednjovjekovnim pergamentima ili na misalu Karla V ponosne carske knjižnice u Beču.

— Ovo goštalo tfa dizuć vranak po rifu, jetnoga lorta koja njega tonijela is Intnja.

— Vrlo dobro!... Divno]... Kakav će biti užitak ovdje piti šampanjac] — reče Estera. — Ovdje pjena neće zaprljati prozorska stakla.

— Oh! gospodo] — reče Europa — pogledajte samo sag]...

— Putuć ta zu izvezli ofaj depih sa moj brijadelj fojfota Dorlonia, kojemu pio preskup, ja njega usela za fas, koja ste jetan kraljica

— reče Nucingen.

te-Saint-Martin. Stoga je već u drugom činu u loži dviju plesačica nastala prava buna, koju je izazvala potvrda o identičnosti lijepe neznanke s Tarpillom.

— Ah tako! Odakle je iskrsnula? — upita Mariette gospođu du Val-Noble — smatrala sam da se utopila...

— Je li to ona? Čini mi se sto puta mlađom i ljepšom nego što je bila prije šest godina.

— Možda se čuvala u ledu kao gospođa d'Espard i gospođa Zay-onchek — reče grof de Brambourg, koji je doveo ove tri žene na predstavu i to u jednu ložu u prizemlju. — Nije li to onaj »štakor« što ste mi ga htjeli poslati da ovlada mojim ujakom? — reče on obrativši se Tulliji.

— Tako je — odgovori pjevačica. — Du Bruele, idite u orkestar da vidite da li je zaista ona.

— Kako samo diže nos! — usklikne gospođa du Val-Noble poslu-živši se divnim izrazom iz rječnika bludnica.

— Oh! — usklikne grof de Brambourg — ima na to pravo, kad je s mojim prijateljem barunom de Nucingenom. — Idemo onamo...

— Nije li to tobožnja Djevica Orleanska koja je osvojila Nucingena i s kojom nam dosađuje već tri mjeseca?... — upita Mariette.

— Dobra večer, dragi moj barune — reče Philippe Bridau kad je ulazio u Nucingenovu ložu. — Onda, oženili ste se s gospođicom Esterom?... Gospođice, ja sam onaj jadni oficir kojega ste u Issou-dunu morali izvlačiti iz škripca... Philippe Bridau.

— Ne poznam vas — reče Estera i upravi svoj dalekozor u dvoranu.

— Kospojica se — primijeti barun — ne sofe fise nabrosto Esder, ona ze sofe kospaja te Sampy (Champv). To jetna mala basjet koja ja njoj gupila...

— Ako vi i činite sve stvari dobro — reče grof — one dvije gospo

đe tvrde da gospođa de Champv malo suviše diže nos...

— Ako se ne želite sjetiti mene, udostojte se — reče on Esteri

— prepoznati Mariettu, Tulliju i gospođu du Val-Noble — doda ovaj skorojević, kojemu je vojvoda de Maufriqueuse isposlovao i >ivstolonasljednikovu naklonost.

— Ako su te gospođe dobre prema meni, sklona sam da se prema njima pokažem vrlo ugodnom — hladno odgovori gospođa de (champv).

glinenim nogama, napuni dvoranu, preostaje uvijek jedna loža u prosceniju da se iznajmi deset časaka prije nego se digne zastor. Ravnatelj je zadržavaju za sebe ako se ne nade kakva ljubav poput Nucingenove da je uzme. Ova je loža kao i Chevetovo rano voće: poroz koji se ubire od hirova pariškoga Olimpa. Nije potrebno govoriti o stolnom priboru. Nucingen je nagomilao tri vrste stolnoga pribora: mali pribor, srednji i veliki pribor. Poslastični pribor velikoga pribora, tanjuri i zdjele, bio je sav od izrezbarenoga pozlaćenog srebra. Da se ne bi činilo kao da želi prenatrpati stol zlatnim i srebrnim skupocjenostima, bankar je svemu ovom priboru dodao dražesno krhki saski porculan, koji je stajao više nego srebrni pribor. Sto se tiče stolnoga rublja, tu se u savršenstvu natjecalo sasko, englesko, flandrijsko i francusko rublje sa svojim cvijećem.

Kod večere je došao red na baruna da se divi, kad je kušao Azijina jela.

— Ja rasumijem — reče on — sašto fi nju sofete Asija: to je jetna asijska guhinja.

— Ah! počinjem vjerovati da me ljubi — reče Estera Europi — rekao je nešto što je nalik na dosjetku.

— Ima njih fiše — primijeti on.

— Pa, on je više Turcaret nego što se govori — usklikne vesela kurtizana na ovaj odgovor koji je bio dostojan onih prostodušnih izjava što su bankaru izmakle.

Jela su bila tako zapaprena da je barun morao pokvariti želudac, kako bi rano otišao kući. I to je ujedno bio sav užitak što ga je imao od svoga prvog susreta s Esterom. U kazalištu je morao piti bezbroj čaša zašećerene vode i ostavljati Esteru samu za vrijeme međuči-nova. Zbog neke prilike, koja se može suviše lako predvidjeti a da bi se mogla nazvati slučajem, taj su se dan našle u kazalištu Tullia, Mariette i gospođa du Val-Noble. »Richard Darlington« je imao tako ludi, a uostalom i zasluženi uspjeh, kakav se vidi samo u Parizu. Svi su muškarc, kad su gledali tu dramu, došli na pomisao da bi mogli svoju zakonitu ženu baciti kraz prozor, a sve su žene nekako voljele da ih nepravedno ugnjetavaju. Žene su u sebi govorile: »To je prejako! Nas samo guraju..., ali nam se to često događa...« Zato stvorenje takve ljepote kao što je bila Estera i odjeveno poput nje nije moglo nekažnjeno blistati u loži u prosceniju kazališta Por-

— Da li ti je barun poklonio ove čipke?

— Nije, to je ostatak od Engleza... Ala sam bila nesretna, moja draga! Bio je žut kao limun, pa sam mislila da će umrijeti u roku od deset mjeseci. Ali vraga! Bio je jak, kao od gore odvaljen. Ne valja nikad vjerovati onima koji kažu da su bolesni na jetru. Ja sam suviše vjerovala... u poslovice... Taj me bogataš surovo prevario, umro je bez oporuke, a njegova mi je porodica pokazala vrata, kao da sam okužena. Zato sam rekla ovom debeljku: »Plati za dvojicu!« Imate potpuno pravo da me zovete Djevicom Orleanskom, ja sam upropastila Englesku! a umrijet ću možda spaljena...

— Od ljubavi? — upita Tullia.

— Živa! — odgovori Estera, koja se kod ove riječi zamislila. Barun se smijao ovim slanim glupostima, ali ih nije uvijek odmah razumio pa je tako njegov smijeh bio sličan onim zaostalim raketama koje praskaju nakon vatrometa.

Svi mi živimo u nekoj sferi, a stanovnici su svih sfera obdareni jednakom mjerom radoznalosti. Sutradan je u Operi događaj o Esterinu povratku bio zakulisna novost. Ujutro od dva do četiri sata cijeli je Pariz Elizejskih poljana prepoznao Torpillu i konačno znao tko je predmet ljubavi baruna de Nucingena.

— Znete li — govorio je Blondet de Marsavju u foajeu Opere

— da je Torpille nestala dan iza one večeri kad smo je ovdje prepoznali kao ljubavnicu maloga Rubemprea?

U Parizu kao i u pokrajini sve se dozna. Policija ulice de Jerusalem nije tako dobro organizirana kao policija visokog društva, u kojemu svaki svakoga uhodi a da to ni sam ne zna. Zato je Carlos dobro pogodio kako je bio opasan Lucienov položaj dok je bio u ulici Taitbout i nakon toga.

Nema groznijega položaja nego što je bio položaj u kome se nalazila gospođa du Val-Noble, i riječ »pasti na niske grane« divno ga izražava. Bezbriznost i rasipnost priječi ovakvim ženama da misle na budućnost.

U ovom izuzetnom svijetu, koji je komičniji i du-hovitiji nego što se misli, žene koje nemaju one pozitivne, nego gotovo nepromjenljive i lako primjetne ljepote, jednom riječi žene koje se mogu samo iz hira ljubiti, jedino one misle na svoju starost i stječu sebi imovinu: što su ljepše, to su neopreznije. »Bojiš se dakle da ćeš postati ružna, kad sebi stvaraš rente?«... To je Florinina riječ Marietti, kojom se može objasniti uzrok ovoj rasipnosti. Ako

— Dobro! — reče Philippe — one su odlične, nazivaju vas Djevicom Orkanskom.

— Topro, ako ofi gospoži sele fama prafiti truštfo — reče barun

— ja fas butem ostafila zamu, jer zam ja zufiše jela. Faš gočija bute tošao po fas i po faši luti... Frašja Asija!

— Prvi put i već biste me ostavili samu! — reče Estera. — Slušajte. Valja znati umrijeti na svom brodu! Ja trebam svoga čovjeka kod izlaza. Ako bi me tko uvrijedio, onda bih morala uzalud vikati! Samoljublje je staroga milijunaša moralo popustiti pred njegovim dužnostima ljubavnika. Barun je trpio, ali je ipak ostao. Estera je imala svojih razloga da zadrži »svoga čovjeka«. Ako bi primila svoje stare znanice, ne bi je bile mogle tako ozbiljno ispitivati u društvu kao kad bi bila sama. Philippe Bridau se žurno vrati u ložu plesačica i obavijesti ih o stanju stvari.

— Ah! ona će dakle baštiniti moju kuću u ulici Saint-Georges!

— reče pukovniku ogorčeno gospoda du Val-Noble, koja je, kako se veli u jeziku ovih žena, spala na niske grane.

— Vjerojatno — reče on. — Du Tillet mi je rekao da je barun u nju utrošio tri puta onoliko kaliko vaš jadni-Falleix.

— Idemo je ipak posjetiti — reče Tullia.

— Vjere mi, nećemo! — odvrati Mariette — previše je lijepa, posjetit ću je u njezinoj kući.

— Smatram se dovoljno lijepom da se na to odvažim — reče Tullia.

Smioni prvi stvor dođe dakle za vrijeme međučina i obnovi poznanstvo s Esterom, a ona je vodila razgovor o općenitim stvarima.

— A odakle se vraćaš, moje drago dijete? — upita plesačica, jer se više nije mogla suzdržati od radoznalosti.

— Oh! Pet sam godina živjela u nekom dvorcu u Alpama, s nekim bogatim Englezom, koji je bio ljubomoran kao tigar. Ja sam ga zvala patuljak, jer nije bio tako velik kao feretski sudac. I opet sam došla u ruke nekom bankaru — od zla na gore. I budući da sam se opet vratila u Pariz, spopala me tolika želja za zabavom te ću prirediti prave poklade. Moja će kuća biti svakom otvorena. Ah! moram se oporaviti od petogodišnje samoće, i sad počinjem vraćati izgubljeno. Pet godina kod Engleza, to je previše; prema oglasima, i šest je tjedana dovoljno.

prividno kreposni i poštenu ljudi, kao na primjer Nucingen, upropastili svoje dobročinitelje, a mnogi ljudi koji su izišli iz kaznenog policijskog suda pokazuju vještačko poštenje prema ženi. Potpuna krepost, Moliereov san, Alceste, izvanredno je rijetka, ali na nju nailazimo svagdje, pa čak i u Parizu. Dobričina je produkt blagosti u značaju, koja ništa ne dokazuje. Muškarac je umiljat kao i mačka, kao što je papuča tako načinjena da pristaje na nogu. Prema smislu što ga riječ »dobričina« ima kod uzdržanih žena, Falleix je trebao obavijestiti svoju ljubavnicu o stečaju i ostaviti joj dovoljno sredstava za život. Onaj uljudni lupež d'Estournv bio je dobričina: on je varao u igri, ali je za svoju ljubavnicu uštedio trideset tisuća franaka. Zato su kod pokladnih večeri žene odgovarale onima koji su ga optuživali: »To je svejedno!... Govorili vi što hoćete, Georges je bio dobričina, imao je lijepo vladanje, zaslužio je bolju sudbinu«. Bludnice se rugaju zakonima, one obožavaju stanovitu nježnost i tankoćutnost, one se kao Estera znaju prodati za tajni ideal ljepote, koji je njihova vjera. Pošto je gospođa du Val-Noble teškom mukom spasila nekoliko dragulja od brodoloma, oborio ju je na zemlju strašni teret ove optužbe: »Ona je upropastila Falleixa!« Bilo joj je gotovo trideset godina i premda je bila u punom cvatu svoje ljepote, ipak se to prije mogla smatrati starom ženom što svaka žena u takvim krizama ima protiv sebe sve svoje suparnice. Mari-ette, Florine i Tullia pozivale su doduše svoju prijateljicu na večeru i pružale joj neku pomoć, ali kako nisu poznavale brojku njenih dugova, nisu se usuđivale mjeriti dubinu te provalije. Razdoblje od šest godina stvorilo je u valovima pariškoga mora prevelik razmak između Torpille i gospođe du Val-Noble da bi se ta žena koja je »ni na što spala« obratila ženi koja živi u obilju. Ali Val-Noble je poznavala Esteru kao suviše plemenitu da ne bi katkada pomislila na to da ju je, prema njezinoj vlastitoj riječi, naslijedila, i da ne bi na nju naišla prilikom kakva susreta, koji bi se mogao činiti slučajnim, premda ga je željela. Da se taj slučaj dogodi, gospođa je du Val-Noble, odjevena kao pristojna žena, išla svaki dan na šetnju na Elizejske poljane ispod ruke s Theodoreom Guillardam, koji ju je na kraju oženio i vrlo se lijepo u toj nevolji vladao prema svojoj nekadašnjoj ljubavnici: davao joj je lože i dao ju je pozivati na sve zabave. Umišljala je sebi da će se po lijepom vremenu Estera šetati i da će se iznenada njih dvije naći licem u lice. Estera je imala

kakav špekulant počini samoubojstvo, ako kakav rasipnik ostane prazne kese, takve žene padaju sa strahovitom brzinom iz bezočnog blagostanja u krajnju bijedu. Tada se bacaju u naručje kakvoj trgovkinji odjećom, prodaju u besćenje divne dragulje, zadužuju se, naročito zato da zadrže onu prividnu raskoš koja bi im dopustila da opet nađu ono što su izgubile: blagajnu iz koje bi mogle crpsti. Ovaj uspon i nizbrdica u njihovu životu dovoljno objašnjavaju zašto je tako skupa veza koja se u zbilji gotovo uvijek uredi, kao što je Azija »srepila« (opet jedna riječ iz njihova rječnika) Nucingena s Esterom. Zato oni koji dobro poznaju svoj Pariz potpuno znaju što je na stvari kad na Elizejskim poljanama, na ovom pokretnom i bučnom bazaru, nađu u najmljenim kolima neku ženu, pošto su je prije godinu dana, prije šest mjeseci vidjeli u kočiji koja je sjala od raskoši i u najljepšem ukrasu. Kad netko padne u zatvor Sainte-Pelagie, mora znati opet skočiti u Bulonjsku šumu, rekla je Florine kad se s Blondetom rugala malome podgrofu de Partenduereu. Neke se spretne žene nikad ne izvrgavaju ovoj opreci. One se zakopaju u one ogavne, namještene kuće gdje okajavaju svoju rasipnost oskudicom kao što je podnose putnici kad zalutaju u kakvu pustinju, ali im ipak nikad ne dolazi na pamet ni najmanja želja za štednjom. One se odvažuju na krabuljne plesove, poduzimaju putovanje u pokrajinu, pokazuju se za lijepih dana dobro odjevene na bulevarima. One uostalom između sebe nailaze na onakvu odanost kakvu prognane klase iskazuju jedna drugoj. Pomoć koju treba dati tako malo stoji sretnu ženu koja u sebi govori: »Sutra će meni biti tako«. Najdjelotvornija je ipak zaštita koju pružaju trgovkinje odjećom. Kad ovakva lihvarica postane vjerovnicom, ona prevrće i prekapa sva staračka srca u prilog svojoj hipoteci u cipelama i šeširima. Kako gospođa du Val-Noble nije bila kadra predvidjeti propast jednoga od najbogatijih i najvještijih mjenjačkih agenata, iznenada se našla u potpunoj propasti. Trošila je Falleixov novac na svoje hirove i oslanjala se na njega u korisnim stvarima i s obzirom na svoju budućnost. »Kako bi, govorila je ona Marietti, netko mogao očekivati to od čovjeka koji se činio da je takav dobričina?« U svim je gotovo društvenim slojevima dobričina čovjek koji je široke ruke, koji posuđuje po nekoliko škuda ovome, onome a da ih ne traži natrag, koji se izvan običnoga, priznatog i svakidašnjeg morala uvijek upravlja po pravilima stanovite nježnosti. Mnogi su

— Ala je škrtica! — usklikne Suzanne du Val-Noble.

— Oh! imala sam ih dosta da bi uplašili i ministra financija. Sad hoću trideset tisuća franaka rente prije nego izbije ponoć. Oh! Dražestan je, ne mogu se na nj potužiti... Lako je s njim. Za osam dana imat ćemo posvetu kuće i gozbu, moraš onda oći... Ujutro će mi morati predati ugovor za kuću u ulici Saint-Georges. Čovjek ne može pristojno stanovati u takvoj kući a da nema za sebe trideset tisuća franaka rente, da ih nade u slučaju nesreće. Upoznala sam bijedu pa je ne želim više. Ima takvih spoznaja od kojih je čovjeku odmah dosta.

— Nekad si govorila: »Sreća sam ja!« Kako li si se promijenila!

— usklikne Suzanne.

— To je od švicarskoga zraka, čovjek tamo postane štedljiv... De-der pođi tamo, moja draga, uzmi kakvog Švicarca i možda ćeš od njega sebi načiniti muža, jer oni još ne znaju kakve smo mi žene... U svakom slučaju, vratit ćeš se s ljubavlju za rente u obveznicama državnih dugova, i to je poštena i nježna ljubav... Zbogom! Estera uđe u svoju lijepu kočiju, koju su vozila dva najdivnija konja zelenka što su se mogla tada naći u Parizu.

— Žena koja ulazi u kočiju — reče tada Pevrade Contensonu na engleskom — lijepa je, ali mi se više sviđa ona koja se šeće, slijedit ćeš je i doznat ćeš tko je.

— Evo što je ovaj Englez rekao na engleskom jeziku — reče The-odore Guillard i ponovi Pevradeovu rečenicu gospođi du Val-Noble.

Prije nego se Pevrade odvažio govoriti engleski, izbacio je na tom jeziku jednu riječ koja je na licu Theodorea Guillarda izazvala kretnju po kojoj se uvjerio da taj novinar zna engleski. Gospođa du Val-Noble je sada išla vrlo sporo kući i gledala je na stranu da vidi ne prati li je taj mulat. Ona je stanovala u jednoj pristojnoj najamnoj kući u ulici Louis le Grand. Ta je kuća pripadala nekoj gospođi Gerard, koju je u danima svoga sjaja gospođa du Val-Noble bila dobrotom zadužila, a ona joj je iskazala svoju zahvalnost tako što ju je pristojno smjestila u svojoj kući. Ta je dobra žena, poštena, vrlo kreposna i štoviše pobožna građanka, primila ovu milosnicu kao ženu višega sloja. Ona ju je još uvijek gledala u njezinoj raskoši, smatrala ju je svrgnutom kraljicom. Povjeravala joj je svoje kćeri i — to je prirodnije nego što se misli — bludnica

Paccarda za kočijaša, jer su njezinu kuću u roku od pet dana prema Carlosovim nalogima Azija, Europa i Paccard tako uredili da su od palače u ulici Saint-Georges stvorili neosvojivu tvrđavu. Isto je tako Pevrade, budući da ga je nagonila duboka mržnja i želja za osvetom, a osobito zato što je nakanio udati svoju dragu Lidiju, imao za cilj svojih šetnja Elizejske poljane, čim mu je Contenson bio rekao da se Nucingenova ljubavnica može tamo vidjeti. Pevrade se tako savršeno odjenuo kao Englez i tako je dobro govorio francuski s onim piskavim suglasnicima koje Englezi unose u naš jezik; nadalje je tako pravilno znao engleski i tako dobro poznao prilike te zemlje kamo ga je tri puta pariška policija bila poslala 1779. i 1786. da je odigrao svoju ulogu kao Englez kod ambasadora i u Londonu a da nije pobudio nikakve sumnje. Pevrade je imao mnogo od glasovitoga mistifikatora Mussona, znao se tako vješto prerusiti da ga jedan dan ni Contenson nije prepoznao. U pratnji Contensona, koji je bio preodjeven u mulata, promatrao je Pevrade Esteru i njezinu služinčad onakvim pogledom koji se čini nemarnim a ipak sve vidi. On se dakle posve prirodno onoga dana našao u sporednom drvoredu kojim se za suha i lijepa vremena posjednici kočija šecu, kad se Estera tamo sreća s gospodom du Val-Noble. Pevrade je sa svojim mulatom u livreji neusiljeno hodao, kao pravi nabob koji misli samo na se, tragom tih dviju žena, tako da je letimice uhvatio nekoliko riječi njihova razgovora.

— No, drago moje dijete — govorila je Estera gospođi du Val-Noble — dođite me posjetiti. Nucingen je obvezan prema samom sebi da ne pusti ljubavnicu svoga mjenjačkoga činovnika bez ijedne pare...

— To više što ga je on, kako se govori, upropastio — reče Theodore Guillard — i tako bismo vrlo lijepo od njega mogli istisnuti novaca...

— On će sutra kod mene večerati, dođi, moja draga — reče Estera.

Zatim joj je šapnula u uho:

— Ja radim od njega što me je volja, on nema ni ovoliko... Stavila je svoj nokat u rukavici pod najljepši zub i napravila je onu poznatu kretnju koje krepko značenje glasi »baš ništa!«

— Dakle ga držiš...

— Moja draga, tek mi je platilo dugove...

koje je sam izabrao i spremao je osvojenje Alžira, kako bi iskoristio ovu slavu da dobije slobodne ruke za ono što su nazvali njegovim državnim udarom. U unutrašnjosti nitko nije više spremao urote, pa je Charles X. mislio da nema protivnika. U politici, kao i na moru, vlada katkada varava tišina. Corentin je stoga bio posvema besposlen. U takvu položaju besposlen pop i jariće krsti. Kao svjedok Esterina hapšenja, Contenson je svojim odličnim uhodarskim smislom vrlo dobro prosudio ovaj događaj; kao što smo vidjeli, taj se lupež nije ni potrudio da prikrije svoje mišljenje barunu de Nu-cingenu. U čiju se korist ucjenjuje bankarova ljubav? bilo je prvo pitanje koje su sebi postavila ta dva prijatelja. Kad je Contenson u Aziji prepoznao osobu toga komada, ponadao se da će preko nje doći i do samoga pisca. Ona mu je, međutim, na neko vrijeme izmakla ispod ruke sakrivši se kao jegulja u pariški mulj, pa kad ju je opet vidio kao Esterinu kuharicu, učinila mu se neobjašnjivom suradnja ove mulatkinje. Prvi su se dakle put ova dva umjetnika u uhođenju namjerila na zagonetan tekst, mada su naslućivali neku mračnu pripovijest. Poslije tri uzastopna i smiona napadaja na kuću u ulici Taitbout, Contenson je još uvijek nailazio na tvrdokornu šutnju. Dokle god je Estera tamo stanovala, činilo se da je vratarom vladao užasan strah... Možda je Azija bila obećala otrovane kuglice čitavoj porodici ako izda tajnu. Sutradan, kako je Estera napustila svoj stan, Contenson je našao ovoga vratara malo pristupačnijim. On je mnogo žalio ovu malu gospođu, koja ga je, kako je govorio, hranila ostacima sa svog stola. Contenson se bio prerušio u trgovačkoga agenta pa se cjenkao za stan i slušao je vratarove žalbe rugajući mu se i dovodeći u sumnju sve što je govorio riječima »Je li moguće?«... Da, gospodine, ova je mala gospođa ovdje stanovala pet godina a da nikad nije izlazila, jer je njezin ljubavnik bio ljubomoran, premda je ona bila bez prigovora, i poduzimao je najveće mjere opreza kad je dolazio, ulazio ili izlazio. Bio je to, uostalom, vrlo lijep mladić. Lucien se još nalazio u Marsacu kod svoje sestre, gospođe Sechard. Ali čim se vratio, Contenson je poslao vratara na kej Malaquais da pita gospodina de Rubemprea da li bi htio prodati pokućstvo u stanu što ga je napustila gospođa Van Bogseck. Vrtar je tada prepoznao u Lucienu tajanstvenog ljubavnika te mlade udovice, a vise Contenson i nije želio znati. Lako možemo se predočiti kako su se Lucien i Carlos duboko začudili, mada su to

je bila isto tako savjesna kad ih je vodila na kakvu predstavu kao što bi bila majka. Obje su je gospođice Gerard voljele. Ova je valjana i dostojna domaćica bila slična onim drevnim svećenicima koji u ovakvim ženama, što su stavljene izvan zakona, vide stvorenje koje treba spasiti i ljubiti. Gospođa du Val-Noble poštovala je ovu čestitost, često joj je za vidjela kad je uvečer razgovarala i žalila se na svoju nesreću. »Vi ste još lijepi, možete doživjeti lijep svršetak«, govorila je gospođa Gerard. Gospođa du Val-Noble bila je samo relativno propala. Tako raskošna i tako otmjena toaleta ove žene bila je još dobro opskrbljena, toliko da joj je dopuštala da se zgodimice pokaže u svemu svomu sjaju, kao na primjer na dan predstave »Richarda Darlingtona« u kazalištu Porte-Saint-Martin. Gospođa Gerard je još dosta pripravno plaćala kočije koje je trebala ova propala žena kad je išla u grad na večeru, ili u kazalište, ili se vraćala kući.

— No, moja draga gospođo Gerard — reče ona ovoj poštenoj domaćici — moja će se, mislim, sudbina promijeniti...

— To bolje, gospođo, ali budite pametni i mislite na budućnost... Ne zadužujte se. Vrlo mi je teško otpravljati one koji vas traže...

— Ohl nemojte se uznemirivati zbog tih pasa, koji su svi goleme svote zaslužili sa mnom. Uzmite ove dvije karte za kazalište des Varietes za vaše kćeri, loža je dobra u drugom katu. Ako bi netko večeras pitao za me i ako se ne bih vratila, ipak ga pustite da ode gore k meni. Tamo će biti moja nekadašnja sobarica Adele, poslat ću vam je.

Gospođa du Val-Noble nije imala ni tetke ni majke pa je bila primorana da se obrati svojoj sobarici (koja je također bila spala ni na što) da igra ubogu kakve Saint-Esteve pred tim neznancem, jer bi se, ako bi ga osvojila, opet uzdigla na svoj prijašnji položaj. Ona je otišla s Theodoreom Guillardom na večeru, jer je on za taj dan imao partiju, to jest večeru, na koju ga je pozvao Nathan, koji je plaćao izgublenu okladu. To je bila onakva pijanka o kojoj se kod poziva kaže: Bit će tamo žena.

Pevrade se nije bez ozbiljnih razloga odlučio da se osobno umiješa u tu spletku. Njegova se i Corentinova radoznalost bila međutim tako živo pobudila da bi se i bez razloga rado bio upleo u tu dramu. Ovoga je trenutka politika Charlesa X. postigla posljednju fazu svoga razvoja. Kralj je povjerio vodstvo poslova ministrima

u Pariz.

Carlos Herrera je međutim na španjolskom poslanstvu dao potvrditi svoju putnicu i sve je na keju Malaquais spremio za putovanje u Madrid. Evo zašto. U roku od nekoliko dana Estera je trebala postati vlasnicom male palače u ulici Saint-Georges, trebala je također dobiti državne papire na trideset tisuća rente. Europa i Azija bile su dovoljno lukave, te su je navele na to da je rentu prodala i njezin utržak potajno predala Lucienu. Lucien, koji se tobože obogatio darežljivošću svoje sestre, konačno će na taj način isplatiti ostatak cijene za imanje Rubempreovih. Nitko tomu nije mogao ništa prigovoriti. Samo je Estera mogla odati tajnu, ali bi ona prije umrla nego što bi samo i okom trepnula. Clotilde je upravo sve-zala oko svoga labuđeg vrata mali ružičasti rubac i tako je igra bila dobivena u palači de Grandilieu. Dionice omnibusa već su izbacivale tri glavnice za jednu. Carlos je na nekoliko dana nestao i tako izigrao svaku zlobu. Ljudska je opreznost sve predvidjela, nijedna pogreška nije bila moguća. Lažni je Španjolac trebao otputovati sutradan nakon Pevradeova susreta s gospođom du Val-Nable na Elizejskim poljanama. Iste noći u dva sata ujutro dođe Azija na kej Malaquais u fijakeru i nađe ložaca ovoga stroja, Carlosa Herreru, kako puši u svojoj sobi. On je prolazio u sebi kratki sadržaj svega onoga što smo mi u nekoliko riječi iznijeli, kao što pisac pomno pregledava stranicu svoje knjige ne bi li našao kakvu pogrešku koju bi mogao popraviti. Takav čovjek nije htio dvaput počiniti pogrešku da nešto zaboravi, kao što ju je počinio s obzirom na vratara iz ulice Taitbout.

— Paccard je — šapne Azija u uho svomu gospodaru — jučer u dva i pol sata na Elizejskim poljanama prepoznao Contensona. On je bio prerušen u mulata i služio je kao sluga nekom Englezu, koji se već tri dana šeće Elizejskim poljanama da promatra Esteru. Paccard je ovoga kuj ina sina prepoznao po očima, kao što sam ga i ja prepoznala kad je bio nosač namirnica s tržnice. Paccard je malu vozio kući ne ispuštajući našega lupeža s vida. On stanuje u hotelu Mirabeau. No on je s Englezom izmijenio takve znakove sporazumijevanja da je nemoguće, reče Paccard, da je taj Englez pravi Englez.

— Imamo lijepoga vruga za vratom — reče Carlos. — Ja putujem tek prekосуtra. Taj je Contenson sigurno onaj koji nam je čak

u sebi skrivali. Činilo im se da je vratar poludio i nastojali su ga u to uvjeriti.

Za dvadeset četiri sata Carlos je organizirao protupoliciju, koja je Contensona zatekla na samom djelu uhođenja. Contenson se bio prerusio u nosača namirnica s tržnice i već je dva puta donio namirnice što je Azija ujutro kupila, dva je puta bio ušao u kuću u ulici Saint-Georges. I Corentin se micao, ali ga je zaustavila stvarnost osobnosti Carlosa Herrere, jer je brzo doznao da je ovaj opat kao tajni izaslanik Ferdinanda VII. došao u Pariz potkraj godine 1823. Ipak je Corentin morao proučavati razloge koji su poticali ovoga Španjolca da pomaže Luciena de Rubemprea. Corentin je uskoro doznao da je Lucien imao pet godina Esteru za ljubavnicu. Tako se zamjena Engleskinje za Esteru obavila u interesu ovoga gi-zdelina. Lucien prema tomu nije imao sredstava za život, skanjivali su se dati mu gospođicu de Grandlieu za ženu, a upravo je za jedan milijun kupio zemlju Rubempreovih. Corentin je vješto upleo u igru glavnog upravnika kraljevske policije, kojemu je policijski prefekt priopćio da od ljudi koji su se u toj stvari potužili protiv Pevradea nije bio nitko drugi nego sam grof de Serizv i Lucien de Rubempre.

— Tu smol — uskliknuli su Pevrade i Corentin. Dva su prijatelja začas stvorila osnovu.

— Ta je djevojka zalazila u društvo, imala je prijatelja. Nije moguće da se koja od njezinih prijateljica ne nalazi u nevolji. Jedan od nas mora igrati ulogu nekoga bogatog stranca koji će je uzdržavati. Mi ćemo ih sprijateljiti. One su uvijek jedna drugoj potrebne za mračne igre svojih ljubavnika, i tad ćemo biti u srcu tvrđave. Bilo je posve prirodno što je Pevrade pomislio na to da preuzme ulogu Engleza. Rasipnički život što ga je morao provoditi dok ne otkrije urotu kojoj je sam pao žrtvom veselo mu se smiješio, dok se Corentin, jer se postarao od svojih poslova i budući da je bio bo-ležljiv, malo za to brinuo. Kao mulat, Contenson je smjesta uma-kao Carlosovoj protupoliciji. Tri dana prije Pevradeova susreta s gospođom du Val-Noble na Elizejskim poljanama, taj je posljednji agent gospode Sartinea i Lenoira s potpuno urednom putnicom odsjeo u ulici de la Paix, u hotelu Mirabeau. On je dolazio preko le Havra iz kolonija i to u nekoj maloj tako zablacenoj kočiji kao da je dolazila iz le Havra, mada je samo prešla put iz Saint-Denisa

fekt. Na Carlosu je vidio jasne značajke: голу, odostraga naboranu lubanju, naprašenu kosu, zatim na nježnim, krvavim očima, kojima je bila potrebna njega, vrlo lake, zlatne i vrlo birokratske naočari s dvostrukim zelenim staklima. Te su oči odavale tragove nečistih bolesti. Košulja je bila od perkala s ukrućenim nabranim prsima, prsluk od crnoga olinjalog satena, čarape od crne jednostavne svile, cipele su bile vezane vrpčama, dugi crni kaput, rukavice za četrdeset sua crne i nošene već deset dana — i zlatni lanac od ure: baš tako je izgledao podređeni činovnik, koga su nazivali jednostavno policijskim oficijom.

— Dragi moj gospodine Pevrade, žalim što je čovjek kao vi predmetom paske što je vi nastojite opravdati. Vaše prerusavanje nije po ukusu gospodina prefekta. Ako na taj način želite izbjeći našoj paski, ljuto se varate. Vi ste bez dvojbe u Beaumantu-sur-Oise krenuli iz Engleske?

— U Beaumontu-sur-Oise?... — odgovori Pevrade.

— Ili u Saint-Denisu? — nastavi lažni činovnik.

Pevrade se zbuni. Ovo je novo pitanje zahtijevalo odgovor. A svaki je odgovor bio opasan. Potvrda bi postala podrugivanjem, a poricanje bi, ako taj čovjek zna istinu, upropastilo Pevradea.

— Lukav je ovaj — mislio je on.

Pokušao je pogledati oficira smiješeći se, i nasmiješi mu se umjesto svakog odgovora. Smiješak je bio prihvaćen bez prigovora.

— U koju ste se svrhu prerusili, uzeli stan u hotelu Mirabeau i Contensona načinili mulatom? — upita policijski činovnik.

- Gospodin će prefekt moći raditi sa mnom što ga je volja, ali ja sam dužan polagati račun o svojim djelima samo svojim pretpostavljenima — reče Pevrade dostojanstveno.

— Ako mi hoćete dati da naslutim da radite za račun kraljevske političke policije — reče hladno lažni agent — odmah ćemo promijeniti pravac i ići ćemo u ulicu de Grenelle umjesto u ulicu de Iorusalem. Imam posve točne naloge s obzirom na vas. Ali pazite dobro! Ne zamjera vam se baš tako jako, a mogli biste u jednom i imutku sebi igru pokvariti. Ja osobno nemam ništa protiv vas... Zato naprijed!... Recite mi istinu.

Istina je ovo — reče Pevrade bacivši lukavi pogled na crvene oči ovoga Kerbera. Lice ovoga tobožnjeg činovnika ostade nijemo i nepomično. On je

ovamo poslao vratara iz ulice Taitbout. Valja doznati da li je lažni Englez naš neprijatelj.

O podne je mulat gospodina Samuela Johnsona vrlo ozbiljno posluživao svoga gospodara, koji je iz računa uvijek predobro ručao. Pevrade je htio da ga smatraju Englezom iz reda pijanica. Uvijek je samo napit izlazio. Nosio je dokoljenice od crnog sukna, koje su mu sezale sve do koljena i tako su bile ispunjene da bi odebljale njegove tanke noge. Hlače su mu bile podstavljene jako debelim platnom, a prsluk mu je bio zakopčan do grla, plava je kravata omatala vrat sve do obraza. Mala riđa vlasulja skrivala mu je pola čela. Načinio se višim otprilike za tri palca, da ga ne bi mogao prepoznati ni najstariji stalni gost kavane David. Po njegovu ga je kockastom crnom kaputu, koji je bio prostran i čist kao kaput kakvoga Engleza, prolaznik mogao držati za engleskoga milijunaša. Contenson je pokazivao hladnu drakost, kao sluga koji ima povjerenje jednoga naboba. Bio je nijem, naduven, prezirao je svakoga, nerado je govorio i dopuštao je sebi strane kretnje i divlje povike. Pevrade je upravo ispijao drugu bocu kad je hotelski konobar bez okolišanja uveo u sobu nekoga čovjeka u kojemu su i Pevrade i Contenson prepoznali žandara u građanskom odijelu.

— Gospodine Pevrade — reče žandar obraćajući se nabobu i šapćući mu u uha — imam nalog da vas odvedem na prefekturu. Pevrade ustane bez ikakve primjedbe i potraži svoj šešir.

— Pred vratima ćete naći fijaker — reče mu žandar na stubama.

— Prefekt vas je htio uhititi, ali se zadovoljio time da vam pošalje policijskog činovnika, koga ćete naći u kočiji, da zatraži od vas neka objašnjenja o vašem vladanju.

— Moram li ostati vani? — upita žandar policijskog činovnika kad je Pevrade ušao u kočiju.

— Ne — odgovori policijski činovnik. — Recite posve tiho kočijašu da vozi u prefekturu.

Pevrade i Carlos su se zajedno nalazili u istom fijakeru. Carlos je držao pripravljen bodež. Fijaker je vozio povjerljiv kočijaš, koji je bio kadar Carlosa pustiti da iziđe a da to ne opazi ili da se začudi ako bi došavši na neko stajalište u svojoj kočiji našao lešinu. Nikad se ne vodi istraga o uhodi. Sud takva umorstva gotovo uvijek pušta nekažnjena, jer je tako težak uvid u te stvari. Pevrade baci svoj špijunski pogled na činovnika kojega mu je poslao policijski pre-

spodinu prefektu.

Carlos izvadi iz svoga džepa dozu od crne Ijepenke, koja je iznutra bila obložena pozlaćenim srebrom, otvori je i ponudi duhana Pey-radeu divno dobrohotnom kretnjom. Pevrade u sebi reče:

— I to su ti njihovi agenti!... Bože dragi, kad bi se gospodin Lenoir ili gospodin de Sartine vratili na ovaj svijet, što bi rekli?

— To je bez sumnje jedan dio istine, ali to nije sve, moj dragi prijatelju

— reče lažni policijski činovnik ušmrknuvši svoj prstohvat duhana kroz nos. — Vi ste se umiješali u ljubavne stvari baruna de Nucingena i želite ga zaplesti u kakav nerazrješivi čvor, promašili ste ga pištoljem, a sad na nj nišaniate velikim topom. Gospođa du Val-Noble je prijateljica gospođe de Champv...

— Ah, do vraga! Nemojmo da se nasučemo — reče u sebi Pevrade.

— Jači je nego što sam mislio. Igra se sa mnom: govori o tom da će me pustiti, a sve me više nagoni na to da brbljam.

— Dakle? — reče Carlos s činovničkim ugledom.

— Gospodine, istina je da sam krivo učinio što sam za račun gospodina de Nucingena tražio ženu u koju je on bio preko ušiju zaljubljen. To je uzrok zbog kojega sam pao u nemilost, jer sam, kako se čini, dirnuo bez svoga znanja u vrlo ozbiljne interese. Podređeni je činovnik ostao ravnodušan.

— Ali poslije pedeset dvije godine službe — prihvati Pevrade — dovoljno poznam policiju, te se držim po strani od onoga ukora što mi ga je podijelio gospodin prefekt, koji je svakako imao pravo...

— Vi biste se onda odrekli svojega hira, kad bi vas gospodin prefekt to molio? To bi, mislim, bio najbolji dokaz koji biste mogli dati o svojoj iskrenosti u pogledu onoga što mi govorite.

— Kako me hvata, kako me hvata! — reče u sebi Pevrade. — Ah! boga mi, današnji su agenti dorasli agentima gospodina Lenoira!

— Da ga se odrekнем? — odgovori glasno Pevrade. — Čekat ću naloge gospodina prefekta... No ako želite gore sa mnom, pred hotelom smo.

— A odakle vam novac? — upita ga iznenada Carlos pronicavim pogledom.

— Gospodine, imam prijatelja... — reče Pevrade.

— To možete reći sucu istražitelju! — prihvati Carlos.

Ovaj je odvažni prizor bio kod Carlosa posljedica razmišljanja kojega je jednostavnost mogla niknuti samo u glavi čovjeka njegova

Sjaj i bijeda kurtizana

vršio svoju službu, svaka mu je istina bila ravnodušna, davao je dojam kao da krivi prefekta zbog kakva hira. Prefekti imaju hirova.

— Preko ušiju sam se zaljubio u neku ženu, u ljubavnicu onoga mjenjačkog agenta Falleixa koji je otišao na putovanje za svoj užitek a na zadovoljstvo svojih vjerovnika.

— U gospođu du Val-Noble — reče policijski činovnik.

— Da — prihvati Pevrade. — Da bih je uzmogao mjesec dana uzdržavati, što će me jedva stajati više od tisuću škuda, prurušio sam se u naboba i uzeo sam Contensona za slugu. To je, gospodine, toliko istinito te me možete ostaviti u fijkjeru, ja ću vas čekati, časti mi moje, kao bivšega glavnog policijskog povjerenika, otiđite u hotel i pitajte Contensona. Ne samo da će vam Contenson potvrditi što sam vam imao čast reći, nego ćete vidjeti i sobaricu gospođe du Val-Noble, koja nam danas treba donijeti pristanak na moje prijedloge ili uvjete svoje gospodarice. Stari se majmun zna kreveljiti: ja sam ponudio tisuću franaka na mjesec i kočiju, što iznosi petnaest stotina franaka; pet stotina franaka na darove, zatim toliko na društva, večere i kazalište. Vidite da se ne varam ni za jedan santim kad vam kažem tisuću škuda. Čovjek mojih godina zaista može dati za svoj posljednji hir tisuću franaka.

— Ah! tata Pevrade, vi još uvijek dovoljno volite žene da... Ali vi me varate, ja sam šezdeset godina star i vrlo sam lako bez njih... Ako je ipak tomu tako kako kažete, razumijem onda da ste se morali pretvoriti u stranca kako biste sebi dopustili taj hir.

— Shvaćate da Pevrade ili čiča Canquoelle iz ulice des Moinea-ux...

— Svakako, ni jedan ni drugi ne bi pristajao gospođi du Val-Noble

— prekine ga Carlos, razdragan što je doznao adresu čiče Canqu-oellea.

— Prije Revolucije imao sam za ljubavnicu neku ženu koju je uzdržavao izvršilac smrtnih osuda, koga su tada zvali krvnikom. Jednoga dana ona se u kazalištu ubola iglom i kako se tada gavorilo, poviknula je: Ah! krvnice! — Je li to uspomena? upitao ju je njezin susjed... Eto, moj dragi Pevrade, ona je ostavila svoga čovjeka zbog ove riječi. Shvaćam da se ne želite izložiti takvoj pogrdi. Gospođa du Val-Noble je žena za pristojne ljude, vidio sam je neki dan u Operi, i bila je vrlo lijepa... Recite kočijašu neka zaokrene u ulicu de la Paix, moj dragi Pevrade, ja ću s vama otići u vaš stan i sam pregledati stvar. Usmeni će izvještaj bez sumnje biti dovoljan go-

tamo bude dobro osjećao.

— Ja firlo sadofoljan! — odgovori Pevrade, koji je ušao i potapšao sobaricu po ramenu.

I on namigne Carlosu u znak sporazuma. Carlos je opet namignuo u znak privole, jer je shvatio da nabob zaista mora ostati u svojoj ulozi. No prizor se iznenada promijeni nastupom nove osobnosti, kojoj ni Carlos ni policijski prefekt nisu ništa mogli. Nenadano se pojavi Corentin. On je bio našao otvorena vrata i htio je usput vidjeti kako njegov stari prijatelj igra ulogu naboba.

— Prefekt mi još uvijek dosađuje! — šapne Pevrade Corentinu u uho — otkrio me je kao naboba.

— Oborit ćemo prefekta — odgovori Corentin šapćući svome prijatelju. Kad je hladno pozdravio, počeo je potom krišom promatrati činovnika.

— Ostanite ovdje dok se ne vratim, idem u prefekturu — reče Carlos. — Ako me više ne vidite, to znači da možete sebi dopustiti taj hir.

Pošto je ove riječi šapnuo Pevradeu u uho, da ne naškodi njegovoj ulozi u sobaričinim očima, Carlos izide, budući da mu baš nije bilo milo da ostane pod okom novoga pridošlice, jer je u njemu prepoznao onakva čovjeka plave kose i plavih očiju koji je strašan u svojoj hladnokrvnosti.

— To je policijski činovnik kojega mi je poslao prefekt — reče Pevrade Corentinu.

— To? — odgovori Corentin. — Dao si se lijepo nasamariti! Taj je čovjek vragu iz utrobe ispao, ima tri igre karata u cipelama, to se vidi po držanju noge u cipeli, a osim toga policijski činovnik nema potrebe da se preodijeva.

Corentin iskoči brzo niz stube da osvijetli svoju sumnju. Carlos je ulazio u kočiju.

— Hej, gospodine opate?... — povikne Corentin.

Carlos okrene glavu, opazi Corentina i uđe u fījaker. Ipak je Corentin imao vremena da kaže kroz prozor:

— To sam samo htio znati. — Kej Malaquais! — vikne Corentin kocijašu takvim glasom i takvim pogledom koji su izražavali paklensku porugu.

— Eh! — reče u sebi Jacques Collin — nasjeo sam, imaju me. Tre-

kova. On je vrlo rano poslao Luciena grofici de Serizv. Lucien je zamolio grofova privatnog tajnika neka ode k prefektu i neka ga u grof ovo ime zamoli obavijesti o agentu kojega je barun de Nucingen bio upotrijebio. Tajnik se vratio s bilješkom o Pevradeu, koju je prepisao iz sadržaja na spisima:

U policiji od 1778., dvije godine prije došao iz Avignona Pariz.

Bez imutka i bez morala, pozna mnoge državne tajne.

Nastanjen u ulici Mirabeau pod imenom Canquoelle. To je ime malog dobra u kojemu živi njegova porodica u oblasti Vaucluse, porodica međutim čestita.

Nedavno ga je tražio neki njegov rođak po imenu Theodore de la Pevrade. (Vidi izvještaj agenta, spisi pod br. 37.)

— To mora da je Englez kojemu je Contenson služio kao mulat

— uskliknuo je Carlos kad mu je Lucien donio obavijesti koje su mu osim bilješke usmeno dali.

U roku od tri sata ovaj je čovjek, koji je razvio djelatnost kao vrhovni general, preko Paccarda našao nedužnoga sukrivca koji je bio kadar odigrati ulogu žandara u građanskom odijelu a sam se prerušio u policijskag činovnika. Tri puta je oklijevao da ubije Pey-radea u fijakeru, ali se zakleo da neće nikad sam počiniti umorstvo i odlučio je da će ga se zgodnom prilikom otarasiti tako što će ga označiti kao milijunaša nekolicini oslobođenih robijaša. Pevrade i njegov mentor čuli su Contensonov glas kad je razgovarao sa sobaricom gospođe du Val-Noble. Pevrade tada dade znak Carlosu neka ostane u prvoj prostoriji, kao da mu je time htio reći: »Sami sudite o mojoj iskrenosti«.

— Gospođa pristaje na sve — govorila je Adele. — Gospođa je u ovom trenutku kod svoje prijateljice, gospođe de Champv, koja još za godinu dana ima potpuno namješten stan u ulici Taitbout, i ona će joj ga sigurno dati. Gospođa će moći gospodina Johnsona tamo bolje primiti, jer je pokućstvo još vrlo lijepo i gospodin će ga moći gospođi kupiti ako se sporazumi s gospođom de Champv.

— Dobro, moje dijete! Ako to ne znači guliti kožu, a ono bar znači cupkati perje — reče mulat zaprepasjenoj djevojci — ali ćemo dijeliti...

— Ej, to ti mi je mulat! — usklikne gospođa Adele. — Ako je vaš nabob zaista nabob, lako će moći darovati gospođi pokućstvo. Najamni ugovor ističe 1830. Vaš će ga nabob moći obnoviti ako se

vrijeme zadržala Luciena pokraj sebe i odlično se držala prema njemu.

— Vi ste bili na kratkom putovanju? — upita ga ona.

— Da, gospodo vojvotkinjo! Moja je sestra, želeći mi olakšati ženidbu, prinijela za me velike žrtve, i ja sam mogao kupiti imanje Rubempre te ga ponovo spojiti u cjelinu. Dakako, našao sam u jednom pariškom odvjetniku spretna čovjeka. On me zaštitio od pretjeranih tražbina koje bi bili postavili vlasnici zemljišta da su znali ime i kupca.

— Ima li i dvorac? — upita Clotilde sa suviše očitim smiješkom.

— Ima nešto što je slično dvorcu, ali bit će najpametnije da se to upotrijebi kao građa kako bi se načinila moderna kuća. Clotildine su se oči uz smiješak zadovoljstva žarko sjale od sreće.

— Vi ćete večeras s mojim ocem igrati rubber — reče mu sasvim tiho.

— Za petnaest dana, nadam se da ćete biti pozvani na večeru.

— No, moj mladi gospodine — reče vojvoda de Grandlieu — vi ste, kako se govori, kupili imanje Rubempre, čestitam vam na tomu. To je odgovor onima koji su govorili da ste zaduženi. Mi možemo, kao Francuska ili Engleska, imati javnih dugova, ali vidite, ljudi bez imovine, trgovci, ne mogu sebi tako što dopustiti.

— Oh, gospadine vojvodo, još sam dužan za svoju zemlju pet stotina tisuća franaka.

— No onda se morate oženiti djevojkom koja će vam ih donijeti, ali ćete teško za sebe naći partiju s tolikom imovinom u našem predgrađu, u kojemu se djevojkama daje malo miraza.

— Ali njima dostaje već njihovo ime — odgovori Lucien.

— Samo nas je trojica igrača za wist: Maufrigneuse, d'Espard i ja, biste li vi htjeli biti četvrti? — upita vojvoda Luciena pokazujući mu stol za igru.

Clotilde je došla k igračem stolu da vidi kako igra njezin otac.

— Ona želi da ja to uzmem za sebe — reče vojvoda gladeći ruke svojoj kćeri i gledajući ispad oka Luciena, koji je ostao ozbiljan. Lucien je kao partner gospodina d'Esparda izgubio dvadeset luj-dora.

— Draga moja majčice — reče Clotilde vojvotkinji — pokazao je dovoljno duha da izgubi.

Pošto je Lucien izmijenio s gospođicom de Grandlieu nekoliko

ba ih sad preteći brzinom i ponajprije doznati što hoće od nas. Corentin je vidio opata Carlosa Herreru pet do šest puta, a pogled toga čovjeka nije se mogao zaboraviti. Corentin je ponajprije prepoznao široka pleća, zatim podbuhlo lice, a onda varku pomoću koje se umetkom u cipele povećao za tri palca.

— Ah, moj stari, lijepo se s tobom našalio! — reče Corentin kad je vidio da su samo Pevrade i Contenson u spavaonici.

— Tko? — povikne Pevrade, čiji je glas metalno drhtao ja ću upotrijebiti posljednje dane svoga života da ga stavim na roštilj i da ga na njemu okrećem.

— To je opat Carlos Herrera, vjerojatno španjolski Corentin. Sada se sve objašnjava. Taj je Španjolac pokvarenjak prvoga reda. On je htio stvoriti imutak onom malom mladiću zarađujući novac pomoću kreveta neke lijepe djevojke... Moraš sam znati hoćeš li se boriti s diplomatom koji mi se čini đavolski pokvaren.

— Oh! — poviče Contenson — on je dobio tri stotine tisuća franaka onoga dana kad je Estera bila uhapšena. Sjedio je u fijakeru! Sjećam se onih očiju, onoga čela i onih tragova od kozica.

— Oh! kakav bi miraz bila dobila moja jadna Lidija! — usklikne Pevrade.

— Ti možeš ostati nabob — reče Corentin. — Da nam bude Estera pod okom, treba je povezati s Val-Noblom. Estera je bila prava ljubavnica Luciena de Rubemprea.

— Nucingena su već »olakšali« za više od pet stotina tisuća franaka — reče Contenson.

— Još im je potrebno toliko — odvrati Corentin — zemlja Rubempreavih stoji jedan milijun. Tatice — reče on tapšući Pevradea po ramenu — ti ćeš moći imati više od stotinu tisuća franaka za Lidijinu udaju.

— Ne reci mi to, Corentine. Ako tvoja osnova podbaci, ne znam ni sam čemu sam spodoban!...

— Možda ćeš ih imati već sutra! Opat je, moj dragi, vrlo lukav, moramo ga u petu poljubiti, to je đavo nad đavolima. Ali ja ga imam u šakama, on je pametan čovjek, predat će se. Nastoj biti glup kao nabob i više se ne boj ničega.

Uvečer toga dana kad su se pravi protivnici našli licem u lice na ravnom tlu Lucien je proveo večer u palači Grandlieu. Društvo je bilo mnogobrojno. Naočigled cijele dvorane vajvotkinja je neko

Corentin bi bio smogao govoriti jedan sat, Lucien je savršeno bezbrižno pušio svoju cigaretu.

— Gospodine — odgovori on — ne želim znati tko ste, jer ljudi koji na se preuzimaju ovakve zadaće, nemaju nikakva imena, bar ne za mene. Pustio sam vas da mirno govorite, ja sam kod svoje kuće. Čini mi se da niste baš bez svake pameti, poslušajte onda dobro moju dilemu.

Nastane stanka, za koje je Lucien gledao ledenim pogledom Co-rentina, koji je upro na njega svoje mačje oči.

— Ili se oslanjate na posve lažne činjenice, na koje ni u kojem slučaju ne treba da se obazirem — nastavi Lucien — ili imate pravo, a onda, ako vam dadem sto tisuća franaka, dajem vam mogućnost da od mene tražite toliko puta po stotinu tisuća franaka koliko puta vaš punomoćnik bude mogao naći kakva Saint-Esteva kojega mi može poslati... Ali, da najednom završimo vaše cijanjeno pregovaranje, znajte dobro da se ja, Lucien de Rubempre, ne bojim nikoga. Ja nemam ništa zajedničko sa spletkama o kojima mi govorite. Ako kuća Grandlieu bude pravila poteškoća, ima drugih vrlo plemenitih djevojaka kojima se mogu oženiti. Napokon, za mene nije nikakva sramota ako ostanem neženja, naročito ako se, kako vi mislite, bavim uz toliku dobit trgovinom bijelim robljem.

— Ako gospodin opat Carlos Herrera...

— Gospodine — reče Lucien prekinuvši Corentina — opat Carlos Herrera nalazi se ovaj čas na putovanju u Španjolsku. On nema ništa s mojom ženidbom niti ga se tiču moji interesi. Taj me državnik izvolio dugo pomagati svojim savjetima, ali on treba da položi račun njegovu veličanstvu španjolskom kralju. Ako imate što govoriti s njim, savjetujem vam da se otputite u Madrid.

— Gospodine — reče odlučno Corentin — vi nećete nikad biti muž gospođice Clotilde de Grandlieu.

— To gore za nju — odgovori Lucien gurajući nestrpljivo Corentina prema vratima.

— Jeste li dobro promislili? — hladno upita Corentin.

— Gospodine, ja vam ne priznajem pravo ni da se miješate u moje stvari ni da mi pokvarite cigaretu — reče Lucien i baci ugaslu cigaretu.

— Zbogom, gospodine — reče Corentin. — Više se nećemo vidjeti... Ali će sigurno u vašem životu doći Čas kad biste dali pola svoje

Sjaj i bijeda kurtizana

ljubavnih rijeci, vratio se u jedanaest sati kući. Legao je u krevet i počeo misliti na potpunu pobjedu, koju će izvojevati za mjesec dana, jer nije više u to sumnjao da ga neće priznati kao Clotildina zaručnika i da se neće oženiti prije korizme 1830. godine. Kad je Lucien sutradan poslije doručka pušio nekoliko cigareta u društvu s Carlosom, koji je postao vrlo zabrinut, najave im gospodina de Saint-Esteva (kakva ironija!) koji bi želio govoriti bilo s opatom Carlosom Herrerom bilo s gospodinom Lucienom de Rubempreom.

— Je li dolje rečeno da sam oputovao? — poviče opat.

— Da, gospodine — odgovori sluga.

— Onda ti primi toga čovjeka — reče on Lucien — ali da nisi rekao ni jednu jedinu riječ koja bi nas mogla upropastiti, ne daj da ti izbjegne kakva kretnja iznenađenja, to je neprijatelj.

— Ti ćeš me slušati — reče Lucien.

Carlos se sakrio u susjednu sobu i kroz pukotinu na vratima vidio je Coentina kako ulazi. Poznao ga je samo po glasu. Toliki je taj nepoznati velikan imao dar da se preobrazi. U ovom je trenutku Coentin bio nalik nakakva staroga načelnika odjela u ministarstvu financija.

— Nemam čast da me poznate, gospodine — reče Coentin

— ali...

— Oprostite mi što vas prekidam, gospodine — reče Lucien

— ali...

— Ali se radi o vašoj ženidbi s gospođicom Clotildom de Grandlieu, od koje neće biti ništa — reče tada živo Coentin. Lucien sjedne i ne odgovori ništa.

— Vi ste u rukama jednoga čovjeka — nastavi zatim Coentin

— koji ima moć, volju i priliku da dokaže vojvodi de Grandlieu da će posjed de Rubempre biti plaćen cijenom koju vam je jedan glupan platio za vašu ljubavnicu, gospođicu Esteru. Lako će se naći zapisnici presuda na osnovi kojih je gospođica Estera bila progonjena, a ima sredstava da i d'Estournv progovori. Doći će na svjetlo i neobično vješte majstorije koje su upotrijebljene protiv baruna de Nucingena... Ovaj čas još se sve može urediti. Dajte svotu od stotinu tisuća franaka i bit ćete na miru. Mene se sve skupa ništa ne tiče. Ja sam samo opunomoćenik ovih koji se odaju toj ucjeni, to je sve.

zini su sarkazmi odavali njezino unutarnje raspoloženje, u kojemu ju je podržavao duboki prezir što ga je u kurtizani sakriveni anđeo ljubavi suprotstavljao ovoj njezinoj besramnoj i ogavnoj ulozi koju je tijelo igralo pred njezinom dušom. Kako je bila u isti mah i gledalac i glumac, sudac i okrivljenik, ostvarila je onu divnu fikciju arapskih priča u kojima se gotovo uvijek uzvišeno biće skriva pod pokvarenom ljuskom, i kojega se tip pod imenom Nabukodonosor nalazi u Bibliji, u toj knjizi nad knjigama. Budući daje sebi odredila život do dana kad se kanila ogriješiti o vjernost, ta se žrtva mogla malo i narugati svome krvniku. Uostalom, kad je Estera dobila obavijesti o tajnim sramotnim sredstvima kojima je barun stekao svoj ogromni imetak, nije je nimalo uznemirivala griznja savjesti i uživala je u tomu da igra ulogu božice Ate, Osvete, kako je Carlos rekao. Zato je bila čas dražesna čas ogavna prema tom milijunašu koji je živio samo za nju. Kad je kod toga barunova patnja dostigla onaj stupanj da je poželio ostaviti Esteru, ona ga je opet privukla k sebi kakvim nježnim prizorom.

Herrera je svoje putovanje u Španjolsku na sve strane razglasio, a otputovao je samo do grada Toursa. Svoju je kočiju poslao dalje do Bordeauxa, i u njoj je ostavio jednoga slugu, koji je morao igrati ulogu gospodara i čekati ga u jednom hotelu u Bordeauxu. Zatim se vratio poštanskim kolima u odijelu nekoga trgovačkog putnika i potajno se nastanio kod Estere, odakle je preko Azije, Europe i Paccarda brižno upravljao svim spletkama i nadzirao sve, a posebno Pevradea.

Otpribliže dva tjedna prije onoga dana koji je izabrala za gozbu — a to je trebalo biti dan nakon prvoga plesa u Operi — kurtizana koja je zbog svojih dosjetaka počela dolaziti na glas kao strašna, nalazila se u Talijanskoj operi. Bila je odostraga u loži, koju je barun kad joj je morao uzeti jednu ložu, bio dobio u prizemlju, kako bi u njoj sakrio svoju ljubavnicu, a i da se ne pokazuje javno s njome, nekoliko koraka od gospođe de Nucingen. Estera je sebi izabrala ložu tako da može promatrati ložu gospođe de Serizv, jer ju je gotovo uvijek Lucien pratio. Jadna je kurtizana nalazila svoju sreću u tome što je utorkom, četvrtkom i subotom gledala Luciena uz gospođu de Serizv. Estera je taj dan oko devet i pol sati vidjela Luciena kako ulazi u grofičinu ložu zabrinuta čela, blijed, gotovo izobličena lica. Ove je znakove unutarnje žalosti vidjela samo Estera. Žena koja

imovine da vam je sada došla misao da me još na stubama natrag pozovete.

Kao odgovor na ovu prijetnju, Carlos je mahnuo rukom kao da će odrubiti glavu.

— Na posao sada! — poviče on gledajući Luciena, koji je prolije dio kao krpa poslije ovoga strašnog sastanka.

Kad bi se među prilično ograničenim brojem čitalaca koji se bave moralnom i filozofskom stranom neke knjige našao jedan jedini koji bi bio kadar da vjeruje da je barun de Nucingen bio zadovoljan, taj bi jedini dokazao kako je teško podvrgnuti srce neke bludnice kakvim god fiziološkim načelima. Estera je odlučila da prisili jadnoga milijunaša da skupo plati ono što je on zvao danom ot zvoja triumf. Zato ni mali palača prvih dana veljače 1830. godine još nije bio posvećen.

— Ali — rekla je Estera povjerljivo svojim prijateljicama, koje su to barunu ponovile — na paklade ću otvoriti svoju radnju, i želim usrećiti svoga čovjeka, da će mu biti kao ptici u kavezu.

Ova je riječ postala poslovičnom u svijetu bludnica. Barun se dakle stao naveliko tužiti i jadikovati. Postao je smiješan kao oženjen čovjek. Počeo se žaliti pred svojim najprisnijim prijateljima, i njegovo se nezadovoljstvo razglasilo po cijelom gradu. Estera je međutim i dalje svjesno igrala svoju ulogu kao gospođa Pompadour toga kneza špekulacije. Ona je već dva ili tri puta priredila malu večernju zabavu, i to samo zato da uvede Luciena u stan. Lousteau, Rastignac, du Tiliat, Bixiou, Nathan, grof de Bam-bourg, taj cvijet rasipnika postali su stalni gosti njezine kuće. Kao glumice u komadu u kojem je igrala, Estera je na koncu prihvatila Tulliju, Florentinu, Fanny Beaupre, Florinu, dvije glumice i dvije plesačice, pa zatim gospođu du Val-Noble. Ništa nije tužnije nego kuća neke kurtizane bez začina suparništva, bez igre toaleta i bez različitih lica. Za šest tjedana Estera je postala najduhovitija, najzabavnija, najljepša i najotmjenija među ženama-parijama koje čine klasu uzdržavanih žena. Kako je sada bila na svojem pravom tlu, uživala je sve slasti taštine, koje zavode obične žene, ali kao žena koju neka potajna misao uzdiže iznad njezine kaste. Ona je čuvala u svome srcu sliku o samoj sebi zbog koje se u isti mah i stidjela i kojom se ponosila. Uvijek je bila svjesna časa svojega odricanja i tako je provodila dvostruki život, te je sama sebe sažalijevala. Nje-

ste li pitali za savjet Bianchona, Despleina i staroga Handrvja?... Otkad nazrijevate zoru svoje sreće, znate li kako me se doimate?

— Kako?

— Kao neki starkelja zamotan u flanel, koji svakoga sata ide sa svoga naslonjača k prozoru da vidi da li toplomjer pokazuje onu toplinu koja mu je liječnik odredio.

— Zlušajte, fi ste jetan nesafalnica! — poviče barun sav očajan što je čuo takvu glazbu kakvu zaljubljeni starci često čuju u Talijanskoj operi.

— Nezahtvalnica! — reče Estera. — A što ste mi dosad dali?... mnogo nezadovoljstva. Dede, tata, recite, mogu li se ponositi s vama? Vi se naprotiv ponosite sa mnom, ja vrlo lijepo nosim vaše vrpce i vašu livreju. Platili ste moje dugove!... Dobro. Ali vi ste sebi nakrali dovoljno milijuna... (aha! nemojte se mrgoditi, priznali ste to meni samoj...) da na to ne gledate. To je eto najljepši naslov vaše slave... Bludnica i tat, ništa se ljepše ne slaže. Vi ste sagradili divnu krletku za papigu koja vam se sviđa... Idite, pa pitajte brazilsku aru treba li da bude zahvalna onomu koji ju je stavio u zlatnu krletku... — Nemojte me tako gledati, izgledate kao bonza... Pokazujete svoju crvenu i bijelu aru cijelom Parizu. Velite: postoji li tkogod u Parizu koji ima ovakvu papigu?... Kako samo brblja!... Kako dobro izgovara riječi... Du Tillet ulazi i veli joj: »Dobar dan, mala lopužo...« Ta vi ste sretni kao Holandanin koji ima neobičan tulipan, kao nekadašnji nabob kojemu je Engleska u Aziji dala mirovinu i kojemu je neki trgovački putnik prodao prvu švicarsku burmuticu, koja je igrala tri predigre. Hoćete moje srce? No, slušajte, dat ću vam način kako da ga zadobijete.

— Rečiti, reciti!... ja butem sfe učinila za fas. Ja se rato tam farat ot fas!

— Budite mladi, budite lijepi kao Lucien de Rubempre koji sjedi tu kod vaše gospođe i postići ćete gratis što nećete nikad moći kupiti svim svojim milijunima!...

— Ja fas ozafljam, jer fi fečeras saista oturna — reče taj ris, čije se lice produžilo.

— Dobro, laku noć — odgovori Estera. — Preporučite Chorchesu da vam načini vrlo visoko uzglavlje na vašem krevetu, a noge sasvim nisko, izgledate večeras kao da vas je udarila kap... Dragi, ne možete reći da se ne zauzimam za vaše zdravlje.

ljubi nekoga muškarca pozna njegovo lice kao što mornar pozna otvoreno more.

— Bože moj, što mu je?... Sto se dogodilo? Ne bi li morao govoriti s onim paklenim anđelom koji je njegov anđeo čuvar i koji živi sakriven u potkrovnici između Europine i Azijine potkrovnice? Kako su je salijetale tako okrutne misli, Estera je jedva čula muziku. Zato svatko lako može sebi zamisliti da ona uopće nije slušala baruna. On je držao jednu ruku svoga angela u svojim rukama i govorio joj svojim poljsko-židovskim govorom kojega čudni slogovi nisu samo neugodni onima koji ih čitaju nego i onima koji ih slušaju.

— Esder — reče on i pusti joj ruku te je odgurne lakom srditom kretnjom — fi mene ne zlužade!

— Vidite, barune, vi natucate u ljubavi kao što natucate u francuskom jeziku.

— Ter Teifel!

— Nisam ovdje u svom budoaru, u Talijanskoj sam operi. Kad ne biste bili kao koja blagajna što ju je izradio Huret ili Fichet, a koja se nekom čarobnom silom prirode pretvorila u čovjeka, ne biste pravili toliko buke u loži žene koja voli muziku. Naravno da vas ne slušam! Vi tu šušitate po mojoj opravi kao hrušt u papiru i moram se smijati od samilosti. Govorite mi: »Fi ste lijepa, fi ste zlabka, ta pi fas čofek skrisla...« Stari naduvenče! A što bi bilo da vam odgovorim: »Večeras mi se ne sviđate, a jučer jaš manje, vratimo se kući!« A po onom kako mi uzdišete — jer vas ne slušam, ali vas osjećam — razabirem da ste vrlo mnogo večerali, vaša probava počinje. Naučite se od mene — previše vas stojim da vam od vremena do vremena ne bih mogla dati dobar savjet za vaš novac!

— naučite se, moj dragi: kad čovjek ima tešku probavu kao vi, ne smije tako hladno i u nezgodno vrijeme reći svojoj ljubavnici: Fi ste lijepa... Neki je stari vojnik, rekao je Blondet, od te nadutosti umro u krilu religije... Deset je sati, svršili ste večeru u devet sati kod du Tilleta sa svojim golubom, grofom de Brambourgom: sad morate probavljati milijune i gljive, dođite opet sutra u deset sati!

— Kako fi ogrutna! — usklikne barun, premda je priznao duboku ispravnost ovoga liječničkog prigovora.

— Okrutna!... — reče Estera gledajući neprestano Luciena. — Ni-

kao o vjerojatnoj stvari. Vojvoda de Chaulieu, bivši ambasador u Španjolskoj i neko vrijeme ministar vanjskih poslova, bio je obećao vojvotkinji de Grandlieu da će zamoliti od kralja naslov markiza za Luciena. Pošto je večerao kod gospođe de Serizy, Lucien se dakle i te večeri iz ulice de la Chausse-d'Antin odvezao u predgrađe Sa-int-Germain, da obavi svoj svakidašnji posjet. Kad je došao, njegov je kočijaš tražio da se otvore vrata. Ona se otvore i on se zaustavi kod stuba pred zgradom. Kad je Lucien izlazio iz kočije, vidio je u dvorištu četiri kočije. Kad je lakaj koji je otvarao i zatvarao vrata trijema sa stupovima opazio gospodina de Rubemprea, došao je na stube pred zgradom i postavio se pred vrata kao vojnik koji opet zauzima svoje mjesto na straži.

— Njegovo gospodstvo nije kod kuće! — reče on.

— Gospođa vojvotkinja prima — primijeti Lucien lakaju.

— Gospođa vojvotkinja je izišla — odgovori ozbiljno lakaj.

— Gospođica Clotilde...

— Ne vjerujem da bi gospođica Clotilde primila gospodina u odsutnosti gospođe vojvotkinje.

— Ali tu ima posjetnika — odvrati Lucien kao gromom ošinut.

— Ne znam — odgovori lakaj nastojeći da bude u isti mah i glup i pun poštovanja.

Nema ništa strasnije nego pravila pristojnosti za one koji ih priznaju kao najstrašniji zakon društva. Lucien je lako pogodio smisao ovoga prizora, koji je bio okrutan za njega: vojvoda i vojvotkinja nisu ga htjeli primiti. Osjetio je kako mu se sledio mozak u kralješcima hrptenjače i na čelu su mu se pojavile krupne kaplje hladnoga znoja. Ovaj se razgovor odigrao pred njegovim sobarom, koji je držao kvaku vrata na kočiji i oklijevao da ih zatvori. Lucien mu je dao znak za odlazak. No kad je ulazio u kočiju, začuje buku koja nastaje kad ljudi silaze niz stepenice, i lakaj je vikao zaredom: »Ljudi gospodina vojvode de Chaulieua! — Ljudi gospođe podgrofice de Grandlieu!« Lucien je samo jednu riječ rekao svome sluzi: »Brzo u Talijansku operu!...« Usprkos svojoj brzini, taj nesretni gizdelin nije mogao izbjeći vojvodi de Chaulieuu i njegovu sinu vojvodi de Rhetoreu, s kojima je morao izmijeniti pozdrav jer mu nisu rekli nijednu riječ. Velika katastrofa na dvoru, pad strašnoga miljenika obavlja se često na pragu jedne sobe jednom riječju vratara sa sadrenim licem.

Barun je stajao i držao dugme vrata.

— Ovamo, Nucingene!... — reče Estera zovući ga natrag oholom kretnjom.

Barun se sagne prema njoj s psećom pokornošću.

— Hoćete li da budem prema vama dobra i da vam dam večeras kod sebe koju čašu zašećerene vode, i da vas mazim, debela grdobo?...

— Fi mi rastirete zrce.

— Ja da vam razdirem srce! — odvrati ona rugajući se barunovu izgovoru. — Nude, dovedite mi Luciena, da ga pozovem na našu svečanu gozbu i da budem sigurna da neće izostati. Ako uspijete u tom dogovoru, reći ću tako lijepo da te ljubim, moj debeli Frede-rique, te ćeš i sam u to povjerovati.

— Fi ste čaropnica! — reče barun i poljubi Esterinu rukavicu. — Ja bih bila pripravna zlužati ufreda jetan ura, ako bih ibak na koncu tošla jetan milofanje...

— Naprijed! ako me ne poslušate, ja ću... — reče ona i zaprijeti barunu prstom kao djetetu.

Barun kimne glavom kao ptica koja je ulovljena u zamku i zaklinje lovca.

— Bože moj! Sto li je samo Lucienu? — reče u sebi kad je bila sama, ne suzdržavajući suze koje su samo kapale — nikad nije bio tako žalostan!

Evo što se iste večeri dogodilo Lucienu. U devet sati, kao svako večer, Lucien se izvezao u svojoj zatvorenoj kočiji da se otputi u palaču Grandlieu. Budući da je svoga jahaćeg konja i svoga konja za kabriolet namijenio za dopodnevne šetnje, kao što rade svi mladići, uzeo je za svoje zimske večeri zatvorenu kočiju, i izabrao je sebi kod prvoga uzajmljivača kola najljepšu kočiju s divnim konjima. Sve mu se smiješilo već mjesec dana: tri puta je večerao u palači Grandlieu, vojvoda je bio divan prema njemu. Njegove su mu dionice u omnibusnom poduzeću, koje su bile prodane za tristo tisuća franaka, dopustile da plati još jednu trećinu cijene za svoj posjed.

Clotilde de Grandlieu se divno odijevala i imala je valjda deset lončića rumenila na licu kad je on ulazio u dvoranu i ponosno je pokazivala svoju ljubav prema njemu. Nekoliko je osoba vrlo visokog položaja govorilo o Lucienovoj ženidbi s gospođicom de Grandlieu

prijateljem, koji se dobro razumije u sve, a to si ti. Moja kćerka Clotilde, kako znaš, ljubi onoga maloga Rubemprea. Gotovo su me prisilili da joj ga obećam za muža. Ja sam uvijek bio protiv te ženidbe, ali se napokon gospođa de Grandlieu nije znala obraniti od Clotildine ljubavi; kad je taj dječak kupio svoj posjed, kad ga je već platio tri četvrtine, nije više bilo prigovora s moje strane. Sinoć sam evo primio nepotpisano pismo (znaš koliko vrijedi tako što) u kojemu se tvrdi da imutak toga dječaka potječe iz nepoštenog izvora i da nam laže kad veli da mu za to njegova sestra daje potreban novac. Pozivaju me da se u ime svoje kćeri i ugleda naše porodice o svemu obavijestim i navode mi sredstva kako bih sebi mogao pribaviti te obavijesti. Na, pročitaj najprije.

— Dijelim tvoje mišljenje o nepotpisanim pismima, dragi moj Ferdinande — odgovorio je vojvoda de Chaulieu kad je pročitao pismo — ali mada ih preziremo, ipak se njima moramo služiti. S tim je listovima jednako kao i s uhodama. Zatvori tomu dječaku svoja vrata i gledajmo nabaviti obavijesti... No, evo kako ćemo. Ti imaš za odvjetnika Dervillea, čovjeka u kojega imamo puno povjerenje. Njemu su povjerene tajne mnogih porodica, pa mu se može i ova povjeriti. To je pošten, uvažen i častan čovjek; lukav je i prepreden, ali je lukav samo kao poslovan čovjek i smiješ ga upotrijebiti samo za to da dobiješ dokaz na koji bi se mogao osloniti. Imamo u ministarstvu vanjskih poslova čovjeka od političke policije, koji je jedinstven u tomu da otkrije državne tajne. Cesto ga šaljemo u različita izaslanstva. Obavijesti Dervillea da će u tomu poslu imati pomoćnu silu. Naš je uhoda gospodin koji će doći s križem Legije časti. Dat će dojam kakvoga diplomata. Taj će nevaljalac igrati lovca, a Derville će jednostavno prisustvovati lovu. Tvoj će ti odvjetnik reći da li je to sve naduvano premo onoj: Tresla se brda, rodio se miš, ili da li moraš prekinuti s tim malim Rubempream. Za osam ćeš dana znati na čemu si.

— Taj mladić nije još dovoljno markiz da bi se mogao uvrijediti što me osam dana neće naći kod kuće — rekao je vojvoda de Grandlieu.

— Naročito ne onda kad mu daješ svoju kćer — odgovorio je bivši ministar. — Ako nepotpisano pismo sadrži istinu, što te se tiče? Otpremit ćeš Clotildu na put s mojom snahom Madeleinom, koja želi otići u Italiju.

— Kako da odmah obavijestim o ovoj nesreći svoga savjetnika?

— rekao je u sebi Lucien kad se vozio u Talijansku operu. — Sto se događa?

Gubio se u nagađanjima. Evo što se bilo dogodilo. Istoga je jutro u jedanaest sati vojvoda de Grandlieu, kad je ušao u malu dvoranu gdje se doručkovalo kad je porodica bila sama, rekao Clotildi pošto ju je poljubio:

— Moje dijete, sve do nove naredbe nemoj misliti više na gospođina de Rubemprea.

Zatim je vojvotkinju uzeo i odveo ju je k prozoru da joj tiho kaže nekoliko riječi zbog kojih je jadna Clotilde mijenjala boju. Gospođica de Grandlieu je promatrala svoju majku kad je slušala vojvodu i opazila na njezinu licu živo iznenađenje.

— Jeane — rekao je vojvoda svome sluzi — evo, odnesite ovaj list gospodinu vojvodi de Chaulieuu, molite ga neka vam odgovori sa da ili sa ne... Pozivam ga da danas dođe k nama na večeru — reče on svojoj ženi.

Doručak je bio vrlo neveseo. Vojvotkinja je bila zamišljena, vojvoda kao da se ljutio sam na sebe, a Clotilde je teškom mukom suzdržavala suze.

— Moje dijete, vaš otac ima pravo, slušajte ga — rekla je raznježenim glasom majka kćerci. — Ja vam ne mogu reći kao on: »Ne mislite na Luciena!« Ne, ja razumijem tvoju bol (Clotilde poljubi ruku svojoj majci). Ali ću ti reći, anđele moj: Čekaj, ne poduzimaj nikakvih koraka, trpi šutke, jer ga ljubiš, i uzdaj se u brigu svojih roditelja! Velike su gospode, moje dijete, zato velike što u svim okolnostima znaju dostojanstveno vršiti svoju dužnost.

— O čemu se radi?... — upitala je Clotilde blijeda kao stijena.

— O suviše ozbiljnim stvarima a da bih ti o njima mogla govoriti, sree moje — odgovorila je vojvotkinja. — Ako su naime lažne, tvoje bi se misli od njih uzaludno uprljale, a ako su istinite, ne smiješ ih znati.

U šest sati je vojvoda de Chaulieu potražio u njegovoj radnoj sobi vojvodu de Grandlieua, koji ga je očekivao.

— Reci mi, Henri... (oba su se vojvode tikala i zvala po imenu. Tu su nijansu izmislili da označe stupnjeve prijateljstva, da se otmu francuskoj neposrednosti i da ponize samoljublje)...Reci mi, Henri, u velikoj sam neprilici, te se mogu posavjetovati samo sa starim

— A — reče Estera odgovarajući Lucienu drugim znakom sporazumijevanja i dalje govoreći barunu — dovedite mi je ovamo s njezinim nabobom, on živo želi da se s vama upozna. Govore da je silno bogat. Ta mi je jedna žena već ne znam ni sama koliko tužaljki ispjevala, tuži se da taj nabob ništa ne može, i kad bi ga riješili njegova balasta, bio bi možda hitriji.

— Fi naz onta trsrite sa lopofi — reče barun kad je izlazio.

— Sto ti je, Luciene?... — šapne Estera svome prijatelju u uho dodirnuvši ga svojim usnama čim su se zatvorila vrata lože.

— Propao sam! Čas prije su mi spriječili da uđem u palaču Gran-dlieu, pod izlikom da nema nikoga kod kuće. Vojvoda i vojvotkinja su bili kod kuće, i konji pet kočijaša kopali su nogama u dvorištu...

— Kako! da bi se ženidba razbila! — reče Estera uzbuđenim glasom, jer je nazrijevala raj za sebe.

— Još ne znam što se kuje protiv mene...

— Moj Luciene — odgovori mu ona božanski umiljatim glasom

— zašto da se žalostiš? Kasnije ćeš se mnogo bolje oženiti... Ja ću ti zaslužiti dva posjeda.

— Priredi večeras večeru, kako bih mogao potajno razgovarati s Carlosom, a naročito pozovi onoga lažnoga Engleza i Val-Noblu. Taj je nabob skrivio moju propast. On je naš neprijatelj, imamo ga, a mi...

Ali se Lucien prekine načinivši očajničku kretnju.

— Ta što je? — upita jedna djevojka, a osjećala je kao da stoji na žeravici.

— Oh! gospoda de Serizv me vidi — usklikne Lucien — i da bude nesreća još veća, s njom je vojvoda de Rhetore, svjedok moje nedaće.

Uistinu se u tom času vojvoda de Rhetore poigravao s boli gospođe de Serizv.

— Vi dopuštate da se Lucien pokazuje u loži gospođice Estere?

— govorio je taj mladi vojvoda pokazujući i na ložu i na Luciena.

— Budući da se za njega zimate, morali biste ga upozoriti da to ne ide. Može večerati kod nje, može čak i... No zaista se više ne čudim što su se Grandlieuovi ohladili prema tome dječaku: upravo sam vidio kako su ga odbili na vratima pred kućom.

— Te su djevojke opasne! — reče gospođa de Serizv i upravi svoj

- Ti me izvlačiš iz nevolje! i još ne znam treba li da ti se zahvalim...
- Pričekajmo, da vidimo kako će se stvar svršiti.
- Ah! — povikne vojvoda de Grandlieu — kako je ime tome gospodinu? Moramo ga najaviti Dervilleu... Pošalji mi ga sutra oko četiri sata, kod mene će biti Derville, pa ću ih upoznati.
- Pravo mu je ime — reče bivši ministar — mislim Coentin... (ime koje kao da nisi nikad čuo), ali će taj gospodin doći k tebi pod svojim službenim imenom. Zove se gospodin de Saint-... tako nekako... Ah! Saint-Yves! Saint-Valere, svejedno, kako bilo. Možeš se u njega pouzdati, Louis XVIII. imao je u njega potpuno povjerenje.
- Poslije tog razgovora upravitelj kuće dobio je nalog da zatvori vrata gospodinu de Rubempreu, što se i dogodilo.
- Lucien se šetao u foajeu Talijanske opere kao pijan čovjek. Osjećao je da ga raznose na jezicima po cijelom Parizu. Imao je u vojvodi de Rhetoreu onakva nesmiljena neprijatelja kojemu se čovjek mora smiješiti a da mu se ne može osvetiti, jer su njegovi ispadi u skladu sa zakonima pristojnosti. Vojvoda je de Rhetore znao za prizor koji se dogodio na stubama pred palačom Grandlieu. Lucien je osjećao potrebu da obavijesti o onoj nenadanoj nesreći svoga privatnoga, prisnoga, sadašnjega savjetnika, ali se bojao da će se izvrgnuti sramoti ako bi otišao k Esteri, kod koje bi možda našao društvo. Zaboravio je da je Estera tamo. Toliko su mu misli bile pobrkane, i u tolikoj zbunjenosti morao je još razgovarati i s Rastignacom, koji još nije ništa znao o toj novosti pa mu je čestitao na skoroj ženidbi. U ovom se trenutku pokaže Nucingen smiješeći se Lucienu i reče mu:
- Hoćete meni učiniti fezelje da dođete kot gospoja te Jamby, koji seli fas posfati na gozpa brilikom posfete ot njezin kuća...
- Drage volje, barune — odgovori Lucien, kojemu se taj novčar učinio kao anđeo spasitelj.
- Pustite nas nasamo — reče Estera gospodinu de Nucingenu kad ga je vidjela kako ulazi s Lucienu. — idite posjetiti gospođu du Val-Noble koju vidim u loži trećega reda s njezinim nabobom... U Indiji rastu nabobi kao gljive — doda ona pogledavši Luciena pogledom sporazumijevanja.
- A onaj — reče Lucien smiješeći se — veoma je sličan vašemu.

— Ah! moja draga — reče gospoda du Val-Noble kad je ulazila u Esterinu ložu s Pevradeom, koga barun de Nucingen nije pre poznao — vrlo mi je milo što te mogu upoznati s gospodinom Samuelom Johnsonom, on se vrlo divi talentu gospodina de Nucingena.

— Uistinu, gospodine? — upita Estera smiješeći se Pevradeu.

— O! Yes, mnougo — reče Pevrade.

— No, barune, sad imate tu francuski jezik koji je otprilike sličan vašemu kao donjebretanski burgundskom. Bit će zaista zabavno kad vas budemo čuli kako govorite o novčanim poslovima... Znete li što tražim od vas, gospodine nabobe, kako biste sklopili poznanstvo s barunom? — reče ona smiješeći se.

— O!... ja zahvalim vama, vi ćete meine predstaviti gospodinu be-ronu.

— Da — odvrati ona. — Morate mi ispuniti želju da večerate kod mene.,. Nema čvršće veze da poveže ljude nego šampanjac, on, zapečaćuje sve poslove, osobito one u kojima se netko zakopa. Dođite večeras, naći ćete dobre dječake! A što se tiče tebe, moj mali Frederiče — šapne u uho barunu — uzmite svoju kočiju i brzo se odvezite u ulicu Saint-Georges pa mi dovedite Europu, moram joj reći dvije-tri riječi za svoju večeru... zadržala sam Luciena, on će

I nam dovesti duhovite ljude... Malo ćemo se našaliti s Englezom — šapne ona u uho gospodi du Val-Noble. Pevrade i barun ostave nasamo ove dvije žene. — Ah! Moja draga, ako ga ikad uspiješ nasamariti, toga besramnika, onda si pametna — reče Val-Noble. — Ako bi to bilo nemoguće, morala bi mi ga na osam dana posuditi — odgovori Estera smijući se. — Ne, ti ga ne bi zadržala ni pola sata — odvrati gospođa du Val-Noble. — Ja jedem previše tvrd kruh, zubi mi se lome na njemu. Nikad, dokle god budem živjela, neću uzeti na se da usrećim kojega Engleza... To su hladni egoisti, odjevene svinje...

— Kako, nikakvih obzira? — upita Estera smiješeći se.

— Naprotiv, moja draga, ta mi grdoba nije još rekla ti.

— Ni u jednoj prilici?

— Taj me bijednik uvijek zove gospođom i zadržava najveću hladnokrvnost, čak u onom trenutku kad su svi ljudi manje-više umi ljati. Ljubav, vjere mi, to ti je za njega kao da sebi brije bradu. On

Sjaj i bijeda kurtizana

dalekozor na Esterinu ložu.

— Da — reče vojvoda — isto toliko po onomu što mogu koliko po onomu što hoće...

— One će ga upropastiti! — reče gospođa de Serizv — jer isu, kako mi ljudi govore, jednako skupe kad ih netko ne plaća kao kad ih plaća.

— Za njega ne!... — odgovori mladi vojvoda praveći se začuđenim.

— Daleko od toga da ga stoje novaca, one bi mu ga u nevolji dale, sve trče za njim.

Grofici se oko usta pokaže mali nervozni trzaj, koji se ne bi mogao uvrstiti u kategoriju njezina smiješka.

— Dobro — reče Estera — dođi na večeru o ponoći. Povedi Blondeta i Rastignaca. Moramo imati bar dva zabavna čovjeka, a neka nas ne bude više od devet.

— Morali bismo naći načina da pošaljemo po Europu, preko baruna, pod izlikom možda da Aziju moraš obavijestiti. Tada ćeš joj moći reći što mi se dogodilo, kako bi Carlos sve doznao prije nego bude imao naboba u rukama.

— To će sve biti — reče Estera.

Tako se Pevrade vjerojatno trebao naći, a da ni sam nije znao, pod istim krovom sa svojim protivnikom. Tigar je dolazio u spilju lava, i to lava koga su pratili njegovi stražari.

Kad je Lucien ušao u ložu gospode de Serizv, umjesto da je okrenula glavu prema njemu da mu se nasmiješi, umjesto da skupi svoju opravu kako bi mu načinila mjesta pokraj sebe, pravila se da ne posvećuje ni najmanje pažnje onomu koji je ulazio i dalje je gledala dalekozorom po dvorani. Ali je Lucien opazio po drhtanju dalekozora da je groficom ovladalo onakvo strašno uzbuđenje kojim se okajava nedopuštena sreća. On ipak siđe naprijed u ložu pored nje i smjesti se u suprotni kut, tako da je ostavio mali prostor između grofice i sebe. Nagnuo se na rub lože, podupro se o nju laktom i podbočio bradu na ruku u rukavici, zatim se napola okrenuo prema njoj i čekao je koju riječ. U polovini čina još mu grofica nije ništa rekla i nije ga ni pogledala.

— Ne znam — reče konačno ona — zašto ste ovdje, vaše je mjesto u loži gospođice Estere...

— Idem onda onamo — reče Lucien, i iziđe a da nije ni pogledao groficu.

je znao da smo prijateljice. To misli Adele — nastavi gospođa du Val-Noble. — Zato te večeras upoznajem s njime. Ah! Kad bih mogla biti sigurna u njegove osnove, lijepo bih se s tobom i s Nu-cingenom sporazumjela!

— Ti nikad ne planeš? — upita Estera — ne kažeš li mu od vremena do vremena istinu?

— Pokušaj samo, onda si vrlo lukava... E, usprkos tvojoj umilja-tosti utukao bi te svojim ledenim smiješkom. Odgovorio bi ti: Ja sam antislaverv, i vei ste slobodni... Mogla bi mu reći najsmješnije stvari, on bi te pogledao i rekao: Very good! Tada ćeš opaziti da si u njegovim očima samo lutka.

— A srdžba!

— Isto! To bi za njega bila samo predstava. Mogao bi ga čovjek operirati lijevo pod grudima, ne bi mu nanio nikakvu bol, njegova je nutrina po svoj prilici od lima. Ja sam mu to rekla. Odgovorio mi je: Ja vrlo zadovoljan sa ovo fizičko stanje... A uvijek je uljudan. Moja draga, on ti ima rutavu dušu...

Još ću nekoliko dana podnositi to mučenje da zadovoljim svoju radoznalost. Inače bih toga milorda dala ispljuskati po Philippeu, komu nema ravna u sablji: samo to još preostaje.

— To sam ti baš htjela reći! — povikne Estera — samo bi morala prije doznati da li zna boksati, jer ti stari Englezi, moja draga, nose zalihu zlobe u sebi.

— Ovomu nema premca!... Ne, kad bi ti vidjela kako traži moje naloge, i pita u koliko sati smije doći da me iznenadi (razumije se samo po sebi!), kako kod toga pokazuje svoje džentlmenke manire, rekla bi: »To je obožavana žena«, i nema žene koja to ne bi rekla...

— I ljudi nam zavidaaju, moja draga — reče Estera.

— A da!... — usklikne gospođa du Val-Noble. — Gledaj, mi smo manje-više sve iskusile u svom životu kako nas malo cijene, ali, moja draga, mene nije nikada tako okrutno, tako duboko, tako potpuno ponizila surovost kao što me ponizuje poštovanje ove debele mješine pune porto-vina. Kad je pripit, odlazi od mene, da ne bude neugodan, veli Adeli i da ne služi u isti mah dvama gospodarima: ženi i vinu. Zlorabi moj fĳaker, više se njime služi nego ja... Oh! kad bismo ga večeras mogle spremi pod stol!... ali on popije deset boca, i samo je pripit. Oko mu je mutno, ali jasno vidi.

obriše svoju britvu, stavi je u korice, pogleda se u ogledalo i kao da će reći: »Nisam se porezao«. Tada postupa sa mnom s onakvim poštovanjem da bi svaka žena mogla pomahnitati. Taj se besramni lord, taj filistar, zabavlja time da jasnoga Theodorea drži po pola dana skrivena u mojoj svlačionici] Ukratko, on se trsi oko toga da me na svakom koraku ljuti. A škrt je kao Gobseck i Gigonnet zajedno! Vodi me na večeru i ne plati mi kočiju koja bi me natrag odvezla, ako slučajno nisam svoju naručila.

— A koliko ti daje za tu uslugu? — upita Estera.

— Oh! moja draga, ama baš ništa. Kukavnih pet stotina franaka na mjesec i plaća mi kočiju. A kakvu samo kočiju!... onakvu kakva se iznajmljuje kramarima na dan njihove svadbe da ih odveze u gradsku općinu, u crkvu u »Cadrans bleu«. Upravo me ubija svojim poštovanjem. Ako pokušam da dobijem živčani napadaj da sam slabo raspoložena, on se ne ljuti nego mi veli: »Ja hoću da miladv ima svoj mali volja. Niš nije više ogavno — no gentlemen — nego ako se kaže jedna lepa šena: Vi ste kao jedan sveišanj ot pamuk, jedna rroba!... Eh! eh! vei imate posla s članom of Societv of tem-perance and antislaverv«... I moj klipn ostaje blijed, suh i hladan pokazujući mi da prema meni gaji baš toliko poštovanja koliko prema nekom Crncu, te da to ne dolazi iz srca nego proizlazi iz njegovih nazora kao pristaše o ukinuću carine.

— Ne može nitko biti besramniji — reče Estera — ali ja bih upropastila toga tvoga Kineza!

— Njega da upropastim? — prigovori gospoda du Val-Noble — onda bi me morao voljeti!... Pa ni ti ga sama ne bi htjela moliti ni dvije pare. Ozbiljno bi te saslušao i rekao bi ti onom svojom britanskom pristojnošću, od koje bi ti čuške bile milije, da te dosta skupo plaća »za tako mali stvar kao što ljubav u njegov jadni život«.

— Kad čovjek pomisli da se u našem zvanju može namjeriti na takve ljude kao što je taj! — usklikne Estera.

— Ah, moja draga, ti imaš sreće! Dobro pazi svoga Nucingena.

— Ali tvoj nabob sigurno nešto smjera!

— To mi je rekla i Adele — odgovori gospoda du Val-Noble.

— Bit će, moja draga, da je taj čovjek stvorio odluku da nauče na sebe tvoju mržnju, kako bi se s njime raskrstila u to i to vrijeme

— reče Estera.

— Ili hoće s Nucingenom načiniti kakav posao, pa me je uzeo jer

Du Tillet, Nucingen, Pevrade i Rastignac posjedaše oko stola za whist. Florine, gospođa du Val-Noble, Estera, Blondet i Bixiou ostanu kod kamina da razgovaraju. Lucien je za to vrijeme listao divno djelo sa gravirama.

— Gospođo, večera je na stolu — reče Paccard u prekrasnoj li vreji.

Pevradea su stavili lijevo od Florine a desno od Bbđoua, kojemu je Estera bila preporučila da naboba sili neka preko mjere pije. Bixiou je imao sposobnost da neograničeno može piti. Nikad u Čitavom svom životu Pevrade nije vidio takva sjaja ni okusio takvu kuhinju ni vidio tako lijepe žene.

— Večeras se isplatilo tisuću škuda, koliko me već stoji Val-Noble

— mislio je u sebi — a međutim sam im odnio tisuću franaka.

— Ovo je primjer u koji biste se morali ugledati — vikne mu gospođa du Val-Noble. Ona je sjedila pokraj Luciena i pokazivala mu rukom sjaj blagovaonice.

Estera je posadila Luciena pokraj sebe, i on je držao pod stolom njezinu nogu među svojim.

— Čujete li? — reče Val-Noble gledajući Pevradea, koji se pravio slijep — ovako biste mi morali urediti kuću. Kad se netko vrati iz Indije s milijunima i kad hoće s jednim Nucingenom sklapati poslove, onda mora i živjeti na jednakoj nozi.

— Ja sam of Temperance Societv...⁵³

— Onda ćete lijepo piti! — reče Bixiou — jer je Indija vruća, moj ujko! Bixiou se za vrijeme večere tako šalio da je Pevradea nazivao svojim ujakom koji se tobože vratio iz Indije.

— Kospoja ti Fal-Noble mi kasao ta fi imate namjere?... — upita Nucingen promatrajući Pevradea.

— To sam htio čuti — reče du Tillet Rastignacu — ta dva natucala zajedno.

— Vidjet ćete da će se konačno sporazumjeti — reče Bixiou, koji je pogodio što je du Tillet maločas rekao Rastignacu.

— Sir beronet, ja sam zamislio jedan mala špekuleišn, o very ugodan... vrlo, vrlo unosna i korisna.

— Vidjet ćete — reče Blondet du Tilletu — da neće nijedan čas govoriti a da ne spomene engleski parlamenat i vladu...

— To biti u Čajna (Kina) s opium.

— To ti je kao kod onih ljudi kojima su izvana prljavi prozori reče Estera — a iznutra vide što se vani događa... Ja poznam to svojstvo kod čovjeka: du Tillet ga ima u najvećem stupnju.

— Gledaj da dođe du Tillet, i ako ga Nucingen i on uzmognu zaplesti u kakvu svoju osnovu, bila bih bar osvećena... Oni bi ga doveli na prosjački štap! Ah! moja draga, pasti u ruke protestantskom licemjeru poslije onoga jasnoga Falleixa, koji je bio tako zgodan, takav dobričina i takav šaljivacl... Sto smo se nasmijali!... Ljudi tvrde da su mjenjački agenti glupi... No taj je samo jednom pokazao da nema duha...

— Kad te je ostavio bez ijednog sua? To te je prisililo da upoznaš neugodnosti užitka.

Kad je Nucingen doveo Europu, ona je promolila svoju zmijsku glavu kroz vrata i nestala, pošto je čula nekoliko rečenica što joj ih je njezina gospodarica šapnula u uho.

U jedanaest i pol sati uvečer pet se kočija zaustavilo u ulici Saint-Georges pred vratima slavne kurtizane: to je bila kočija Luciena, koji je došao s Rastignacom, Blondetom, Bixiouom i du Tilletom, baruna de Nucingena, naboba i Florine, koju je doveo du Tillet. Trostruka ograda prozora bila je presvučena naborima prekrasnih kineskih zastora. Večera se imala poslužiti u jedan sat, svijeće su plamsale, mali salon i blagovaonica širili su svoju raskoš. Ljudi su se nadali onakvoj razvratnoj noći kojoj su dorasle jedino ove tri žene i ova tri čovjeka. Najprije se igralo, jer je valjalo čekati otprilike dva sata.

— Igrate li vi, milorde? — upita du Tillet Pevradea.

— Ja sam igrao s O'Connelijam, Pittom, Foxom, Canningom, lordom Broughamom, lordom...

— Recite jednostavno s bezbroj lordova — reče mu Bixiou.

— Lord Fitz-William, lord Ellenborough, lord Hertfort, lord... Bi-xiou pogleda Pevradeove cipele i sagne se.

— Sto tražiš? — upita ga Blondet.

— Bogami, pero koje se mora pritisnuti da se taj stroj zaustavi — reče Florine.

— Igrate li po dvadeset franaka poen? — upita Lucien.

— Ja igrati točno za toliko koliko vei želiti izgubiti...

— Taj se razumije!... — reče Estera Lucien. — Svi ga drže Englezom!...

— Poslušajte me, to će vas otrijezniti — odgovori Azija. — Ako ne ljubite gospođu du Val-Noble, volite ipak svoju kćer, zar ne?

— Moju kćer? — rikne Pevrade.

— Da, gospođicu Lidiju...

— I?

— A nje nema više u ulici des Moineaux, oteta je.

Pevrade uzdahne onakvim uzdahom kao što vojnici uzdišu kad umiru od žive rane na bojnopolju.

— Dok ste vi igrali Engleza, mi smo igrali Pevradea. Vaša je mala Lidija mislila da ide za svojim ocem, ona je na sigurnom mjestu... Ohl nikad je nećete naći ako ne popravite zlo što ste ga počinili...

— Kakvo zlo?

— Jučer su kod vojvode de Grandlieua spriječili ulaz u kuću gospodinu Lucienu de Rubempreu. Ovaj događaj zahvaljujemo tvojim spletkama i čovjeku kojega si nahuckao na nas. Nijedne riječi! Slušaj! — reče Azija kad je vidjela kako Pevrade otvara usta.

— Vidjet ćeš svoju kćer Čistu i neokaljanu tek sutradan — nastavi Azija ističući važnost svojih misli naglaskom kojim je naglašavala svaku riječ

— kad Lucien de Rubempre iziđe iz crkve Sv. Tome Akvinskoga, vjenčan s gospođicom Clotildom. Ako za deset dana Lucien de Rubempre ne bude primljen kao i prije u kuću Grandlieu, umrijet ćeš nasilnom smrću a da te ništa neće moći obraniti od udara koji ti prijete... Zatim, kad budeš osjetio da si pogođen, ostavit će ti se vremena, prije nego umreš, da razmisliš o ovoj misli: »Moja je kćerka bludnica za ostali dio svoga života!«... Premda si bio dovoljno glup što si prepustio ovaj plijen u naše pandže, pre-ostaje ti ipak još dovoljno pameti da razmišljaš o ovom pripćenju naše vlade. Ne laj, ne pisni ni riječi, idi Contensonu i promijeni odijelo, vrati se kući i Katt će ti reći da je tvoja mala Lidija na tvoj poziv sišla i da je više nitko nije vidio. Budeš li se žalio, poduzmeš jedan jedini korak, tada ćemo početi onim čime će, kako sam ti rekla, svršiti tvoja kći. Ona je obećana de Marsavu. Sa čičom se Canquelleom ne smije u rukavicama govoriti, zar ne?... Siđi dolje i čuvaj se da ne uplećeš svoje prste u naše stvari.

Azija je ostavila Pevradea u takvu stanju da bi se čovjek ražalio na njega. Svaka je riječ bila kao udarac maljem u glavu. Uhoda je imao dvije suze u očima, a druge su se dolje na obrazima spojile u vlažnim prugama.

— Ta, ja snam — reče odmah Nucingen kao čovjek koji poznaje svoj trgovački globus. — Ali enkleski vlada pofeo jetan agcija ta zepi otfori Kina sa obium i ne pi nam tobustila...

— Nucingen ga je pretekao s vladom — reče du Tillet Blondetu.

— Ah! vi ste trgovali opijumom! — usklikne gospoda du Val-No-ble — sad razumijem zašto tako strašno djelujete, ostalo vam ga je nešto u srcu.

— Fidite! — povikne barun tobožnjem trgovcu opijuma pokazujući mu gospodu du Val-Noble — s fama je kao za mnom: nigat milioneri ne moku postići lubaf kod šena.

— Ja jako ljubio i često miladv — reče Pevrade.

— Sve zbog umjerenosti — reče Bixiou, koji je u Pevradea salio već treću bocu bordoa i koji je upravo počeo piti bocu porta.

— Oh! — usklikne Pevrade — it is very vine de Portugal of Engleterre⁵⁴.

Blondet, du Tillet i Bixiou izmijene smiješak. Pevrade je imao moć da sve izmijeni, čak i duh. Malo ima Engleza koji ne bi tvrdili da su zlato i srebro bolji u Engleskoj nego igdje drugdje. Pilići i jaja koji dolaze iz Normandije na londonsko tržište ovlašćuju Engleze da tvrde da su londonski pilići i jaja bolji (very fines) nego pariški, koji potječu iz iste zemlje. Estera i Lucien su zanimjeli pred ovim savršenstvom odjeće, jezika i smionosti. Toliko se pilo i jelo, sve u razgovoru i u smijehu, da su ostali do četiri sata ujutro. Bixiou je mislio da je izvojštio onakvu pobjedu kakvu je tako šaljivo opisao Brillat-Savarin. Ali kad je u sebi govorio nudeći svome ujaku da pije: »Ja sam pobijedio Engleza!«... Pevrade odgovori ovom divljem porugljivcu jednim: »Samo još, moj brajko!« što je samo Bixiou čuo.

— Hej, vi, ovo vam je Englez kao i ja... Moj ujak je Gaskonjac!... Nisam ni mogao imati drugoga!

Bixiou je bio sam s Pevradeom, pa tako nitko nije čuo ovo otkriće. Pevrade padne sa svoga stolca na zemlju. Odmah se Paccard dočepa Pevradea i odnese ga u potkrovnicu, gdje je zaspao dubokim snom. U šest sati uvečer, nabob se probudio, jer su mu prali lice mokrom krpom, i našao se na lošem poljskom krevetu licem u lice s Azijom, koja je bila zakrabuljena i u crnom dominu.

— Aha! tata Pevrade, da uredimo naše račune! — reče ona.

— Gdje sam?... — upita on pogledavši oko sebe.

imao onaj broj što je zadužen pismenim poslovima. Vojvoda povede na stranu Corentina da mu izloži sve što je već Corentin znao. Gospodin de Saint-Denis je slušao hladno i s puno poštovanja, a u isto se doba zabavljao promatrajući ovoga velikog vlastelina, prodirući u dubinu njegova značaja, otkrivajući ovaj život, koji je tada i uvijek bio zaokupljen samo whistom i ugledom kuće Grandlieu. Velika su vlastela tako naivna prema nižima od sebe, te Corentin nije trebao, dakako skromno, postaviti mnogo pitanja gospodinu de Grandlieuu, iz njih su upravo izvirale same bezobrazštine.

— Ako biste htjeli poslušati moj savjet — reče Corentin Dervilleu pošto su ga formalno upoznali s odvjetnikom — trebalo bi da još večeras otputujemo u Angouleme. Poštanska kola u Bordeaux idu tako brzo kao listovna pošta. Naš boravak ne mora trajati duže od šest sati da dobijemo obavijesti koje gospodin vojvoda želi. Ako sam dobro razumio vaše gospodstvo, nije li dovoljno da se dozna jesu li sestra i svak gospodinu de Rubempreu mogli dati dvanaest stotina tisuća franaka?... — upita on pogledavši vojvodu.

— Potpuno ste shvatili — odgovori per Francuske.

— Moći ćemo se vratiti ovamo za četiri dana — nastavi Corentin pogledavši Dervillea — tako nećemo ni jedan ni drugi morati zadugo ostaviti svoje poslove, da ne bi za to vrijeme trpjeli.

— To je bio jedini prigovor koji je trebalo da stavim vašem gospodstvu — reče Derville. — Četiri su sata, idem žurno kući da svome pisaru kažem dvije-tri riječi i da spremim svoj kovčeg, i poslije večere bit ću u osam sati... A hoćemo li imati mjesta? — upita on gospodina Saint-Denisa prekidajući se.

— Jamčim za to — reče Corentin. — Budite u osam sati u dvorištu glavnog ureda Otpremničkog poduzeća. Ako ne bude mjesta, pribavit ću ih, jer se samo tako smije služiti njegovoj svjetlosti vojvodi de Grandlieuu.

— Gospodo — reče vojvoda neizmjereno ljubazno — još vam se neću zahvaljivati...

Corentin i odvjetnik su shvatili ovu riječ kao rastanak pa su pozdravili i otišli. Upravo kad je Pevrade ispitivao Corentinova slugu, gospodin Saint-Denis i Derville su se bili smjestili u poštanska kola prema Bordeauxu i promatrali su jedan drugog u tišini kad su izlazili iz Pariza. Sutradan je ujutro između Orleansa i Toursa Derville postao razgovorljiv, jer mu je bilo dosadno. I Corentin se

— Čekaju gospodina Johnsona na večeru — reče Europa pomoliviši glavu jedan čas kasnije.

Pevrade nije odgovorio, sišao je dolje, išao je ulicama sve do stajališta fijakera, odvezao se Contensonu da se presvuče. Nije mu rekao ni riječi, promijenio se opet u čiču Canquoellea i došao je u osam sati kući. Kad je Flamanka čula svoga gospodara, bezazleno ga je upitala: »No gdje je gospođica?« te se stari uhoda morao nasloniti. Taj je udarac nadmašio njegove sile. Ušao je u stan svoje kćeri i napokon se onesvijestio od boli, kad je našao njezin stan prazan i kad je slušao Kattin izvještaj. Ona mu je ispriopjvedila sve pojedinosti otmice, koja je bila izvedena tako vješto kao da ju je on sam smislio.

— Nema druge... reče u sebi — valja se pokoriti, a kasnije ću se osvetiti. Sada k Carentinu... Ovo je prvi put kako nailazimo na protivnike. Corentin će tomu lijepom dječaku dati slobodu da se ženi čak i s caricom, ako želi... Ah! razumijem, zašto ga je moja kći na prvi pogled zavoljela... Oh! španjolski se svećenik dobro razumije u posao... Hrabro, tata Pevrade, pusti svoj plijen iz pandža. Jadni otac nije slutio groznog udara koji ga je čekao. Kad je došao Corentinu, rekao mu je Bruno, povjerljivi sluga, koji je poznavao Pevradea:

— Gospodin je otputovao.

— Na dugo?

— Na deset dana.

— Kamo?

— Ja ne znam.

— Oh, Bože moj, postajem lud! Pitam kamo?... Kao da mi to kažemo — mislio je on.

Nekoliko sati prije nego se Pevrade trebao probuditi u potkrovlju ulice Saint-Georges, dođe Corentin, vrativši se sa svoga dobra u Passvju, u kuću vojvode de Grandlieua, i to u odijelu sobara iz dobre kuće. U zapučku njegova crnoga kaputa vidjela se vrpca Legije časti. Načinio je sebi vrlo naborano, blijedosivo staračko lice s na-prašenim vlasima. Oči su mu skrivale naočari od kornjačine ljuške. Ukratko, izgledao je kao kakav stari predstojnik ureda. Kad je rekao svoje ime, gospodin de Saint-Denis, odveli su ga u radnu sobu vojvode de Grandlieua, gdje je našao Dervillea. Odvjetnik je čitao pismo što ga je sam Corentin u pero kazivao svomu agentu, koji je

— Je li daleko odavde do Marsaca? — upita Corentin krčmarevu ženu. Ona je sišla iz gornjih prostorija kad je doznala da su poštanska kola iskrcala putnike za spavanje.

— Gospodine, vi idete u Marsac? — upita krčmarica.

— Ne znam — odgovori on malo osorno. — Je li velika udaljenost odavde do Marsaca? — opet upita Corentin, kad je krčmarici dao vremena da vidi njegovu crvenu vrpču.

— U kočiji, nepunih pola sata — reče krčmareva žena.

— Mislite li da su gospodin i gospođa Sechard i zimi tamo?

— Posve sigurno, oni žive tamo cijelu godinu...

— Pet je sati, sigurno ćemo ih u devet sati naći još na nogama.

— Oh! i do deset sati, oni imaju svako večer društvo: župnika, liječnika gospodina Marrona.

— Valjani su ljudi? — upita Derville.

— Oh! gospodine, suho zlato! — odgovori krčmareva žena — pravedni, poštenu ljudi... i nisu slavohlepni, ne! Gospodin Sechard doduše dobro stoji, ali bi bio imao milijune, prema onomu što se govori, da sebi nije dao oteti jedan izum što ga je otkrio u proizvodnji papira. Njime se danas koriste braća Cointeti...

— Ah! da, braća Cointeti! — reče Corentin.

— Ta šuti! — reče krčmar. — Što se tiče ove gospode da li gospodin Sechard ima ili nema pravo na patent za proizvodnju papira? Ova gospođa nisu trgovci papirom... Ako mislite provesti noć kod mene — »Pod vedrim nebom« — reče krčmar obraćajući se dvojici putnika — molio bih vas da se upišete. Evo knjige. Imamo nekoga kaplara koji nema nikakva posla i provodi vrijeme da nas mucu...

— Gle ti vruga, gle ti vruga! ja sam Sechardove smatrao vrlo bogatima — reče Corentin dok je Derville pisao svoje ime i svoje zvanje kao odvjetnik prvostupanjskoga suda Seinske oblasti.

— Ima ljudi — odgovori krčmar — koji ih drže za milijunaše, ali začepiti ljudima usta da ne govore, to bi značilo kao spriječiti rijeku da ne teče. Stari je Sechard ostavio iza sebe dvjesto tisuća franaka nepokretnog posjeda, kako se pripovijeda, a i to je već jako lijepo od čovjeka koji je počeo kao radnik. Osim toga je imao toliko štednje... jer je konačno iz svoga posjeda izvukao kojih deset do dvadeset tisuća franaka. Ako sad pretpostavimo da je bio toliko glup da svoj novac punih deset godina nije nikamo ulagao, onda se sve slaže. Uzmimo da je imao tristo tisuća franaka, ako je lihvario,

udostojao da ga zabavlja, ali uvijek u stanovitom razmaku. On ga je uvjerio da pripada diplomaciji i da očekuje da će postati generalni konzul preporukom vojvode de Grandlieua. Dva se dana nakon svoga odlaska iz Pariza Corentin i Derville zaustave u Manslu, na veliko iznenađenje odvjetnika, koji je mislio da putuje u Angouleme.

— U ovom ćemo malom gradu — reče Corentin Dervilleu — dobiti sigurne obavijesti o gospođi Sechard.

— Onda je vi poznate? — upita Derville začudivši se što je Corentin tako dobro upućen.

— Povukao sam za jezik vozača kad sam opazio da je iz Angouleme. On mi je rekao da gospođa Sechard boravi u Marsacu, a Mar-sac je samo jednu milju od Mansla. Mislio sam da ćemo imati-više mogućnosti da pronađemo istinu nego u Angoulemu.

— Uostalom — mislio je Derville — ja sam, kako mi je rekao gospodin vojvoda, samo svjedok kod istraživanja što ga ovaj pouzdanik treba da izvrši.

Gospodar krčme u Manslu, koja se zvala krčma »Pod vedrim nebom«⁵⁵, bio je ugojeni debeljko za kojega se čovjek boji da ga neće pri povratku više naći a on još deset godina kasnije stoji na pragu svojih vrata, i to s istom gomilom mesa na sebi, s istim pamučnim šeširom, s istom pregačom, s istim nožem, s istom masnom ko-sam, s istim trostrukim podbratkom. Kod svih romanopisaca počevši od besmrtnoga Cervantesa pa do besmrtnoga Waltera Scotta ovakvi ljudi ostaju nepromjenljivi. A nisu li oni svi uobraženi na svoju kuhinju, nisu svi pripravnici da te čim god posluže, pa čak da ti prirede i sušičavo pile i varivo s užeženim maslacem? Svi ti hvale svoje vino kao najfinije i sile te da piješ domaće vino onoga kraja. Ali je Corentin od svoje mladosti naučio od krčmara izmamiti bitnije stvari nego što su sumnjiva jela i patvorena vina. Stoga se pravio kao čovjek koga je lako zadovoljiti i koji se posve pouzdaje u najboljega kuhara u Manslu, kako je izjavio ovomu debeljku.

— Nije mi ni teško biti najbolji, jer sam jedini — odgovori krčmar.

— Poslužite nas u pokrajnjoj sobi — reče Corentin namignuvši Dervilleu — prije svega ne bojte se naložiti vatru, ukočili su nam se prsti od zime.

— Nije bilo toplo u kolima — reče Derville.

mus imao pravo, bi li to mogao biti novac neke bludnice? — upita Derville Corentina kad su sjedali k stolu.

— Ah! to bi bio predmet dalje istrage — reče Corentin. — Lucien de Rubempre živi, kako mi je rekao vojvoda de Chaulieu, s nekom pokrštenom Židovkom, koja se izdaje za Holandanku, a zove se Estera Van Bogseck.

— Kakvo čudno podudaranje! — reče odvjetnik — ja tražim baštinicu nekoga Holandanina po imenu Gobseck. To je isto ime, kad se premjeste suglasnici.

— Dobro, ja ću vam pribaviti obavijesti o porijeklu kad se vratim u Pariz.

Sat kasnije su dva izaslanika kuće Grandlieu putovala prema Verberiji, kući gospodina i gospođe Sechard. Nikad Lucien nije doživio tako duboka uzbuđenja kao što su ga obuzela kad je u Verberiji uspoređivao svoju sudbinu sa sudbinom svoga svaka. Oba su Parižana trebala tamo naći isti prizor, koji se nekoliko dana prije tako duboko dojmio Luciena. Tamo je sve odisalo mirom i obiljem. U vrijeme kad su ova dva stranca trebala doći, u salonu je sjedilo društvo od četiri osobe: župnik iz Marsaca, mladi svećenik od dvadeset pet godina, koji je na molbu gospođe Sechard postao učiteljem njezina sina Luciena, liječnik ovoga kraja, po imenu Marron, općinski načelnik, i neki stari umirovljeni pukovnik koji je uzgajao ruže na malom posjedu nasuprot Verberiji, s onu stranu ceste. Svake zimske večeri ove su osobe dolazile igrati nedužni boston uz jedan santim po poen, uzimati novine ili vraćati one što su ih pročitale. Kad su gospodin i gospođa Sechard kupili Verberiju, tu lijepu kuću sagrađenu od mekana bijela kamena i pokrivenu pločicama od škrljevca, cijelo se zemljište za uživanje sastojalo od dva jutra vrta. S vremenom je lijepa gospođa Sechard, upotrijebivši svoju štednju, proširila svoj vrt sve do maloga potoka. Žrtvovala je vinograde koje je kupila i pretvorila ih u tratine i u gajiće. U ovom je trenutku Verberija, koju je okruživao perivoj od kojih dvadeset jutara ograđen zidom, slovila kao najpoznatiji posjed ovoga kraja. Kuća pokojnoga Secharda i njegove gospodarske zgrade služile su samo za obrađivanje kojih dvadeset jutara vinograda što ih je iza sebe ostavio, osim onih pet malih majura s godišnjim prinosom od šest tisuća franaka i deset jutara livada koje su ležale s druge strane potoka upravo nasuprot perivoju Verberije. Gospođa je Sechard

kako se sumnja, eto vam cijele pripovijesti] Pet stotina tisuća franaka, to je vrlo daleko od jednog milijuna. Ja bih želio samo razliku kao imovinu, onda ne bih više bio — »Pod vedrim nebom«.

— Kako — reče Corentin — zar gospodin David Sechard i njegova žena nemaju dva do tri milijuna imovine?...

— Ali — uskliknu krčmareva žena — toliko će po svoj prilici imati gospoda Cointeti, koji su mu oteli njegov izum. On nije od njih dobio više od dvadeset tisuća franaka... Gdje bi ovi poštenu ljudi uzeli milijune? Oni su vrlo oskudno živjeli za vrijeme života njihova oca. Bez njihova upravitelja Kolba i gospođe Kolb, koja im je privržena kao i njezin muž, bili bi teškom mukom živjeli. Sto su imali od Verberije?... Tisuću Škuda rente!....

Corentin povede na stranu Dervillea i reče mu:

— In vino veritas! Istina se nalazi u krčmi. Sto se mene tiče, ja smatram krčmu pravim ogledalom načina života nekoga kraja. Bilježnik nije bolje upućen od krčmara u sve što se događa u malom mjestu. Vidite] Nas drže da poznamo Cointete, Kolba itd. Krčmar je živi repertoar svih pustolovina, on vrši redarstvenu službu a da to i ne sluti. Vlada mora uzdržavati najviše dvjesto uhoda, jer u zemlji kao što je Francuska ima deset milijuna poštenih izvidnika. No mi nismo obavezni da se oslonimo na ovaj izvještaj, premda bi se u ovom malom gradiću nešto znalo o dvanaest stotina tisuća franaka, ako bi ih nestalo da se plati posjed Rubempre... Nećemo ovdje dugo ostati...

— Nadam se — reče Derville.

— Evo zašto — nastavi Corentin. — Našao sam najprirodnije sredstvo da iz usta supruga Sechard čujem istinu. Računam na to da ćete vi svojim odvjetničkim ugledom poduprijeti malu lukav-štinu kojom ću se poslužiti, da na svoje uši čujete jasan i pouzdan izvještaj o njihovoj imovini. — Poslije večere odvest ćemo se do gospodina Secharda — reče Corentin krčmarevoj ženi — a vi ćete se pobrinuti da nam pripravite krevete, želimo svaki svoju sobu. »Pod vedrim nebom« mora biti mjesta.

— Oh] gospodine] — reče ta žena — ala smo izmislili cimer]

— Oh! igra riječima postoji u svim oblastima — reče Corentin

— nije to vaš monopol.

— Večera je na stolu, gospodo — reče krčmar.

— Odakle do vraga tomu mladiću njegov novac?... Da li bi anoni-

dalima bili su bez onoga lažnog tikusa koji u pokrajini sve kvari, i konačno, najmanje su pojedinosti bile otmjene i čiste i podavale su duši i pogledu pjesnički mir što ga može i mora unijeti u svoje kućanstvo pametna žena i žena koja ljubi.

Gospođa je Sechard još uvijek bila u crnini za svojim svekrom i vezla je pored kamina neko vezivo. Pomagala joj je gospođa Kolb, kućna pomoćnica, na koju se ona oslanjala u svim pojedinostima oko vođenja kuće. Upravo kad je kočija došla do prvih kuća u Marsacu, redovitom se društvu Verberije pridruži mlinar Courtois, kojemu je umrla žena, i koji se htio povući iz posla. On se nadao da će dobro prodati svoj posjed, do koga je gospođi Evi, kako se činilo, bilo mnogo stalo, a Courtois je znao zašto.

— Neka se kola zaustavljaju ovdje reče Courtois kad je čuo drnda-
nje kočije — a prema željeznoj opremi može se naslućivati da su
iz okolice...

— To će sigurno biti Postel i njegova žena, koji nam dolaze u
posjet — reče liječnik.

— Nisu — reče Courtois — kočija dolazi iz Marsaca.

— Kospoja — reče Kolb, taj veliki i debeli Alzašanin koga već po-
znamo (Vidi »Propale iluzije«) — efo jetna otffjetnik iz Baris koja trasi
koforiti s kospotin.

— Odvjetnik?... — povikne Sechard. — Od te me riječi zaboljelo u
trbuhu.

— Hvala lijepo — reče načelnik Marsaca, po imenu Cachan, koji
je punih dvadeset godina bio odvjetnik u Angoulemu. On je neka-

Ida imao nalog da progoni Secharda. — Moj se jadni David neće promijeniti, on će
uvijek biti rastresen — reče Eva smiješeći se. — Neki odvjetnik iz Pariza — reče
Courtois — onda imate poslova u Parizu? — Nemam — reče Eva.

— Imate tamo brata — primijeti Courtois.

— Samo ako se ne radi o ostavštini staroga Secharda — reče Cachan. —
čiča je pravio sumnjive poslove!

Kad su Coentini i Derville ušli i pozdravili društvo te rekli svoja imena,
umolili su da mogu nasamo razgovarati s gospođom Sechard i njezinim
mužem.

— Drage volje — reče Sechard. — A radi li se o poslovima?

mislila buduće godine ove livade također uklopiti u perivoj. U onom kraju Verberiji su već davali ime dvorca, a Evu Sechard zvali su gospođa de Marsac. Zadovoljavajući svoju taštinu, Lucien je dakle samo oponašao seljake i vinogradare. Courtois, vlasnik mlina koji je slikovito ležao nekoliko puškometa od livade Verberije, bio je, kako se govorkalo, u pogodbi za taj mlin s gospođom Sechard. Ova vjerojatna kupnja trebala je Verberiji dati izgled prvorazrednog posjeda u onoj oblasti. Gospođa je Sechard činila mnogo dobra s toliko razbora kao i dostojanstva, pa su je isto tako svi cijenili i voljeli. Njezina se ljepota divno razvila i dosegla je u to vrijeme svoj vrhunac. Premda je imala oko dvadeset pet godina, zadržala je mladenačku svježinu, jer je uživala mir i obilje što ga daje život na ladanju. Još je uvijek bila zaljubljena u svoga muža i cijenila je u njemu talentiranog čovjeka, koji je bio toliko čedan te se odrekao buke slave. Da bismo je ocrtali, dovoljno je možda reći da je cijeloga njezina života svaki kucaj njezina srca bio posvećen samo njezinoj djeci i njezinu mužu. Porez što ga je ova porodica plaćala nesreći bila je, to je lako pogoditi, duboka briga zbog Lucienova života, u kojemu je Eva Sechard slutila neke tajne i bojala ih se to više što je Lucien prilikom svoga posljednjeg posjeta svako pitanje svoje sestre o tomu naglo presjekao izjavivši joj da častohlepni nikomu ne trebaju polagati računa o svojim sredstvima osim sebi. Za šest godina Lucien ju je tri puta posjetio, a nije joj pisao više od šest pisama. Njegov je prvi posjet Verberiji bio prilikom smrti njegove majke, a posljednji je imao za cilj da je umoli uslugu za onu laž koja je tako bila potrebna njegovoj politici. To je bio između gospođe Sechard i njezina brata predmet prilično ozbiljne svađe, koja je ostavila strašne sumnje u srcu ovoga mirnoga i plemenitog bića.

Unutrašnjost je kuće, koja je bila isto tako urešena kao i vanjština bez ikakve raskoši, davala ugodan dojam. To možemo prosuditi ako bacimo letimičan pogled u salon u kojem se ovaj čas nalazi društvo. Lijep sag iz Abussona, tapete od sivoga pamučnoga kepe-ra, ukrašene trakama od zelene svile, slikarije s motivima iz šuma Spa, pokućstvo od izrezbarena mahagoni-drveta, presvučeno sivim finim suknom sa zelenim tracima, stolići za cvijeće, koji su usprkos zimi bili puni cvijeća, pružali su oku ugodan cjelokupni dojam. Zastori na prozorima od zelene svile, ukras kamina, okviri na ogle-

vam se može reći kako stvar stoji...

— Budite posve mirni — reče Corentin — dajem vam časnu riječ da nisam financijski činovnik.

Cachan je svima namignuo da šute i nehotice se trgnuo od zadovoljstva.

— Gospodine — nastavi Corentin — kad bi bio i samo milijun, dio bi nezakonitoga djeteta bila još ipak lijepa svota. Ne dolazimo da podižemo parnicu, dolazimo naprotiv da vam predložimo da biste nam dali stotinu tisuća franaka, i mi bismo se vratili.

— Stotinu tisuća franaka!... — poviče Cachan prekinuvši Corentina. — Ta stari je Sechard, gospodine, ostavio dvadeset jutara vinograda, pet malih majura, deset jutara livada u Marsacu, a inače nijedne pare...

— Ni za što na svijetu — usklikne David Sechard umiješavši se u razgovor — ne bih htio reći nikakvu laž, gospodine Cachane, a još manje u novčanim stvarima nego u ostalima... Gospodine — reče on Corentinu i Dervilleu — moj otac nam je osim ove zemlje ostavio...

Courtois i Cachan su uzaludno namigivali Sechardu, on je ipak dodao:

— ...Tri stotine tisuća franaka, pa se tako sva njegova baština popi-nje na oko pet stotina tisuća franaka.

— Gospodine Cachane — reče Eva Sechard — koliki dio zakon daje vanbračnom djetetu?...

— Gospodo — reče Corentin — mi nismo Turci, molimo vas samo da se pred ovom gospodom zakunete da niste primili više od stotinu tisuća škuda u gotovu novcu iz ostavštine vašega svekra i lako ćemo se sporazumjeti...

— Dajte najprije časnu riječ — reče bivši angulemski odvjetnik Dervilleu — da ste odvjetnik.

— Evo moje putnice — reče Derville Cachanu pružajući mu na četiri dijela svinut papir — i ovaj gospodin nije, kako biste mogli misliti, glavni inspektor državne blagajne, umirite se — doda Derville. — Mi smo samo imali vrlo važan interes da doznamo istinu o Sechardovoj ostavštini i sad je znamo...

Derville uzme gospođu Evu za ruku i vrlo je uljudno odvede na kraj salona.

— Gospodo — reče joj tihim glasom — kad čast i budućnost kuće

- Jedino o ostavštini vašeg gospodina oca — odgovori Corentin.
- Dopustite onda da gospodin načelnik, koji je bio odvjetnik u Angoulemu, prisustvuje razgovoru.
- Vi ste gospodin Derville?... — upita Cachan gledajući Corentina.
- Nisam, gospodine, to je ovaj gospodin — odgovori Corentin pokazujući na odvjetnika, a ovaj se nakloni.
- Pa mi smo kao u porodici — reče Sechard — nemamo nikakvih tajna pred svojim susjedima. Nije stoga potrebno da idemo u radnu sobu, u kojoj nije naloženo... Naš je život otvoren svima...
- Možda je život vašeg gospodina oca — reče Corentin — imao kakvih tajna, pa vam ne bi bilo ugodno da se iznesu na javu.
- Je li onda nešto zbog čega bismo se anogli zastidjeti?...
- upita uplašeno Eva.
- Oh ne! to je neki mladenački grijeh — reče Corentin postavljajući s najvećom hladnokrvnošću jednu od stotinu svojih zamki.
- Vaš gospodin otac vam je darovao starijega brata...
- Oh, stari medo!⁵⁶ — usklikne Courtois. — On vas nimalo nije volio, gospodine Sechard, i to vam je prištedio, licemjer!... Ah, sad razumijem što je ono značilo kad mi je govorio: »Lijepo ćete pripovijesti doživjeti kad me pokopaju!«
- Oh! umirite se, gospodine — reče Corentin Sechardu, promatrajući Evu ispod oka.
- Brata! — usklikne liječnik — onda se vaša baština dijeli na dvo-je!... Derville se pravio kao da promatra lijepe slike koje su visile na panoima salona.
- Umirite se, gospođo ponovi Corentin kad je opazio iznenađenje koje se odražavalo na lijepom licu gospođe Sechard.
- Radi se samo o nezakonitom djetetu. Prava nezakonitog djeteta nisu kao prava bračnoga djeteta. To je dijete u najvećoj bijedi, ono ima pravo na jednu svotu, koja se određuje prema visini baštine... Milijuni što ih je ostavio vaš gospodin otac...
- Na ovu riječ milijuni u dvorani nastade jednodušna buka. U ovaj čas Derville nije više promatrao slike.
- Stari Sechard milijune?... — reče debeli Courtois. — Tko vam je to rekao? Kakav seljak?...
- Gospodine — reče Cachan — vi niste od državne blagajne, pa

se da će otkriti kuću u kojoj je bila sakrivena, no iz dana u dan sve se više pokazivalo nemogućim da se ma što dozna, pa je to iz časa u čas povećavalo Pevradeov očaj. Stari se uhoda dao okružiti stražom od dvanaest najvještijih agenata. Nadzirali su okolinu ulica de Moineaux i Taitbout gdje je živio kao nabob kod gospođe du Val-Noble. Posljednja tri dana onoga kobnoga roka što mu ga je bila odredila Azija, da Lucien u opet pribavi ulaz u palaču Grandlieu s jednakim ugledom kao i prije, Contenson nije napuštao veterana nekadašnjeg glavnog policijskog ureda. Tako je poezija straha, koju lukavstvo neprijateljskih plemena širi u srcu američkih šuma iz kojih je Cooper izvukao toliko koristi, obuhvatila najmanje pojedinosti pariškoga života. Prolaznici, dućani, fijakeri, kakva god osoba što je na prozoru stajala — sve je to ljudima-brojevima kojima je bila povjerena obrana života staroga Pevradea pobuđivalo ogroman interes, kakav u Cooperovim romanima predstavlja kakav panj, dabrova nastamba, kakva stijena, bizonova koža, nepomični čamac, grana s lišćem na vodi.

— Ako je Španjolac otputovao, ne trebate se ničega bojati — govorio je Contenson Pevradeu svraćajući mu pažnju na duboko zatišje koje je vladalo.

— A ako nije otputovao? — odgovarao je Pevrade.

— On je jednoga od mojih ljudi odveo sa sobom iza svoje kočije, ali je u Bloisu moj čovjek bio prisiljen da side i nije mogao doći kola.

Pet dana nakon Dervilleova povratka jednoga je jutro Rastignac posjetio Luciena.

— Moj dragi — reče mu Rastignac — upravo sam očajan što su mi zbog našega prisnoga prijateljstva povjerili da s tobom raspravljam o jednoj stvari. Od tvoje ženidbe neće biti ništa. Ne možeš se nadati da će ikad do nje doći. Nemoj više prekoračiti praga palače Grandlieu. Da se oženiš Clotildom, moraš čekati smrt njezina oca, a on je postao suviše egoist pa neće tako skoro umrijeti. Stari igrači vvhista dugo sjede kod svoga stola... Clotilde će otputovati u Italiju s Madeleinom de Lenoncourt-Chaulieu. Jadna te djevojka toliko ljubi, moj dragi, da su je morali nadzirati. Htjela je doći k tebi, bila je već sastavila osnovu za bijeg... To je utjeha u tvojoj nesreći. Lucien nije ništa odgovorio, samo je gledao Rastignaca.

— Je li to konačno nesreća?... — nastavi njegov zemljak — ti ćeš

Grandlieu ne bi bile zainteresirane u ovom pitanju, ne bih bio pristao na ovu varku što ju je iznio ovaj gospodin s odlikovanjem. Ali ćete mi oprostiti, radilo se o tom da se otkrije laž pomoću koje je vaš gospodin brat obmanuo ovu plemenitu porodicu. Čuvajte se sada da ne biste možda pobudili uvjerenje da ste vi dali svomu gospodinu bratu dvanaest stotina tisuća franaka da kupi posjed Rubempre.

— Dvanaest stotina tisuća franaka! — po vikne gospođa Sechard probljedjevši. — A gdje ih je smogao, nesretnik?

— Ah! eto — reče Derville — bojim se da je izvor te imovine vrlo nečist.

Eva je imala suze u očima, koje su opazili njezini susjedi.

— Možda smo vam učinili veliku uslugu — reče joj Derville — što smo vam spriječili da se zapletete u laž koje posljedice mogu biti vrlo opasne.

Derville je ostavio gospođu Sechard kako sjedi blijeda, sa suzama na obrazima, i pozdravio je društvo.

— U Mansle! — reče Corentin malom dječaku koji je vozio kočiju.

Pošta iz Bordeauxa u Pariz, koja je prolazila noću, imala je jedno slobodno mjesto. Derville je umolio Corentina da mu dopusti da se njome okoristi, izgovarajući se na poslove, no zapravo nije imao povjerenja u svoga suputnika, jer mu se činilo da mu je diplomatska okretnost i hladnokrvnost stalna sklonost. Corentin je ostao tri dana u Manslu, jer nikako nije našao prilike da oputuje. Morao je tek pisati u Bordeaux, da tamo osigura sebi mjesto za Pariz, i tek se devet dana poslije svoga odlaska mogao vratiti onamo. Cijelo je to vrijeme svako jutro Pevrade odlazio bilo u Passy bilo u Pariz u Corentinovu kuću da vidi nije li se vratio. Osmi je dan u jednom i u drugom stanu ostavio jedan list napisan tajnim pismom. Svome je prijatelju u njemu iznio kakva mu prijeti smrt, kako je Lidija oteta i kakvu su mu strašnu sudbinu namijenili njegovi neprijatelji. Mada su sada Pevradea napadali kao što je on dosada druge napadao, i makar je bio bez Corentina, a pomagao ga je samo Con-tenson, ipak je ostao u svom nabobskom odijelu. Kad bi ga njegovi nevidljivi neprijatelji i bili otkrili, dosta je razborito mislio da će moći doći do nekih razjašnjenja ako ostane na samom bojnopolju. Contenson je sve svoje znance poslao da traže Lidiju. Nadao

sastoje jedino od krivulja i ravnih crta, po kojima nije moguće prepoznati navike ruke, kao ni u tzv. kurzivnom pismu. Ova je večera bila bez prave veselosti. Pevrade je očito bio odsutan duhom. Od mladih rasipnika koji su znali razveseliti društvo nalazili su se samo Lucien i Rastignac. Lucien je bio vrlo tužan i zamišljen. Rastignac je prije večere bio izgubio dvije tisuće franaka, pa je jeo i pio misleći samo na to da ih poslije večere opet dobije. Sve tri žene je iznenađivala ova hladnoća, pa su se samo pogledale. Zbog ove dosade ni jela nisu bila slasna. S večerama je kao i s kazališnim komadima i kao s knjigama, one ovise o slučaju. Na koncu večere poslužili su sladoled s voćem. Svatko zna da se na površini toga sladoleda nalazi malo vrlo fino ukuhano voće. Sve se poslužuje u čašama ne nastojeći da se dobije oblik piramide. Ove je sladolede gospođa du Val-Noble bila naručila kod Tortonija, čija se glasovita radnja nalazi na uglu ulice Taitbout i bulevara. Kuharica je dala pozvati mulata da sladoledaru plati račun. Contensonu se ovaj dječakov zahtjev nije činio prirodnim, pa je brzo sišao i dreknuo na njega ovim riječima:

— Zar vi niste od Tortonija?...

I smjesta je odjurio gore.

No Paccard je već bio iskoristio njegovu odsutnost i podijelio je sladoled među goste. Jedva je mulat došao do vrata stana, kadli je jedan od agenata koji su nadzirali ulicu des Moineaux zaviknuo na stubama:

— Broj dvadeset sedam.

— Sto je? — odvrati Contenson sišavši ponovo svom brzinom na dno stuba.

— Recite tati da se njegova kći vratila, ali u kakvom stanju, veliki Bože! Neka dođe, ona umire.

Upravo kad se Contenson vratio u blagovaonicu, stari je Pevrade koji je međutim mnogo pio, progutao malu trešnju sa svoga sladoleda. Pili su u zdravlje gospođe du Val-Noble, nabob je napunio svoju čašu takozvanom konstancom i iskapio ju je. Ma kako je Contensona uzbudila vijest koju je kanio priopćiti Pevradeu, iznenadila ga je kad je ušao duboka pažnja s kojom je Paccard gledao naboba. Oba su oka sobara gospođe du Champv bila kao dva nepomična plamena. Ovo promatranje, ma kako bilo važno, ipak nije moglo zadržati mulata i on se nagnuo nad svoga gospodara

naći isto tako plemenitu djevojku, a ljepšu nego što je Clotilde!... Gospođa de Serizv će te iz osвете oženiti. Ona ne trpi Grandlieu-ove, jer je nikad nisu htjeli primiti. Ima sinovicu, malu Clemence du Rouvre...

— Moj dragi — odgovori napokon Lucien — od posljednje naše večere ne živim na dobroj nozi s gospođom de Serizv. Vidjela me u Esterinoj loži, pa se na me naljutila, a ja se nisam branio.

— Žena koja ima više od četrdeset godina ne može biti dugo posvađena s tako lijepim mladićem kao što si ti — reče Rastignac.

— Ja ponešto poznam tu pojavu kod žena na izmaku njihove mladosti!... Ljubav izvana traje deset minuta, a deset godina u srcu žene.

— Već osam dana očekujem od nje list.

— Idi k njoj!

— Sada će to biti potrebno.

— Hoćeš li bar doći k Val-Noble? Njezin nabob vraća Nucingenu večeru.

— Pozvan sam i doći ću — reče ozbiljno Lucien.

Sutradan nakon što je bila potvrđena njegova nesreća, o čemu je odmah Azija obavijestila Carlosa, Lucien se otputio s Rastignacom i s Nucingenom k lažnom nabobu.

O pomoći u nekadašnjoj Esterinoj blagovaonici sastale su se gotovo sve osobe ove drame. Njihov su interes, koji je bio sakriven u samoj nutrini ovih bića tako burnoga života, poznavali samo Estera, Lucien, Peyrade, mulat Contenson i Paccard, koji je došao posluživati svoju gospodaricu. Aziju je bez Pevradeova i Contensonova znanja zamolila gospođa du Val-Noble da dođe pomoći njezinoj kuharici. Pevrade je dao pet stotina franaka gospođi du Val-Noble da sve dobro uredi. Kad su sjedali k stolu, Pevrade je našao u svom ubrusu malu ceduljicu, na kojoj je pročitao ove olovkom napisane riječi: »Deset dana ističe upravo ovaj čas kad sjedate za stol«. Pevrade pruži papir Contensonu, koji se nalazio iza njega, i reče mu na engleskom:

— Jesi li ti ovamo turio moje ime?

Contenson je kod svjetla svijeće pročitao ovu opomenu i turio je u svoj džep, ali je dobro znao kako je teško utvrditi čiji je neki rukopis napisan olovkom, osobito ako je rečenica ispisana velikim slovima, tj. tako reći matematičkim potezima, jer se velika slova

fijaker koji ga je bio dovezao, dao se odvesti u ulicu des Moineaux, gdje je našao samo Kattu. Od Flamanke je doznao o Lidijinu nestanku i bio je izvan sebe što ni on ni Pevrade nisu to predvidjeli.

— Oni me još ne poznaju — reče u sebi. — Ovi su ljudi sposobni za sve. Moram doznati hoće li ubiti Pevradea, jer se tada neću više pokazivati...

Sto je besramniji život nekoga čovjeka to mu je više stalo do njega: on je tada kao neki protest, neka neprestana osveta. Corentin brzo side, ode kući da se preruši u malenoga, bolesnog starca sa zelenkastim kaputom i s vlasuljom od neke trave. Tada se vrati pješke, jer ga je nagonilo prijateljstvo prema Pevradeu. Htio je dati naloge svojim najodanijim i najokretnijim brojevima. Kad je išao ulicom Saint-Honore da skrene s trga Vendome u ulicu Sa-int-Roch, hodao je iza neke djevojke u papučama koja je bila tako odjevena kao što se oblači žena za noć. Ova je djevojka nosila noćni haljetak, a na glavi noćnu kapu. Ona je od vremena do vremena jecala, a jecaje su joj prekidale nehotične jadikovke. Corentin je prestigne i prepozna Lidiju.

— Ja sam prijatelj vašeg oca — gospodina Canquoellea — reče on svojim prodornim glasom.

— Ah! netko u koga mogu imati povjerenja... — reče ona.

— Pravite se da me ne poznate — nastavi Corentin — jer nas progone okrutni neprijatelji i prisiljeni smo da se prerušavamo. Dede pripovijedajte mi što vam se dogodilo...

— Ah! gospodine — reče jedna djevojka — to se kaže i ne pripovijeda se... Obeščašćena sam, propala, a da sebi ne mogu objasniti kako...

— Odakle dolazite?

— Ja ne znam, gospodine! S tolikom sam žurbom pobjegla, tolikim sam ulicama i stranputicama prošla, jer sam držala da me progone... I kad sam se namjerila na koga pristojnog čovjeka, pitala sam ga za put na bulevare, kako bih došla do ulice de la Paix! I kad Bam hodala... koliko je sati?

— Jedanaest i pol! — reče Corentin.

- Pobjegla sam u sumrak, dakle već pet sati hodam!... — usklikne Lidija.

h Idemo samo, lijepo ćete se odmoriti, naći ćete svoju dobru Kattu...

upravo kad je Pevrade stavljao svoju praznu čašu na stol.

— Lidija je kod kuće — reče Contenson — i to u vrlo žalosnom stanju.

Pevrade izusti najružniju od svih francuskih kletvi, i to s izrazitim južnjačkim izgovorom, na veliko začuđenje svih gostiju. Kad je Pevrade opazio svoju pogrešku, priznao je svoje prurušenje rekavši Contensonu dobrim francuskim jezikom:

— Nadi fijaker!... Idem odavle. Svi ustanu od stola.

— Tko ste vi? — poviče Lucien.

— Ta... — reče barun.

— Bixiou mi je tvrdio da znate igrati Engleza bolje nego on, a ja nisam htio vjerovati — reče Rastignac.

— To je kakav otkriveni bankroter — reče du Tillet glasno — slutio sam to!...

— Kako je čudan grad taj Pariz!... — reče gospođa du Val-Noble.

— Kakav trgovac, koji je u svojoj četvrti grada pao pod stečaj, izroni u istoj četvrti nekažnjeno kao nabob a na Elizejskim poljanama kao gizdelin!... Oh! nesreća me prati, stečaj je moja bolest.

— Ljudi kažu da svako cvijeće ima svoju bolest — reče mirno Estera.

— Moja je slična Kleopatrinoj — guji.

— Tko sam ja?... — reče Pevrade na vratima. — Ah! znat ćete vi to dobro, jer ako ja umrem, izići ću iz groba i svake ću vas noći za noge vući!...

Kod ovih posljednjih riječi pogleda Esteru i Luciena, zatim je iskoristio sveopću zabrinutost te je s najvećom brzinom nestao, jer je htio otrčati kući ne čekajući fijaker. Na ulici Azija rukom zaustavi uhodu na pragu kućnih vrata. Bila je ogrnuta u neku crnu koprenu, kao što su je tada nosile žene kad su odlazile s plesa.

— Pošalji po sakramente, tata Pevrade — reče mu ona glasom koji mu je prorokovao nesreću.

Jedna je kočija stajala pripravna, pa je Azija skočila u nju i nestala kao da ju je vjetar odnio. Bilo je tamo pet kočija, pa Pevradeovi ljudi nisu mogli ništa doznati.

Kad je Coirentin došao u svoju ladanjsku kuću, našao je tajnim pismom napisan list svoga prijatelja Pevradea. Njegova se kuća nalazila na najmirnijem i najljepšem mjestu maloga grada Passvja, u ulici des Vignes. Coirentina su tamo smatrali trgovcem koji je silno volio vrtlarstvo. Umjesto da se odmori, odmah je ponovo sjeo u

gotovo krvavih očiju, pušuci kao dupin, Pevrade s vrata stana skoči u Lidijinu sobu vičući:

— Gdje je moja kći?

On je opazio tužnu Corentinovu kretnju, a Pevradeov je pogled slijedio kretnju. Lidijino se stanje može usporediti samo sa cvijetom što ga je botaničar s ljubavlju uzgajao, a on je pao sa svoje stapke i smrvila ga potkovana cipela kakva seljaka. Prenesite sad ovu sliku u srce jednoga oca, shvatit ćete kakav je udarac Pevradea zadesio. Njemu su iz očiju tekle krupne suze.

— Netko plače; to je moj otac — reče djevajka.

Lidija je još mogla prepoznati svoga oca, ustala je i bacila se pred noge starcu upravo kad se on srušio u naslonjač.

— Oprosti, oče... — reče ona takvim glasom koji je razdirao Peyradeovo srce u onom trenutku kad je osjetio kao udarac malja po lubanji.

— Umireml... Ah, nitkovi!... — bila je njegova posljednja riječ. Corentin je htio priskočiti u pomoć svomu prijatelju. Čuo je samo njegov posljednji uzdisaj.

— Smrt otrovanjem!... — reče u sebi Corentin. — Ah! evo liječnika usklikne on kad je čuo drndanje kola.

Contenson, koji je bio oprao svoju mulatsku boju, stajao je kao brončani kip kad je čuo kako Lidija govori:

- Nećeš mi onda oprostiti, oče?... Nije to moja krivnja! Ona nije opazila da joj je otac mrtav.

— Oh! kako me samo gleda!... — reče jedna luđakinja.

-Moramo mu zatvoriti oči — reče Contenson i odnese Peyradea na krevet.

-- Pravimo glupost — reče Corentin — odnesimo ga u njegovu sobu, njegova je kći napola luda, a sasvim bi poludjela kad bi vidjela da je mrtav, jer bi smatrala da ga je ona usmrtila. Kad je Lidija vidjela da njezina oca odnose, samo je tupo stajala.

-To je moj jedini prijatelj!... — reče Corentin. Izgledao je ganut kad je vidio Peyradea ispružena na krevetu. — U svom je životu imao samo jednu pohlepnu misao, a to je bila prema svojoj kćeri!... Neka ti to posluži kao pouka, Contensone. Svako zvanje ima svoju

■ j.st. Pevrade je krivo uradio što se miješao u privatne stvari, mi

f moramo baviti samo javnim poslovima. No, što god se dogodilo reče on glasom, pogledom i kretnjom koji su Contensonu natje-

— Oh, gospodine, nema više počinka za me! Ne želim drugoga počinka nego u grobu. Čekat ću ga u kojem samostanu, ako me budu smatrali dostojnom da u nj uđem.

— Jadna mala! Mnogo ste se opirali?

— Da, gospodine. Ah! da znate među kakve su me ogavne stvorove stavili...

— Sigurno su vas uspavali?

— Ah! da — reče jadna Lidija. — Još malo snage, pa ću doći do kuće. Osjećam da gubim svijest i misli mi nisu sasvim jasne... Malo prije mi se činilo da sam u nekom vrtu...

Corentin uzme Lidiju na svoje ruke, gdje se onesvijestila, i odnese je po stubama gore.

— Katt! — vikao je on.

Katt se pojavi i poviče od radosti.

— Nemojte se prerano veseliti! — reče Corentin ozbiljno — ova je djevojka vrlo bolesna.

Kad su Lidiju poplegli na njezin krevet i kad je kod svjetla dviju svijeća što ih je upalila Katt prepoznala svoju sobu, zapadne u bunilo. Pjevala je pjesmice divnih melodija, i naizmjenice ponavljala neke ružne rečenice koje je bila čula! Njezino je lijepo lice bilo puno plavih modrica. Naizmjenice je ponavljala uspomene svoga tako čistoga života s uspomenu onih deset dana prostote. Katt je plakala. Corentin je hodao po sobi i svaki čas zastajao i promatrao Lidiju.

— Ona plaća za svoga oca! — reče on. — Ima li providnosti? Oh! kako sam mnao pravo što nisam htio imati porodice... Dijete, to je, časne mi riječi, kako ono kaže ne znam koji ono filozof, zalog koji se daje nesreći...

— Oh! — reče to jadno dijete, kad je u krevetu sjela a lijepa joj je raščupana kosa padala — umjesto da ovdje ležim, Katt, trebala bih ležati na pijesku u dubini Seine...

— Katt, umjesto da plačete i da samo gledate svoje dijete, jer od toga neće ozdraviti, morali biste ići po liječnika, najprije po općinskoga a zatim po gospodina Despleina i Bianchona... Valja spasiti ovo nedužno stvorenje... I Corentin napiše adrese tih dvaju slavni doktora.

U ovaj čas uspinjao se stubama neki Čovjek kojemu su sve stepenice bile dobro poznate. Vrata se otvore i savu znoju, ljubičasta lica,

biti suvišno u zapisniku.

— Vaš je rođak umro od kapi — reče liječnik — ima dokaz o velikoj navali krvi u mozak...

— Ispitajte, gospodo — reče Coirentin — i pogledajte ima li u nauci o otrovima takvih otrova koji izazivaju istu posljedicu.

— Želudac je — reče liječnik — bio posve pun jela, ali osim ako se tragovi ne bi našli kemijskim putem, ja ne vidim nikakva traga otrovu.

— Ako su znaci navale krvi u mozak zaista utvrđeni, imamo ovdje s obzirom na dob osobe dovoljan uzrok smrti — reče Desplein pokazujući na ogromnu količinu jela.

— Je li to ovdje pojeo? — upita Bianchon.

— Nije — reče Coirentin — on je s bulevara brzo ovamo došao i našao svoju kćer oskvrnutu...

— To je pravi otrov, ako je volio kćerku — reče Bianchon.

— Koji bi otrov mogao imati ovakvo djelovanje? — upita Coirentin ne napuštajući svoju misao.

— Samo jedan — reče Desplein pošto je sve pomno promotrio.

— To je otrov s javanskoga arhipelaga, koji se dobiva od još slabo poznatih biljaka iz porodice strihnosa i služi tomu da se otruje ono opasno oružje, malajski bodež... Tako se bar govori...

Uto dođe policijski povjerenik. Coirentin mu priopći svoje sumnje i zamoli ga neka sastavi izvještaj rekavši mu u kojoj je kući i s kojim je ljudima Pevrade večerao. Zatim ga je uputio u urotu koja je bila skovana protiv Pevradeova života i u uzroke stanja u kom se nalazila Lidija. Poslije je Coirentin otišao u Lidijinu sobu, u kojoj su Desplein i Bianchon pregledavali bolesnicu. No sreo ih je na pragu vrata.

— No, gospodo? — upita Coirentin.

— Otpremite ovu djevojku u bolnicu. Ako joj se ne povrati pamet kod poroda, pretpostavimo li da je uopće trudna, ona će svršiti svoj život kao melankolična luđakinja. Za ozdravljenje nema drugog lijeka osim majčinskog osjećaja, ako se probudi... Coirentin je svakom doktoru dao četrdeset zlatnih franaka i okrenuo se policijskom povjereniku, koji ga je povukao za rukav.

— Liječnik tvrdi da je smrt prirodna reče taj činovnik — i ja to manje mogu sastaviti izvještaj, kad se radi o čiči Canquoelleu. On se miješao u mnoge stvari i nikad ne bismo znali na koga bismo

rali strah u kosti — kunem se da ću osvetiti svoga jadnog Pevradea! Otkrit ću začetnike njegove smrti i osramoćenja njegove kćeri!... I tako mi mojega vlastitoga samoljublja, tako mi ono malo života što mi preostaje i što ga izlažem pogibli u svojoj osveti, svi će ti ljudi za glavu kraći svršiti svoj život u četiri sata ujutro, u potpunom zdravlju na gubilištu!...

— A ja ću vam pomoći¹. — reče Contenson uzbuđen.

Zaista ništa nije uzbudljivije nego kad se vidi strast kod jednog hladnog, sredenog točnog čovjeka kod kojega već dvadeset godina nitko nije zapazio ni najmanjega čuvstvenog uzbuđenja. To je kao usijana željezna poluga, koja rastapa sve do čega dođe. Stoga je i Contenson osjećao pravu uzbunu u dubini svoje nutrine.

— Jadni čiča Canquolle! — prihvati on pogledavši Corentina — često me počastio... I vidite... samo pokvareni ljudi mogu tako što učiniti... često mi je znao dati deset franaka za igru...

Poslije ovoga nadgrobna slova, oba su Pevradeova osvetnika otišla k Lidiji, jer su čuli na stubama Kattu i općinskog liječnika.

— Idi k policijskom povjereniku — reče Corentin — državni tužilac ne bi u ovome našao podloge za progon. No podnijet ćemo izvještaj prefekturi, to će možda nečemu moći poslužiti. — Gospodine — reče općinskom liječniku — u ovoj ćete sobi naći mrtvaca. Njegovu smrt ne smatram prirodnom. Obavit ćete obdukciju u prisustvu gospodina policijskog povjerenika, koji će na moj poziv odmah doći. Nastojte pronaći tragove otrova. Uostalom, za nekoliko će vam trenutaka doći u pomoć gospoda Desplein i Bianchon, koje sam pozvao da pregledaju kćer moga najboljeg prijatelja, koja je u gorem stanju nego njezin otac, premda je mrtav.

— Nisu mi potrebna — reče općinski liječnik — ta gospoda da vršim svoju dužnost...

— Ah! dobro — mislio je Corentin. — Nećemo se preparati, gospodine — prihvati Corentin. — Ovo je u dvije riječi moje mišljenje: oni koji su ubili oca, također su obeščastili i kćer.

Kad je svanulo, Lidija je podlegla svome umoru: ona je spavala kad je slavni kirurg ušao s mladim liječnikom. Mrtvozornik je tada otvorio Pevradea i tražio uzroke njegovoj smrti.

— Dok se bolesnica ne probudi — reče Corentin dvojici slavni liječnika — biste li htjeli pomoći svom drugu kod jedne konstatacije koja će sigurno biti od interesa za vas, a vaše mišljenje neće

— Ti! koja živiš usred radosti, raskoši i u svojoj vlastitoj kući! Ukratko, uoči gozbe o kojoj će se govoriti deset godina i koja Nucingena stoji dvadeset tisuća franaka! Pripovijeda se da će se na njoj u mjesecu veljači jesti jagode, šparoge, grožđe i dinje... Bit će za tisuću škuda samo cvijeća u odajama.

— Sto velis na to? Bit će za tri tisuće škuda ruža samo na stubama.

— Govori se da tvoja toaleta stoji deset tisuća franaka?

— Da, moja je oprava od briseljskih čipaka, a njegova je žena Delfina bijesna. No ja sam htjela imati vjenčanu odjeću.

— Gdje je deset tisuća franaka? — upita gospođa du Val-Noble.

— To je sav moj sitniš — reče Estera smiješeći se. — Otvori moj toalebni stolić, oni su ispod moga papira za kovrčanje kose.

— Kad netko govori o smrti, taj se ne ubija — reče gospođa du Val-Noble. — Nije li to da počiniš...

— Zločin? Ma idi! — reče Estera svršavajući misao svoje prijateljice, koja je oklijevala. — Možeš biti mirna — prihvati Estera — ne želim nikoga ubiti. Imala sam prijateljicu, vrlo sretnu ženu, ona je umrla, a ja ću za njom... to je sve!

— Jesi li luda?

— Sto ćeš! Jedna drugoj smo obećale.

— Daj sebi protestirati tu mjenicu — reče prijateljica smiješeći se.

— Uradi kako ti velim, i idi! Čujem kako dolazi neka kočija, to je Nucingen. Taj će čovjek poludjeti od sreće! Ljubi me! Zašto da ne ljubimo one koji nas ljube, jer oni konačno rade sve da nam ugone.

— Ah! — reče gospođa du Val-Noble — to je pripovijest o haringi, koja je najsmutljivija od svih riba.

— Zašto?

— Eto to se nije moglo doznati.

— Nego, idi onda moja slatka! Moram moliti tvojih pedeset tisuća franaka.

— Onda zbogom!

Od prije tri dana Esterino se vladanje prema barunu de Nucingenu posve promijenilo. Majmun je postao mačka, a mačka žena. Estera je tome starcu iskazivala obilje srdačnosti, pokazivala se dražesnom. Njezine su riječi bile bez zlobe, pune nježnoga umiljavanja,

Sjaj i bijeda kurtizana

nabasali... Ovakvi ljudi uvijek umiru po nečijem nalogu...

— Ja se zovem Corentin — šapne Corentin policijskom povjereniku u uho.

Povjerenik se lecne od iznenađenja.

— Sastavite onda malu bilješku, kasnije će biti vrlo korisna, i pošaljite je samo kao povjerljivu vijest. Zločin se ne može dokazati, i znam da će istraga stati na prvom koraku... Ali ja ću krivce jednog dana pronaći. Nadzirat ću ih i uhvatiti ih na činu.

Policijski povjerenik pozdravi Corentina i ode.

— Gospodine — reče Katt — gospođica samo pjeva i pleše. Sto da radim?

— Onda je još nešto nadošlo?

— Doznala je da joj je otac umro.

— Stavite je u fujaker i odvedite je jednostavno u ludnicu. Ja ću napisati nekoliko riječi glavnom upravniku kraljevske policije, da bude dobro smještena. Kći u ludnici, a otac u skupnom grobu!

— reče Corentin. — Contensone, idi naruči sirotinjska mrtvačka kola... Sada, nas dvojica, don Carlos Herrera!...

— Carlos? — reče Contenson — on, je u Španjolskoj.

— On je u Parizu! — reče odlučno Corentin. — Ima u njemu španjolskog genija iz doba Filipa II., ali ja imam stupica za svakoga, čak i za kraljeve.

Pet dana poslije nestanka naboba gospoda je du Val-Noble sjedila u devet sati ujutro uz uzglavlje Esterina kreveta i plakala, jer se nalazila na rubu bijede.

— Da bar imam sto zlatnih luja rente! S time se, moja draga, čovjek povuče u kakav mali grad i nađe nekoga da se uda...

— Mogu ti ih pribaviti — reče Estera.

— A kako? — usklikne gospođa du Val-Noble.

— Oh! na posve prirodan način. Slušaj! Pretpostavimo da se želiš ubiti. Dobro odigraj tu komediju: dozvat ćeš Aziju k sebi, i predložit ćeš joj deset tisuća franaka za dva crna bisera od vrlo tankoga stakla, gdje se nalazi otrov koji ubija za jedan časak. Donijet ćeš mi ih, a ja ću ti dati pedeset tisuća franaka.

— Zašto ih ne tražiš sama? — upita gospođa du Val-Noble.

— Azija ih ne bi meni prodala.

— To nije za te?... — reče gospođa du Val-Noble.

— Možda.

Ljubim.

— Moj lepi Esder, moj lepi engel — reče barun — nemoj meni tako goforiti fiše... Kletajti... meni pi pilo sfejeto ta mene čela sfet zmatra kao jetan tat kad bih ja bila čofek u faši oči... Ja fas lubim sfe fiše i fiše.

— Ovo je moja konačna odluka — reče Estera. — Zato ti više nikad neću reći nešto što bi te ožalostilo, moj slonicu, jer si postao čist kao dijete. Bogami, stari zlikovce, ti nikad nisi poznavao nedužnosti. Nevinost koju si sa sobom na svijet donio, morala je ipak nekad izbiti na površinu. No bila je tako duboko zaronjena da se tek nakon šezdeset godina pojavila na svjetlu!... Izmamila ju je udica ljubavi. Ova se pojava događa kod staraca. Evo zašto sam te napokon zavoljela, mlad si, vrlo si mlad. Samo ću ja moći reći da sam ovoga Frederica poznala... samo jal... jer si ti već s petnaest godina bio bankar... U školi si vjerojatno svojim drugovima posuđivao jednu kuglicu da ti vrate dvije...

Ona mu skoči na koljena kad je vidjela da se smije.

— No, sad radi od mene što hoćeš! Eh, Bože moj, guli ljude!... dede, ja ću ti pomoći. Ljudi ne zaslužuju da ih netko ljubi. Napo-leon ih je ubijao kao muhe. Plaćali onda Francuzi tebi poreze ili državnoj blagajni, svejedno im je. Nitko ne ljubi državnu blagajnu i vjere mi... čuj, dobro sam razmislila, imaš pravo... Striži ovce, to stoji po Berangeru u Evandeljju... Zagrlite svoju Ezder... Ah! onda, dat ćeš ovoj jadnoj Val-Noble sve pokućstvo u stanu u ulici Tait-bout! A zatim ćeš joj sutra predati pedeset tisuća franaka... to će ti, vidiš, podići ugled, moj mišiću. Ti si ubio Fallebca, ljudi počinju vikati na tebe... Ova će im se plemenitost učiniti upravo babilonskom... i sve će žene govoriti o tebi.

— Imaš brafo, moja angel, ti posnaš sfet — odgovori on — ti ćeš biti moja safetnik.

— No vidiš — prihvati Estera — kako mislim na poslove svoga čovjeka, na njegov ugled, na njegovu sreću... Ded pođi po onih pedeset tisuća franaka.

Htjela se riješiti gospodina de Nucingena, kako bi pozvala mjenja-čkoga agenta pa da još iste večeri proda obveznice na burzi. - A sašto otmah?...

— upita on.

— Ma, mišiću moj, moraš ih predati u maloj kutiji od satena i unutra zamotati jednu lepezu. Reći ćeš joj: »Evo, gospodo, jedne

pa su toga tromoga bankara ispunile uvjerenjem da ga ljubi, jer ga je zvala Fricom.

— Jadni moj Fric, teško sam te iskušavala — reče ona — upravo sam te mučila. Bio si divan u svojoj strpljivosti, ljubiš me, vidim, i za to ću te nagraditi. Sviđaš mi se sada, i ne znam kako je do toga došlo, ali ja bih te pretpostavila kakvu mladiću.

To je možda djelovanje iskustva. S vremenom čovjek konačno opazi da je užitak duševna imovina, i nije laska vije biti ljubljen za volju užitka nego biti ljubljen za volju njegova novca... A osim toga su mladići vrlo sebični, oni misle prije na sebe nego na nas, dok ti samo misliš na me. Ja sam čitav tvoj život. Stoga više ništa neću od tebe, želim ti pokazati do koje sam mjere nesebična.

— Ja fam još nizam niš tala — odgovori barun — ja mizlim fami zutra toneti tridezet tizuć vranak rente... to moja dar sa fenčanje...

Estera je tako slatko poljubila Nucingena da je i bez pilula probljedio.

— Oh! — reče ona — nemojte misliti da sam takva prema vama zbog vaših trideset tisuća franaka rente, nego zato što te sada ... ljubim, moj debeli Frederic!

— Oh! pošej moj] sašto ste me doliko izkušafali?... ja pih pila zre-tna fec dri meseca...

— Da li uz tri postotka ili uz pet, moj mišiću? — upita Estera gladeći Nucingena po kosi i uređujući mu je po svojoj ćudi.

— Us tri... Ja imala mnoštfo ot njih.

Barun je dakle onoga jutra donio obveznice državnih dugova, došao je doručkovati sa svojom malom curicom, primiti njezine naloge za sutra, za taj slavni i veliki dan¹.

— Trošiti, moj mali šen, moj jetini šen — reče veselo barun, čije je lice sjalo od sreće — efo imate tosta platiti faši troškofi sa guhinja sa ostatak ot faš život...

Estera uzme papire bez i najmanjega uzbuđenja, previne ih i stavi u svoj toaletni ormarić.

— Sad ste sigurno zadovoljni, nepravedna grdobo — reče ona tapšući Nucingena po licu — što vidite da konačno nešto od vas primam. Više vam ne mogu reći istine, jer dijelim plod onoga što nazivate svojim radom... To nije dar, moj jadni dječaće, to je vraćanje... No nemojte se praviti takvi kao na burzi. Ta znaš da te

— Da vidimo! — reče Estera podigavši se i podbočivši svoj lijepi lakat o jastuk ukrašen čipkama.

Gospođa du Val-Noble pruži svojoj prijateljici dvije kuglice koje su izgledale kao crni ribiz. Barun je bio Esteri poklonio dva hrta glasovite pasmine, koja će napokon dobiti ime jednoga velikog suvremenog pjesnika koji ih je uveo u modu. Kurtizana je bila vrlo panosna što ih je dobila, pa im je sačuvala ime njihovih predaka Romea i Julije. Nije potrebno govoriti o umiljatosti, bjelini i dra-žesti tih životinja, koje su kao stvorene za sobu i kojih vladanje ima nešto od engleske opreznosti. Estera pozove Romea, a Romeo dotrči na svojim tako vitkim i tako tankim a opet tako čvrstim i tako žilavim nogama te bi ih čovjek držao čeličnim šipkama, i gledao je u svoju gospođaricu. Estera načini kretnju kao da će mu baciti jedan biser kako bi mu pobudila pažnju.

— Njegovo mu ime namjenjuje da tako umre — reče Estera bacivši mu biser, koji Romeo zgrize svojim zubima.

Pas i ne pisne, okrene se oko sebe i padne mrtav kao klada. To se dogodilo dok je Estera jedva izgovorila jednu rečenicu posmrtnoga govora.

— Ah! Bože moj! — poviče gospođa du Val-Noble.

— Imaš fijaker, uzmi Romea sa sobom — reče Estera — njegova bi smrt ovdje izazvala buku. Ja sam ti ga tobože darovala, a ti si ga izgubila, izdaj oglas. Požuri se, večeras ćeš dobiti svojih pedeset tisuća franaka.

To je rekla tako mirno i s tako savršenom kurtizanskom bešćutno-šću da je gospođa du Val-Noble uskliknula:

— Ti si zaista naša kraljica!

— Dođi rano i budi lijepa...

U pet sati poslije podne Estera se počela urešavati kao za vjenčanje. Obukla je svoju odjeću od čipaka na suknju od bijeloga satena. Imala je bijeli pojas, cipele od bijeloga satena i ovila je oko svojih lijepih ramena šal od engleskih čipaka. Na glavi je nosila bijele svježe kamelije, koje su oponašale vijenac mlade vjerenice. Na grudima je imala bisernu ogrlicu za trideset tisuća franaka koju joj je darovao Nucingen. Premda se već u šest sati bila uresila, zatvorila je svoja vrata svakome, čak i Nucingenu. Europa je znala da Lucien treba da bude uveden u spavaonicu. Lucien je došao oko sedam sati, a Europa je našla načina da ga uvede a da nitko nije zapazio

lepeze koja će vas razveseliti...« Ljudi te drže za Turcareta, a ti ćeš zasjeniti Beaujona⁵⁷.

— Tifno! tifno! — usklikne barun — ja putem zato bostala duho-fit!... Ta, ja butem ponofit faši reci...

Upravo kad je Estera sjedala, umorna od napora da odigra svoju ulogu, uđe Europa.

— Gospođo — reče ona — ovdje je služnik što ga je poslao sobar gospodina Luciena Celestin, s keja Malaquais.

— Neka uđe!... ali ne, idem u predsoblje.

— Ima jedno pismo od Celestina za gospođu.

Estera skoči u predsoblje, pogleda služnika i opazi u njemu pravoga pravcata služnika.

— Reci mu neka siđe ovamo!... — reče Estera slabim glasom sru-šivši se na stolac kad je pročitala pismo — Lucien se hoće ubiti...

— šapne ona u uho Europi. — Oduzi mu međutim list gore. Carlos Herrera, koji je još uvijek nosio odijelo trgovačkog putnika, siđe odmah dolje i njegov pogled smjesta padne na služnika, kad je u predsoblju našao nekoga stranca.

— Rekla si mi da nema nikoga — šapne u uho Europi.

I iz prevelike opreznosti odmah ode u dvoranu, pošto je promotrio služnika. Obmanjivač smrti nije znao da već od nekoga vremena glasoviti predstojnik sigurnosne službe, koji ga je bio uhitio u kući Vauquer, ima suparnika, koga su označavali kao njegova nasljednika. Taj je suparnik bio služnik.

— Imate pravo — reče taj lažni služnik Contensonu koji ga je čekao na ulici. — Onaj koga ste vi opisali nalazi se u kući. No to nije naš Španjolac i stavio bih ruke u vatru da se pod tom mantijom skriva naša zvjerka.

— On isto toliko nije svećenik kao što nije ni Španjolac — reče Contenson.

— O tom sam uvjeren — reče taj agent sigurnosne brigade. — Oh! kad bismo imali pravo!... — reče Contenson.

Lucien je zaista bio dva dana odsutan, i tu su odsutnost iskoristili da postavе zamku, no on se vratio isto večer i Esterin se nemir smirio.

Sutradan ujutro, u vrijeme kad je kurtizana izlazila iz kupatila i lijegala u krevet, došla je njezina prijateljica.

— Imam ona dva bisera! — reče Val-Nable.

tajnim vratima i pravi se kao da dolaziš iz predsoblja u salon. Poljubi me u čelo — reče ona.

Ona obujmi Luciena, stisne ga žestoko na svoje srce i još mu reče:

— Iziđil... izadi!... ili ću ostati na životu.

Kad se Estera pojavila u salonu, začuo se uzvik divljenja. U njezinim očima, koje su zaronile u beskrajnost, gubila se duša ako si ih promatrao. Na tamnom plavetnilu njezine fine kose isticale su se kamelije. Ukratko, sve efekte što ih je ova divna djevojka tražila, bila je postigla. Nije imala suparnica. Okružena pronalascima neobuzdane raskoši, bila je kao njen najviši izraz. Ona je osim toga blistala duhom. Vodila je pijanku s onom hladnom i mirnom snagom kakvu pokazuje Habeneck u Konzervatoriju na svojim koncertima, u kojima prvi europski glazbenici postižu vrhunac u izvedbi kad interpretiraju Mozarta i Beethovena. S užasom je međutim primijetila da Nucingen malo jede, ne pije, i pravi se kao domaćin. O ponoći svi su već počeli ludovati. Razbijali su čaše da se više nikad ne upotrijebe. Dva su svilena kineska oslikana zastora bila poderana. Bixiou se opio drugi put u životu. Nitko nije mogao stajati na nogama, žene su bile pozaspale na divanima, gosti nisu mogli izvesti šalu koju su unaprijed bili spremili. Oni su naime htjeli, po-stavivši se u dva reda sa svijećnjakom u ruci pjevajući Buona sera iz »Seviljskoga brijača«, voditi Esteru i Nucingena u spavaonicu. Nucingen je sam dao ruku Esteri. Bixiou ih je opazio, makar je bio pripit. Imao je još snage da kaže kao Rivard povodom posljednje ženidbe vojvode de Richelieua: »Trebalo bi obavijestiti policijskog prefekta... ovdje će se dogoditi nekakvo zlo...« Saljivac se mislio našaliti, a bio je prorok.

Gospodin de Nucingen se pokazao kod kuće tek u ponedjeljak oko podne. U jedan sat njegov ga je mjenjački agent obavijestio da je gospođica Estera Van Bogseck već u petak prodala obveznice od trideset tisuća franaka, i da je već podigla novac za njih.

- No, gospodine barune — reče on — prvi je pisar odvjetnika I Vrvillea došao k meni upravo kad sam govorio o tom prijenosu i k;id je vidio pravo ime gospođice Estere, rekao mi je da ona nasljeđuje imutak od sedam milijuna.

— Ma je li moguće!?

- Da, ona je po svoj prilici jedina nasljednica lihvara diskontera

njegova dolaska.

Kad je opazio Esteru, Lucien je u sebi rekao:

— Zašto ne bih s njom išao živjeti na Rubempre, daleko od svijeta, a da se nikad ne vratim u Pariz?... Imam pet godina kaparu na ovaj život, a ovaj je dragi stvor takva značaja da nikad neće poreći samu sebe]... A gdje bih drugdje našao takvo remek-djelo?

— Moj prijatelju, od koga sam sebi stvorila božanstvo — reče Estera kleknuvši na jastuk pred Lucienom — blagoslovite me... Lucien je htio podignuti Esteru, da je poljubi i da joj kaže: »Sto znači ta šala, moja draga ljubljena?« I pokuša objumiti Esteru oko struka, no ona se oslobodi jednom kretnjom koja je odavala isto toliko poštovanja kao i gnušanja.

— Nisam te više dostojna, Luciene — reče ona, a suze su joj samo tekle iz očiju. — Zaklinjem te, blagoslovi me, i zakuni mi se da ćeš u gradskoj bolnici osnovati zakladu za dva kreveta... Previše sam te ljubila, dragi prijatelju! Reci mi samo da sam te usrećila i da ćeš katkada misliti na me... reci!

Lucien je kod Estere opazio toliko svečane iskrenosti da se zamislio.

— Ti se želiš ubiti! — reče on s prizvukom duboke zamišljenosti u glasu.

— Ne, dragi prijatelju, ali vidiš, danas umirem čista, nevina, ljubljena žena, koju si imao... i bojim se da će me ta tuga ubiti.

— Jadno dijete, čekaj — reče Lucien — posljednja sam dva dana učinio toliko napora i uspjelo mi je prodrijeti sve do Clotilde...

— Uvijek ta Clotilde!... — reče Estera s prikrivenim bijesom u glasu.

— Da — prihvati on — jedno smo drugom pisali... U utorak ujutro ona putuje, no na njezinu putu u Italiju s njom ću se sastati u Fontainebleauu.

— Ah! vi hoćete za ženu... dasku?! — poviče jadna Estera. — Recite, da imam sedam ili osam milijuna, ne biste li me oženili?

— Dijete! baš sam ti htio reći da neću druge žene osim tebe, ako je svršeno sa mnom.

Estera obori glavu da ne pokaže svoju nenadanu bljedoću i suze koje je obrisala.

— Ti me ljubiš... — reče ona pogledavši Luciena s dubokim bolom. — No eto, to je moj blagoslov. Ne izvirgavaj se sramoti, idi

je poplavljala od otrova i bila je mrtva. Ode sve do kreveta i padne na koljena.

— Timnaš brafo, ona je bila rekla!... Ona je umrla ot mene. Pac-card, Azija i cijela kuća se strče. To je bila predstava, iznenađenje, a ne očajanje. Među služinčadi nastane neka nesigurnost. Barun je opet postao bankarom, obuzela ga je sumnja i počinio je nesmotrenost što je upitao gdje je sedam stotina pedeset tisuća franaka rente. Paccard, Azija i Europa tako se čudno pogledaju da je gospodin de Nucingen odmah izišao vjerujući u krađu i u umorstvo. Europa, koja je opazila svezan zamot pod jastukom svoje gospodarice, kojega je mekoća odavala novčanice, počne uređivati pokojnicu, kako je sama gogovorila.

— Idi i obavijesti gospodina, Azijo... Da je morala umrijeti prije nego je doznala da ima sedam milijuna] Gobseck, ujak pokojne gospođe!... povikne ona.

Europinu je majstoriju odmah shvatio Paccard. Čim je Azija okrenula leđa, Europa otpečati zamot, na kojemu je jedna kurtizana bila napisala: »Predati gospodinu Lucienu de Rubempreu!« Sedam stotina pedeset novčanica od po tisuću franaka zablješti pred očima Prudence Servien, i ona povikne:

- Ne bi li čovjek mogao biti sretan i pošten za ostatak svoga ži vota!

Paccard nije ništa prigovorio, njegova je lopovska narav bila jača nego njegova privrženost Obmanjivaču smrti.

— Durut je mrtav — odgovori konačno on uzevši novčanice, još ima vremena, pobjegnimo zajedno, podijelimo svotu kako ne bismo stavili sva jaja u jednu košaru, i oženimo se.

— A gdje da se sakrijemo? — upita Prudence.

— U Parizu — odgovori Paccard.

Prudence i Paccard odmah siđu niz stube, tako brzo kao dva poštena čovjeka koja su se pretvorila u lopove.

- Dijete moje — reče Obmanjivač smrti Malajki čim mu je re kla prve riječi — nađi jedno Esterino pismo, dotle ću ja sastaviti propisnu oporuku. Onda ćeš odnijeti Girardu uzorak oporuke i pismo. No neka se požuri, jer moramo oporuku turiti pod Esterin jastuk prije nego se ovdje sve zapečati.

I on sastavi ovu oporuku:

»Budući da nisam nikoga drugoga na svijetu voljela do gospodina

Gobseaka... Derville želi istražiti pravo stanje stvari. Ako je majka vaše ljubovce lijepa Holandanka, ona je onda baštinica.

— Snam ja to — reče bankar — ona mi je pripofetala sfoj šifot... Ja ću napisati jetan reč tomu Terfilu.

Barun sjedne za svoj pisaći stol, napiše pisamce Dervilleu i pošalje ga po svome sluzi. Zatim je poslije burze oko tri sata otišao k Esteri.

— Gospođa je naredila da je ni pod kakvom izlikom ne smijemo probuditi, ona je legla i spava.

— Ah! to fraga! — usklikne barun. — Eropa, ona ze neće lutiti gat to sna ta je frlo pogat. Ona baštini setam milion. Stara Kopseck je mrtaf i ostaflja setam milion, i tfoja kospotarica je jetini paštinica, jer njesin majka pio sinovka ot Kopseck koji je međutim načinio jetan testament. Ja nisam mokla znati ta jetan milioner kao on bušta Esder u beda.

— Ah, vrlo dobro, onda je vaša vlast gotova, stari komedijašu — reče mu Europa pogledavši ga tako bezobrazno kako bi ga pogledala samo molijerovska sluškinja. — Sššš! stari alzaški gavrane!... Ona vas otprilike tako ljubi kao što se voli kuga... Bog bogova! milijuni!... Onda će se udati za svoga miljenika! Oh! ala će biti zadovoljna!

I Prudence Servien je ostavila baruna de Nucingena ošinuta kao gromom da ode ona prva javiti svojoj gospodarici ovaj okret sudbine. Starac, kojega je opila nadčovječanska požuda i koji je vjerovao u sreću, dobio je sada u svojoj ljubavi mlaz hladne vode kad je upravo dostigla najviši stupanj žara.

— Ona me farala! — poviče on sa suzama u očima. — Farala me!...

O Esder... o moj žifote!... Oh kako zam pio lut! Sar takfi cfeće raste sa starce?... Ja mošem sfe kupiti, ozun mladosti... Oh moj poše! šta ta ratim? Sto će za mnom piti? Ima prafo, taj ogrutni Ero pa! Ako je Esder pogata, sa me je izgupljena. Ta se opjezim? Sto je šifot pes pošanski blameni ušitka koji sam ogusio... Poše moj!...

I ris strgne sa sebe vlasi, što ih je već tri mjeseca umiješao među svoje sijede kose. Prodoran krik što se Europi izvio iz grudi potre se Nucingena do srži. Jadni je bankar ustao i teturao kao pijan od gorke čaše razočaranja koju je iskapio, jer ništa tako ne opija kao nesreća.

Već je s vrata sobe opazio Esteru ukočenu na njezinu krevetu. Bila

počeo promatrati okolicu.

— Dobro — reče u sebi kad je na pet kuća odanle, u ulici de Pro-vence, opazio jedan vrt — na konju sam.

— Gotovo je s tobom, Obmanjivaču smrti! — iznenada poviče Contenson, koji se pojavio iza dimnjaka. — Objasnit ćeš gospodinu Camusotu kakvu si misu htio služiti na krovu, gospodine opate, a pogotovu zašto si pobjegao...

— Imam neprijatelja u Španjolskoj — reče Carlos Herrera.

— Idemo onamo, u Španjolsku, ali kroz tvoju potkrovnicu — odvratila Contenson.

Lažni se Španjolac pravio kao da će popustiti, ali kad se podupro o prozorski okvir, zgrabi Contensona i baci ga tako žestoko da je uhoda pao sred potoka ulice Saint-Georges. Contenson je umro na polju časti. Jacques Collin se mirno vratio u svoju potkrovnicu gdje legne u krevet.

— Daj mi nešto od čega bih se teško razbolio a da me ne usmrti

— reče Aziji — jer moram biti u smrtnoj borbi kako ne bih mogao ništa odgovoriti radoznalima. Ne boj se ništa, ja sam svećenik i ostatak ću svećenik. Maločas sam se na prirodan način riješio jednoga od onih koji bi me mogli raskrinkati.

Lucien je dan prije s putnicom što ju je ujutro dignuo, u sedam sati navečer otputovao u svojim zatvorenim kolima u Fontainebleau. Spavao je u zadnjoj krčmi prema Nemoursu. Sutradan oko šest sati ujutro ode sam pješke kroz šumu kojom je hodao do Bouro-na.

— Tamo je — reče u sebi sjedajući na neku pećinu, odakle se vidi lijepi buronski kraj — kobno mjesto gdje je Napoleon poduzeo divovski napor dan prije svoje ostavke.

Kad je svanuo dan, čuo je drndanje poštanskih kola i vidio kako mimo njega prolaze laka kola, u kojima se nalazila služinčad mlade vojvotkinje de Lenoncourt-Chaulieu i sobarica Clotilde de Grandlieu.

— Eno ih — reče u sebi Lucien — sad moram ovu komediju dobro odglumiti i spašen sam, bit ću vojvodin zet protiv njegove volje. Sat kasnije Čula se druga kočija u kojoj su sjedile dvije žene. Po njezinu se drndanju lako moglo prepoznati da su to otmjena putna kola. Dvije su gospođe bile naredile da se zaustave kod silaza u Bouron, i sobar, koji se nalazio odostraga dade zaustaviti kočiju. U

Luciena Chardona de Rubemprea, i kako sam odlučila radije skončati svoj život nego da opet zapadnem u opačinu i besraman život iz kojega me milosrđe izbavilo, darujem i ostavljam rečenomu Lu-cienu Chardonu de Rubempreu sve što posjedujem u času svoje smrti, uz uvjet da plati vječnu misu u župi Saint-Roch za pokoj one koja mu je sve dala, pa čak i svoju posljednju misao. Estera Gobseck«.

— To je zaista njezin stil — reče u sebi Obmanjivač smrti.

U sedam sati uvečer oporuka je bila napisana i zapečaćena, pa ju je Azija stavila pod Esterino uzglavlje.

— Jacques — reče ona dotrčavši svom žurbom gore k njemu — kad sam izlazila iz sobe, došla je policija...

— Misliš reći mjesni sudac?

— Ne, sinko! i mjesni sudac, ali su mu u pratnji žandari. Državni tužilac i istražni sudac također su s njima, na vratima su straže.

— Ova je smrt vrlo brzo pobudila pozornost — reče Collin.

— Slušaj, Europa i Paccard se više nisu pojavili, bojim se da su ukrali onih sedam stotina pedeset tisuća franaka — reče mu Azija.

— Ah] gadovi! — reče Obmanjivač smrti. — Svojom će nas krađom gurnuti u prapast...

Ljudska pravda i pariška pravda, a to znači najnepovjerljivija, najdosjetljivija, najvještija, najupućenija pravda na svijetu — čak i suviše duhovita, jer svaki čas tumači zakon — stavila je konačno svoju ruku na vođe ove grozne spletke. Kad je barun de Nucingen prepoznao djelovanje otrova i vidio da je nestalo njegovih sedam stotina pedeset tisuća franaka, pomislio je da je jedna od dviju ogavnih osoba, koje su mu se najmanje sviđale, Paccard ili Europa, kriva za zločin. U prvom času bijesa odjurio je na policijsku prefekturu. To je bilo zvono na uzbunu koje je sakupilo sve Corenti-nove brojeve. Prefektura, državno tužilaštvo, policijski povjerenik, mjesni sudac, istražni sudac — sve je bilo na nogama. U devet sati navečer tri su poslana liječnika prisustvovala obdukciji jadne Este-re, i istraga je počela! Obmanjivač smrti, koga je Azija opomenula, usklikne:

— Nitko ne zna da sam ovdje, mogu uživati zrak!

On se povuče kroz krovni prozor svoje potkrovnice i popne se neobično kretno na krov gdje je hladnokrvno poput pokrivača krova

O ponoći je Lucien ušao u istražni zatvor Force. On se nalazio u ulici Pavenne i u ulici des Ballets. Tamo je bio smješten u strogi zatvor. Opat Carlos Herrera se tamo nalazio od svoga uhićenja.

Sjaj i bijeda kurtizana

ovaj se čas približi Lucien.

— Clotildol — poviče on kucajući na staklo.

— Ne — reče vojvotkinja svojoj prijateljici — on neće ući u kočiju, i mi nećemo s njim same ostati. Pristajem na to da posljednji put s njime još govorite, ali to će biti na cesti kojom ćemo ići pješke, a Baptiste će nas slijediti... Dan je lijep, dobro smo odjevene, pa se ne trebamo bojati zime. Kočija će ići iza nas...

I dvije žene sidu s kola.

— Baptiste — reče mlada vojvotkinja — kočijaš će ići posve polagano, želimo mali dio puta ići pješke, a vi ćete nas pratiti. Madeleine de Mortsaufer uzme Clotildu za ruku i pusti Luciena da s njom govori. Tako su išli zajedno sve do maloga sela Greza.

— Dakle, dragi prijatelju — reče ona završavajući na plemićki način ovaj dugi razgovor — neću se nikada udati nego samo za vas. Volim vama vjerovati nego ljudima, svom ocu i svojoj majci... Nitko nije dao tako jakoga dokaza odanosti, zar ne?... Sad nastojte raspršiti lažne optužbe koje vas opterećuju.

Uto se začuje brzo kasanje konja, a žandari na veliko čudo dviju gospođa opkole ovu malu skupinu.

— Sto hoćete? — reče Lucien drsko kao gizdelin.

— Vi ste gospodin Lucien de Rubempre? — upita državni tužilac iz Fontainebleaua.

— Da, gospodine.

— Vi ćete noćas spavati u istražnom zatvoru Force — nastavi on.

— Imam uhidbeni nalog protiv vas.

— Tko su ove gospođe? — poviče kaplar.

— *Ah!* da... oprostite, gospođe, pokažite svoje putnice] jer prema mojim obavijestima, gospodin Lucien de Rubempre ima odnosa sa ženama koje bi za njega bile kadre...

— Vi držite vojvotkinju de Lenoncourt-Chaulieu za djevojčuru!

— reče Madeleine bacivši oštar pogled na državnoga tužitelja.

— Dovoljno ste lijepi za to — odgovori lukavo činovnik.

— Baptiste, pokažite naše putnice — odgovori mlada vojvotkinja smiješeći se.

— A za kakav se zločin optužuje gospodin? — upita Clotilde, koju je vojvotkinja silila da uđe u kočiju.

— Zbog sukrovnje u jednoj krađi i umorstvu — odgovori žandarski kaplar. Baptiste je odnio Clotildu posve onesviještenu u kočiju.

DRUGI DIO

Kamo vode loši putovi

Sutradan u šest sati dvoja kola, koja narod u svom krepkom govoru naziva »košarom za salatu«, izidu u brzoj vožnji iz istražnog zatvora Force i krenu prema Conciergeriji, koja se nalazi uz Palaču pravde. Malo ima danguba koje još nisu susrele ovu pokretnu tamnicu; ali premda je većina knjiga napisana jedino za Parižane, strancima će bez sumnje biti milo kad ovdje nadu opis ove strašne sprave našega krivičnog pravosuđa. Tko zna? Možda će se ruska, njemačka i austrijska policija, kao i vlasti zemalja koje još ne poznaju »košara za salatu«, njome okoristiti, i u više će stranih zemalja ovaj način prijevoza, ako ga prihvate, jamačno biti blagodat za uhapšeničke. Ova ogavna kola sa žutom škrinjom dijele se na dva dijela, imaju dva kotača i iznutra su obložena limom. Sprijeda se nalazi kožom presvučena klupica, a na njoj pokrivač za noge. To je slobodni dio »košare za salatu« i on je određen za sudbenog podvornika i za žandare. Jaka, mrežasta željezna rešetka dijeli uzduž i poprijeko kola, neke vrsti kabrioleta, od drugoga dijela. U njemu je, sa svake strane škrinje, kao u omnibusima, smještena po jedna drvena klupa, na njima sjede uha-pšenički. Njih uvode malim ljestvicama kroz vratašca bez prozora, koja se otvaraju na stražnjoj strani kola. Ovaj nadimak »košara za salatu« dolazi odatle što su kola iz početka sa svih strana bila samo od rešetke, i uhapšenički su se u njima po svoj prilici sasvim onako tresli kao glave salate u košari. Zbog veće sigurnosti, za slučaj kakve nezgode, iza ovih kola jaše jedan žandar, osobito kad ona voze na smrt osuđene da se nad njima izvrši smrtna kazna. Tako je bijeg nemoguć. Budući da su kola iznutra obložena limom, ne mogu se probušiti nikakvim oruđem. Uhapšenički, koje temeljito pretražuju u času kad ih hapse ili kad ih unose u kažnjenički popis, mogu najviše imati pera od ure,

izbjegne poglede što su ih prolaznici bacali na rešetku strašnih i kobnih kola, dok su prolazila ulicom Saint-Antoine da dođu do kejeva ulicom du Martroi i arkadom Saint-Jean, ispod koje se tada prolazilo da se prijeđe trg Gradske vijećnice. Danas ova arkada služi kao ulazna vrata k zgradi prefekta Seinskog departementa u prostranoj gradskoj palači. Smioni je robijaš naprotiv priljepio svoje lice o rešetku svojih kola, i to upravo između sudskoga podvornika i žandara, koji su bili sigurni u svoju »košaru za salatu« i međusobno su razgovarali. Srpanjski dani 1830. i njihova strahovita oluja toliko su svojom bukom zatomili pređašnje događaje, a politički je interes toliko zaokupio Francusku za vrijeme šest posljednjih mjeseci ove godine, da se nitko više danas ne sjeća ili se jedva sjeća takvih privatnih, sudbenih, financijskih katastrofa, ma kako one čudne bile, koje na godinu proguta pariška radoznalost i kojih je bilo podosta prvih mjeseci te godine. Potrebno je upravo stoga upozoriti na to koliko je Pariz u taj mah uzbudila novost o hapšenju španjolskoga svećenika koga su našli kod neke kurtizane i o hapšenju otmjenoga Luciena de Rubemprea, zaručnika gospođice de Grandlieu, koga su uhvatili na cesti prema Italiji, u malom selu Grezu, oba osumnjičena zbog umorstva koje im je donijelo sedam milijuna. Sablazan je naima ove parnice potisnula na nekoliko dana bajoslovni interes za posljednje izbore koji su izvršeni pod Charlesom X.

U prvom je redu ovaj krivični postupak bio djelomice posljedica tužbe baruna de Nucingena. Zatim je Lucienovo hapšenje, upravo onda kad je trebao postati privatni tajnik ministra predsjednika, uzbunilo najviše pariško društvo. U svim pariškim salonima sjetio se ne jedan mladić da je nekad zavidio Lucienu, kad ga je odlikovala lijepa vojvotkinja de Maufrigneuse, i sve su gospođe znale da upravo sada on osobito zanima gospođu de Serizy, ženu jedne od prvih ličnosti u državi. Konačno je ljepota žrtve uživala naročito znamenitost u različitim društvima od kojih se sastoji Pariz: u visokom društvu, financijskom svijetu, u svijetu kurtizana, u društvu mladića, u književnom svijetu. Stoga je već dva dana cijeli Pariz govorio o ova dva hapšenja. Istražni je sudac gospodin Camusot, kojemu je ova parnica bila povjerena, vidio u njoj mogućnost za unapređenje, i kako bi uzmogao svom mogućom žurbom provesti postupak, odredio je da se oba okrivljena prevezu iz Force u Conciergeriju čim Lucien de Rubempre stigne iz Fontainebleaua. Budući da je opat Carlos proboravio u Forci

Sjaj i bijeda kurtizana

koja su podesna da prepile prečke na rešetki, ali su neupotrebljiva na glatkim površinama. Tako je »košara za salatu«, koju je usavršio genij pariške policije, konačno poslužila kao uzorak za kola s pregradama koja prevoze robijaše na robiju i koja su zamijenila grozne teretne dvokolice, onu sramotu pređašnje civilizacije, premda ju je proslavila Manon Lescaut.

»Košarom za salatu« otpremaju se u prvom redu istražnici iz različitih zatvora glavnog grada u Palaču pravde da ih tamo ispita istražni sudac. U tamničkom govoru to se zove »vožnja na preslušavanje«. Nadalje se dovode u njima optuženici upravo iz tih zatvora u Palaču pravde da im tamo sude, kad se radi samo o optužbi pred krivičnim sudom; zatim, kad je u pitanju, kako se na sudu kaže, »teški zločinac«, odvođe ih u njima iz istražnih zatvora u Conciergeriju, koja je sudbena zgrada Seinskog departementa. Napokon, u »košari za salatu« vode također na smrt osuđene iz Bicetre⁵⁸ k vratima Saint-Jacques. Tamo se od srpanjske revolucije izvršuju smrtno kazne. Zahvaljujući čovjekoljublju, ovi nesretnici ne podnose muke pređašnjega prijevoza od Conciergerije do trga de la Greve, koji se vršio na teretnim dvo-kolicama, posve sličnim dvokolicama kojima se služe trgovci drvima. Ova se dvokolica danas upotrebljava još samo za prijevoz sa stratišta. Bez ovoga objašnjenja ne bi se mogla razumjeti ona rečenica nekoga glasovitog osuđenika svome sukrivcu, kad se uspinjao u »košaru za salatu«: »Sad je stvar došla do konja«. Nije moguće udobnije doći do gubilišta nego što se danas dolazi u Parizu.

U ovaj čas dvije »košare za salatu«, koje su tako rano izišle, služile su izuzetno za to da prevezu dva optuženika iz istražnoga zatvora Force u Conciergeriju, a svaki je optuženik imao za sebe jedna kola. Devet desetina čitalaca i još k tomu devet desetina one posljednje desetine jamačno ne znaju važnih razlika koje postoje među ovim riječima: sumnjiv, okrivljen, optužen, zatvoren, pritvor, istražni zatvor i kazneni zatvor. Zato će se svi začuditi kad doznaju da se ovdje radi o cijelom našem kaznenom zakoniku. Mora im se odmah dati zbijeno i razumljivo objašnjenje, i to u prvom redu zato da budu upućeni, kao i stoga kako bi im se objasnio razvitak ove pripovijesti. Međutim, kad budu doznali da je u prvim kolima bio Jacques Collin, a u drugima Lucien, koji se za nekoliko sati s vrha socijalne veličine strovalio do dna tamnice, radoznalost će se već time dovoljno probuditi. Držanje obojice sukrivaca bilo je značajno. Lucien de Rubempre se skrivao da

Parizu im sudi jedna sudbena komora ili cijeli sud u oblastima. U trećem stadiju dolaze pred dvanaest savjetnika, a u slučaju pravne zablude i formalne pogreške mogu optuženici poslije svega toga još kod vrhovnog suda tražiti odluku za povratak pred porotnički sud. Porota ne zna kakav šamar daje narodnim upravnim i sudbenim vlastima kad oslobađa optuženike. Stoga se bar nama u Parizu (ne govorimo ovdje o drugim sudskim područjima) čini gotovo nemoguće da jedan nedužni ikad sjedne na optuženičku klupu pred porotnički sud. Kažnjenik je onaj koji je osuđen. Naše je kazneno pravo stvorilo istražne zatvore, sudske zatvore i kaznene zatvore. To su pravne razlike koje odgovaraju onim razlikama što postoje između istraženika, optuženika i osuđenika. Pritvor donosi sa sobom laku patnju kao kaznu za neznatan prestupak, ali kazneni zatvor donosi tjelesnu kaznu koja je u određenim slučajevima sramna. Oni koji danas predlažu popravni sistem ruše dakle divan kazneni zakon u kojem su kazne bile savršeno stupnjevane i dotle će dotjerati da će lake prestupke kažnjavati gotovo jednako strogo kao i velike zločine. Svatko će uostalom moći uspoređivati u »Prizorima političkog života« [Vidi »Mračna parnica«) znatne razlike koje su postojale između Brumairskoga kaznenoga zakonika IV godine i Napoleonova zakonika koji ga je zamijenio. U većini velikih parnica kao i u ovoj okrivljenici odmah postaju istražnicima. Sud odmah izdaje nalog za pritvor ili za zatvor. Zaista u najvećem broju slučajeva okrivljenici su ili na bijegu ili moraju smjesta biti uhvaćeni. Stoga, kao što se vidjelo, policija, koja je ovdje samo izvršno tijelo, i sud, došli su u Esterin stan brzo poput strijele. Pa kad i ne bi bilo motiva osvete u koje je Corentin znao policiju uvjeriti, postojala je prijava o krađi sedam stotina pedeset tisuća franaka od strane baruna de Nucingena.

Onaj čas kad su prva kola, u kojima je bio Jacques Collin, došla do arkade Saint-Jean, toga uskog i mračnog prolaza, jedna je zapreka prisilila kočijaša da se zaustavi pod arkadom. Istraženikove su oči sjale kroz rešetku kao dvije žeravice, premda se dan prije toga bio načinio kao da je na umoru, tako da je ravnatelja Force bio uvjerio da je potrebno pozvati liječnika. Njegove su oči u ovaj čas bile slobodne, jer se ni žandar ni sudski podvornik nisu okretali da vide »svoju mušteriju«. Ove plamene oči govorile su tako jasnim jezikom da bi koji vješti istražni sudac, npr. gospodin Popinot, bio prepoznao robijaša u ovome bezbožniku. Uistinu je Jacques Collin, otkako je »ko-

samo dvanaest sati a Lucien samo pola noći, nije potrebno opisivati taj zatvor, koji su odonda posvema izmijenili, a što se tiče pojedinosti o primitku u zatvor, to bi bilo samo ponavljanje onoga što se trebalo dogoditi u Conciergeriji.

Ali, prije nego što se upustimo u strasnu dramu kaznene istrage u ovoj parnici, prijeko je potrebno, kako sam rekao, opisati redoviti tok ovakve parnice: u prvom redu njezine će različite faze ljudi u Francuskoj i u stranom svijetu bolje razumjeti, a nadalje, oni koji je ne poznaju moći će procijeniti raspored kaznene parnice, onakav kakav su utvrdili zakonodavci pod Napoleonom. To je utoliko važnije što ovom velikom i lijepom djelu u ovaj čas prijeti opasnost da bude uništeno takozvanim popravnim sistemom.

Neki je zločin počinjen: ako su uhvaćeni na činu, odvođeni se »okrivljenici« u najbliži policijski pritvor i stavljaju se u onu ćeliju što je narod zove »gusle«, bez sumnje zato što u njoj »svira« glazba: tamo viču ili plaču. Ođanle okrivljenike predvođe pred policijskog povjerenika, koji počinje istragu i može ih otpustiti ako postoji zabluda; konačno se okrivljeni prevoze u zatvor prefektore, gdje ih policija stavlja na raspoloženje državnom tužiocu i istražnom sucu. Prema težini slučaja, njih dvojicu obavješćuju brže ili sporije, i oni dolaze te preslušavaju ljude koji se nalaze u privremenom pritvoru. Prema naravi pretpostavki, istražni sudac daje nalog za pritvor i daje okrivljenike otpremiti u istražni zatvor. Pariz ima tri istražna zatvora: Sainte-Pelagie, Force i Madelonnettes.

Upamtite ovaj izraz »okrivljenici«. Naš je zakonik stvorio tri bitne razlike u kaznenom pravu: okrivljenje, istražni zatvor, optužba. Dokle god nalog za pritvor nije potpisan, osumnjičeni počinitelji nekoga zločina ili teškoga prijestupa ostaju »okrivljenicima; kad se izda nalog za pritvor, oni postaju »istraženicima« i ostaju naprosto istraženicima tako dugo dok se god vodi istraga. Kad se završi istraga, čim sud donese odluku da otpočne glavna rasprava protiv istraženika, oni postaju optuženicima, točnije: kad drugostupanjski sud na zahtjev državnoga tužioca potvrdi da postoje dovoljni razlozi da ih se stavi pred poročnički sud. Tako ljudi koji su osumnjičeni zbog nekoga zločina prolaze kroz tri različita stadija, kroz tri sata, prije nego što dođu pred takozvanu zemaljsku pravdu. U prvom stadiju nedužni imaju mnoštvo sredstava za opravdanje: javnost, stražu, policiju. U drugom stadiju oni stoje pred jednim činovnikom, suočavaju ih sa svjedocima, i u

vnice.

Četiri su agenta tek s velikom mukom dopremili stubama opata Carlosa u Esterinu sobu, gdje su se bili sakupili svi činovnici i žandari.

— To je najbolje što je mogao učiniti, ako je kriv — odgovorio je državni tužilac.

— Držite li da je zaista bolestan?... — upitao je policijski povjerenik. Policija uvijek u sve sumnja. Ova su tri činovnika šaptala, kako možemo sebi zamisliti, jedan drugomu u uho, ali je Jacques Collin na crtama njihova lica odgonetnuo predmet njihova šaputanja, i on se time okoristio da onemogućiti ili načini posve beznačajnim sumarno preslušavanje što se poduzima u času hapšenja. On je mucao rečenice u kojima je španjolski i francuski tako miješao da su iz njih proizlazile besmislice.

U Forci je ova komedija zato postigla tako potpun uspjeh što je glavari sigurnosti (kratica za: glavari policijske sigurnosne brigade), Bibi-Lupin, koji je nekada uhapsio Jacquesa Collina u građanskom pansionu gospode Vauquer, bio na službenom poslu u pokrajini, a sad ga je zamjenjivao agent koga su odredili za Bibi-Lupinova nasljednika, a kojemu ovaj robijaš nije bio poznat.

Bibi-Lupin, nekadašnji robijaš, sudrug Jacquesa Collina na robiji, bio je njegov osobni neprijatelj. Ovo neprijateljstvo potječe od svađa u kojima je Jacques Collin uvijek izvukao deblji kraj, i od vlasti koju je Obmanjivač smrti imao nad svojim drugovima. Konačno, Jacques Collin je bio punih deset godina providnost oslobođenih robijaša, njihov vođa, njihov savjetnik u Parizu, njihov blagajnik i po tome Bibi-Lupinov protivnik.

Premda je dakle bio stavljen u samicu, računao je na razumnu i posve-mašnju odanost Azije, svoje desne ruke, a možda i na odanost Paccar-da, svoje lijeve ruke; njemu je naime godilo u mislima da će jednom naći u svojoj službi ovoga svoga brižnoga pamoćnika, čim on stavi na sigurno mjesto ukradenih sedam stotina pedeset tisuća franaka. To je bio razlog natčovječne pažnje kojom je sve promatrao na svom putu. Čudnog li slučaja! Ova će se nada potpuno ostvariti. Dva jaka zida arkade Saint-Jean bila su do visine od šest stopa pokrivena trajnim slojem blata koje je nastalo od prskanja malog potočića. Pješaci nisu tada ništa imali da se zaštite od neprestanoga prolaza kola i prskanja dvokolica osim kamena međaša koji su već odavno bili okrnjeni od glavina kotača. Na tome je mjestu mnogi kočijaš smrvio

šara za salatu« prešla vrata Force, promatrao sve oko sebe na svom putu. Usprkos brzini vožnje obuhvatio je on požudnim i temeljitim pogledom kuće od najvišeg kata do prizemlja. On je vidio sve prolaznike i analizirao ih. Bog ne poima bolje svoje stvorenje u njegovim sredstvima i u njegovoj svrsi nego što je ovaj čovjek razabirao najne-znatnije razlike u masi stvari i ljudi. Prožet nadom, kao što je posljednji Horacije bio oboružan svojim mačem, čekao je pomoć. Svakom drugom osim ovom Machiavelliju robije ova bi se nada činila tako neostvarljivom da bi se mehanički prepustio svojoj sudbini, kao što rade svi krivci. Nijedan od njih ne misli na otpor u onom položaju u koji ih stavljaju pariška pravda i policija, pogotovu ne oni koje su kao Luciena i Jacquesa Collina držali u strogom zatvoru. Čovjek ne može sebi zamisliti onu iznenadnu osamljenost u kojoj se nalazi istraženik: žandari koji ga hapse, povjerenik koji ga preslušava, oni koji ga vode u zatvor, stražari koji ga vode onamo što se doslovno zove »buhara«, oni koji ga uzimaju pod ruku da ga popnu u »košaru za salatu«, ukratko

— sva ona stvorenja koja ga od njegova uhapšenja okružuju, nijema su ili samo pamte njegove riječi da ih ponove bilo policiji bilo sucu. Ova potpuna odvojenost između cijeloga svijeta i istraženika, koja se postizava na tako jednostavan način, prouzrokuje u njegovim sposobnostima posvemašnju zbrku, ogromnu duševnu potištenost, osobito kad je to čovjek koji se svojim predašnjim životom još nije naviknuo na korake što ih pravda poduzima. Dvoboj između krivca i suca to je strasniji što pravda za svoje pomoćnike ima šutnju tamničkih zidina i nepodmitljivu ravnodušnost svojih agenata.

Jacques Collin ili Carlos Herrera (potrebno je da mu se dade jedno ili drugo ime, prema potrebama situacije) poznavao je međutim kao stari groš bit policije, tamnice i pravde. Stoga je ovaj div lukavosti i pokvarenosti napeo sve snage svoga duha i sva sredstva svoje mimike da dobro odigra iznenađenje i glupavost kao nedužnik, igrajući istodobno pred činovnicima komediju svoje smrtne borbe. Kao što smo vidjeli, Azija, ova učena Lokusta, dala mu je popiti otrov koji je tako bio ublažen da je pobudio prividnost smrtne bolesti. Radoznalost gospodina Camusota i policijskog povjerenika, pa ispitivačku djelatnost državnoga tužioca spriječila je dakle na uspješan način djelatnost strašnoga srčanog napadaja.

— Otrovao se! — poviče gospodin Camusot zaprepašten zbog muka tobožnjega svećenika, kad su ga u groznim grčevima snijeli iz potkro-

— Ahe!... pecaire fermati. Souni la. Vedrem!⁶⁰ — poviče stara Azija onim divljim glasovima kakve imaju samo ulične prodavačice. One tako iskrivljuju svoje riječi da ih mogu razumjeti jedino Parižani.

U uličnoj vrevi i usred vike svih nadošlih kočijaša, nitko nije svraćao pažnju na ovaj divlji povik koji se činio da dolazi od prodavačice. Ali ovi glasovi, koje je Jacques Collin jasno čuo, dobace mu u dogovorenom dijalektu, koji je bio mješavina pokvarenoga talijanskog i provan-salskog, ovu strašnu rečenicu:

— Tvoj jadni mali je uhapšen, ali ja sam tu i bdijem nad vama. Vidjet ćeš me opet.

U neizmjernom veselju koje ga je obuzelo zbog njegove pobjede nad pravdom, jer se sad nadao da će moći ostati u dodiru s vanjskim svijetom, Jacquesa Collina je ošinuo udarac koji bi bio usmrtio svakoga drugoga osim njega.

— Lucien uhapšen!... — reče u sebi.

I gotovo se onesvijestio. Ova je vijest za njega bila strasnija nego da mu je odbijen priziv kad bi bio osuđen na smrt. Sada, kad ova dvojica kola drndaju po kejevima, interes ove pripovijesti traži da se kaže nekoliko riječi o Conciergeriji. One će ispuniti vrijeme dok kola ne dođu do nje. Conciergerie je povijesno ime, to je strašna riječ, a još strasnija stvarnost. Ona je usko povezana s francuskim revolucijama, a poglavito s revolucijama u Parizu. Primila je u sebe većinu velikih zločinaca. Ako je i najzanimljivija od svih pariških spomenika, ipak je najmanje poznata... bar onima koji pripadaju višim društvenim slojevima. No usprkos golemu interesu za ovu povijesnu digresiju, ona će se jednako brzo odvijati kao i vožnja »košara za salatu«.

Koji Parižanin, stranac ili provincijalac, ma ostao on samo dva dana u Parizu, ne bi zapazio crnih zidina kojima se na kutovima dižu tri jake kule sa stražarnicama, od kojih dvije stoje blizu jedna pored druge: onaj mračni i tajanstveni ukras keja des Lunettes? Taj keaj počinje podno Pont au Change i pruža se do Pont-Neufa. Jedna četverokutna kula, nazvana Tour de l'Horloge (Satna kula), s koje je bio dan znak za bartolomejsku noć, kula koja je gotovo tako visoka kao kula de Saint-Jacques-la-Boucherie, označuje Palaču pravde i pravi kut ovoga keja. Ove su četiri kule i ove zidine pokrivena crnkastom prevlakom kao što su presvučena sva pročelja u Parizu okrenuta prema sjeveru. Otprilike u sredini keja, kod jedne osamljene arkade, počinju priva-

Sjaj i bijeda kurtizana

svojim kolima neoprezne ljude. Tako se događalo u Parizu u mnogim četvrtima. Ova će pojedinost moći predočiti uzanost arkade Saint-Jean i objasniti kako ju je lako bilo zakrčiti. Trebalo je samo jednom kočijom zaokrenuti ovamo s trga de la Greve⁵⁹, dok je jedna piljarica gurala svoju malu ručnu dvokolicu punu jabuka ulicom du Martroi, i već su treća kola koja su nadošla prouzročila zakrčenje. Preplašeni su prolaznici bježali tražeći međaš koji bi ih zaštitio od starih glavina na kotačima, jer su te glavine tada bile tako nezgrapno duge da je potreban bio zakon da se smanje. Kad je dakle »košara za salatu«prispjela, arkadu je zakrčila jedna od onih piljarica kojih je tip to značajniji što još i danas u Parizu ima takvih primjeraka usprkos sve većem broju voćarnica. Ona je toliko bila nalik na uličnu prodavačicu da bi je i sam gradski stražar, kad bi ta služba već tada bila ustanovljena, pustio da okolo krstari a da je ne bi pitao za njezinu obrtnicu, usprkas njezinoj neprijatnoj fizionomiji, koja je mirisala na zločin. Glavu joj je pokrivaio neki ogavni prnjavi vuneni rubac, ispod kojega su stršali nepokorni pramenovi kose, koji su izgledali kao čekinje divlje svinje. Crveni, naborani vrat izazivao je gnušanje, a šal nije posvema pokrivaio od sunca opaljenu, od prašine i blata zaprljanu kožu. Odjeća joj je bila kao zamazane tapete. Cipele su joj zjapile te bi čovjek mogao misliti da se rugaju njezinu licu, koje je pokazivalo jednako velike rupe kao i njezina odjeća. A kakva trbušina!... Zavoj na rani ne bi mogao biti manje prljav. Na deset koraka ta pokretna i smradna krpa morala je uzbuditi čutilo mirisa osjetljivih ljudi. Ruke su joj bile naborane kao u stogodišnje starice. Ili se ova žena vraćala sa sijela vještica ili je izišla iz zatvora za prosjake. A kako samo gleda!... kakva smiona inteligencija, koliko je života bilo u njezinim očima kad su se magnetične zrake njihove susrele s očima Jacquesa Collina da izmijene jednu misao.

— Ugni se, stara ušljivko!... — vikne vozar promuklim glasom.

— Nećeš me valjda pregaziti, ti krvnički husare — odvrati ona. — Tvoja roba nije toliko vrijedna koliko moja. — I dok je piljarica pokušavala stisnuti se između dva međaša kako bi pustila kolima slobodan prolaz, zakrčila je put tako dugo koliko joj je trebalo da izvrši svoju osnovu.

— Oh! Azija!... — reče u sebi Jacques Collin, jer je odmah prepoznao svoju pomagačicu; onda je sve dobro.

Vozar je još »ljubazno« razgovarao s Azijom, a kola su se sve više nago-milavala u ulici du Martroi.

je rijeka čak i kod svojeg najvišeg vodostaja jedva pokrivala njezine prve stepenice. Otprilike dvadeset stopa pod kejom de l'Horloge leže sada njezine tisućgodišnje građevine. Kola jure u visini glavica ovih jakih stupova triju kula. Njihova je visina nekada po svoj prilici bila u skladu s otmjenošću palače, kad su još slikovito stajale nad vodom, jer se još i danas ove kule po visini natječu s najvišim pariškim spomenicima. Kad se ovaj golemi grad promatra s vrha kubeta Panteona, palača je sa Sainte-Chapellom još uvijek ono što je među tolikim spomenicima najmonumentalnije. Ova palača naših kraljeva, iznad koje sad čovjek hoda kad prolazi ogromnim predvorjem suda, bila je čudo arhitekture. Ona je to još i danas za razumne oči pjesnika, koji je studira kad istražuje Conciergeriju. Conciergerie je žalibože prodrila u palaču kraljeva! Čovjeku srce krvari kad vidi kako su usjekli ćelije, skrovišta, hodnike, nastambe, dvorane bez svjetla i zraka u ovaj veličanstveni sklop u kojemu se bizantinski, romanski i gotički stil, ova tri lika stare umjetnosti, združuju s arhitekturom XII. stoljeća. Ova je palača za epohu povijesti francuske arhitekture prvih vremena ono što je dvorac Blois za povijest njezine druge epohe. Kao što se u Bloisu (vidi »Studije o Catherini de Medicis«; Filozofske studije) u jednom dvorištu čovjek može diviti dvorcu de Blois, Louisa XII., Franje I. i Gastonovu dvorcu, tako će isto čovjek naći u istom sklopu u Conciergeriji karakter prvih rasa, a u Sainte-Chapelli arhitekturu Louisa Svetoga. Vi gradski vijećnici, ako izdajete milijune, stavite graditeljima uz bok jednoga ili dva pjesnika, želite li spasiti kolijevku Pariza, kolijevku kraljeva, dok razmišljate kako ćete obdariti Pariz i vrhovno sudište palačom dostojnom Francuske! To je takvo pitanje o kojemu se mora nekoliko godina razmišljati prije nego što se išta počne graditi. Još jedna ili dvije zgrade za zatvor kao što su zgrade de la Roquette, i palača Louisa Svetoga je spašena. Od mnogo rana danas boluje ta divovska zgrada koja je pokopana pod Palačom pravde i pod kejom kao neka od onih pretpotopnih životinja u gipsu Montmartrea. Ali najveća je rana u tom što mora služiti za Conciergeriju. Ta se riječ sama po sebi razumije. U prvim su vremenima monarhije velike krivce — budući da su seljaci i građani potpadali pod gradsku i vlastelinsku sudbenu nadležnost — posjednike »velikih« ili »malih« lena dovodili kralju i držali ih u zatvoru Conciergerie. Kako se hapsio mali broj takvih velikih krivaca, Conciergerie je dostajala za kraljevu sudsku nadležnost. Teško je točno doznati gdje je bilo mjesto

Sjaj i bjeda kurtizana

tne zgrade koje se završavaju Pont-Neufom, sagrađenim za vladanja Henrika IV Place-Rovale je doslovno oponašanje trga Dauphine. To je isti arhitektonski sistem opeka s okvirima od klesanog kamena. Ta arkada i ulica de Harlav označuju granice Palače pravde prema zapadu. Nekada su policijska prefektura i palača prvog predsjednika parlamenta bile u vezi s Palačom pravde, Vrhovna računska komora, Vrhovni porezni sud upotpunjali su tamo Vrhovnu sudbenu oblast, suvereno sudište. Vidi se da je pred revoluciju Palača pravde bila zaokružena cjelina, koju danas nastoje ponovo uspostaviti. Ovaj četverokut, ovaj otok od kuća i spomenika, gdje se nalazi Sainte-Chapelle, najljepša je dragocjenost među draguljima Louisa Svetoga. Ovaj je prostor pariško svetište, on je sveto mjesto, njegov zavjetni kovčeg. U početku je taj prostor bio čitav grad za sebe, jer je područje trga Dauphine bilo livada koja je pripadala kraljevu imanju. Tamo se nalaze valjci za kovanje novca. Odatle ime ulici de la Monnaie, koja vodi do Pont-Neufa.

Odatle također ime drugoj od triju okruglih kula, koja se zove »Tour d'Argent«⁶¹, i čini se da ovo ime pokazuje da se najprije u njoj kovao novac. Glasoviti valjci što se vide na nekadašnjim nacrtima Pariza bit će da su kasnije sagrađeni, kad se više nije kovao novac u samoj palači, i po svoj prilici zahvaljuju svoj postanak nekom usavršenju u umijeću pravljenja novca. Prva kula, koja se gotovo naslanja na Tour d'Argent, zove se Montgomerjeva kula. Treća, najmanja, ali od svih triju najbolje sačuvana, jer ima još i svoja zupčasta kruništa, nosi ime Tour-Bonbec. Sainte-Chapelle i njezine četiri kule (uključivši ovamo i Tour de l'Horloge) odlično ocrtavaju opseg, perimetar, kako bi rekao katastralni činovnik, Palače od vremena Merovinga pa sve do prve kuće Valois; ali za nas, zbog njezinih preuređaja, ova Palača predstavlja još više epohu Louisa Svetoga.

Karlo V prvi je prepustio palaču parlamentu, tada novoosnovanoj ustanovi, i sam se, pod zaštitom Bastille, nastanio u glasovitoj palači Saint-Paul uz koju su kasnije dogradili palaču des Tournelles. Zatim se, pod posljednjim vladarima kuće Valois, kraljevska obitelj premjestila iz Bastille u Louvre, koji je bio prva njezina tvrđava. Prvi stan francuskih kraljeva, palača Louisa Svetoga, koja je naprosto sačuvala ime Palais (palača), da označi palaču u pravom smislu riječi, sad je posve zakopana pod Palačom pravde. To su sada njezini podrumi, jer je ona kao i katedrala bila sagrađena u Seini, i to tako brižno da

se nalazi nasuprot glavnim vratima, a sastoji se od određenog broja ćelija, koje su ugrađene u kuhinje Louisa Svetoga. Tamo istraženi, koje su dopremili iz njihovih zatvora, čekaju vrijeme sudske rasprave ili dolazak svoga istražnoga suca. Souricieru sa sjevera omeđuje kej, s istoka zgrada gradske straže, sa zapada dvorište Conciergerije, a s juga ogromna presvođena dvorana (sigurno nekadašnja dvorana za svečanosti, koja još nije ni za što određena). Iznad Souriciere prostire se prostorija unutarnje straže. Ona gleda na dvorište Conciergerije kroz mali prozor. Zauzima je oblasna žandarmerija, a u nju vode stube. Kad dođe vrijeme sudske rasprave, sudski podvornici prozivaju istraženi, žandari silaze u jednakom broju koliko je istražnika, svaki žandar uzima pod ruku jednoga istražnika i tako se pod rukom uspinju stubama, prolaze prostorijom straže i hodnikom dolaze u neki prostor pokraj dvorane u kojoj zasijeda glasovita šesta sudska komora, koja je nadležna za pravorijek kriminalne policije. To je onaj isti put kojim idu optuženici kad odlaze iz Conciergerije pred porotnički sud ili se s njega vraćaju.

U velikom predvorju između vrata prve komore prvostupanjskog suda i stuba što vode u šestu, čovjek, ako i prvi put ide onuda, odmah opazi jedan prolaz bez vrata i bez ikakva arhitektonskoga ukrasa: jednu zaista ružnu četvorokutnu rupu. Onuda ulaze suci i odvjetnici u one hodnike, u prostoriju straže, zatim silaze u Souricieru i k ulaznim vratima Conciergerije. Sve se sobe istražnih sudaca nalaze u različitim katovima u ovom dijelu palače. Do njih se dolazi ogavnim stubama, labirintom u kojem gotovo uvijek svaki zaluta ako mu je palača nepoznata. Jedni prozori ovih soba gledaju na kej, drugi na dvorište Conciergerije. Godine 1830. neke su sobe istražnih sudaca gledale na ulicu de la Barillerie.

Tako, kad »košara za salatu« okrene nalijevo u dvorištu Conciergerije, dovozi istraženi u Souricieru, a okrene li nadesno, doprema optuženike u Conciergeriju. Na ovu su dakle stranu išla kola u kojima se nalazio Jacques Collin da ga predaju na vratima. Ne postoji ništa užasnije. Okrivljenici ili posjetioci odmah opaze dvije rešetke od kovana željeza. One su jedna od druge odvojene prostorom od kojih šest stopa. Uvijek se samo jedna za drugom otvaraju. Tamo se na sve tako savjesno pazi da i ljudi kojima je dana propusnica za posjet moraju proći ovim prostorom između rešetaka, prije negoli zacvili ključ u bravi. Ni istražni suci, pa ni sami državni tužionici ne ulaze unutra a da

prve Conciergerije. Ipak, budući da još postoje kuhinje Louisa Svetoga, koje su danas ono što se zove »Souriciere«⁶², može se naslućivati da je nekadašnja Conciergerie ležala tamo gdje se prije 1825. godine nalazila sudska Conciergerie parlamenta, naime pod arkadom, desno od velikih vanjskih stuba koje vode u drugostupanjsko sudište. Odatle su sve do 1825. godine izlazili osuđenici kad su išli u smrt. Odatle su izišli svi veliki zločinci, sve političke žrtve: maršalica d'Ancre⁶³ kao i francuska kraljica, Semblancav kao i Malesherbes, Damien kao i Danton, Desrues kao i Canstaing. Radna soba Fouquier-Tinvillea bila je jednako kao i soba sadašnjega državnoga tužioca tako smještena da je javni tužilac mogao vidjeti ljude koje je osudio revolucionarni sud kako odlaze u dvokolicama u smrt. Ovaj čovjek, koji je postao mačem, mogao je tako baciti posljednji pogled na svoje žrtve. Od 1825. godine, pod ministarstvom gospodina de Pevronneta, nastala je velika izmjena u palači. Stara vrata Conciergerije, iza kojih su se obavljale ceremonije primanja u zatvor i posljednje oblačenje i uređivanje na smrt osuđenih, bila su zatvorena i prenesena onamo gdje se i sad nalaze: između kule de l'Horloge i Montgomerjeve kule u unutarnjem dvorištu, koje označuje jedna arkada. Nalijevo se nalazi Souriciere, nadesno vrata. »Košare za salatu« ulaze u ovo prilično nepravilno dvorište, mogu se u njemu zadržavati i lako okretati, a u slučaju pobune tamo se mogu sakupljati, jer ih protiv svakoga napada zaštićuje jaka rešetka arkade. Nekad nisu imala nikakve mogućnosti kretati se u uskom prostoru koji dijeli velike vanjske stube od desnoga krila palače. Danas Conciergerie jedva dostaje za optuženike (trebalo bi ovdje biti mjesta za tri stotine osoba, muškaraca i žena) pa ne prima više ni istraženike ni osuđenike osim u rijetkim prilikama kao što je bilo s Jacquesom Collinom i Lucienom. Svi oni koji su u njoj zatvoreni moraju doći pred porotnički sud. Izuzetno vlast ovdje trpi krivce iz visokoga društva, koje je dovoljno osramotio pravorijek porotničkog suda pa bi bili prekomjerno kažnjeni kad bi svoju kaznu izdržavali u Melunu ili u Poissyju. Ouvrard⁶⁴ je volio boraviti u Conciergeriji nego u zatvoru Sainte-Pelagie. Sada javni bilježnik Lehon i knez de Bergues izdržavaju tamo svoj zatvor, i to iz nekih samovoljnih ali vrlo čovječjih obzira.

Uopće se istraženici, bilo da idu, kako se ono kaže u pravnom govoru, na preslušavanje, bilo da moraju doći pred kriminalnu policiju, dopremaju u »košarama za salatu« izravno u Souriciere. Souriciere

kripte koje okružuju sobu za posjete i što vode u kraljičinu tamnicu, u tamnicu gospođe Elizabete⁶⁶ i u takozvane tajne ćelije. Ovaj je labirint od klesana kamena postao podzemlje Palače pravde, pošto je vidio svečanosti kraljevstva. Od 1825. do 1832. u ovoj se ogromnoj dvorani, između peći koja se grije i prve od dviju rešetki, obavljala ceremonija oblačenja na smrt osuđenih. Još se ni sad ne prolazi bez jeze ovim pločicama koje su upile u se borbu i priznanje tolikih posljednjih pogleda.

Da bi izišao iz svojih ogavnih kola, umirućem je trebala pomoć dvaju žandara, koji su ga primili pod ruku i odnijeli kao onesviještenoga u uredovnicu. Kad su ga ovako vukli, umirući je dizao oči prema nebu te je bio sličan Spasitelju kad su ga skinuli s križa. Zaista ni na jednoj slici Isus ne pokazuje tako mrtvačko, tako izobličeno lice kao što je bilo lice ovoga lažnoga Španjolca. Činilo se kao da će sad na izdahnuti. Kad je sjedio u uredovnici, ponavljao je iznemoglim glasom riječi koje je od svoga hapšenja svima upravljao.

— Pozivam se na njegovu preuzvišenost španjolskoga ambasadora...

— To ćete reći — odgovori mu ravnatelj — gospodinu sucu istražitelju.

— Ah! Isuse! — odvrati uzdišući Jacques Collin. — Ne mogu li dobiti brevijar?... Zašto mi se još uvijek krati liječnik?... Neću još ni dva sata živjeti.

Kako je Carlos Herrera trebao biti zatvoren u samicu, bilo ga je nepotrebno pitati traži li blagodat »pistole«, tj. pravo da stanuje u jednoj od onih soba u kojima se uživa jedina udobnost što je pravda dopušta. Te se sobe nalaze na kraju tamničkoga dvorišta, o kojemu će kasnije biti govora. Sudski podvornik i pisar obavili su zajednički i hladno formalnosti primanja.

— Gospodine ravnatelju — reče Jacques Collin loše natučajući francuski — ja umirem, kako vidite. Recite, ako možete, recite što prije tome gospodinu sucu, da molim kao blagodat ono čega bi se zločinac morao najviše bojati, da me predvedu pred njega čim dođe, jer su moje patnje zaista nepodnosive, i čim ga vidim, svaka će se bludnja objasniti...

Opće je pravilo da svi zločinci govore o zabludi! Idite u robijašnice, pitajte osuđenike, oni su svi žrtve zablude pravde. Stoga ova riječ izaziva neprimjetan smiješak kod svih onih koji su u dodiru s istraženicima, optuženicima ili osuđenicima.

se ne legitimiraju. Pa sad neka netko što kaže o magućnosti dodira sa zatvorenicima i o mogućnosti bijega]... Ravnatelj će Conciergerije imati na usnama smiješak koji će raspršiti sumnju kod najsmionijega romanopisca u njegovim pothvatima protiv vjerojatnosti. U ljetopisima Conciergerije zna se samo za bijeg La Valleta. No sigurnost i obzirnosti s najvišega mjesta, koja je danas dokazana, umanjila je, ako ne požrtvovnost žena a ono svakako pagibao za neuspjeh. Ljudi koji »na licu mjesta« sude o prirodi zapreka, ma bili oni najveći prijatelji čudeša, priznat će da su te zapreke u svim vremenima bile nesavladive kao što su i danas. Nikakve riječi ne mogu opisati jakost zidina i svodova nego ih treba vidjeti. Premda pločnik dvorišta leži niže nego pločnik keja, mora se još, kad se prođe glavnim vratima, silaziti niz više stuba da se dođe u golemu presvođenu dvoranu koje su snažni zidovi ukrašeni divnim stupovima, a na uglovima joj se diže Montgomervjeva kula, u kojoj se danas nalazi dio stana ravnatelja Conciergerije, i kula d'Argent, koja služi za spavaonicu stražarima, vratarima ili ključarima, kako ih već hoćete zvati. Broj ovih namještenika nije tako velik kako bi čovjek mislio: ima ih dvadeset. Njihova se spavaonica kao i njihova posteljina ne razlikuju od posteljine »pistole«⁶⁵. Ovo ime dolazi bez sumnje odatle što su zatvorenici nekad plaćali jednu pistolu na tjedan za ovo konačište, dok njegova golotinja podsjeća na hladne potkrovnice u kojima su veliki ljudi bez imutka počeli stanovati u Parizu. Lijevo od ovog ogramnog predvorja nalazi se pisarnica Conciergerije, neke vrsti ured načinjen od staklenih okana. Tamo ureduju ravnatelj i njegov pisar; tu se nalaze registri o primanju zatvorenika. Tamo se istraženi i optuženi upisuju, opisuju i pretražuju. Tu se odlučuje o smještaju, a odluka o tom pitanju stoji do novčarke gosta. Nasuprot vratima ove dvorane vide se neka staklena vrata. To su vrata sobe za posjete, u kojoj rođaci i odvjetnici mogu razgovarati s optuženicima kroz prozorčice s dvostrukom drvenom rešetkom. Ova soba dobiva svjetlo s tamničkoga dvorišta, unutarnjega šetališta, kamo optuženi u određene sate idu na zrak i gdje se kreću.

Ta velika dvorana, koju osvjetljuje slabo svjetlo ovih dvojih vrata — jer jedini prozor što gleda na prvo dvorište posvema zasjenjuje uredovnica koja ga okružuje — stvara atmosferu i osvjetljenje koje je potpuno u skladu sa slikama što ih je unaprijed zamislila mašta. To je sve utoliko strasnije što još uporedo s kulom d'Argent i s Montgomervjevom kulom vidite one tajanstvene, osvodene, strašne, mračne

sti tamničara i o lošoj hrani, onim obligatnim dodacima drame. No nije suviše ovdje reći da ovo pretjerivanje postoji samo u kazalištu. Suci i odvjetnici, kao i svi oni koji iz radoznalosti posjećuju zatvore ili ih studiraju, smiju se tome. Dugo je to bilo strašno. Sigurno je da su optuženike pod nekadašnjim vrhovnim sudom (parlamentom) u stoljeću Louisa XIII. i Louisa XIV bez reda bacali u nekakav međukat iznad nekadašnjih glavnih vrata. Zatvori su bili jedan od zločina revolucije 1789. Dovoljno je vidjeti samo kraljičinu tamnicu i tamnicu gospođe Elizabete da čovjeka spopadne duboka groza nad nekadašnjim oblicima sudstva. No danas, premda je filantropija nanijela društvu bezbrojnih zala, ipak je pojedincu donijela nešto dobro. Mi zahvaljujemo Napoleonu svoj Kazneni zakonik. On će više nego Građanski zakonik, koji u nekim točkama treba što prije izmijeniti, biti jedan od najvećih spomenika te tako kratke vladavine. Ovo novo kazneno pravo zatrpalo je ponor pun patnja. Stoga se može tvrditi da je, izuzevši ove strašne moralne patnje kojima su izloženi ljudi viših društvenih slojeva kad se nađu u rukama pravde, djelovanje ove vlasti toliko blaže i jednostavnije što tu blagost nitko ne očekuje. Okrivljenici, istraženi svakako ne stanuju kao kod kuće, ali se sve ono što je nužno nalazi u pariškim zatvorima. Uostalom, težina osjećaja kojima se čovjek predaje oduzima potrebama života njihovo obično značenje. Nikada tijelo ne trpi. Duh je u tako uzbuđenom stanju da bi se svaka nevoljkost, svaka surovost, kad bi postojala u sredini u kojoj se on nalazi, lako podnijela. I valja priznati da se nedužni, naročito u Parizu, brzo pušta na slobodu.

Kad je Lucien ušao u svoju ćeliju, našao je dakle vjernu sliku svoje prve sobe u kojoj se nekad nastanio u hotelu Cluny u Parizu. Krevet koji je bio sličan onim krevetima u najjadnijim hotelima Latinske četvrti, stolci sa sjedalima od ispletene slame, jedan stol i nešto posuđa bili su sav uređaj jedne od onih soba u koje stavljaju i po dva optuženika, kad se mirno vladaju i kad njihov zločin, kao što su krivotvorenje ili bankrot, ne daje povoda za uznemirenje. Ovu sličnost između njegova nedužnog početka i kraja, posljednje stepenice sramote i poniženja, tako je snažno shvatio krajnjim naporom svoga pjesničkoga osjećaja da je nesretnik gorko zaplakao. Plakao je puna četiri sata. Prividno je bio neosjetljiv kao kameni kip, ali je uistinu trpio zbog svih svojih razorenih nada, jer je bio pogođen u svim svojim razorenim taštinama, u svojem oborenom ponosu, u svim različitim oblicima svoga bića, što

— Govorit ću o vašoj molbi istražnom sucu — odgovori ravnatelj.

— Onda ću vas blagoslivljati, gospodine!... — odvrati lažni Španjolac dižući oči prema nebu.

Čim je Carlos Herrera bio primljen, dva su ga gradska stražara uhvatila ispod ruke u pratnji nadzornika, kojemu je ravnatelj označio samicu u koju je istražnik trebao biti zatvoren. Odveli su ga podzemnim labirintom Conciergerije u vrlo zdravu sobicu, ma što o tome rekli izvjesni filantropi, no ona je bila bez ikakve veze s vanjskim svijetom. Kad je Carlos nestao, pogledali su se nadzornici, ravnatelj zatvora, njegov pisar, sudski podvornik i žandari kao ljudi koji jedan drugoga žele pitati za mišljenje, i na svim se licima ocrtavala sumnja. Ali kad su ugledali drugoga istražnika, svi su gledaoci ponovo zapali u uobičajenu neizvjesnost skrivajući je pod ravnodušnim izrazom lica. Ako nema izvanrednih slučajeva, namještenici Conciergerije malo su radoznali, jer su za njih zločinci ono što su za brijače mušterije. Stoga se sve formalnosti, kojih se mašta plaši, odvijaju jednostavnije nego kod bankara novčani poslovi, i to često s više uljudnosti. Lucien se pokazao pod maskom utučenoga krivca, jer je dao od sebe raditi što su htjeli, stajao je mehanički mirno. Od Fontainebleaua je pjesnik razmišljao o svojoj propasti i govorio je u sebi da je kucnuo čas pokore. Bio je i blijed i iscrpljen i nije imao ni pojma o onomu što se dogodilo kod Estere za vrijeme njegove odsutnosti. Znao je da je prisni sudionik odbjegloga robijaša: i taj je položaj dostajao da mu predoči katastrofu gorom od smrti. Kad se u njegovim mislima porodila osnova, bilo je to samoubojstvo. On je htio pod svaku cijenu izbjeći sramotu koja mu je lebdjela pred očima kao težak san. Jacquesa Collina su kao opasnijega od te dvojice istražnika smjestili u ćeliju koja je bila sva sagrađena od klesana kamena i primala svjetlo iz jednoga od onih malih unutarnjih dvorišta kao što ih ima u ograđenom prostoru palače. Ona se nalazila u onom krilu u kojem državni tužilac ima svoju sobu. Ovo malo dvorište služi kao dvorište za Žensko odjeljenje. Luciena su istim putem odveli u jednu ćeliju koja se nalazila uz pistole, jer je prema naređenju istražnoga suca ravnatelj imao neke obzire prema njemu.

Općenito ljudi koji neće nikada imati posla s pravdom imaju najernje misli o zatvorima. Predodžba o krivičnom sudstvu još se ne odvaja od starih pojmova o nekadašnjim mučenjima, o nezdravim prostorijama zatvora, o hladnim kamenim zidinama iz kojih curi voda, o surovo-

tome području. Moje su isprave u redu. Azija i ja lako ćemo s gospodinom Camusotom. On nije suviše jak. Mislimo stoga na Luciena, radi se o tome da mu podignemo moral. Pod svaku cijenu moramo prodrijeti do toga djeteta, načiniti mu nacrt kako se treba vladati, drukčije će odati sebe i mene, i sve upropastiti!... Prije njegova preslušavanja to mu treba utuviti u glavu. Zatim moram imati svjedoke koji će mi posvjedačiti da sam svećenik!

Takvo je bilo moralno i fizičko stanje dvaju istraženika, a njihova je sudbina u ovaj čas ovisila o gospadinu Camusotu, istražnom sucu u sudu prve molbe u Seinskoj oblasti. On je za vrijeme koje mu je odredio kazneni zakonik bio vrhovni gospadar nad najmanjim pojedinostima u njihovu životu, jer je jedino on mogao dopustiti da svećenik i liječnik Conciergerije ili ma tko drugi stupi s njima u vezu. Nijedna ljudska sila, ni kralj, ni ministar pravde, ni ministar predsjednik ne može zadirati u vlast istražnoga suca, ništa ga ne može zaustavljati, nitko mu ništa ne može nalogati. On je suveren, podložan samo svojoj savjesti i zakonu. Upravo kad se filozofi, filantropi i publicisti stalno bave time da umanje sve društvene vlasti, vlast stoje naši zakoni daju istražnim sucima postala je predmetom napadaja koji su utoliko strasniji što ih ta vlast gotovo opravdava, jer je ona, recimo otvoreno, ogromna. Ipak, po mišljenju svakoga pametnog čovjeka, ova se vlast ne bi smjela napadati. Može se u određenim slučajevima ublažiti vršenje te vlasti širokom upotrebom opreza, ali bi društvu, koje već potkapa nerazumnost i slabost porote (te uzvišene i vrhovne ustanove, u kojoj bi se služba smjela povjeriti samo izabranim odličnicima), zaprijetila propast kad bi se polomio ovaj stup koji padupire cijelo naše kazneno pravo. Istražni je zatvor ona strašna i nužna ustanova čiju društvenu opasnost drži u ravnovjesju upravo sama njezina veličina. Uostalom, nepovjerenje prema sudstvu jest početak socijalnog raspada. Uništite tu ustanovu, sagradite je opet na drugoj osnovici; zahtijevajte kao prije revolucije od sudaca golema imovinska jamstva, ali vjerujte u njih! No nemajte iz sudstva praviti sliku društva, da mu se rugate. Danas je sudac, jer je plaćen kao svaki drugi činovnik, a većinom je siromašan, zamijenio svoje nekadašnje dostojanstvo činovničkom nadutošću, koja se čini nepodnošljivom svima onima koji su s njime izjednačeni, jer je činovička nadutost dostojanstvo koje nema nikakva oslonca. U tom je pogreška te današnje ustanove. Da je Francuska podijeljena na deset područja, sudski

Sjaj i bijeda kurtizana

ga je predstavljao kao častohlepnik, kao ljubavnik, sretnik, gizdelin, Parižanin, pjesnik, razbludnik i povlašćeni. Sve se u njemu slomilo ovim ikarskim padom.

Carlos Herrera, čim je bio sam, okretao se u svojoj ćeliji kao bijeli medvjed u zoološkom vrtu u svom kavezu. Brižno je pretražio vrata i uvjerio se da osim maloga otvora nema na njima nijedne rupe. Ispitao je sve zidove, pogledao je slijepi prozorčić kroz koji je dopiralo slabo svjetlo i rekao je u sebi:

— Sad sam siguran!

Sjedne u jedan kut, gdje ga čuvarevo oko kroz prozorčić s rešetkama nije moglo vidjeti. Zatim skine vlasulju i s nje brzo odlijepi jedan papir koji je bio nalijepljen na njezino dno. Ona strana papira što je bila prema glavi bila je tako zamazana te se činilo da je to unutarnja površina vlasulje. Da je Bibi-Lupinu palo na pamet da skine ovu vlasulju, kako bi utvrdio Španjolčev identitet s Jacquesom Collinom, ne bi bio posumnjao u taj papir, toliko se činilo da pripada vlasuljarevu poslu. Druga je strana ovoga papira bila još dovoljno bijela i dovoljno čista da primi na se nekoliko redaka. Taj teški i oprezni posao oko odljepljivanja bio je on počeo već u istražnom zatvoru Force. Dva sata ne bi bilo dovoljno za to. Na to je već dan prije bio upotrijebio pola dana. Istraženik je najprije odrezao od toga dragocjenoga papira jedan trak od neko osam do deset milimetara širine i razdijelio ga na više komadića, zatim je opet u to Čudnovato spremište stavio svoju zalihu papira, pošto je bio ovlažio sloj gumiarabike pomoću koje ga je ponovo mogao prilijepiti. U jednom pramenu kose potražio je olovku koja je bila tako tanka kao pribadača. Njezin nedavni pronalazak trebamo zahvaliti Švicarskoj. Ona je bila tamo pričvršćena ljepilom. Herrera otkine od nje komadić, koji je bio dosta dug da se njome piše, a i dovoljno malen da se sakrije u uho. Kad je Jacques Collin ove priprave brzo i sigurno svršio, kao što to znaju samo stari robijaši koji su spretni kao majmuni, sjedne na rub kreveta i počne razmišljati o svojim uputama Aziji, jer je bio uvjeren da će je sresti na svom putu, toliko je računao na genij te žene.

— U prvom, kratkom preslušanju — govorio je u sebi — pravio sam se Španjolcem koji slabo govori francuski, koji se poziva na svoga ambasadora, na svoje diplomatske povlastice, koji ne razumije ništa od onoga što ga pitaju. To je sve bilo isprekidano napadajima slabosti, stankama i uzdasima, ukratko lakrdijama umirućega. Ostanimo na

kraljevske garde, pa je bio toliko u milosti kod kralja kao što je ona bila kod kraljice. Zbog neke neznatne usluge, koja je međutim bila od najvećeg značenja za vojvotkinju i koju joj je učinio za vrijeme tužbe zbog krivotvorenja što ju je tada neki bankar u Alengonu bio podigao protiv mladoga grofa ds'Esgrignona (Vidi u »Prizorima pokrajinskog života« »Zbirku starina«), on je od običnoga pokrajinskog suca postao predsjednikom i od predsjednika istražnim sucem u Parizu. Za vrijeme od osamnaest mjeseci što ih je proveo u najvažnijem sudištu u kraljevstvu, mogla ga je već na preporuku vojvotkinje de Maufrigneu-se zapaziti druga ne manje moćna gospođa, markiza d'Espard, ali nije imao uspjeha! (Vidi »Skrbništvo«) Lucien je mogao, kako je rečeno u početku ovoga prizora, da bi se osvetio gospođi d'Espard, koja je svoga muža htjela dati staviti pod skrbništvo, otvoriti oči vrhovnom državnom tužiocu i grofu de Serizvju o pravom stanju stvari. Kad su se ova dva moćna čovjeka pridružila prijateljima markiza d'Esparda, ta je žena samo zahvaljujući blagosti svoga muža izbjegla prijekoru suda. Kad je sad dan prije markiza d'Espard čula za Lucienovo hapšenje, poslala je svoga djevera, viteza d'Esparda, gospođi Camusot. Gospođa je Camusot smjesta otišla u posjet znamenitoj markizi. Kad se vratila kući, još prije večere, pozvala je nasamo muža u spavaću sobu.

— Ako ovoga maloga naduvenca Luciena de Rubempre možeš poslati pred porotnički sud, i ako isposluješ osudu protiv njega — šapne mu u uho — bit ćeš kraljevski savjetnik u drugostupanjskom sudu...

— A kako?

— Gospođa bi d'Espard željela doživjeti da ovom jadnom mladiću padne glava. Led me je po leđima polio kad sam slušala kako govori mržnja te lijepe gospođe.

— Ne miješaj se u sudske stvari — odgovori Camusot svojoj ženi.

— Ja, pa da se miješam! — odvrati ona. — I netko treći bi nas slobodno mogao slušati pa ne bi znao o čemu se radi. Nas obje, markiza i ja, bile smo tako dražesno licemjerne kao što si ti u ovaj čas prema meni. Ona mi se htjela zahvaliti za tvoje dobre usluge u njezinoj parnici govoreći mi da ti je zahvalna usprkos neuspjehu. Govorila mi je o strašnoj svemoći koju vam daje zakon. Strašno je kad se neki čovjek mora slati na stratište, ali poslati ovoga! to bi bila samo pravednost!... itd. Žalila je što je tako lijep mladić, kojega je dovela u Pariz njezina nećakinja gospođa du Chatelet, tako po zlu pošao.

bi se stalež mogao podići kad bi se od sudaca tražila velika imovina. Ali to nije moguće kad ih ima dvadeset šest. Jedino se stvarno poboljšanje koje bi se moglo tražiti u vršenju vlasti što je povjerena istražnom sucu sastoji u tome da se spasi čast istražnog zatvora. Istražni zatvor ne bi smio unositi nikakve promjene u navike pojedinaca, istražni bi zatvori morali u Parizu biti tako sagrađeni, namješteni i raspoređeni da bi iz temelja izmijenili predodžbe općinstva o položaju istraženika. Zakon je dobar i potreban, ali je njegova primjena loša i ljudi sude zakone po onome kako se provode. Javno mnijenje u Francuskoj neshvatljivim proturječjem osuđuje istraženike i rehabilitira osuđenike. Možda je to posljedica bitno kritičnoga duha Francuza. Ova je nedosljednost pariškoga općinstva bila jedan od razloga koji su doveli do katastrofe ove drame. Ona je, štoviše, bila jedan od najjačih razloga tomu. Da razumijemo strašne prizore koji se odigravaju u sobi istražnoga suca, da upoznamo obostrani položaj obiju zaraćenih strana, i traženika i pravde — borba se naime među njima kreće oko tajne koju istraženici brižno Čuvaju protiv radoznalosti suca, kojega u tamničkom govoru tako dobro nazivaju »radoznalim« — ne smije se nikada zaboraviti da istraženici i ne slute ništa o tome što govori sedam ili osam slojeva javnosti koji predstavljaju općinstvo, ništa o svemu onomu što policija i suci znaju o pojedinostima zločina, niti ono malo što novine o tome donose. Stoga dati istraženicima jednu obavijest kao što ju je Jacques Callin primio o Lucienovu hapšenju od Azije, znači toliko koliko baciti spasonosno uže čovjeku koji se utapa. Iz toga će se vidjeti kako promašuje udarac koji bi robijaša bez ove obavijesti sigurno bio gurnuo u propast. Kad smo jednom ovako postavili ove pretpostavke, i najneosjetljivijim će se ljudima koža naježiti od užasa nad onim što prouzrokuju ova tri uzroka užasa: zatvor, šutnja i grižnja savjesti.

Gospodin Camusot je bio zet nekog podvornika kraljevskoga kabineta. On je već suviše poznat a da bi bilo potrebno objašnjavati njegove veze i njegov položaj. Taj je čovjek u ovaj čas bio jednako zbunjen kao i Carlos Herrera, s obzirom na istragu što mu je bila povjerena. Još je nedavno bio predsjednik suda u nekom sudskom području izvan Pariza. S toga je mjesta bio imenovan za suca u Parizu, na jedno od najpriželjkivanijih mjesta u cijelom sudskom staležu, i to preporukom glasovite vojvotkinje de Maufrigneuse. Njezin se muž s prestolonasljednikom zajedno odgajao i bio je pukovnik konjičkog puka

kraljevski savjetnik, zatim negdje prvi predsjednik... Zbogom... čekaju me, oprostite mi, zar ne? Time ćete učiniti uslugu ne samo vrhovnom državnom tužiocu, koji se u toj stvari ne može izjasniti, nego ćete spasiti život i jednoj ženi koja umire, gospodi de Serizv... Tako vam neće nedostajati potpore... Eto vidite, koliko vam mnogo povjeravam, ne trebam vam tek preporučiti da... Vi već dobro znate!... Ona stavi prst na usta i nestane.

— A nisam joj ni mogla reći da markiza d'Espard želi Luciena vi djeti na stratištu! — pomislila je sučeva žena kad se vraćala u svojoj zapregi.

Došla je kući u takvom strahu da ju je sudac, kad ju je vidio, upitao:

— Amelie, što ti je?...

— Nalazimo se između dvije vatre!

Ona ispriповjedi mužu svoj susret s vojvotkinjom, ali mu je sve šapala u uho, jer se toliko bojala da bi možda sobarica mogla slušati na vratima.

— Koja je od njih dviju utjecajnije? — reče ona na kraju. — Markiza te je gotovo osramotila u svojoj glupoj tužbi da joj se muž stavi pod skrbništvo, dok vojvotkinji sve dugujemo. Jedna mi je davala neodređena obećanja, dok je druga rekla: »Vi ćete najprije biti kraljevski savjetnik, a onda prvi predsjednik!« Sačuvaj me Bože da ti dajem savjete. Neću se nikad miješati u sudske poslove, ali ti moram vjerno iznijeti ono što se govori u dvoru i što se tamo sprema...

— Ti i ne znaš, Amelie, što mi je jutros poslao policijski prefekt, i po kome! Po jednom od najvažnijih ljudi političke policije u kraljevstvu, po pravom Bibi-Lupinu u politici, a taj mi je rekao da država ima tajnih interesa u ovoj parnici. Večeraimo i idimo u Varietes... Noćas ćemo na miru u mojoj radnoj sobi govoriti o svemu tamu, jer će mi trebati tvoje pronicavosti; moja sudačka možda nije dovoljna. Devet će desetina sudaca poricati utjecaj žene na muža u takvim prilikama. Ali ako je to jedan od najvećih socijalnih izuzetaka, ipak se može opaziti da on postoji, makar samo ovdje-ondje. Sudac je u tome kao svećenik, naročito u Parizu, gdje se nalazi elita sudačkog staleža. On rijetko govori o poslovima u sudu, ako se ne radi o već svršenoj parnici. Žene se sudaca ne samo prave da nikad ništa ne znaju nego sve imaju još dosta osjećaja pristojnosti te pogađaju da bi svome mužu škodile kad bi pokazale da su upućene u kakvu tajnu.

Tu u Parizu, govorila je ona, pokvarene žene kao što su ona *Coralie* i ona *Estera* vode mladiće, koji su toliko pokvareni da s njima dijele sramotne dobitke. Ukratko, lijepe pjesme o milosrđu i vjeri! Da joj je gospođa du Chatelet rekla da je Lucien zaslužio stotinu puta smrt što je gotovo ubio sestru i majku... Govorila je o ispražnjenom mjestu u drugostupanjskom sudu, da ona pozna ministra pravde. »Vaš muž, gospođo, ima lijepu priliku da se istakne«, reče ona na završetku... No dakle.

— Mi se svaki dan odlikujemo, kad vršimo svoju dužnost — reče Camusot.

— Daleko ćeš doći ako svugdje budeš sudac, čak i sa svojom ženom!

— poviče gospođa Camusot. — Gle! ja sam te smatrala budalom, a danas ti se divim...

Sucu je na usnama poigravao onakav smiješak koji samo suci poznaju i koji je jednako značajan kao i smiješak plesačica.

— Gaspođo, mogu li unići? — upita sobarica.

— Sto hoćete od mene? — reče joj gospodarica.

— Gaspođo, ovamo je, dok ste bili odsutni, došla prva sobarica gospođe vojvotkinje de Maufrigneuse, i moli gospođu u ime svoje gospodarice da ostavi sve i da dođe u palaču Cadignan.

— Neka se čeka s večerom — reče sučeva žena, jer se sjetila da koči-jaš zaprege, koji ju je doveo kući, još čeka na isplatu.

Opet stavi na glavu svoj šešir, ponovo se popne u zapregu i bila je za *dvadeset časaka u palači Cadignan*. Gospođu Camusot uveli su kroz mala vrata i ostala je deset minuta sama u budoaru pokraj spavaće sobe vojvotkinje, koja se pojavi sva u sjaju, jer se spremala u dvorac Saint-Cloud, kamo je bila pozvana.

— Moja mala, među nama, dvije su riječi dovoljne.

— Da, gospođu vojvotkinjo.

— Lucien de Rubempre je uhapšen, vaš muž vodi istragu. Ja jamčim za nevinost toga jadnog djeteta. On mora biti slobodan u roku dvadeset četiri sata. To nije sve. Netko želi potajno posjetiti Luciena u zatvoru. Vaš će muž moći, bude li htio, biti prisutan, samo ako ga nitko ne bude vidio... Ja sam, znate, vjerna onima koji mi služe. Kralj očekuje mnogo od hrabrosti svojih sudaca u teškim okolnostima u kojima će se uskoro naći. Ja ću vašeg muža progurati na površinu, preporučit ću ga kao čovjaka tako odana kralju te bi bio kadar i svoju glavu staviti na kocku za njega. Vaš će Camusot najprije biti

»Što se robijaš Jacques Collin pretvorio u španjolskoga svećenika, posljedica je nekoga zločina koji je vještije počinjen nego zločin pomoću kojega je Cogniard postao grofom de Sainte-Helene«.

Lucien de Rubempre

»Lucien Chardon, sin ljekarnika u Angoulemu, čija je majka bila gospođica de Rubempre, zahvaljuje jednom kraljevskom ukazu pravo da nosi ime de Rubempre. Ovaj je ukaz izdan na molbu gospođe vojvotkinje de Maufrigneuse i grofa de Serizvja.

Godine 182... ovaj je mladić došao u Pariz bez ikakvih sredstava za život, i to u pratnji gospođe grofice du Chatelet, tada gospođe de Bargeton, nećakinje gospođe d'Espard.

Nezahvalan prema gospođi de Bargeton, živio je kao u braku s gospođicom Coralijom, preminulom glumicom Gvmnasea, koja je zbog njega napustila gospodina Camusota, trgovca svilom iz ulice des Bourdonnais.

Kad je uskoro nakon toga zapao u bijedu, jer mu pomoć koju mu je davala ta glumica nije dostajala, teško je osramotio svoga poštovanog svaka, tiskara u Angoulemu, time što je izdao krivotvorene mjenice. Budući da ih nije mogao platiti, David Sechard je bio zatvoren za vrijeme kratkoga boravka spomenutoga Luciena u Angoulemu. Ova je stvar izazvala bijeg Luciena de Rubemprea, koji je iznenada ponovo iskrasnio u Parizu s opatom Carlosom Herrerom. Bez ikakvih poznatih sredstava za život gospodin je Lucien za vrijeme prve tri godine svoga drugog boravka u Parizu potrošio otprilike tri stotine tisuća franaka, koje je mogao dobiti samo od tobožnjeg opata Carlosa Herrere. A na osnovi čega?

On je, osim toga, nedavno utrošio više od jednoga milijuna za kupnju de Rubempreovih dobara, da ispuni uvjet koji su mu postavili za ženidbu s gospođicom Clotildom de Grandlieu. Do raskida ove ženidbe došlo je zbog toga što se obitelj de Grandlieu, kojoj je gospodin Lucien bio rekao da je ove svote dobio od svoga svaka i sestre, o svemu dala obavijestiti kod poštovanih supruga preko odvjetnika Dervillea. Oni ne samo da nisu imali pojma o ovoj imovini nego su čak i mislili da je on prekomjerno zadužen.

Uostalom, baština što su je supruzi Sechard dobili sastoji se u nekretninama, a gotov novac, prema njihovoj izjavi, iznosi do dvjesta tisuća franaka.

Sjaj i bijeda kurtizana

Ipak je u važnim prilikama, gdje se prema ovakvoj ili onakvoj odluci radi o unapređenju, mnoga žena, kao Amelie, pomogla sucu kod stvaranja odluka. Konačno, ovi izuzeci koji se to lakše mogu poricati jer su uvijek nepoznati, posvema stoje do načina kako se borba dvaju značajeva odvija u kućanstvu. A gospođa je Camusot potpuno vladala nad svojim mužem. Kad je sve u kući spavalo, sudac su i njegova žena sjeli k pisaćem stolu, na kojemu je on već razvrstao parničke spise.

— Evo, to su bilješke što mi ih je poslao policijski prefekt, dakako na moju molbu — reče Camusot:

Opat Carlos Herrera

»Ova je osoba sigurno izvjesni Jacques Collin koga zovu Obmanjivačem smrti. Njegovo posljednje hapšenje bilo je godine 1819. i izvršeno je u kući gospođe Vauquer, koja je davala stan i hranu u ulici Neu-ve-Sainte-Genevieve. Tamo je on i stanovao pod imenom Vautrin«. Na rubu je bilo napisano rukom policijskog prefekta: »Poslan telegrafski nalog Bibi-Lupinu, glavaru javne sigurnosti, da se odmah vrati, kako bi pomogao kod suočenja, jer on osobno poznaje Jacquesa Collina, budući da ga je uhapsio pomoću neke gospođice Michonneau.

Stanari koji *su* se nalazili u kući Vauquer još su na životu i mogu se pozvati da utvrde njegov identitet.

Tobožnji Carlos Herrera prisni je prijatelj i savjetnik Luciena de Rubemprea. Njemu je on pune tri godine pribavljao ogromne svote koje očito potječu od krađa.

Ova će uzajamna veza, ako se uzmogne utvrditi identitet tog tobožnjega Španjolca s Jacquesom Collinom, prouzrokovati osudu gospodina Luciena de Rubemprea.

Nenadana smrt agenta Pevradea jest posljedica otrovanja, koje su izvršili Jacques Collin, Rubempre ili njihovi pomagači. Razlog ovom umorstvu potječe odatle što je taj agent već dugo u tragu ovim dvama spretnim lopovima«.

Na rubu je sudac pokazao na rečenicu koju je napisao sam policijski prefekt:

»Sve ovo je meni osobno poznato, i imam dokaza da se Lucien de Rubempre nedostojno poigravao s njegovim gospodstvom grofom de Serizvjem i s gospodinom vrhovnim državnim tužiocem«.

— Sto veliš na to, Amelie?

— To je strašno!... — odgovori sučeva žena. — Čitaj dalje!

suca koji ne bi priznao da pravda kažnjava samo polovicu počinjenih zločina. Kad bi javnost mogla znati kako daleko ide diskrecija policijskih činovnika, koji ipak imaju pamćenja, poštovala bi ove hrabre ljude jednako kao jednoga Chevreusa⁶⁷. Ljudi drže policiju lukavom, makijavelističkom: ona je neobično dobrotivna, samo osluškuje strasti u njihovu paroksizmu, prima prijave i čuva sve svoje bilješke. Ona je strašna samo s jedne strane. Sto čini za pravdu, to čini i za politiku. Ali u politici je ona jednako grozna, jednako pristrana kao pokojna inkvizicija. — Pustimo to — reče sudac i stavi bilješke među spise — to je tajna između policije i suda, sudac će vidjeti koliko to vrijedi, ali gospodin i gospođa Camusot nisu nikad ništa o tome doznali.

— Moraš li mi to tek ponoviti? — reče gospođa Camusot.

— Lucien je kriv — nastavi sudac — ali u čemu?

— Čovjek koga ljubi vojvotkinja de Maufrigneuse, grofica de Serizv i Clotilde de Grandlieu, nije kriv — odgovori Amelie. — Drugi mora da je sve učinio.

— Ali Lucien je sukrivac] — poviče Camusot.

— Hoćeš li me poslušati?... — reče Amelie. — Vрати svećenika diplomaciji, kojoj je on najljepši ukras, načini nedužnim ovoga malog bijednika, i nađi druge krivce.

— Kako ti samo juriši... — odgovori sudac smiješeći se. — Žene lete ravno prema cilju kroz zakone, kao ptica koju ništa ne zaustavlja u zraku.

— Ali — nastavi Amelie — bio on diplomat ili robijaš, opat Carlos će ti već označiti nekoga da se izvuce iz neprilike.

— Ja *sam samo kapa, a ti si glava* — reče Camusot svojoj ženi.

— No dakle, vijećanje je gotovo, dođi i zagrlj svoju Meliju, jedan je sat...

I gospođa je Camusot otišla spavati, a ostavila je muža da sredi svoje spise i misli za preslušavanje koje je sutradan morao obaviti s oba istražnika.

Dok su dakle »košare za salatu« vozile Jacquesa Collina i Luciena u Conciergeriju, istražni je sudac poslije ručka prolazio pješke Parizom, kao što je odgovaralo jednostavnosti običaja koju su usvojili pariški suci kad su odlazili u svoju radnu sobu, kamo su već bili stigli svi parnički spisi.

.Svi istražni suci imaju jednoga pisara, neke vrste zaprisegnutoga sud-

Sjaj i bijeda kurtizana

Lucien je potajno živio s Esterom Gobseck. Sigurno je stoga da su svi rasipnički izdaci baruna de Nucingena, zaštitnika te gospođice, tekli u džep spomenutom Lucienu.

Lucien i njegov sudrug robijaš mogli su se duže nego Cogniard održati pred svijetom, jer su oni svoja sredstva izvlačili iz prostitucije navedene Estere, koja je nekad bila pod policijskom paskom«.

Usprkos ponavljanju koje ove bilješke unose u izvještaj o ovoj drami, bilo ih je potrebno doslovno iznijeti, kako bi se objasnila uloga policije u Parizu. Policija ima, kao *što se uostalom moglo vidjeti iz bilješke* zatražene o Pevradeu, gotovo uvijek pouzdane spise o svim obiteljima i o svim pojedincima kojih je život sumnjiv i kojih je djelovanje pokudno. Ona je uvijek točno obaviještena o svakom skretanju s pravoga puta. Ova se sveopća bilježnica, ova bilanca savjesti tako brižljivo vodi kao što Francuska banka vodi svoju bilancu o stanju imovine. Jednako kao što banka bilježi svako malo zakašnjenje u plaćanju, važe svaku veresiju, ocjenjuje kapitaliste, prati budnim okom njihovo djelovanje, tako i policija postupa s poštenjem građana. Kod toga se kao i kod suda neđužnost ne mora ničega bojati, jer se ovo djelovanje proteže samo na prestupke. Ma kako bio visok položaj neke obitelji, ona se ne bi mogla osigurati protiv

ovog društvenog nadzora. Kod toga je, međutim, njezina diskrecija jednako velika kao i veličina ove vlasti. Golemo mnoštvo zapisnika, policijskih povjerenika, izvještaja, bilježaka, spisa, ovaj ocean obavijesti nepomično, duboko i mirno spava kao more. Ako se dogodi kakav događaj, ako nastane kakav prestupak ili zločin, sud se obraća policiji, i postoje li spisi o okrivljenicima, sudac se odmah upoznaje s njima. Ovi su spisi, u kojima je izložen pređašnji život, samo obavijesti koje izumiru među zidinama sudske palače. Sud ih ne može zakonito upotrijebiti, iz njih samo crpe obavijesti, njima se služi, i ništa više. Ovi spisi na neki način pokazuju naličje veziva zločina, njihove prve i gotovo uvijek nepoznate uzroke. Nijedna porota ne bi tome vjerovala, cijela bi se zemlja zgražala kad bi se netko pozivao na njih na javnoj raspravi pred porotničkim sudom. Ukratko, oni sadrže istinu koja je osuđena da ostane u svom bunaru, kao svagdje i svagda. Nema suca, poslije dvanaestogodišnjega djelovanja u Parizu, koji ne bi znao da porotnički sud i kriminalna policija skrivaju polovicu svih onih ljaga koje su kao gnijezdo u kojemu se dugo vremena legao zločin, i nema

vni državni tužilac. Jadni mladić, volio sam ga...

— Mnogo toga ima protiv njega — reče Camusot.

— Da, pregledao sam policijske spise, ali oni potječu djelomice od nekoga agenta koji nema ništa s prefekturom, od zloglasnoga Coren-tina, čovjeka koji je skinuo više nedužnih glava nego što ćete vi krivaca poslati na stratište, i... No ta je hulja izvan našega domašaja. Mada ne želim utjecati na savjest jednoga suca kao što ste vi, ne mogu se ipak uzdržati a da vam ne primijetim, ako biste stekli uvjerenje da Lucien nije ništa znao o oporuci one djevojke, tada bi iz toga slijedilo da on nije imao nikakve koristi od njezine smrti, jer mu je ona davala bajoslovno mnogo novca.

— Sigurni smo da je bio odsutan za vrijeme otrovanja te Estere — reče Camusot. — On je u Fontainebleauu vrebao na to kad će proći gospođica de Grandlieu i vojvotkinja de Lenoncourt.

— Oh! — primijeti vrhovni državni tužilac — još se tako sigurno nadao ženidbi s gospođicom de Grandlieu (znam to od same vojvotkinje de Grandlieu) te nije moguće pretpostaviti da bi se tako pametan mladić kompromitirao nepotrebnim zločinom.

— Da — reče Camusot — naročito ako mu je ta Estera davala sve što je zasluživala...

— Derville i Nucingen kažu da je ona umrla a da nije znala o baštini koju je već odavna naslijedila — doda vrhovni državni tužilac.

— A na što vi onda pomišljate? — upita Camusot — jer ipak ima nešto na stvari.

— Na zločin koji su počinili sluge — odgovori vrhovni državni tužilac.

— Na žalost — primijeti Camusot — potpuno je u skladu s moralom Jacquesa Collina [jer je taj španjolski svećenik sugurno odbjegli robijaš], da ukrade sedam stotina tisuća franaka, koji predstavljaju utržak tripostotne rente što ju je Nucingen darovao...

— Vi ćete sve odvagnuti, moj dragi Camusot, budite razboriti. Opat Carlos Herrera pripada diplomaciji... ali nekoga ambasadora koji bi počinio zločin ne bi spasio njegov položaj. Je li on opat Carlos Herrera ili nije? To je najvažnije pitanje.

I gospodin je de Granville pozdravio kao čovjek koji ne želi odgovora.

— I on želi spasiti Luciena? — mislio je Camusot kad je išao kejom des Lunettes, dok je vrhovni državni tužilac ušao u Palaču pravde

skog tajnika. Njihova se pasmina održava bez nagrada i bez poticanja, a stvara uvijek odlične ljude koji su od prirode do krajnosti diskretni. Od postanka vrhovnog sudišta do danas u sudskoj palači nije poznat nijedan primjer indiskrecije koju bi počinili pisari suca istražitelja. Gentil je prodao namiru koju je Lujza Savojska dala Semblancavu, neki je pisar ministarstva rata prodao Cerniševu plan vojne na Rusiju. Svi su ovi izdajice bili manje-više bogati. Naprotiv, izgled na mjesto u sudskoj palači, u sudskoj pisarni i uredska savjest dostaju da učine pisara istražnog suca sretnim suparnikom groba, jer je Čak i grob postao indiskretan od napretka kemije. Ovaj je činovnik pero istražnoga suca. Mnogi će ljudi razumjeti da netko može biti os nekoga stroja, ali će se pitati kako može ostati njegov navijak; ali navijak je sretan. Možda se boji stroja? Camusotov je pisar bio mladić od dvadeset dvije godine, a zvao se Coquart. On je došao rano uzeti sve sučeve spise i bilješke, i bio je sve pripremio u radnoj sobi kad je sudac hodao po kejevima, razgledao umjetničke znamenitosti u dućanima i sam sebe pitao:

— Sto bi čovjek počeo s tako lukavim vragom kao što je Jacques Collin, pretpostavivši da je to on? Glavar javne sigurnosti će ga sigurno prepoznati. Ja se moram praviti da vršim svoju dužnost, pa bilo to samo za volju policije! Vidim toliko nemogućnosti, da bi bilo najbolje upoznati sa svime markizu i vojvotkinju, tako da im pokažem policijske spise. K tomu bih još osvetio svoga oca, kojemu je Lucien preteo Coraliju. Ako raskrinkam tako teške zločince, moja će spretnost doći na glas i Luciena će se uskoro odreći njegovi prijatelji. No, preslušavanje će o tom odlučiti.

Uđe k nekom trgovcu umjetničkih znamenitosti, jer ga je tamo privukla Boullova ura njihalica.

— Da ništa ne slažem svojoj savjesti i da učinim uslugu objema velikim gospođama, to bi bilo remek-djelo spretnosti — mislio je on.

— Gle, i vi ovdje, gospodine vrhovni državni tužioče — reče glasno gospodin Camusot — vi tražite medalje?

— To je zabava gotovo svih pravnika — odgovori smijući se grof de Granville — radi naličja.

I pošto je nekoliko časaka promatrao dućan, kao da je svršio svoje promatranje, poveo je Camusota uzduž keja, a Camusotu se to moglo činiti kao slučajno.

— Vi ćete jutros preslušavati gospodina de Rubemprea — reče vrho-

— Ah, ako je to on — odgovori glavar javne sigurnosti — vidjet ćete strahoviti ples u tamničkom dvorištu, ako tamo ima »povratnih konja« (to u lopovskom govoru znači bivši robijaši).

— A zašto?

— Obmanjivač smrti je pronevjerio novce, a ja znam da su se »oni« zakleli da će ga ubiti.

»Oni« znači robijaši kojih je blago bilo već dvadeset godina povjereno Obmanjivaču smrti, a on ga je, kako se zna, potratio na Luciena.

— Biste li mogli naći svjedoke njegova posljednjeg hapšenja?

— Dajte mi dva poziva za svjedoke, i još ću vam ih danas dovesti.

— Caquart — reče sudac dok je skidao rukavice i stavljao štap i šešir u kut — ispunite dva poziva za svjedoke prema uputama gospodina agenta.

Ogleda se u ogledalu na kaminu, gdje su na polici mjesto ure bili umivaonik i lonac za vodu, nadalje na jednoj strani boca puna vode i čaša, a s druge strane svjetiljka. Sudac pozvoni. Za nekoliko časaka dođe podvornik.

— Ima li već ljudi — upita on podvornika, koji je imao dužnost primati svjedoke, pregledavati njihove pozive i postavljati ih u red prema njihovom dolasku.

— Da, gospodine.

— Zapišite imena pridošlih osoba i danesite mi njihov popis. Budući da istražni suci moraju svojim vremenom štedljivo raspolagati, prinuđeni su katkad voditi više preslušavanja u isti mah. Zbog toga pozvani svjedoci moraju dugo čekati u sobi gdje se zadržavaju sudski podvornici i gdje često zvoni zvonice suca istražitelja.

— Nakon toga — reče Camusat svom podvorniku — ići ćete po opata Carlosa Herreru.

— Ah!, on glumi Španjolca, svećenika, kako su mi rekli. Manite! To on oponaša Colleta, gospodine Camusote — usklikne glavar javne sigurnosti.

— To nije ništa novo za nas — odgovori Camusot.

I sudac potpiše ona dva strašna poziva koji uznemiruju svakoga, pa i najnedužnije svjedoke, kad ih sud tako poziva pod prijetnjom teških kazna u slučaju neposluha.

U ovaj je čas Jacques Collin već prije kojih pola sata bio završio svoje duboko razmišljanje i dobro se oboružao. Ništa ne može bolje ocrtati lik ovoga čovjeka iz naroda koji se nalazi u borbi sa zakonima kao ono

kroz dvorište de Harlev.

Kad je Camusot stigao u dvorište Conciergerije, uđe k ravnatelju toga zatvora i odvede ga do sredine pločnika, gdje ih nitko nije mogao čuti.

— Dragi moj gospodine, budite ljubazni pa otidite u tamnicu Force da od svoga druga doznate je li u tako sretnom položaju da u ovaj čas ima u svom zatvoru nekoliko robijaša koji su između 1810. i 1815. bili na robiji u Toulonu. Pogledajte nemate li i vi koga kod sebe. Mi ćemo ih na nekoliko dana iz Force dati ovamo dopremiti, i reći ćete mi da su u tobožnjem španjolskom svećeniku prepoznali Jacquesa Collina, nazvanog Obmanjivač smrti.

— Dobro, gospodine Camusot; ali je Bibi-Lupin prispio...

— Ah veći — usklikne sudac.

— On je bio u Melunu. Rekli su mu da se radi o Obmanjivaču smrti, a on se nasmijao od zadovoljstva i čeka vaše naloge.

— Pošaljite mi ga. Ravnatelj Conciergerije mogao je sad podnijeti istražnom sucu molbu Jacquesa Collina i opisati mu njegovo jedno stanje.

— Namjeravao sam ga prvoga preslušati — odgovori sudac — naravno ne zbog njegova zdravstvenoga stanja. Jutros sam primio pismo od ravnatelja Force: prema tom pismu taj je vrag, koji kaže da se već dvadeset četiri sata bori sa smrću, tako dobro spavao da su ušli u njegovu ćeliju u Forci a da on nije čuo liječnika po kojega je ravnatelj bio poslao. Liječnik mu nije ni opipao bilo nego ga je pustio da spava. To dokazuje da mu je tako tvrda savjest kao što mu je dobro zdravlje. Ja ću u tu bolest samo toliko vjerovati da proučavam igru svoga delije

— reče smiješeći se gospodin Camusot.

— Čovjek uči svaki dan s istraženicima i osuđennicima — primijeti ravnatelj Conciergerije.

Policijska je prefektura spojena s Conciergerijom, pa suci jednako kao i ravnatelj zatvora, budući da poznaju ove podzemne hodnike, mogu onamo doći najvećom brzinom. Tako se objašnjava zašto s upravo čudesnom lakoćom javni tužioc i predsjednici porotničkog suda mogu za vrijeme same rasprave dobiti određene obavijesti. I tako je gospodin Camusot, kad je bio na donjem dijelu stuba koje su vodile u njegovu radnu sobu, našao već tamo Bibi-Lupina koji je dotrčao kroz predvorje.

— Kolike revnosti! — reče mu sudac smiješeći se.

Kad je Jacques Collin čuo kako teško željezo brava i zasuna cvili na njegovim vratima, ponovo se načinio kao da je na umoru. U tom mu je pomogao opojni osjećaj veselja što mu ga je izazvala buka cipela nadglednika na hodniku. Nije znao na koji će način Azija naći put do njega, ali je računao da će je sad vidjeti, kad bude prolazio, naročito poslije obećanja koje je od nje dobio u arkadi Saint-Jean. Poslije onoga sretnoga susreta Azija je sišla na Greve. Prije 1830. ime »Grove« je imalo smisao koji je danas nestao. Čitav je dio keja, od mosta d'Arcole do mosta Louis-Philippe, bio tada onakav kakva ga je stvorila priroda, osim kaldrme, koja je međutim bila nagnuto položena. Stoga se za velikih poplava moglo ići u čamcu uz kuće i uz nagnute ulice koje su se spuštale k rijeci. Na ovom su keju čak i prizemlja bila podignuta za nekoliko stepenica. Kad je voda oplakivala podnožje kuća, kola su vozila strašnom ulicom de la Mortellerie, koja je danas posve porušena, da se poveća gradska vijećnica. Bilo je stoga lako lažnoj piljarici brzo dogurati mala kola dolje do obale i tamo ih sakriti dok se ne vrati prava piljarica, koja je međutim zapijala utržak cjelokupne prodaje u nekoj prostoj krčmi, u ulici de la Mortellerie, da ih uzme tamo gdje je lažna piljarica obećala da će ih ostaviti. Upravo se onda dovršavalo proširenje keja Pelletier. Ulaz je u gradilište čuvao neki invalid, i kolica, koja su bila povjerena njegovoj brizi, nisu bila izvrgnuta nikakvoj opasnosti.

Azija odmah uzme jednu kočiju na trgu de l'Hotel-de-Ville i rekne kočijašu:

— Prema Templu, ali brzo, bit će para!

Žena odjevena kao Azija mogla se, a da nije pobudila ni najmanje radoznalosti, izgubiti u ogromnoj tržnici u kojoj se zgrću svi pariški odrpanci, u kojoj vrvi tisuće pokućaraca i gdje brblja na stotine staretinarki. Oba su istraženika jedva bila primljena u zatvor, kad se ona dade preobući u nekom malom vlažnom međukatu koji se nalazio iznad jednoga od onih groznih dućana u kojima se prodaju ostaci sukna što su ih krojačke i krojači ukrali. Taj je dućan držala neka stara gospođica po imenu Romette. To je ime bila kratica od njezina imena Iéromette. Romette je bila za trgovkinje suknom ono što su one u nuždi za takozvane pristojne žene: lihvarka sa sto posto.

Moje dijete — reče Azija — radi se o tome da se savršeno na-kindurim. Moram biti barem kao kakva barunica iz predgrađa Saint-Germain. I to brzo poput strijele — nastavi ona—jer mi gori pod pe-

Sjaj i bijeda kurtizana

nekoliko redaka što ih je napisao na svojim masnim papirima. Oni su bili napisani jezikom dogovorenim između Azije i njega, la-povskim govorom, gdje su znamenke izražavale misli. Sadržaj prvoga papira bio je ovaj:

»Idi k vojvotkinji de Maufrigneuse ili k gospođi de Serizv, neka jedna ili druga posjeti Luciena prije negoli bude preslušan, i neka mu dade pročitati ovaj priloženi papir. Na kraju moraš naći Europu i Paccarda. Ovo mi dvoje lopova moraju biti na raspolaganju i da pripravno odigraju ulogu koju ću im odrediti.

Odjuri k Rastignacu, reci mu od strane onoga kojega je sreo na plesu u Operi, neka dođe posvjedočiti da opat Carlos Herrera ni u čemu nije nalik na Jacquesa Collina, koji je bio uhapšen kod gospođe Vau-quer. Isto isposlovati kod doktora Bianchona. Neke dvije »Lucienove žene« rade u tom smislu«. Na priloženom je papiriću stajalo ovo u dobrom francuskom jeziku: »Luciene, ne priznaj ništa o meni. Ja moram za tebe biti opat Carlos Herrera. To nije samo tvoje opravdanje; ali izdrži još samo malo, pa ćeš imati sedam milijuna, a osim toga spašenu čast«. Ova je dva papirića tako slijepio na napisanoj strani te se moralo vjerovati da je to komad istoga lista. Zatim ih je onako vješto smotao kao što rade kažnjenici koji su na robiji sanjali o sredstvima da se domognu slobode. Sve je to dobilo oblik i čvrstoću masne kuglice, velike kao što su one voštane kuglice što ih štedljive žene stavljaju na igle kad im se polomi ušica.

— Ako ja budem prvi išao na preslušavanje, spašeni smo, ali ako bude išao mali, sve je propalo — rekao je on dok je čekao. Ovaj je čas bio tako okrutan da se ovom snažnom čovjeku sve lice oblilo krupnim kapljicama znoja. Tako je ovaj izvanredni čovjek u svojoj sferi zlačina pogodio istinu kao što ju je Moliere pogodio u sferi dramskog pjesništva, kao Cuvier kod nestalih stvorenja. Genij je intuicija u svakoj stvari, a talent stvara ostala značajna djela. U tome se sastoji razlika između prvorazrednih i drugorazrednih ljudi. I zločin ima svoje genijalne ljude. Sad je Jacques Collin u svojoj krajnjoj nevolji imao posla sa slavohlepnom gospođom Camusot i s gospođom de Serizv, kojoj se ljubav ponovo probudila pod udarcem strahovite katastrofe što je Luciena strovalila u ponor. To je bio krajnji napor čovječje inteligencije protiv čeličnoga oklopa pravde.

stvaraju silan žamor što stalno odzvanja u ovoj dvorani koja s pravom nosi svoje ime, jer to hodanje amo-tamo iscrpljuje odvjetnike toliko kao i njihov osobito živahni razgovor. No ova će dvorana naći svoje mjesto tek u studiji koja je određena da ocrta odvjetnike u Parizu. Azija je računala na te besposličare u Palači pravde. Smijala se u sebi nekim šalama što ih je čula i konačno joj je uspjelo privući pažnju nekoga mladog odvjetničkog vježbenika Massola, koga je više zaokupljala *Gazette des Tribunaux* nego njegovi štićenici. On je s prijaznim smiješkom ponudio svoje usluge tako dobro namirisanoj i bogato odjevenoj gospođi.

Azija je piskutavim glasom objasnila tome ljubaznom gospodinu da je došla na poziv nekoga suca po imenu Camusot...

— Ah! u parnici Rubempre. Parnica je već bila dobila svoje ime!

— Oh! ne radi se o meni, nego o mojoj sobarici, djevojci po imenu Europa, koju sam imala dvadeset i četiri sata i koja je pobjegla kad je vidjela da mi moj vratar donosi ovaj žigosani papir.

Zatim se, kao sve stare žene koje život provode u brbljarijama uz kamin, na Massolov poticaj raspričala o svemu i svačemu i pripovijedala kako je bila nesretna s prvim mužem, jednim od tri ravnatelja Zemaljske blagajne. Pitala je za savjet mladoga odvjetnika o tome bi li mogla padići parnicu protiv svoga zeta, grofa de Gross-Narpa, koji je tako jako unesrećio njezinu kćer, i bi li joj zakon dopustio da raspoláže njezinom imovinom. Pored svih svojih napora Massol nije mogao odgonetnuti odnosi li se poziv na gospodaricu ili na sobaricu. U prvom se trenu zadovoljio time da je bacio pogled na taj sudbeni spis, kojega su tiskanice tako dobro poznate, jer je on poradi uštednje vremena naštampan, i pisari sudaca istražitelja trebaju samo ispuniti praznine za imena i stan svjedoka, vrijeme dolaska itd. Azija je sebi dala objasniti Palaču pravde, koju je paznavala bolje nego sam odvjetnik. Na kraju ga je upitala u koje vrijeme dolazi taj gospodin Camusot.

— Pa, suci istražitelji obično počinju preslušavanja oko deset sati.

— Sad je devet i tri četvrt — reče ona pogledavši na malu krasnu uru, pravo remek-djelo draguljarstva. Kad ju je vidio. Massol je pomislio: »Gdje se sve k vragu bogatstvo ne gnijezdi!...« U ovaj je čas Azija bila dospjela u onu tamnu dvoranu koja gleda na dvorište Conciergerije i u kojoj se zadržavaju podvornici. Kad je kroz prozorčić opazila glavna vrata, usklikne:

Sjaj i bijeda kurtizana

tama. Znaš kakva mi odjeća pristaje. Ovamo s lončićem za rumenilo, nađi mi fine čipke i daj mi najnapadniji nakit, pošalji malu po kočiju, i neka čeka kod stražnjih vrata.

— Da, gospođo — odgovori usidjelica ponizno i revno kao sluškinja u prisutnosti svoje gospodarice.

Kad bi ovaj prizor imao kojeg svjedoka, taj bi lako bio vidio da je ta žena što je sakrivena pod imenom Azija ovdje kod svoje kuće.

— Nude mi dijamante... — reče Romette dok je češljala Aziju.

— Jesu li ukradeni?...

— Mislim da jesu.

— No, ma kakva bila dobit, moje dijete, ne treba ih kupiti. Neko vrijeme se moramo bojati »radoznalih«.

Sad se može razumjeti kako se Azija mogla naći četvrt sata prije negoli je stigao sudac u predvorju Palače pravde, s pozivom u ruci, kamo se dala odvesti hodnicima i stubama koje vode k sucima istražiteljima i pitala za gospodina Camusota.

Azija nije bila slična samoj sebi. Pošto je sebi kao glumica isprala lice stare piljarice, i namazala ga crvenilom i bjelilom, omotala je glavu divnom plavom vlasuljom. Bila je odjevena posve kao kakva gospođa iz predgrađa Saint-Germain koja traži svoga izgubljenog psa, i izgledala je kao da ima četrdeset godina, jer je sakrila lice pod divnu koprenu od crnih čipaka. Jako utegnuti steznik držao je njezin raskvašeni kuha-rički struk. Navukla je vrlo dobre rukavice i stavila mali jak podmetač pod haljinu, a širila je oko sebe miris praška kao neka maršalica. Igrajući se torbicom optočenom zlatom, svraćala je pažnju sad na zidine Palače, kojom je očito prvi put lutala, sad na remen krasne kraljevske doge. Takva je udovica uskoro zapela za oko ljudima u crnoj uredskoj odjeći u predvorju.

Osim nezaposlenih odvjetnika koji odjećom brišu prašinu po toj dvorani i koji velike odvjetnike nazivaju po krsnom imenu — kao što rade otmjena gospoda između sebe — kako bi pokazali da pripadaju aristokraciji toga zvanja, čovjek Često vidi strpljive mlade ljude, koji se stavljaju u službu branitelja, i ovdje stoje i čekaju za volju jedne jedine parnice, koja je ostavljena kao posljednja, ali će možda već prije doći na red ako se budu morali čekati odvjetnici parnica stavljenih na prvo mjesto. Bila bi to zanimljiva slika kad bi netko htio naslikati razlike između različite crne uredske odjeće koja se po ovoj ogromnoj dvorani šeće tri po tri, a kadgod četiri po četiri, i svojim razgovorima

— Oh! gospodo, vi imate još uvijek vremena da govorite s gospodinom Camusotom — reče Massol. — Ako mu pošaljete svoju posjetnicu, riješit će vas neugodnosti da čekate sa svjedocima... Ovdje u Palači imaju obzira prema gospođama kao što ste vi... Imate li svoju posjetnicu?

U ovaj su se čas Azija i njezin odvjetnik nalazili upravo pred prozorom stražarnice, odakle žandari mogu vidjeti otvaranje i zatvaranje vrata Conciergerije. Budući da su žandari bili odgojeni da iskazuju dužno poštovanje braniteljima udovica i siročadi i kako su poznavali poštovanje službene odore, podnosili su nekoliko časaka prisutnost barunice u pratnji odvjetnika. Azija je pustila da joj mladi odvjetnik pripovijeda strašne stvari što ih neki mladi odvjetnik može reći o tim vratima. Nije htjela vjerovati da na smrt osuđene, iza rešetki koje su joj pokazali, rede i oblače, ali joj je žandar to potvrdio.

— Kako bih voljela to vidjeti!... — reče ona.

Tu je ostala brbljajući sa žandarskim podoficijom i sa svojim odvjetnikom sve dok nije ugledala Jacquesa Collina. Vodila su ga pod ruku dva žandara, a pred njim je išao podvornik gospodina Camusota, koji je izlazio kroz ulazna vrata.

— Ah! to je tamnički dušobrižnik koji sigurno ide pripremiti koga nesretnika...

— Ne, ne, gospodo barunice — odgovori žandar. — To je istraženik koji dolazi na preslušanje.

— A zbog čega je optužen?

— Upleten je u onu stvar s otrovanjem.

— Oh! Vrlo bih ga rado vidjela!...

— Ne možete ovdje ostati — reče žandarski podoficir — jer je on u strogom zatvoru, i proći će kroz našu stražarnicu. Gledajte, gospodo, ova vrata vode na stubište...

— Hvala, gospodine oficiru — reče barunica i otputi se prema vratima da se zaleti na stubište, gdje glasno zavikne: — A gdje sam ja? Ovaj zvonki glas dopro je do ušiju Jacquesa Collina, koga je tako htjela pripremiti da je vidi. Žandarski podoficir skoči za gospodom barunicom, uhvati je po sredini tijela i prenese je kao perce u skupinu od pet žandara koji su skočili kao jedan čovjek, jer su u ovoj stražarnici nepovjerljivi prema svemu. To je bila samovolja, ali potrebna samovolja. I sam je odvjetnik sav preplašen dva puta zaviknuo: »Gospodo, gospodo!«, jer se toliko bojao da se ne bi osramotio.

— Kakve su ono tamo velike zidine?

— To je Conciergerie.

— Ah] Conciergerie! U njoj je naša jadna kraljica... Oh! Vrlo bih rado vidjela njezin zatvor!...

— To je nemoguće, gospođo barunice — odgovori odvjetnik, koji je vodio pod ruku lažnu udovicu. Mora se imati propusnica, a ona se vrlo teško dobiva.

— Rekli su mi da je Louis XVIII. sam sastavio latinski natpis što se nalazi u zatvoru Marije Antoinette.

— Da, gospođo barunice.

— Voljela bih znati latinski da studiram riječi toga natpisa. Mislite li da bi mi gospodin Camusot mogao dati propusnicu?...

— To ne spada na njega, ali on vas može pratiti.

— A njegova preslušavanja? — reče ona.

— Oh! istraženički mogu čekati — odgovori Massol.

— Ah da, oni su onda istraženički, naravno! — usklikne Azija bezazleno.

— Ali ja poznajem gospodina de Granvillea, vašega vrhovnoga državnog tužioca!...

Ovaj je usklik izazvao magični učinak na podvornike i na odvjetnika.

— Ah! vi poznajete gospodina vrhovnog državnog tužioca? — reče Massol i sine mu misao da zatraži ime i adresu te štibenice koju mu je slučaj nanio.

— Cesto ga vidim kod gospodina Serizvja, njegova prijatelja. Gospođa de Serizv je moja rođakinja preko Ronquerollovih.

— A ako gospođa želi sići u Conciergeriju — reče jedan podvornik — mogla bi...

— Da — reče Massol.

I podvornici puste odvjetnika i barunicu da siđu. Oni se uskoro nađu u maloj stražarnici u koju ulaze stube iz Souriciere, Aziji dobro poznate prostorije, koja služi, kako smo vidjeli, između Souriciere i šeste sobe kao neko motrilište. Onuda svi moraju proći.

— Pitajte, molim vas, ovu gospodu, je li došao gospodin Camusot

— reče ona kad je opazila žandare kako se kartaju.

— Da, gospođo, on je upravo došao iz Souriciere.

— Iz Souriciere! — reče ona. — Sto je to?... Oh! kako sam luda što nisam odmah išla gospodinu Granvilleu... No sad više nemam vremena... Vodite me, gospodine, gospodinu Camusotu, da s njim govorim prije nego što bude zaposlen.

Azija je mogla računati na nepovredivu diskreciju neke trgovkinje odijelima po imenu gospode Nourrisson, koja je bila jednako poznata pod imenom gospode de Saint-Esteve. Ona joj je posudila ne samo svoju individualnost nego i dućan, u kojemu se Nucingen pogađao da mu se izruči Estera. Azija je tamo bila kao kod kuće, jer je imala i jednu sobu u stanu gospođe Nourrisson. Platila je kočiju i popela se u svoju sobu pozdravivši gospođu Nourrisson na takav način da joj je pokazala kako nema vremena ni dvije riječi s njom izmijeniti. Kad je jednom bila sigurna da je nitko ne uhodi, Azija je počela odmatati papire onako pomno kao što rade učenjaci kad odmataju palimpseste⁶⁸. Kad je pročitala one upute, smatrala je za potrebno da prepíše na listovni papir retke što su bili određeni za Luciena. Zatim je sišla gospođi Nourrisson, koja se pred njom raspičala o svemu i svačemu, dok je mala djevojčica iz dućana išla po kočiju na bulevar des Italiens. Tako je Azija dobila adresu vojvotkinje de Maufrigneuse i gospode de Serizv, koje je gospođa Nourrisson poznavala pomoću veza sa sobaricama.

Za ovo trčanje amo-tamo i da brižno izvrši ove zadaće, trebalo je više od dva sata. Gospođa je de Saint-Esteve morala čekati čitav sat kod gospođe vojvotkinje de Maufrigneuse, koja je stanovala gore u predgrađu Saint-Honore, premda joj je sobarica, pošto je pokucala na vrata njezina budoara, pružila posjetnicu gospođe de Saint-Esteve, na kojoj je Azija bila napisala: Došla zbog hitnog koraka koji se tiče Luciena.

Na prvi pogled koji je Azija bacila na vojvotkinjino lice, odmah je shvatila koliko je njezin posjet nezgodan. Stoga se ispričala što je zbog pogibli u kojoj se Lucien nalazi narušila »mir«⁶⁹ gospođe vojvotkinje...

— Tko ste vi? — upita vojvotkinja bez ikakve uljudnosti i promjeri Aziju od glave do pete. Odvjetnik ju je Massol doduše mogao držati za barunicu u predvorju suda, ali na sagovima male dvorane u palači Cadignan ona je djelovala kao mrlja kolomaza na bijeloj odjeći od satena.

— Ja sam trgovkinja odjećom, gospođo vojvotkinjo. U sličnim se naime prilikama ljudi obraćaju na žene kojih se zvanje osniva na posvemašnjoj diskreciji. Ja nisam nikad nikoga izdala i sam Bog zna koliko mi je velikih gospođa povjerilo na jedan mjesec svoje dijamante, dok su tražile od mene nakite od lažnih dijamanta koji su posve slični njihovima...

Gotovo onesviješteni opat Carlos Herrera morao je sjesti na jedan stolac u stražarnici.

— Jadni čovjek! — reče barunica. — Je li on okrivljenik?

Premda je ove riječi šapnula u uho mladom odvjetniku, svi su ipak čuli, jer je u toj strašnoj stražarnici vladala grobna tišina. Neke povlaštene osobe dobiju katkada dopuštenje da vide glasovite zločince dok prolaze ovom stražarnicom hodnicima, pa se zato ni padvornici ni žandari koji su trebali dovesti opata Carlosa Herreru nisu na to nimalo osvrtni. Međutim, zahvaljujući požrtvovnosti žandarskog podoficira, koji je zgrabio barunicu da spriječi svaku vezu između istraženika koji se nalazio u strogom zatvoru i stranaca, postojao je jedan prostor koji je u punoj mjeri onemogućivao vezu.

— Hajdemo! — reče Jacques Collin i napregne se da ustane.

U ovaj je čas mala kuglica ispala iz njegova rukava i barunica je zapamtila mjesto gdje se zaustavila, jer joj je njezina koprena dopuštala slobodan pogled. Kako je kuglica bila vlažna i masna, nije se kotrljala. Te je sve sitnice, koje su naoko tako beznačajne, Jacques Collin s nepogrešivom sigurnošću unaprijed proračunao. Kad su istraženika doveli na gornji dio stuba, Azija je na vrlo prirodan način ispustila svoju torbicu i brzo ju je dignula, ali sagibajući se uzela je i kuglicu. Zbog njezine boje nije se mogla vidjeti, jer je bila ista kao boja prašine i blata po podu.

— Ah! — reče ona — to me zavezalo u srcu!... Pa on umire!...

— Ili se pravi da umire — odvrati podoficir.

— Gospodine — reče Azija odvjetniku — odvedite me brzo gospodinu Camusotu. Ja dolazim radi te stvari... I možda će mu biti drago ako me vidi prije negoli bude preslušavao ovoga jadnog opata... Odvjetnik i barunica ostave stražarnicu s uljenim i čađavim zidovima. Ali kad su bili gore na stepenicama, Azija stane u viku:

— A moj pas!... Oh, gospodine, moj jadni pas!

I kao luda pojurila je u predvorje i svakoga je pitala za svoga psa. Stigla je u Trgovačku galeriju i poletjela prema stubištu vičući:

— Eno ga!

Ovo su bile one stube koje vode u dvorište Harley. I odatle je, kad je odigrala svoju komediju, skočila u jednu kočiju koja stoji na keju des Orfèvres i nestala je s pozivom za Europu, kojoj pravoga imena još nisu poznavali ni sud ni policija.

— Ulica Neuve-Saint-Marc — poviče kočijašu.

Grofica je tada imala četrdeset proljeća i njezina je kućna haljina od štampanog muslina bila sva zgužvana te je pokazivala grudi bez ikakva uljepšavanja i bez steznika!... Oči su joj bile obrubljene crnim kolo-barom, a izbrazdani su obrazi odavali da je gorko plakala. Na haljini nije imala pojasa. Vezivo je na donjoj haljini i na košulji bilo isto tako zgužvano. Kosu je bila skupila pod kapu od čipaka, i nije se češljala već dvadeset četiri sata, jer su se vidjele kratke slabe pletenice i svi nakovršani pramenovi u svojoj potpunoj bijedi. Leontine je zaboravila staviti lažne pletenice.

— Vi ljubite prvi put u životu... — reče joj Azija značajno. Tada Leontine opazi Aziju i trgne se od užasa.

— Tko je to, draga moja Dijano? — upita ona vojvotkinju de Maufrigneuse.

— Koga bih ti dovela osim žene koja je Lucienu odana i koja je gotova da nam posluži.

Azija je pogodila istinu. Gospođa je de Serizv, koja je slovila kao najlakoumnija gospođa u visokom svijetu, vodila punih deset godina ljubav s markizom d'Aiglemontom. Poslije markizova odlaska u kolonije smrtno se zaljubila u Luciena i otela ga je vojvotkinji de Maufrigneuse, a da nije znala za Lucienovu ljubav s Esterom, o kojoj uostalom nitko u Parizu nije znao. U velikom svijetu jedan priznati ljubavnik više kviri dobar glas neke žene nego stotine potajnih pustolovina, a pogotovu dva ljubavnika redom jedan za drugim! Kako ipak nitko nije izvršio obračun s gospođom de Serizv, povjesničar ne bi mogao jamčiti da je njezina krepost imala samo dva okrnjena stupa. Bila je to plavuša srednjega stasa, sačuvana kao što se upravo plavojke znaju sačuvati, to znači da je izgledala kao da jedva ima trideset godina. Bila je slabašna, ali nije bila mršava, bila je bijela i imala je pepeljastu kasu. Noge, ruke, tijelo bili su joj aristokratski fini. Bila je duhovita kao svi iz obitelji Ronquerolles, a prema tome isto tako zla prema ženama kao što je bila dobra prema muškarcima. Njezina velika imovina, visoki položaj njezina muža, njezina brata, markiza de Ronquerollesa, uvijek su je čuvali od neugodnosti koje bi sigurno bile ogorčile život svakoj drugoj ženi osim njoj. Imala je veliku zaslugu u jednoj stvari: bila je iskrena u svojoj pokvarenosti, priznavala je da obožava moral regentstva⁷⁰. A s četrdeset dvije godine ova žena za koju su muškarci do onda bili ugodne igračke i kojima je, o čuda! mnogo dapaštala a da u ljubavi nije vidjela ništa drugo nego žrtvu koja se mora podno-

— Vi imate još drugo ime? — upita vojvotkinja smiješeći se jednoj uspomeni koju joj je izazvao ovaj odgovor.

— Da, gospođo vojvotkinjo, ja sam gospođa de Saint-Esteve u velikim prilikama, a u svojoj se trgovini zovem gospođa Nourrisson.

— Dobro, dobro... — živo odgovori vojvotkinja promijenivši ton.

— Ja mogu — nastavi Azija — učiniti velikih usluga, jer mi jednako dobro poznajemo tajne muževa kao i žena. Načinila sam mnogo poslova s gospodinom de Marsavjem, koga gospođa vojvotkinja...

— Dosta, dosta!... — usklikne vojvotkinja — govorimo o Lucienu.

— Ako ga gospođa vojvotkinja želi spasiti, treba biti hrabra pa da ne gubi vremena na odijevanje. Uostalom, gospođa vojvotkinja ne bi mogla biti ljepša nego što je u ovaj čas. Vi ste tako slatki da bi vas čovjek pojeo, časne mi riječi stare gospođe. I na kraju, ne dajte uprezati konje, gospođo, uđite u kočiju sa mnom... Dođite gospođi de Serizv, ako hoćete izbjeći goru nesreću nego što bi bila smrt ovoga kerubina...

— Idite, ja ću doći iza vas — reče tada vojvotkinja poslije jednoga trenu oklijevanja. — Nas ćemo dvije ohrabriti Leontinu... Usprkos zaista paklenskoj djelatnosti ove robijaške Dorine⁶⁹, dva su sata odbijala kad je ona ulazila s vojvotkinjom de Maufrigneuse gospođi de Serizv, koja je stanovala u ulici de la Chaussee-d'Antin. Ali tamo, zahvaljujući vojvotkinji, ni jedan časak nije bio izgubljen. Obje su odmah bile uvedene grofici.

Našle su je kako leži na divanu u maloj švicarskoj kući u vrtu u kojemu je mirisalo najneobičnije cvijeće.

— To je dobro — reče Azija kad je pogledala oko sebe — ovdje nas nitko neće moći čuti.

— Ah! moja draga, ja umirem! Reci, Dijano, što si učinila?... — usklikne grofica, skoči kao srna i obuhvati vojvotkinju za ramena te brižnu u plač.

— Ne plači, Leontino, ima prilika kad žene kao mi ne smiju plakati nego raditi — reče vojvotkinja sileći groficu da sjedne s njom na divan.

Azija je promatrala ovu groficu onakvim pogledom kako samo znaju nemoralne starice, kojim one brže prodiru u dušu žene nego što prodire kirurški nož kad ispituje ranu. Drugarica Jacquesa Collina upoznala je sada tragove istinske boli!... one boli koja ostavlja neizbrisive tragove u srcu i na licu. U odjeći joj nije bilo ni najmanje koketerije.

ljubite crkavaju od gladi, a i ne pitate za njihove prilike. Estera nije puno pripovijedala: ona je dala uz cijenu propasti svoga tijela i svoje duše onaj milijun koji su tražili od vašega Luciena, i to ga je dovelo do položaja u kom se nalazi.

— Jadna djevojka! Ona je to učinila? Volim je!... — reče Leontine.

— Ah! sada... — reče Azija s ledenom ironijom.

— Bila je vrlo lijepa, ali sada, moj anđele, ti si mnogo ljepša od nje... a Lucienova ženidba s Clotildam tako je savršeno prekinuta da je ništa ne bi opet moglo skrpati — reče sasvim tiho vojvotkinja Leontini. Ova misao i ovi izgledi tako su se jako dojmili grofice da nije više patila. Prešla je rukom preko čela i ponovo se pomladila.

— Nude, moja mala, na noge, i to brzo!... — reče Azija, jer je vidjela preobražaj i pogodila njegov motiv.

— No ako moramo prije svega spriječiti gospodina Camusota da presluša Luciena — reče gospoda de Maufrigneuse — to možemo načiniti napišemo li mu nekoliko riječi koje ćemo poslati po tvom sobaru.

— Uđimo u kuću — reče gospođa de Serizy.

A evo što se događalo u Palači pravde dok su Lucienove zaštitnice izvršavale zapovijedi što ih je propisao Jacques Collin. Žandari su prenijeli umirućega na jedan stolac koji je stajao nasuprot prozoru u sobi gospodina Camusota. Sudac je sjedio u naslonjaču pred svojim pisaćim stolom. Coquart je s perom u ruci sjedio za malim stolom nekoliko koraka od suca.

Položaj radnih soba sudaca istražitelja nije kakav mu drago, pa makar i nije namjerice izabran, ipak se mora priznati da je slučaj postupao s pravdom kao sa sestrom. Ovi su činovnici slični slikarima: oni trebaju jednoliko i čisto svjetlo koje dolazi sa sjevera, jer je lice njihovih zločinaca kao slika koju neprestano moraju promatrati. Stoga gotovo svi suci istražitelji stavljaju svoj stol kao što je bio Camusotov, tako da leđa okrenu k svjetlu a da lice onih koje preslušavaju imaju pred sobom u potpunom osvjetljenju. Niti jedan od njih nakon šest mjeseci službe ne zaboravlja, ako ne nosi naočale, da se načini ravnodušnim i rastresenim dokle god traje preslušavanje. Takvoj nenadanoj promjeni na licu koja se na ovaj način opazila, a koju je izazvalo neočekivano pitanje, zahvaljuje se da se otkrio zločin što ga je Castaing počinio, 'lb se otkrilo upravo onda kad je sudac nakon dugog savjetovanja s vrhovnim državnim tužiocem toga zločinca htio vratiti društvu zbog

Sjaj i bijeda kurtizana

siti da stekne vlast nad njima, kad je ugledala Luciena, zaljubila se u njega onako kao što se Nucingen zaljubio u Esteru. Sada je, kako joj je Azija rekla, prvi put u životu ljubila. Ovaj povratak mladosti češći je kod Parižanki i kod velikih gospođa nego što bi čovjek mislio, i on izaziva neobjašnjivi pad nekih kreposnih žena kad dođu do četrdesete. Vojvotkinja de Maufrigneuse bila je jedina pouzdanica ove strašne i potpune strasti, koje je sreća, od djetinjskih osjećaja prve ljubavi pa sve do divovskih ludosti pohote, Leontinu posve zaludila i učinila nezasićnom.

Prava je ljubav, kao što je poznato, neumoljiva. Kad je otkrila Lucie-nov odnos prema Esteri, nastao je onakav kolerički prekid u kojemu kod žena bijes ide do umorstva. Zatim je došlo razdoblje kukavičluka, kojemu se iskrena ljubav predaje s toliko slasti. Stoga bi već prije mjesec dana grofica bila dala deset godina svoga života, samo kad bi mogla osam dana vidjeti Luciena. Konačno je dotjerala dotle da se pomirila s Esterinim suparništvom, kadli se, dok ju je upravo u najvećem stupnju obuzimalo čuvstvo nježnosti, kao trublja sudnjega dana, proširila vijest o hapšenju njezina ljubimca. Grofica je gotovo umrla. Sam ju je njezin muž čuvao u krevetu, jer se bojao da bi mogla zapasti u mahnitanje, i već je dvadeset četiri sata živjela s bodežom u srcu. U groznici je govorila svome mužu:

— Oslobodi Luciena, i tada ću živjeti samo za tebe!

— Ne koristi ovdje prevrtati očima kao crkla koza, kako ono veli gospođa vojvotkinja — poviče strašna Azija i prodrma rukom groficu.

— Ako ga hoćete spasiti, ne smije se izgubiti nijedna minuta. On je nevin, kunem se kostima svoje majke!

— Oh! da, zar ne?... — usklikne grofica pogledavši dobrohotno ovu ogavnu ženu.

— Ali — nastavi Azija — ako ga gospodin Camusot bude »loše pre-slušavao«, može od njega u dvije rečenice načiniti krivca; no ako imate mogućnosti da prodrete u Conciengeriju i da s njim govorite, otidite smjesta i predajte mu ovaj papirić... Sutra će biti slobodan, jamčim vam. Izbavite ga odanle, jer ste ga vi tamo stavili.

— Ja?

— Da, vi!... Vi velike gospođe nemate nikad ni sua, pa ni onda kad sjedite na milijunima. Kad sam ja sebi dopustila da imam »dečke«, imali su pune džepove zlata, a ja sam uživala u njihovom užitku! Tako je lijepo biti u isti mah i majka i ljubavnica! A vi puštate da ljudi koje

drskost ni pred čime ne preza, pa ni pred svetogrdem!... — reče živo sudac i upre pogled u istraženičeve oči.

Jacques CoUin nije zadržao i nije se zacrvenio nego je ostao miran i načinio prostodušno radoznalo lice dok je gledao u Camusota.

— Ja, gospodine, rabijaš?... Neka vam red komu pripadam i Bog oprostite takvu zabludu! Recite mi što moram činiti da bih vas spriječio kako ne biste ustrajali u tako teškoj uvredi protiv međunarodnog prava, protiv crkve i protiv kralja, moga gospodara.

Sudac je, a da mu nije dao odgovora, objasnio istraženičevu da će se opet pojaviti slova, kad ga udare po ramenu, ako je dobio žig koji su tada zakoni propisivali za osuđenike na prisilan rad.

— Ah, gospodine — reče Jacques Collin — bila bi prava nesreća kad bi moja odanost kraljevoj stvari bila za mene kobna.

— Objasnite se — reče sudac — zato ste ovdje.

— No, gospodine, ja moram imati mnogo ožiljaka na leđima, jer su me, dok sam bio vjeran svome kralju, ustavobranitelji gađali u leđa da bi me ubili kao izdajnika zemlje, i ostavili me kao mrtva na zemlji.

— Strijeljali su vas, a živite!... — reče Camusot.

- Bio sam u nekom sporazumu s vojnicima, kojima su pobožne osobe dale novca, i onda su me tako daleko postavili da sam dobio gotovo hladna taneta; vojnici su gađali u leđa. To je činjenica koju će moći potvrditi njegova preuzvišenost poslanik...

— Ovaj đavo od čovjeka ima odgovor na sve! Međutim, to bolje

- mislio je Camusot, koji se i samo zato pravio strog da udovolji zahtjevima pravde i policije. — Kako se čovjek vašega staleža — reče sudac obraćajući se robijašu — mogao naći kod ljubavnice baruna de Nucingena, i to kakve ljubavnice, nekadašnje djevojčure!...

- Evo zašto su me našli u kući te kurtizane, gospodine — odgovori Jacques Callin. — No, prije nego vam navedem razlog koji me onamo vodio, moram vas upozoriti da me onaj čas kad sam stupio na prvu stepenicu stuba iznenada napala moja bolest. Nisam stoga imao vremena govoriti s tom djevojcurom. Doznao sam da se gospoju a Estera bavila mišlju kako bi pošla u smrt. Budući da se radilo o interesima mladoga Luciena de Rubemprea, prema kojemu gajim posebnu ljubav, kojoj su motivi sveti, išao sam pokušati da taj jadni iRror odvratim od puta na koji ju je doveo očaj: htio sam joj reći da je Lucienov posljednji pokušaj kod gospođice Clotilde po svoj prilici

'i i ipao, i kad je obavijestim da je baštinila sedam milijuna, nadao sam

nedostatka dokaza. Ova mala pojedinost može pokazati ljudima koji teško shvaćaju kako je živa, zanimljiva, znatna, dramatična i strašna borba u kaznenoj istrazi. To je borba bez svjedoka, ali uvijek pisana. Bog zna što ostaje na papiru od ovoga gorućeg prizora u kojemu pogled, glas, drhtaj u licu, najlakša promjena boje na licu što ju je izazvao osjećaj — i kako je sve opasno, kao među divljacima, koji jedan drugoga promatraju da otkriju slabo mjesto i da jedan drugoga ubiju. Zapisnik predstavlja još samo pepeo nekoga požara.

— Koja su vaša prava imena? — upita Camusot Jacquesa Collina.

— Don Car los Herrera, kanonik kraljevskog kaptola u Toledu, tajni izaslanik njegova veličanstva Ferdinanda VII.

Ovdje moramo napomenuti daje Jacques Collin strašno govorio francuski. Natucio je tako da su njegovi odgovori bili gotovo nerazumljivi i morali su ga moliti da ih ponovi. Germanizmi gospodina Nucingena ovaj su Prizor već suviše našarali a da bismo u njemu stavili druge pogrešne rečenice koje bi se teško dale čitati i koje bi škodile brzini razvoja.

— Imate li isprave koje potvrđuju naslove o kojima govorite? — upita sudac.

— Da, gospodine, putnicu, pismo njegova katoličkog veličanstva koje mi daje punomoć za moje poslanstvo... Na koncu možete smjesta poslati nekoliko riječi španjolskom poslanstvu koje ću pred vašim očima napisati, i oni će tražiti da me izručite. Zatim, ako trebate drugih dokaza, ja ću pisati njegovoj visosti velikom vojnom duhovniku Francuske i on će odmah ovamo poslati svoga privatnog tajnika.

— Izdajete li se još za umirućega? — upita Camusot. — Da ste vi zaista pretrpjeli boli na koje ste se tužili od vašega uhapšenja, već biste morali umrijeti — nadoda ironično sudac.

— Vi krivo ocjenjujete hrabrost nedužnika i snagu njegova tjelesnoga ustrojstva — odgovori istražnik blago.

— Coquart, pozvonite! Pozovite liječnika Conciergerije i jednog bolničara. Morat ćemo vam skinuti kaput i pristupiti pregledanju znaka na vašem ramenu... — nastavi Camusot.

— Gospodine, ja sam u vašim rukama.

Istraženik je pitao bi li njegov sudac imao dobrotu da mu objasni kakav bi to bio znak i zašto ga traže na njegovu ramenu. Sudac je očekivao ovo pitanje.

— Vi ste pod sumnjom da ste Jacques Collin, odbjegli robijaš, čija

čekao na liječnika i na bolničara, počeo je sređivati i proučavati sve spise i predmete što su ih zaplijenili u Lucienovu stanu. Kad je sud i/.vršio svoj posao u ulici Saint-Georges kod gospođice Estere, otišao je na kej Malaquais da i tamo sve pretraži.

— Vi plijenite listove gospođe grofice de Serizv — reče Carlos Herrera — no ne znam zašto imate gotovo sve Lucienove papire — doda on s poraznim smiješkom za suca.

Camusot je uhvatio ovaj smiješak i shvatio je u punom opsegu što znači riječ »gotovo«.

— Lucien de Rubempre je pod sumnjom da je vaš sukrivac i nalazi se u zatvoru — odgovori on, jer je htio vidjeti kako će ova vijest djelovati na njegova istraženika.

— Učinili ste veliku nesreću, jer je on isto tako nevin kao i ja — odgovori lažni Španjolac a da nije pokazao ni najmanjeg uzbuđenja.

— Vidjet ćemo, sad se još radi o vašem identitetu — primijeti Camusot, jer ga je iznenadio istraženikov mir. — Ako ste vi zaista Carlos I Herrera, ta će činjenica smjesta izmijeniti položaj Luciena Chardona.

- Da, to je bila gospođa Chardon, rođena de Rubempre — promrmlja Carlos. — Ah! to je najveća pogreška u mom životu!

Podigao je oči prema nebu, i po načinu kako je micao usnama činilo se da se svesrdno moli.

— Ako ste vi Jacques Collin, ako je on svjesno bio sudrug odbjeglog robijaša, bezbožnika, onda će svi zločini o kojima pravda sumnja postati više nego vjerojatni.

(Carlos Herrera je bio kao od bronce kad je slušao ovu rečenicu koju je sudac vješto ubacio, i kod riječi »svjesno« »odbjegli robijaš« je mje-|to svakoga odgovora digao ruke takvom kretnjom koja je odavala plemenitu bol.

- Gospodine opate — nastavi sudac s osobitom uljudnošću — ako |te vi Carlos Herrera, oprostite nam sve što smo prisiljeni raditi u interesu pravde i istine.

Jacques Collin je odmah po zvuku sučeva glasa pogodio zamku, kad je sudac izgovorio riječi »gospodine opate«: držanje je ovoga čovjeka bilo isto. Camusot je očekivao kakav izraz veselja, koje bi bilo kao prvi znak da je on robijaš, jer svaki zločinac osjeća neizrecivo zadovoljstvo kad može prevariti svoga suca. Ali je sudac vidio da se taj junak robije savršeno makijavelistički pretvara.

se da ću joj vratiti hrabrost za život. Uvjeren sam, gospodine suce, da sam bio žrtva onih tajna koje su mi bile povjerene. Po načinu kako sam se srušio mislim da su me već ujutro otrovali. No spasila me snaga ustrojstva moga tijela. Znam da me već odavna progoni jedan agent političke policije i nastoji da me uplete u kakvu prljavu stvar... Da ste u trenu moga uhapšenja na moju molbu pozvali liječnika, bili biste dobili dokaz o tome što vam sad govorim o stanju svoga zdravlja. Vjerujte mi, gospodine, da ljudi koji su na višim položajima nego mi imaju jak interes na tome da me zamijene za nekoga zločinca, kako bi me se na zakonit način riješili. Nije uvijek dobit služiti kraljevima, jer oni imaju svoje slabosti; ali samo je crkva savršena. Nije moguće izraziti igru fizionomije Jacquesa Collina, koji je namje-rice potrošio deset časaka za ovu svoje dugu »pjesmu«, koju je izgovarao rečenicu po rečenicu. Sve je bilo tako vjerojatno, naročito aluzija na Corentina, da se sudac zbog toga pokolebao.

— Možete li mi povjeriti razloge vaše ljubavi prema Lucienu de Rubempreu?

— Ne pogađate li ih? Ja imam šezdeset godina, gospodine... Zakli-njem vas, ne pišite to... To je... Je li to bezuvjetno potrebno?...

— U vašem je interesu, a pogotovu u interesu Luciena de Rubem-prea, da sve kažete — odgovori sudac.

— No... o moj Bože]... to je moj sini — doda on s naporom. I onesvijesti se.

— Ne pišite to, Coquart — reče Camusot sasvim tiho. Coquart ustane i donese malu bočicu acta »četiriju lopova«.

— Ako je to Jacques Collin, onda je izvrstan glumac!... — mislio je Camusot.

Coquart je starom robijašu dao udisati ocat, a dotle ga je Camusot oštro promatrao kao ris i kao sudac.

— Treba mu dati skinuti vlasulju — reče Camusot dok je čekao da Jacques Collin dođe k svijesti.

Stari je robijaš čuo tu rečenicu i zadrhtao je od straha, jer je znao kako će onda njegovo lice dobiti ružan izraz.

— Ako nemate snage da skinete svoje vlasulju... da, Coquart, skinite je — reče sudac svomu pisaru.

Jacques Collin pruži glavu pisaru s divnom krotkosti, ali je tada njegova glava bez toga ukrasa bila strašna, pokazala se u svojoj pravoj slici. Zbog ovoga je prizora Camusot zapao u veliku neizvjesnost. Dok je

puta po onom mjestu gdje je krvnik utisnuo sramotna slova. Sedamnaest rupa se tada pojavilo, sve kojekako podijeljene, ali usprkos brižljivosti kojom su pretraživali leđa, nigdje nisu prepoznali oblik slova. Samo je podvornik primijetio da poprečnu crtu slova T označuju dvije rupe, kojih je udaljenost tako velika kao što bi morao biti potez između oba zarezaja kojima završava to slovo, dok jedna druga rupa označuje donji kraj glavnog poteza toga slova.

— To je sve vrlo neodređeno — reče Camusot kad je vidio da se na licu liječnika Conciergerije ocrtava sumnja.

Carlos je molio da se isti pokus ponovi na drugom ramenu i u sredini leđa. Pojavilo se neko petnaest drugih ožiljaka, koje je doktor promatrao na Spanjolčev zahtjev. On je izjavio da su leđa tako duboko izbrzdana od rana da se žig ni onda ne bi mogao vidjeti kad bi ga krvnik i bio utisnuo.

U taj čas uniđe jedan podvornik policijske prefektore i preda jedno pismo gospodinu Camusotu te zatraži odgovor. Kad ga je pročitao, sudac je pristupio Coquartu i razgovarao je s njim, ali tako šapćući da ih nitko nije mogao čuti. Ipak je Jacques Collin po jednom Camusotovu pogledu pogodio da je policijski prefekt upravo dostavio neko obavještenje o njemu.

— Uvijek imam Pevradeova prijatelja za petama — mislio je Jacques Collin. — Da ga poznam, riješio bih ga se kao Contensona. Hoću li još jednom moći vidjeti Aziju?...

Kad je potpisao pismo što ga je Coquart napisao, sudac ga je stavio u omot i pružio ga izaslaniku povjerenstvenog ureda. Povjerenstveni je ured prijeko potreban pomoćni ured pravde. Njemu je na čelu policijski povjerenik ad hoc⁷¹, a sastoji se od policijskih činovnika koji pomoću policijskog povjerenika pojedinih četvrti grada izvršuju premetačine po kućama, pa i samo hapšenje onih osoba koje su sumnjive zbog sukrivnje u zločinima i u prestupcima. Ovi sudski izaslanici ušte-duju sucima kojima je povjerena neka istraga dragocjeno vrijeme. Na sučev su znak gospodin Lebrun i bolničar obukli istražnika te su se zatim povukli kao i podvornik. Camusot sjedne k svom stolu i počne se igrati perom.

— Vi imate tetku — reče nenadano Camusot Jacquesu Collinu.

— Tetku! — odgovori začuđeno don Carlos Herrera. — Ta ja nemam nikakvih rođaka, ja sam nepriznato dijete pokojnog vojvode d'Ossune. A u sebi je govorio: »Vruće im je!« To je aluzija na igru skrivača, koja je

— Ja sam diplomat i pripadam redu u kojemu se polaže vrlo strogi zavjet — odgovori Jacques Collin s apostolskom blagošću — pa ra zumijem sve i navikao sam trpjeti. Već bih bio slobodan da ste kod moje kuće otkrili skrovište u kojemu su moji spisi, jer vidim da ste zaplijenili tek beznačajne spise.

To je bio smrtni udarac za Camusota: Jacques Collin je već svojim mirom i jednostavnošću opovrgao sve sumnje koje je bio probudio pogled na njegovu glavu.

— Gdje su ti papiri?

— Naznačit ću vam mjesto, ako hoćete da vašega izaslanika prati tajnik Španjolskoga poslanstva. On će ih primiti i njemu ćete za njih odgovarati, jer se radi o mojoj državi, o diplomatskim spisima i o tajnama koje sramote pokojnoga kralja Louisa XVIII. —Ah! gospodine, bilo bi bolje... Napokon, vi ste sudac!... Uostalom, ambasador će, na koga se u svemu pozivam, o tom odlučiti.

U taj čas uđu liječnik i bolničar, pošto ih je podvornik najavio.

— Dobar dan, gospodine Lebrun — reče Camusot liječniku. — Po zvao sam vas da utvrdite u kakvom se zdravstvenom stanju nalazi ovaj istraženičnik. On kaže da su ga otrovali i tvrdi da je od prekjučer na samrti. Pogledajte je li ga opasno svući i pristupiti pregledavanju znaka...

Doktor Lebrun uhvati ruku Jacquesu Collinu, opipa mu bilo, zatraži da pokaže jezik i stade ga promatrati vrlo pažljivo. Ovaj je pregled trajao deset časaka.

— Istraženičnik je — odgovori doktor — mnogo trpio, ali se ovaj čas nalazi u potpunoj snazi...

— Ova je varava snaga, gospodine, posljedica živčanog uzbuđenja koje mi stvara moj neobični položaj — odgovori Jacques Collin dostojanstveno poput biskupa.

— To je moguće — reče gospodin Lebrun.

Na sučev znak istraženičnika su svukli, ostavili su mu samo hlače, i skinuli su mu sve, pa i košulju. I tada se čovjek mogao diviti rutavom trupu kiklopske snage. Bio je to napuljski Heraklo Farnese, bez njegovih divovskih razmjera.

— Čemu namjenjuje priroda ovako građene ljude!... — reče liječnik Camusotu.

Podvornik se vrati s onim štapićem od ebanovine koji je od vjkada znakom službe, a zove se podvorničkom šibom. On udari njome više

sebi proturječiti... Nisam dolazio kurtizani, pa kako bih onda mogao znati kakvu je imala kuharicu? Uopće ne poznam osobe o kojima govorite.

— Usprkos vašem poricanju, odmah ćemo pristupiti suočenju koje će moći uzdrmati vaše samopouzdanje.

— Čovjek koji je već jedanput bio strijeljan na sve je navikao — odgovori blago Jacques Collin.

Camusot opet počne pregledavati zaplijenjene papire, dok je čekao na povratak glavara javne sigurnosti. Morao se silno žuriti, jer je tada bio jedanaest i pol sati, a preslušavanje je počelo oko deset i po, i sad je došao podvornik da tihim glasom najavi sucu Bibi-Lupinov dolazak.

— Neka uđe! — odgovori gospodin Camusot.

Bibi-Lupin, od koga se očekivalo ono: »To je on!« ostao je zapanjen kad je ušao. Nije više prepoznavao glavu svoje »mušterije« u njegovu kozičavu licu. *Ovo* je oklijevanje iznenadilo suca.

— To je zaista njegov stas, njegova krupnoća — reče agent. — Ah! to si ti, Jacques Collin — nastavi on promatrajući oči, kraj čela i uši. Ima stvari koje čovjek ne može sakriti... To je ispljunuti on, gospodine Camusot... Jacques Collin ima ožiljak od uboda noža na lijevoj ruci, dajte mu skinuti kaput, pa ćete ga vidjeti...

Jacques Collin je morao ponovo skinuti svoj kaput, a Bibi-Lupin mu je zasukao rukav na košulji i pokazao naznačenu brazgotinu.

— To je jedno tane — odgovori don Carlos Herrera. — Evo vrlo mnogih drugih ožiljaka.

— Ah! to je zaista njegov glas! — usklikne Bibi-Lupin.

— Vaša sigurnost — reče sudac — vrijedi samo kao obavijest, ali to nije dokaz.

— Znam — odgovori ponizno Bibi-Lupin. — No ja ću vam naći svjedoke. Već je ovdje jedna žena koja je bila na stanu i na hrani u kući Vauquer... — reče on gledajući Collina.

Mirna maska koju je Collin sebi stavio nije zadrhtala.

— Uvedite tu osobu — reče odlučno gospodin Camusot. Njegovo je nezadovoljstvo izbilo na površinu usprkos njegovoj prividnoj ravno dušnosti.

Jacques Collin je primijetio ovo uzbuđenje, iako je malo računao na simpatiju svoga suca istražitelja. Zapao je u apatiju koju je izazvalo napeto razmišljanje, kojemu se bio predao, da traži razlog tom sučevu

uostalom djetinja slika strašne bitke između pravde i zločinca.

— Manite! — reče Camusot. — Idite, molim vas, vi imate još tetku, gospođicu Jacquelinu Collin, koju ste pod čudnim imenom »Azija« namjestili kod gospođice Estere.

Jacques Collin bezbrižno sažme ramenima, kao što je bilo potpuno u skladu s radoznalim izrazom lica kojim je primio sučeve riječi, dok ga je sudac promatrao sa zlobnom pažnjom.

— Pazite — reče Camusot — paslušajte me dobro.

— Slušam vas, gospodine.

— Vaša tetka ima trgovinu kod Templu. Nju vodi neka gospođica Paccard, sestra jednog osuđenika, inače vrlo poštena djevojka s nadimkom Romette. Pravda je u tragu vašoj tetki i za nekoliko ćemo sati imati odlučne dokaze u rukama. Ova vam je žena vrlo odana...

— Nastavite, gospodine suce — reče mirno Jacques Collin kao odgovor na Camusotovu stanku — sušam vas...

— Vaša je tetka, koja ima otprilike pet godina više nego vi, bila ljubavnica Marata, čovjeka grozne uspomene. Iz toga krvavog vrela potječe zametak imovine što je posjeduje... Ona je prema obavijestima što ih dobivam vrlo spretan jatak, jer još nema dokaza protiv nje. Poslije Maratove smrti, prema izvještajima koje imam u rukama, pripadala je nekom kemičaru koji je godine XII.⁷² osuđen na smrt, zbog zločina što je pravio krivi novac. Ona je bila na sudu kao svjedok u toj parnici. Za vrijeme toga tijesnog prijateljstva bit će da je stekla neko znanje u toksikologiji. Od godine XII. do 1806. bila je trgovkinja odjećom. Ona je dvije godine bila u zatvoru, i to 1812. i 1816., zato što je svodila malodobnike. Vi ste sami bili već osuđeni zbog zločina krivotvorenja, napustili ste banku u kojoj vam je vaša tetka pribavila mjesta zahvaljujući odgoju koji ste dobili i zahvaljujući vezama što ih je imala s osobama kojima je pribavljala žrtve za njihovu pokvarenost... To bi se sve, istraženiče, malo slagalo s veličinom vojvode d'Ossuna... Ostajete li kod svog poricanja?

Dok je Jacques Collin slušao gospodina Camusota, mislio je na svoje sretno djetinjstvo u gimnaziji, koju je svršio kod oratorijanaca, i pod dojmom tih misli izgledao je zaista začuđen.

Usprkos vještini njegove ispitivačke dikcije, Camusot nije iz ovoga blagog lica izmamio ni najmanje uzbuđenje.

— Ako ste vjerno zapisali objašnjenje što sam vam ga u početku dao, možete ga ponovo pročitati — odgovori Jacques Collin—ja ne mogu

Vautrin! — usklikne gospoda Poiret.

— Sto možete na to odgovoriti? — upita sudac istražnika.

— Da je luda! — odgovori Jacques Collin.

— Ah! moj Bože, da sam još bila ma u kakvoj dvoumici, jer nema više isto lice, taj bi glas bio dovoljan... to je zaista on, koji mi je prijeto...

Ah! to je njegov pogled!

— Agent sudske policije i ova gospođa nisu se mogli — nastavi sudac obraćajući se Jacquesu Collinu — sporazumjeti da o vama isto kažu, jer vas ni jedno ni drugo nije vidjelo. Kako to sebi tumačite?

— Sud je počinio još težih pogrešaka nego što je ova, za koju bi dalo povoda svjedočanstvo jedne žene koja prepoznaje čovjeka po dlakama na njegovim prsima i sumnje jednoga policijskog agenta — odgovori Jacques Collin. — Oni nalaze kod mene sličnosti u glasu, u pogledu i u tjelesnom stasu s nekim velikim zločincem, to je već neodređeno. Što se tiče sjećanja koje bi dokazalo između gospođe i moga dvojnika odnošaje kojih se ona ne stidi.,, vi ste se sami tome smijali. Molim vas, gospodine, u interesu istine koju jače želim utvrditi zbog sebe samoga nego što je vi možete željeti zbog suda, pitajte ovu gospođu Foi...

— Poiret.

— ... Poiret (Oprostite... ja sam Španjolac), sjeća li se osoba koje su stanovale u toj... kako vi kažete »kuća«?...

— Građanski pansion — reče gospođa Poiret.

— Ja ne znam što je to — odgovori Jacques Collin.

— To je kuća u kojoj je netko predbilježen na ručak i večeru.

— Imate pravo — usklikne Camusot i kimne glavom odobravajući Jacquesu Collinu. Toliko ga se jako dojmila prividno dobra volja kojom mu je pružao sredstva da dođe do rezultata.

- Pokušajte se sjetiti abonenata što su se nalazili u pansionu za vrijeme hapšenja Jacquesa Collina.

- Bio je tamo gospodin de Rastignac, doktor Bianchon, čiča Goriot, gospođica Taillefer...

- Dobro — reče sudac, koji je neprestano promatrao Jacquesa Collina. Njegovo je lice ipak ostalo mirno. — No, taj čiča Goriot?...

— On je umro — reče gospođa Poiret.

- Gospodine — reče Jacques Collin—ja sam više puta kod Luciena sreo nekoga gospodina de Rastignaca, koji je, kako mislim, bio prija telj gospođe de Nucingen, i ako bi bila riječ o njemu, nikad me on nije

uzbuđenju. Podvornik uvede gospođu Poiret. Kad ju je ovako iznenada vidio, robijaš je lako zadrhtao, ali to drhtanje nije opazio sudac, koji je, kako se činilo, bio već stvorio odluku.

— Kako se zovete? — upita sudac, da obavi formalnosti kojima počinju svi iskazi i preslušavanja.

Gospođa Poiret bila je mala bijela starica i naborana kao podbradak teleta, a odjevena u haljinu od proste plave svile. Izjavila je da se zove Christine-Michelle Michonneau, da je žena gospodina Poireta, da je stara pedeset jednu godinu, da se rodila u Parizu, da stanuje u ulici des Poules, na uglu ulice des Postes, a da se bavi iznajmljivanjem namještenih soba.

— Vi ste, gospođo, 1818. i 1819. stanovali — reče sudac — u građanskom pansionu koji je držala gospoda Vauquer?

— Da, gospodine. Tamo sam se upoznala s gospodinom Poiretom, umiravljenim činovnikom, koji je kasnije postao moj muž. Već ga godinu dana dvorim u krevetu... Jadni čovjek! Tako je bolestan! Stoga ne bih mogla ostati dugo izvan svoje kuće.

— Tada se u tom pansionu nalazio neki Vautrin?... — upita sudac.

— Oh, gospodine, to je cijela pripovijest! To je bio strašan robijaš.

— Vi ste sudjelovali kod njegova hapšenja.

— To nije istina, gospodine...

— Vi ste pred sudom, pazite što govorite!... — reče strogo gospodin Camusot.

Gospođa je Poiret šutjela.

— Saberite se — nastavi Camusot. — Sjećate li se dobro toga čovjeka?... biste li ga prepoznali?

— Mislim da bih...

— Je li to ovaj čovjek? — upita sudac.

Gospođa je Poiret stavila svoje naočale i promatrala opata Carlosa Herreru.

— To su njegova ramena, njegov stas, ali... ne... da... gospodine suce

— reče ona — kad bih mogla vidjeti njegova gola prsa, smjesta bih ga prepoznala. (Vidi »Čiča Goriot«).

Sudac i pisar nisu se mogli uzdržati od smijeha, usprkos ozbiljnosti njihovih funkcija. Jacques Collin je dijelio njihovu veselost, ali umjeren. Istraženik još nije bio ponovo obukao svoj kaput, što mu ga je Bibi-Lupin dao skinuti, i na isučev je znak prijazno otvorio košulju.

— To su zaista njegova rutava prsa... Ali su posjedjela, gospodine

enovu stanu predan jedan dan poslije Esterine smrti, a bez sumnje je bio napisan i bačen na poštu na dan katastrofe. Sad će svatko moći sebi predstaviti kako je Camusot bio zaprepašten kad je čitao ovo pismo, koje je napisala i potpisala ona koju je sud smatrao žrtvom zločina.

ESTERALUCIENU

»Ponedjeljak, 13. svibnja 1830. (Moj posljednji dan, u deset sati ujutro.)
 »Moj Luciene, nemam još niti jedan sat života. U jedanaest sati bit ću mrtva, a umrijet ću bez ikakve boli. Platila sam pedeset tisuća franaka za lijepu bobicu crna ribiza koja sadrži otrov što ubija brzo poput groma. Tako ćeš, moja mazo, moći sebi reći: »Moja se mala Estera nije mučila...« Da, trpjet ću samo dok ti budem pisala ove stranice. Ono čudovište, onaj Nucingen koji me tako skupo kupio, premda je znao da onaj dan kad bih se smatrala da njemu pripadam neće nikad za me svanuti, otišao je pijan kao medvjed koga su opojili. Prvi sam i posljednji put u svom životu mogla usporediti svoje nekadašnje zvanje kao bludnica sa životom ljubavi i prekriti užas pred dužnosti nježnošću. Bila je potrebna ta odvratnost da uzmognem smrt smatrati divnom... Okupala sam se, željela sam da uzmognem pozvati ispovjednika iz samostana u kojem sam primila krst, ispovjediti se i oprati sebi dušu. Ali dosta je i onako prostitucije. To bi značilo oskvrnuti sakrament, a ja se uostalom osjećam okupanom u vodi iskrenog pokajanja. Bog će sa mnom učiniti što ga bude volja. Ostavimo sve to cmizdrenje, želim biti za tebe tvoja Estera do posljednjega časa, neću ti dosađivati svojom smrću, budućnošću, dobrim Bogom, koji ne bi bio dobar ako bi me mučio na drugom svijetu, kad sam na ovome pretrpjela toliko boli...
 Imam pred sobom tvoj dražesni portret koji je načinila gospođa de Mirbel. Ovaj me komad slonove kosti tješio kad nisi bio kod mene; gledam ga sva opojena dok ti pišem svoje posljednje misli i dok ti opisujem zadnje kucanje svoga srca. Uložiti ću ti ovu sliku u ovaj list, jer ne želim da je netko ukrade ili proda. Ježi mi se koža kad pomislim na to da bi se ono što je ispunjalo moje veselje našlo izmiješano u izlogu kojega trgovca među slikama gospođa oficira Carstva ili među kitajskim znamenitostima. Moj miljenče, uništi ovaj portret, ne daj

držao robijašem s kojim me pokušavaju zamijeniti...

— Gospodin de Rastignac i doktor Bianchon — reče sudac

— obojica zauzimaju takve društvene položaje da bi njihovo svjedočanstvo, bude li povoljno za vas, bilo dovoljno da vas pustimo na slobodu. — Coquart, napišite za njih pozive.

Za nekoliko su časaka formalnosti iskaza gospođe Poirot bile završene. Coquart joj je pročitao zapisnik tog prizora koji se odigrao, a ona ga je potpisala. Ali ga je istražnik odbio potpisati pozivajući se na to da su mu nepoznati oblici francuskoga sudovanja.

— Dosta bi bilo za danas — reče gospodin Camusot. — Vi po svoj prilici osjećate da biste morali nešto založiti, pa ću vas dati otpremiti u Conciergeriju.

— Ah, na žalost suviše patim, a da bih mogao jesti — reče Jacques Collin.

Camusot je htio to tako udesiti da se povratak Jacquesa Collina dogodi u isto vrijeme kad se osuđenici šecu u tamničkom dvorištu. Ali je prije htio imati odgovor ravnatelja Conciergerije na nalog što mu ga je ujutro dao. Stoga je pozvonio da pošalje svog podvornika. Podvornik je došao i rekao da mu vratarica kuće na keju Malaquais želi predati neke važne spise koji se odnose na gospodina Luciena de Rubemprea. Taj je izvanredni događaj bio od tolike važnosti da je Camusot zaboravio na svoju namjeru.

— Neka uđe! — reče on.

— Oprostite, ne zamjerite, gospodine — reče vratarica pozdravljajući naizmjenice suca i opata Carlosa Herreru. — Nas je, moga muža i mene, pravda dva puta tako zbunila, kad je k nama došla, te smo u svom ormaru zaboravili jedno pismo na adresu g. Luciena, za koje smo platili deset sua, premda je iz Pariza, jer je vrlo teško. Hoćete li nam naknaditi poštarinu? Bog zna kad ćemo svoje stanare opet vidjeti!

— Ovaj vam je list uručio listonoša? — upita Camusot pošto je vrlo pažljivo pregledao omot.

— Da, gospodine.

— Coquart, sastavit ćete zapisnik o ovoj izjavi. — Hajde, dobra ženo, dajte svoje ime, svoje zvanje...

Camusot je zaprisegnuo vrataricu, zatim je kazivao u pero zapisnik. Dok je obavljao ove formalnosti, promatrao je poštanski žig, koji je nosio vrijeme dizanja i razdiobe kao i datum. Ovaj je list bio u Luci-

Prekjučer si mi poklonio cijeli život kad si mi rekao da ćeš me uzeti za ženu ako te Clotilde još jednom odbije. To bi za nas oboje bila velika nesreća, ja bih, da tako kažem, još jedanput umrla, jer postoji više ili manje gorka smrt. Nikad nas društvo ne bi primilo. Već dva mjeseca razmišljam o mnogo čemu, što ćeš! Neka se jadna djevojka nalazi u blatu kao što sam ja bila prije nego sam ušla u samostan, muškarci je smatraju lijepom, iskorištavaju je bez svakoga obzira za svoje užitke, otpuštaju je pješke pošto su po nju došli u kočiji. Ako joj ne pljuju u lice, razlog je u tome što je od toga štiti njezina ljepota, ali u moralnom smislu čine još gore. Neka sad ta ista djevojka baštini pet do šest milijuna, tražit će je knezovi, pazdravljat će je s poštovanjem kad bude prolazila u svojoj kočiji, moći će birati najstarije plemiće u Francuskoj i u Navarri. Ovaj svijet, koji bi na nas bacao drvlje i kamenje kad bi vidio dva lijepa bića ujedinjena u sreći, uvijek je pozdravljao gospođu de Staal, usprkos romanima što su svuda kružili o njoj, jer je imala dvjesto tisuća franaka rente. Taj svijet koji se duboko klanja novcu ili slavi neće da se klanja sreći ni vrlini, jer bih ja bila i dobra činila... Oh! koliko bih suza obrisala!... barem toliko koliko sam ih sama prolila! Da, bila bih željela živjeti samo za tebe i za milosrđe.

To su eto misli koje mi smrt predstavljaju divnom. Stoga nemoj tugovati, moj dobri mišiću! Cesto reci samom sebi: »Dvije dobre, djevojke, dva lijepa stvora su živjela, obje su umrle za mene a da se nisu ljutile, i obožavale su me!« Podigni u svom srcu spomenik Co-raliji i Esteri, pa idi svojim putem! Sjećaš li se onoga dana kad si mi pokazao neku smežuranu staricu u tamnozelenoj kapi i u tamnosmeđem ogrtaču s crnim masnim mrljama, koja je prije revolucije bila ljubavnica nekoga pjesnika. Jedva ju je sunce grijalo, premda je bila stala uza zid u Tuilerijama, dok se uznemirivala zbog nekoga ogavnog mopsa. Znaš da je ona imala lakaja, kočiju, palaču! Tada sam ti rekla: »Bolje je umrijeti s trideset godina!« No onoga si me dana našao zamišljenu, pravio si šale da me rastreseš, i između dva poljupca rekla sam ti: »Svaki dan lijepe žene izlaze iz kazališta prije svršetka!...« Eto, ja nisam htjela vidjeti posljednji čin, to je sve... Smatrat ćeš me možda brbljavom, ali *ovo* je moje zadnje čavrljanje. Pišem ti kao što sam ti govorila, a želim s tobom veselo razgovarati. Krojačke koje se tuže uvijek su me ispunjale užasom. Znaš da sam već jednom htjela umrijeti, kad sam se vratila s onoga kobnoga plesa

ga nikome... osim ako ti ovaj dar ne vrati srce one »daske« koja hoda i koja nosi oprave, one Clotilde de Grandlieu, uz koju ćeš se po noći nažuljati, tako su joj šiljaste kosti... Da, pristajem na to, bit ću ti još za nešto korisna kao za vrijeme svoga života. Ah! da ti ugodim, ili ako bi te to nasmijalo, stajala bih pred žeravicam s jabukom u ustima da ti je ispečem! Moja će ti dakle smrt biti još korisna... Bila bih ti uznemirila kuću... Oh! ta Clotilde! Ja je ne razumijem! Može biti tvoja žena, nositi tvoje ime, ne treba te ostavljati ni danju ni noću, smije ti pripadati, a okoliša bi li ne bi li. Za to netko mora biti iz predgrađa Saint-Germain! I nemati deset funti mesa na kostima... Jadni Luciene, dragi promašeni častohlepniče, ja mislim na tvoju budućnost! Ah! požalit ćeš ne jedanput za svojim vjernim psom, za svojom dobrom »curicom« koja je krala za tebe, koja bi se dala odvući pred porotnički sud, samo da ti osigura sreću. Njezino je jedino zanimanje bilo da misli na tvoje užitke, da ti ih pronalazi, njoj je ljubav za tebe bila u kosi, u nogama, u ušima, ukratko tvoja »balerina«, koje je svaki pogled bio blagoslov za tebe, koja je punih šest godina mislila samo na tebe, koja je toliko bila tvoja svojina da je bila izljev jedino tvoje duše, kao što je svjetlo izljev sunca. Ali, na koncu, kako nisam imala novca ni časti, ne mogu, na žalost! postati tvojom ženom... Uvijek sam se brinula za tvoju budućnost, jer sam ti davala sve što imam... Dođi čim ovaj list primiš i uzmi što nađeš pod jastukom, jer nemam povjerenja u ljude u kući... Vidiš, želim biti i kao mrtva lijepa, leći ću i ispružit ću se na krevetu, pozirat ću, što misliš! Zatim ću pritisnuti ribiz o nepce, i neću biti iznakažena od grčeva ni u smiješnom položaju. Znam da se gospođa de Serizv posvadila s tobom zbog mene, ali, vidiš, moja mačkice, kad ona dozna da sam umrla, oprostiti će ti, opet ćeš joj udvarati, i dobro će te oženiti, ako Grandlieuovi ustraju kod svoga odbijanja.

Moj ljubimce, ne želim da dugo tuguješ kad doznaš za moju smrt. U prvom redu moram ti reći da je jedanaest sati u ponedjeljak 13. svibnja samo svršetak duge bolesti koja je počela na terasi Saint-Germaina, kad ste me ponovo gurnuli u moj nekadašnji život... Čovjeka može duša boljeti kao što ga boli tijelo. Samo duša ne može tako glupo trpjeti kao tijelo. Tijelo ne podržava dušu kao što duša podržava tijelo, i duša ima mogućnosti da se izliječi u razmišljanju. Zato iza ovakva razmišljanja švelje posežu za mjericom ugljena da se otruju.

noga pisma samoubojice, koje je bilo napisano s takvom vedrinom, premda je to bilo grozničavo veselje i posljednji napor islijepe nježnosti. — Sto ima na njem tako osobito, da ga tako ljube? — mislio je on ponavljajući ono što kažu svi ljudi koji nemaju sreće da se sviđaju ženama. — Ako vam je moguće dokazati ne samo da niste Jacques Collin, aslobođeni robijaš, nego također da ste uistinu don Carlos Herrera, toledski kanonik, tajni izaslanik njegova veličanstva Ferdinanda VII — reče sudac Jacquesu Collinu — bit ćete pušteni na slobadu, jer me nepristranost, što je ,traži moja služba, sli da vam knžem da sam ovaj čas od gaspođice Estere Gobseck primio pismo u kojemu priznaje svoju namjeru da počini, samoubojstvo i izriče sumnju na svoje sluge da bi oni mogli biti počinitelji krađe od sedam stotina pedeset tisuća franaka. Dok je govorio, gospodin je Camusot uspoređivao rukopis pisma s rukopisom oporuke i bilo mu je očito da je pismo pisala ista ruka koja je pisala oporuku.

— Gospodine, vi ste prebrzo pomišljali na zločin, pa nemojte sad opet prebrzo pomišljati na krađu.

— Ah!... — reče Camusot i baci ispitivački pogled na istraženika.

— Nemojte misliti da se izvrgavam neprilici ako vam knžem da se ta svota može naći — nastavi Jacques Collin pokazavši sudu da razumije njegovu sumnju. — Ovu je jadnu djevojku voljela njezina posluga, i da sam slobodan, preuzeo bih na se da potražim taj novac, koji sad pripada Lucienu, tome biću koje ja volim više nego išta na svijetu!... Biste li bili tako dobri da mi dopustite pročitati taj list? Uskoro ću biti s njim gotov... To je dakaz nedužnosti moga dragog djeteta... Ne trebate se bojati da ću ga uništiti... a ni ,da ću o njemu govoriti, jer sam u samnici.

— U samici!... — poviče sudac — nećete u njoj više biti. Ja vas sam molim da što je moguće prije raščistite svoj položaj i zatražite pomoć od poslanika, ako želite.

I on pruži pismo Jacquesu Collinu. Camusot je bio sretan što se izvukao iz neprilike, tako da je mogao udovoljiti vrhovnom državnom tužiocu, gospođama de Maufrigneuse i de Serizv. Uza sve to je hladno i radoznalo promatrao lice svoga istraženika dok je čitao kurtizanin list, i usprkos tome što se na njemu odražavala iskrenost osjećaja, ipak je sudac u sebi rekao:

u Operi gdje su ti rekli da sam bila djevojčura!

Oh! ne, moj ljubimce, nemoj nikom pokloniti tu sliku! Da znaš s koliko sam izljeva ljubavi zaronila u tvoje oči kad sam ih sva opojena gledala za vrijeme jedne stanke koju sam načinila, mislio bi, kad bi opet uzimao u ruke ovaj portret u koji sam nastojala uklesati svoju ljubav, da je u njoj duša tvoje drage srne.

Mrtvac koji prosi milostinju zaista je smiješani... Ipak se treba znati smiriti u svom grobu.

Ti i ne znaš kako bi se moja smrt glupacima junačkom činila kad bi znali da mi je Nucingen ponudio dva milijuna ako bih ga htjela voljeti kao što sam tebe voljela. Vidjet će da sam ga fino nasamarila, kad dozna da sam održala svoju riječ kad sam crknula od njega. Sve sam pokušala da i nadalje udišem zrak koji ti udišeš. Rekla sam tome debelom lopovu: »Hoćete li da vas ljubim kako želite? Čak ću se obvezati da nikad više Luciena ne vidim...« »Sto moram činiti?« upita on. »Dajte mi dva milijuna za njega!«... »Ne!« Da si vidio kako se iskreveljio... Ah! kako bih se bila tomu nasmijala da to nije bilo tako tragično za me. »Uštedite mi otklon!« rekla sam mu. »Vidim da vam je više stalo do dva milijuna nego do mene«. »Žena je uvijek vesela kad zna što vrijedi«, dodala sam i okrenula sam mu leđa. Taj će stari lupež za nekoliko sati doznati da se nisam šalila. Tko će ti kao ja praviti razdjeljak u kosi? Ah! dosta je sad! Neću više ni na što da mislim iz života, imam samo još pet časaka, posvetit ću ih Bogu. Ne budi ljubomoran na njega, moj dragi anđele, govorit ću mu o tebi, molit ću ga za tvoju sreću kao cijenu za moju smrt i svoju kaznu na drugom svijetu. Nimalo mi se ne mili što idem u pakao; bila bih rado vidjela anđele, da se uvjerim jesu li ti slični... Zbogom, moj ljubimce, zbogom! Blagosiljem te svom svojom nesrećom. Sve do groba bit ću Tvoja Estera

Odbija jedanaest sati. Izmolila sam posljednju svoju molitvu i idem leći da umrem. Još jedanput, zbogom! Željela bih da toplina moje ruke ostavi na mom pismu moju dušu kao što na nj stavljam posljednji poljubac, i želim te još jedanput nazvati svojim dragim Mišićem, premda si ti uzrokom smrti svoje Estere«. Uzbuđenje ljubomore stisne sučevo srce kad je dovršio čitanje jedi-

— No, vjerujte mi, poznam Luciena, to je ženska, pjesnička, južnjačka duša, bez postojanosti i volje — nastavi Jacques Collin, jer je mislio da je napokon pogodilo da je sudac na njihovoj strani. — Uvjereni ste u nevinost toga mladića, nemojte ga mučiti, nemojte ga preslušavati, predajte mu *ovo* pismo, javite mu da je Esterin baštinik i vratite mu slobodu... Ako budete drukčije postupali, past ćete u očaj zbog toga. Ako ga naprotiv naprosto pustite na slobodu, ja ću vam sutra, večeras (zadržite me u samici) objasniti sve što bi vam se u ovoj stvari moglo činiti tajanstveno, kao i razloge zašto me tako tvrdokorno progone. Ali ću kod toga staviti na kocku svoj život, već mi pet godina rade o glavi... Kad Lucien bude slobodan, bogat i oženjen Clotildom de Grandlieu, moj će zadatak na ovom svijetu biti završen i neću više čuvati svoju kožu... Moj je progonitelj uhoda vašeg posljednjeg kralja.

— Ah! Corentin!

— Ah! zove se Corentin?... Zahvaljujem vam... No, gospodine, hoćete li mi obećati da ćete učiniti što vas molim?

— Sudac ne može i ne smije ništa obećavati. — Coquart! naložite podvorniku i žandarima da odvedu istraženika u Conciergeriju...

— Izdat ću nalog da večeras dođete u »pistolu« — doda on blago i lako se glavom nakloni istraženiku.

Budući da ga je iznenadila molba Jacquesa Collina koju mu je maločas bio upravio, i kako se sjetio upornosti kojom je htio da bude prvi preslušan, pozivajući se na svoje zdravstveno stanje, Camusot se vratilo njegovo staro nepovjerenje. Dok su ga mučile neodređene sumnje, vidio je kako se taj tobože na smrt bolesni čovjek kreće i hoda kao Heraklo i kako se nimalo više ne savija od bolova, kako je to tako dobro glumio kada je ušao.

— Gaspodine?... Jacques

Collin se okrene.

— Moj će vam pisar pročitati zapisnik o vašem preslušanju usprkos tome što ga vi niste htjeli potpisati.

Istraženik je sav cvaio od divnoga zdravlja. Kretanja kako je sjeo pokraj pisara bila je za suca posljednja zraka svjetlosti.

— Vi ste brzo ozdravili? — reče Camusot.

— Ulovili su me — pomislio je Jacques Collin.

Zatim glasno odgovori:

— Radost je, gospodine, jedini lijek koji postoji... Ovo pismo, dokaz o nedužnosti, u koju nikad nisam sumnjao... to je pravi lijek...

— Pa ipak je to robijaško licel

— To je prava ljubav... — reče Jacques Collin vraćajući pismo. I Camusot je vidio njegovo lice obliveno suzama.

— Kad biste ga samo poznavali! — nastavi on. — To je tako mlada, tako svježa duša, tako veličajna ljepota, on je dijete, pjesnik... Čovjek osjeća neodoljivu potrebu da se žrtvuje za njega, da mu udovolji svakoj najmanjoj željici. Taj dragi Lucien tako je dražestan kad se umiljava!...

— Pa vi ne možete biti Jacques Collin — reče sudac naprežući sve svoje snage da otkrije istinu...

— Ne, gospodine — odgovori robijaš.

I Jacques Collin se više nego ikada pravio Carlosom Herrerom. Želeći da uspješno završi svoje djelo, pristupio je k sucu, odveo ga do prozora i s dostojanstvom kao kakav crkveni knez govorio mu je u povjerljivom tonu:

— To dijete toliko volim, gospodine, te bih sam sebe optužio kad bih morao biti i zločinac, za kakva me smatrate, samo da uštedim neugodnost tome idolu svoga srca — reče on tihim glasom. — Ja bih se ugledao u onu jadnu djevojku koja se ubila da njemu bude dobro. Stoga vas, gospodine, zaklinjem, podijeliti mi tu milost pa odmah pustite Luciena na slobodu.

— Moja se dužnost tome protivi — reče Camusot dobrohotno — ali kad bi se s nebom mogla načiniti kakva pogodba, i pravda zna imati obzira, pa ako mi možete navesti dobre razloge... Govorite samo, ovo neće ući u zapisnik.

— Dobro — nastavi Jacques Collin, budući da ga je zavarala Camusotova dobrohotnost — znam koliko to jadno dijete sad pati. On je kadar skončati sebi život, kad zna da je u zatvoru...

— Oh! što se toga tiče... — reče Camusot lecnuvši se.

— Vi i ne znate kome činite uslugu ako je meni učinite — doda Jacques Collin, jer je htio udariti u druge žice. — Vi činite uslugu jednom redu koji je moćniji nego sve grofice de Serizv i sve vojvotkinje de Maufrigneuse, koje vam neće oprostiti što ste imali njihova pisma u svojoj radnoj sobi... reče on i pokaže na dva namirisana svežnja. Moj red dobro pamti...

— Gospodine — reče Camusot — dosta o tome! Tražite druge razloge koje biste mi mogli navesti. Ja sam isto tako ovdje za istraženičke kao i za to da štitim javne interese.

svojoj volji. Slobodno mu je da bude lukav ili da ne bude. Preslušavanje je sve ili ništa. U tome leži blagodat. Camusot pozvoni, podvornik opet dođe, a on mu naloži neka ode po gospodina Luciena de Rubem-prea, ali mu preporuči da za vrijeme prijelaza Lucienu ne dopusti da bilo s kime razgovara. Bilo je tada dva sata poslije podne.

— Tu se skriva neka tajna — reče sudac sam sebi — i ta tajna mora biti vrlo važna. Misli moga dvonošca, koji nije ni svećenik, ni svjeto vnjak, ni robijaš, ni Španjolac, a koji ne želi da njegov šticećenik izlane kakvu strašnu riječ, tekle su ovako: »Pjesnik je slab, on je žena; on nije kao ja, jer sam ja Heraklo i diplomacije, i vi ćete mu lako izmamiti našu tajnu!« Baš zato ćemo od nevinoga sve doznati.

I počne tuckati po rubu stola nožem od slonove kosti dok je njegov pisar prepisivao Esterino pismo. Koliko se toga čudnoga nalazi u upotrebi naših umnih sposobnosti! Camusot je pretpostavljao sve moguće zločine, samo je mimoišao onaj jedini zločin što ga je istražerik počinio, naime lažnu oporuku u Lucienovu korist. Neka svi oni koji iz zavisti napadaju položaj sudaca izvole malo misliti na onaj život koji oni provode u neprestanim sumnjama, na one muke što ih ti ljudi nameću svojem duhu, jer građanske parnice nisu manje zapletene nego kaznene istrage, onda će možda sebi reći da svećenik i sudac nose oklop koji je jednako težak i jednako iznutra načičkan šiljcima. Svako uostalom zvanje ima svoju pokorničku košulju i svoje teške probleme.

Oko dva sata gospodin je Camusot vidio Luciena de Rubem-prea kako ulazi. Bio je blijed i utučen, oči su mu bile crvene i nabrekle. Jednom riječju, bio je potpuno slomljen. To mu je stanje dopuštalo da usporedi prirodu s umjetnošću, pravoga čovjeka na umoru s umirućim u kazalištu. Taj prijelaz iz Conciergerije do sučeve sobe, između dva žandara, pred kojima je išao podvornik, izazvao je kod Luciena krajnji očaj. U pjesničkoj je prirodi da voli čak i mučenje nego suđenje. Kad je gospodin Camusot vidio ovo biće, kojemu je posve nedostajala moralna hrabrost koja odlikuje suca i koja se maločas tako snažno očitovala kod drugog istražerika, požalio je nad tako jeftinom pobjedom, i ovaj mu je prezir dopuštao da zada odlučne udarce, jer mu je davao onu slabodu duha koja odlikuje svakoga strijelca kad gađa samo lutke.

— Umirite se, gdspodine de Rubem-pre, vi se nalazite pred sućem kojemu je mnogo stalo da se brzo popravi nepravda koju sud nehoti-

Sjaj i bjeda kurtizana

Sudac je zamišljenim pogledom pratio svoga istražnika kad su ga podvornik i žandari okružili. Zatim se protegne kao čovjek koji se budi i baci Esterin list na stol svoga pisara:

— Coquart, prepisite to pismo]...

Ako je već u naravi ljudskoj da čovjek nema povjerenja u ono što ga netko moli da učini, čim je to protiv njegovih interesa ili protiv njegove dužnosti, često i onda kad mu je to ravnodušno, taj je osjećaj za suca istražitelja zakon. Sto je više istražnik, čiji položaj nije još bio osvjetljen, pokazivao zabrinutosti ako bi Lucien bio preslušan, to se Camusotu potrebnijim činilo to preslušavanje. Iako ova formalnost ni po zakonu ni po običaju nije bila prijeko potrebna, ipak ju je iziskivalo pitanje o identitetu opata Carlosa. U svakom zvanju postoji neka službena savjest. Kad Camusot i ne bi bio radoznao, bio bi ipak Luciena preslušavao iz obzira na svoju sudačku čast, kao što je upravo preslušao Jacquesa Collina, služeći se kod toga lukavštinama koje sebi dopušta i najpošteniji sudac. Usluga koju je mogao učiniti i njegovo unapređenje — sve je to kod Camusota dolazilo tek iza želje da dozna istinu, da je otkrije, da je tada i prešuti. Bubnjao je po prozorskim staklima podavajući se bučnom toku svojih nagađanja, jer je u takvim trenucima misao kao rijeka koja protječe stotinu krajeva. Kao ljubitelji istine, suci su slični ljubomornim ženama, oni se predaju bezbrojnim pretpostavkama i prevrću ih svojom sumnjom kao što je starodrevni svećenik žrec parao trbuh svojim žrtvama. Zatim stanu ne kod istine nego kod vjerojatnosti, i napokon im sine istina. Žena preslušava ljubljenoga muškarca kao što sudac preslušava zločinca. U takvom raspoloženju dovoljan je jedan bljesak, jedna riječ, mijenjanje glasa, oklijevanje, pa da pokaže činjenicu, izdaju, skriveni zločin.

— Način kako mi je opisivao svoju ljubav prema svome sinu (ako je to njegov sin) mogao bi me dovesti na misao da se nalazio u kući te djevojke kako bi bdio nad novcem i ne sluteći da je pod jastukom umrle djevojke sakrivena oporuka, bit će da je za svoga sina »za svaku sigurnost« ukrao sedam stotina pedeset tisuća franaka!... U tom je razlog njegovu obećanju da će naći tu svotu. Gospodin de Rubempre obvezan je prema sebi i prema pravdi da osvjetli građanski položaj svoga oca... Meni će on obećavati zaštitu svoga reda (svoga reda!), ako ne budem preslušavao Luciena!...

Ostao je kod te misli.

Kao što smo vidjeli, sudac istražitelj obavlja preslušavanje posve po

Camusot i ušutka Luciena jednom kretnjom kad je on htio govoriti.

— Ja vas još ne preslušavam. Želim vam objasniti koliko je vaša čast zainteresirana u ovom pitanju. Kanite se onoga lažnog i bijednog poštenja koje suučesnike međusobno povezuje i kažite cijelu istinu. Već se moralo opaziti kako je nejednako podijeljeno oružje u ovoj bitki između istraženika i sudaca istražitelja. Svakako, ako se netko poricanjem vješto zna služiti, ono ima za sebe neograničenost svoga oblika i dostaje za obranu zločinca, ali je ono na neki način teška bojna oprema koja satire kad bodež preslušavanja u njoj nađe neku prazninu. Čim je poricanje nedovoljno protiv izvjesnih očitih činjenica, istraženik se posvema nalazi u sučevoj vlasti. Pretpostavite sad poluzločinca, kao što je bio Lucien. Njega su spasili od prvog brodoloma njegove kreposti, pa bi se bio mogao popraviti i postati koristan svojoj zemlji: on će propasti u zamkama istrage. Sudac sastavlja vrlo suhoparan zapisnik, vjernu analizu pitanja i odgovora. Ali od njegovih podmuklo očinskih riječi i od njegovih lukavih opomena, kao što su bile ove, nema ništa u zapisniku. Suci višega sudišta i porotnici vide samo rezultate, a ne poznaju sredstava kako je do njih došlo. Stoga bi po mišljenju nekih pametnih glava porota bila odlučna za vođenje istrage, kao što je u Engleskoj. Francuska je imala neko vrijeme taj sistem. U Brumairskom zakoniku IV godine ta se ustanova zvala tu-žilačka porota, u opreci sa sudskom porotom. Sto se tiče definitivne parnice, ako bi ponovo došla pred tužilačku porotu, morala bi pripasti drugostupanjskom sudištu, bez sudjelovanja porotnika.

— Sada — reče Camusot poslije stanke — kako se zovete? — Gospodine Coquart, pazite! — reče pisaru.

— Lucien Chardon de Rubempre!

— Rođeni ste?

— U Angoulemu...

I Lucien navede dan, mjesec i godinu.

— Niste ništa baštinili?

— Ništa.

— Usprkos tome vi ste za vrijeme prvoga svog boravka u Parizu potrošili goleme svote s obzirom na vašu neznatnu imovinu.

— Da, gospodine, ali sam u to vrijeme u gospođici Coraliji imao izvanredno odanu prijateljicu, koju sam po nesreći izgubio. Bol zbog te smrti nagnala me da se vratim u svoj zavičaj.

— Dobro, gospodine — reče Camusot. — Pohvaljujem vas zbog vaše

ce počinja istražnim zatvorom kad je on bez temelja. Ja vas smatram nedužnim, bit ćete smjesta pušteni na slobodu. Ovdje je dokaz vaše nevinosti: to je list koji je u vašoj odsutnosti čuvala vaša vratarica i koji mi je malo prije donijela. U svojoj uzrujanosti, što joj je prouzročila sudska premetačina u kući i vijest o vašem hapšenju u Fontainebleauu, ova je žena bila zaboravila na ovo pismo. Ono je od gospođice Estere Gobseck... Čitajte]

Lucien uzme list, pročita ga i brižne u plač. Jecao je a da nije mogao izgovoriti nijedne riječi. Poslije četvrt sata, kad je Lucien teškom mukom sakupio snagu, pisar mu je pružio prijepis toga lista i zamolio ga da potpiše ovu klauzulu: »Prijepis vjeran svomu izvorniku, predočiti ga u svako doba na zahtjev, dok bude trajala istraga u ovoj parnici«, i ponudio mu je da oba spisa najprije usporedi. No Lucien se, naravno, oslonio na Coquartovu riječ s obzirom na točnost.

— Gospodine — reče sudac glasom punim dobrohotnosti — ipak je teško pustiti vas na slobodu a da prije ne izvršimo neke formalnosti i ne postavimo vam nekoliko pitanja

...Molim vas da na neki način kao svjedok odgovorite što vas pitam. Čovjeka kao što ste vi, mislim, ne trebam ni upozoravati kako prisega da ćete govoriti čistu istinu nije samo poziv na vašu savjest nego i nužda da se raščisti vaš položaj, koji je za nekoliko časaka još dvojbjen. Ma kakva bila istina, ne može vam ništa nauditi, dok bi vas laž odvela pred porotnički sud, a mene primorala da vas dadem odvesti natrag u Conciergeriju. Ako mi budete iskreno odgovorili na moja pitanja, večeras ćete kod kuće spavati i vratit će vam čast ova vijest koju će novine objelodaniti: »Gospodin de Rubempre, koji je jučer bio uhapšen u Fontainebleauu, smjesta je pušten na slobodu poslije kratkoga preslušavanja«.

Ovaj se govor Luciena jako dojmio, i kad je sudac opazio istraženiko-vu pripravnost, dodao je:

— Ponavljam vam, vi ste pod sumnjom da ste sudjelovali u zločinu otrovanja nad osobom gospođice Estere; mi imamo dokaz o njezinu samoubojstvu, i tim je sve rečeno, ali netko je ukrao svotu od sedam stotina i pedeset tisuća franaka, koja pripada ostavštini, i vi ste baštini: tu, na žalost, postoji zločin. Ovaj se zločin dogodio prije nego što je otvorena oporuka. Prema tome, sud ima razloga misliti da je neka osoba, koja vas onako voli kao što vas je ljubila gospođica Estera, sebi dopustila ovaj zločin u vašu korist... — Nemojte me prekidati — reče

imovine kojoj se podrijetlo ne može utvrditi... Eto, gospodine, kamo vas je laž davela...

Lucien se skamenio kad je to doznao i ostavilo ga je i ono malo duševne snage koju je još imao.

— Policija i sud doznaju sve što hoće doznati — reče Camusat — dobro na to mislite. Sada — nastavi on jer je mislio na to kako se Ja-cques Collin prikazao njegovim ocem — znate li tko je taj tobožnji Carlos Herrera?

— Da, gospodine, ali sam prekasno doznao.

— Kako to prekasno? Objasnite se.

— To nije svećenik, on nije Španjolac, to je...

— Odbjegli robijaš? — reče živo sudac.

— Da — odgovori Lucien. — Kad mi je ta kobna tajna bila otkrivena, bio sam njegov dužnik. Prije sam mislio da sam se sprijateljio s nekim poštovanim svećenikom...

— Jacques Collin... — reče sudac počinjući jednu rečenicu.

— Da — Jacques Collin — ponovi Lucien — to je njegovo ime.

— Dobro. Jacquesa Collina je — nastavi Camusat — malo prije prepoznala neka osoba, i ako on još poriče svoj identitet, to, mislim, radi u vašu korist. Ali ja sam vas pitao tko je taj čovjek samo zato da otkrijem jednu drugu prijevaru Jacquesa Collina.

Lucienu je bilo kao da su mu zarinuli usijano željezo u utrobu kad je čuo ovu primjedbu.

— Nije li vam poznato — nastavi sudac — da on tvrdi da vam je otac, kako bi opravdao izvanrednu ljubav koju gaji prema vama?

— On, moj otac!... Oh! gospodine!... to je rekao?

— Sumnjate li odakle potječu svote koje vam je davao? Ako se naime može vjerovati pismu što ga držite u rukama, gospođica bi vam Este-ra, ta jedna djevojka, bila kasnije iste usluge načinila kao i gospođica Coralie, ali vi ste, kako ste malo prije sami rekli, nekoliko godina živjeli, i to sjajno živjeli, a ništa niste od nje primali.

— Ja bih vas, gospodine, morao pitati — povikne Lucien — odakle robijašima novac!... Jacques Collin, moj otac!... O, jedna moja majko!...

I brižne u plač.

— Pisaru, pročitajte istražniku ono mjesto iz preslušavanja tobožnje ga Carlosa Herrere gdje tvrdi da je otac Luciena de Rubemprea.

Pjesnik je slušao to čitanje u takvoj šutnji i tako se kod toga držao da

Sjaj i bijeda kurtizana

iskrenosti. Znat ćemo je mnogo cijeniti.

Lucien se, kako se vidi, uputio da sve prizna, kao kod velike ispovijedi.

— Vi ste po svom povratku iz Angoulema u Pariz trošili još mnogo znatnije svote — nastavi Camusot — živjeli ste kao čovjek koji ima oko šest stotina tisuća rente.

— Da, gospodine.

— Tko vam je davao taj novac?

— Moj zaštitnik, opat Carlos Herrera.

— Gdje ste se s njim upoznali??

— Sreo sam ga na glavnoj cesti, u trenutku kad sam odlučio ubiti se...

— Niste nikada o njemu čuli u svojoj obitelji, možda od svoje majke?

— Nikada.

— Nije li vam vaša majka nikada rekla da je jednom srela Španjolca?...

— Nikada.

— Možete li se sjetiti mjeseca i godine kad ste se upoznali s gospođicom Esterom?

— Pod konac 1823. u nekom malom bulevarskom kazalištu.

— Ona vas je u početku stajala novca?

— Da, gospodine.

— U posljednje vrijeme, u želji da se oženite gospođicom de Grandlieu, vi ste kupili ostatke dvorca Rubempre i s njim ste spojili zemlju za jedan milijun; rekli ste obitelji de Grandlieu da su vaša sestra i svak nedavno baštinili ogromnu baštinu i da te svote zahvaljujete njihovoj darežljivosti?... Jeste to, gospodine, rekli obitelji de Grandlieu?

— Jesam, gospodine.

— Nisu li vam poznati razlozi zašto se razvrgla vaša ženidba?

— Ni najmanje, gospodine.

— Evo, obitelj de Grandlieu poslala je k vašem svaku jednoga od najuglednijih odvjetnika u Parizu da se obavijesti o svemu. U Angoulemu je odvjetnik iz priznanja same vaše sestre i od vašega svaka doznao da su vam oni ne samo tek neku malenkost posudili nego da se njihova baština sastoji, istina, od prilično znatnih nekretnina, ali da se svota kapitala jedva penje na dvjesta tisuća franaka... Nemojte smatrati čudnim što se obitelj kao što su Grandlieuovi boji takve

konima koji su za ovu ili onu priliku izvučeni iz društvenog arsenala. Ukratko, prirodno pravo ima zakona koji nikad nisu objavljeni, ali su jači i bolje poznati nego oni koje je stvorilo društvo. Na svoju štetu, Lucien nije priznao zakona solidarnosti koji mu je nalagao da šuti i da Jacquesu Collinu pusti da se brani; još više, on ga je teretio! U njegovu vlastitom interesu taj je čovjek morao za njega uvijek ostati Carlos Herrera.

Gospodin je Camusot uživao u svojoj pobjedi, uhvatio je dva krivca: rukom je pravde oborio na zemlju ljubimca mode i pronašao Jacquesa Collina, koga nije bilo moguće pronaći. Morao je biti proglašen za najokretnijeg suca istražitelja. Stoga je pustio na miru svoga istražnika, ali je promatrao ovu utučenu šutnju, gledao je kako na ovom izobličenom licu probijaju kaplje znoja, kako se povećavaju i konačno padaju pomiješane s potocima suza.

— Zašto plaćete, gospodine de Rubempre? Vi ste, kako sam vam rekao, baštinič gospođice Estere, koja nema ni neizravnih ni izravnih baštiniča, a njezina se ostavština penje na gotovo osam milijuna, ako se nađe onih izgubljenih sedam stotina i pedeset tisuća franaka.

To je bio posljednji udarac okrivljeniku. Deset časaka izdržati, kako je Jacques Collin rekao u svojem pismu, i Lucien bi postigao cilj svojih želja! Odužio bi se Jacquesu Collinu, od njega bi se odvojio, postao bi bogat i oženio bi se gospođicom de Grandlieu. Ništa ne pokazuje tako rječito kao ovaj prizor onu moć koju imaju u svojoj ruci suci istražitelji zbog osamljenosti ili odvojenosti istražnika, kao i vrijednost priopćenja kao što je bilo ono koje je Azija dala Jacquesu Collinu.

— Ah! gospodine — odgovori gorko i ironično Lucien, kao čovjek koji iz svoje nesreće pravi podnožje — kako ljudi imaju pravo kad u vašem jeziku kažu: »Izdržati preslušavanje!«... Kad bih mogao birati između nekadašnjih tjelesnih muka i današnjih moralnih muka, ja za svoj račun ne bih oklijevao, volio bih patnje što su ih nekada krvnici zadavali... I što još hoćete od mene? — nastavi ponosno.

— Ovdje, gospodine — odgovori sudac, koji je postao nadut i porugljiv, da odbije pjesnikovu oholost — samo ja imam pravo postavljati pitanja.

— Ja sam imao pravo ne odgovarati — reče mrmljajući jadni Lucien, jer mu se vratio razum u potpunoj njegovoj bistrini.

— Pisaru, pročitajte istražniku njegovu izjavu...

— Opet postajem istražnikom! — reče u sebi Lucien.

ga je bila muka gledati.

— Propao sam! — usklikne.

— Nitko ne propada na putu časti i istine — reče sudac.

— Ali vi ćete Jacquesa Collina predati porotničkom sudu? — upita Lucien.

— Svakako — odgovori Camusot, koji je htio Luciena navesti da i dalje govori. — Svršite svoju misao.

Ali uza sve sučeve napore i opomene Lucien nije više odgovarao. Razmišljanje je suviše kasno došlo, kao kod svih ljudi kojima vlada osjećaj. U tom je razlika između pjesnika i čovjeka od čina: jedan se podaje osjećaju da ga prikaže u živim slikama, a tek kasnije rasuđuje, dok drugi osjeća i sudi u isti mah. Lucien je ostao mračan i blijed, osjećao je da je na dnu provalije, kamo ga je strovalio sudac istražitelj, jer se on, pjesnik, dao uhvatiti na lijepak sučevom dobrohotnošću. Nije samo izdao svoga dobročinitelja nego i svoga sukrivca, koji je naprotiv njihov položaj branio hrabro kao lav i s potpunom okretnošću. Tamo gdje je Jacques Collin svojom odvažnošću bio sve spasio, Lucien je kao čovjek duha svojom nerazumnošću i svojom nepromišljenošću sve upropastio. Čak je i ona sramna laž, koja ga je ljutila, služila za to da sakrije još sramniju istinu. Luciena je zbunila sučeva oštroomnost, preplašila ga je okrutna njegova okretnost, brzina udaraca kojima ga je udarao služeći se pogreškama njegova razgoličena života kao pipalj-kama da pretraži njegovu savjest, tako je Lucien bio nalik na životinju koju je promašio bat u klaonici. Kad je ulazio u ovu sabu, bio je slobodan i nevin, a sad se u jednom hipu osjećao zločincem po svojem vlastitom priznanju. Na koncu — posljednja ozbiljna šala — sudac je mirno i hladno primijetio Lucienu da su njegova otkrića bila posljedicom jedne zablude. Camusot je mislio na očinstvo oca koje je sebi prisvojio Jacques Collin, dok se Lucien, sav u strahu da će njegova veza s odbjeglih robijašem doći u javnost, ugledao u poznatu neopreznost Ibikusovih⁷³ ubojica.

Royer-Collard je postigao slavu što je proglasio stalnu pobjedu prirodnih osjećaja nad trenutnim osjećajima, što je zastupao stvar o vremenskom prvenstvu prisege, tvrdeći da na primjer zakon o gostoprinstvu mora vezati do te mjere te ukida i samu moć sudbene prisege. Propovijedao je ovu teoriju nasuprot cijelom svijetu i nasuprot francuskoj govornici. Hrabro je slavio urotnike i pokazao da je više ljudski pokoravati se zakonima prijateljstva nego tiranskim za-

toga. Pošaljite ljude koji čekaju kući i recite im neka sutra dođu. Ah! idite odmah gospodinu vrhovnom državnom tužiocu, da vidite nije li još u svom uredu. Ako je tamo, molite ga za jedan čas audijencije za me. Oh! Bit će tamo — nastavi kad je pogledao koliko je sati na neku ružnu drvenu zeleno obojenu uru s pozlaćenim okvirom. — Tri su sata i četvrt. Ova preslušavanja, koja se tako brzo čitaju, budući da se moraju potpuno napisati sa svim pitanjima i odgovorima, oduzimaju neobično mnogo vremena. To je jedan od uzroka zašto su kaznene istrage tako spore i zašto tako dugo traje istražni zatvor. Za male to znači propast, za bogate sramotu, jer za njih neposredno puštanje na slobodu popravljiva nesreću što su bili uhapšeni, ukoliko se to može popraviti. Zato su ova dva prizora, koje smo malo prije vjerno iznijeli, utrošila cijelo ono vrijeme što je Aziji bilo potrebno da pročita gospodareve naloge, da izvuče vojvotkinju iz njezina budoara i da ohrabri gospođu de Serizv.

Ovaj je čas Camusot mislio na to da iskoristi svoju okretnost, pa je uzeo oba zapisnika, još ih je jednom pročitao, i odlučio pokazati ih vrhovnom državnom tužiocu i upitati za mišljenje. Dok je tako razmišljao, njegov se podvornik vratio, kako bi mu priopćio da sobar grofice de Serizv želi bezuvjetno s njim razgovarati. Na Camusotov mig uđe sobar koji je bio odjeven kao kakav gospodin, pogleda naizmjenice podvornika i suca pa reče:

— Imam li doista čast govoriti s gospodinom Camusotom?...

— Da — odgovore sudac i podvornik.

Camusot uzme pismo što mu ga je pružio sluga i pročita sljedeće:

»Zbog mnogo razloga, koje ćete razumjeti, moj dragi Camusot, nemojte preslušavati gospodina de Rubemprea. Podnijet ćemo dokaze o njegovoj nedužnosti da bi smjesta mogao biti pušten na slobodu. D. de Maufrigneuse — L. de Serizv P. S. Spalite ovo pismo.«

Camusot je shvatio da je počinio tešku pogrešku što je postavio Lucienu stupicu i odmah je poslušao dvije otmjene gospođe: upalio je svijeću i spalio list što ga je vojvotkinja napisala. Sobar je smjerno pozdravio.

— Gospođa će de Serizv dakle doći? — upita Camusot.

— Zaprezali su konje — odvrati sobar.

Dok je pisar čitao, Lucien je stvorio odluku koja ga je silila da se umiljava gospodinu Camusotu. Kad je zanijemjelo mrmljanje Coquarto-va glasa, Lucien se trgao kao čovjek koji spava dok traje neka buka na koju su se naviknula njegova osjetila i koga je tišina probudila.

— Morate potpisati zapisnik o svome preslušavanju — reče sudac.

— A onda ćete me pustiti na slobodu? — upita Lucien, koji je također postao ironičan.

— Još ne — odgovori Camusot. — Ali sutra, pošto budete suočeni sa Jacquesom Collinom, bit ćete sigurno slobodni. Sud mora sada znati jeste li sukrivac ili niste u zločinima što ih je možda počinio ovaj čovjek od svoga bijega godine 1820. Svakako, više nećete biti u strogom zatvoru. Pisat ću ravnatelju neka vas stavi u najbolju sobu »pistole«.

— Hoću li tamo naći što je potrebno za pisanje?

— Sve će vam se tamo dati što budete tražili, izdat ću nalog po podvorniku koji će vas natrag odvesti.

Lucien je mehanički potpisao zapisnik i stavio je početna slova svoga imena na opaske na rubu pokoravajući se blago kao krotka žrtva Coquartovim uputama. Jedna jedina pojedinost više će reći o njegovu stanju nego najtočniji opis. Kad je sudac najavio njegovo suočenje sa Jacquesom Collinom, to je tako djelovalo na Luciena te su mu se osušile kapljice znoja na licu, njegove su oči zasjale nepodnosivim sjajem. Jednom riječju, on je strelovitom brzinom postao ono što je bio Jacques Collin: čovjek od bronce.

Kod ljudi koji su takva značaja kao Lucien, a koga je Jacques Collin tako dobro analizirao, ovi nenadani prijelazi iz stanja posvemašnje malodušnosti u neku apatiju, pri čemu se toliko napinju čovječje snage — najsnažnije su pojave duševnog života. Volja se vraća kao voda presahla vrela; struji u aparat koji je pripremila igra njegove nepoznate sastavne tvari, i tada lešina postaje čovjekom a čovjek se baca pun snage u posljednje borbe.

Lucien je stavio na svoje srce Esterino pismo sa slikom koju mu je bila poslala. Zatim je prezirno pozdravio gospodina Camusota i otišao čvrstim korakom hodnicima između dva žandara.

— To je obični zločinac! — reče sudac svome pisaru, da se osveti zbog dubokog prezira koji mu je pjesnik pokazao. — Mislio je sebe spasiti odajući svoga sukriivca.

— Od te dvojice — reče plaho Coquart — robijaš je jači...

— Sad ste slobodni za danas, Coquart — reče sudac. — Dosta je bilo

roga vrhovnog sudišta, pa nije htio napustiti Palaču pravde bez nekoga rješenja u Lucienovoj stvari. Očekivao je vijesti od Camusota i na sučevu se poruku predao onom nehotičnom snatrenju što ga izaziva iščekivanje i kod najjačih duhova. Sjedio je kod prozora u svojoj sobi, ustao je i počeo šetati amo-tamo, jer je jutros kad se sastao s Camusotom opazio da ovaj neće da razumije što se želi u toj stvari, pa je osjećao neki nemir i kod toga trpio. Evo zašto. Dostojanstvo njegove službe nije mu dopuštalo da povrijedi potpuno nezavisnost podređenoga suca, a u ovoj se parnici radilo o časti i ugledu njegova najboljega prijatelja, jednoga od njegovih najjačih zaštitnika, grofa de Serizvja, državnoga ministra, člana privatnog vijeća, potpredsjednika državnoga savjeta, budućeg francuskog kancelara, kad bi umro ovaj plemeniti starac koji sada vrši tu visoku službu. Gospodin de Serizv je imao nesreću što je »usprkos svemu« obožavao svoju ženu. On ju je uvijek zaštićivao. Stoga je vrhovni državni tužilac vidio kakvu će strahovitu buku u visokom društvu i na dvoru izazvati krivnja čovjeka čije se ime tako često zlobno spominjalo s grofičinim imenom.

— Ah] — reče u sebi, prekrstivši ruke — nekad je vlast imala mogućnost da pozove pred viši sud... Naše će ludilo za jednakošću (nije se usudio reći »za zakonitošću«, kako je prije kratkog vremena neki pjesnik hrabro priznao u Komori) ubiti ovo vrijeme...

Ovaj je poštovani činovnik poznavao neadoljivu moć i nesreću nedopuštenih veza. Estera i Lucien, kako se zna, uzeli su stan u kojemu je grof de Granville potajno provodio bračni život s gospođicom de Bellefeuille, odakle je ona jednoga dana pobjegla, jer ju je ugrabio neki bijednik. (Vidi »Dvostruko kućanstvo«, Prizor iz privatnoga života). Upravo kad je vrhovni državni tužilac u sebi govorio: »Camusot je po svoj prilici počinio kakvu gluposti« sudac istražitelj pokuca dva puta na vrata sobe.

— No, moj dragi Camusot, kako je s parnicom o kojoj sam vam jutros govorio?

— Zlo, gospodine grofe! Čitajte i sudite sami...

(On pruži oba zapisnika o preslušavanju gospodinu de Granvilleu. Ovaj je uzeo monokl, otišao k prozoru da čita i brzo je preletio zapisnike. - Učinili ste svoju dužnost — reče vrhovni državni tužilac uzbuđeni ni glasom. — Odluka je pala i pravda će ići svojim putem... Pokazali pte suviše okretnosti da bismo se ikada lišili takvoga suca istražitelja kao što ste vi...

U ovaj je tren Coquart priopćio Camusotu da ga očekuje vrhovni državni tužilac.

Pod teretom pogreške koju je bio počinio protiv svoga častoljublja a u interesu pravde, sudac se htio oboružati protiv srdžbe onih dviju otmjenih gospođa, jer je kod njega sedam godina prakse bilo razvilo onu lukavost što je ima svaki čovjek koji se za vrijeme svoga studija nadmudrivao s grizetama. Još je gorjela svijeća na kojoj je bio spalio list. Njome se posluži da zapečati trideset pisamaca vojvotkinje de Maufrigneuse Lucienu i prilično opsežno dopisivanje gospode de Serizy. Zatim se otputi k vrhovnom državnom tužiocu. Palača je pravde zbrkana gomila građevina koje su nadograđene jedna na drugu. Jedne su veličanstvene, a druge bijedne, jedne drugima škode zbog nedostatka jedinstva. Predvorje je veće od svih poznatih dvorana, ali njegova golotinja odbija i obeshrabruje. Pred ovom ogromnom katedralom svađa i sporova iščezava drugostupanjski sud. Konačno, Trgovačka galerija vodi k dvjema kloakama. U ovoj se galeriji vide stube s dvostrukom ogradom. One su nešto veće od stuba kriminalne policije i idu dolje k velikim vratima na dva krila. Stube vode u porotnički sud, a donja se vrata otvaraju u drugu dvoranu porotničkog suda. Ima godina kad u seinskoj oblasti počinjeni zločini iziskuju dva zasjedanja. Tamo dolje se nalaze prostorije vrhovnog državnog tužioca, odvjetnička komora, njihova knjižnica, sobe državnih tužilaca i sobe zamjenika vrhovnog državnog tužioca. Sve ove prostorije — jer ih treba obuhvatiti jednim srodnim pojmom — povezuju male zavojite stepenice i tamni hodnici koji su sramota graditeljstva, sramota grada Pariza i Francuske. Po svojoj nutrini ovo prvo naše vrhovno sudište nadmašuje zatvore u onom što je u njima najodvratnije. Pisac običaja bi uzmaknuo kad bi morao opisati bijedni hodnik, širok jedan metar, gdje se zadržavaju svjedoci za viši porotnički sud. Sto se tiče peći kojom se griju sjedničke dvorane, ona ne bi služila na čast nikakvoj kavani na bulevaru Montparnasse. Radna soba vrhovnog državnog tužioca nalazi se u osmerokutnom paviljonu pokraj Trgovačke galerije i, s obzirom na starost Palače pravde, prije kratkog je vremena odvojena od područja tamničkog dvorišta koje se naslanja na ženski dio. Cijeli taj dio Palače pravde zasjenjuju visoke i prekrasne građevine Sainte-Chapelle. Stoga je tu mračno i tiho. Gospodin de Granville bio je dostojan nasljednik velikih sudaca sta-

ocrtavalo na njegovu licu.

— Ne može biti, ne smije biti prekasno — doda ona s despotskim naglaskom.

Žene, lijepe žene, koje su na položaju kao gaspođa de Serizv, razmažena su djeca francuske civilizacije. Da žene drugih zemalja znaju što znači u Parizu otmjena i bogata žena s plemićkim naslovom, sve bi samo na to mislile da dođu ovamo pa da uživaju ovo sjajno kraljevsko dostojanstvo. Žene koje se podvrgavaju jedino obavezama pristojnosti, onoj zbirci malih zakona koju smo često u »Ljudskoj komediji« nazvali »Ženskim zakonikom«, smiju se zakonima što su ih muškarci stvorili. One kažu sve i ne prezaju ni pred kakvom pogreškom, ni pred kakvom glupošću, jer su sve divno shvatile da u životu nisu ni zašto odgovorne, osim za svoju žensku čast i za svoju djecu. One kroz smijeh znaju reći najveće strahote. U svakoj prilici ponavljaju onu riječ što ju je gaspođa de Bauvan u prvim danima svoga braka rekla mužu kad je došla po njega u Palaču pravde: »Brzo sudi i dođi!«

— Gospođo — reče vrhovni državni tužilac — gospodin Lucien de Rubempre nije kriv ni za krađu ni za trovanje, ali ga je gospodin Camusot nagnao da prizna daleko veći zločin nego što su ovi!...

— Sto? — upita ona.

— On je priznao da je prijatelj i učenik odbjegloga robijaša — šapne joj u uho gospodin de Granville. — Opat Carlos Herrera, onaj Španjolac koji je oko sedam godina s njime stanovao, po svoj je prilici naš zloglasni Jacques Collin.

Gospođi de Serizv bilo je kao da je dobila toliko udaraca željeznim maljem koliko je on riječi izrekao, ali je ovo slavno ime bilo za nju smrtni udarac.

— A pouka iz toga svega?... — upita ona takvim glasom koji je još bio samo dah.

— Jest ta — odvrati gospodin de Granville nastavljajući grofičinu rečenicu i govoreći tiho — da će robijaš biti predan porotničkom sudu, a da će Lucien, ako ne dođe uz njega kao čovjek koji se svjesno koristio zločinima toga čovjeka, doći kao teško osramoćen svjedok.

— Ah to nikada!... — poviče ona posve glasno s nevjerojatnom odlučnošću. — Sto se mene tiče, radije bih pošla u smrt nego bih dopustila i la čovjeka koga je svijet smatrao mojim najboljim prijateljem sud proglasi drugom nekoga robijaša... Kralj mnogo voli moga muža.

— Gospođo — reče smiješeći se glasno vrhovni državni tužilac — kralj

Da je gospodin de Granville Camusotu bio rekao: »Ostat ćete čitav život sucem istražiteljem...«, ne bi mu to bio jasnije kazao nego u ovoj pohvali. Camusota je samo nešto zazeblo pri duši.

— Molila me gospođa vojvotkinja de Maufrigneuse, kojoj dugujem veliku zahvalnost...

— Ah! vojvotkinja de Maufrigneuse, to je prijateljica gospođe de Se-rizy — reče Granville prekidajući suca — svakako... Vi niste, kako vidim, popustili ni pred kakvim utjecajem. Dobro ste učinili, gospodine, bit ćete velik sudac...

U ovaj tren otvori vrata grof Octave de Bauvan a da nije pokucao i reče grofu de Granvilleu:

— Moj dragi, dovodim ti neku lijepu ženu koja se nije znala snaći i gotovo je zalutala u ovom našem labirintu.

I grof je Octave držao za ruku groficu de Serizv, koja je već četvrt sata lutala po Palači.

— Vi ovdje, gospođo — usklikne vrhovni državni tužilac i dogura joj vlastiti naslonjač — i to u kakvom trenutku!... Ovo je gospodin Camusot, gospođo — doda on i pokaže na suca. — Bauvane — nastavi obraćajući se ovomu slavnom vladinu govorniku u doba restauraci je — počekaj me kod prvoga predsjednika, jer još nije otišao. Tamo ćemo se naći.

Grof je Octave de Bauvan shvatio da je ne samo suvišan nego i da vrhovni državni tužilac želi naći razlog kako bi napustio svoju sobu. Gospođa de Serizv nije počinila pogrešku da bi došla u Palaču u svojoj prekrasnoj zatvorenoj kočiji s plavim grbom, sa svojim ukrašenim kočijašem i dvojicom sluga u kratkim hlačama i čarapama od bijele svile. Kad je Azija odlazila, objasnila je objema velikim gospođama da je potrebno uzeti onu kočiju u kojoj je ona došla s vojvotkinjom. Na koncu je također Lucienovoj ljubavnici nametnula takvu toaletu koja je za žene ono što je za muškarce nekad bio zimski kaput sivkaste boje. Grofica je obukla smeđi kaput, stari crni šal i šešir od baršuna, a mjesto cvijeća stavila je crnu vrlo gustu koprenu.

— Vi ste primili naše pismo?... upita ona Camusota. Njegovo je glupo lice shvatila kao dokaz zadivljenog poštovanja.

— Prekasno, na žalost, gospođo grofice — odgovori sudac, koji nije imao takta ni duha, osim u svojoj sobi protiv svojih istražnika.

— Kako to prekasno?

Ona pogleda gospodina de Granvillea i opazi kako se zaprepaštenje

U svojoj uzrujanosti grofica zazvoni kao da je kod kuće, i uđe podvornik vrhovnog državnog tužioca.

— Vatre — reče ona.

Podvornik zapali svijeću i stavi je na kamin, dok je grofica prepoznava svoje listove, brojila ih, derala i bacala u kamin. Uskoro grofica potpali tu gomilu papira, služeći se zadnjim zgužvanim pismom kao bakljom. Camusot je prilično tupo promatrao kako plamsaju ti papiri i držao je u ruci svoja dva zapisnika. Grofica se pretvarala kao da je zauzeta isključivo oko toga da uništi dokaze svoje ljubavi, ali je ispod oka promatrala suca. Čekala je na zgodan čas, proračunala je svoje kretnje i spretno je kao mačka zgrabila oba zapisnika te ih bacila u oganj. Ali ih Camusot brzo istragne iz vatre, a grofica se baci na njega i otme mu upaljene papire. Nastane borba za vrijeme koje je Camusot vikao:

— Gospođo! gospođo!, vi ste htjeli počiniti zločin... Gospođo!... Neki je čovjek naglo upao u sobu i grofica nije mogla suzdržati krik kad je prepoznala grofa de Serizvja, a s njime gospođu de Granvillea i de Bauvana. Usprkos svemu tomu, a budući da je htjela pod svaku cijenu spasiti Luciena, Laontine nije puštala te strašne biljegovane papire koje je držala čvrsto kao kliještima, premda je plamen već bio izazvao opekline na njezinoj nježnoj koži. Napokon se Camusot, čije je prste također bila zahvatila vatra, kao zastidio toga položaja i pustio je papire. Preostalo je od njih samo toliko koliko je ostalo u rukama oboje boraca, što vatra nije mogla progutati. Ovaj se prizor odigrao u kraćem vremenu nego što se može pročitati izvještaj o njemu.

— Sto je moglo biti na stvari između vas i gospođe de Serizv? — upita državni ministar Camusota.

Prije nego što je sudac odgovorio, grofica je potpalila papire na svijeći i bacila ih na ostatke svojih pisama što ih vatra nije posve spalila.

— Mogao bih — reče Camusot — podnijeti tužbu protiv gospođe grofice.

— Ah! što je učinila? — upita vrhovni državni tužilac gledajući naizmjenice groficu i suca.

- Spalila sam zapisnike o preslušavanju — odgovori smijući se ta otmjena gospođa, koja je bila tako sretna zbog svoga djela te čak nije osjećala opekline. — Ako je to zločin, no onda gospodin može iznova početi svoje ogavne črkarije.

- Svakako — odgovori Camusot pokušavajući opet zauzeti svoj dostojanstveni stav.

nema ni najmanje vlasti nad posljednjim sućem istražiteljem u svomu kraljevstvu, niti nad raspravama porotničkog suda. U tome je veličina naših novih ustanova. Ja sam malo prije sam čestitao gospodinu Camusotu na njegovoj okretности.

— Na njegovoj nespretnosti — prihvati živahno grofica. Nju je naime mnogo manje uznemirivalo Lucienovo prijateljstvo s razbojnikom nego njegov ljubavni odnošaj s Esterom.

— Kad biste čitali preslušavanja, kako je gospodin Camusot preslušao oba istraženika, vidjeli biste da sve stoji do njega...

Iza ove jedine rečenice koju je vrhovni državni tužilac mogao sebi dopustiti poslije jednoga finog ženskoga, ako hoćete sudskog pogleda, on ode prema vratima svoje sobe; zatim se okrene na pragu i doda:

— Oprostite mi, gospodo, moram reći nekoliko riječi Bauvanu...

To je u jeziku visokoga društva za groficu značilo: »Ne mogu biti svjedokom onoga što će se dogoditi između vas i Camusota«.

— Sto su to ta preslušavanja? — blago upita tada Leontine Camusota, a on je stajao sav zbunjen pred tom ženom jedne od najvećih ličnosti u državi.

— Gospodo — odgovori Camusot — pisar piše sućeva pitanja i odgovore zatvorenika. Zapisnik potpisuje pisar, sudac i istraženici. Ovi su zapisnici osnovni sastavni dijelovi postupka, oni odlučuju hoće li se podignuti optužnica i hoće li se optuženici predati porotničkom sudu.

— A — nastavi ona — ako bi se ta preslušavanja uništila?

— Ah, gospodo, to bi bio zločin koji nijedan sudac ne može poćiniti, to bi bio društveni zločin]

— Još je veći zločin protiv mene to što ste ih napisali, a u ovom trenutku to je jedini dokaz protiv Luciena. Dede, čitajte mi njegovo preslušavanje, da vidim ne preostaje li nam još kakvo sredstvo da se svi spasimo, gospodine: ne radi se samo o meni, jer bih ja hladnokrvno pošla u smrt, radi se također o sreći gospodina de Serizvja.

— Gospodo — reče Camusot — nemojte misliti da sam zaboravio kakav vam obzir dugujem. Da je na primjer ova istraga bila povjerena gospodinu Popinotu, bili biste nesretniji nego što ste sa mnom, jer on ne bi došao pitati za savjet vrhovnog državnog tužioca i ništa se ne bi doznalo. Gledajte, gospodo, sve su zaplijenili kod gospodina Luciena, čak i vaša pisma.

— Oh! moja pisma!

— Evo ih, zapećaćena su — reče sudac.

tisuća franaka koja je uostalom počinjena na Lucienovu štetu? Nije li bolje da on tu svotu izgubi nego da izgubi svoj glas?... osobito kad sa sobom vuče u propast državnoga ministra, njegovu ženu i vojvotkinju de Maufriageuse?... Ovaj je mladić malo nagnjila naranča, ne dajte da sasvim istrune. To je posao od pola sata. Idite sad, čekat ćemo na vas. Tri su i pol sata, još ćete naći sudaca, obavijestite nas možete li izraditi propisnu obustavu postupka zbog nedostatka dokaza... ili će Lucien čekati do sutra ujutro.

Camusot je pozdravio i otišao, ali mu gospođa de Serizv, koja je sad živo osjećala opeklina, nije uzvratila pozdrav. Gospodin de Serizv je iznenada naglo izišao iz sobe, dok je vrhovni državni tužilac razgovarao sa sucem, i zatim se vratio s malim lončićem čistoga voska, zavio ruke svojoj ženi te joj šapnuo u uho:

— Leontine, zašto si došla ovamo a da me nisi obavijestila?

— Dragi prijatelju — odgovori mu ona u uho — oprostite mi. Čini mi se da sam luda, ali radilo se o vama jednako kao i o meni.

— Ljubite toga mladića ako već sudbina tako hoće, ali ne pokazujte toliko svima i svakome tu svoju strast — odgovori jadni muž.

— No, draga grofice — reče gospodin de Granville pošto je neko vrijeme razgovarao s grofom Octaveom — nadam se da ćete gospodina de Rubemprea večeras odvesti k sebi na večeru.

Ovo je poluobećanje tako djelovalo na gaspođu de Serizv da je bri-znula u plač.

— Mislila sam da neću više smoći suza — reče ona smiješeći se. — Ne biste — nastavi ona — mogli gospodina de Rubemprea pustiti da dođe ovamo?...

— Nastojat ću naći podvornike da nam ga dovedu, kako ga ne bi žandari pratili — odgovori gospodin de Granville.

— Vi ste dobri kao Bog! — odgovori ona vrhovnom državnom tužiocu s tolikim izljevom osjećaja da je njezin glas zvučao kao božanska glazba.

— Uvijek su — reče u sebi grof Octave — upravo takve žene dražesne i neodoljive!...

I obuze ga neka sjeta kad je pomislio na svoju ženu. (Vidi: Honorine, Prizori iz privatnoga života.)

Kad je gospodin de Granville izlazio, zaustavio ga je mladi de Charge-boeuf. S njim je razgovarao da mu da upute o tome što treba moliti Massola, jednoga od urednika *Gazette de Tribunaux*.

— Dobro, sve je u najboljem redu — reče vrhovni državni tužilac.

— Ali, draga grofice, ne biste često smjeli sebi dopustiti takvu slobodu prema sucima, jer bi inače oni mogli zaboraviti tko ste.

— Gospodin se Camusot hrabro suprotstavio ženi kojoj se ništa ne može oprijeti: čast službene odore je spašena! — reče smijući se grof de Bauvan.

— Ah! gospodin Camusot se opro?... — upita smijući se vrhovni državni tužilac. — Vrlo je hrabar, jer se ja ne bih usudio oprijeti grofici. Začas je ovaj teški napadaj na pravdu postao šalom lijepe žene, kojoj se i sam Camusot smijao.

Vrhovni državni tužilac je tad opazio jednoga čovjeka koji se nije smijao. Gospodina de Granvillea s pravom je uplašilo držanje i izraz lica grofa de Serizvja pa ga je pozvao na stranu.

— Dragi prijatelju šapne mu u uho — tvoja me bol nagoni da se prvi i posljednji put u životu ogriješim o svoju dužnost.

Vrhovni državni tužilac pozvoni i njegov podvornik dođe.

— Recite gospodinu de Chargeboeufu neka dođe k meni na razgovor.

Gospodin de Chargeboeuf bio je odvjetnički vježbenik i tajnik vrhovnog državnog tužioca.

— Dragi gospodine suce — nastavi vrhovni državni tužilac i povuče Camusota k prozoru — otiđite u svoju radnu sobu, sastavite ponovo s pisarom zapisnik o preslušavanju opata Carlosa Herrere. Kako ga on nije potpisao, može se bez teškoća iznova napisati. Sutra ćete suočiti toga španjolskoga diplomata s gospodom de Rastignacom i Bianchonom. Oni u njemu neće prepoznati našega Jacquesa Callina. Ako bude siguran da će biti pušten na slobodu, taj će čovjek potpisati zapisnik. Sto se tiče Luciena de Rubemprea, pustite ga već večeras na slobodu. On neće govoriti o preslušanju o kojemu je zapisnik uništen, naročito kad ga na to upozorim. *Gazette des Tribunaux* će odmah sutra javiti puštanje na slobodu toga mladića. Pogledajmo sad je li pravda povrijeđena zbog tih mjera. Ako je taj Španjolac robijaš, imamo stotinu načina da ga ponovo uhvatimo i da povedemo parnicu protiv njega, jer ćemo se diplomatskim putem obavijestiti o njegovu životu u Španjolskoj. Glavar protupolicije Corentin će ga imati pod okom; a ni mi ga uostalom nećemo pustiti s vida. Postupajte dakle dobro s njim, ne stavljajte ga više u samicu. Možemo li grofa i groficu de Sérizv i Luciena uništiti zbog još neizvjesne krađe od sedam stotina pedeset

moraju se svakih šest mjeseci upotrijebiti za to da se puste na slobodu zatvorenici zbog dugova, kojih dug iznosi najviše dvije tisuće franaka. Uprava sirotišta izvršit će izbor među najčestitijim zatvorenicima. Molim gospodina de Serizvja da upotrijebi svotu od četrdeset tisuća franaka za spomenik, koji se treba podignuti na istočnom groblju gospođici Esteri, i ja želim biti pokopan pokraj nje. Ovaj grob mora imati oblik starinskih grobova: treba biti četvokutan, naša će dva kipa od mramora ležati na paklopcu, pod glavama će biti jastuci, a ruke sklopljene i podignute k nebu. Ovaj grob neće imati nikakva natpisa. Molim gospodina grofa de Serizvja da preda kao uspomenu gospodinu Eugenu de Rastignaeu zlatni toaletni pribor što se nalazi kod mene. Na koncu malim izvršitelja moje oporuke neka mi isto tako dopusti da mu poklonim svoju knjižnicu. Lucien Chardon de Rubempre «.

Ova je oporuka bila zamotana u pismo koje je bilo adresirano na gospodina grofa de Granvillea, vrhovnog državnog tužioca drugostupanjskog suda u Parizu. Ono je ovako glasilo:

»Gospodine grofe,

Povjeravam vam svoju oporuku. Kad otvorite ovaj list, mene više neće biti. Želeći da se opet domognem slobode, tako sam kukavički odgo-varao na lukava pitanja gospodina Camusota, da bih, usprkos svojoj nedužnosti, mogao biti zapleten u sramnu parnicu. Pa kad bih i pretpostavio da ću biti bez ljage riješen, bio bi mi ipak život nemoguć zbog osjetljivosti društva.

Predajte, molim vas, neotvoreni priloženi list opatu Carlosu Herreri, i pošaljite gospodinu Camusotu formalni opoziv koji prilazem. Ne vjerujem da bi se netko usudio pokidati pečat pisma koje je namijenjeno vama. U tom povjerenju opraštam se s vama i izričem vam posljednji put svoje poštovanje, moleći vas da vjerujete da vam ovim pismom dajem izraz svoje zahvalnosti za svu vašu dobrotu kojom ste obasuli svoga pokojnoga slugu

Luciena de R.«

Opatu Carlosu Herreri

»Dragi moj opate,

Primio sam od vas samo dobročinstva, a ipak sam vas izdao. Ova me

Sjaj i bijeda kurtizana

Dok su lijepe žene, ministri i suci sve poduzimali da spase Luciena, evo što se s njime događalo u Conciergeriji. Kad je prolazio kroz glavna vrata, pjesnik je kazao pisaru da mu je gospodin Camusot dopustio da piše i zamolio je pera, crnilo i papira. Nadglednik je odmah dobio nalog neka mu sve donese, čim je Camusotov podvornik ravnatelju šapnuo jednu riječ u uho. Za ono kratko vrijeme dok je nadglednik tražio i donio Lucienu ono što je očekivao, ovaj je mladić, budući da mu je pamisao na to da se mora suočiti s Jacquesom Collinom postala nepodnošljivom, zapao u ono kobno razmišljanje u kojemu misao na samoubojstvo, kojoj se već bio podao a da je nije mogao izvršiti, postaje manjom. Po mišljenju nekih velikih psihijatara, samoubojstvo je kod nekih organizama posljedica duševnog poremećaja; a Luciena je misao na samoubojstvo opsjedala otkad je bio uhapšen. Esterino mu je pismo, koje je više puta pročitao, pojačalo želju da pođe u smrt, jer mu je dozivalo u pamet kako je Romeo pošao u smrt za Julijom.

Evo što je napisao:

»OVO JE MOJA OPORUKA U
Conciergeriji, 15. svibnja 1830.

Ja, niže potpisani, dajem i ostavljam djeci svoje sestre, gospođe Eve Chardon, žene Davida Sechara, nekadašnjega tiskara u Angoulemu, i gospodina Davida Sechara, svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu, koju ću posjedovati na dan moje smrti, izuzevši isplate i zapise koje molim da provede izvršitelj moje oporuke. Lijepo molim gospodina de Serizvja da se prihvati ove dužnosti da bude izvršiteljem moje oporuke. Trebat će platiti: 1) gospodinu opatu Carlosu Herreru svotu od trista tisuća franaka; 2) gospodinu barunu de Nucingenu četrnaest stotina tisuća franaka, koja će se svota smanjiti za sedam stotina pedeset tisuća franaka ako se pronađe ona svota što je ukradena kod gospođice Estere. Darujem i ostavljam, kao baštinik gospođice Estere Gobseck, svotu od sedam stotina tisuća franaka pariškim sirotištima, zato da osnuju sklonište koje će biti naročito namijenjeno javnim djevojkama koje budu htjele napustiti svoje bludno i propalo zvanje. Osim toga, ostavljam sirotištima potrebnu svotu da se kupe petpostotne rente državnog zajma od trideset tisuća franaka. Godišnje kamate

spisom moći okoristiti.

Na temelju propisne oporuke, vratit će vam se, gospodine opate, svote što pripadaju vašem redu, kojima ste vrlo nerazborito raspolagali u moju korist, zbog očinske ljubavi koju ste mi iskazivali. Sad zbogom, zbogom, veličanstveni kipe Zla i Pokvarenosti, zbogom, vi koji biste postali više nego jedan Ximenes⁷⁴ i više nego jedan Ric-helieu da ste pošli dobrim putem! Vi ste održali svoja obećanja, a ja sam opet ono što sam bio na obali Charente, samo što vama dugujem čarobnost jednoga sna, ali na žalost nije to više rijeka moga zavičaja u kojoj sam htio utopiti male grijehе svoje mladosti, nego je to Seine, a moja rupa, to je ćelija u Conciergeriji.

Ne žalite me: moj prezir prema vama bio je jednak mome udivljenju.

Lucien«. Izjava

»Potpisani izjavljujem da potpuno opozivam sve što se nalazi u zapišniku o mome saslušanju kojemu me danas podvrgao gospodin Camusot.

Opat se Carlos Herrera obično nazivao mojim duhovnim ocem, a ja sam se morao u tom prevariti, što je sudac, očito zabunom, tu riječ shvatio u drugom smislu.

Poznato mi je da u političke svrhe — kako bi naime uništili tajne koje se tiču španjolskoga kabineta i kabineta u Tuilerijama — neki mračni diplomatski agenti pokušavaju opata Carlosa Herreru prikazati kao robijaša po imenu Jacques Collin. Ali mi opat Carlos Herrera u tom pogledu nije nikad ništa drugo priopćio nego o svojim naporima da sebi pribavi dokaze o smrti ili o životu Jacquesa Collina. U Conciergeriji, 15. svibnja 1830. Lucien de Rubempre «.

Samoubilačka groznica podala je Lucienu veliku bistrinu misli i onakvu okretnost ruke koju dobro poznaju pisci kad ih spopadne groznica pisanja. Ta je djelatnost kod njega bila tolika da je ova četiri spisa napisao u roku pola sata. Zamota ih sve zajedno, zapečati zamot pečatnim voskom, pritisne na njega onolikom snagom kakvu podaje mahnitost svoj grb s prstena što ga je nosio na prstu, i stavi omot na vrlo vidno mjesto nasred poda. Svakako je vrlo teško bilo pokazati više dostojanstva u tako i sumnjivom položaju u koji je Lucien zapao zbog svoje sramote: sačuvao je svoju uspomenu od svake ljage, i popravio

nehotična nezahvalnost ubija, i kad budete čitali ove retke, mene više neće biti. Neće biti više vas da me spasite.

Vi ste mi dali puno pravo da vas uništim i da vas bacim na zemlju kao čik od cigare ako bi mi to bilo od koristi; ali ja sam glupo s vama raspolagao. Da se izvuče iz nepritike, zaveden vještijim pitanjem suca istražitelja, vaš duhovni sin, koga ste posvojili, stavio se u red s onima koji vas pod svaku cijenu žele uništiti, jer hoće da uvjere ljude u identitet, koji držim nemogućim, između vas i nekoga francuskog zločinca. Time je sve rečeno!

Između čovjeka vaše snage i mene, od koga ste htjeli stvoriti osobu veću nego što sam mogao biti, nema mjesta za izmjenu budalaština u trenutku posljednjega rastanka. Htjeli ste me načiniti moćnim i slavnim, a bacili ste me u ponor samoubojstva, to je sve. Već odavna sam slušao kako velika krila smrti bruje iznad mene. Postoji Kainovo i Abelovo potomstvo, kao što ste katkada znali reći. Kain je opozicija u velikoj drami čovječanstva. Vi potječete od Adama u onoj liniji u kojoj je đavo neprestano potpirivao vatru, a njezina je prva iskra zahvatila Evu. Među zlim duhovima ovoga pokoljenja nađe se katkad strašnih bića, silne konstitucije, koja sve ljudske snage sakupljaju u sebi i nalikuju na one nemirne životinje u pustinji kojih život zahtijeva neizmjerne prostore na kojima su one tamo navikle. Takvi su ljudi u društvu toliko opasni kao što bi bili lavovi u otvorenoj Normandiji: njima treba paše, oni proždiru obične ljude i gutaju novac glupaka. Njihova je igra tako pogubna da oni napokon ubijaju svoga poniznog psa, od koga su načinili svoga pratioca, i svoga idola. Kad Bog hoće, ova tajanstvena bića i postaju Moj sije, Atila, Karlo Veliki, Muhamed ili Napoleon. Ali kad on dopusti da to divovsko oruđe zahrđa u dubini oceana jednoga pokoljenja, tada oni postaju samo Pugačev, Fouche, Louvel ili opat Carlos Herrera. Oni su obdareni nekom neizmjernom moći nad nježnim dušama, privlače ih k sebi i satiru ih. To je veliko, to je lijepo na svoj način. To je otrovna biljka prekrasnih boja, koja zasljepljuje djecu u šumama. To je poezija zla. Ljudi kao što ste vi morali bi stanovati u spiljama i ne izlaziti iz njih. Ti si mi omogućio da živim tim divovskim životom, i ja sam imao svoj dio od života. Stoga mogu svoju glavu izvući iz gordijskog čvora tvoje politike samo tako da je turim u čvor svoje kravate.

Da popravim svoju pogrešku, predajem vrhovnom državnom tužiocu opoziv svoga iskaza na preslušavanju. Vidjet ćete kako ćete se tim

nutarnjim hodnicima Conciergerije, koje se ulaz nalazi u mračnom predsoblju sučelice kuli d'Argent. Tako je spriječio da pokaže ovoga otmjenoga mladića mnoštvu optuženika koji se šeću u tamničkom dvorištu. Brzo ćete shvatiti kako se pogled na te šetaoce živo dojmio pjesničke duše.

Tamničko dvorište prema keju omeđuje kula d'Argent i kula Bonbec. Stoga prostor što ih odvaja pokazuje izvana točno širinu dvorišta. Galerija koja nosi ime Louisa Svetoga i vodi od Trgovačke galerije u Kasaciono sudište i prema kuli Bonbec, u kojoj se po pripovijedanju još nalazi soba Louisa Svetoga, može radoznalima dati podatke o dužini dvorišta, jer se ona u ovoj dimenziji potpuno poklapa s galerijom. Samice i »pistole« nalaze se dakle pod Trgovačkom galerijom. Odatle su kraljicu Mariju-Antoinettu, koje je tamnica bila pod sadašnjim samicama, vadili u revolucionarno sudište, koje je držalo sjednice u svečanoj dvorani Kasacionog suda, po nekim strašnim stubama što su bile uzidane u svu debljinu zidina na kojima leži Trgovačka galerija, a danas su zazidane. Na jednoj strani tamničkoga dvorišta, i to na onoj gdje se na prvom katu nalazi galerija Louisa Svetoga, vidi se red gotičkih stupova. Između njih su graditelji, ne znam koga doba, nadogradili dva kata ćelija da smjeste što je moguće više optuženika. Oni su nagrdili glavice, svodove i srednje dijelove stupova ove prekrasne galerije sa-drom, rešetkama i krpanjem. Pod takozvanom sobom Louisa Svetoga, u kuli Bonbec, nalaze se zavojite stube koje vode u ove ćelije. Ovo oskvrnuće najvećih uspomena Francuske djeluje vrlo gadno. S visine na kojoj se Lucien nalazio njegov je pogled koso obuhvatio ovu galeriju i pojedinosti zgrada koje spajaju kulu d'Argent i kulu Bonbec. Vidio je šiljaste krovove tih dviju kula. Utonuo je u neizmerno divljenje i time odgađao svoje samoubojstvo. Danas je medicina tako potpuno priznala halucinacije da se ta varka naših osjetila, ta čudna sposobnost našega duha ne može više poricati. Čovjek se pod dojmom nekoga osjećaja koji dosegne stupanj da zbog svoje jačine postane fiksnom idejom često nađe u stanju u koje ga stavlja opijum, hašiš ili dušična kiselina. Tada se pojavljaju sablasti i utvare, tada snovi postaju stvarnost, propale stvari oživljuju u svom pređašnjem stanju. Sto je u mozgu bila samo misao, postaje oduhovljeno biće ili živo biće. Znanost danas misli da se mozak pod pritiskom strasti, kad one dosegnu svoj vrhunac, napuni krvlju i da ova navala krvi izaziva grozne sanje u budnom stanju. Toliko se eto ljudi tomu opiru da bi mišljenje držali

je nanesenu nepravdu svome suučesniku onoliko koliko je njegov duh gizdelina mogao poništiti djelovanje njegova povjerenja kao pjesnika. Da su Luciena i smjestili u samicu, bio bi se spotaknuo o nemogućnost da izvrši svoju namjeru, jer ove kamene rupe nemaju ništa drugo kao pokućstvo osim nekakva poljskog kreveta i čabra za nuždu. Tamo nema nijednog čavla, nijedne stolice, čak nema ni klupice. Poljski je krevet tako pričvršćen o pod da ga nije moguće pomaknuti bez radnje koju bi nadglednik lako opazio, jer je okance sa željeznim rešetkama na vratima uvijek otvoreno. Osim toga, kad zatvorenik daje povoda za bojazan, nadzire ga žandar ili agent. U sobama »pistole« i u ćeliji u koju su Luciena stavili iz obzira što ih je sudac htio pokazati tomu mladiću koji je pripadao visokom pariškom društvu, pokretni krevet, stol i stolac mogu stoga poslužiti da se izvrši samoubojstvo, makar i ne bez teškoća. Lucien je imao dugu kravatu od plave svile, i već kad se vratio s preslušanja, mislio je na to kako se Pichegru⁷⁵ manje-više dobrovoljno ubio. Ali, da se čovjek objesi, mora naći neko uporište i dosta znatan prostor između tijela i tla da noge ne nađu nikakve potpore. A prozorčić njegove ćelije, koja je gledala u tamničko dvorište, nije imao zavornice, i izvana uzidane željezne rešetke bile su od Luciena odvojene za cijelu debljinu zida pa mu nisu dopustile da na njima nađe čvrsto uporište.

Evo osnove koju je Lucien njegov pronalazački dar brzo udahnuo da izvrši samoubojstvo. Ako je zaslon pred prozorskim otvorom oduzimao Lucien vidik na dvorište, sprečavao je isto tako nadglednicima da vide što se događa u njegovoj ćeliji. U donjem su dijelu prozora okna bila nadomještena dvjema jakim daskama, ali je gornji dio sa svake strane imao dva mala stakla koja su odvajale i držale poprečne grede što su ih okruživale. Kad se Lucien popeo na stol, mogao je dosegnuti stakleni dio prozora, skinuti ili razbiti dva stakla, i tada je našao na prvoj prečki čvrsto uporište. Nakanio je oko nje svezati kravatu, načiniti čvrsti čvor, okrenuti se oko sebe da mu se stegne oko vrata, i odgurnuti od sebe stol nogom.

Primakne stoga bez buke stol k prozoru, skine kaput i prsluk, popne se bez ikakva oklijevanja na stol, razbije stakla iznad prve prečke i ispod nje. Kad je bio na stolu, mogao je baciti pogled na tamničko dvorište. To je bio čaroban prizor koji je prvi put opazio. Budući da je ravnatelj Conciergerije dobio preporuku od gospodina Camusota da s Lucienom postupa vrlo obzirno, dao ga je odvesti, kao što smo vidjeli,

Nitko ne bi bio mogao slijediti Leontinu, ona je letjela. Liječnik bi mogao objasniti kako ove žene visokoga društva, kojih snaga nije uvježbana, u životnim krizama nalaze toliko poletne snage. Grofica je jurila kroz arkadu k glavnim vratima tolikom brzinom da je žandar na straži nije vidio kako ulazi. Ona se zabušila u rešetku kao pero koje tjera bijesan vjetar, uzdrmla je željezne šipke tako bijesno da je polomila onu koju je bila uhvatila. Oba joj se komada zarinu u prsa, iz kojih je potekla krv, i grofica padne vičući: » Otvorite! otvorite!« takvim glasom da je sledenila nadglednike. Ključar dotrči.

— Otvorite! šalje me vrhovni državni tužilac da spasim mrtvaca!... Dok je grofica išla daljim putem ulicom de Barillerie i kejom de l'Hor-loge, gospodin de Granville i gospodin de Serizv sišli su u Conciergeriju unutarnjom stranom palače, jer su prozreli grofičinu namjeru. Ali su usprkos njihovoj žurbi stigli tek onda kad je ona onesviještena pala kod prve rešetke i kad su je podigli žandari, koji su dotrčali iz stražarnice. Kad su ugledali ravnatelja Conciergerije, otvorili su glavna vrata i prenijeli groficu u pisarnicu. Ali ona se digla na noge i pala je na koljena sklopivši ruke:

— Da ga vidim! da ga vidim! Oh! gospodo, ja neću ništa zla učiniti! Ali ako ne želite da ovdje umrem, pustite me da vidim Luciena mrtva ili živa... Ah! tu si ti, moj prijatelju. Biraj između moje smrti ili...

Sruši se.

— Ti si dobar — nastavi ona — ja ću te ljubiti!—...

— Odnosimo je! — reče gospodin Bauvan.

— Ne, idimo u ćeliju u kojoj je Lucien — odvrati gospodin de Granville jer je u uzbuđenim očima gospodina de Serizvja vidio njegove namjere.

I on zgrabi groficu, podigne je, uzme je ispod ruke, a gospodin de Bauvan je prihvati ispod druge ruke.

— Gospodine — reče gospodin de Serizv ravnatelju — nikomu ni pisnuti o svemu ovome.

— Budite mirni — odgovori ravnatelj. — Vi ste se dobro odlučili. Ova gospođa...

— To je moja žena...

— Ah! oprostite, gospodine. Onda će se ona onesvijestiti kad ugleda toga mladića, i za vrijeme njezine nesvjestice moći će se odnijeti u jedna kola.

za živu i stvaralačku snagu. (Vidi »Louis Lambert«, Filozofske studije). Lucien je vidio Palaču pravde u čitavoj njezinoj prvobitnoj ljepoti. Stupovlje je bilo vitko, novo i svježe. Stan je Louisa Svetoga bio opet onakav kakav je prije bio. Lucien se divio njegovim babilonskim razmjerima i njegovim istočnjačkim fantazijama. On je ovu uzvišenu viziju shvatio kao pjesnički oproštaj s civiliziranim svijetom. Dok je vršio pripreme da umre, pitao se kako je ovo čudo moglo u Parizu nepoznato postojati. Bila su dva Luciena: jedan Lucien pjesnik, koji se prenio u srednji vijek pod arkade i tornjeve Louisa Svetoga, i jedan Lucien koji se spremao na samoubojstvo.

Upravo kad je gospodin de Granville dao upute svome mladom tajniku, pokaže se ravnatelj Conciergerije. Izraz je njegova lica bio takav da je vrhovni državni tužilac naslutio nesreću.

— Jeste li sreli gospodina Camusota? — upita on.

— Nisam, gospodine — odgovori ravnatelj. — Njegov mi je pisar Coquart rekao da ukinem strogi zatvor za opata Carlosa Herrera i da pustim na slobodu gospodina de Rubemprea. Ali je prekasno.

— Bože moj, što se dogodilo?

— Evo, gospodine — reče ravnatelj — za vas jedan omot listova koji će vam objasniti katastrofu. Nadglednik je tamničkoga dvorišta čuo buku polupanih stakala, i susjed je gospodina Luciena u »pistali« udario u zaglušnu viku jer je čuo smrtni hropac toga jasnog mladića. Nadglednik se vratio sav blijed kad je vidio prizor koji se ukazao njegovim očima: vidio je zatvorenika obješena o prozor o svoju kravatu. Premda je ravnatelj tiho govorio, užasni krik kojim je završila gospođa de Serizv pokazao je da su naša osjetila u odlučnim okolnostima neizmjerljivo osjetljiva. Grofica je čula ili

pogodila o čemu se radi. Ali prije nego što se gospodin de Granville okrenuo, a da se ni gospodin de Serizv ni gospodin Bauvan nisu mogli oprijeti tako brzim kretnjama, pojurila je ona poput strijele kroz vrata i dotrčala je u Trgovačku galeriju, gdje je trčala sve do stuba koje se spuštaju u ulicu de la Barillerie.

Neki je odvjetnik iskinuo svoju službenu odoru na vratima jednog od onih dućana koji su dugo zatrpavali ovu galeriju, dućana u kojima su se prodavale cipele i gdje su se iznajmljivale službene odore i odvjetničke kape. Grofica je upitala kojim se putem ide u Conciergeriju.

— Idite dolje i krenite lijevo, ulaz je na keju de l'Horloge, prva vrata.

— Ova je žena luda! — reče trgovkinja — trebalo bi ići za njom.

slobodan — odgovori Massol —staviti vam jednu primjedbu. Ova će bilješka izazvati uvredljive komentare protiv pravde...

— Pravda je dovoljno jaka da ih podnese — odvratu ponosno mladi član državnog tužilaštva kao budući sudac iz škole gospodina de Gran-villea.

— Dopustite, dragi kolega, s dvije se rečenice može izbjeći ta nesreća. I odvjetnik napiše ovo:

»Oblici pravde nemaju nikakve veze s ovim kobnim događajem. Pregledom mrtvaca, koji je izvršen na licu mjesta, dokazano je da je smrt nastupila zato što je samoubojici pukla žila kucavica, proširena do krajnje mjere. Da je gospodina Luciena de Rubemprea potreslo njegovo hapšenje, njegova bi smrt bila nastupila mnogo prije. Stoga mislimo da možemo ustvrditi da se ovaj nevoljni mladić nije nimalo zabrinuo zbog svoga hapšenja, nego je štoviše govorio onima koji su ga pratili iz Fontainebleaua u Pariz da će njegova nedužnost doći na vidjelo čim dođe pred suca«.

— Ne spašavam li time sve?... — upita odvjetnik novinar.

— Imate pravo.

— Vrhovni državni tužilac će *vam za* to biti sutra zahvalan — nastavi lukavo Massol.

Možda se sada ni najvećem broju ljudi, kao ni onim malobrojnim izabranicima, ova Studija ne čini posve završenom Esterinom i Lucienovom smrću. Možda Jacques Collin, Azija, Europa i Paccard, usprkos njihovu besramnom životu, pobuđuju dovoljno interesa da bi ljudi htjeli znati kakav je bio njihov svršetak. Uostalom, ovaj posljednji čin drame može upotpuniti opis običaja što ih ova Studija u sebi uključuje i daje rješenje za različite neriješene probleme koje je Lucienov život tako jako zamrsio time što je neke sramne robijaške tipove povezao s najvišim ličnostima.

Tako se, kako se vidi, najveći događaji života zrcale u više-manje istinitim malim pariškim bilješkama. Isto se događa s mnogim još uzvišenijim stvarima.

Sjaj i bijeda kurtizana

— Upravo sam i ja to mislio — reče grof. — Pošaljite jednoga od svojih činovnika neka kaže mojim ljudima u dvorištu de Harlav da dođu do glavnih vrata; tamo su samo moja kola...

— Možemo ga spasiti — govorila je grofica hodajući tako hrabro i tako snažno da su se njezini čuvari iznenadili. — Ima mogućnosti da se povrati u život...

I ona povuče oba suca sa sobom vičući nadgledniku: ' — Ta idite, idite brže]... Jedan časak odlučuje o životu triju osoba] Kad su se otvorila vrata ćelije i kad je grofica opazila Luciena obješena, kao da je netko njegova odijela objesio na vješalicu, ponajprije je skočila prema njemu, kao da ga hoće zagrliti i zgrabiti, ali je pala licem na pod ćelije, a iz grudi joj se izvio krik, koji je zagušio neke vrste hropac. Pet časaka kasnije prevezli su je grofovima kolima u njegovu palaču. Ležala je ispružena na jednom sjedalu, a njezin je muž klečao pred njom. Grof de Bauvan je otišao po liječnika da grofici pruži prvu pomoć. Ravnatelj Conciergerije je pregledao vanjsku rešetku glavnih vrata i rekao svome pisaru:

— Ništa nismo prištedjeli! Željezne šipke su iskovane, iskušali smo ih, platili smo ih vrlo skupo, pa se ipak u ovoj sipki našlo pogrešno mjesto!...

Kad se vrhovni državni tužilac vratio u svoju sobu, bio je prisiljen dati druge upute svome tajniku. Na sreću se Massol još nije bio vratio. Nekoliko časaka nakon dolaska gospodina de Granvillea, koji se požurio da ode k gospodinu de Serizvju, Massol je potražio svoga druga de Chargeboeufa u pisarnici državnoga tužioca.

— Moj dragi — rekne mladi tajnik — ako mi hoćete načiniti uslugu, uvrstit ćete što ću vam sad kazivati u pero u sutrašnji broj svojih »No vina« na mjesto gdje stavljate sudske vijesti. Vi ćete sami dati naslov članku. Pišite.

I on je kazivao u pero ovo:

»Utvrđeno je da je gospođica Estera Gobseck sama sebi zadala smrt. Zbog sigurno dokazanog alibija gospodina Luciena de Rubemprea i njegove dužnosti, to više valja požaliti njegovo hapšenje što je upravo onda kad je sudac istražitelj dao nalog da se pusti na slobodu ovaj mladić iznenada umro«.

— Ne trebam vam naglašavati, moj dragi — reče tajnik Massolu — najveću diskreciju u ovoj maloj usluzi koja se od vas traži.

— Budući da mi iskazujete čast da imate povjerenja u mene, bit ću

Posljednja Vautrinova inkarnacija

Sjaj i bijeda kurtizana

— Šta je, Madeleino? — upita gospođa Camusot kad je vidjela kako njezina sobarica onako zabrinuto ulazi kao što se služinčad zna držati u kritičnim prilikama.

— Gospođo — odgovori Madeleine — gospodin se upravo vratio iz suda, ali je tako potišten i u takvu stanju da bi možda gospođa bolje učinila da ode k njemu u njegovu radnu sobu.

— Je li ti što rekao? — upita gospođa Camusot.

— Nije, gospođo, ali nikad nismo vidjeli takav izraz lica u gospodina, čovjek bi pomislio da će se razboljeti, žut je kao trula bundeva, i... Ne očekujući kraj rečenice, gospođa Camusot skoči iz svoje sobe i otrči u muževu. Ona opazi suca istražitelja kako sjedi u naslonjaču ispruženih nogu, naslonivši glavu na naslon, ruke su mu visile, lice mu je bilo blijedo, i tupo je gledao kao da će se onesvijestiti.

— Sto ti je, dragi prijatelju? — upita uplašeno mlada žena.

— Ah, moja jadna Amelie, zbio se najkobniji događaji... Još sad od toga drščem. Zamisli daje vrhovni državni tužilac... ne, daje gospođa de Serizv... da... Ne znam gdje bih počeo...

— Počni od svršetka!... — reče gospođa Camusot.

— No dakle, upravo kad je gospodin Popinot u vijećnici prve komore stavio zadnji potrebni potpis pod presudu da se obustavlja postupak na moj izvještaj, po kojemu se Lucien de Rubempre pušta na slobodu... ukratko, sve je bilo gotovo, pisar je već odnosio koncept i smatrao sam da sam se riješio te stvari!... kad eto, uđe predsjednik suda, pregleda odluku i reče mi hladno i podrugljivim tonom:

»Puštate mrtvaca na slobodu! Taj je mladić otišao, prema riječima gospodina de Bonalda, pred vječnoga suca. On je umro od kljenuti srca«.

Sjaj i bijeda kurtizana

žavni tužilac.

Napredovati! To je ona strašna riječ, to je ona misao koja u naše vrijeme suca čini činovnikom!

Nekad je sudac odmah bio i sve što je morao biti. Tri ili četiri kape predsjedništva komore bile su dovoljne za častoljublje u svakom vrhovnom sudu. Služba savjetnika zadovoljavala je jednoga de Brossesa⁷⁶ kao i jednoga Molea⁷⁷, u Dijonu kao i u Parizu. Ova je služba, koja je sama po sebi značila imutak, zahtijevala opet veliku imovinu da se s dostojanstvom obavlja. U Parizu, osim vrhovnog sudišta, ljudi u službenoj odori mogu težiti samo za trima višim položajima: za glavnom kontrolom, za službom ministra pravde i za kancelarskim plaštem. Ispod vrhovnog sudišta, u nižoj sferi, zamjenik je predsjednika bio već dovoljno velik kao ličnost, te je bio sretan ako je cijeli život ostao na tom položaju. Usporedite položaj savjetnika u drugostupanjskom sudu u Parizu, koji je 1829. godine kao svu svoju imovinu imao samo svoju plaću, s položajem savjetnika godine 1729. Velika je razlika! Danas, kad je novac postao sveopćim društvenim jamstvom, riješili su suce uvjeta da kao nekada moraju imati veliku imovinu. Zato ih vidimo kao narodne zastupnike, kao perove Francuske, gdje nagomilavaju službu na službu: oni su u isti mah i suci i zakonodavci, tražeći svoju važnost na drugim položajima a ne na onomu odakle bi trebao dolaziti sav njihov sjaj.

Ukratko, suci misle na to da se odlikuju kako bi napredovali, kao što se napreduje u vojsci i u upravi.

Ako ova misao i ne potkapa sudačku nezavisnost, ona je ipak suviše poznata i odviše prirodna, njezine se posljedice suviše jasno vide a da sudački stalež ne bi po njoj kod javnoga mnijenja izgubio svoje dostojanstvo. Plaća što je isplaćuje država stvara od svećenika i od suca obične činovnike. Stupnjevi koje valja postići razvijaju častoljublje: častoljublje rađa uslužnost prema vlasti; nadalje, moderna jednakost stavlja suce i one koji su podvrgnuti sudu na istu razinu društvene ljestvice. Tako su oba stupa svakoga društva — vjera i pravda — oslabila baš u XIX. stoljeću, kad se tvrdi da sve kroči naprijed.

— A zašto ne bi napredovao? — upita Amelie Camusota.

Ona podrugljivo pogleda svoga muža, jer je osjećala da je potrebno ohrabriti toga čovjeka, puna častoljublja, s kojim se ona poigravala kao s kakvom igračkom.

— Zašto da očajavaš? — prihvati ona načinivši kretnju koja je zgodno

»Odahnuo sam, jer sam mislio da se nesreća dogodila«. »Ako dobro razumijem, gospodine predsjedniče«, rekao je gospodin Popinot, »radit će se po svoj prilici o srčanoj kapi kao kod Piche-grua...«

»Gospodo«, prihvati ozbiljno predsjednik, »znajte dobro da je za vanjski svijet mladom Lucienu de Rubempreu pukla proširena žila i da je od toga umro«. »Mi smo se samo pogledali«.

»Velike su ličnosti umiješane u ovu tužnu stvar«, reče predsjednik. »Dao Bog, u vašem interesu, gospodine Camusot, da gospođa de Serizv, premda ste vi vršili samo svoju dužnost, ne ostane luda od udara koji ju je zadesio! Odnijeli su je gotovo mrtvu. Malo prije sam sreo našega vrhovnog državnog tužioca u tako očajnom stanju da sam se ražalio na njega... Vi ste pošli krivim putem, moj dragi Camusot«, dodao je on šapćući mi u uho.

— Ne, draga moja, kad sam izišao vani, jedva sam mogao hodati. Noge su mi tako drhtale da se nisam usudio ići na ulicu, nego sam otišao u sobu da se smirim. Dok je Coquart sređivao spise ove nesretne istrage, pripovijedao mi je dje jedna lijepa gospođa htjela provaliti u Conciergeriju, da je htjela spasiti Lucienu život, jer je u njega preko ušiju zaljubljena, i da se onesvijestila kad ga je našla obješena o kravatu na prozoru njegove pistole. Misao da je način kako sam ispitivao ovoga nesretnoga mladića, koji je, uostalom — među nama — bio potpuno kriv, mogao prouzročiti samoubojstvo, progonila me otkad sam ostavio sudnicu i stalno mi je kao da ću se onesvijestiti.

— Pa valjda se nećeš smatrati ubojicom što se neki istražnik objesio u svojoj ćeliji upravo onda kad si ga kanio pustiti na slobodu?... — poviče gospođa Camusot. — No, onda je sudac istražitelj kao general kojemu je pod njim ubijen konj!... To je sve!

— Takve su poredbe, moja draga, u najboljem slučaju dobre za šalu, ali šala nije ovdje na mjestu. U ovom slučaju mrtvac povlači za sobom živoga. Lucien odnosi naše nade u svojem mrtvačkom lijesu.

— Zaista?... — reče gospođa Camusot s gorkom ironijom.

— Da, s mojom je karijerom svršeno. Ostat ću cijeli život obični sudac u seinskom sudištu. Gospodin de Granville bio je već prije ovoga kobnog događaja vrlo nezadovoljan time kakvim je pravcem krenula istraga, a što je govorio s našim predsjednikom, dokazuje mi da neću nikad napredovati dokle god gospodin de Granville bude vrhovni dr-

— U devet.

— Oh! Camusot — reče Amelie sklopivši ruke i grčevito ih lomeći — neprestano ti ponavljam da paziš na sve... Bože moj, to nije čovjek, to je klada koju moram vući!... Ma, Camusot, tvoj vrhovni državni tužilac te je čekao na prolazu, i bit će da ti je dao kakve preporuke.

— Pada...

— I ti ga nisi shvatio! Ako si glup, cijeli ćeš život ostati istražni sudac, ali bez ikakve istrage. Pokaži ipak bar malo duha, pa me saslušaj

— reče ona ušutkavajući svoga muža, koji je htio odgovoriti. — Ti misliš da je ta stvar svršena? — upita Amelie.

Camusot je gledao svoju ženu onakvim licem kao što seljaci gledaju kakvo sajamsko blebetalo.

— Ako su vojvotkinja de Maufrigneuse i grofica de Serizv osramoćene, po svoj ćeš prilici imati obje za zaštitnice — prihvati Amelie.

— Gledaj! gospođa će ti d'Espard isposlovati kod ministra pravde audijenciju u kojoj ćeš mu iznijeti tajnu te stvari i to će kralja zabavljati, jer svi suvereni vole upoznati naličje društvenoga veziva i doznati istinske uzroke događajima što ih općinstvo razvaljenih usta gleda kako se zbivaju. Tada se nećemo više trebati bojati ni vrhovnoga državnog tužioca ni gospodina de Serizvja...

— Kako si ti zlatna žena! — usklikne sudac osokolivši se. — Uostalom, ja sam nanjušio Jacquesa Collina, poslat ću ga da položi račun pred porotničkim sudom, otkrit ću njegove zločine. Takva je parnica pobjeda u životu jednoga suca istražitelja.

— Camusot — prihvati Amelie, videći s užitkom kako se njezin muž oporavio od moralne i fizičke utučenosti u koju je zapao zbog samoubojstva Luciena de Rubemprea — predsjednik ti je malo prije rekao da si udario krivim putem, a ovdje si se opet previše zaletio na drugu stranu... Ti još lutaš, moj prijatelju!

Istražni je sudac samo stajao gledajući zaprepašteno svoju ženu.

— Kralj i ministar pravde moći će biti vrlo zadovoljni kad doznaju tajnu ove parnice, a u isti će se mah vrlo ljutiti kad vide da se svojom obranom, zagovornici liberalnoga mišljenja i tako važne ličnosti kao što su Serizv, Maufrigneuse i Granville, ukratko svi koji su izravno ili neizravno umiješani u tu parnicu, povlače pred forum javnoga mnijenja i porotničkog suda.

— Svi su uvučeni unutra!... Čvrsto ih držim! — poviče Camusot.

I sudac ustane te se ušeta po svojoj radnoj sobi kao Sganarelle na

Sjaj i bijeda kurtizana

izražavala njezinu nehajnost s obzirom na istraženičkovu smrt. — Ovo će samoubojstvo usrećiti dvije Lucienove neprijateljice, gospođu d'Espard i njezinu nećakinju groficu du Chatelet. Gospođa d'Espard je na najboljoj nozi s ministrom pravde i ona ti može izraditi audijenciju kod njegove presvjetlosti, u kojoj ćeš iznijeti tajnu ove parnice. A ako ministar pravde bude uza te, što se trebaš bojati svoga predsjednika i vrhovnoga državnog tužioca?

— Ali gospodin i gospođa de Serizv!... — usklikne jadni sudac. — Gospođa de Serizv je, ponavljam ti, luda! I to luda mojom krivnjom, kako se tvrdi!

— Ej, ako je luda, moj suce bez sposobnosti prosuđivanja — usklikne gospođa Camusot smijući se — neće ti onda moći škoditi. Nude, pripovijedaj mi sve pojedinosti današnjega dana.

— Bože moj — odgovori Camusot — upravo kad sam toga nesretnog mladića uzeo na ispovijed i kad je izjavio da je taj tobožnji španjolski svećenik zaista Jacques Collin, vojvotkinja de Maufrigneuse i gospođa de Serizv su mi po sobaru poslale pisamce u kojemu me mole da ga ne preslušavam. Sve je bilo već gotovo.

— Pa ti si onda izgubio glavu! — reče Amelie. — Budući da si siguran u svoga pisara, mogao si onda pozvati natrag Luciena, vješto ga umiriti i ispraviti svoje preslušavanje.

— Ta, ti si kao gospođa de Serizv, puno ti mariš za pravdu! — reče Camusot, jer nije bio kadar izrugivati se svojem zvanju. — Gospođa de Serizv je zgrabila moje zapisnike i bacila ih u vatru!

— To ti je žena! Krasno! — usklikne gospođa Camusot.

— Gospođa de Serizv mi je rekla da će radije dignuti u zrak Palaču pravde nego dopustiti da mladić koji je uživao milost vojvotkinje de Maufrigneuse i njezinu mora sjesti uz kakvoga robijaša na klupe porotničkog suda!...

— Ta, Camusot — reče Amelie ne mogavši suzdržati nadmoćni smiješak — tvoj je položaj odličan...

— Ah, da, odličan!

— Ti si vršio svoju dužnost...

— Na nesreću, i usprkos jezuitskom savjetu gospodina de Granvillea, koji me je jutros sreo na keju Malaquais...

— Jutros?

— Jutros!

— U koliko sati?

kne Camusot. — Ti znaš sve, ti si moj učitelj...

— Kako! ti misliš da se gospodin de Granville neće sutra ujutro uplašiti pred mogućom obranom kakvoga liberalnog odvjetnika kojega će taj Jacques Collin sigurno znati naći; ponudit će mu naime novca da ga može braniti!... Ove gospođe poznaju svoju opasnost isto tako dobro, da ne kažem bolje nego što je ti poznaješ. One će to kazati vrhovnom državnom tužiocu, a on već vidi kako su one obitelji došle blizu do optuženičke klupe zbog uske veze ovoga robijaša s Lucienom de Rubempreom, zaručnikom gospođice de Grandlieu, Esterinim ljubavnikom, bivšim Ijubavnikom vojvotkinje de Maufrigneuse i dragim gospođe de Serizv. Moraš dakle tako lukavo i vješto raditi da stekneš naklonost svoga vrhovnog državnog tužioca, zahvalnost gospodina de Serizvja, markize d'Espard i grofice du Chatelet, da pojačaš zaštitu gospođe de Maufrigneuse preporukom kuće Grandlieu, i da ti tvoj predsjednik na svemu čestita. Ja preuzimam na se gospođu d'Espard, de Maufrigneuse i de Grandlieu, a ti moraš sutra ujutro k vrhovnom državnom tužiocu. Gospodin de Granville je čovjek koji ne živi sa svojom ženom, imao je desetak godina za ljubavnicu gospođicu de Bellefeuille, koja mu je rodila izvanbračnu djecu, zar ne? No onda, taj sudac nije nikakav svetac, to je čovjek kao i svaki drugi, može se zavesti, ima na njemu mjesto za koje ga možeš uhvatiti, treba otkriti njegovu slabu stranu i polaskati mu, pitaj ga za savjet, predoči mu opasnost te stvari, ukratko, pokušaj ga zajedno sa sobom kompromitirati i bit ćeš...

— Ne, morao bih ljubiti tragove tvojih koraka! — reče Camusot prekinuvši svoju ženu. Obujmi je oko struka i pritisne je na svoje grudi.

— Amelie, ti me spašavaš!

— Ja sam te dovukla iz Alencona u Mantes, iz Mantesa u Seinski sud

— odgovori Amelie. — Sad budi miran... Hoću da me za pet godina od danas zovu gospodom predsjednicom, no, moj mišiću, uvijek dugo promišljaj prije nego što stvoriš kakvu odluku. Sudačko zvanje nije zvanje vatrogasca, vaši spisi nisu nikad u plamenu, vi imate vremena da razmišljate. Stoga su gluposti na vašem položaju neoprostive...

— Sva je snaga moga položaja u identitetu lažnoga španjolskog svećenika s Jacquesom Collinom — prihvati sudac nakon duge stani-ke. — Kad se jednom sigurno utvrdi taj identitet, makar bi i sam drugostupanjski sud preuzeo taj postupak, ostaje to ipak utvrđena činjenica, koju neće moći mimoići nijedan činovnik, bio on sudac ili

pozornici kad traži kako bi se izvukao iz nepritike.

— Slušaj, Amelie! — prihvati on postavivši se pred svoju ženu — pada mi na pamet jedna okolnost, naoko neznatna, ali je u mojemu položaju od goleme važnosti. Pomisli, moja draga prijateljice, kako je taj Jacques Collin kolos u lukavstvu, u pretvaranju i u prepređenosti... čovjek silne dubine... Oh! to je... kako da kažem?... Cromwell robije! Na takva se zločinca nisam nikad namjerio, gotovo me nasamario!... Ali u kaznenoj istrazi komadić konca koji strši dovodi te do klupka kojim se čovjek snalazi u labirintu najmračnije savjesti i najtamnijih činjenica. Kad me Jacques Collin vidio kako prelistavam pisma koja su zaplijenjena u stanu Luciena de Rubemprea, moj je nevaljalac bacio na njih pogled kao da hoće vidjeti ne nalazi li se tamo još koji drugi zamot, i izmaklo mu je uzbuđenje očitog zadovoljstva. Ovaj pogled lopova koji procjenjuje blago, ova kretnja istražnika koji u sebi veli: »Imam svoje oružje!« objasnili su mi čitav svijet stvari. Samo vi žene možete, kao i mi suci i kao i istražnici, čitave prizore izraziti jednim pogledom u kojemu se otkrivaju prijevare koje su tako složene kao sigurnosne brave. Čovjek tad osjeća, znaš, u jednom trenu čitave sve-žnjeve sumnja! To je strašno, u takvom migu nalazi se život ili smrt. »Taj momak ima i drugih listova u svojim rukama!« pomislio sam u sebi. Tad me stotinu drugih pojedinosti odvrátilo od toga. Zanamario sam taj iznenadni događaj, jer sam mislio da ću morati suočiti svoje istražnike i da ću kasnije moći objasniti ovu točku istrage. No smatrajmo kao sigurno da je Jacques Callin po običaju ovih bijednika stavio na sigurno mjesto najnezgodnije listove iz dopisivanja ovoga lijepoga mladića koga su tolike obožavale...

— A ti dršćeš, Camusot! Ti ćeš biti predsjednikom komore drugostupanjskog suda mnogo prije nego što sam mislila!... — usklikne gospođa Camusot, kojoj je lice sjalo. — Pazi! Moraš se vladati tako da svima ugodiš, jer je stvar tako ozbiljna da bi nam je tko mogao »ukrasti!«... Nisu li Popinotu iz ruku uzeli postupak u parnici za stavljanje pod skrbništvo što ju je gospođa d'Espard povela protiv svoga muža, da ga tebi povjere? — reče ona da odgovori na kretnju začuđenja što ju je načinio Camusot. — No, ne može li vrhovni državni tužilac, kojemu je tako mnogo stalo do časti gospodina i gospođe de Serizv, čitavu stvar uputiti drugostupanjskom sudu da imenuje jednoga njemu odanoga kraljevskog savjetnika kako bi iznova poveo istragu?

— Ah, moja draga, a gdje si ti studirala svoje kazneno pravo? — uskli-

— A zašto?

— Jacques Collin, moja draga, ima kod sebe u pohrani imovinu robijaša, ona se penje do znatnih svota. On ih je, kako se govori, potratio da uzdržava raskoš pokojnoga Luciena, pa će ga oni tražiti da položi račun. To će biti, rekao mi je Bibi-Lupin, pokolj koji će učiniti nužnim posredovanje nadglednika, i tajna će se otkriti. Tu se radi o životu Jacquesa Collina. Ako se rano otputim u Palaču pravde, moći ću sastaviti zapisnik o identitetu.

— Ah! kad bi ga se pomoću njegovih vjerovnika mogao riješiti! Smatrali bi te vrlo sposobnim čovjekom! Ne idi gospodinu de Granvilleu, čekaj ga u njegovoj pisarnici s ovim strašnim oružjem! To je nabijen top i uperen je na tri najznatnije obitelji dvora i gornje kuće. Budi smion, predloži gospodinu de Granvilleu neka vas oslobodi Jacquesa Collina na taj način da ga dadeš prevesti u Force, gdje se robijaši znaju riješiti svojih prokazivača. A ja ću otići vojvotkinji de Maufrigneuse, koja će me odvesti Grandlieuovima. Možda ću vidjeti i gospodina de Serizvja. Pouzdaj se u mene, svuda ću zvoniti na uzbunu. Napiši mi prije svega jednu ugovorenu riječ, kako bih doznala je li taj španjolski svećenik sudbeno utvrđen kao Jacques Collin. Spremi se tako da možeš ostaviti Palaču u dva sata, ja ću ti isposlovati posebnu audijenciju kod ministra pravde, možda će on biti kod markize d'Espard. Camusot je stajao kao ukopan od divljenja, što je izazvalo smiješak lukavoj Ameliji.

— Hajde dođi večerati i budi veseo — reče ona na svršetku. — Gle, tek smo dvije godine u Parizu, i sad si na najboljem putu da postaneš savjetnik prije kraja godine... Odatle, moj mišiću, do predsjedništva komore drugostupanjskog suda preostaje samo mali razmak što će ga lako premostiti neka usluga u kakvoj političkoj stvari.

Ovo potajno vijećanje pokazuje do kojega su stupnja djelovanje i najneznatnije riječi Jacquesa Collina, posljednje ličnosti ove Studije, interesirale čast obitelji u čiju sredinu je uveo svoga pokojnog štićenika. Lucienova smrt i provala gospođe de Serizv u Conciergeriju izazvale su toliku zbrku u kotačima toga stroja da je upravnik zaboravio ukinuti strogi zatvor tobožnjem španjolskom svećeniku. Premda o tome postoji više nego jedan prunjer u sudskim ljetopisima, ipak je smrt jednog istraženika tijekom istrage kod neke parnice bila dovoljno rijedak događaj da je nadglednike, pisare i upravnike

savjetnik. Ja ću onda učiniti kao djeca koja svezu zvonice mački o rep. Gdje god se vršila istraga u tom postupku, svagdje će zvoniti lanci Jacquesa Collina.

— Tako je! — reče Amelie.

— I vrhovni državni tužilac će se radije sa mnom sporazumjeti nego s drugim, jer ja jedini mogu ukloniti taj Damoklov mač koji visi nad predgrađem Saint-Germain!... Ali ti ne znaš kako je teško doći do tako divnog rezultata?... Malo prije smo se vrhovni državni tužilac i ja u njegovoj radnoj sobi složili da prihvatimo Jacquesa Collina za onoga za koga se izdaje — za kanonika toledskog kaptola, za Carlosa Her-reru. Suglasili smo se u tome da mu jednostavno priznamo svojstvo diplomatskoga izaslanika i da španjolsko poslanstvo traži neka se pusti na slobodu. U vezi s tom osnovom sastavio sam izvještaj da se Lucien de Rubempre pušta na slobodu, nanovo sam napisao zapisnike svojih istraženika i tako sam ih oprao da su bijeli kao snijeg. Sutra moraju biti gospoda Rastignac i Bianchon, i ne znam tko još, suočeni s tobožnjim kanonikom kraljevskog kaptola u Toledu. Oni neće u njemu prepoznati Jacquesa Collina, koji je bio uhapšen prije deset godina pred njihovim očima u građanskom pansionu gdje su ga poznavali pod imenom Vautrin.

Zavlada trenutak šutnje; gospođa Camusot je razmišljala.

— Jesi li siguran da je tvoj istraženik Jacques Collin? — upita ona.

— Posve siguran — odgovori sudac — i vrhovni je državni tužilac također.

— E, onda nastoj, a da ne pokažeš svoje prste, izazvati sablazan u Palači pravde! Ako je tvoj čovjek još u samici, smjesta posjeti upravnika Conciergerije i udesi tako da robijaš bude tamo javno utvrđen. Mjesto da radiš kao djeca, ugledaj se radije u ministre policije u apsolutističkim zemljama, koji izmišljaju urote protiv vladara da bi sebi stekli zaslugu da su ih izigrali i kako bi se pokazali prijeko potrebnima. Stavi tri obitelji u opasnost pa ćeš se proslaviti kad ih spasiš.

— Ah, kolika li sreća! — usklikne Camusot. — U glavi mi je sve tako zbrkano da sam posve zaboravio na tu okolnost. Izdao sam preko Coquarta nalog upravniku Conciergerije, gospodinu Gaultu, da premjesti Jacquesa Collina u pistolu. A neprijatelj Jacquesa Collina, Bibi-Lupin, pobrinuo se da se iz Force prevezu u Conciergeriju tri zločinca koji ga poznaju, i ako sutra ujutro siđe u dvorište, očekujemo strašne prizore...

da će na meni izvršiti pokus jedne pojave koju mi je opisao a u koju sam sumnjao. Budući da sam bio radoznao da svojim očima vidim neobičnu živčanu krizu kojom se dokazuje postojanje magnetizma, pristao sam na to. Evo činjenice. Volio bih znati što bi rekla naša Medicinska akademija kad bi se njezini članovi jedan za drugim podvrgnuli ovomu pokusu koji ne trpi nikakva izmotavanja. Moj stari prijatelj...

— Taj je liječnik — reče doktor Lebrun udaljujući se malo od predmeta razgovora — starac i već ga od Mesmera radi njegovih nazora progoni Fakultet. On ima sedamdeset ili sedamdeset i dvije godine, a zove se Bouvard. To je danas patrijarh znanosti o životinjskom magnetizmu. Ja sam na neki način sin tomu dobrom čovjeku, i zahvaljujem mu svoje mjesto. Stari mi je dakle i poštovani Bouvard predložio da mi dokaže da živčana snaga, kad je magnetičar stavi u pogon, nije doduše bezgranična, jer je čovjek podvrgnut određenim zakonima, ali da ona djeluje kao prirodne sile, kojih su nam apsolutna načela potpuno skrivena.

»Ako dakle hoćeš«, reče mi on, »dopusti da ti zglavak na ruci primi mjesečarka koja ti ga u budnom stanju ne bi mogla stisnuti iznad određene snage, vidjet ćeš da će u stanju što ga tako glupo nazivaju mjesečarskim njezini prsti imati snagu da djeluju kao velika kliješta u bravarovim rukama!«

— No, gospodine, kad sam svoj zglavak pustio da ga uhvati ta žena

— ona nije bila »uspavana«, jer taj izraz Bouvard zabacuje, nego »izolirana« — i kad joj je starac zapovjedio da mi svom snagom stisne zglavak, zamolio sam neka prestane u onom trenutku kad mi je gotovo potekla krv iz nokata. Deder, pogledajte trag u obliku narukvice koji će mi ostati dulje od tri mjeseca.

— Vraga! — reče gospodin Gault kad je vidio kolobar podliven krvlju, koji je bio sličan opeklini.

— Moj dragi Gault — nastavi liječnik — da sam stavio svoje meso u željezni obruč koji bi bravar vijkom zašarafio, ne bih bio taj kovni kolut tako bolno osjetio kao prste te žene. Njezina je šaka bila kao od neslomljivog čelika, i bio sam uvjeren da bi mi mogla slomiti kosti i otkinuti šaku sa zglavka. Taj je pritisak bio u početku jedva primjetljiv, neprestano se povećavao pojačavajući pritisak novom snagom. Ukratko, ni preša ne bi mogla bolje stisnuti nego ova ruka pretvorena u spravu za mučenje. Čini mi se dakle dokazanim da čovjek kojim

izbacila iz njihova mira kojim vrše službu. Svakako za njih nije bio velik događaj ovaj lijepi mladić koji je tako naglo postao lešina, nego to što je žena iz visokog društva svojim nježnim rukama mogla slomiti šipku od kovana željeza na prvoj rešetki glavnih vrata. Stoga su se upravnik, pisar i nadglednici, čim su vrhovni državni tužilac i grof Octave de Bauvan bili otišli u kočiji grofa de Serizvja s njegovom one-sviještenom ženom, sakupili na glavnim vratima prateći tamničkog liječnika gospodina Lebruna, koji je bio pozvan da utvrdi Lucienovu smrt i da se sporazumi s mrtvozornikom onoga kotara u kojemu je stanovao taj nesretni mladić. Mrtvozornikom se u Parizu zove liječnik koji u svakoj općini ima dužnost da utvrdi smrt i istraži njezine uzroke.

Onim brzim shvaćanjem kojim se odlikovao, gospodin de Granville je smatrao potrebnim da se u interesu časti osramoćenih obitelji Lucienova osmrtnica sastavi u općini kojoj pripada kej Malaquais, gdje je pokojnik stanovao, i da se iz njegova stana preveze u crkvu Saint-Germain de Pres, gdje je trebalo obaviti opijelo. Tajnik gospodina de Granvillea gospodin de Chargeboeuf, kojega je on bio poslao, dobio je naloge u tom smislu. Lucienov se prijevoz morao obaviti po noći. Mladom je tajniku bilo naloženo da se odmah sporazumi s gradskim poglavarstvom, župnim uredom i pogrebnim zavodom. Tako je Lucien za vanjski svijet tobože umro slobodan i kod svoje kuće, njegov će pogreb ići od njegove kuće, i njegovi će prijatelji za obred biti pozvani u njegovu kuću.

Upravo onda kad je Camusot smirena srca sjedao k stolu sa svojom častohlepnom polovicom, upravnik Conciergerije i gospodin Lebrun, tamnički liječnik, stajali su pred glavnim vratima i žalili su krhkost željeznih sipki i snagu zaljubljenih žena.

— Čovjek i ne sluti — govorio je liječnik gospodinu Gaultu na odlasku — koliko je žilave snage u čovjeku kad ga razdraži strast. Dinamika i matematika nemaju znakova ni računa da bi ustanovile tu snagu. Vidite, jučer sam bio svjedokom jednog pokusa od kojega sam zadržao i koji mi objašnjava strašnu fizičku snagu što ju je ta mala gospođa maločas pokazala.

— Pripovijedajte mi to — reče gospodin Gault — jer mi je slabost da se zanimam za magnetizam. Ne vjerujem u to, ali me nešto kopka.

— Neki mi je liječnik magnetičar predložio — prihvati liječnik Lebrun — budući da ima među nama ljudi koji vjeruju u magnetizam,

smrti, toga čovjeka kojemu više ne smijemo dati drugog imena do njegova, otkad su ga po Camusotovu nalogu opet stavili u samicu, obuzela je takva tjeskoba kakve nije nikad u životu poznao, premda su taj život ožigosali toliki zločini, tri bijega s robije i dvije osude porotničkog suda. Nije li ovaj čovjek u kojemu su izraženi život, snaga, duh i strasti robije i koji nam predstavlja njezin najviši izraz, nije li, velim, on nakazno lijep zbog svoje upravo pseće privrženosti prema onom koga je izabrao sebi za prijatelja? Mada je vrijedan svake osude, mada je besraman i grozan po tolikim svojim svojstvima, ipak ga ova bezgranična privrženost svom idolu čini zaista zanimljivim, te bi se ova već tako opsežna Studija činila nepotpuna i krnja kad se razvoj ovoga zločinačkoga života ne bi nastavio na svršetak Luciena de Ru-bemprea. Pošto je mali pas prepeličar poginuo, pita se, hoće li njegov strašni drug, hoće li lav ostati na životu!

U zbiljskom životu, u društvu, jedne se činjenice tako kobno usko nadovezuju na druge da se jedne bez drugih ne mogu ni zamisliti. Voda rijeke stvara kao neki tekući pod. Nema vala, ma kako bio buntovan, ma do koje se visine uzdigao, a da njegov snažni mlaz ne bi nestao pod masom vode, koja je brzinom svoje struje jača nego buntovni otpor vrtloga što ih ona stvara. Jednako kao što čovjek gleda kako voda teče i u njoj vidi nejasne slike, možda želite i vi izmjeriti pritisak društvene vlasti na ovaj društveni vrtlog koji se zove Vautrin, i vidjeti gdje će buntovni val nestati u struji, kako će svršiti sudbina ovog zaista đavolskog čovjeka, kojega ipak ljubav veže sa čovječanstvom? Toliko teško propada ovaj nebeski osjećaj čak i u najpokvarenijim srcima! Ovaj prosti robijaš, pretvorivši pjesmu u zbilju o kojoj su sanjali toliki pjesnici, Moore, lord Byron, Mathurin, Canalis — jedan demon koji je imao anđela kojega je primamio u svoj pakao da ga osvježi rosom što ju je ukrao u raj — taj Jacques Collin, ako smo dobro zagledali u njegovu brončano srce, punih se sedam godina odricao sama sebe. Njegove su se ogromne sposobnosti iscrpljivale samo za Luciena, bile su u pokretu samo za Luciena. On je uživao u njegovu napretku, u njegovim ljubavnim pustolovinama, u njegovu častoljublju. Za njega je Lucien bio njegova vidljiva duša.

Obmanjivač smrti je preko Luciena večerao kod Grandlieuovih, šuljao se u budoare otmjenih gospođa, ljubio je Esteru zbog njega. Obmanjivač smrti ostvario je njemačko praznovjerje o dvojniku, i to pomoću neke vrste moralnoga očinstva što će ga razumjeti one žene

ovlada strast — a ona nije ništa drugo nego volja skupljena na jednoj točki i pojačana do neproračunljive jakosti žive snage, kao što su sve različite vrste električne sile — može svu svoju životnu snagu bilo za napadaj bilo za otpor staviti u ovaj ili onaj svoj organ... Ova je mala gospođa pod pritiskom očaja bila sakupila svu životnu snagu u svojim rukama.

— Treba vraški mnogo snage da se slomi iskovana željezna šipka...

— reče glavni nadglednik kimajući glavom.

— Bilo je jedno pogrešno mjesto u šipci — primijeti gospodin Ga-ult.

— Ja se više ne usuđujem — nastavi liječnik — odrediti nikakvih granica živčanoj snazi. To je uostalom kao kod majki. Da spase svoje dijete, one magnetiziraju lavove, spuštaju se po rubovima krova u kuću u plamenu, gdje bi se jedva mačke mogle držati, i podnose muke kod mnogih poroda. Tu se nalazi tajna pokušaja pomoću kojih se mnogi zarobljenici i robijaši žele opet domoći slobode. Još nije poznat zamašaj životnih snaga, one su u vezi sa samim prirodnim silama, a mi ih crpemo iz nepoznatih rezervoara!

— Gospodine — šapne sasvim tiho jedan nadglednik u uho upravniku, koji je pratio doktora Lebruna do vanjske rešetke Conciergerije

— broj dva strogoga zatvora javlja se bolesnim i traži liječnika, tvrdi da je na samrti — doda nadglednik.

— Zaista? — reče upravnik.

— Taj već hropće! — odvrati nadglednik.

— Pet je sati — reče doktor — još nisam ništa jeo... No konačno, kad sam već tu, dobro, pa ćemo pogledati.

— Broj dva strogog zatvora je upravo onaj španjolski svećenik pod sumnjam da je Jacques Collin — reče gospodin Gault liječniku — i jedan od istražnika u parnici u koju je bio upleten onaj jadni mladić.

— Već sam ga jutros vidio — odgovori liječnik. — Gospodin Camusot me je pozvao da utvrdim zdravstveno stanje toga momka. Među nama rečeno, odlično mu je i obogatio bi se kad bi htio pozirati kao Herkul u vašarskim kazališnim družinama.

— Možda hoće počiniti samoubojstvo — reče gospodin Gault. — Otiđimo obojica malo u samicu, jer moram ionako tamo biti, pa bilo samo zato da ga dam premjestiti u pistolu. Gospodin Camusot ukinuo je strogi zatvor nad ovim neobičnim bezimenim...

Jacquesa Collina, koga su u svijetu robijaša prozvali Obmanjivačem

je s osamnaest godina bio osuđen na doživotnu robiju za jedanaest umorstava. Zahvaljujući određenim zagovorima koje je zlatom kupio, bio je od 1819. do 1820. drug na lancu Jacquesu Collinu. Posljednji bijeg s robije Jacquesa Collina bio je jedan od njegovih najljepših poteza. (Utekao je prerušen kao žandar i vodio je Theodorea Calvija kao robijaša koji ide pored njega, kao da ga vodi k povjereniku.) Ovaj se slavni bijeg dogodio u luci Rochefbrt, gdje robijaši često umiru i gdje su se nadali da će ove dvije opasne ličnosti svršiti život. Pošto su zajedno pobjegli, opasnosti njihova bijega prisilile su ih da se odvoje: Theodorea su opet uhvatili i vratili natrag na robiju. Jacques Collin je međutim prispio u Španjolsku, tamo se pretvorio u Carlosa Herreru i htio je poći po svoga Korzikanca u Rochefbrt, ali je sreo Luciena na obalama Charente. Junak razbojnika i korzičkih šikara, kojemu je Obmanjivač smrti dugovao znanje talijanskoga jezika, bio je, naravno, žrtvovan ovom novom idolu.

Život s Lucienom, još neporočnim dječakom, koji je sam sebe morao prekoravati samo zbog sitnih prestupaka, pričinjao mu se lijep i veličanstven kao sunce lijepoga dana, dok s Theodoreom Jacques Collin nije vidio nikakva drugog izlaza osim stratišta, poslije niza neizbježivih zločina.

Misao da bi slabost Luciena, koji je po svoj prilici izgubio glavu zbog zatvora u samici, mogla izazvati nesreću, dobila je u duhu Jacquesa Collina goleme razmjere; a kad je uočio mogućnost katastrofe, ovaj je nesretnik osjetio kako mu suze naviru na oči. To je bilo nešto što mu se od djetinjstva nijednom nije dogodilo.

— Sigurno imam strašnu groznicu — reče u sebi — a možda bi me i liječnik, ako bih ga pozvao i ponudio mu veliku svotu, stavio u vezu s Lucienom.

U ovaj tren nadglednik donese istražniku ručak.

— To je suvišno, moj dječače, ne mogu jesti. Recite gospodinu upravniku ovoga zatvora, neka mi pošalje liječnika. Osjećam se tako zlo te mislim da mi je kucnula zadnja ura.

Kad je nadglednik čuo hroptave grlene glasove kojima je robijaš izrekao svoju rečenicu, pozdravi i iziđe. Jacques Collin se bijesno priljepio o ovu nadu, ali kad je vidio da u njegovu ćeliju ulazi liječnik u pratnji upravnika, smatrao je svoj pokušaj propalim, i hladno je čekao rezultat posjeta, pruživši liječniku ruku da mu izmjeri bilo.

— Gospodin ima groznicu — reče liječnik gospodinu Gaultu — no

koje su u svom životu istinski ljubile, koje su osjetile kako se njihova duša prelila u dušu ljubljenoga čovjeka, koje su živjele njegovim životom, bio on plemenit ili besraman, sretan ili nesretan, neslavan ili slavan, koje su uza svu udaljenost osjetile na svojoj nozi bol ako se on ranio na svojoj nozi, koje su osjetile da se on tuče u dvoboju i koje, da jednom riječi kažemo sve, nisu trebale doznati za nevjernost a da je ipak znaju.

Kad su Jacquesa Collina opet doveli u njegovu samicu, govorio je u sobi:

— Preslušavaju maloga!

I drhtao je, on koji je ubijao kao da pije vodu.

— Je li mogao vidjeti svoje ljubavnice? — pitao se. — Je li moja tetka našla one proklete žene? Jesu li se one vojvotkinje, one grofice mahnule s mjesta, jesu li spriječile preslušavanje?... Je li Lucien primio moje upute?... I ako zla kob bude htjela da ga preslušavaju, kako će se i držati? Jadni mali, ja sam ga dotle doveo! Onaj razbojnik Paccard i ona kuja Europa krivi su za svu ovu buku, jer su ukrali sedam stotina pedeset tisuća franaka, koje je Nucingen dao Esteri. *Ovo* nas je dvoje lupeža dovelo dotle da smo posrnuli na posljednjem koraku. No sku po će mi platiti tu šalu! Još jedan dan i Lucien bi bio bogat! Oženio bi se svojom Clotildom de Grandlieu. Ja ne bih više imao Esteru na vratu. Lucien je previše volio tu djevojku, dok nikad ne bi bio ljubio onu dasku spasa, onu Clotildu... Ah! onda bi mali bio sav moj! I kad čovjek pomisli da naša sudbina stoji do jednoga pogleda, do toga je li se Lucien zacrvenio ili nije pred tim Camusotom koji sve vidi, koji ima mnogo sudačke lukavštine! Kad mi je naime pokazivao listove, izmijenili smo pogled u kojem smo jedan drugoga odvagnuli, i on je pogodio da ja mogu ucjenjivati Lucienove ljubavnice.

Ovaj je monolog trajao tri sata. Bio je tako strašan da je šatro ovaj organizam od željeza i od vitriola: mahnitost je Jacquesu Collinu upravo raspalila mozak i bio je toliko žedan da je, i ne opazivši, ispio svu vodu iz jednoga od dvaju čabara koji s krevetom čine sve pokućstvo u samici.

— Ako izgubi glavu, što će onda s njim biti? jer to drago dijete nema snage kao Theodore!?... — pitao se on lijegajući na poljski krevet, koji je sličan krevetu u stražarnici.

Samo jednu riječ o tom Theodreu, kojega se Jacques Collin sjetio u ovom odlučnom trenutku. Theodore Calvi je mladi Korzikanac. On

— Zar ne, gospodine, da je taj mladić?...

— Mrtav — prihvati upravnik. — Kad bi se i gospodin doktor bio nalazio ovdje, ipak bi na žalost bio prekasno došao... Taj je mladić umro tu... u jednoj pistoli...

— Mogu li ga vidjeti svojim očima?? — upita plašljivo Jacques Collin.

— Hoćete li dopustiti ocu da ode tamo oplakati svoga sina?

— Možete, ako hoćete, uzeti njegovu sobu, jer imam nalog da vas premjestim u jednu sobu pistale. Strogi je zatvor ukinut za vas, gospodine.

Istraženikove su oči bile bez topline života i polagano su kružile od ravnatelja do liječnika. Jacques Collin ih je promatrao jer je mislio na kakvu zamku pa je oklijevao da ostavi svoju čeliju.

— Ako želite vidjeti tijelo — reče mu liječnik — ne gubite vremena, noćas će ga odnijeti odavle...

— Ako imate djece, gospodo — reče Jacques Collin — razumjet ćete moju slaboumnost, ja jedva jasno vidim... Ovaj je udarac za me gori nego smrt. No vi nećete moći shvatiti što ću reći... Vi ste, ako ste očevi, samo na jedan način očevi... ja sam još i majka!... Ja... ja sam lud... ja to osjećam.

Ako se ide hodnicima čija se čvrsta vrata otvaraju samo upravniku, može se za nekoliko časaka doći iz samica do pistola. Ova dva reda nastamba dijeli podzemni hodnik što ga tvore dva debela zida koji podupiru svod na kojemu leži takozvana Trgovačka galerija Palače pravde. Zato je Jacques Collin u pratnji čuvara koji ga je uzeo pod ruku, dok je upravnik išao pred njim a liječnik iza njega, došao za nekoliko časaka u čeliju gdje je ležao Lucien, jer su ga stavili na krevet. Kad je ugledao lešinu, baci se na nju i očajnički je pritisne na se. Pred strastvenom snagom toga zagrljaja zadrhtaše tri gledaoca toga prizora.

— Evo — reče liječnik upravniku — jednog primjera za ono o čemu sam vam govorio... Vidite!... taj će čovjek smrviti tijelo, a ne znate što to znači lešina: ona je kao kamen...

— Pustite me ovdje... — reče Jacques Collin prigušenim glasom — ne mogu ga dugo gledati, odnijet će mi ga da ga... Zaustavi se pred riječi »pokopaju«.

— Dopustit ćete mi da zadržim nešto za sebe od svoga dragog djeteta!... Budite tako ljubazni pa mi vi sami odrežite — reče on liječniku Lebrunu — nekoliko pramena njegove kose, jer ja ne mogu...

Sjaj i bijeda kurtizana

to je groznica koju opažamo kod svih istraženika — šapne on u uho lažnom Španjolcu. — Ona je za me uvijek dokaz kakva zločina. Ovaj je trenutak upravnik, kojemu je vrhovni državni tužilac dao Lu-cienovo pismo za Jacquesa Collina, ostavio liječnika i istraženika pod nadglednikovim nadzorom i otišao po taj list.

— Gospodine — reče Jacques Collin liječniku kad je vidio samo nadglednika na vratima, ne mogavši sebi objasniti upravnikovu odsutnost — ja ne bih gledao na trideset tisuća franaka kad bih mogao proturiti pet redaka Lucienu de Rubempreu.

— Neću vam krasti vaš novac — reče doktor Lebrun — nitko se na svijetu ne može više s njim staviti u vezu...

— Nitko? — upita Jacques Collin zaprepašten — a zašto?

— Pa on se objesio...

Nikad tigar, kad je vidio da su mu mladi ugrabljeni, nije riknuo indijskim džunglama tako užasnim krikom kao što je bio krik Jacquesa Collina, koji je skočio na noge kao tigar na svoje šape i bacio na liječnika plameni pogled kao što je bljesak groma kad udari, a zatim se srušio na svoj poljski krevet šapćući:

— Oh moj sinko!...

— Jadni čovjek! — usklikne liječnik, kojega je ganula ova strašna bol.

Zaista je iza ove provale osjećaja nastala tako potpuna slabost da su riječi: »Oh, *moj* sinko?« bile kao šapat.

— Hoće li nam taj na rukama izdahnuti? — upita nadglednik.

— Ne, to nije moguće! — nastavi Jacques Collin podižući se i gledajući oba svjedoka toga prizora pogledom bez plamena i topline. — Vi se varate, to nije on! Niste dobro vidjeli. Ne može se objesiti u samici! Pogledajte, kako bih se mogao ovdje objesiti? Čitav mi je Pariz odgovoran za ovaj život! Bog mi ga duguje!

Čak su i nadglednik i liječnik bili preneraženi, oni koje već dugo ništa nije moglo iznenaditi. Ušao je gospodin Gault držeći u ruci Lucienovo pismo. Kad je ugledao upravnika, činilo se da se Jacques Collin umirio, jer ga je iscrpla sama žestina provale njegove boli.

— Evo jednoga pisma što mi je vrhovni državni tužilac naložio da vam ga predam dopustivši da ga primite neotpečaćena — primijeti gospodin Gault.

— To je od Luciena?... — upita Jacques Collin.

— Da, gospodine.

sam slušao kako velika krila smrti bruje iznad mene. Postoji Kainovo i Abelovo potomstvo kao što ste katkada znali. reći. Kain je opozicija u velikoj drami čovječanstva. Vi potječete od Adama u onoj liniji u kojoj je đavo neprestano potpirivao vatru, a njezina je prva iskra zahvatila Evu. Među zlim duhovima ovoga pokoljenja nađe se katkad strašnih bića, silne konstitucije, koja sve ljudske snage sakupljaju u sebi i nalikuju na one nemirne životinje u pustinji, kojih život zahtijeva neizmjerne prostore na koje su one tamo navikle. Takvi su ljudi u društvu toliko opasni kao što bi bili lavovi u otvorenoj Normandiji: njima treba pašu, oni proždiru obične ljude i gutaju novac glupaka. Njihova je igra tako pogubna, da oni napokon ubijaju svoga poniznoga psa od koga su načinili svoga pratioca, svoga idola. Kad Bog hoće, ova tajanstvena bića postaju Mojsije, Atila, Karlo Veliki, Muhamed ili Napoleon. Ali kad on dopusti, da to divovsko oruđe zahrđa u dubini oceana jednoga pokoljenja, tada oni postaju samo Pugačev, Fouche, Louvel ili opat Carlos Herrera. Oni su obdareni nekom neizmjernom moći nad nježnim dušama, privlače ih k sebi i satiru ih. To je veliko, to je lijepo na svoj način. To je otrovna biljka prekrasnih boja, koja zasljepljuje djecu u šumama. To je poezija zla. Ljudi kao što ste vi morali bi stanovati u spiljama i ne izlaziti iz njih. Ti si mi omogućio da živim tim divovskim životom, i ja sam imao svoj dio od života. Stoga mogu glavu izvući iz gordijskog čvora tvoje politike samo tako da je turim u čvor svoje kravate. Da popravim svoju pogrešku, predajem vrhovnom državnom tužiocu opoziv iskaza na preslušavanju. Vidjet ćete kako ćete se tim spisom moći okoristiti.

Na temelju propisne oporuke, vratit će vam se, gospodine opate, svote što pripadaju vašem redu, kojima ste vrlo nerazborito raspolagali u moju korist zbog očinske ljubavi koju ste mi iskazivali. Sad zbogom, zbogom, veličanstveni kipe Zla i Pokvarenosti, zbogom, vi koji biste postali više nego jedan Ximenes i više nego jedan Ric-helieu, da ste pošli dobrim putem. Vi ste održali svoja obećanja, a ja sam opet ono što sam bio na obali Charente, samo što vama dugujem čarobnost jednog sna, ali na žalost nije to više rijeka moga zavičaja u kojoj sam htio utopiti male grijeha svoje mladosti, nego je to Seine, a moja rupa, to je ćelija u Conciergeriji.

Ne žalite me: moj prezir prema vama bio je jednak mome udivlje-nju.

— To je zaista njegov sin! — reče liječnik.

— Mislite? — upita upravnik značajnim pogledom, pod kojim liječnik zapadne u kratko sanjarenje.

Upravnik reče čuvaru neka ostavi istraženika u ovoj ćeliji i neka odreže nekoliko pramenova kose sa sinove glave za tobožnjega oca, prije negoli se odnese lešina.

U pet i pol sati u mjesecu svibnju može se lako čitati pismo u Conciergeriji, usprkos željeznim prečkama velikih rešetki i petljama tankih žičanih rešetki koje zastiru prozore. Jacques Collin je dakle polagano slovo po slovo čitao taj strašni list, dok je držao Lucienovu ruku u svojoj.

Nije poznat nijedan čovjek koji bi deset minuta mogao držati u ruci komad leda snažno ga stišećući. Studen prodire smrtonosnom brzinom sve do izvora života. No djelovanje one strašne studeni koja uništava kao otrov jedva se može usporedit s djelovanjem što ga izaziva u duši ukočena, ledena ruka mrtvacu, ako se tako drži i tako stišeće. Smrt tada govori životu, ona kazuje crne tajne koje ubijaju mnoge osjećaje; jer promijeniti se u osjećaju, ne znači li to umrijeti? Ako ponovo pročitamo s Jacquesom Collinom Lucienov list, taj će nam se posljednji spis činiti onim što je bio za ovoga čovjeka — čaša otrova:

Opatu Carlosu Herreri

»Dragi moj opate,

Primio sam od vas samo dobročinstva, a ipak sam vas izdao. Ova me nehотиčna nezahvalnost ubija, i kad budete čitali ove retke, mene više neće biti. Neće biti više vas da me spasite.

Vi ste mi dali puno pravo da vas uništim i da vas bacim na zemlju kao čik od cigare ako bi mi to bilo od koristi; ali ja sam glupo s vama raspolagao. Da se izvuče iz neprilike, zaveden vješt看 pitanjem suca istražitelja, vaš duhovni sin, koga ste posvojili, stavio se u red s onima koji vas pod svaku cijenu žele uništiti, jer hoće da uvjere ljude u identitet, koji držim nemogućim, između vas i nekoga francuskoga zločinca. Time je sve rečeno!

Između čovjeka vaše snage i mene, od koga ste htjeli stvoriti osobu veću nego što sam mogao biti, nema mjesta za izmjenu budalaština u trenutku posljednjega rastanka. Htjeli ste me načiniti moćnim i slavnim, a bacili ste me u ponor samoubojstva, to je sve. Već odavna

izvjesnim stupnjem udaraca i pod ponovljenim pritiskom; njegove neprobojne malekule olabave kad ih čovjek očisti i načini jednolikima, i makar se kovina ne tali, ipak nema više iste otporne snage. Po-tkivači, bravari, željezari — svi radnici koji stalno obrađuju tu kovinu izražavaju tada njezino stanje jednom riječju svoga stručnoga govora: »Željezo se smekšalo!« kažu oni upotrebljavajući ovaj izraz koji se govori samo za konoplju, jer se njezino rastrojstvo postizava močenjem. Isto tako se ljudska duša, ili ako hoćete trostruka energija tijela, srca i duha, nalazi u sličnom polazažu kao i željezo ako je ponovo izložena određenim udarcima. Onda je isto s ljudima kao i s konopljom i sa željezom: oni su se smekšali. Znanost, pravda, javnost traže stotinu uzroka za katastrofe koje je kod željeznica izazvao prekid jedne tračnice. Najstrašniji je primjer tome bila katastrofa kod Bellevuea. No nitko nije upitao prave stručnjake u tim stvarima — kovače — koji su svi isto rekli: »Željezo se smekšalo!« Ova se pogibao ne može predvidjeti. Smekšano željezo i željezo koje je ostalo otporno, jednako je po vanjštini.

U tom stanju ispovjednici i suci istražitelji često pronalaze teške zločince. Strašna uzbuđenja rasprava pred porotničkim sudom i pred »oblačenjem«⁷⁸ izazivaju gotovo uvijek kod najjače naravi poremećaj živčanog ustrojstva. Tada i najzatvorenijim ustima izmiču priznanja, tada i najtvrđa srca malakšu, i, čudna je to stvari to se događa upravo onda kad su priznanja beskorisna, kad krajnja slabost trga čovjeku masku nedužnosti pod kojom je uznemirivao sud, koji je uvijek nemiran kad osuđenik umire a da ne prizna svoga zločina. Napoleon je spoznao ovaj raspad svih ljudskih snaga na bojnopolju kod Waterlooa]

U osam sati ujutro, čuvar pistola ušao je u sobu u kojoj se nalazio Jacques Collin. Vidio ga je blijeda i mirna, kao čovjeka koji je silnom odlukom opet našao svoju snagu.

— Sad je vrijeme da se ide u dvorište — reče ključar — vi ste zatvoreni već tri dana, pa ako želite malo na zrak da prohodate, možete to učiniti.

Jacques Collin se bio posve zadubio u svoje teške misli i nije više nimalo mario za sebe, smatrao se odijelom bez tijela, kao kakvom krpom. Nije sumnjao u zamku koju mu je postavio Bibi-Lupin, ni u važnost svoga ulaska u tamničko dvorište. Nesretnik je mehanički izišao, zaokrenuo u hodnik koji ide duž ćelija što su bile ugrađene

Sjaj i bijeda kurtizana

Lucien«

Kad su prije jednoga sata ujutro došli da odnesu tijelo, našli su Jacq-uesa Collina kako kleči pred krevetom, a ovaj je list ležao na zemlji. Bez sumnje ga je pustio kao što samoubojica ostavlja pištolj koji ga je ubio; ali je nesretnik još uvijek držao Lucienovu ruku u svojim sklopljenim rukama i molio se Bogu.

Kad su nosači vidjeli ovoga čovjeka, zastali su trenutak, jer je bio nalik na jednu od onih kamenih figura koje vječno kleče na grobovima srednjega vijeka što ih je izmislio genij klesara. Ovaj je lažni svećenik sjajnih očiju kao u tigra ulio tim ljudima svojom nadnaravnom ukončenom nepokretnošću toliko poštovanja da su mu blago rekli neka se digne.

— Zašto? — upita on plašljivo. Ovaj je odvažni Obmanjivač smrti postao slab kao dijete.

Upravnik je pokazao ovaj prizor gospodinu de Chargeboeufu. Njega je obuzelo duboko poštovanje prema takvoj boli, naročito kad je pomislio na očinstvo koje je sebi Jacques Collin pripisivao. Tajnik je izložio Collinu naloge gospodina de Granvillea o Lucienovu opijelu i o pogrebu, kao i o tome da ga bezuvjetno treba prevesti u njegov stan na keju Malaquais, gdje ga čeka kler da bdije nad njim ostali dio noći.

— U tome vidim veliku dušu toga suca — usklikne kažnjenik tužnim glasom. — Recite mu, gospodine, da može računati na moju zahvalnost... Da, ja sam mu kadar učiniti velikih usluga... Nemojte zaboraviti ovu rečenicu, ona je za njega od najveće važnosti. Ah! go spodine, događaju se neobične promjene u srcu čovjeka kad je plakao punih sedam sati nad ovakvim djetetom... Onda ga više neću nikad vidjeti!...

Pošto je Jacques Collin lakomo promatrao Luciena, poput majke kojoj oduzimaju tijelo njezina sina, srušio se na zemlju dok je gledao kako odnose Lucienovo tijelo, tako je zastenjao da je nosače nagnao da požure.

Tajnik vrhovnog državnog tužioca i upravnik zatvora su se već prije povukli od ovoga prizora.

Sto je postalo od ove snažne naravi kod koje je odluka po brzini bila jednaka pogledu, kod koje su misao i čin iskakali kao jedna jedina iskra, kojoj su živce otvrdnula tri bijega, tri baravka na robiji, i oni su pastigli željeznu čvrstoću kao živci divljaka? Željezo popušta pod

sobu za razgovore, koja je smještena na kraju ogromne sadašnje pre-lazne dvorane Conciergerije, osvjetljaju sa strane dvorišta stakla sa zaslonom, a sa strane glavnih vrata u nju dopire svjetlo kroz staklene okvire, tako da se nadziru razgovori odvjetnika s njihovim štićenicima. Ovu novost je izazvala potreba što su lijepe žene previše zavodile svoje branitelje. Više čovjek ne zna gdje će se zaustaviti moral... Ove su mjere opreza slične onim već gotovim ispitima savjesti u kojima se kvari čista mašta kad razmišlja o nepoznatim grozotama. U toj se sobi također obavljaju razgovori roditelja i prijatelja kojima policija dopušta da vide zatvorenike i okrivljenike.

Sad će svatko morati shvatiti što je tamničko dvorište za dvije stotine zatvorenika Conciergerije. To je njihov vrt, bez drveća, bez zemlje, bez cvijeća, ukratko tamničko dvorište. Njegovi dodaci, tj. soba za razgovor i kamen Louisa Svetoga, na kojemu se dijeli dopuštena hrana i piće, predstavljaju jedinu moguću vezu s vanjskim svijetom. Sati na tamničkom dvorištu jedini su sati kad zatvorenik dolazi na zrak i u društvo. U drugim se zatvorima zatvorenici doduše sastaju barem u dvoranama za rad, dok se u Conciergeriji nitko ne može posvetiti nikakvu zanimanju, osim ako je u pistoli. Tamo međutim drama pred porotničkim sudom zaokuplja sve, jer tamo zatvorenik dolazi samo zato da se podvrgne preslušavanju ili da sasluša osudu. Ovo dvorište pruža grozan prizor, čovjek ga sebi ne može predstaviti, treba ga vidjeti ili ga je vidio.

Ponajprije, taj skup od oko stotinu optuženika ili istraženika na prostoru od četrdeset metara dužine i trideset metara širine nije cvijet društva. Ovi bijednici koji većinom pripadaju najnižim slojevima loše su odjeveni, njihove su fizionomije proste ili strašne, jer zločinac koji dolazi iz viših društvenih slojeva na sreću je prilično rijedak izuzetak. Pronevjerenje, krivotvorenje ili lažni stečaj, jedini zločini koji mogu ovamo dovesti »pristojne« ljude, imaju međutim povlasticu pistole, i taj optuženik gotovo nikad ne ostavlja svoju čeliju. Ovo šetalište, koje okružuju čvrste, crnkaste i strašne zidove, red stupova razdvojenih čelijama, utvrda sa strane keja, rešetkasti prozori pistola sa sjevera, ovo šetalište koje čuvaju pažljivi čuvari a ispunja ga čopor prostih zločinaca koji su nepovjerljivi jedan prema drugom, rastužuje čovjeka već svojim prostornim rasporedom, ali te uskoro plaši, kad osjećaš da si središte svih tih pogleda punih mržnje, radoznalosti i očaja što ih izražavaju lica tih sramnih bića. Nema tu veselja!

Sjaj i bijeda kurtizana

u vijence veličanstvenih arkada palače francuskih kraljeva. Na ovim arkadama počiva takozvana galerija Louisa Svetoga, kojom se sada prolazi u različite prostorije Kasacionog suda. Taj se hodnik spaja s hodnikom pistola, i vrijedno je spomenuti da soba u kojoj je bio zatvoren Louvel, jedan od najglasovitijih kraljoubojica, leži upravo u desnom uglu, na mjestu gdje se križaju oba hodnika. Pod lijepom radnom sobicom u kuli Bonbec nalaze se zavojite stube, do kojih vodi ovaj mračni hodnik. Njima zatvorenici iz pistola i drugih ćelija dolaze u dvorište i idu gore.

Svi zatvorenici i optuženici koji moraju doći pred porotnički sud i oni koji su već bili pred njim, pa oni istraženički koji se više ne nalaze u strogom zatvoru, ukratko svi zatvorenici Conciergerije idu rano na šetnju na nekoliko sati po danu, osobito ljeti, u taj uski potpuno popločeni prostor. Ovo dvorište kao predsoblje stratišta robije svršava s jedne strane na robiji, a s druge je strane u vezi s društvom preko žandara, preko radne sobe suca istražitelja ili preko porotničkog suda. Stoga se čini još ledenije nego samo stratište. Stratište može postati podnožje s kojega se odlazi u nebo, no tamničko dvorište je skup svih sramota na zemlji i bez izlaza je!

Bilo to dvorište Force, Poissvja, Meluna ili Sainte-Pelagie, tamničko dvorište je tamničko dvorište. Iste se stvari u njima na vlas jednako ponavljaju: boja zidina, njihova visina i prostor — sve je isto. Stoga »Studije običaja« ne bi odgovarale svome naslovu kad se ovdje ne bi najtočnije opisalo ovo pariško zlikovačko društvo. Pod snažnim svodovima na kojima leži sjednička dvorana Kasacionog suda, kod četvrte arkade, nalazi se kamen koji je, kako se pripovijeda, Louisu Svetom služio za to da dijeli milostinju. On u naše vrijeme služi kao stol na kojemu se zatvorenicima prodaje hrana. Stoga, čim se dvorište otvori za zatvorenike, svi se sakupljaju oko ovoga kamena s poslasticama za pritvorenike: s rakijom, rumom itd. Prve dvije arkade s one strane dvorišta koje leži nasuprot veličanstvenoj bizantinskoj galeriji — jedinom ostatku od otmjenosti palače Louisa Svetoga — zauzima soba za razgovore, gdje razgovaraju odvjetnici s optuženicima. Zatvorenici dolaze ovamo strašnim vratima koja se sastoje od dvostrukoga prolaza a načinjena su od golemih poluga i ugrađena u prostor treće arkade. Ovaj je dvostruki prolaz sličan onim prolazima koji se povremeno stvaraju pregradama pred vratima kazališta, da bi zadržali «rep» posjetilaca za vrijeme velikih uspjeha. Ovu

ljudskom pravdom onima koji se možda ne boje Božje pravde, premda im glas savjesti tako jasno govori, i oni izlaze za dugo vremena kao pošteni ljudi.

Kako su šetaoci, koji su se nalazili u tamničkom dvorištu kad je Jacq-ues Collin u njega sišao, trebali biti glumci odlučnoga prizora u životu Obmanjivača smrti, nije bez interesa ocrtati neke glavne ličnosti ovoga strašnog skupa.

Tamo, kao i svugdje gdje se ljudi sakupljaju, tamo, kao i u školi, vlada fizička i moralna sila. Tamo dakle, kao i na robiji, postoji aristokracija u krivičnosti. Onaj kojemu se radi o glavi nadmašuje sve ostale. Tamničko je dvorište, kao što čovjek može i misliti, visoka škola kaznenog prava; predavanja su tamo neusporedivo bolja nego na trgu Pantheon. Periodična se šala sastoji u tome da se ponavlja drama rasprave pred porotničkim sudom, imenuje se predsjednik porote, javni tužilac, odvjetnik, i vodi se parnica. Ta se grozna lakrdija odigrava gotovo uvijek kad se radi o glasovitim zločinima. U ono je vrijeme bila na dnevnom redu porotničkog suda velika kaznena parnica, gnusno umorstvo koje je bilo počinjeno nad gospodinom i gospodom Crottat, bivšim zakupnicima, ocem i majkom bilježnika. Kao što je ova nesretna parnica dokazala, oni su čuvali kod kuće osam stotina tisuća franaka u zlatu. Jedan je od počinitelja ovoga dvostrukog umorstva bio glasoviti Danepont, nazvan La Pouraille. To je bio oslobođeni robijaš i već je pet godina pomoću sedam osam različitih imena izmicao najrevnijoj palicijskoj potrazi. Tako se savršeno znao prerušiti da je izdržao dvije godine zatvora pod imenom Delsoucq, jednoga od svojih učenika, glasovitog tata koji u svojim pothvatima nije nikad prešao nadležnost kriminalnog suda. Otkad je La Pouraille bio otpušten s robije, dospio je već do svoga trećeg umorstva. Kako je bilo jasno da će biti osuđen na smrt i kako se naslućivalo da je bogat, svi su se zatvorenici bojali ovoga optuženika i divili mu se, jer se od ukradena novca nije našla nijedna para. Usprkos dagađajima 1830. lako se sjetiti užasa što ga je izazvao u Parizu ovaj smioni pothvat. Po svom značenju može se usporediti s krađom medalja iz Biblioteke, jer nesretna sklonost našega vremena da sve pretvara u brojke pravi umorstvo to upadljivijim što je znatnija ukradena svota.

La Pouraille je bio malen, suh i mršav čovjek. Lice mu je bilo kao u kune, imao je četrdeset i pet godina. Bio je jedna od slavnih ličnosti triju kaznionica u kojima je uzastopce boravio od osamnaeste godine,

Sve je sumorno — i mjesto i ljudi. Sve je nijemo — zidine i savjest. Sve je opasno za te nesretnike, oni se ne usuđuju povjeriti jedan drugome, osim ako ne postoji među njima onakvo prijateljstvo što je kobno kao i robija, kojoj je ono čedo. Policija, koja lebdi nad njima, truje im atmosferu i kvari sve, čak i stisak ruke dvojici prijatelja zločinaca. Kad zločinac sretne tamo svoga najboljeg druga, ne zna nije li se pokajao, nije li što priznao u interesu svoga života. Ovaj nedostatak sigurnosti, ova bojazan pred »ovnom« razara ovu već tako lažnu slobodu tamničkog dvorišta. U tamničkom govoru »ovan« je doušnik, koji, kako se čini, ima na leđima kakvu opasnu stvar i čija se poslovična spretnost sastoji u tom da se zna načiniti »prijateljem«. Riječ »prijatelj« u lopovsokom govoru znači iskusna tata, savršena lopova, koji je već odavna prekinuo s društvom, koji želi ostati lopovom cijeli život i koji »usprkos svemu« ostaje vjeran zakonima velikih lupeža. Zločin i ludost imaju neku sličnost. Vidjeti zatočenike Conciergerije u tamničkom dvorištu ili vidjeti luđake u vrtu koje ludnice, ista je stvar. Jedni se i drugi međusobno izbjegavaju na svojoj šetnji, bacaju jedan drugomu prema trenutačnim mislima barem čudne, često divlje poglede, nikad vesele ni ozbiljne, jer se oni poznaju ili se jedan drugoga boje. Očekivanje osude, grižnja savjesti i tjeskoba daju še-taocima tamničkog dvorišta nemiran i preplašen pogled, kao što je pogled u luđaka. Samo savršeni zločinci imaju sigurnost koja je slična mirnoći poštenog života, iskrenosti čiste savjesti. Budući da je tamo čovjek srednjih klasa izuzetak i kako sram zadržava u njihovim ćelijama one koje zločin ovamo šalje, stalni su gosti tamničkog dvorišta općenito odjeveni kao ljudi radničke klase. Tamo prevladavaju radnička košulja, platnena radna bluza i kaput od baršuna. Ova surova i prljava odjeća u skladu je s prostim i groznim fizionomijama, sa surovini vladanjem, koje ipak malo ukroćuju tužne misli što zaokupljaju zatočenike; ukratko sve, pa čak i tišina ovoga mjesta, pridonosi da ispuni grozom i ogavnošću rijetkoga posjetnika, kojemu su visoke preporuke pribavile škrto davanu povlasticu da smije proučavati Conciergeriju.

Kao što pogled na anatomsku sobu, u kojoj su ogavne bolesti prikazane u vosku, očišćuje i nadahnjuje mladića svetom i plemenitom ljubavlju kad ga netko tamo dovede, tako i pogled na Conciergeriju i prizor tamničkog dvorišta, punog njegovih »gostiju«, koji su određeni za robiju, za stratište ili za kakvu sramotnu kaznu, ulijeva strah pred

gradovima komeša u podrumima, u podzemnim kaljužama, »u trećoj dubini društva«, da se poslužim živim i uvjerljivim izrazom uzetim iz dramske umjetnosti. Nije li cijeli svijet pozornica? »Treća dubina« je najdonji podrum pod podom u Operi. U njega se sakrivaju strojevi, strojari, red svjetiljki na pozornici, utvare, plavi vragovi koje pakao riga, itd.

Svaka je riječ ovoga jezika surova, duhovita i strašna slika. Kratke hlače zovu »popinjalo«. Ne treba to objašnjavati. U lopovskom govoru čovjek ne spava nego »crkava«. Pazite kako snažno ovaj glagol izražava san što ga ima jedino progonjena, umorna, nepovjerljiva zvjerka koja se zove tat i koja, čim je u sigurnosti, propadne i zatone u ponore dubokog i potrebnog sna, makar nad njom uvijek lebde snažna krila sumnje. Grozan je to san, sličan snu divlje životinje, koja spava i hrče dok njezine uši dvostruko oprezno bdiju!

Sve je divlje u tome jeziku. Slogovi kojima riječi počinju ili svršavaju opori su i naročito čudni. Žena u njemu znači »mlohava«. A koliko je u tom poezije! Slama je »bosronsko perje«. Riječ »ponoć« je izražena perifrazom: »dvanaest plombi puca«! Ne hvataju li te srsi od toga? »Rupu isprati« znači okrasti sobu. Sto je običan izraz »leći na počinak«, ako se usporedi sa »se piausser«, što znači »obući drugu kožu«. Koliko li života u slikama! »Igrati damino« znači jesti; kako jedu progonjeni ljudi?

Lopovski je govor međutim uvijek u razvoju! On ide u stopu za civilizacijom. Obogaćuje se kod svakog pronalaska novim izrazima, jumpir što su ga uveli Louis XVI. i Parmentier odmah je pozdravio opovski govor nazivom »svinjska naranča«. Ljudi pronalaze novčanice, robija ih naziva »Garatovim šuštalom« po imenu blagajnika Gara-a koji ih potpisuje. »Šuštalom«! Ne čujete li šuštanje svilenog papira? Novčanica od tisuću franaka je »muško šuštalom«, novčanica od pet stotina franaka »žensko šuštalom«. Robijaši će okrstiti, posve sigurno, novčanice od stotinu ili dvjesto franaka kakvim čudnim imenom. Godine 1790. Guillotin pronalazi u interesu čovječnosti brzu spravu koja rješava sve probleme što su iskrsnuli s obzirom na izvršenje smrtne kazne. Robijaši i bivši zatočenici odmah ispituju ovu spravu, koja se nalazi na prijelazu iz staroga monarhičkog sustava i novoga sudstva. Oni je smjesta nazivaju »Opatija tužnog uspona«. Proučavaju kut što bi pravi čelična sjekira giljotine i pronalaze glagol »kositi« da opišu njezinu radnju! Kad čovjek pomisli da se robija zove »livada«, zaista se

poznavao je u dušu Jacquesa Collina, i vidjet ćemo odmah kako i zašto. Druga dva robijaša, koje su prije dvadeset i četiri sata s La Po-urailleom premjestili iz Force u Conciergeriju, smjesta su prepoznali i cijelo dvorište upozorili na ovu kobnu veličinu »prijatelja« koji je bio određen za stratište. Jedan od tih robijaša bio je optuženik po imenu Selerier. On je bio prozvan Auvergnanac, čiča Ralleau i Pokućarac, i u višem društvu velikih lupeža imao je nadimak Svileni konac. Dobio ga je zbog spretnosti kojom se izvlačio iz opasnosti svoga zvanja. On je bio nekadašnji pouzdanik Obmanjivača smrti. Obmanjivač smrti je toliko sumnjao u Svileni konac da igra dvoličnu ulogu, da naime u isti mah uživa povjerenje velikih lupeža i da stoji u policijskoj službi, da mu je pripisivao svoje hapšenje u kući Vauquer 1819. (Vidi »Čiča Goriot«). Seleriera moramo zvati Svileni konac kao što će se Dannepont zvati La Pouraille. On je bio kriv već zato što je izmakao policijskoj paski, a sad je bio upleten u teške krade, kod kojih doduše nije prolivena ni kap krvi, ali će ga one ipak otpremi bar na dvadeset godina na robiju. Treći je robijaš po imenu Riganson predstavljao sa svojom prilježnicom nazvanom La Biffe najstrašnju obitelj u aristokraciji zločina. Riganson, koji je od najranije dobi bio na ratnoj nozi s pravdom, imao je nadimak Le Biffon. Biffon je bio mužjak La Biffe, jer ništa nije sveto aristokraciji zločina. Ovi divljaci ne poštuju ni zakona ni vjere, ništa, čak ni prirodnih znanosti, pa su i njihove svete nazive, kako se vidi, izvrgli ruglu. Ovdje se moramo malo udaljiti od predmeta, jer ulazak Jacquesa Collina u dvorište, njegova pojava usred njegovih neprijatelja, što su je tako vješto pripravili Bibi-Lupin i sudac istražitelj, neobični prizori koji su iz toga imali nastati — sve se to ne bi moglo pripovijedati a ni razumjeti bez nekih objašnjenja o svijetu lopova i kaznionica, o njihovim zakonima, o njihovim običajima, a naročito o njihovu jeziku, čija je grozna poezija prijeko potrebna u ovom dijelu pripovijedanja. Dakle, prije svega jednu riječ o jeziku varalica, lupeža, tatova i ubojica, koji je prozvan lopovskim govorom i koji je književnost u ovo posljednje vrijeme s toliko uspjeha upotrijebila da je više nego jedna riječ ovoga čudnog rječnika prešla preko ružičastih usta mladih žena, zaorila pod pozlaćenim stropovima i zabavila knezove, od kojih je ne jedan priznao da su ga nasamarili. Recimo to, možda na začuđenje mnogih ljudi: nema krepkijeg, slikovitijeg jezika nego što je jezik toga podzemnoga svijeta, koji se od postanka velikih carstava s glavnim

to čudno? Ovo suparništvo ljudi, koji se obostrano traže i izbjegavaju, stvara ogroman, naročito dramatičan dvoboj, koji smo u ovoj studiji samo skicirali. Isto je s krađom i sa zanatom javnih bludnica kao i s kazalištem, policijom, svećenstvom i žandarima. U ovih šest zvanja pojedinac poprima neizbrisive značajne crte. On ne može biti nego ono što jest. Biljeg svećeničkog zvanja nepromjenljiv je kao i biljeg vojničkoga. Tako je u svima staležima koji predstavljaju jake suprotnosti, opreke u civilizaciji. Ovi upadljivi, čudni, neobični biljezi »sui generis« tako olakšavaju da se prepozna javna bludnica i lopov, ubojica i optuženik, te su oni za svoje neprijatelje — detektiva i žandara — ono što je divljač za lovca: oni imaju određen hod, držanje, put, poglede, boju, miris, ukratko pouzdana obilježja. Odatle ono duboko umijeće u prerušavanju kod robijaških veličina. Sad još jednu riječ o sastavu ovoga svijeta, koji je ukidanje žiga sramote, ublaženje kazna i glupa blagost porote stvorila tako opasnim. Za dvadeset će godina zaista Pariz opkoliti vojska od četrdeset tisuća optuženika, jer je seinska oblast i njezinih petnaest stotina tisuća stanovnika jedina točka u Francuskoj gdje bi se ovi nesretnici mogli sakriti. Pariz je za njih ono što je prašuma za divlje zvijeri. Veliki lopovi koji su za taj svijet njegovo predgrađe Saint-Germain, njegova aristokracija, stvorili su 1816. godine, zbog mira koji je tolike živote doveo u pitanje, društvo koje se nazvalo »Veliki vrhovi«. U njemu su se udružili najslavniji vođe četa i nekoliko smionih ljudi koji su tada bili bez ikakvih sredstava za život. Ova riječ »vrhovi« znači u isti mah braća, prijatelji, drugovi. Svi lopovi, robijaši, zatočenici jesu »vrhovi«. Veliki su vrhovi, taj fini svijet aristokracije zločina, bili punih dvadeset i nekoliko godina Kasacioni sud, Institut, Gornji dom ovoga naroda. Od velikih vrhova svaki je imao vlastiti imetak, zajednički kapital i svoje zasebne običaje. Oni su jedan prema drugom bili obavezni na pomoć i potporu i poznavali su se. Svi su daleko nadmašivali u lukavštini i varkama policiju, svi su imali svoj posebni »ustav«, svoje lozinke i svoje znakove za prepoznavanje.

Ovi su vojvode i perovi robije od 1815. do 1819. osim toga imali glasovito »Društvo od deset tisuća« [Vidi »Ciča Goriot«]. Ono se tako prozvalo zbog ugovora na osnovi kojega nisu nikad ništa smjeli poduzeti gdje se moglo ukrasti manje od deset tisuća. Upravo su sada, godine 1829. i 1830., objelodanjeni spomen-spisi u kojima je neka /namenita ličnost krivične policije iznijela stanje snaga ovoga druš-

oni koji se bave jezikoslovljem moraju diviti pronalasku ovih strašnih riječi, rekao bi Charles Nodier.

Moramo priznati visoku starost lopovskom govoru. On sadržava desetinu riječi romanskog jezika, drugu desetinu starog Rabelaisova galskog jezika. Riječi »effondrer« zabijati, »otolondrer« dosađivati, »cambrioler« — sve što se radi u jednoj sobi, »aubert« srebro, »gironde« lijepa (riječ potječe od imena rijeke Gironde u langue d'oc), »fouillousse« džep, pripadaju jeziku XIV i XV stoljeća. Riječ »l'affe«, što znači život, vrlo je stara.

Uznemirivati »l'affe« (život) stvorila je riječ »affres« odakle dolazi riječ »affreux«, što znači »ono što uznemiruje život« itd. Bar stotinu riječi lopovskog govora pripada Panurgeovu jeziku, koji u ovom Rabelaisovu djelu simbolizira narod, jer je ta riječ sastavljena od dviju grčkih riječi koje znače: »onaj koji sve radi«. Znanost mijenja lice civilizacije pronalaskom željeznice, a lopovski ju je govor nazvao »živo kotrljalo«.

Glava, kad je još na ramenima, zove se »la sorbonne« i ukazuje na starodrevno podrijetlo ovoga jezika, koji dolazi kod najstarijih romantičara kao što su Cervantes, talijanski novelisti i Aretino. U svako je zaista doba bludnica, junakinja tolikih starih romana, bila pokroviteljica, drugarica, utjeha varalice, tata, kradljivca, lupeža i lopova. Blud su i krađa dva živa protesta, ženski i muški, prirodnog stanja protiv društvenoga. Stoga filozofi, sadašnji novatori, filantropi, za kojima se povode komunisti i fourieristi, dolaze a da i ne slute do ova dva zaključka: blud i krađa. Lopov u sofističkim knjigama ne pita za vlasništvo, za baštinu, za društveno jamstvo, on ih naprosto ukida. Za njega »krasti« znači: opet ući u svoj posjed. On se ne bori protiv ženidbe, ne optužuje je, ne traži kao u onim tiskanim utopijama onu obostranu privolu, onu usku duševnu vezu koju nije moguće uopćiti, on se nasilno sparuje i karike se toga lanca sve više stežu pod čekićem nužde. Moderni novatori pišu rastrgnute i maglovite teorije ili filantropske romane, a tat radi. On je jasan kao činjenica, logičan kao udarac šakom. A kakav stil!...

Još jedna napomena! Svijet bludnica, tatova i ubojica, robije i zatvori obuhvaćaju pučanstvo od oko šezdeset do osamdeset tisuća individua, muškaraca i žena. Ovaj se svijet nikad ne bi mogao prezreti u opisu naših običaja, u crtanju našega društvenog zbivanja. Sudstvo, žandari i policija predstavljaju gotovo jednak broj činovnika. Nije li

Požuda je kod ovih ljudi gotovo uvijek prvi uzrok njihovih smionih pothvata, njihovih umorstava. Pretjerana požuda koja ih, kako vele liječnici, po njihovu »tjelesnom ustrojstvu« nagoni prema ženi, iscrpljuje sve moralne i fizičke snage ovih energičnih muškaraca. Odatle ona besposlica koja proždire čitave dane, jer pretjeranost u ljubavi traži i odmora i dobru ishranu. Odatle ona mržnja prema svakom radu koja sili ove ljude da pribjegu brzim sredstvima kako bi sebi pribavili novca. Ipak potreba da žive i da dobro žive, koja je kod njih već tako snažna, malo znači u usporedbi s rasipnošću na koju ih nagoni bludnica, jer joj ovi darežljivi ljubavnici žele pokloniti i dragulje i odjeće, a ona, jer je uvijek lakoma, voli dobar zalogaj. Zaželi li bludnica šal, ljubavnik ga ukrade i žena u tom vidi dokaz ljubavi! Tako se ide u krađu, koja bi se kod muškarca mogla shvatiti gotovo kao prirodni osjećaj ako bi se ljudsko srce htjelo istraživati pod sitnozorem. Krađa dovodi do umorstva, a umorstvo dovodi postupno ljubavnika na stratište.

Neuredna, posve fizička ljubav ovih ljudi bila bi dakle, ako ćemo vjerovati Medicinskom fakultetu, izvor sedam desetina zločina. Uostalom, kod autopsije leša pogubljenog čovjeka nalazi se uvijek upadljiv i opipljiv dokaz za to. Tako ovi užasni ljubavnici, ta strašila društva postizu obožavanje svojih ljubavnica. Ova privrženost žene koja vjerno čuči kod vrata zatvora i uvijek misli na to kako bi izigrala lukavstva istrage, ovaj nepodmitljivi čuvar najcrnijih tajna ostavlja toliko tamnih i neobjašnjivih parnica. Tu leži snaga i slabost zločinca. U govoru bludnica »biti čestit« znači ne ogriješiti se ni o koji zakon te privrženosti i dati sav svoj novac ljubavniku »onkraj brave«, bdjeti nad njegovim zdravljem, održati prema njemu u svakom pogledu vjernost, sve poduzeti za njega. Najokrutnija uvreda što bi je koja bludnica magla dobaciti u besramni obraz drugoj bila bi u tome kad bi je optužila zbog nevjernosti prema »stisnutom« (zatvorenom) prijatelju. U tom se slučaju bludnica smatra kao žena bez srca!... La Pouraille je strastveno ljubio neku ženu, kako ćemo uskoro vidjeti. Svileni konac, filozof-egoist, koji je krao da se opskrbi, u mnogočemu je bio sličan Paccardu, robu Jacquesa Collina, koji je, kako znamo, pobjegao zajedno s Prudencom Servien s imovinom od sedam stotina pedeset tisuća franaka. Svileni konac nije imao nikakvih veza, prezirao je žene i volio je samo sebe. Sto se tiče Le Biffona, on je, kako se već zna, dobio nadimak po svojoj vezi s La Biffom. Ove su, dakle, tri

Sjaj i bijeda kurtizana

tva i imena njegovih članova. Ljudi su s užasom vidjeli cijelu vojsku stručnjaka, kako muških tako ženskih. I ta je vojska bila tako strašna, tako spretna, tako često sretna da su tatovi kao Pastourel, Collonge, Chimaux, koji su sada stari pedeset i šezdeset godina, u tom spomen-spisu bili navedeni kao ljudi koji su u stalnoj pobuni protiv društva od svoga djetinjstva!... Kakvo priznanje nemoći za sud, da ima tako starih tatova!

Jacques Collin je bio blagajnik ne samo »Društva od deset tisuća« nego i Velikih vrhova, junaka robije. Po priznanju odgovornih uglednih osoba, robijaši su odvajkada imali kapitala. Ova se čudna stvar može lako shvatiti. Nijedno se ukradeno dobro više ne nađe, osim u čudnim slučajevima. Budući da osuđenici ne mogu ništa sa sobom nositi na robiju, prisiljeni su pribjeći povjerenju kakvoj sposobnoj glavi, pa joj na poštenje povjeriti svoj novac, kao što se u društvu novac povjerava banci.

Bibi-Lupin, koji je bio već deset godina upravnik sigurnosne policije, pripadao je prvobitno aristokraciji Velikih vrhova. Njegova je izdaja potjecala od povrede samoljublja: neprestano je morao doživljavati da iznad njega ističu visoku inteligenciju i golemu snagu Obmanjivača smrti. Odatle stalno ogorčenje ovog glasovitog glavar sigurnosne policije protiv Jacquesa Collina. Odatle su također potjecali sporazumi između Bibi-Lupina i njegovih bivših drugova kojima su se počele baviti vlasti.

U svojoj dakle želji za osvetom, kojoj je istražni sudac dao punu slobodu, jer je morao utvrditi identitet Jacquesa Collina, glavar sigurnosne policije je vrlo vješto izabrao svoje pomoćnike pustivši na lažnoga Španjolca La Pouraillea, Svileni konac i Le Biffona, jer je La Pouraille pripadao »Društvu od deset tisuća« kao i Svileni konac, a Le Biffon je bio Veliki vrh.

La Biffe, ova strasna Le Biffonova supruga, koja još danas izmiče svim policijskim potragama pomoću prerušavanja u poštenu ženu, bila je na slobodi. Ova žena, koja divno zna igrati markizu, barunicu, groficu, ima kočiju i poslugu. Ovaj Jacques Collin u suknji jedina je žena koja se može usporediti s onom Azijom, desnom rukom Jacquesa Callina. Uopće, svaki junak robije ima odanu ženu. Sudbeni ljetopisi, tajna kronika Palače reći će vam ovo: nijedna strast poštene žene, čak ni ljubav bogomoljke prema svome ispovjedniku, uopće ništa ne nadmašuje privrženost ljubavnice koja dijeli opasnost velikih zločinaca.

koje je uvijek bilo preusko za njih, pošto su pokupovali što su mogli na kamenom stolu Louisa Svetoga. Novoga su zatočenika dakle svi u isti mah opazili, i to utoliko brže što nijedan pogled po oštrini nije ravan pogledu zatvorenika, koji su svi u tamničkom dvorištu kao pauk u središtu svoje mreže. Ova je poredba matematički točna, jer kako oku sa svih strana smetaju visoke i crne zidine, zatočenik uvijek vidi, pa kad i ne gleda, vrata na koja ulaze čuvari, prozore sobe za razgovor i stube kule Bonbec, te jedine izlaze iz dvorišta. U dubokoj osamljeno-sti u kojoj se nalazi, sve je za optuženika događaj, sve ga zanima. Njegova mu dosada, koja se može usporediti s dosadom tigra u kavezu zoološkog vrta, neobično povećava pažnju. Nije suvišno primijetiti da je Jacques Collin — odjeven kao svećenik koji se ne drži strogo svoje nošnje — nosio crne hlače, crne čarape, cipele sa srebrnim kopčama, crni prsluk i neki tamnosmeđi kaput, kojega je kroj odavao svećenika, ma što on činio, osobito kad je ove znakove popunilo karakteristično šišanje kose. Jacques Collin je nosio pravu pravcatu svećeničku, divno prirodnu vlasulju.

— Gle! gle! — reče La Pouraille Le Biffonu — loš znak, »vepar« (svećenik)! Kako je on dospio ovamo?

— To je jedna od njihovih varki, »kuhar« (špijun) nove vrste — odgovori Svileni konac. — To je kakav prurušeni »prodavač podvezica« (žandar) koji želi ovdje vršiti svoj zanat.

Žandar u lapovskom govoru ima različita imena: kad progoni tata, onda je »prodavač podvezica«, kad ga prati, tada je »lasta stratišta«, kad ga vodi na stratište, onda je »giljotinin husar«. Da dovršim sliku tamničkoga dvorišta, možda je potrebno opisati u nekoliko riječi dva druga »vrha«. Selerier nazvan Auvergnanac, čiča Ralleau, Pokućarac, napokon Svileni konac — imao je trideset imena i isto toliko putnica — sada će se nazivati samo ovim nadimkom, jedinim što mu ga je dala aristokracija zločina. Ovaj je duboki filozof, koji je u lažnom svećeniku vidio žandara, bio momak visok pet stopa i četiri palca. Njegovi su mišići bili neobično izbočeni. Pod ogromnom lubanjom blistale su male, skrivene oči, kao u ptice grabljivice. Vjeđe su mu bile sive, bez sjaja i tvrde. Na prvi je pogled bio sličan vuku širinom svojih vilica koje su bile snažno izražene i izbočene. No koliko je ova sličnost sadržavala okrutnosti, čak i krvoločnosti, toliko je bilo lukavosti i živahnosti u njegovim crtama lica, premda je bilo puno brazgotina od kozica. Rub je svake brazgotine bio jasno ocrtan i kao

robijaške ličnosti trebale tražiti račun od Jacquesa Collina, što nije bilo lako.

Samo je blagajnik znao koliko je članova društva još bilo na životu i koliko je bila imovina svakoga pojedinca. Posebnu smrtnost svojih punomoćnika Obmanjivač smrti je uzeo točno u obzir u svojim računima kad je odlučio da »pojede žabu« (utroši novac) u Lucienovu korist. Kad je devet godina izmicao pažnji svojih drugova i policiji, Jacques Collin je gotovo sigurno mogao očekivati da će na temelju »ustava Velikih vrhova« baštiniti od dvije trećine svojih punomoćnika. Nije li uostalom mogao navesti također isplate koje je tobože izvršio »pokošenim« (smaknutim) vrhovima? Ukratko, ovog vođu »Velikih vrhova« nitko nije nadzirao. Neograničeno su mu se povjerali iz nužde, jer je život divlje zvijeri, kakav provode robijaši, zahtijevao najveći oprez među »poštenim« ljudima ovoga divljega svijeta. Stotinu tisuća škuda što ih je Jacques Collin zatajio mogao je možda sad platiti sa stotinu tisuća franaka. U ovaj čas, kako se vidi, La Pouraille, jedan od vjervnika Jacquesa Collina, imao je još samo da živi devedeset dana. Kako je La Pouraille, bez sumnje, imao još mnogo veću svotu od one koju mu je bio dužan njegov vođa, mogao se još nekako s njim govoriti.

Jedan od najpouzdanijih znakova po kojemu ravnatelj tamnica i njihovi agenti, policija i njezini pomoćnici, pa čak i suci istražitelji prepoznaju »povratne konje«, tj. one koji su već jeli »prdov« (vrsta debeloga graha koji se daje državnim robijašima), jest u tome što se oni dobro snalaze u zatvoru. Povratnici naravno poznaju njegove običaje, oni su kao kod kuće, ničemu se ne čude.

Stoga je Jacques Collin pred samim sobom bio na oprezu, pa je do onda divno igrao svoju ulogu nevinoga i stranca bilo u Forci bilo u Conciergeriji. Ali kad gaje utukla njegova bol i satrla njegova dvostruka smrt, jer je ove kobne noći dva puta umro, postao je opet Jacques Collin. Nadglednik se zaprepastio što ovome španjolskom svećeniku nije trebao reći kuda se ide u tamničko dvorište. Ovaj je tako savršeni glumac zaboravio svoju ulogu pa je kao stalni gost Conciergerije sišao zavojitim stubama s kule Bonbec.

— Bibi-Lupin ima pravo — reče u sebi čuvar — ovo je »povratni konj«, to je Jacques Collin.

Upravo kad se Obmanjivač smrti pokazao kao u nekom okviru što su mu ga načinila vrata kule, zatvorenici su se raspršili po dvorištu

sukrivcima. Njegov je značaj bio poznat. Gospodin Popinot, istražni sudac u ovoj groznoj stvari, nije mogao ništa izvući iz njega. Ova je strašna trojka stajala gore na dvorištu, tj. podno pistola. Svileni je konac svršio ispitivanje jednoga mladića, koji je bio tek kod svoje prve krađe i budući da je bio siguran u to da će biti osuđen na deset godina prisilnog rada, raspitivao se o različitim »livadama« (robijašni-cama).

— No, moj mali — govorio mu je navlas Svileni konac upravo kad se pojavio Jacques Collin — razlika između Bresta, Toulona i Rocheforta jest u ovom...

— Dede, moj stari — reče mladić radoznalo kao svaki novajlija.

Ovaj je optuženik bio iz dobre obitelji, a bio je optužen zbog krivotvorenja. On je sišao iz pistole koja je bila pokraj one u kojoj je bio Lucien.

— Moj sinko — nastavi Svileni konac — u Brestu si siguran da ćeš kod treće žlice naći »prdova«, kad budeš crpio iz škafa, u Toulonu tek kod pete, a u Rochefortu nećeš se uopće na nj namjeriti, ako nisi »stari«.

Kad je to taj duboki filozof rekao, priključi se opet La Pourailleu i Le Biffonu. »Vepar« (svećenik) ih je jako zanimao pa se oni upute niz dvorište, dok je Jacques Collin zaduben u svoju bol išao prema njima. Kako se Obmanjivač smrti bio predao sav u svoje strašne misli, u misli oborenog cara, nije ni mislio da je središte svih pogleda, predmet sveopće pažnje, pa je polagano hodao i gledao kobni prozor o koji se Lucien de Rubempre objesio. Nijedan zatočenik nije znao za ovaj događaj, jer Lucienov susjed, mladi krivotvoritelj, nije o tom ništa govorio iz razloga koje ćemo naskoro doznati. Tri su se »vrha« tako postavila da su zakrčila svećeniku put.

— To nije »vepar« — reče La Pouraille Svilenom koncu — to je »po vratni konj«. Vidiš kako vuče desnu nogu!

Moramo ovdje objasniti, jer svim čitaocima nije palo na pamet posjetiti koju robijašnicu, da je svaki robijaš s drugim vezan lancem (uvijek stari i mladi zajedno). Taj je lanac, koji je zakovan na jednom prstenu iznad gležnja, tako težak da nakon godinu dana prouzrokuje manu u hodu, koje se osuđenik više nikad neće riješiti. On je prisiljen upotrijebiti više snage u jednoj nozi nego u drugoj da može vući ove »negve«

— tako se u robijaškom jeziku zovu ti željezni okovi — i na taj se napor nepogrešivo privikne. Kasnije, kad ne nosi više lanca, s tom je

duhovit. Na njima se čitalo stotinu šala. Život zločinaca, koji sadrži u sebi glad i žeđu provedenih noći u logoru kejova i obala, mostova i ulica, pijanke jakih pića kojima se slave pobjednička slavlja, presvukao je ovo lice kao nekim slojem pokosti. Kad bi se Svileni konac pokazao onakav kakav je bio po prirodi, policijski bi agent i žandar na trideset koraka prepoznao svoju zvjerku, ali je on bio ravan Jacquesu Callinu u umijeću da sebi načini staračke bore na licu i da se preo-djene. U ovom je trenutku Svileni konac bio u kućnom odijelu, kao veliki glumci koji se samo u kazalištu brižljivo oblače. Nosio je neki lovački kaput na kojemu nije bilo puceta, a rupice su bile poderane i propuštale bijelu podstavu; nadalje je imao loše zelene papuče, hlače od nankina koje su već postale sive, a na glavi kapu bez vizira, ispod koje su se vidjeli kutovi starog, Šarenog, otrcanog i ispranog rupca. Pokraj Svilenoga konca Le Biffon je predstavljao savršenu opreku. Ovaj je glasoviti tat bio maloga rasta, krupan, debeo i okretan. Lice mu je bilo modro, oko crno i upalo. Bio je obučan kao kuhar i stajao je na veoma krivim nogama. On je ulijevao strah svojim izražajem lica na kojemu su prevladavali znaci sposobnosti kojima se odlikuju grabežljive životinje.

Svileni konac i Le Biffon umiljavali su se La Pourailleu, koji je izgubio svaku nadu. Ovaj je višestruki ubojica znao da će mu se suditi, da će biti osuđen i pogubljen prije nego što prođe četiri mjeseca. Zato ga Svileni konac i Le Biffon, »prijatelji« La Pourailleovi, nisu zvali drukčije nego »kanonik«, tj. kanonik »Opatije tužnoga uspona« (pripadnik giljotine). Lako se može shvatiti zašto su se Svileni konac i Le Biffon umiljavali La Pourailleu. La Pouraille je, prema optužnici, zakopao dvjesto pedeset tisuća zlatnih franaka, svoj udio plijena koji je ugrabio kod supruga Crbtat. Kakvu je divnu baštinu mogao ostaviti dvojici »vrhova«, premda su se ova dva robijaša za nekoliko dana morala vratiti na robiju! Le Biffon i Svileni konac trebalo je da budu osuđeni zbog teške krađe (tj. krađe s otežavajućim okolnostima) na petnaest godina, i sigurno će ih spojiti s onih deset godina preda-šnje osude, koje su svojevremeno prekinuli. Premda je dakle jedan imao pred sobom dvadeset i dvije, a drugi dvadeset i šest godina prisilnog rada, oba su se nadala da će pobjeći i potražiti hrpu La Pourailleova zlata. Ali je taj član »Društva od deset tisuća« čuvao svoju tajnu, činilo mu se nepotrebno da je izda tako dugo dok ne bude osuđen. Kako je pripadao visokoj robijaškoj aristokraciji, nije odao ništa o svojim

tnosti. »Tamo neću voditi vaše gospodstvo«, reče on, »jer je to četvrt tetaka«...

— Hol — reče lord Durham — što je to?

— To je treći spol, milorde.

— Hoće da Theodorea skrate za glavu! — reče La Pouraille — kakvog krasnog dječaka! Kakva mu je samo ruka! Kakvo čelo! Koliki gubitak za društvo!

— Da, Theadore Calvi jede svoj posljednji zalogaj — reče Le Biffon.

— Ah! njegove će žene lijepo cmizdriti, jer ga ljube, jadnoga maloga.

— To si ti, moj stari? — reče La Pouraille Jacquesu Collinu. I zajedno sa svojim pratiocima, s kojima se držao ispod ruke, zakrči put pridošlici.

— Oh, »dabe«, ti si postao »vepar« — doda La Pouraille.

— Kažu da si naše filipe oplijenio (naše zlatnike pokrao) — prihvati Le Biffon prijetećim glasom.

— Hoćeš li nam »izvući naš šljunak« (dati naš novac)? — upita Svileni konac.

Ova su tri pitanja prasnula kao tri hica iz pištolja.

— Ne šalite se s jadnim svećenikom, koga su ovamo zabunom stavili

— odgovori mehanički Jacques Collin, premda je odmah prepoznao svoja tri druga.

— To je zaista glas njegova »praporca«, ako i nije njegova »njuška«

— reče La Pouraille stavljajući svoju ruku na rame Jacquesu Callinu.

Ova kretnja i to što je ugledao svoja tri druga trgnu ga iz njegove utučenosti i vrata mu smisao za stvarni život, jer je cijele ove kobne noći lebdio u neizmjernim duhovnim svjetovima osjećaja u kojima je tražio neki novi put.

— »Ne pravi juhe svome dabu« (ne pobuđuj sumnje na svoga poglavicu)! — reče sasvim tiho Jacques Collin šupljim i prijetećim glasom, koji je bio nalik na potmulu lavlju riku. — Policija je tu, pusti je neka bude u zabludi. Ja glumim komediju zbog jednog »vrha« u krajnjoj nevolji.

To je rekao usrdno kao svećenik, koji pokušava obratiti nesretnike, i popratio pogledom kojim je Jacques Collin obujmio tamničko dvorište, vidio nadglednika pod arkadama i pokazao ih podrugljivo svojim drugovima.

— Nema li ovdje »kuhara« (špijuna)? »Upalite svoja svjetla i useknite ih« (gledajte, dobro i promatrajte)! Vi me ne poznate, budimo na

spravom kao s odrezanim nogama, u kojima »amputirani« uvijek trpi. Robijaš uvijek osjeća svoje »negve« i ne može se više nikad riješiti pagrešnog hoda. U policijskom govoru to se kaže »on vuče desnu nogu«. Ovaj znak, što ga kažnjenici tako dobro među sobom poznaju kao i policijski agenti, bar upotpunjuje prepoznavanje među drugovima, ako i ne dovodi izravno do toga.

Kod Obmanjivača smrti, koji je već prije osam godina pobjegao, ova je kretanja znatno oslabila, no zbog toga što je bio zaduben u svoje misli išao je tako polaganim i svečanim korakom da je ta mana u hodu morala zapeti za izvježbano oko jednoga La Pouraillea, ma kako slaba bila. Uostalom, vrlo se lako razumije da su kažnjenici, budući da su na robiji uvijek zajedno i samo jedan drugoga mogu promatrati, tako temeljito jedan drugome proučili fizionomiju da poznaju određene navike, koje vjerojatno izmiču njihovim starim neprijateljima: detektivima, žandarima i policijskim povjerenicima. Tako je potpukovnik Seinske legije, glasoviti Coignard, bio uhapšen zbog trzanja viličnih mišića lijevoga obraza, jer ga je po tome prepoznao neki kažnjenik. Što su ga poslali na smotru toga odjeljenja vojske, premda se usprkos Bibi-Lupinovoj sigurnosti policija nije usudila vjerovati u identitet grofa Pontisa de Sainte Helene i Coignarda.

— To je naš »dab« (poglavica)! — reče Svileni konac kad je uhvatio onaj rastreseni pogled Jacquesa Collina, kakav čovjek baca oko sebe kad očajava o svemu što ga okružuje.

— Vjere mi, to je Obmanjivač smrti! — reče Le Biffon trljajući ruke.

— Ah! to je njegov stas, to su njegova široka ramena, ali što je učinio? Nije sam sebi sličan.

— Oh! tu smo! — reče Svileni konac — on ima svoju osnovu! Hoće da vidi svoju »tetku«, koju će uskoro pogubiti.

Da dadem makar nejasnu predodžbu o ličnosti koju zatočenici, čuvari robijaša i nadglednici zovu »tetkom«, bit će dovoljno navesti onu divnu riječ koju je ravnatelj nekoga zatvora izrekao pokojnom lordu Durha-mu kad je za vrijeme svoga boravka u Parizu pregledao sve zatvore. Taj se lord toliko želio upoznati sa svim pojedinostima francuskoga sudstva da je od pokojnoga Sansona, krvnika, zatražio da postavi stroj i molio ga neka se pogubi jedno živo tele, kako bi se mogao upoznati s djelovanjem toga stroja što ga je proslavila francuska revolucija. Kad mu je ravnatelj pokazao cijelu tamnicu, dvorišta, radionice, ćelije itd., pokazao je prstom na jednu prostoriju praveći kretanju odvra-

šan. — Dođe jedan trenutak, kad je svijet jači od nas! »Roda« (Palača pravde) nas guta.

Ravnatelj Conciergerije je sam došao u tamničko dvorište kad je bio obaviješten o nesvjestici španjolskog svećenika. Posadio ga je na stolac na sunce i sve je promatrao s onom strašnom pronicavošću koja se u obavljanju takvih dužnosti od dana u dan povećava i koja se skriva pod prividnom ravnodušnošću.

— Ah! Bože moj! — reče Jacques Collin — dospjeti među ovakve ljude, među izmet društva, među zločince, ubojice... No Bog neće ostaviti svoga slugu. Moj dragi gospodine upravniče, ja ću svoj bora vak na ovom svijetu označiti djelima milosrđa koja se neće zaboraviti. Obratit ću ove nesretnike, naučit će da imaju dušu, da ih čeka vječni život, i ako su sve izgubili na zemlji, da još mogu zadobiti nebo, koje im pripada uz cijenu istinskog i iskrenog pokajanja.

Dvadeset do trideset kažnjenika dotrčalo je i sakupilo se iza ova tri strašna robijaša, kojih su divlji pogledi održali razmak od tri stope između njih i radoznalih, i čulo je ove riječi koje su bile izrečene s evanđeoskom usrdnošću.

— Toga, gospodine Gault — reče strašni La Pouraille — da, toga bismo rado slušali.

— Rekli su mi — nastavi Jacques Collin, pokraj kojega je stajao Gault — da u ovom zatvoru ima jedan na smrt osuđeni.

— Upravo mu sada čitaju da je odbijen njegov priziv...

— Ne znam što to znači — reče bezazleno Jacques Collin pogledavši oko sebe.

— Bože, kako je bezazlen — reče neki mladić, koji je prije pitao Svileni konac o cvijetu prdova na livadama (graha na robiji).

— No, danas ili sutra će ga »pokositi« (pogubiti) — reče jedan zatočenik.

— Pokositi? — upita Jacques Collin, i napravio se nedužnim i neukim da je to zadivilo njegova tri »vrha«.

— U njihovu jeziku — odgovori ravnatelj — to znači izvršenje smrtne kazne. Ako već pisar čita priziv, bez sumnje će i krvnik dobiti nalog za izvršenje. Nesretnik je stalno odbijao vjersku utjehu...

— Ah! gospodine ravnatelju, tu dušu treba spasiti! — poviče Jacques Collin.

Taj je bezbožnik sklopio ruke kao očajni ljubavnik, kretnjom koja se pažljivom ravnatelju učinila kao izljev božanskog žara.

oprezu, i smatrajte me za »vepra«, ili ću ukopati vas, vaše žene i vaš šljunak (ili ću uništiti vas, vaše žene i vaš novac).

— Ti onda nemaš povjerenja u nas? — upita Svileni konac. — Ti hoćeš spasiti svoju »tetku« (svoga prijatelja).

— Madeleine je »okićen« za stratište (Theodore je gotov za stratište)

— reče La Pouraille.

— Theodore! — odvrati Jacques Collin svladavajući se da ne skoči u zrak i da ne za vikne.

To je bio posljednji udarac u mučenju ovoga smrvljenog kolosa.

— »Ohladit će ga« (pogubit će ga) — ponovi La Pouraille — već je dva mjeseca »predan za prijevoz« (osuđen na smrt).

Jacquesu Collinu se smučilo, noge su mu bile kao odrezane, pa su ga njegova tri prijatelja pridržala, i imao je još toliko prisutnosti duha da je skrušeno sklopio ruke. La Pouraille i Le Biffon podupirali su s poštovanjem bezbožnika Obmanjivača smrti, dok je Svileni konac trčao k nadgledniku koji je bio u službi kod vrata pistola, što vode u sobu za razgovore.

— Ovaj bi poštovani svećenik htio sjesti, dajte jedan stolac za njega. Tako je promašio udarac što ga je Bibi-Lupin namislio izvesti. Obmanjivač smrti je, isto kao i Napoleon kad su ga njegovi vojnici prepoznali, postigao pokornost i poštovanje kažnjenika. Dovoljne su bile dvije riječi. To su bile riječi: vaše žene i vaš Šljunak (novac) — to je sve što obuhvaća prave interese muškarca. Ova je prijetnja za tri kažnjenika bila znak najviše vlasti: »dab« je još uvijek imao njihovu imovinu u svojoj ruci. Njihov je »dab« još uvijek vani bio svemoćan i nije ih izdao, kako su tvrdila lažna braća. Ogromni ugled što ga je uživao zbog svoje lukavosti i sposobnosti draškao je uostalom radoznalost trojice robijaša, jer radoznalost postaje jedini poticaj za te propale duše. Smionost Jacquesa Collina u prerašavanju, koju je sačuvao još pod kračunima Conciergerije, zapanjila je uostalom tri zločinca.

— Već sam četiri dana u strogom zatvoru, pa nisam znao da je Theodore tako blizu »apatiji« (stratištu)... — reče Jacques Collin. — Došao sam da spasim jednoga malog jadnika, koji se tamo jučer u Četiri sata objesio, a našao sam se pred drugom nesrećom. Nemam više asova u svojoj igri...

— Jadni »dab«! — reče Svileni konac.

— Ah! »pekar« (đavo) me ostavlja! — usklikne Jacques Collin i istr-gne se iz ruku svojih drugova te se uspravi i u taj je čas izgledao stra-

— Kladam se da će on »daba rode« (vrhovnoga državnog tužioca) žedna preko vode prevesti i da će spasiti »svoju tetku« (svoga prijatelja)!

— reče Svileni konac.

— Ako mu to uspije — reče Le Biffon — neću ga još uvijek smatrati Bogom; ali on je, kako se tvrdi, s »pekarom« (đavlom) tikve sadio.

— Jesi li čuo kako je zaviknuo: »Pekar« me napušta! — primijeti Svileni konac.

— Ah! — usklikne La Pouraille — kad bi mi htio glavu spasiti, kakav bih provodio život sa svojim loncem šljunka (sa svojim dijelom novca) i sa svojim »žutim oblicama« (pakradenim zlatom), koje sam sakrio.

— »Tjeraj njegovu loptu« (učini kako te uputi)! — reče Svileni konac.

— »Brusiš li« (šališ li se)? — prihvati La Pouraille i pogleda svoga prijatelja.

— Ala si glup! Ionako ćeš biti uskoro »izvučen za prijevoz« (osuđen na smrt). Stoga ne možeš više nikakva druga vrata izdići da ostaneš na svojim »štakama« (nogama) i da još duže »žvačeš, ločeš i dižeš« (jedeš, piješ i kradeš) — odgovori mu Le Biffon — nego da mu po-dmetneš leđa.

— To je prava riječ! — odvrati La Pouraille — nijedan od nas neće izdati »daba« ili ja preuzimam na se da ga odvedem onamo kamo ja idem.

— Učinio bi on kako veli! — povikne Svileni konac.

I oni ljudi koji ne osjećaju nimalo simpatije prema ovom čudnom svijetu, mogu sebi predočiti duševno stanje Jacquesa Collina. On se nalazio između lesa svoga idola, uz koju je punih pet sati po noći molio, i skore smrti svoga nekadašnjeg druga na lancu, buduće lešine mladoga Korzikanca Theodorea. I samo da vidi toga nesretnika, morao je već za to upotrijebiti svoju neobičnu vještinu, a da ga spasi, to bi bilo pravo čudo! A on je već i na to mislio.

Kako bismo bolje razumjeli ono što je Jacques Collin namjeravao poduzeti, potrebno je ovdje napomenuti da ubojice, tatovi i svi oni koji naseljavaju robijašnice nisu tako strašni kako se misli. Osim rijetkih izuzetaka, svi su ti ljudi velike kukavice, jamačno zbog vječnoga straha koji ih satire. Kako su sve njihove sposobnosti neprestano upravljene na krađu, i kako izvedba nekoga pothvata zahtijeva upotrebu svih životnih snaga, duševnu brzinu jednaku tjelesnoj sposobnosti, pažnju koja im uništava hrabrost, oni s istoga razloga postaju glupi izvan ove

— Ah! gospodine — nastavi Obmanjivač smrti — pustite mi da vam dokažem tko sam i što *mogu*, ako mi dopustite da u ovom okorjelom srcu pobudim pokajanje! Bog mi je dao dar da izgovorim određene riječi koje izazivaju velike promjene. Ja smekšavam srca i otvaram ih... Čega se bojite? Neka me prate žandari, čuvari, tko hoće.

— Vidjet ću hoće li vam dušobrižnik zatvora dopustiti da ga zamijenite — reče gospodin Gault.

I ravnatelj se povuče iznenađen zbog savršeno ravnodušnoga makar i radoznalog držanja kojim su kažnjenici i zatočenici gledali ovoga svećenika, čiji je evandeoski glas podavao čar njegovu nerazumljivu, pola francuskom pola španjolskom govoru.

— Kako to da ste vi ovdje, gospodine opate? — upita mladi sugovornik Svilenoga konca, Jacquesa Collina.

— Oh, zabunom! — odgovori Jacques Collin mjereći pogledom od glave do pete toga mladića iz dobre kuće. — Našli su me kod jedne kurtizane, koja je bila okradena poslije svoje smrti. Ustanovili su da je počinila samoubojstvo. Počinitelji krađe, koji su vjerojatno njezina služinčad, nisu još uhapšeni.

— I zbog te se krađe ovaj mladić objesio?...

— To jadno dijete, bez sumnje, nije moglo podnijeti misao što je osramoćeno zbog nepravednog zatvora — odgovori Obmanjivač smrti podigavši oči k nebu.

— Da — reče taj mladić — baš su ga htjeli pustiti na slobodu kad je počinio samoubojstvo. Kolike li nesreće!

— Samo se nevinih ljudi tako to kosne — reče Jacques Collin. — Znajte da je krađa počinjena na njegovu štetu.

— A o koliko se radi? — upita duboki i lukavi filozof Svileni konac.

— O sedam stotina pedeset tisuća franaka — odgovori blago Jacques Collin.

Tri se robijaša pogledaju i povuku se iz skupine što su je svi zatočenici stvorili oko tobožnjega svećenika.

— On je »isprao« (okrao) podrum te bludnice — šapne Svileni konac Le Biffonu u uho. — Htio nas je uplašiti za naše novac.

— On će uvijek biti »dab« Velikih vrhova — odgovori La Pouraille.

— *Naš* se »šljunak« nije »raspršio« (naš novac nije nestao).

La Pouraille je tražio nekoga čovjeka kome bi se povjerio i zato je imao interesa da u Jacquesu Collinu nađe poštenoga čovjeka. A osobito u zatvoru ljudi vjeruju u ono čemu se nadaju.

dnom riječi, narav divljih zvijeri, koje lako možeš ubiti kad su se nažderale. U zatvoru su ovi čudni ljudi ljudi samo po svom pretvaranju i šutljivosti, koja samo u posljednjem trenutku popušta — onda kad ih je šatro i izmučio dugi zatvor.

Sad se dakle može shvatiti zašto su tri kažnjenika htjela služiti svome vodi umjesto da ga upropaste; oni su mu se divili jer su sumnjali da je sebi prisvojio ukradenih sedam stotina pedeset tisuća franaka, a kako su ga vidjeli mirna čak i pod bravom Conciergerije, smatrali su ga sposobnim da ih zaštiti.

Kad je gospodin Gault ostavio lažnoga Španjolca, vratio se kroz sobu za razgovor u svoju pisarnicu i potražio Bibi-Lupina, a ovaj je već dvadeset minuta, otkako je Jacques Collin bio sišao iz svoje ćelije, sve promatrao kroz okance, šćućurivši se kod jednoga prozora koji gleda na dvorište.

— Nijedan ga od njih nije prepoznao — reče gospodin Gault — a ni Napolitas, koji ih sve nadzire, nije ništa čuo. Jadni svećenik nije u svojoj nevolji cijele ove noći rekao nijednu riječ iz koje bi se moglo zaključiti da njegova mantija sakriva Jacquesa Collina.

— To dokazuje da dobro pozna zatvor — odgovori glavari sigurnosne policije.

Napolitas, Bibi-Lupinov tajnik, bio je nepoznat svima ljudima koji su bili baš u to vrijeme zatvoreni u Conciergeriji. Igrao je ulogu sina iz dobre obitelji koji je bio optužen zbog krivotvorenja.

— Sad moli da bi ispovjedio na smrt osuđenoga — reče ravnatelj.

— To je naše posljednje sredstvo! — poviče Bibi-Lupin — na to još nisam mislio. Taj je Korzikanac Theodore Calvi, drug s lanca Jacq-uesu Collinu. Jacques Collin mu je, kako čujem, pravio vrlo lijepe »meleme«...

Kažnjenici prave nekakve čepove koju turaju između željeznog prstena i svoga mesa, kako bi ublažili težinu »negava« na svojim zglavcima i na rani. Ovi su čepovi sastavljeni od kučina i od krpa, a zovu se u kaznionici »melemi«...

— Tko čuva osuđenika? — upita Bibi-Lupin gospodina Gaulta.

— Coeur-la-Virole.

— Dobro, ja ću se preobući u žandara i bit ću tamo, slušat ću što govore, jamčim za sve.

— Ne bojite li se, ako je to Jacques Collin, da će vas prepoznati i zadaviti? — upita ravnatelj Conciergerije Bibi-Lupina.

silne napetosti njihove volje, kao što kakva pjevačica ili kakav plesač padaju od iscrpljenja poslije napornoga plesa ili kakva strašnoga dueta što ih moderni skladatelji nameću općinstvu. Zlikovci su doista tako bez svake pameti ili tako potišteni od straha da potpuno postaju djecom. Do krajnosti su lakovjerni, pa ih zato najjednostavnija lukavština hvata na lijepak.

Kad im uspije kakav »posao«, oni su u takvom stanju nemoći da se smjesta prepuštaju razvratnosti, bez koje ne mogu biti, opijaju se vinom, rakijom i bijesno se bacaju u naručje svojim ženama da nadu mir trošeći sve svoje snage, kako bi zaboravivši svoj razum zaboravili svoj zločin. U tom se stanju predaju na milost i nemilost policiji. Ako ih tada uhapse, postaju slijepi i gube glavu, osjećaju toliku potrebu nade da sve vjeruju, i nema gluposti u koju ih čovjek ne bi mogao uvjeriti. Jedan će primjer objasniti dokle ide ograničenost zatvorenog zločinca. Bibi-Lupin je nedavno postigao priznanje nekoga ubojice, starog devetnaest godina, jer ga je uvjerio da se malodobnici ne pogubljuju. Kad su ovoga dječaka prevezli u Conciergeriju da se nad njim izvrši osuda jer mu je priziv bio odbijen, posjetio ga je ovaj strašni policijski činovnik.

— Jesi li siguran da nemaš dvadeset godina? — upita ga on.

— Da, imam samo devetnaest godina i pol — reče savršeno mirno ubojica.

— No, možeš biti miran — odgovori mu Bibi-Lupin — nećeš nikada imati dvadeset godina.

— A zašto?

— E, pa za tri dana će te »pokositi« — odvratila ovaj glavara javne sigurnosti.

Ubojica, koji je čak i poslije osude još uvijek vjerovao da se malodobnici ne pogubljuju, srušio se kao klada.

Ovi ljudi, tako okrutni iz nužde da uklone svjedoke, jer oni ubijaju samo da se liše dokaza (a to je jedan od razloga što ih navode oni koji traže ukidanje smrtne kazne) — ovi kolosi u vještini, u okretnosti, kod kojih su sigurnost ruke, brzina pogleda i osjetila izvježbane kao u divljaka, postaju junacima zla samo na pozornici svojih zlodjela. Čim izvrše zločin, ne samo da počinje njihova krajnja smetenost, jer ih nužda da sakriju plijen tako zaglupljuje kao što ih je prije pritiskivala nevolja, nego oslabe kao žena poslije poroda. Ma kako da su užasno energični u svojim zamislima, poslije uspjeha su kao djeca. To je, je-

glasom Božjim. Osim ova dva čovjeka, koji su tako blizu raj, samoća se odnosi prema torturi kao duh prema tijelu. Između samoće i mučenja postoji takva razlika kao između živčane bolesti i kirurške bolesti. Ta je patnja povećana neizmjenjnom. Tijelo se dotiče beskonačnosti živčanim sustavom kao što duh u njega prodire mišlju. Zato se u ljetopisima državnoga tužilaštva u Parizu nabrajaju zločinci koji ne priznaju.

Ovo će strašno stanje koje u izvjesnim slučajevima poprima ogromne razmjere, kao na primjer u politici, kad se radi o dinastiji ili o državi, biti opisano na posebnom mjestu u »Ljudskoj komediji«. No ovdje opis kamene kutije, u kojoj je državno tužilaštvo u Parizu pod restauracijom držalo osuđene na smrt, može dostajati da dade predodžbu o užasu posljednjih dana onoga koji će biti pogubljen. Prije srpanjske revolucije postojala je u Conciergeriji — a postoji međutim još i danas — »soba osuđenoga na smrt«. Ta se soba naslanja na pisarnicu; od nje je dijeli debeli zid od samoga klesanoga kamena, a s druge je strane okružuje zid debeo sedam do osam stopa, koji opet podržava jedan dio golemoga predvorja. Ovamo se ulazi prvim vratima u dugom mračnom hodniku kamo pogled upravo ponire, kad je čovjek u sredini osvodene dvorane. Ova strašna soba dobiva svjetlo kroz prozorčić s debelim rešetkama, a taj se jedva primjećuje kad se ulazi u Conciergeriju, jer je uzidan u mali prostor što preostaje između prozora pisarnice, pokraj rešetke ulaznih vrata i stana pisara Conciergerije, koji je graditelj prizidao kao ormar u pozadinu ulaznoga dvorišta. Ovaj položaj objašnjava zašto su ovu sobu, koju okružuju četiri debela zida, u vrijeme preuređenja Conciergerije namijenili za ovu zlosretnu i pogrebnu službu. Svaki je bijeg nemoguć. Hodnik koji vodi k samicama i k ženskom odjelu svršava nasuprot peći oko koje su uvijek sakupljeni žandari i nadglednici. Prozorčić, taj jedini izlaz, leži devet stopa iznad pločica poda i gleda na prvo dvorište, koje čuvaju žandari što su na straži kod vanjskih vrata Conciergerije. Nijedna ljudska sila ne može ništa nauditi debelim zidinama. Osim toga, na smrt osuđenoga zločinca odmah obuku u zločinačku košulju. To odijelo, kako je poznato, onemogućuje svako kretanje ruku; zločinac je i vezan lancem za nogu o svoj poljski krevet i konačno ima jednoga »ovna« koji ga poslužuje i čuva. Pod je ove sobe pokriven pločicama od debeloga kamena i svjetlo je tako slabo da se jedva vidi. Nije moguće da čovjeka ne uhvati do kosti ledena studen kad tamo

— Kao žandar imat ću svoju sablju — odgovori glavar — uostalom, ako je to Jacques Collin, neće ništa učiniti što bi ga »izručilo prijevozu« (da bi bio osuđen na smrt), a ako je to svećenik, onda sam siguran.

— Onda ne gubite vremena — reče tada gospodin Gault. — Osam je i pol sati, otac je Sauteloup upravo pročitao da je odbijen priziv, gospodin Sanson čeka u dvorani zapovijed s državnoga tužilaštva.

— Da, baš za danas su naručeni »husari udovice« (»udovica« je još jedno ime za giljotinu, i kako strašno ime!) — odgovori Bibi-Lupin.

— Ja doduše razumijem zašto državni tužilac oklijeva, ovaj dječak stalno tvrdi da je nevin, a po mom mišljenju nije bilo uvjerljivih dokaza protiv njega.

— To je pravi Korzikanac — prihvati gospodin Gault — nijedne riječi nije rekao i svemu se opirao.

Posljednja je riječ ravnatelja Conciergerije glavaru sigurnosne policije sadržavala mračnu povijest na smrt osuđenih. Čovjek koga je pravda izbrisala iz broja živih pripada državnom tužilaštvu. Državno je tužilaštvo suvereno, ono ne zavisi ni o komu nego samo o svojoj savjesti. Zatvor pripada državnom tužilaštvu, ono je njegov neograničeni gospodar. Poezija se već domogla ove društvene teme na smrt osuđenoga, koja je izvanredno prikladna da zaokupi maštu. Poezija je bila uzvišena, a proza nema drugih sredstava do zbilje, ali je zbilja dovoljno strašna onakva kakva jest, da se može boriti s poezijom. Život na smrt osuđenoga koji nije priznao svojih zločina ni izdao svojih sukrivaca izložen je groznim mukama. Ovdje se ne radi ni o cipelama koje lome noge, ni o vodi koju ulijevaju u želudac, ni natezanju udova pomoću groznih strojeva, nego o podmuklom i tako reći negativnom mučenju. Državno tužilaštvo prepušta osuđenika samom sebi, ono ga ostavlja u i samoći i u tmini, s jednim »ovnom« kojemu se ne može povjeriti.

Ljubazna moderna filantropija misli da je otkrila grozno mučenje u samoći. Vara se. Otkad je ukinuta tortura, državno je tužilaštvo, u vrlo prirodnoj želji da umiri već suviše nježnu savjest porotnika, otkrilo kako samoća pruža stalno oružje pravdi protiv onih koji su nečiste savjesti. Samoća je praznina. Ona čovjeka ubija i duševno i tjelesno. U samoći može boraviti samo genijalan čovjek, koji je ispunja svojim mislima, kćerima duhovnoga svijeta, ili promatrač božanskih djela koji je smatra osvjetljenu nebeskim svjetlom, oživjelu dahom i

Kuću u kojoj je stanovala okruživao je prilično velik vrt, ograđen lošim plotom. To je bila onako gadna kuća kakvu grade mali zemljoradnici u okolici Pariza. Žbuka i građevno kamenje, koga ima u izobilju u Nanterreu, jer je to područje kamenoloma koji se iskorištavaju pod vedrim nebom, bilo je, kao što se obično vidi u Parizu, na brzu ruku nabacano i bez ikakve građevne osnove. To je gotovo uvijek koliba civiliziranog divljaka. Ova se kuća sastojala od prizemlja i od prvoga kata, a povrh toga bile su još potkrovnice.

Vlasnik kamenoloma, muž te žene, sagradio je tu kuću i stavio je vrlo čvrste željezne prečke na prozore. Ulazna su vrata bila izvanredno jaka. Pokojnik je znao da je sam tu na nezaštićenoj ravnici, i to na kakvoj ravnicil Njegove su se mušterije sastojale od glavnih pariških zidara majstora. On je dakle prevezao najvažniju građu za svoju kuću, koja je bila sagrađena pet stotina koraka od njegova kamenoloma, na svojim kolima koja su se prazna vraćala. Biraio je kod rušenja kuća u Parizu stvari koje su mu odgovarale, i to uz nisku cijenu. Tako su prozori, rešetke, vrata, kapci, drvenina potjecali od povlaštene krađe, od dobrih i dobro izabranih darova što su mu ih poklanjale njegove mušterije. Od dva okvira koja su se mogla uzeti odnio je bolji. Kuću, pred kojom je bilo prilično prostrano dvorište, gdje su se nalazile ko-njušnice, zatvarali su prema cesti zidovi. Jaka je rešetka služila kao vrata. Osim toga psi čuvari boravili su u konjušnici, a jedan mali pas provodio je noć u kući. Iza kuće je bio vrt od oko jednoga hektara. Kad je kamenolomčeva žena obudovjela, a bila je bez djece, stanovala je sama u toj kući s jednom jedinom služavkom. Kad se prodao kamenolom, s utrškom su se platili dugovi kamenolomca, koji je umro prije dvije godine. Jedina je imovina ove udovice bila ova pusta kuća gdje je uzgajala kokoši i krave, prodavala jaja i mlijeko u Nanterreu. Kako nije više imala konjušara, vozača ni radnika iz kamenoloma, koje je pokojnik silio da mu sve rade, nije više obrađivala vrt, kosila je u njemu ono malo trave i uzgajala povrće što raste na tom šljunkovitom tlu.

Utržak od kuće i novac od baštine mogli su zajedno iznositi sedam do osam tisuća franaka, pa se ova žena u mašti već vidjela sretna u Sa-int-Germainu sa sedam do osam stotina franaka doživotnog prihoda što ih je mislila dobiti od svojih osam tisuća franaka. Već se više puta dogovarala s bilježnikom iz Saint-Germaina, jer se nećkala dati svoj novac trgovcu vinom u Nanterreu, koji ga je od nje tražio. Tako je to

ulazi, čak i danas, premda ova soba već šesnaest godina ne služi svojoj svrsi, jer su u Parizu uveli mnogo promjena u izvršenju sudskih presuda. Pogledajte zločinca koga ubija griznja savjesti, samoća i tmina, ta dva izvora groze, i upitat ćete se ne mora li tu Čovjek poludjeti! Kakvoga li ustrojstva moraju biti oni koji mogu izdržati taj život u zločinačkoj košulji, a uz to su nepokretni i ne mogu ništa raditi. Theodore Calvi, ovaj Korzikanac koji je tada imao dvadeset sedam godina, za vio se u veo posvemašnje šutnje i izdržao je ipak puna dva mjeseca djelovanja ove tamnice i lukavo brbljanje »ovna«... Neobična parnica, u kojoj je taj Korzikanac bio osuđen na smrt, bila je ova. Premda je ona neobično značajna, ova će analiza biti vrlo kratka. Nije mi se moguće previše udaljiti od predmeta da ispriopovijedam razvoj jednog prizora koji je i onako vrlo opširan, jer on nema nikakva drugoga interesa do onoga ukoliko se odnosi na Jacquesa Collina, na tu kičmu koja svojim groznim utjecajem tako reći spaja »Čiču Gori-ota« s »Propalim iluzijama« i »Propale iluzije« s ovom studijom. Čitaočeva će mašta uostalom razviti onu mračnu temu koja je ovaj čas prouzročila mnogo glavobolje porotnicima onoga vijeća pred koje je došao Theodore Calvi. Stoga se već osam dana, otkad je Kasacioni sud odbio priziv zločinca, gospodin de Granville bavio ovom stvari i odgađao od dana u dan nalog za izvršenje smrtne kazne, toliko mu je bilo stalo da umiri porotnike da je razglasio da je osuđenik, tik prije same smrti, priznao svoj zločin.

Kuća neke jadne udovice iz Nanterrea bila je na osami u toj općini, i ležala je, kako se zna, usred neplodne ravnice koja se prostire između brda Valeriena, Saint-Germaina, sartruvilskih i aržantejskih brežuljaka. Udovicu *su umorili i okrali nekoliko dana* nakon što je primila dio svoje neočekivane baštine. Taj je dio sadržavao tri tisuće franaka, tuce pribora za jelo, jedan lanac, zlatnu uru i rublje. Mjesto da pohrani te tri tisuće franaka u Parizu, kako joj je savjetovao odvjetnik umrloga trgovca vinom, od kojega ih je baštinila, ta je stara žena htjela sve kod sebe zadržati. U prvom redu, ona nije nikad vidjela toliko novca u svojim rukama, zatim ni u koga nije imala povjerenja, ni u kojoj vrsti poslova, kao i većina ljudi iz naroda ili sa sela. Poslije zrelih razgovora s trgovcem vina iz Nanterrea, svojim rođakom i rođakom preminuloga trgovca vinom, ova se udovica odlučila uložiti novac na doživotnu rentu, prodati kuću u Nanterreu pa otići kao gradanka živjeti u Saint-Germain.

ukradeni u Nanterreu. Odmah su bili obaviješteni svi činovnici u zalagaonicama i svi jataci u Parizu, i Bibi-Lupin je dao strogo uhititi Plavokosu Manonu.

Uskoro se doznalo da je Plavokosa Manon preko ušiju zaljubljena u nekoga mladića, koji se nigdje nije viđao, jer se smatralo da se oglašuje na sve izljeve ljubavi plave Manone. Tajna za tajnom. Kad su za ovim mladićem počeli tragati, uskoro su ga pronašli i u njemu prepoznali odbjeglog rabijaša, glasovitog junaka korzičkih osveta, lijepog Theadorea Calvija, s nadimkom Madeleine.

Na Theodorea su nahuškali jednoga od ovih jataka s dva lica, koji u isti mah služe tatovima i policiji, i on obeća Theodoreu da će kupiti pribor, sat i zlatni lanac. Upravo kad je u deset i pol uvečer staretinar dvora Saint-Guillaume brojio novac Theodoreu, koji je bio odjeven kao žena, dođe policija, uhapsi Theodorea i zaplijeni stvari. Smjesta započne istraga. Na temelju ovako slabih podataka bilo je, u stilu državnoga tužilaštva, nemoguće provesti osudu na smrtnu kaznu. Nikad Calvi nije sebi proturječio. Nikad se nije dao uhvatiti za riječ: govorio je da mu je neka žena sa sela ove predmete prodala u Argenteuilu, i kad ih je kupio, glas o umorstvu u Nanterreu ga je upozorio na opasnost da posjeduje te pribore, tu uru i taj lanac. Budući da su oni međutim bili navedeni u popisu ostavštine onoga pariškog trgovca, ujaka udovice Pigeau, pokazalo se da su to ukradeni predmeti. Konačno, kazao je on da ga je bijeda primorala da proda te predmete i htio ih se riješiti preko jedne žene koja nije sumnjiva. Ništa se više nije moglo izvući iz toga odbjegloga kažnjenika. On je svojom šutnjom i svojom čvrstoćom znao na sudu pobuditi uvjerenje da je trgovac vinom iz Nanterrea počinio zločin i da je žena od koje je kupio te sumnjive stvari supruga toga trgovca. Nesretni rođak udovice Pigeau i njegova žena budu uhapšeni. No poslije osam dana zatvora i temeljite istrage ustanovilo se da ni muž ni žena nisu odlazili iz svoga stana u vrijeme zločina. Osim toga, Calvi u supruzi trgovca vinom nije prepoznao onu ženu koja mu je, prema njegovu tvrđenju, tobože prodala srebrninu i dragulje.

Kako je Calvi jevoj prilježnici, koja je bila upletena u parnicu, bilo dokazano da je potrošila oko tisuću franaka od vremena zločina do onda kad je Calvi htio založiti srebrninu i dragulje, takvi su se dokazi činili dovoljnima da se kažnjenik i njegova prilježnica upute pred porotnički sud. Kako je ovo umorstvo bilo osamnaesto što ga je izvršio Theodo-

bilo kad se jednoga dana nije moglo više vidjeti ni udovice Pigeau ni njezine sluškinje. Dvorišna rešetka, kućna ulazna vrata, kapci — sve je bilo zatvoreno. Poslije tri dana sud je bio obaviješten o tom stanju stvari i poveo je istragu. Iz Pariza je došao sudac istražitelj gospodin Popinot s državnim tužiocem, i evo što su utvrdili: Ni na dvorišnoj rešetki ni na kućnim ulaznim vratima nije bilo tragova provale. Ključ se nalazio iznutra u bravi ulaznih vrata. Nijedna željezna poluga nije bila razvaljena. Brave, kapci — svi zapori bili su netaknuti.

Na zidovima nije bilo nikakva traga koji bi mogao otkriti provalu zlikovaca. Kako se kroz zemljane dimnjake nije moglo proći, nisu mogli služiti kao prolaz. Crijep na vrhu krova bio je netaknut i nije odavao nikakva nasilja. Kad su provalili u sobe prvoga kata, našli su suci i Bibi-Lupinovi žandari udovicu Pigeau i njezinu služavku ugušene svaku u svome krevetu. Obje su bile ugušene rupcima. Bilo je ukradeno tri tisuće franaka kao i pribori za jelo i dragulji. Oba su lesa već bile u raspadanju kao i leš maloga psa i velikoga psa čuvara. Pretražili su i plot oko vrta, ali ništa nije bilo polomljeno. U vrtu staze nisu odavale nikakvih tragova nogu. Suci se istražitelju učinilo vjerojatnim da je ubojica išao po travi da ne ostavi tragova svojih koraka ako je onuda došao. No kako je mogao prodrijeti u kuću? Sa strane vrta vrata su imala jednu prečnicu, koja je bila zaštićena trima nepovrijeđenim željeznim polugama. S te se strane također nalazio ključ u bravi kao i na ulaznim vratima sa strane dvorišta.

Kad su gospodin Popinot, Bibi-Lupin, koji je tamo ostao cijeli dan da sve promotri, sam državni tužilac i podoficir iz Nanterrea sigurno utvrdili ove nemogućnosti, to je umorstvo postalo groznim problemom kojemu ni sud ni policija nisu bili dorasli. Ova se drama, koju je objelodanila *Gazette des Tribunaux*, bila dogodila zimi od 1828. na 1829. Bog zna kakav je interes pobudila u Parizu ova čudna pustolovina. Ali Pariz, koji svako jutro mora gutati nove drame, zaboravlja sve. Policija, međutim, ne zaboravlja ništa. Tri mjeseca poslije ovih uzaludnih potraga neka je javna bludnica, koja je Bibi-Lupinovim agentima zapela za oko zbog svojih izdataka i koja je bila pod njihovom paskom zbog drugovanja s nekim tatovima, htjela založiti preko neke svoje prijateljice tuce pribora za jelo, sat i zlatni lanac. Prijateljica je otklonila. To dođe Bibi-Lupinu do ušiju i on se sjeti onoga tuceta pribora, sata i zlatnog lanca koji su bili

nika, ako je potrebno, i, ako ne nastupi kakvo otkriće, predajte nalog Sansonu u devet i pol sati. Neka čeka!

Upravo kad je ravnatelj zatvora ostavio radnu sobu vrhovnog državnog tužioca, sastao je pod svodom hodnika što ulazi u galeriju gospodina Camusota, koji je išao u državno tužilaštvo. Imao je dakle kratak razgovor sa sucem, i kad ga je obavijestio o svemu što se dogodilo u Conciergeriji s obzirom na Jacquesa Collina, sišao je dolje da suoči Obmanjivača smrti s Madeleineom (Calvijem). No tek je onda tobožnjem dušobrižniku dopustio razgovarati s osuđenim na smrt kad je Bibi-Lupin, divno preobučen u žandara, zamijenio »ovna« koji je nadzirao mladoga Korzikanca.

Teško je zamisliti s kakvim su dubokim začuđenjem tri kažnjenika gledala kako je jedan nadglednik došao po Jacquesa Collina, da ga odvede u sobu na smrt osuđenoga. Oni se jednim jednim istodobnim skokom nađu kod stolca na kojemu je sjedio Jacques Collin.

— Danas, zar ne, gospodine Juliene? — upita Svileni konac nadglednika.

— Pa da, »Charlot« je ovdje — odgovori savršeno ravnodušno nadglednik.

Narod i svi ljudi u tamnici tako nazivaju pariškog krvnika. Ovaj nadimak potječe od revolucije 1789. To je ime izazvalo duboko uzbuđenje. Svi se zatočenci međusobno pogledaše.

— Gotovo je! — odgovori nadglednik. — Gospodin Gault je primio nalog za smaknuće i osuda je već pročitana.

— Onda je — prihvati La Pouraille — lijepi Madeleine primio sve sakramente?...

On je progutao zadnji dah.

— Jadni mali Theodore! — povikne Le Biffon — tako je drag. Šteta da netko u toj dobi mora »kihati u mekinje« (umrijeti). Nadglednik se otputio prema ulaznim vratima, jer je mislio da Jacques Callin ide za njim. No Španjolac je išao polagano, i kad je zaostao deset koraka iza Julienu, pričinio se kao da će se srušiti pa je La Pouraillea kretnjom zamolio ruku.

— To je ubojica! — reče Napolitas svećeniku pokazujući na La Pouraillea i nudeći mu svoju ruku.

— Ne, za mene je on nesretnik!... — odgovori Obmanjivač smrti s takvom prisutnosti duha i s takvom skromnosti kao kambreški nadbiskup. I udalji se od Napolitasa, koji mu se na prvi pogled učinio

re, osudili su ga na smrt, jer se činilo da je on bio počinitelj i ovoga zločina, budući da je bio tako vješto izvršen. Ako on nije prepoznao trgovkinju vinom iz Nanterrea, njega su prepoznali supruga i suprug. Istraga je brojnim iskazima svjedoka utvrdila da je Theodore u Nanterreu boravio mjesec dana, da je posluživao zidare i da mu je lice bilo bijelo od žbuke, a slabo je bio odjeven. U Nanterreu je svatko davao ovom dječaku osamnaest godina. On je po svoj prilici taj mjesec dana »hranio to čedo« (smišljao taj zločin).

Državno je tužilaštvo vjerovalo u sukrivce. Izmjerali su širinu dimnjaka iznutra, da je usporede s tijelom plave Manone, kako bi vidjeli nije li se ona mogla provući kroz dimnjak. No dijete od šest godina ne bi bilo moglo proći kroz zemljane cijevi kojima moderno graditeljstvo zamjenjuje nekadašnje široke dimnjake. Da nije bilo ove čudne i uzbudljive tajne, nad Theodoreom bi bila već prije tjedan dana izvršena smrtna kazna. Dušabrižnik kaznionice, kao što smo vidjeli, posve je propao.

Ta afera i Calvijevo ime vjerojatno je izbjeglo pažnji Jacquesa Collina, jer je on tada bio suviše zabavljen svojim dvobojem s Contensonom, Coentinom i Pevradeom. Osim toga je Obmanjivač smrti pokušavao što više zaboraviti na »prijatelje« i na sve što se odnosilo na Palaču pravde. Drhtao je pred susretom s jednim »vrhom«, jer je osjećao da bi se od »daba« mogao tražiti obračun, koji mu ne bi bilo moguće dati.

Ravnatelj Conciergerije je odmah otišao u državno tužilaštvo i tamo je našao prvoga državnog tužioca u razgovoru s gospodinom de Granvilleom. On je u ruci držao nalog za izvršenje smrtne kazne. Gospodin de Granville je proveo cijelu noć u palači Serizv, i premda su ga satrli umor i bol, jer se liječnici nisu usudili ustvrditi da će grofica ostati pri zdravoj pameti, morao je zbog ovoga važnog smaknuća posvetiti nekoliko sati svome uredu. Pošto je gospodin de Granville izmijenio nekoliko riječi s ravnateljem, uzeo je nalog za smaknuće od svoga prvog državnog tužioca i predao ga gospodinu Gaultu. — Neka se izvrši smrtna kazna — reče on — ako ne nastupe izvanredne okolnosti, koje ćete vi sami prosuditi. Imam povjerenja u vašu razboritost. Podizanje stratišta može se odgoditi do deset sati i po. Preostaje vam dakle još jedan sat. Sati takva jutro jednako vrijede kao čitava stoljeća, a u jednom stoljeću koliko se toga može dogoditi! Ne dajte da se pobudi dojam o odgodi. Neka se počne oblačenje kažnje-

vnika pokušao riješiti se toga baštinjenoga tereta. Sansoni su k tomu bili već dvjesta godina krvnici u Rouenu, prije nego im je podijeljena ta prva služba u kraljevstvu, i uvijek su izvršavali presude pravde, od oca na sina već od XIII. stoljeća. Malo ima obitelji koje bi mogle pokazati da su zadržale službu ili plemstvo koje bi se punih šest stoljeća baštinilo od oca na sina. Upravo kad je ovaj mladić, koji je postao konjički kapetan, vidio da može u vojsci sebi osigurati lijepo zvanje, njegov je otac od njega zatražio da mu pomogne kod smaknuća kralja. Zatim je svoga sina načinio svojim pomoćnikom, kad su godine 1790. bila stalna dva stratišta: jedno kod vrata du Trane, a drugo na trgu de la Greve. Ovaj je strašni činovnik bio tada star oko šezdeset godina. Odlikovao se svojim otmjenim držanjem, blagim i razboritim vladanjem, velikim prezirom prema Bibi-Lupinu i njegovim pratiocima, dobavljačima njegova stroja. Jedini znak koji je kod ovoga čovjeka odavao krv starih mučitelja srednjega vijeka bila je strahovita širina i debljina njegovih šaka. Bio je, doduše, prilično obrazovan, puno je držao do sebe kao građanina i izbornika i, kako se govorilo, strastveno je volio vrtlarstvo. Ovaj veliki, krupni, mirni i šutljivi čovjek visoka i ćelava čela tiho je govorio i bio je mnogo više nalik na kakva člana engleskog plemstva nego na krvnika. Zato se španjolski kanonik mogao kod njega zabuniti, a Jacques Collin se navlas zabunio.

— To nije robijaš — reče nadzornik čuvara ravnateljju.

— Počinjem u to vjerovati — reče u sebi gospodin Gault namignuvši glavom svome podređenom.

Jacquesa Collina uvedu u nekakav podrum gdje je mladi Theodore sjedio u zločinačkoj košulji na rubu ogavnog poljskog kreveta te sobe. Obmanjivač smrti je u svjetlu što je časak doprlo s hodnika odmah prepoznao Bibi-Lupina u žandaru koji je stajao naslonivši se na svoju sablju.

— Io sono-Gaba-Morto! Parla nostro italiano — živo reče Jacques Collin. — Vengo ti salvar (Ja sam Obmanjivač smrti! Govori našim talijanskim jezikom. Dolazim da te spasim).

Sve što su ta dva prijatelja trebala jedan drugome reći moralo je tom lažnom žandaru ostati nerazumljivim, i kako je Bibi-Lupin morao tobože zatočenika čuvati, nije mogao ostaviti svoje mjesto. Stoga se bijes glavara sigurnosne policije ne bi mogao opisati. Theadore Calvi bio je mladić blijede i zelenkaste boje lica. Kosa mu je bila plava, oči šuplje i mutnoplave. Bio je vrlo lijepo građen i imao

sumnjivim, zatim tihim glasom reče »vrhovima«:

— On je na prvoj stubi »Opatije tužnoga uspona«, ali ja sam njezin prior. Pokazat ću vam kako znam »oprati rodu« (žedna preko vode prevesti državnoga tužioca). Ja ću ovu glavu istrgnuti iz njegovih pandža.

— Zbog njegova »popinjala« (hlača)] — reče Svileni konac smiješeći se.

— Ja ću ovu dušu spasiti za nebo! — odgovori Jacques Collin bolno kad je vidio da ga okružuju neki drugi zatočenici. I dostigne nadgle-dnaka kod ulaznih vrata.

— Došao je da spasi Madeleinea — reče Svileni konac — ispravno smo pogodili. Kakav »dab«!

— Ali kako?... »Husari giljotine« su već tu, neće ga ni vidjeti — pri-govori Le Biffon.

— On ima »pekara« (vruga) na svojoj strani! — poviče La Pourail-le. — On — pa da »digne naše filipe«? (da ukrade naše zlatnilke!)... Suviše voli svoje prijatelje! Suviše nas treba! Htjeli su da ga izdamo, nismo mi glupani! Ako spasi Madeleinea, imat će moju loptu (moju tajnu)!

Ova je posljednja riječ tako djelovala da je još pojačala odanost ovih triju kažnjenika prema svomu Bogu, jer je ovaj trenutak njihov glasoviti »dab« postao sva njihova nada.

Usprkos Madeleineovoj (Theodoreovoj) opasnosti, Jacques Collin nije pogriješio u svojoj ulozi. Ovaj se čovjek, koji je poznavao Con-ciergeriju tako dobro kao ona tri robijaša, tako prirodno varao kad je prolazio da mu je nadglednik svaki čas morao govoriti: »Ovuda!

— tuda!«, dok nisu došli do pisarnice. Tamo je Jacques Collin na prvi pogled vidio naslonjena na peć jednoga velikog i krupnog čovjeka, čije dugo i crveno lice nije bilo bez neke otmjenosti, i prepoznao je Sansona.

— Gospodin je dušobrižnik — reče Collin idući prema njemu s mnogo dobroćudnosti u licu.

Ova je zabuna bila tako strašna da su se svi gledaoci sledili.

— Ne, gospodine — odgovori Sanson — ja imam druge dužnosti.

Sanson, otac posljednjega krvnika ovoga imena, jer je taj nedavno bio skinut sa svojega mjesta, bio je sin onoga koji je smaknuo Louisa XVI.

Poslije četiri stotine godina vršenja ove službe baštinik je tolikih kr-

— Ali ja sam mogao samo imati nalog da dragulje rasprodam, a eto kako se sudi, i još k tome u Parizu!...

— A kako si to učinio? — upita Obmanjivač smrti.

— Ah, evo kako! Otkad te nisam vidio, upoznao sam se s nekom malom korzičkom djevojkom, koju sam sreo kad sam dolazio u »Pantin« (Pariz).

— Muškarci koji su dovoljno glupi da ljube ženu — poviče Jacques Collin

— uvijek propadaju zbog nje!... To su tigrovi na slobodi, tigrovi koji brbljaju i ogledavaju se u ogledalo... Nisi bio pametan. -Ali...

— No ded, reci, čemu ti je poslužila ta prokleta baba?...

— Ova je slatka žena velika kao snopić, vitka kao jegulja, spretna kao majmun. Ona se provukla kroz dimnjak i otvorila mi kućna vrata. Psi koje smo nahranili kuglicama skosana mesa, uginuli su. Ja sam »ohladio« (umorio) obje žene. Kad sam uzeo novac, Ginetta je opet zaključala vrata i izišla kroz dimnjak.

— Tako lijep izum zaslužuje život — reče Jacques Collin diveći se izvedbi zločina, kao što se rezbar divi modelu kakve figure.

j — Počinio sam glupost što sam toliko talenta upotrijebio za tisuću škuda...

— Ne, za jednu ženu! — reče Jacques Collin. — A ja sam ti govorio da nam one oduzimaju pamet!...

Jacques Collin baci na Theodorea od prezira rasplamsali pogled.

— Tebe više nije bilo! — odgovori Korzikanac — ja sam bio sasvim prepušten samom sebi.

— A voliš li tu malu? — upita Jacques Collin, jer je osjećao da je u tom odgovoru bilo prijekora.

— Ah, ako želim ostati na životu, želim sad više za tebe nego za nju.

— Budi miran! Ne zovem se uzalud Obmanjivač smrti! Jamčim za tebe!

— Sto! život???... — poviče mladi Korzikanac podigavši zamotane ruke prema vlažnom stropu svoje samice.

— Moj mali Madeleine, pripravi se na to da ćeš se vratiti doživotno na »livadu« (robiju) — odvrati Jacques Collin. — To moraš očekivati, neće te ružama kititi kao debeloga vola!... Ako su nas već poslali u Rochefort, to znači da su nas se htjeli otarasiti. No ja ću isposlovati da te pošalju u Toulon, odakle ćeš umaknuti i vratit ćeš se u »Pantin« (Pariz), gdje ću ti pribaviti malu prijatnu egzistenciju...

Sjaj i bijeda kurtizana

je izvanrednu snagu mišića što se sakrivala pod limfatičnom vanjštinom, koja se kadgod pokazuje kod južnjaka. Njegov bi izraz lica bio vrlo ugodan bez onih svinutih obrva, niskoga čela, koje ga je činilo neprijatnim, bez one divlje okrutnosti u svojim crvenim usnama, i da mu nisu trzali mišići, što odaje onu neobičnu razdražljivost, značajnu za Korzikance, i po kojoj su tako pripravnici na umorstvo u kakvoj nenadanoj svađi.

Theodorea su začudili zvuči toga glasa, pa je naglo dignuo glavu i pomislio na neku varku. No kako se već navikao, zbog dvomjesečnog boravka, na duboku tminu te uske prostorije od klesana kamena, pogleda lažnoga svećenika i duboko uzdahne. Nije prepoznao Jacquesa Collina, jer mu se njegovo lice, koje je bilo puno brazgotina od sumporne kiseline, nije činilo kao lice njegovog »daba«.

— Ja sam to, tvoj Jacques, ovdje sam kao svećenik i dolazim da te spasim. Da nisi načinio glupost da me prepoznaš i pravi se kao da se ispovijedaš.

To je vrlo brzo izrekao.

— Ovaj je mladić vrlo utučen, smrt ga plaši, sve će priznati — reče.

— Reci mi nešto što bi mi dokazalo da si ti on, jer imaš samo njegov glas — reče Theodore.

— Vidite li, veli mi ovaj bijedni nesretnik, da je nedužan — nastavi Jacques Collin obraćajući se žandaru.

Bibi-Lupin se nije ništa usudio govoriti, da ga ne bi prepoznali.

— Sempre-mi!⁷⁹ — odgovori Jacques i okrene se k Theodoreu i šapne mu u uho ovu lozinku.

— Sempre-ti!⁷⁹ — reče mladić popunivši lozinku. — To je zaista moj »dab«.

— Jesi li ono počinio?

— Jesam.

— Pripovijedaj mi sve, kako bih mogao vidjeti što moram početi da te spasim. Vrijeme leti. Charlot je tu.

Odmah se Korzikanac baci na koljena i činilo se kao da se hoće ispovjediti. Bibi-Lupin nije znao što da radi, jer je taj razgovor bio tako brz te je jedva toliko trajao koliko bi trebalo da se to pročita. Theodore je brzo ispriповijedao već poznate okolnosti svoga zločina, o kojemu Jacques Collin nije ništa znao.

— Porotnici su me osudili bez dokaza — reče on na završetku.

— Dijete, ti se još prepireš kad te već hoće ošišati!...

zatočenika i branila ga je barem jednako inteligentno i oštroumno kao što ga je napadala pravda. Ona je imala propusnicu, koja je bila dan prije izdana na ime sobarice vojvotkinje de Mauffrineuse. Propusnica je bila izdana na preporuku gospodina de Serizvja u svrhu da Azija smije govoriti s Lucienom i Carlosom Herrerom čim ne budu više u strogom zatvoru. Upravnik odjela, koji je upravljao zatvorima, napisao je na propusnicu vlastoručnu opasku. Papir je već svojom bojom (odavao moćne zagovornike, jer se ovakve propusnice kao i povlaštene kazališne karte razlikuju svojim oblikom i vanjštinom. Stoga je ključar odmah otvorio ulazna vrata, osobito kad je opazio onoga lovca s perom na šeširu, čije se zeleno i zlatno odijelo sjalo kao odijelo ruskoga generala i ukazivalo na aristokratsku posjetiteljicu s gotovo kraljevskim grbom. — Ah] moj dragi opate — usklikne lažna otmjena gospoda, koja je gorko plakala kad je vidjela svećenika. — Kako su mogli ovako svetoga čovjeka pa i za časak staviti ovamo!

Ravnatelj je uzeo propusnicu i pročitao: Na preporuku njegove preuzvišenosti grofa de Serizvja.

— Ah, gospođo de San-Esteban, gospođo markizo — reče Carlos Herrera — kako je to krasna odanost!

— Gospođo, ovdje se ne smije tako razgovarati sa zatočenicima —

reče dobri stari Gault. I sam zaustavi na prolazu ovu bačvu od crnoga moirea i čipaka. — Ali u ovakvom razmaku! — reče Jacques Collin — i pred vama!...

— doda on bacivši naokolo pogled po sakupljenima.

Tetkina je odjeća po svoj prilici zapanjila pisara, ravnatelja, nadglednike i žandare i jako je mirisala na mošus. Tetka je osim čipaka u vrijednosti od tisuću škuda nosila crni kašmirski šal za šest tisuća franaka. I lovac se bezobrazno kočio u dvorištu Conciergerije, kao lakaj koji je svjestan da je prijeko potreban kakvoj preuzetnoj kneginji. Nije nijedne riječi govorio s lakajem, a ovaj je stajao kod rešetke na keju, koja je uvijek po danu otvorena.

— Sto želiš, što moram činiti? — reče gospođa de San-Esteban u dogovorenom lopovskom govoru između tetke i nećaka.

Ovaj se govor sastojao u tomu što su se dodali nastavci na ar ili na or, na al ili na i, tako da bi se produženjem izabličile riječi bilo francuskoga jezika bilo lopovskoga govora. To je bila primjena diplomatskog tajnog pisma na jezik.

Uzdah kakvih nije mnogo odjeknulo pod ovim neslomljivim svodom, uzdah koji se izvio od sreće zbog spasa, udario je o kamen koji je ovaj neusporedivo muzikalan ton odbio u uho zapanjenom Bibi-Lupinu.

— To je posljedica odrešenja što sam mu ga obećao ako sve prikrije — reče Jacques Collin glavaru sigurnosne policije. — Ovi su Korzikanzi, vidite, gospodine žandare, puni vjere] No on je nedužan kao Isus, i ja ću ga pokušati spasiti...

— Bog bio s vama, gospodine opate!.... — reče na francuskom Theodore.

Obmanjivač smrti, koji je u ovaj tren bio više nego ikad Carlos Her-rera i kanonik, iziđe iz osuđenikove sobe, pojuri hodnikom i pričinu je groznom kad je došao pred gospodina Gaulta.

— Gospodine ravnatelju, ovaj je mladić nedužan, otkrio mi je krivca... htio je umrijeti zbog krivo shvaćenog osjećaja časti... To je Korzikanac. Idite — reče on — i molite gospodina vrhovnoga državnog tužioca pet časaka audijencije za me. Gospodin de Granville neće odbiti *da smjesta* saslušati španjolskog svećenika koji toliko pati od zabluda francuskog pravosuđa.

— Idem] — odgovori gospodin Gault, na veliko začuđenje svih gledalaca ovoga neobičnoga prizora.

— Ali, odvedite me opet u dvorište — prihvati Jacques Collin — jer tamo želim završiti obraćenje jednoga zločinca, koga sam već dirnuo u srce... Ta, ti ljudi još imaju srca]

Zbog ovoga razgovora nastalo je gibanje među svima koji su se tamo nalazili. Žandare, pisara, Sansona, nadglednike krvnikova pomoćnika koji su čekali nalog da idu »postaviti stroj«, kako se veli u tamničkom stilu, sve je ove ljude koji inače nisu osjećajni obuzela vrlo razumljiva radoznalost.

U ovaj se tren začuje drndanje kočije s prekrasnim konjima koja se značajno zaustavila na keju pred rešetkom Conciergerije. Vrata su bila otvorena, papuča je tako živo spuštena da su sve osobe mislile da je došla neka velika ličnost. Uskoro se zatim pokaže u rešetki ulaznih vrata jedna gospođa mašući plavim papirom. Pratio ju je lakaj i lovac. Bila je sva u prekrasnoj crnini, a šešir joj je bio pokriven koprenom. Brisala je suze vrlo velikim vezenim rupčićem. Jacques Collin je odmah prepoznao Aziju, ili, da ovoj ženi vratimo njezino pravo ime, Jacquelinu Collin, svoju tetku. Ova je grozna starica bila dostojna svoga nećaka. Njezine su sve misli bile upravljene na

ustrijeliti kao psa]

— Sto je? — upita pisar primajući kesu.

— Pa to, da je ta žena kradljivka!... — poviče Bibi-Lupin udarivši bijesno nogom o pločnik pred ulaznim vratima.

Ove su riječi živo uzbudile gledaoce, koji su se u nekom razmaku bili sakupili oko gospodina Sansona. On je još uvijek tamo stajao naslonivši se leđima o veliku peć u sredini prostrane osvođene dvorane. Čekao je nalog da uredi zločinca i da podigne stratište na trgu de la Greve.

Kad se Jacques Collin vratio u dvorište, uputio se k svojim «prijateljuna» onakvim korakom kakav imaju stalni gosti »livade«.

— Sto imaš na haljincu (na leđima)? — upita on La Pouraillea.

— Ja sam gotov — odgovori ubojica, kojega je Jacques Collin odveo u kut. — Potreban mi je »siguran prijatelj«.

— A zašto?

Pošto je La Pouraille ispriповjedio svome vođi sve svoje zločine, naravno u lopovskom govoru, potanko mu je opisao grabežno umorstvo što ga je počinio na supruzima Crottat.

— Poštujem te — reče mu Jacques Collin. — Ti si dobro uradio, ali mi se čini da si počinio jednu pogrešku.

— Koju?

— Čim si obavio posao, morao si sebi pribaviti rusku putnicu, preobući se u ruskoga kneza, kupiti lijepu kočiju s grbom, smiono pohraniti svoje zlato kod nekoga bankara, zatražiti kreditno pismo za Hamburg, u pratnji jednoga sobara, jedne sobarice i svoje ljubavnice odjevene poput kneginje sjesti u poštanska kola i zatim se u Hamburgu ukrcati za Meksiko. S dvjesta osamdeset tisuća franaka u zlatu, pametan dječak može činiti što hoće i stići kamo hoće, ti glupane!

— Ah! ti imaš takve ideje, jer si »dab«!... Ti nikad ne gubiš glavu! Ali ja...

— No, dobar savjet u tvom položaju, to bi značilo dati mrtvacu dobru juhu — reče Jacques Collin bacivši na svoga prijatelja prodoran pogled.

— To je istina! — reče La Pouraille — a na licu mu se odražavala sumnja. — Daj mi ipak tu tvoju juhu. Ako me i neće nahraniti, oprat ću sebi bar noge u njoj...

— Vidiš da te »roda« (državno tužilaštvo) zgrabila s pet teških krađa i tri umorstva, od kojih se najnovije tiče dvaju bogatih građana... A

— Stavi sve listove na sigurno mjesto, uzmi one koji svaku od onih gospoda najviše sramote, i vrati se preobučena u kradljivku u predvorje i čekaj moje odredbe.

Azi^a Jacqueline klekne kao *da će primiti* blagoslov, i lažni opat blagoslovi svoju tetku evanđeoskom skrušenošću.

— Addio, marchesa! — reče on glasno. — I — doda služeći se njihovim dogovorenim jezikom — nadi Europu i Paccarda s onih sedam stotina pedeset tisuća franaka što su ih ukrali, treba nam ih.

— Paccard je tamo — odgovori pobožna markiza pokazujući suznih očiju na lovca.

Zbog toga što je njegovu želju tako pametno već unaprijed ispunila, otme se ovomu čovjeku, kojega je mogla začuditi samo još njegova tetka, ne samo smiješak nego i kretnja od iznenađenja. Lažna se markiza okrene svjedocima ovoga prizora kao žena koja se navikla kretati u središtu svih pogleda.

— On je očajan što ne može ići na pogreb svom sinu — reče ona u lošem francuskom jeziku — jer je ta ogavna sudska zabuna otkrila tajnu ovoga svetog čovjeka!... Ja ću prisustvovati zadušnicama. Evo, gospodine — reče ona gospodinu Gaultu, dajući mu kesu punu zlata

— uzmite to, da se olakša jadnim zatočenicima.

— Kakve li otmjenosti! — šapne joj u uho njezin zadovoljni nećak.

Jacques Collin je išao za nadglednikom koji ga je vodio u tamničko dvorište.

Bibi-Lupin je bio očajan. Konačno ga je opazio pravi žandar, kojemu je po odlasku Jacquesa Collina upravio značajne poklike: »Hm! hm!« i on ga je napokon zamijenio u sobi osuđenoga. No taj neprijatelj Obmanjivača smrti nije mogao pravodobno prispjeti da vidi onu otmjenu gospođu, koja je nestala u svojoj prekrasnoj kočiji. Od njezina su makar izobličeni glasa do njegova uha doprli promukli robijaški zvukovi.

— Tri stotine «lopti» (franaka) za zatočenike!... — govorio je nadzornik čuvara pokazujući Bibi-Lupinu kesu što ju je gospodin Gault predao svom pisaru.

— Pokažite, gospodine Jacometv — reče Bibi-Lupin. Glavar tajne policije uzme kesu, istrese zlato u svoju ruku i pažljivo ga je promatrao.

— To je doista zlato!... — reče on — i kesa ima grb. Ah! lupež, taj se razumije, taj je savršen! Taj nas sve svaki čas vara!... Trebalo bi ga

— Dobro, želio bih dati novac Gonori — tužno odgovori La Poura-**ille**.
— Gle!... ti živiš s udovicom onoga Zidova Mojsija, koji je bio na Čelu »pokučara« (lopova) na Jugu? — upita Jacques Collin.
Kao veliki general, i Obmanjivač smrti je divno poznao osoblje svih svojih četa.
— To je upravo ona — reče La Pouraille neobično palaskan.
— Lijepa žena! — reče Jacques Collin, koji se odlično razumio u to da rukovodi ovim strašnim strojevima. — To je lukava žena! Ima velike sposobnosti i »vrlo je poštena«. To je savršena kradljivka. Ah! ti si crpao junaštvo kod te Gonore! Glupo je »dati se pokopati« kad čovjek ima takvu ženu. Ti ludo jedna! Trebalo je uzmeti kakvu malu trgovinu i životariti!... A što ona »diže«?
— Stanuje u ulici Sainte-Barbe i vodi jednu kuću.
— Tako, ti je onda činiš svojom baštinicom? Eto, moj dragi, kamo nas vode te nesreće kad smo tako glupi da ih ljubimo...
— Da, ali joj ne daj ništa nego tek poslije moje smrti!
— To mi je sveta dužnost — reče Jacques Coilin ozbiljnim tonom. — Ništa prijateljima?
— Ništa, oni su me izdali! — odgovori La Pouraille pun mržnje.
— Tko te je prodao? Hoćeš li da te osvetim? — upita živahno Jacques Collin pokušavajući probuditi posljednji osjećaj, od kojega u odlučnom trenu zadržću sva srca. — Tko zna, moj stari prijatelju, ne bih li upravo po tom što bih tebe osvetio mogao za tebe sklopiti mir s »rodom« (državnim tužiocem)?
Sad je ubojica pogledao svoga »daba« upravo glupim licem od sreće.
— Ali — odgovori »dab« na ovaj rječiti izraz lica — u ovaj čas igram komediju samo za Theodorea. Ako uspije ova šala, moj stari, ja sam sposoban za mnogo štošta za kojega od svojih prijatelja, kojima i ti pripadaš.
— Ako to doživim da samo odgodiš taj »obred« (izvršenje smrtne kazne) za toga jadnog Theodorea, znaš, učinit ću sve što budeš htio.
— Pa to je već gotovo, ja sam siguran da ću »istrgnuti« njegovu glavu iz »rodinij« pandža. Da se čovjek može izvući, vidiš, La Pouraille, treba jedan drugom dati ruku... Sam čovjek ne može ništa!...
— To je istina! — povikne ubojica.
La Pourailleovo povjerenje se toliko učvrstilo i njegova vjera u »daba« bila je tako fanatična da nije više krzmao.

Sjaj i bijeda kurtizana

porotnici ne vole da im se građani ubijaju... Ti ćeš biti »predan prijevozu« (osuđen na smrt), i nemaš ni najmanje nade...

— Svi su mi to rekli — žalosno odgovori La Pouraille.

— Moja mi je tetka Jacqueline, s kojom sam imao mali razgovor u samoj pisarnici i koja je, kako znaš, prava majka »vrhovima«, rekla da te se »roda« želi riješiti, toliko te se boji.

— Pa ja sam sada bogat, što se boje? — reče La Pouraille vrlo prosto-
dušno, što dokazuje koliko tatove prožima njihovo »prirodno pravo« da krađu.

— Nemamo vremena filozofirati — reče Jacques Collin. — Vratimo se na tvoj položaj...

— Sto želiš sa mnom početi? — upita La Pouraille prekinuvši svoga »daba«.

— Odmah ćeš vidjeti. Mrtav pas još nešto vrijedi.

— Za druge] — reče La Pouraille.

— Uzimam te u svoju igru! — reče Jacques Collin.

— To je već nešto! — reče ubojica. — I?

— Ne pitam te gdje ti je novac, nego to što želiš s njime učiniti.

La Pouraille je nepovjerljivo vrebao na neprobojan »dabov« pogled, ali on je hladno nastavio:

— Imaš li kakvu ženu koju voliš, kakvo dijete, ili prijatelja koga želiš pomoći? Za jedan sat bit ću vani i sve ću moći napraviti za one kojima hoćeš učiniti dobro.

La Pouraille je još oklijevao, nije se nikako mogao odlučiti. Jacques Collin iziđe tada s posljednjim dokazom.

— Tvoj dio u našoj blagajni iznosi trideset tisuća franaka.

Ostavljaš li ga prijateljima? Daruješ li ga kome? Tvoj je dio u sigurnosti, i mogu ga predati večeras kome ga kaniš ostaviti. Ubojica oda svoje veselje jednom kretnjom.

— Sada je moj! — reče u sebi Jacques Collin... — No ne gubimo vremena, promisli!... — nastavi on šapćući La Pourailleu u uho. — Moj stari, nemamo ni deset časaka na raspolaganju. Vrhovni će me državni tužilac tražiti i govorit *ću s* njim. Imam toga čovjeka u *svojoj vlasti*, mogu »rodi« zakrenuti vratom. Siguran sam da ću spasiti Madeleinea.

— Ako spasiš Madeleinea, moj dobri »dabe«, možeš i mene...

— Nemojmo mlatiti praznu slamu — reče Jacques Collin odsječno.

— Napravi svoju oporuku.

doljivi pogled na La Pouraillea.

— Što?

— Da preuzmeš na se Madeleineovu krivnju...

La Pouraille se čudno lecne, ali pod upornim »dabovim« pogledom odmah se opet počne poslušno držati.

— Sto, već se mrgodiš? Miješaš se u moj posao? Gledaj samo, četiri ubojstva ili tri, nije li to isto?

— Možda!

— Tako mi Boga mojih prijatelja, nemaš ni kapi krvi u »crvima« (žilama). I ja sam te htio spasiti!

— A kako?

— Glupane! Ako se obeća da će se obitelji vratiti zlato, izvući ćeš se s doživotnom »livadom« (robijom). Ne bih dao ni prebijene pare za tvoju glavu kad bi oni već imali novac u svojim rukama, ali u ovom trenutku ti vrijediš sedam stotina tisuća franaka, glupane!

— »Dabe«, »dabe«! — povikne La Pouraille, sav izvan sebe od sreće.

— I — nastavi Jacques Collin — ne računajući s time da ćemo svaliti ubojstva na Ruffarda... Time će Bibi-Lupin biti skinut sa službe!... Imam ga u šakama.

La Pouraillea je zapanjila ova misao, raskolačio je oči i ukočio se kao kip. Već je tri mjeseca bio u zatvoru i u najkraće je vrijeme trebalo da dođe pred porotnički Esud. Posavjetovao se sa svojim prijateljima u Forci, ali i njima nije govorio o svojim sukrivcima. Toliko je bio bez ikakve nade poslije preslušavanja o svojim zločinima da je ova osnova izmakla s vida svim »uhvaćenim« mozgovima. Stoga je čak i od ove prividne nade gotovo otupio.

— Jesu li Ruffard i Godet već što slavili? Jesu li kojega od svojih »žutaka« (zlatnika) iznijeli na svjetlo? — upita Jacques Collin.

— Ne usuđuju se — odgovori La Pouraille. — Lupeži čekaju dok mene ne »pokose«. To mi je poručila moja »žena« po La Biffi, kad je ona posjetila Le Biffana.

— Vrlo dobro, za dvadeset i četiri sata imat ćemo njihovu »lovinu«!

— poviče Jacques Collin. — Onda ti lupeži neće više moći nešto vratiti kao ti, i ti ćeš biti bijel kao snijeg, a oni će biti paprskani svom lkrvlju! Ti ćeš mojim nastojanjem postati pošten dječak koga su oni zaveli. Ja ću tvoju imovinu upotrijebiti da ti pribavim alibi u tvojim drugim parnicama i kad budeš jednom na »livadi«, jer ćeš se tamo vratiti, uviđaš li da ćeš moći pobjeći?... To je gadan život, ali je ipak

Sjaj i bijeda kurtizana

I odao je tajnu o svojim sukrivcima, onu tajnu koju je sve dosad tako dobro čuvao. A to je bilo sve što je Jacques Collin htio doznati.

— Ovo je bilo na stvari. Ruffard, Bibi-Lupinov agent, sudjelovao je kod zločina kao treći sa mnom i s Godetom...

— »Cupač vune«?... — povikne Jacques Collin davši Ruffardu njegovo lopovsko ime.

— Da. Lupeži su me prodali, jer znam gdje su oni sakrili novac, a oni ne znaju gdje sam ja sakrio svoj.

— »Ti možeš moje čizme« (ti si onakav kakva te želim), moj ljubimce!

— reče Jacques Collin.

— Što?

— No, eto — odgovori »dab« — vidiš koliko čovjek time dobiva kad ima u mene puno povjerenje... Sad je tvoja osveta dio igre koju igram. Ne tražim od tebe da mi kažeš gdje si sakrio novac, kazat ćeš mi u posljednjem trenutku. Samo mi reci sve što se odnosi na Ruffarda i Godeta.

— Ti jesi i uvijek ćeš ostati naš »dab«, pa ne želim imati tajne za tebe

— odvrati La Pouraille. — Moje je zlato u podrumu Gonorine kuće.

— Ništa se ne bojiš te žene?

— Ali čemu! Ona ne zna ništa o mojim lopovštinama! — odvrati La Pouraille. — Zasitio sam Gonoru, premda je to žena koja ne bi ništa rekla, sve da joj staviš i uže oko vrata. Ali toliko zlato!

— Da, to bi moglo zavesti i najčistiju savjest — odvrati Jacques Collin.

— Mogao sam dakle raditi a da me ničije oko nije vidjelo! Sve je spavalo. Zlato je tri stope ispod zemlje iza boca za vino. Odozgo sam stavio sloj šljunka i žbuku.

Dobro! — reče Jacques Collin. — A skrovišta drugih?

— Ruffard ima svoju »lovinu« kod Gonore, u sobi te jadne žene. On je time drži u šakama, jer ona tako može postati sukrivac utaje i svršiti svoj život u Saint-Lazaru.

— Ah, lupež! Kako policija zna nekoga izobraziti za lopova — reče Jacques.

— Godet je stavio svoju »lovinu« k svojoj sestri, pralji finog rublja, poštenoj djevojci koja može »zaraditi« pet godina »rupe« (zatvora) a da i ne sluti. Taj je momak podigao daske na podu i opet ih je natrag zabio, a zatim je pobjegao.

— Znaš li što želim od tebe? — reče tada Jacques Collin bacivši nea-

Jacques Collin pogledavši La Pouraillea.

La Pouraille je shvatio osnovu svoga »daba« i jednim mu je pogledom obećao da će skloniti Le Biffona na suradnju. On je morao kod La Biffe isposlovati lažnu sukriivnju u zločinu što će ga na sebe preuzeti. — Zbogom, moja djeco¹. Uskoro ćete doznati da sam spasio svoga maloga iz Charlotovih ruku — reče Obmanjivač smrti. — Da, Char-lot je bio u pisarnici sa svojim pomagačima da urede Madeleinea! Vidite — reče on — netko dolazi po me od »rodina daba« (od vrhovnog državnog tužioca).

I zaista je jedan nadglednik izišao na ulazna vrata i dao znak ovom izvanrednom čovjeku, kojemu je pogibao onoga mladoga Korzikanca vratila njegovu divlju snagu kojom se znao boriti protiv društva. Zanimljivo je primijetiti da je Jacques Collin upravo onda kad su mu uzeli Lucienovo tijelo stvorio krajnju odluku: naime, da pokuša posljednji se put preobraziti, i to ovaj put ne više u nekog čovjeka nego u neku stvar. Stvorio je konačno kobnu odluku, kao i Napoleon na velikoj barci koja ga je odvela do Bellerofona. Čudnim stjecajem prilika, sve je pomagalo tom geniju zla i pokvarenosti u njegovu pothvatu. Stoga, kad bi i neočekivani razvoj ovoga zločinačkog života izgubio od onoga čudesnoga što se u naše vrijeme postizava samo neprihvatljivom nevjerovatnošću, potrebno je, prije nego što uđemo s Jacquesom Collinom u radnu sobu vrhovnoga državnog tužioca, da slijedimo gospodu Camusot k onim osobama kojima je išla dok se sve ovo zbivalo u Canciergeriji. Obaveza o koju se pisac običaja nikad ne smije ogriješiti sastoji se u tome da istinu nikad ne uništi prividno dramatičnim aranžmanima, naročito kad istina nastoji postati romantičnom. Društvo, osobito u Parizu, iznosi na površinu takve slučajeve, tako hirovite zaplete odnošaja, da oni svaki tren nadilaze maštu izumitelja. Smionost se zbilje uzdiže do kombinacija koje nisu dopuštene umjetnosti, toliko su nevjerovatne i nepristojne ako ih pisac ne ublaži, ne očisti i ne izreže.

Gospođa Camusot je pokušala odjenuti se u gotovo ukusnu haljinu za prije podne. To je prilično težak pothvat za ženu nekoga suca koji je šest godina stalno živio u pokrajini. Radilo se o tome da ne daje povoda kritici ni kod gospođe d'Espard ni kod vojvotkinje de Maufri-gneuse, koje je išla posjetiti između osam i devet sati ujutro. Amelie-Cecile Camusot, premda je bila rođena Thirion, — požurimo se to kazati — postigla je pola uspjeha. Ne znači li to u stvarima toalete dva

život.

Unutarnje mahnitanje zrcalilo se u La Pourailleovim očima.

— Stari] Sa sedam stotina tisuća franaka čovjek se može dobro nakititi! — govorio je Jacques Collin opijajući nadom svoga prijatelja.

— »Dabe«, »dabe«!

— Ja ću zaslijepiti ministra pravde?... Ah, što će Ruffard plesati Togu detektiva treba uništiti. Bibi-Lupin je gotovi

— No, u redu! — poviče La Pouraille s divljim veseljem. — Zapovijedaj, ja slušam.

I on stisne Jacquesa Callina svojim rukama, a suze radosnice mu na-vru na oči. Toliko mu se činilo mogućim da će spasiti glavu.

— To nije sve — reče Jacques Collin — »roda« ima tešku probavu (teško se daje uvjeriti), naročito kod »ponovne groznice« (kod otkrića novih otežavajućih činjenica). Sad se radi o tome da se jedna žena prokaže zbog krivotvorenja.

— A kako? Čemu? — upita ubojica.

— Pomozi mi! Vidjet ćeš!... — odgovori Obmanjivač smrti. Jacques Collin je ukratko otkrio La Pourailleu tajnu počinjenog zločina u Nanterreu i objasnio mu koliko je potrebno naći neku ženu koja bi privoljela igrati ulogu što ju je Gineta odigrala. Zatim se otputi s veselim La Pourailleom prema Le Biffonu.

— Znam koliko voliš La Biffu... — reče Jacques Collin Le Biffonu.

Pogled što ga je na njega bacio Le Biffon bila je čitava poema groze.

— Sto će ona raditi dok budeš na »livadi«?

Jedna suza ovlaži okrutne Le Biffonove oči.

— No, ako bih je na godinu dana strpao u žensku kaznionicu, dok bude trajalo tvoje suđenje, tvoj odlazak, tvoj dolazak i tvoj bijeg?

— Ne možeš stvoriti to čudo, ona nije ništa kriva — odgovori La Biffin ljubavnik.

— Ah! moj Biffone — reče La Pouraille — naš je »dab« moćniji nego »meg« (Bog).

— Koja je tvoja lozinka kod nje? — upita Jacques Collin Le Biffona tako sigurno kao gospodar koji ne smije doživjeti otklon.

— »Noć u Pantinu«. Po toj riječi prepoznaje kad tko dolazi od mene, i ako želiš da te poslušaj, pokaži joj novac od pet franaka i izgovori ovu riječ: »Tondif!«

— Ona će biti osuđena u La Pourailleovoj osudi i bit će pomilovana poslije godinu dana »sjene« (zatvora) zbog otkrića — reče značajno

— Kako to, moja lijepa mala?... — upita markiza gledajući gospođu Camusot u polusjeni što su je pravila poluotvorena vrata. Vi ste jutros božanstveni sa svojim malim šeširo. Gdje nalazite takve oblike?...

— Gospodo, vi ste vrlo dobri... No znate da je način na koji je Camusot preslušavao Luciena de Rubemprea doveo ovoga mladića do očaja i da se u zatvoru objesio...

— Sto će sad biti od gospode de Serizv? — usklikne markiza praveći se kao da ništa ne zna, samo da joj se sve iznova pripovijeda.

— Žalibože, smatraju je ludom... — odgovori Amelie. — Ah! ako vi od presvijetloga gospodina možete izraditi da preko skoroteče dade moga muža pozvati u Palaču, ministar će doznati značajnih tajna, on će ih sigurno pripovijedati kralju... Tada će Camusotovi neprijatelji morati šutjeti...

— Koji su Camusotovi neprijatelji? — upita markiza.

— Pa vrhovni državni tužilac i sada gospodin de Serizv...

— Dobro, moja mala — odvrati gospoda d'Espard, koja je gospodi de Granvilleu i de Serizvu dugovala svoj poraz u sramnoj parnici što ju je bila podigla da stavi pod skrbništvo svoga muža — ja ću ga braniti. Ne zaboravljam ni svojih prijatelja ni svojih neprijatelja.

Ona pozvoni, dade dignuti zastore, a svjetlo u valovima prodre u sobu. Zatraži svoj pult, a sobarica joj ga donese. Markiza brzo nadrlja malo pisamce.

— Neka Godard uzjaše na konja i neka odnese ovo pismo u ministarstvo. Nije potreban odgovor — reče ona svojoj sobarici. Sobarica brzo izide i usprkos ovom nalogu ostane nekoliko časaka na vratima.

— Ima dakle velikih tajna? — upita gospoda d'Espard. — Ispričajte mi onda to, moja mala. Clotilde de Grandlieu nije umiješana u tu stvar?

— Gospoda će markiza sve doznati od presvijetloga gospodina, jer mi moj muž nije ništa rekao, samo me obavijestio o opasnosti u kojoj se nalazi. Za nas bi bilo bolje da gospoda de Serizv umre nego da ostane luda.

— Jadna žena! — reče markiza. — No nije li već bila?

Žene iz visokog društva sa svojih stotinu načina kako izgovaraju istu rečenicu pružaju pažljivim promatračima neizmjeran opseg muzičkih tonova. Čitava duša prelazi u glas jednako kao i u pogled, ona se odražava u svjetlu kao i u zraku, u tim elementima u kojima djeluju oči i grlo. Naglašavanjem ovih dviju riječi: »Jadna žena!« markiza je odala

puta se prevariti?

Ne možemo zamisliti od kakve su koristi pariške žene za častohlepnike na svim područjima. One su isto tako potrebne u visokom društvu kao i u svijetu lopova, u kojemu su, kako smo vidjeli, od golemog značenja. Pretpostavimo dakle da je neki čovjek ako neće da zaostane u utrci, prisiljen unutar određenog vremena govoriti s onom vrlo važnom osobom pod restauracijom koja se još i danas zove čuvar državnog pečata (ministar pravde]. Uzmimo jednog čovjeka u najpovoljnijem položaju, nekog suca, dakle neke vrste kućnoga prijatelja. Sudac mora potražiti bilo načelnika, bilo privatnoga tajnika, bilo državnoga tajnika i njima dokazati koliko je potrebno da odmah dobije audijenciju. Može li se čuvar pečata ikad odmah vidjeti? Ako oko podneva nije u Skupštini, nalazi se u ministarskom vijeću, ili potpisuje spise, ili prima audijencije. Ujutro spava, a nitko ne zna gdje. Uvečer ima svoje službene ili osobne obaveze. Kad bi svi suci mogli dobiti audijenciju pod bilo kakvom god izlikom, tada bi na ministra pravde nastala prava navala. Posebni neposredni predmet audijencije mora se dakle podvrgnuti ocjeni jedne od onih posrednih sila koje postaju zaprekom, one su vrata koja se najprije moraju otvoriti ako ih već ne drži kakav suparnik. A žena, ona ide k drugoj ženi. Ona neposredno može ući u spavaonicu, ako zna pobuditi radoznalost gospodarice ili sobarice, pogotovu kad je za gospodaricu u pitanju kakav veliki interes ili kakva ljuta nevolja. Spomenimo žensku vlast, na primjer, gospodu markizu d'Espard, s kojom je morao računati jedan ministar. Ova žena napiše malo namirisano pisamce, koje njezin sobar odnese ministrovu sobaru. Ministra zateče pisamce upravo onda kad se probudi i on ga odmah pročita. Ako ministar i ima posla, ipak je čovjek ushićen što mora posjetiti jednu od pariških kraljica, jednu od vlasti predgrađa Saint-Germain, jednu miljenicu, bilo kraljičinu, bilo dauphinove supruge, bilo kraljevu. Casimir Perier, jedini stvarni ministar predsjednik srpanjske revolucije, ostavio je sve da posjeti nekadašnjega prvog komornika kralja Charlesa X. Ova teorija objašnjava moć ovih riječi: Gospodo, gospoda Camusot želi ući zbog vrlo hitne stvari, koja je gospodi poznata!« što ih je sobarica rekla markizi d'Espard, jer je držala da je budna. Stoga je markiza povikala neka se Amelie smjesta uvede. Sučevu je ženu rado slušala, kad je počela ovim riječima: — Gospodo markizo, mi smo propali što smo vas osvetili...

Deset časaka nakon toga gospoda je Camusot ušla u spavaonicu lijepe Dijane de Maufrigneuse, koja je legla na počinak tek u jedan sat ujutro i u devet sati nije još spavala.

Ma kako vojvotkinje bile neosjećajne, ove žene kojima je srce od stanca-kamena ipak ne mogu vidjeti svoje prijateljice u napadaju ludila a da ih se ovaj prizor ne bi duboko dojmio.

Osim toga, premda je ljubav između Dijane i Luciena bila prekinuta već prije osamnaest mjeseci, ipak je u vojvotkinjinu srcu ostavila još dosta uspomena te je i njoj kobna smrt toga djeteta zadala strašan udarac. Dijana je cijelu noć vidjela pred očima obješena toga lijepog, tako dražesnog, tako poetičnog mladića, koji je tako znao ljubiti, kako joj ga je opisivala Leontine u svojim napadajima i kretnjama u teškoj groznici. Ona je imala od Luciena rječitih, zanosnih pisama, koja se mogu usporediti s listovima što ih je Mirabeau pisao Sofiji, samo što su ova bila književnija i brižljivije sastavljena, jer ih je u pero kazivala najsnažnija strast — taština! To što je posjedovao najdražesniju vojvotkinju i što je doživio kako za njega pravi gluposti, naravno potajne gluposti, ta je sreća Lucienu zavrtjela glavom. Njegov ponos ljubavnika nadahnjivao je u njemu pjesnika. Zato je vojvotkinja i sačuvala ove ozbudljive listove — kao što neki starci čuvaju bludne slike — poradi pretjeranih pohvala koje je pjesnik posvetio onome što je u njoj bilo najmanje vojvodske

— A umro je u ogavnom zatvoru! — govorila je u sebi. Zatim je brzo pokupila ove listove, preplašivši se kad je čula kako njezina sobarica tiho kuca na njezina vrata.

— Gospoda Camusot moli da uđe zbog naročito važne stvari, koja se tiče gospođe vojvotkinje — reče sobarica.

Dijana skoči na noge sva izvan sebe od straha.

— Oh! — reče ona kad je ugledala Ameliju, koja se držala tako kako odgovara u takvoj zgodi — pogađam sve! Radi se o mojim listovima...

Ah! moji listovi!... ah! moji listovi!...

I sruši se na kanape. Tad se sjetila da je u prevelikom izljevu strasti Lucienu odgovarala u istom tonu, da je slavila poeziju toga čovjeka kao što je on pjevao u slavu žene, i u kakvim ditirambima!

— Na žalost da, gospođo, dolazim da vam spasim više od života! — radi se o vašoj časti!... Saberite se, obucite se, idemo k vojvotkinji de Grandlieu, jer, na sreću po vas, niste sami kompromitirani.

— Pa Leontine je jučer, kako su mi rekli, u Palači spalila sva pisma

svoje zadovoljstvo zbog zadovoljene mržnje, sreću zbog pobjede. Ah, koliko li je samo nesreća poželjela ona Lucienovoj zaštitnici! Osveta koja nadživi smrt omraženoga bića, koja se nikad ne može zasititi, ulijeva mračnu grozu! Stoga je gospođa Camusot, premda je bila opore, pakosne i čangrizave naravi, ostala zapanjena. Nije znala što bi odgovorila i šutjela je.

— Dijana mi je zaista rekla da je Leontine išla u zatvor — nastavi gospođa d'Espard. — Ova je draga vojvotkinja očajna zbog ove sablazni, jer ima tu slabost da mnogo voli gospođu de Serizv. No to se može shvatiti, gotovo su istodobno obožavale toga blesana Luciena, a ništa jače ne spaja ili ne razdvaja dvije žene nego kad se mole kod istoga oltara. Stoga je jučer ova draga prijateljica prosjedila puna dva sata u Leontininoj sobi. Čini se da jedna grofica bulazni užasne stvari! Rekli su mi da je to upravo gnusno!... Pristojnoj ženi ne dolikuju takvi ispadi... Uh, to je posve tjelesna ljubav... Vojvotkinja je došla k meni blijeda kao smrt, bila je vrlo hrabra! U toj aferi izlaze na vidjelo užasne stvari...

— Moj će muž za svoje opravdanje sve reći čuvaru pečata, jer su htjeli Luciena spasiti, a on je, gospođu markizo, vršio samo svoju dužnost. Istražni sudac uvijek mora u zakonskom roku preslušati ljude koji su u strogom zatvoru!... Morao je postavljati pitanja tomu malom nesretniku, koji nije shvatio da ga preslušavaju samo forme radi, nego je odmah priznao...

— To je bio glupak i bezobraznik! — reče osorno gospođa d'Espard. Kad je čula ovu osudu, sučeva je gospođa šutjela.

— Da smo izgubili parnicu za stavljanje pod skrbništvo gospodina d'Esparda, nije to Camusotova krivnja, uvijek ću se toga sjećati! — nastavi markiza poslije jedne stanke. — Lucien, gospođa de Serizv, de Bauvan i de Granville su nam skrivili taj neuspjeh. S vremenom će Bog biti na mojoj strani! Svi će ovi ljudi biti nesretni. Budite mirni, poslat ću viteza d'Esparda k čuvaru pečata, neka žurno pozove vašega muža, ako to bude od koristi...

— Ah! gospođo!...

— Slušajte! — reče markiza — odmah vam sutra obećajem odlikovanje Legije časti! To će biti kao vidan dokaz zadovoljštine za vaše držanje u ovoj parnici. Da, to je samo još jedan prijekor više za Luciena, to će ga proglasiti krivim!... Nitko se uopće ne vješa iz zabave!... Sad zbogom, draga ljepotice!...

— Ded, šutite, Josette — odvrati vojvotkinja — vi imate kočiju? — upita gospođu Camusot. — Hajdemo, moja mala ljepotice, putem ćemo razgovarati.

I vojvotkinja je trčala niz stube palače Cadignan i tek tada navlačila rukavice, a to se nikad nije vidjelo.

— U palaču Grandlieu, i to brzo¹. — reče ona svome sluzi dajući mu znak da sjedne odostraga.

Sluga je oklijevao, jer je to bila kočija.

— Ah! gospodo vojvotkinjo, niste mi bili rekli da je ovaj mladić imao od vas pisama¹. Inače bi Camusot bio posve drukčije postupao...

— Leontinin me položaj toliko zaokupio da sam posve zaboravila na se — reče ona. — Ta je jedna žena već prekjučer bila gotovo luda, a sad prosudite sami, kakvu je tek zbrku kod nje načinio ovaj kobni događaj! Ah! da znate, moja mala, kakvo smo jutro imali jučer!... Ne, čovjek bi se mogao odreći svake ljubavi! Jučer nas je obje, Leontinu i mene, neka ogavna starica, neka prodavačica odijela, neka ženetina vukla u tu smradnu i krvavu kaljužu koja se zove sud. Ja sam joj rekla kad sam je vodila u Palaču: »Ne bi li čovjek mogao pasti na koljena i vikati kao gospođa de Nucingen kad je putujući u Napulj doživjela onu strašnu sredozemsku oluju: »Gospode Bože, spasi me sada i više nikad!« Ova će dva dana zaista mnogo značiti u mom životu! Ala smo glupe što uopće pišemo!... Ali čovjek ljubi! Prima pisma koja ti raspale srce preko očiju i sve gori! A razboritosti nestane, i Čovjek odgovara...

— Zašto odgovarati, kad čovjek može djelovati? — upita gospođa Camusot.

— Tako je lijepo upropaštavati se!... — ponovo povikne vojvotkinja.

— To je putena naslada duše.

— Lijepim se ženama — odvrati čedno gospođa Camusot — može oprostiti, one češće imaju prilike da podlegnu nego mi druge. Vojvotkinja se nasmiješi.

— Mi smo uvijek previše velikodušne — prihvati Dijana de Maufri-gneuse. — Učinit ću onako kao što radi ona okrutna gospođa d'E-spard.

— A što ona radi? — upita radoznalo sučeva žena.

— Ona je napisala na stotine ljubavnih pisama...

— Toliko!... — usklikne gospođa Camusot prekidajući vojvotkinju.

— Ali nitko, moja draga, ne bi mogao naći nijednu rečenicu koja bi

koja su bila zaplijenjena kod našega jadnog Luciena!

— No, gospođo, iza Luciena je bio Jacques Collin! — poviče sučeva žena. — Uvijek zaboravljate na ovoga strašnog čovjeka, koji je sigurno jedini uzrok smrti ovoga dražesnog i sažaljenja vrijednog mladića! O, ovaj Machiavelli kaznionice nije nikada izgubio glavu! Gospodin Camusot je siguran da je ova nakaza stavila na sigurno mjesto najnezgodnija pisma ljubavnica svoga...

— Svoga prijatelja — živo reče vojvotkinja. Imate pravo, moja mala ljepotice, moramo otići Grandlieuovima da se posavjetujemo. Svi smo zainteresirani u ovoj stvari, i, na veliku sreću, Serizv će nam pomoći...

Kao što smo vidjeli kod onih prizora u Conciergeriji, krajnja opasnost ima toliko strašnu moć nad dušom kao što je vrše reakcije na tijelo. To je moralni Voltin stup. Možda nije daleko dan kad će se doznati način kako se osjećaj kemijski pretvara u fluid koji je gotovo sličan fluidu elektriciteta.

Kod kažnjenika i kod vojvotkinje bila je ista pojava. Ova utučena i polumrtva žena, koja nije spavala, ova vojvotkinja koju je bilo tako teško oblačiti, dobila je iznenada snagu kao lavica na umoru, i prisutnost duha kao general usred vatre. Dijana je sama izabrala svoju odjeću i improvizirala svoju toaletu brzo poput grizete, koja sama sebi služi kao sobarica. To je bilo tako divno da je sobarica jedan čas bila kao ukopana, toliko se iznenadila što je vidjela svoju gospodaricu u košulji, kako ona, možda s užitkom, pokazuje sučevoj ženi kroz jasnu maglu rublja bijelo tijelo, koje je bilo tako savršeno kao Canovina Venera. Ono je bilo kao dragulj, pod svojim svilenim papirom. Dijana je odmah pogodila gdje se nalazi njezin steznik za njezine ljubavne pustolovine, onaj steznik koji se sprijeda zakopča i tako prišteđuje ženama kojima se žuri trud i vrijeme što ga uzalud gube za utezanje. Već je bila pričvrstila čipke i pristalo skupila draži svojih grudi, kad je sobarica donijela donju suknju i dovršila taj posao pruživši joj haljinu. Dok je Amelie, na sobaričin mig, zakapčala haljinu odostraga i pomagala vojvotkinji, sobarica je otišla po čarape od škotskoga konca, po baršunaste cipele, šal i šešir. Amelie i sobarica obukle su svaka jednu nogu.

— Vi ste najljepša žena koju sam vidjela — reče vješto Amelie poljubivši strastvenom kretnjom fino i glatko Dijanino koljeno.

— Gospoda nema sebi ravne — reče sobarica.

se tada nalazila na trgu des Invalides. Ovu su kapelicu, koja je danas srušena, prenijeli u ulicu de Bourgogne, dok se ne sagradi gotička crkva koja će biti posvećena svetoj Klotildi.

Čim je Dijana de Maufrigneuse Šapnula u uho prve riječi vojvotkinji de Grandlieu, ta je pobožna žena otišla gospodinu de Grandlieuu i dovela ga odmah sa sobom. Vojvoda je na gospodu Camusot bacio onakav brzi pogled kojim vlastela analiziraju cijeli život, a često i dušu. Amelijina je odjeća uvelike pomogla vojvodi da otkrije onaj građanski život od Alencpna do Mantesa i od Mantesa do Pariza. Ah! Da je sučeva žena mogla upoznati ovaj vojvodski dar, ne bi bila mogla onako dražesno podnositi ovaj uljudno ironični pogled, no ona je vidjela samo uljudnost. Neznanje sudjeluje kod povlastica lukav-štine.

— To je gospođa Camusot, kći Thiriona, jednoga od kabinetskih vra tara — reče vojvotkinja svome mužu.

Vojvoda je vrlo uljudno pozdravio sučevu ženu i njegovo je lice izgubilo malo od svoje dostojanstvenosti. Pojavi se vojvodin sobar, kojemu je njegov gospodar bio pozvonio.

— Idite u ulicu Honore-Chevalier, uzmite kočiju. Kad dođete tamo, pozvonit ćete na malim vratima na broju deset. Reći ćete sluzi koji vam dođe otvoriti da molim njegova gospodara neka dođe ovamo. Ako je gospodin kod kuće, dovest ćete ga sa sobom. Poslužite se mo jim imenom, ono će vam biti dovoljno da savladate sve teškoće. Na stojte potrošiti za sve to samo četvrt sata.

Čim je otišao vojvodin sobar, pojavi se drugi, vojvotkinjin sobar.

— Idite k vojvodi de Chaulieuu i predajte mu od moje strane ovu kartu.

Vojvoda mu je dao svoju kartu, koju je na određen način previnuo. Kad su ova dva prisna prijatelja osjetila potrebu da se smjesta vide zbog kakve hitne i tajanstvene stvari, koja nije dopuštala nikakva pismena priopćenja, jedan su drugoga na ovaj način obavještavali. Vidi se da su običaji u svim slojevima društva jedni drugima slični, a razlikuju se samo po načinu, po vanjštini i po nijansama. I visoko društvo ima svoj šatrovački govor, samo se taj govor zove »stil«.

— Jeste li sigurni, gospođo, da postoje ti listovi koje je tobože gospo đica Clotilde de Grandlieu pisala tome mladiću? — upita vojvoda de Grandlieu.

I bacio je na gospođu Camusot pogled kao što mornar baca olovnu

je osramotila...

— Vi ne biste bili kadri sačuvati takvu hladnoću, takvu promišljenost
— odgovori gospođa Camusot. ■,— Vi ste žena, vi ste onakav anđeo koji se ne zna oprijeti đavlu...

— Zaklela sam se da neću nikad više pisati. U cijelom svom životu pisala sam samo tom nesretnom Lucienu... Sačuvat ću njegova pisma sve do smrti. Moja draga mala, to je sama vatra, a čovjek kadgod treba...

— *Kad* bi se *samo* našla! — reče gospođa Camusot *sa* stidljivom kretnjom.

— Oh! rekla bih da su to listovi započetoga romana. Sve sam prepisala, a izvornik sam spalila!

— Oh! gospođo, dajte mi ih za nagradu čitati...

— Možda — reče vojvotkinja. — Vidjet ćete, moja draga, da takvih nije pisao Leontini!

U ovoj se posljednjoj riječi pokazala kao prava žena u svojoj biti, kao žena svih vremena i svih zemalja.

Kao što se u La Fontaineovoj basni žaba napuhnula i crkla, tako se gospođa Camusot sva rastapala od radosti što u društvu lijepe Dijane de Maufrigneuse ide k Grandlieuovima. Ovoga je dopodneva namjeravala sklopiti veze koje su tako potrebne častoljublju. Stoga je već u sebi čula kako je zovu: »Gospođo predsjednice«. Osjećala je neizreciv užitek što će slaviti slavlje nad ogromnim zaprekama, od kojih je naj-glavnija bila nesposobnost njezina muža, koja je još bila nepoznata, ali ju je ona dobro poznavala. Proturiti naprijed jednoga osrednjeg čovjeka, to znači za ženu kao i za kralja dapustiti sebi užitek koji zavodi tolike glumice, a sastoji se u tom da se loš komad igra stotinu puta. To je opojnost samoljublja! To su ukratko na neki način Saturnalije vlasti. Vlast sebi dokazuje svoju snagu samo neobičnom zloupotrebom što paomama uspjeha kruni kakvu apsurdnost, rugajući se geniju, toj jedinjoj snazi koju neograničena vlast ne može postići. »Promaknuće Kaligulina konja«, ova carska lakrdija uvijek se prikazivala i prikazivat će se bezbroj puta.

Za nekoliko su sati Dijana i Amelie prešle iz otmjenog nereda u kome je bila spavaonica lijepe Dijane na ispravnost veličanstvene i ozbiljne raskoši u kući vojvotkinje de Grandlieu.

Ova je vrlo pobažna Portugalka ustajala u osam sati da ide k misi u malu crkvu Sainte-Valere, podružnu crkvu Sv. Tome Akvinskoga, koja

prvom redu mi je već učinila usluga koje se ne zaboravljaju, a osim toga je sa svojim mužem posve na našoj strani. Obećala sam da ću se pobrinuti za unapređenje njezina Camusota, a vas molim da ga meni za ljubav preporučite.

— Nije potrebna ta preporuka — reče vojvoda gospođi Camusot.

— Grandlieuovi se uvijek sjećaju usluga što im ih itko učini. Kraljevi će ljudi za neko vrijeme imati prilike da se istaknu. Od njih će se tražiti odanost. Vaš će muž sudjelovati u tom natjecanju. Gospođa se Camusot povuče sva ponosna, sretna i sva se rastapala od radosti. Slavodobitno je jurila kući, divila se samoj sebi, ismijavala se neprijateljstvu vrhovnog državnog tužioca. Govorila je u sebi:

— Kad bismo samo mogli potkopati gospodina de Granvillea!

Bilo je vrijeme da se gospođa Camusot povuče. Vojvoda de Chaulieu, kraljev miljenik, sretne ovu građanku na stubama pred zgradom.

— Henri — poviče vojvoda de Grandlieu kad su najavili njegova prijatelja — molim te otiđi brzo u dvor, nastoj govoriti s kraljem, evo o čemu se radi.

I on odvede vojvodu k prozoru, gdje je već prije razgovarao s lakoumnom i dražesnom Dijanom.

Vojvoda de Chaulieu je kakad kriomice pogledao na ludu vojvotkinju dok je razgovarala s pobožnom vojvotkinjom i slušala njezine propovijedi, a kod toga uzvraćala poglede vojvodi de Chaulieuu.

— Drago dijete — reče napokon vojvoda de Grandlieu, poslije razgovora nasamo s vojvodom de Chaulieuom —budite pametni! Pazite

— doda on primivši Dijaninu ruku — čuvajte formu, ne sramotite se, ne pišite nikad¹. Listovi su, moja draga, prouzročili isto toliko tajnih koliko i javnih nesreća. Sto se može oprostiti mladoj djevojci kao što je Clotilde, koja ljubi prvi put, ne može se...

— Starom grenadiru koji je vidio vatru¹ — reče vojvotkinja namrgodivši se.

Ova igra s crtama na licu udružena sa šalom izazove smiješak na tužnim licima obojice vojvoda pa čak i na licu pobožne vojvotkinje.

— Evo već četiri godine nisam pisala ljubavnih listova¹... Jesmo li spašeni? — upita Dijana, koja je sakrivala svoju tjeskobu pod svoje djetinjarije.

— Još ne! — reče vojvoda de Chaulieu—jer ne znate kako je opasno počinuti samovoljne čine. To je za ustavnoga kralja kao nevjera za udanu ženu. To je njegov preljub.

spravu za mjerenje dubine.

— Ja ih nisam vidjela, ali se treba bojati — odgovori ona dršćući.

— Moja kći nije mogla pisati ništa što se ne bi smjelo pokazati! — povikne vojvotkinja.

— Jadna vojvotkinja! — pomisli Dijana i baci na vojvodu de Grandlieua pogled od kojega je zadrhtao.

— Sto ti misliš, moja draga mala Dijano? — šapne vojvoda u uho vojvotkinji de Maufrigneuse pošto ju je odveo k prozoru.

— Clotilde je bila tako luda za Lucienom, moj dragi, da su se još prije njezina odlaska jednom sastali. Da nije bilo male Lenoncourtove, možda bi s njime bila pobjegla u šumu Fontainebleau. Znam da je Lucien Clotildi pisao pisma koja bi mogla zavrtjeti glavom kakvoj svetici! Nasmo tri Evine kćeri oko kojih se ovila zmija dopisivanja...

Vojvoda i Dijana se vrata od prozora k vojvotkinji i gospođi Camusot, koje su tiho razgovarale. Amelie je u ovome poslušala savjet vojvotkinje de Maufrigneuse, te se pravila pobožna kako bi predobila srce ponosne Portugalke.

— Mi smo predani na milost i nemilost besramnom odbjeglom robi jašu! — reče vojvoda slegnuvši na poseban način ramenima. — Eto, što znači primati u svoju kuću ljude u koje nisi posve siguran! Prije nego koga pustiš, moraš dobro poznati njegovu imovinu, njegove roditelje i njegov predašnji život...

Ova je rečenica pouka cijele ove pripovijetke, ako se odnosi na plemstvo.

— Sad je gotovo — reče vojvotkinja de Maufrigneuse. — Mislimo na to kako ćemo spasiti gospođu de Serizy, Clotildu i mene...

— Moramo samo pričekati Henrija. Poslao sam po njega, ali sve stoji do ličnosti po koju je Gentil otišao. Dao Bog da bi taj čovjek bio u Parizu.

— Gospođo — reče on obraćajući se gospođi Camusot — zahvaljujem vam što ste mislili na nas...

To je značilo rastanak s gospođom Camusot. Ta je vratareva kći bila dovoljno pametna pa je shvatila" vojvodu i ustala je. No vojvotkinja de Maufrigneuse primi Ameliju za ruku onom svojom divnom draži kojom je postigla toliko pažnje i prijateljstva, i značajno je pokaže vojvodi i vojvotkinji.

— Molim vas u svoje ime, a ne zbog toga što je već u zoru ustala da nas sve spasi, da ne zaboravite moju malu gospođu de Camusot. U

Gospodo, pribavite mi punomoć od onoga kojemu pripada to pravo, riješit ću vas toga čovjeka...

— A... listovi? — upita vojvoda de Grandlieu Coentina.

— Slušajte, gospodol — nastavi Coentin, ustane i pokaže svoje lisi-čje lice koje je sve gorjelo.

On turi ruke u džepove svojih uskih hlača od crne meke tkanine. Taj je veliki glumac povijesne drame našega vremena obukao samo prsluk i kaput, nije skinuo svojih jutarnjih hlača — tako je dobro znao kako su veliki zahvalni za brzinu u određenim prilikama. On se kao kod kuće šetao po radnoj sobi razgovarajući glasno kao da je sam.

— To je rabijaš! Može ga se bez parnice baciti u samicu u Bicetri, tu nije moguć nikakav odnos s vanjskim svijetom, i pustiti ga da u njoj crkne... No on je možda dao upute svojim pouzdanicima, jer je predvidio ovaj slučaj!

— Pa on je odmah bio stavljen u samicu — reče vojvoda de Grandlieu

— kad su ga iznenada uhapsili kod one žene.

— Postoji li uopće strogi zatvor za toga vraga? — odvrati Coentin.

— On je tako lukav kao... kao ja!

— Sto da radimo? — upitaju se pogledom vojvode.

— Možemo toga nevaljalca odmah ponovo poslati na robiju... u Rochefort, tamo će biti mrtav za deset mjeseci! — Oh! bez zločina!

— reče on odgovarajući na kretnju vojvode de Grandlieua. — Sto hoćete? Jedan kažnjenik ne izdrži više od šest mjeseci u vrućem ljetu, ako je prisiljen zbiljski raditi usred kužnog isparivanja Charente. Ali to ništa ne koristi ako je već poduzeo mjere opreznosti s obzirom na listove. Ako taj nevaljalac nije imao povjerenja u svoje protivnike, a to je vjerojatno, treba otkriti koje su to njegove mjere opreza. Ako je onaj koji ima u rukama pisma siromašan, taj se može podmititi... Radi se dakle o tome da Jacquesa Callina navedemo na to da razveže jezik! Kakva li dvoboja! Ja ću biti u njemu pobijeden. Još bi bolje bilo kupiti te listove za drugo pismo... recimo za »pismo« o pomilovanju! a toga čovjeka predati meni u moj »dućan«. Jacques Coilin jedini je čovjek koji bi bio kadar postati mojim nasljednikom, otkad su umrli onaj jadni Contenson i onaj dragi Pevrade. Jacques Collin mi je ubio ova dva neusporediva špijuna kao da je htio sebi načiniti mjesto. Vidite, gospodo, morate mi dati potpuno slobodne ruke. Jacques Collin je u Conciergeriji. Otići ću k gospodinu de Granvilleu u državno tužilaštvo. Pošaljite mi stoga tamo povjerljivu osobu, jer trebam ili jedno

— Njegov najmiliji grijeh! — reče vojvoda de Grandlieu.

— Zabranjeno voće! — prihvati Dijana smiješeći se. — Oh! kako bih voljela biti vlada! Nemam naime više toga voća, sve sam već pojela.

— Oh! draga, draga! — reče pobožna vojvotkinja. — Predaleko idete.

Oba su vojvode čuli kako se neka kočija zaustavila pred stubama s onakvom bukom kakvu prave konji u najvećem trku. Oni pozdrave obje gospode i ostave ih same te odu u radnu sobu vojvode de Grandlieua, kamo je bio uveden stanovnik iz ulice Honore-Chevalier. To nije bio nitko drugi nego upravnik dvorske protupolicije i političke policije, nepoznati a ipak tako moćni Coentin.

— Uđite — reče vojvoda de Grandlieu — uđite, gospodine de Saint-Denis.

Coentin se iznenadio što vojvoda ima tako dobro pamćenje i ušao je prvi, pošto se duboko naklonio obojici vojvoda.

— Radi se još uvijek o istoj osobi, moj dragi gospodine — reče vojvoda de Grandlieu.

— Pa on je umro — reče Coentin.

— Ostao je njegov drug — primijeti vojvoda de Grandlieu — zao drug.

— Robijaš Jacques Collin! — odvrati Coentin.

— Govori, Ferdinande — reče vojvoda de Chaulieu nekadašnjem poslaniku.

— Toga se bijednika treba bojati — reče vojvoda de Grandlieu — jer se on dočepao pisama što su ih gospođe de Serizy i de Maufrigneuse pisale tome Lucienu Chardonu, njegovu štićeniku, da ih može iskoristiti kao ucjenu. Čini se da je to bio sistem toga mladića, da izmami strastvene listove u zamjenu za svoje. I gospođica je de Grandlieu, kako se govorka, neke pisala. U najmanju se ruku toga bojimo, a ništa ne možemo utvrditi, jer je ona na putovanju...

— Taj mladić — odgovori Coentin — nije bio kadar da sebi stvara takve zalihe!... Tako oprezno postupa samo opat Carlos Herrera! Coentin se podupro laktom o naslon stolca na kojemu je sjedio i naslonio je glavu na ruku, te je razmišljao.

— Novca!... ovaj ga čovjek ima više nego što ga mi imamo — reče on.

— Estera Gobseck mu je služila kao mamac da upeca blizu dva milijuna u onom ribnjaku sa zlatnim novcem koji se zove Nucingen...

se uvalio u svoj naslonjač.

Kad je vrhovni državni tužilac bio sam sa sućem, nije krio u kakvu se stanju iscrpljenosti nalazi. Gospodin Camusot je promatrao gospodina de Granvillea i opazio je na ovom tako krepkom licu gotovo modru bljedoću i krajnji umor, posvemašnju nemoć, što je odavala okrutnije patnje no što su muke na smrt osuđenoga kojemu je pisar najavio da mu je vrhovni sud odbio priziv. A ipak čitanje ove odluke u sudskim običajima znači toliko kao: »Pripravite se, ovo su vaši posljednji sati«.

— Ja ću drugi put doći, gospodine grofe — reče Camusot — premda je stvar hitna...

— Ostanite — odgovori dostojanstveno vrhovni državni tužilac. — Pravi suci, gospodine, moraju primiti svoje tegobe i znati ih sakriti. Krivo mi je ako ste na meni primijetili kakvu zabrinutost... Camusot načini kretnju rukom.

— Dao Bog da ne biste doznali što su krajnje nevolje našega života, gospodine Camusot. Čovjek bi mogao i manjima podleći! Ja sam proveo noć kod svoga najprisnijega prijatelja. Imam ih samo dvojicu, to su grof Octave de Bauvan i grof de Serizv. Nas smo trojica, gospodin de Serizv, grof Octave i ja od šest sati sinoć do šest sati jutros naizmjenice išli iz dvorane do kreveta gospođe de Serizv, i svaki put smo se bojali da ćemo je naći mrtvu zauvijek ludu. Desplein, Bianchon i Sinard s dvjema bolničarkama nisu ostavljali sobu. Grof obožava svoju ženu. Zamislite kakvu sam imao noć između Žene lude od ljubavi i svoga prijatelja ludoga od očaja! Državnik ne očajava kao glupak! Serizv je bio miran kao na svom stolcu u ministarskom savjetu, svijao se u svom naslonjaču kako bi nam pokazao mirno lice... a znoj je oblijevao čelo ove od tolikih poslova pognute glave. Ja sam upravo spavao od pet sati do sedam i po, jer me je savladao san, i morao sam biti ovdje u osam i po, da dam nalog za jedno smaknuće. Vjerujte mi, gospodine Camusot, kad je neki sudac cijelu noć lebdio nad provalijama boli, kad je osjetio kako teška ruka Božja pada na ljudske stvari i silovito udara plemenita srca, vrlo mu je teško ovdje sjesti pred svoj pisaći stol i hladno reći: »Odsjecite u četiri sata jednu glavu! Uništite jedno Božje stvorenje, puno života, snage i zdravlja!«A ipak je to moja dužnost!... Uništen od boli, moram dati nalog da se podigne stratište... Osuđenik ne zna da sudac proživljava jednake muke kao što su njegove. U ovom smo trenutku jednim listom papira povezani, ja u ime društva koje se osvećuje, a on u ime zločina koji se mora okajati. Mi

pismo da ga mogu pokazati gospodinu de Granvilleu, budući da on ne zna ništa o meni, pismo koje ću uostalom vratiti predsjedniku vijeća, vrlo pouzdanog vodiča... Imate pola sata vremena, jer meni je potrebno toliko vremena da se obučem, tj. da postanem ono što moram biti u očima gospodina vrhovnog državnog tužioca.

— Gospodine — reče vojvoda de Chaulieu — poznam vašu neobičnu spretnost pa tražim samo: da ili ne. Jamčite li za uspjeh?

— Da, s punom ovlasti i s vašom riječi da me nećete nikad ispitivati o tom predmetu. Moja je osnova gotova.

Od ovoga neprijatnog odgovora obojici se vlastele malo koža naježila.

— Idite, gospodine! — reče vojvoda de Chaulieu. — Vi ćete ovu stvar dodati k onima koje obično spadaju u vašu dužnost. Coentin pozdravi oba vlastelina i ode.

Henri de Lenoncourt, za koga je Ferdinand de Grandlieu dao upregnuti kočiju, otputi se odmah kralju, kojega je zbog svoje službe u svako doba mogao posjetiti.

Tako je trebalo da se različiti interesi koji su međusobno bili povezani s dna i s vrha društva svi sastanu u sobi vrhovnoga državnog tužioca. Nužda ih je zajedno sakupila, a predstavljala su ih tri čovjeka: pravdu gospodin de Granville, obitelj Coentin, a ovaj je strasni protivnik Jacques Collin u svojoj divljoj energiji predstavljao društveno zlo. Kakva dvoboja, u kojem se ujedinjene pravda i samovolja bore protiv robije i njezine lukavštine! Protiv robije, toga simbola smionosti, koja isključuje račun i razmišljanje, kojoj su sva sredstva dobra, koja nema licemjerstva samovolje i koja na gnusan način simbolizira interes gladnoga trbuha, krvavi, brzi protest gladi. Nije li to bio napadaj i obrana? Krađa i vlasništvo? Strašno pitanje društvenog zbivanja i prirodnog stanja, stisnuto u najuži prostor koji je samo moguć? Ukratko, to je bila užasna živa slika onih protu društvenih kompromisa koje stvaraju preslabi predstavnici vlasti s divljim buntovnicima. Kad su gospodina Camusota najavili vrhovnom državnom tužiocu, ovaj je dao znak da ga puste unutra. Gospodin de Granville je očekivao taj posjet i htio se sporazumjeti sa sucem na koji bi se način Lucienova stvar mogla okončati. Sad više nije moglo biti onako kao što se s Camusotom dogovorio dan ranije, prije smrti onoga jadnoga pjesnika.

— Sjednite, gospodine Camusot — reče gospodin de Granville kad

izlaze iz svojih ćelija u određeno vrijeme, ozbiljne, stare i poštovane, i tada bi smjeli krojiti pravdu kao u starodrevnom društvu veliki svećenici koji su u sebi ujedinjavali sudačku i svećeničku vlast. Smjeli bi nas vidjeti samo na našim stolicama. Danas nas ljudi vide kako trpimo ili kako se zabavljamo kao i drugi. Vide nas u dvoranama, u obitelji, kao građane, kao ljude sa strastima, i može se dogoditi da djelujemo smiješno mjesto strašno...

Camusota su obišli trnci od ovoga bolnoga krika što su ga prekidale stanke i uzvici, a pratile kretnje takvom rječitošću koja se teško može izraziti na papiru.

— I ja sam, gospodine, jučer počeo osjećati patnje našega staleža!... Gotovo sam umro zbog smrti onoga mladića, jer nije shvatio moju pristranost, nesretnik je sam naletio...

— Ah! niste ga trebali preslušavati — poviče gospodin de Granville

— tako je lako propustom činiti usluge!

— A zakon? — upita Camusot. — Već je dva dana bio zatvoren!...

— Nesreća se dogodila — odvrati vrhovni državni tužilac. — Ja sam popravio kako sam najbolje mogao ono što se svakako ne može popraviti. Moja kočija i moji ljudi su na pogrebu ovomu slabom pjesniku. Serizv je učinio kao i ja, pa još i više, on se prihvaća dužnosti koju mu je namijenio ovaj nesretni mladić. Bit će izvršitelj njegove oporuke. Za to ga je obećanje njegova žena pogledala pogledom u kojem je odsijevao razum. Konačno, grof Octave osobno prisustvuje njegovu pogrebu.

— No, gospodine grofe — reče Camusot — izvedimo do kraja svoje djelo. Još nam preostaje jedan vrlo opasan istražnik. To je, kako znate, isto tako dobro kao i ja, Jacques Collin. Treba raskrinkati toga bijednika...

— Onda smo propali! — poviče gospodin de Granville.

— On je u ovom trenutku kod vašeg osuđenika na smrt, koji je za njega nekad na robiji bio ono što mu je Lucien bio u Parizu... njegov štićenik. Bibi-Lupin je predjeben u žandara da prisustvuje susretu.

— Sto se u to miješa kaznena policija? — reče vrhovni državni tužilac.

— Ona smije postupati samo po mojim nalogima!...

— Sva će Conciergerie doznati da imamo u rukama Jacquesa Collina. Baš vam dolazim reći da ovaj, veliki i odvažni zločinac po svoj prilici ima najopasnije listove iz dopisivanja gospođe de Serizv, vojvotkinje de Maufrigneuse i gospođice Clotilde de Grandlieu.

smo ista dužnost, gledana sa dvije strane, dva života svarena za jedan sat sjekiroom zakona. Tko žali ove tako duboke sučeve boli? Tko ga tješi?... Naša je slava da ih zakopamo u dno svojih srdaca] Svećenik svojim životom posvećenim Bogu, vojnici koji na tisuće i tisuće umiru za zemlju, čine mi se sretniji nego sudac sa svojim sumnjama, sa svojim bojaznima i sa svojom strašnom odgovornošću.

— Vi znate tko treba biti smaknut? — nastavi vrhovni državni tužilac:

— Neki mladić od dvadeset i sedam godina, lijep kao naš jučerašnji pokojnik, plav kao on, čija nam je glava protiv očekivanja pala žrtvom, jer su ga teretili samo dokazi zatajivanja. Ovaj je dječak osuđen, a nije ništa priznao! Već se sedamdeset dana brani protiv svih dokaza tvrdeći neprestano da je nevin. Već dva mjeseca nosim dvije glave na ramenima. Oh, platio bih njegovo priznanje jednom godinom svoga života, jer se porotnici moraju umiriti! Sudite sami, kakav bi to bio udarac za pravdu, kad bi se jednoga dana otkrilo da je zločin zbog kojega će on umrijeti počinio netko drugi!

U Parizu sve poprima strašno značenje, najmanje pravne nezgode postaju političkima.

Porota, ta ustanova koju su revolucionarni zakonodavci smatrali tako jakom, jest element društvene propasti, jer promašuje svoju zadaću, ne štiti dovoljno društvo. Porota se igra sa svojim dužnostima. Porotnici se dijele u dva tabora, od kojih jedan ne želi više smrtne kazne, i iz toga proizlazi potpuno uništenje jednakosti pred zakonom. Tako strašan zločin kao što je je ocoubojstvo dobiva u jednoj oblasti određujući pravorijek*, dok se u nekoj drugoj, da tako kažem, obični zločin kažnjava smrću! Sto bi bilo kad bi se u našem djelokrugu, u Parizu, smaknuo nevin čovjek?

— To je odbjegli robijaš — primijeti plašljivo gospodin Camusot.

— U rukama opozicije i tiska postao bi nevin kao vazmeno janje!

— poviče gospodin de Granville i opoziciji bi ga bilo lako oprati, jer je to Korzikanac, fanatik ideja svoje zemlje. Njegova su umorstva posljedice krvne osvete!... Na ovom otoku čovjek ubija svoga neprijatelja, a smatraju ga i smatrali su ga vrlo poštenim čovjekom! — Ah! pravi su suci vrlo nesretni! Gledajte! Oni bi morali živjeti odvojeno od društva, kao nekada veliki svećenici. Svijet bi ih smio vidjeti samo kad

* U kaznionicama su dvadeset i tri ocoubojice kojima su dali blagodat «olakšavajuće okolnosti». (Balzacova bilješka)

Foucheovo načelo: »Uhapsimo!« Moramo smjesta opet staviti Jacqu-esa Collina u strogi zatvor.

— Tako priznajemo da je robijaši To znači uprljati uspomenu na Luciena.

— Kakva li je to strašna stvari — reče gospodin de Granville — sve je opasno.

U taj tren uđe ravnatelj Conciergerije. Nije dakako ušao bez kucanja. No sobu kao što je soba vrhovnoga državnog tužioca tako dobro čuvaju da samo dobro poznati mogu kucati na vrata.

— Gospodine grofe — reče gospodin Gault — istražnik koji se zove Carlos Herrera želi s vama govoriti.

— Je li bio u vezi s kim? — upita vrhovni državni tužilac.

— Sa zatočenicima, jer je u dvorištu već od oko sedam sati i po. Vidio je na smrt osuđenoga, koji je, čini se, »govorio« s njim. Gospodin je de Granville na jednu riječ gospodina Camusota, koja mu je došla kao zraka svjetlosti, opazio koliko se može okoristiti priznanjem prijateljstva Jacquesa Collina s Theodorem Calvijem da postigne predaju pisama. Bio je sretan što je imao razlog da odgodi smaknuće, te pozove k sebi kretnjom ruke gospodina Gaulta.

— Namjeravam — reče mu on — odgoditi smaknuće do sutra. No nitko u Conciergeriji ne smije posumnjati u takvu odgodu. Neka se o tome ne govori! Neka se krvnik pravi kao da ide nadgledati pripreme. Pošaljite ovamo pod dobrom stražom toga španjolskoga svećenika. Španjolsko poslanstvo traži od nas da ga izručimo. Žandari će gospodina Carlosa dovesti vašim privatnim stubama. Upozorite te ljude neka ga po dvojica drže, svaki za jednu ruku, i neka ga puste tek na vratima moje radne sabe... Jeste li posve sigurni da je taj opasni stranac mogao razgovarati samo sa zatočenicima?

— Ah! upravo kad je izišao iz sobe osuđenoga na smrt, došla je neka gospođa da s njim govori...

Tu su se oba suca pogledala, i kako li su se pogledala!

— Koja gospođa? — upita Camusot.

— Jedna od onih žena koje je on ispovijedao... neka markiza — odgovori gospodin Gault.

— Sve gore od gorega! — poviče gospodin de Granville pogledavši Camusota.

— Od nje je zaboljela glava i žandare i nadglednike — reče smeteno gospodin Gault.

— Jeste li sigurni u to?... — upita gospodin de Granville odajući na svome licu bolno iznenađenje.

— Sudite sami, gospodine grofe, imam li razloga bojati se te nesreće. Kad sam razmatrao svežanj listova što su bili zaplijenjeni kod toga nesretnoga mladića, Jacques Collin je bacio na nj oštar pogled i izmakao mu je zadovoljan smiješak. O značenju takva smiješka sudac se istražitelj ne može varati. Tako velik zločinac kao što je Jacques Collin nerado pušta iz ruku takvo oružje. Sto kažete na to, kad ovi dokumenti budu u rukama branitelja što će ga taj nevaljalac sebi naravno izabrati među neprijateljima vlade i plemstva! Moja žena, prema kojoj je vojvotkinja de Maufrigneuse jako dobro, otišla ju je obavijestiti i ovaj su tren one po svoj prilici kod Grandlieuovih da se savjetuju.

— Parnica protiv ovoga čovjeka posve je nemoguća! — poviče vrhovni državni tužilac te ustane i počne velikim koracima hodati po svojoj radnoj sobi. — Po svoj je prilici stavio listove na sigurno mjesto...

— Znam kamo — reče Camusot.

Ovom je jedinom rijeci istražni sudac izbrisao sve predrasude vrhovnoga državnog tužioca protiv sebe.

— Da vidimo! — reče gospodin de Granville i opet sjedne.

— Kad sam išao od kuće u Palaču, temeljito sam razmislio o ovoj vrlo tužnoj stvari. Jacques Collin ima tetku, i to pravu, rođenu teti-ku, neku ženu o kojoj je politička policija prefekturi poslala kratak izvještaj. On je učenik i bog toj ženi, sestri njegova oca. Ona se zove Jacqueline Collin. Ta nevaljalka ima trgovinu odijelima i, preko veza što ih je sebi trgovinom stvorila, pozna mnoge obiteljske tajne. Ako je Jacques Collin ikome povjerio na čuvanje te za njega spasonosne papire, povjerio ih je tomu stvorenju. Uhapsimo je!...

Vrhovni državni tužilac je lukavo pogledao Camusota, što je značilo: »Taj čovjek nije tako glup kao što sam jučer mislio. Jedino je još mlad, pa ne zna upravljati uzdama pravde«.

— Ali da bismo uspjeli — nastavi Camusot — moramo promijeniti sve planove što smo ih jučer prihvatili, i ja sam došao da vas zamolim za savjet i da čekam vaše naloge...

Vrhovni državni tužilac uzme svoj nož za papir i počne kuckati po rubu stola, a to obično biva kod svih mislilaca kad se potpuno predaju razmišljanju.

— Tri su velike obitelji u opasnosti! — poviče on. — Tu se ne smije učiniti ni jedna jedina pogreška!... Vi imate pravo, moramo slijediti

Camusot.

— Bit će nas dvojica — odgovori uljudno vrhovni državni tužilac. I opet utone u svoja razmišljanja.

— U svim bi se sobama za razgovore u zatvorima moralo osnovati nadzorničko mjesto. Ono bi se s dobrom plaćom povjerilo kao mirovina najsposobnijim i najodanijim policijskim agentima — reče on poslije duge stanke. — Bibi-Lupin bi trebao tamo svršiti svoj život. Mi bismo imali jedno oko i jedno uho na mjestu koje iziskuje vještiji nadzor nego što je sada. — Gospodin Gault nije ništa odlučno mogao reći.

— On je toliko zaposlen — reče Camusot. — No između samica i nas postoji praznina, a ne bi trebalo da postoji. Da se iz Conciergerije dođe do naših radnih soba, prolazi se hodnicima, dvorištima i stubama. Pažnja naših agenata nije trajna, dok zatočenik uvijek misli na svoju stvar.

— Rekli su mi da se Jacques Collin već jednom sastao s nekom gospodom, kad je izišao iz samice i prolazio na preslušanje. Ova je žena došla sve do žandarske straže, gore iznad malih stuba Souriciere. Podvornici su mi to rekli, a ja sam zbog toga izgrdio žandare.

— Oh! Palaču bi trebalo iz temelja iznova sagraditi — reče gospodin de Granville — no to je trošak od dvadeset do trideset milijuna!... [Ded zatražite trideset milijuna za udobnost sudaca]

Čuli su se koraci više osoba i zveket oružja. To je morao biti Jacques Collin.

Vrhovni državni tužilac poprimi dostojanstven izraz i u njemu je nestalo čovjeka. Camusot se ugleda u predstojnika vrhovnoga državnog tužilaštva.

I zaista, podvornik otvori vrata i Jacques Collin uđe miran i posve hladnokrvan.

— Vi ste htjeli sa mnom razgovarati? — reče vrhovni državni tužilac — slušam vas.

— Gospodine grofe, ja sam Jacques Collin, predajem se!

Camusot zadržće, vrhovni državni tužilac ostane miran.

— Morate misliti da imam razloga što ovako radim — nastavi Jacques Collin promatrajući oba suca podrugljivim pogledom. — Mora da vam pravim goleme nepravilike, jer ako ostanem španjolski svećenik, dat ćete me po žandarima otpratiti sve do granice u Bavonneu, i tamo ćete me se riješiti pomoću španjolskih bajuneta!

— U vašoj službi ništa nije beznačajno — reče strogo vrhovni državni tužilac. — Conciergerie nije uzalud opasana zidovima kao što jest. Kako je ušla ta gospoda?

— S ispravnom propusnicom, gospodine — odvratí ravnatelj. — Ova je savršeno odjevena gospođa došla u pratnji jednoga lovca i jednoga sobara u velikoj kočiji da vidi svog ispovjednika prije negoli ode na ukop onomu nesretnom mladiću koga ste dali otpremiti...

— Donesite mi policijsku propusnicu — reče gospodin de Granville.

— Ona je izdana na preporuku njegova gospodstva grofa de Serizvja.

— Kakva je bila ta žena? — upita vrhovni državni tužilac.

— Činila nam se kao otmjena gospoda.

— Jeste li vidjeli njezino lice?

— Bilo joj je zastrto crnom koprenom.

— Sto je govorila?

— Pa što je mogla govoriti... bogomoljka s molitvenikom... Molila je opata blagoslov, klekla je...

— Jesu li dugo razgovarali? — upita sudac.

— Ni pet časaka, no nitko od nas nije razumio njihova razgovora, vjerojatno su govarili španjolski.

— Recite nam sve, gospodine — nastavi vrhovni državni tužilac. — Ponavljam vam, najmanja je pojedinost za nas od osobitog značenja. Neka vam to bude pouka!

— Plakala je, gospodine.

— Je li zbilja plakala?

— Nismo mogli vidjeti, skrivala je lice u džepni rupčić. Ostavila je tri stotine franaka u zlatu za zatočenike.

— Onda to nije ona! — poviče Camusot.

— Bibi-Lupin je povikao — nastavi gospodin Gault: — »To je kradljivka!«

— On se razumije u to — reče gospodin de Granville.

— Izdajte nalog za hapšenje — doda on pogledavši Camusota — i brzo sve kod nje zapečatite!... No kako je dobila preporuku gospodina de Serizvja?... Donesite mi propusnicu prefektura... Idite, gospodine Gault! Pošaljite mi odmah toga opata. Dokle god ga budemo imali ovdje, opasnost se neće povećati. I u dvosatnom razgovoru čovjek može postići neki napredak u poznavanju ljudske duše.

— Osobito takav vrhovni državni tužilac kao što ste vi — reče lukavo

— Osoba za koju je izdana propusnica je velika i vitka — reče gospodin de Granville. — A koliko je stara?

— Šezdeset godina.

— Radi se o meni, gospodo? — upita Jacques Collin. — Ta nemojte je tražiti — nastavi on dobrohotno. — Ta je osoba moja tetka, prava tetka, žena, starica. Mogu vam prištedjeti neprilike... Naći ćete moju tetku samo onda ako ja hoću... Ako se ovako budemo vrtjeli na jednom mjestu, nećemo nikamo doći.

— Gospodin opat ne govori više francuski kao Španjolac — reče gospodin Gault — ne natuca više.

— Zato što su stvari dovoljno zapletene, moj dragi gospodine Gault!

— odgovori Jacques Collin s gorkim smiješkom, nazivajući ravnatelja njegovim imenom.

U ovaj trenutak gospodin Gault skoči k vrhovnom državnom tužiocu i šapne mu u uho:

— Čuvajte se, gospodine grofe, ovaj je čovjek bijesan!

Gospodin je de Granville dugo promatrao Jacquesa Collina i vidio je da je miran. No uskoro je opazio istinitost onoga što mu je rekao upravitelj. Ovo je varavo držanje sakrivalo hladno i užasno uzbuđenje živaca kao u divljaka. U očima Jacquesa Collina tinjala je vulkanska provala, njegove su se šake grčile. To je zaista bio tigar koji se skupio da skoči na svoj plijen.

— Ostavite nas nasamo — reče ozbiljno vrhovni državni tužilac obraćajući se ravnatelju Conciergerije i sucu.

— Dobro ste učinili što ste otpravili Lucienova ubojicu!... — reče Jacques Collin ne mareći može li ga čuti gospodin Camusot ili ne

— nisam više mogao izdržati, htio sam ga zadaviti...

I gospodina de Granvillea podiđu trnci. Nikad nije vidio tako krvavih očiju kod nekoga čovjeka, toliko bljedoće na obrazima, toliko znoja na čelu i takvu napetost mišića.

— Čemu bi vam bilo ovo umorstvo? — upita mirno vrhovni državni tužilac.

— Vi svaki dan osvećujete, ili barem mislite da osvećujete društvo, gospodine, i još me pitate za razloge osvete!... Niste li nikad osjetili u svojim žilama kako osveta udara svojim valovima?... Ne znate li da nam ga je taj glupi sudac ubio? Ta vi ste voljeli moga Luciena i on je vas volio! Ja vas i dobro poznam, gospodine. To mi je drago dijete sve pripovijedalo, kad bi uvečer došao kući. Nosio sam ga u krevet

Oba su suca ostala nepomična i nijema.

— Gospodine grofe — nastavi robijaš — razlozi koji me sile da ovako postupam još su ozbiljnije naravi nego ovi, premda me se osobno vraški tiču, no mogu ih samo vama reći... Ako se možda bojite...

— Koga? Čega? — reče grof de Granville.

Držanje tijela, izraz lica, držanje glave, kretnje i pogled stvorili su ovaj čas od ovoga velikoga vrhovnog državnog tužioca živu sliku sudačkoga staleža, koja treba pokazati najljepše primjere građanske hrabrosti. U ovaj je tren on bio na visini starih sudaca nekadašnjeg parlamenta u vrijeme građanskih ratova, kad su predsjednici licem u lice gledali smrt i stajali kao oni kipovi od mramora koje su im podigli.

— Pa strah da ostanete sami s odbjelim robijašem.

— Ostavite nas same, gospodine Camusot — reče živo vrhovni državni tužilac.

— Htio sam vam predložiti da mi date svezati ruke i noge — nastavi hladno Jacques Collin obuhvativši strašnim pogledom oba suca. Malo zastane pa ozbiljno nastavi:

— Gospodine grofe, dosad sam vas samo poštovao, a sada vam se divim...

— Tako, zar se smatrate tako strašnim? — upita vrhovni državni tužilac pun prezira.

— Da sebe smatram strašnim? — odvrati robijaš — čemu? Ja to jesam i znam da to jesam.

Jacques Collin uzme stolac i posve udobno sjedne, kao čovjek koji zna da je ravan svome protivniku u dogovoru u kojem jedna vlast pregovara s drugom.

Ovaj se čas gospodin Camusot, koji je bio na pragu vrata te ih je kanio zatvoriti, vrati opet u sobu, dođe k gospodinu de Granvilleu i preda mu dva zamotana papira.

— Vidite — reče sudac vrhovnom državnom tužiocu pokazujući mu jedan od papira.

— Pozovite natrag gospodina Gaulta — vikne grof de Granville čim je pročitao ime sobarice gospođe de Maufrigneuse, koja mu je bila poznata. Ravnatelj Conciergerije se vrati.

— Opišite nam — šapne mu u uho vrhovni državni tužilac — ženu koja je posjetila istražnika.

— Mala, čvrsta, debela, zdepasta — odgovori gospodin Gault.

samilost prema ovom nesretniku. On je prozreo njegov život i njegove osjećaje. Konačno je vrhovni državni tužilac (državni je tužilac uvijek državni tužilac), kojemu je život Jacquesa Collina od njegova bijega bio nepoznat, mislio da će moći ovladati tim zločincem, makar je on zapravo bio kriv samo zbog krivotvorenja. Stoga je htio pokušati s plemenitošću prema ovome biću, koje je sastavljeno od dobra i zla kao što je bronca spoj različitih kovina. Zatim se gospodin de Gran-ville, budući da je doživio pedeset tri godine a da nikad nije mogao udahnuti ljubav prema sebi, divio svim nježnim prirodama, kao i svi ljudi koji nikad nisu bili ljubljeni. Možda je upravo taj očaj — sudbina mnogih ljudi kojima žene poklanjaju samo svoje poštovanje ili prijateljstvo — bio potajno povezo dubokim prijateljstvom gospodu de Bauvana, de Granvillea i de Serizvja, jer ista nesreća jednako kao i uzajamna sreća stavlja duše na istu oktavu.

— Vi imate budućnosti — reče vrhovni državni tužilac pogledavši pronicavim pogledom slomljenoga zločinca.

Taj je čovjek odmahnuo rukom i tako je izrazio najdublju ravnodušnost prema samom sebi.

— Lucien je načinio oporuku kojom vam ostavlja trista tisuća franaka...

— Jadnik! jadni mali! — usklikne Jacques Collin — uvijek prepošten! Ja sam predstavljao sve loše osjećaje, a on je bio samo dobro, sama plemenitost, sama ljepota, sama uzvišenost! Tako lijepe duše ne mogu se promijeniti! On je od mene primio samo moj novac, gospodine! Ovo je duboko posvemašnje napuštanje ličnosti, što ga sudac nije mogao oživjeti, tako jako potkrepljivalo strašne riječi ovoga čovjeka da je gospodin de Granville kao čovjek prešao na stranu zločinca. Sad je preostao samo još vrhovni državni tužilac!

— Ako vas više ništa ne zanima — upita gospodin de Granville — što ste mi onda htjeli reći?

— Nije li već to mnogo što se predajem? Bili ste mi za petama, ali me još niste imali u rukama. Bio bih vam uostalom samo na veliku nepraviliku!...

— Kakva li protivnika! — pomisli vrhovni državni tužilac.

— Gospodine vrhovni državni tužioče, vi namjeravate odrubiti glavu jednom nedužniku, a ja sam našao krivca — nastavi Jacques Collin brišući sebi suze. — Ja nisam ovdje zbog njih nego zbog vas. Htio sam vam uštedjeti grižnju savjesti, jer volim sve one koji su prema

kao što pjestinja nosi čedo, tražio sam da mi sve pripovijeda... On mi je sve povjeravao, čak najneznatnije osjećaje... Ah! nikada dobra majka nije tako nježno ljubila svog jedinca kao što sam ja ljubio toga anđela. Da znate! Dobro se radalo u tom srcu kao što cvijeće raste na livadama. Bio je slab, i tu je njegova jedina mana, slab kao žica u lire, a koja je tako jaka kad se napne... To su najljepše prirode, njihova je slabost naprosto nježnost, (divljenje, sposobnost da se rascvatu na suncu umjetnosti, ljubavi, ljepote koju je Bog stvorio za čovjeka pod bezbroj oblika!... Ukratko, Lucien je bio promašena žena! Ah! što sve nisam rekao toj glupoj životinji što je maločas izišla!... Ah! gospodine, ja sam u svojoj sferi kao zatočenik pred sucem učinio ono što bi Bog bio učinio da spasi svoga sina, da ga je, hoteći ga spasiti, pratio pred Pilata!...

Bujica suza provali iz robijaševih bistrnih i žutih očiju, koje su se kriješile kao oči izgladnjela vuka zbog šestomjesečnog snijega u Ukrajini. On nastavi:

— Ovaj glupan nije htio ništa poslušati pa je upropastio to dijete!... Gospodine, svojim sam suzama oprao tijelo maloga i zaklinjao sam onoga koga ne poznajem i koji je iznad sviju nas! Ja, koji ne vjerujem u Boga!... (Da nisam materijalist, ne bih bio ja!...) Time sam vam rekao u jednoj riječi sve! Vi ne znate, nijedan čovjek ne zna što je to bol. Ja je sam poznam! Vatra je boli moje suze tako temeljito osušila da noćas nisam mogao plakati. Sad plačem, jer osjećam da me razumijete. Malo prije sam vas vidio kao Pravdu... Ah! gospodine, očuvao vas Bog (počinjem u njega vjerovati!) da budete kao što sam ja... Ovaj prokleti sudac oduzeo mi je dušu. Gospodine! gospodine! ovaj trenutak pokapaju moj život, moju ljepotu, moju vrlinu, moju savjest, moju snagu! Predstavite sebi psa kojemu kemičar oduzima krv... Eto, ja sam taj pas... Evo, zašto sam vam došao reći: »Ja sam Jacques Collin, predajem se!«... Odlučio sam to jutros, kad su došli otrgnuti mi to tijelo, koje sam ljubio kao mahnit, kao majka, kao stoje valjda djevica Marija ljubila Isusa u grobu... Želio sam se staviti u službu pravdi bez ikakvih uvjeta... Sad moram postaviti uvjete, odmah ćete vidjeti zašto...

— Govorite li gospodinu de Granvilleu ili vrhovnome državnom tužiocu? — upita sudac.

Ova se dva čovjeka — Zločin i Pravda — pogledaju. Robijaš je duboko ganuo vrhovnoga državnog tužioca, kojega je obuzela božanska

samo život trojice robijaša — primijeti Jacques Collin — ja sam jači od vas.

— Možemo vas opet staviti u strogi zatvor, što ćete onda načiniti?...

— upita vrhovni državni tužilac.

— Oh! mi se onda igramo! — reče Jacques Collin. — Ja sam otvoreno govoriol Govorio sam gospodinu de Granvilleu, no ako je -tu vrhovni državni tužilac, uzimam svoje karte i neću vam pustiti da u njih gledate... A da ste mi dali svoju riječ, htio sam vam vratiti listove što ih je Clotilde pisala Lucieniu!

To je rekao s takvim naglaskom, tako hladnokrvno i s takvim pogledom koji su gospodinu de Granvilleu pokazali takva protivnika s kojim je opasna i najmanja omaška.

— Je li to sve što tražite? — upita vrhovni državni tužilac.

— Želim vam iznijeti svoje prijedloge. Čast obitelji Grandlieu plaća izmjenju Theodoreove kazne: to znači dati mnogo a primiti malo. Sto je robijaš koji je osuđen na doživotnu robiju?... Ako pobjegne, tako ga se lako možete riješiti! To je mjenica na giljotinu! Budući da su ga ranije s neljubaznim namjerama poslali u Rochefort, morate mi samo obećati da ćete ga uputiti u Toulon, i to s preporukom da će tamo dobro s njim postupati. A sada se radi o meni, ja tražim više. Imam pisma gospođe de Serizv i listove vojvotkinje de Maufrigneuse, i to kakva pisma!... Vidite, gospodine grofe, kad bludnice pišu, one teže za stilom i za lijepim osjećajima. Naprotiv, otmjene gospođe koje cijeli dan lebde u lijepom stilu i u velikim osjećajima pišu onako kako bludnice rade. Filozofi će naći razlog ovoj izmjeni, nije mi stalo da ga tražim. Žena je manje vrijedno biće, suviše se podaje osjetilima. Za mene je žena samo onda lijepa kad je slična muškarcu. Tako su te male vojvotkinje, koje su glavom muškarci, pisale remek-djela. Oh! to je od početka do kraja tako lijepo kao glasovita Pironova⁸⁰ oda...

— Zaista?

— Želite li ih vidjeti?... — upita Jacques Collin smiješeći se. Sudac se zastidi.

— Ne mogu vam ih dati čitati... Ali sada, bez šale! Igramo li otvorenu igru?... Vi ćete mi pisma vratiti i zabranit ćete da itko uhodi, da itko slijedi i da itko nadzire osobu koja će ići po njih.

— Hoće li to dugo trajati? — upita vrhovni državni tužilac.

— Neće, sad je devet i pol sati... — odgovori Jacques Collin pogledavši na zidni sat — a za četiri minute imat ćemo jedan list od svake

Lucienu pokazivali kakvo zanimanje, kao što ću progoniti mržnjom sve one koji su ga priječili u životu... Sto se mene tiče neki kažnjenik?

— nastavi on nakon kratke stanke. — Kažnjenik je u mojim očima jedva ono što je za vas mrav. Ja sam kao talijanski razbojnici, ti ponosni ljudi! Ako im putnik samo nešto više odbaci nego što je cijena hica, svale ga mrtva na zemlju! Samo sam na vas mislio. Ispovjedio sam toga mladića, koji se mogao povjeriti samo meni, to je moj drug s lanca. Theodore je dobroćudan. On je htio učiniti uslugu nekoj ljubavnici time što je preuzeo na se da proda ili da založi ukradene predmete. No u grabežnom umorstvu u Nanterreu isto je toliko kao zločinac malo sudjelovao kao i vi. To je Korzikanac. U njihovim je običajima da se osvećuju, da ubijaju jedni druge kao muhe. U Italiji i u Španjolskoj ne cijeni se ljudski život, i to je posve jednostavno. Tamo se vjeruje da imamo dušu, ono nešto, svoju sliku, koja nas preživi, koja tobože vječno živi. Pripovijedajte samo tu ludoriju našim analitičarima! Upravo u bezbožnim ili filozofskim zemljama skupo plaćaju ljudski život oni koji ga uništavaju, i pravo je, jer se tu vjeruje samo u materiju, u sadašnjost! Da vam je Calvi naveo ženu od koje potječu ukradeni predmeti, bili biste našli ne pravoga krivca, jer je on u vašim pandžama, nego sukrievca koga jadni Theodore ne želi upropastiti, jer je to jedna žena... Sto ćete! Svaki stalež ima svoju čast, robija i lupeži imaju svoju! Sad poznam ubojicu onih dviju žena i počinitelje onoga smionoga, neobičnog, neprijatnog pothvata. Ispripovijedali su mi ga u svim pojedinostima. Obustavite Calvijevo smaknuće, sve ćete doznati. No, dajte mi svoju riječ da ćete ga vratiti na robiju promijenivši njegovu kaznu u... U mojim bolima čovjek se ne može naprezati da laže, to znate. Sve što vam govorim istina je...

— Prema vama, Jacques Collin, mislim da mogu odstupiti od strogosti svoje dužnosti i izvijestiti onoga komu to po pravu pripada, premda to znači okrnjiti ugled sudstva, budući da ono nikad ne bi moglo učiniti takvih kompromisa.

— Poklanjate li mi taj život?

— To će biti moguće...

— Gospodine, zaklinjem vas, dajte mi svoju riječ, bit će mi dovoljna.

Gospodin de Granville načini takvu kretnju koja je izražavala da je povrijeđen u svom ponosu.

— Ja imam u svojim rukama čast triju visokih obitelji, a vi imate

još zima. Vlasi su mu bile naprašene, lice blijedo i hladno. Hodao je kao da ima kostobolju, pa kako je nesigurno hodao jer su mu noge bile teške zbog cipela od teleće kože, podupirao se o štap sa zlatnim drškom. Bio je gologlav, šešir je držao u ruci, zapučak mu je bio ukrašen kopčom o kojoj je visilo sedam križeva.

— Sto je, moj dragi des Lupeaucb? — upita vrhovni državni tužilac.

— Knez me šalje — odgovori sasvim tiho grof. — Imate opću punomoć da iskupite listove gospođa de Serizv i de Maufrigneuse, kao i pisma gospođice Clotilde de Grandlieu. Možete se sporazumjeti s ovim gospodinom...

— Tko je to? — upita vrhovni državni tužilac šapćući des Lupeaulxu u uho.

— Nemam tajna pred vama, moj dragi vrhovni državni tužioce, to je glasoviti Corentin. Njegovo veličanstvo vam poručuje da mu vi sami priopćite sve pojedinosti ove stvari i uvjete za uspjeh.

— Učinite mi uslugu — odvratila vrhovni državni tužilac — pa otidite reći knezu da je sve već riješeno, da nisam trebao ovoga gospodina — nastavi on pokazujući na Corentina. — Ići ću k njegovu veličanstvu po naloge s obzirom na zaključenje ove stvari, koja se tiče ministra pravde, jer treba podijeliti dva pomilovanja.

— Pametno ste uradili što ste već unaprijed ispravno postupili — reče des Lupeaucb i stisne ruku vrhovnom državnom tužiocu. — Kralj ne želi da se uoči jednoga velikog pothvata persko dostojanstvo i otmjene obitelji raznose na jezicima i da se prljaju... To nije više obična krivična parnica, to je već državna afera...

— Ali recite knezu da je sve bilo gotovo kad ste vi došli]

— Zaista?

— Naravno.

— Onda ćete postati ministar pravde, kad sadašnji čuvar pečata postane kancelar, moj dragi...

— Nisam častohlepan... — odgovori vrhovni državni tužilac. Lupeaucb iziđe smijući se.

— Molite kneza neka mi oko jedanaest sati i pol ishodi od kralja audijenciju od deset minuta — doda gospodin de Granville prateći grofa des Lupeaubca.

— I vi niste častohlepni! — reče des Lupeaucb pogledavši lukavo gospodina de Granvillea. — Sto onda? Imate dvoje djece, želite barem biti per Francuske.

gospode. Kad ih pročitate, opozvat ćete giljotinu] Kad to ne bi bilo tako kako jest, ne biste me vidjeli ovako mirna. Te su gospode međutim obaviještene. Gospodin de Granville se lecne od začuđenja.

— One ovaj tren vjerojatno trče na sve strane, pokrenut će za tu stvar ministra pravde, i ići će, tko zna, čak i do samoga kralja... Je li, dajete li mi časnu riječ da se nećete obazirati tko će doći, da tu osobu nećete čitav sat progoniti ni dati progoniti?

— Obećajem vam!

— Dobro, vi ne želite prevariti odbjegloga robijaša. Na isto ste brdo tkani kao i Turenne⁸¹ i držite svoju riječ tatovima...

No onda, u predvorju se ovaj trenutak nalazi jedna prosjakinja, sva u prnjama, jedna starica, u sredini dvorane. Vjerojatno razgovara s nekim malim odvjetnikom o nekoj parnici zbog međašnjeg zida. Pošaljite po nju svoga podvornika neka joj ovo kaže: Dabor ti mandana⁸². Ona će doći... No ne budite uzalud okrutni!... Ili prihvaćate moje prijedloge ili se ne želite kompromitirati s jednim robijašem... Ja sam samo krivotvoritelj!... No, nemojte duže pustiti Calvija u strašnim mukama oblačenja na smrt...

— Smaknuće je već opozvano... Ne želim — reče gospodin de Granville Jacquesu Collinu — da pravda zaostaje za vama!

Jacques Collin pogleda vrhovnog državnog tužioca s nekim začuđenjem i opazi kako je izvukao uzicu svoga zvonca.

— Nećete pobjeći? Dajte mi riječ, zadovoljavam se njome. Idite po tu ženu...

Podvornik se pokaže.

— Felixe, otpustite žandare!... — reče gospodin de Granville.

Jacques Collin je bio pobijeđen.

U tome dvoboju s vrhovnim državnim tužiocem on je htio biti veći, jači i plemenitiji, a sudac ga je smrvio. Ipak se kažnjenik osjećao znatno nadmoćniji, jer je izigrao sud uvjerivši ga da je krivac nedužan, i jer je pobjedonosno obranio jednu glavu. No ta je nadmoć morala ostati nijema, tajna, skrivena, dok je njega »roda« (vrhovni državni tužilac) veličanstveno, u punom svjetlu, svladao. Upravo kad je Jacques Collin izlazio iz radne sobe gospodina de Granvillea, dođe glavni tajnik predsjedništva savjeta, narodni zastupnik, grof des Lupeaubc u pratnji nekoga bolesnog starca. Ovaj je čovjek bio ogrnut tamnosmeđim ogrtačem, podstavljenim vatom kao da je

— Idimo onamo...

— Ogledaj se prati li nas tko...

Crvena je imala trgovinu željeznog posuđa na Cvjetnom keju, a bila je udovica poznatoga ubojice, jednog iz »Društva od deset tisuća«. Godine 1819. Jacques Collin je toj djevojci pošteno uručio dvadeset i još nekoliko tisuća franaka od njezina ljubavnika poslije njegova smaknuća. Obmanjivač smrti je jedini poznavao ljubavne odnošaje te osobe sa svojim »vrhom«, a tada je ona bila modistica.

— Ja sam »dab« tvoga čovjeka — rekao je tada stanovnik kuće Vauquer toj modistici, koju je bio naručio u Jardin des Plantes. — Morao ti je govoriti o meni, moja mala. Tko god me izda, umre još iste godine. Tko god mi je vjeran, ne treba me se ništa bojati. Ja sam prijatelj koji prije umre nego kaže jednu riječ koja bi izvrgla opasnosti one koje voli. Pripadaj meni, kao što duša pripada vragu, imat ćeš koristi od toga. Obećao sam tvomu Augustu da ćeš biti sretna. Htio ti je stvoriti izobilje i zbog tebe se dao »pokositi«. Ne plači! Slušaj me! Nitko na svijetu osim mene ne zna da si bila ljubavnica robijaša, ubojice koga su u subotu »ohladili« (smaknuli). Nikad o tom neću ništa reći. Imaš dvadeset dvije godine, lijepa si, i imaš imovinu od dvadeset tisuća franaka. Zaboravi na Augusta, udaj se, postani poštena žena, ako možeš. Za ovaj mir tražim od tebe da mi služiš, meni i onima koje ću ti poslati, ali bez oklijevanja. Nikad od tebe neću tražiti ništa što bi tebi, tvojoj djeci, tvome mužu, ako kakvoga nađeš, ili tvojoj obitelji moglo naškoditi. Cesto u svom zanatu trebam sigurno mjesto da ra zgovaram ili da se sakrijem. Trebam diskretnu ženu da odnese kakav list, da obavi kakav posao. Ti ćeš biti moja kutija za listove, moja vratarska loža, ništa više i ništa manje. Ti si suviše plava. August i ja smo te nazvali »Crvena«. Zadržat ćeš to ime. Moja tetka, trgovkinja kod Tempła, s kojom ću te povezati, bit će jedina osoba kojoj ćeš se morati pokoravati. Reci joj sve što ti se dogodi. Udat će te i bit će ti vrlo korisna.

Tako je bila sklopljena ta đavolska pogodba prema onoj pogodbi koja je Prudencu Servien dugo vremena vezala uz njega. Takvu pogodbu ovaj čovjek nije nikad propustio sklopiti, jer je, kao i đavo, volio novačiti.

Jacques Collin je oko 1821. Crvenu udao za prvoga trgovačkog pomoćnika nekog bogatog trgovca željeznom robom na veliko. Ovaj je i prvi pomoćnik kupio trgovačku kuću od svoga gazde i nalazio se na

— Ako gospodin vrhovni državni tužilac ima pisma, moje je posredovanje nepotrebno — primijeti Corentin kad se našao sam s gospodinom de Granvilleom, koji ga je gledao s posve razumljivom radoznalošću.

— Čovjek kao što ste vi nije nikad suvišan u ovako osjetljivoj stvari — odgovori vrhovni državni tužilac videći da je Corentin sve razumio ili čuo.

Corentin se zahvalio lakim naklonom glave gotovo s visoka.

— Poznajete li, gospodine, ličnost o kojoj se radi?

— Da, gospodine grofe, to je Jacques Collin, vođa »Društva od deset tisuća«, bankar triju kaznionica, robijaš koji se već pet godina znao sakrivati pod mantijom opata Carlosa Herrere. Kako mu je španjolski kralj povjerio zadaću kod pokojnoga kralja, svi sebi razbijamo glavu da pronađemo istinu u toj stvari! Očekujem odgovor iz Madrida, kamo sam s kratkim bilješkama poslao jednoga od svojih ljudi. Ovaj robijaš ima tajne dvaju kraljeva...

— To je čovjek jaka duha! Možemo učiniti samo jedno od dvoga: predočiti ga za se ili ga se riješiti — reče vrhovni državni tužilac.

— Onda smo imali istu misao, a to je za me velika čast — odvratila Corentin. — Prisiljen sam toliko misliti za tolike ljude, te se moram jednoć namjeriti na pametna čovjeka.

To je izrekao tako osorno i tako ledenim glasom da je vrhovni državni tužilac zašutio i počeo rješavati nekoliko hitnih stvari. Ne možemo zamisliti kako se začudila gospođica Jacqueline Collin, kad se Jacques Collin pojavio u predvorju Palače. Stajala je kao ukopana podbočivši se rukama, jer je bila preodjevena kao piljarica. Ma kako je bila navikla na sve moguće majstorije svoga nećaka, ovo je ipak premašilo sve.

— No, ako me budeš i dalje tako gledala kao da sam iz prirodoslovne zbirke — reče Jacques Collin i primi svoju tetku za ruku vodeći je iz predvorja — držat će nas za dvije rijetkosti i mogli bi nas uhapsiti. Time bismo izgubili na vremenu.

I on siđe niza stube Trgovačke galerije, koje vode u ulicu de la Barillerie.

— Gdje je Paccard?

— Čeka me kod Crvene i šeće se po Cvjetnom keju.

— A Prudence?

— Ona je kod kuće kao moje kumče.

takvih pogrešaka i da budete odsad za me ono što su ova dva prsta desne ruke — reče on pokazujući kažiprst i srednjak — jer je palac ova dobra žena! I potapša po ramenu svoju tetku.

— Slušajte me — prihvati on. — Odsada se ti, Paccard, nećeš trebati ničega bojati, i možeš ići za svojim nosom po »Pantinu« kuda te volja. Dopuštam ti da se oženiš Prudencom.

Paccard uhvati Jacquesu Collinu ruku i poljubi je s puno poštovanja.

— Sto moram raditi? — upita.

— Ništa, imat ćeš rente i žene, ne brojeći kod toga svoju, jer ti jako osvajaš žene, moj stari!... Eto što znači biti lijep muškarac! Paccard se zacrvni kad je primio ovu podrugljivu pohvalu svoga sultana.

— Ti, Prudence — nastavi Jacques Collin — trebaš neko zanimanje, neku službu, neku budućnost, i moraš ostati u mojoj službi. Poslušaj me dobro. U ulici Sainte-Barbe postoji jedna vrlo dobra kuća. Ona pripada onoj gospodi Saint-Esteve od koje moja tetka kadgod posuđuje svoje ime... To je dobra kuća, dobro uvedena, a nosi petnaest do dvadeset tisuća franaka godišnje. Saint-Esteve tu radnju vodi...

— Gonore — reče Jacqueline.

— Žena onoga jadnoga La Pouraillea — reče Paccard. — Tamo smo se ja i Europa sakrili onog dana kad je umrla ta jadna gospođa Van Bogseck, naša gospodarica.

— Vi brbljate kad ja govorim? — reče Jacques Collin. U kočiji zavlada najdublja tišina, te se ni Prudence ni Paccard nisu usudili jedno drugo pogledati.

— Kuću dakle vodi Gonore — nastavi Jacques Collin. — Vidim, Paccard, da si imao dovoljno pameti da prevariš policiju, jer si se tamo sakrivao s Prudencom, ali nisi dovoljno lukav da zamažeš oči »darbonni«... — reče on i primi za bradu svoju tetku. — Sad pogađam kako te je mogla naći... To se dobro slaže. Vi ćete se vratiti Gonori... Ukratko: Jacqueline će se pogadati s gospođom Nourrisson zbog kupnje njezine radnje u ulici Sainte-Barbe. Tamo ćeš moći steći imovinu, ako se budeš znala vladati, moja mala! — reče on i pogleda Prudencu.

— Svoja gazdarica u tvojoj dobi to je nešto za francusku djevojku

— doda on zagrižljivim glasom.

Prudence se obisne oko vrata Obmanjivaču smrti i zagrlila ga, ali je »dab« kratkim udarcem, koji je odavao njegovu izvanrednu snagu,

putu k blagostanju. Imao je dvoje djece i bio je podnačelnik svoje gradske četvrti. Nikada Crvena, otkad je postala gospođa Prelard, nije imala ni najmanjega razloga da se potuži ni na Jacquesa Collina ni na njegovu tetku. Ali kad god su od nje tražili kakvu uslugu, gospođi je Prelard drhtala svaka njezina žilica. Stoga je znala proklinjati i pozelenjeti kad je vidjela da u njezin dućan ulaze ove dvije osobe.

— Moramo s vama govoriti o poslovima, gospođo — reče Jacques Collin.

— Moj muž je tu — odgovori ona.

— Uostalom, zasad vas previše i ne trebamo. Ja nikad uzaludno ne smetam ljude.

— Pošaljite po kačiju, moja mala — reče Jacques Collin — i recite mome kumčetu da dođe dolje. Nadam se da ću je namjestiti kao sobaricu kod jedne otmjene gospođe i upravitelj je kuće želi odvesti sa sobom. Paccard, koji je bio sličan žandaru u građanskom odijelu, upravo je razgovarao s gospodinom Prelardom o važnoj dobavi željezne žice za neki most.

Jedan je pomoćnik otišao po kočiju i nekoliko sati kasnije zajedno su sjedili u kočiji Europa, ili da joj oduzmemo ime pod kojim je Esteru služila, Prudence Servien, Paccard, Jacques Collin i njegova tetka, na veliku radost Crvene. Kočijašu je Obmanjivač smrti dao nalog da vozi do vrata d'Ivrv.

Prudence Servien i Paccard drhtali su pred svojim »dahom« i bili su slični grešnim dušama pred Bogom.

— Gdje su onih sedam stotina i pedeset tisuća franaka? — upita ih »dab« uprijevši u njih nepomičan i sjajan pogled koji je tako uznemirio krv ovih prokletih duša, jer su bile krive, te su mislile da im toliko trnaca prolazi tijelom koliko su imali kose na glavi.

— Sedam stotina i trideset tisuća franaka — odgovori Jacqueline Collin svomu nećaku — nalaze se na sigurnom mjestu i jutros sam ih u zamotu predala Rometti...

— Da ih niste predali Jacquelinesi — reče Obmanjivač smrti — išli biste ravno tamo... — reče on pokazujući na gubilište, pred kojim se upravo nalazila kočija.

Prudence Servien se prekriži po običaju svoga kraja, kao da je vidjela kako grom udara.

— Opraštam vam — prihvati »dab« — uz uvjet da više ne počinite

u spavaonicu svoje pokojne gospodarice i stavit ćeš u strunjaču njezina kreveta zamot što ga je ona načinila...

— A zašto ne kroz vrata? — upita Prudence Servien.

— Beno jedna, pečati su na njima¹. — odvrati Jacques Collin. — Za nekoliko dana sastavit će se inventar, i vi ćete u toj krađi biti nedužni...

— Živio »dab«! — usklikne Paccard. — Ah! kolike dobrote!

— Kočijašu, stanite!... — poviče Jacques Collin svojim snažnim glasom.

Kočija se upravo nalazila pred stajalištem kod Botaničkog vrta.

— Idite, moja djeco — reče Jacques Collin — i nemojte počiniti kakve gluposti! Budite večeras u pet sati na Pont des Arts, i tamo će vam moja tetka reći nema li kakvih drukčijih naloga. Treba sve predvidjeti — doda on tiho svojoj tetki. — Jacqueline će vam sutra objasniti kako ćete raditi da izvadite bez opasnosti zlato iz podruma. To je vrlo osjetljiv posao...

Prudence i Paccard skoče na kraljevski pločnik, sretni kao dva pomilovana tata.

— Ah! kako je valjan čovjek taj »dab«! — reče Paccard.

— To bi bio kralj ljudi, da toliko ne prezire žene!

— Ah! tako je ljubazan! — usklikne Paccard. — Jesi li vidjela kako me je udario nogom! Zaslužili bismo da nas je poslao ad patres⁸³, jer smo mu konačno napravili nepriliku...

— Ako nas samo ne zaplete u kakav zločin pa nas pošalje na »livadu«

— reče pametna i lukava Prudence.

— On! Da to smjera, rekao bi nam, ne poznaš ti njega. Kako te je lijepo opskrbio! Sada smo građani! Kolike li sreće! Ah! Ako taj čovjek nekoga voli, nema mu ravna u dobroti!...

— Moja mačkice — reče Jacques Collin svojoj tetki — preuzmi na se Gonoru, treba je »nadmudriti«. Za pet dana će biti uhapšena, i u njezinoj će se sobi naći sto pedeset tisuća zlatnih franaka, koji će još preostati od drugog dijela umorstva starih Crottata, bilježnikovih roditelja.

— Za to će dobiti svojih pet godina zatvora — reče Jacqueline.

— Tako nekako — odgovori Jacques Collin. — To će onda biti razlog gospođi Nourrisson da se riješi svoje kuće. Sama je ne može voditi, a tako se lako ne može naći poslovođa, kad se hoće. Vrlo ćeš lako moći urediti tu stvar. Imat ćemo tamo jedno »oko«... Ali svi ovi pothvati

gurne tako naglo od sebe da bi djevojka, kad ne bi bilo Paccarda, udarila glavom o staklo kočije i bila bi ga razbila.

— Prste k sebi! Ne podnosim takvih manira — reče osorno »dab«

— to znači da nemaš poštovanja prema meni.

— Ima pravo, moja mala — reče Paccard. — Vidiš, to je isto kao da ti »dab« poklanja stotinu tisuća franaka. Toliko vrijedi dućan. Nalazi se na bulevaru, nasuprot Gvmnaseu. Moći ćeš promatrati ljude pri izlasku s predstava...

— Ja ću još više učiniti, kupit ću i kuću — reče Obmanjivač smrti.

— Onda ćemo za šest godina biti milijunaši! — usklikne Paccard.

Obmanjivaču smrti je već dosadilo što ga Paccard neprestano prekida, pa ga tako udari nogom u cjevanicu da mu ju je gotovo razbio, ali Paccard je imao živce od kaučuka i kosti od lima.

— Dosta, »dabe«, šutjet ću — odgovori on.

— Mislite li da govorim gluposti? — nastavi Obmanjivač smrti, jer je tek sad opazio da je Paccard malo previše pogledao u čašu. — Slušajte! Ima u podrumu te kuće dvjesto pedeset tisuća zlatnih franaka.

U kočiji opet zavlada najdublja tišina.

— To zlato leži pod jakim zidom... Radi se o tom da se izvadi to zlato, a imate samo tri noći da do njega dođete. Jacqueline će vam pomoći... Sto će tisuća franaka služiti za to da se plati dućan, pedeset tisuća za kupnju kuće, a ostalo ćete ostaviti.

— Gdje? — upita Paccard.

— U podrumu? — upita Prudence.

— Štite! — reče Jacqueline.

— Da, ali za prijenos toga posjeda treba policijsko odobrenje — primijeti Paccard.

— Imat ćemo ga — reče osorno Obmanjivač smrti. — Sto se miješaš uto?...

Jacqueline pogleda svoga nećaka i iznenadi je kako se jako promijenilo to lice ispod nepomične maske pod kojom je ovaj tako jaki čovjek obično sakrivao svoja uzbuđenja.

— Kćerko moja — reče Jacques Collin Prudenci Servien — moja će ti tetka predati onih sedam stotina pedeset tisuća franaka.

— Sedam stotina trideset — reče Paccard.

— No, dobro, sedam stotina trideset — prihvati Jacques Collin. — Noćas se pod kakvom god izlikom moraš vratiti u kuću Lucienove gospođe. Popet ćeš se kroz prozorčić na krovu, pa ćeš sići dimnjakom

doreom, Paccardom, Prudencom, Nourrissonovom i s tobom sastavit ću sveti bataljun koji mi je potreban... Slušaj, već smo blizu...

— Evo tih triju pisama — reče Jacqueline prorezavši posljednji šav škarama na podstavi svoje odjeće.

— Dobro — odgovori Jacques Collin kad je primio tri dragocjena izvorna pisma, tri još namirisana velin-papira. — Theodore je ono načinio u Nanterreu.

— Ah, on!

— Šuti, vrijeme je dragocjeno. On je htio braniti jednu malu korzičku pticu po imenu Ginettu... Upotrijebit ćeš gospođu Nourrisson da je nađe. Ja ću ti poslati potrebne upute u listu što će ti ga Gault predati. Za dva ćeš sata doći na ulazna vrata Conciergerije. Radi se o tome da se ova mala djevojka pusti k jednoj pralji, Godetovoj sestri, i da se tamo ugnijezdi... Godet i Ruffard su La Pourailleovi sukrivci u grabežnom umorstvu počinjenom nad Crottatovima. Četiri stotine pedeset tisuća franaka je netaknuto. Jedna je trećina u Gonorinu podrumu. To je La Pourailleov dio, druga trećina u Gonorinoj sobi. To je Ruffardov dio. Posljednja je trećina sakrivena kod Godetove sestre. Najprije ćemo uzeti sto pedeset tisuća franaka od La Pourailleova novca, zatim stotinu od Godetova, a sto od Ruffardova. Čim Ruffard i Godet budu onkraj brave, oni su sami od svoga plijena stavili na stranu što manjka. Ja ću ih uvjeriti, Godeta da smo stavili za njega na stranu sto tisuća franaka, a Ruffarda i La Pouraillea da im je Gonora to spasila... Prudence i Paccard će raditi kod Gonore. Ti ćeš s Ginettom, koja mi se čini prepredeno čeljade, lukavo i vješto raditi kod Godetove sestre. Za svoj prvi nastup kao komičar omogućujem »rodi« (državnom tužilaštvu) da pronade četiri stotine tisuća franaka od krađe kod Crottata i krivce. Osvjetljujem tobože umorstvo u Nanterreu. Opet imamo svoj novac i nalazimo se u srcu policije! Bili smo divljač, a postajemo lovci, to je sve! Daj kočijašu tri franka... Kočija je bila pred Palačom. Jacqueline naplati sva zapanjena. Obmanjivač smrti se popne stubama i ode k vrhovnom državnom tužiocu. Potpuna promjena u životu znači tako žestoku krizu da se Jacques Collin, usprkos svojoj odlučnosti, tek polagano uspinjao stubama koje iz ulice de la Barillerie vode u Trgovačku galeriju, gdje se pod peristolom porotničkog suda nalazi mračan ulaz u državno tužilaštvo. Neka je politička afera prouzrokovala stisku podno dvostrukih stuba koje vode u porotnički sud, tako da je svjetina neko vrijeme zaustavila

nisu tako važni kao pregovori što sam ih upravo započeo s obzirom na naše listove. Raspori svoju haljinu i daj mi uzorke robe. Gdje se nalaze ona tri zamota?

— Pa kod Crvene.

— Kočijašu — poviče Jacques Collin — vozite opet k Palači pravde, i to brzo!... Obećao sam da ću se brzo vratiti, a već sam pola sata odsutan, to je previše! Ostani kod Crvene i daj zapečaćene omote podvorniku koji će doći tražiti gospođu de Saint-Esteve. Ovo će »de« biti lozinka i on će ti morati reći: »Gospodo, dolazim od vrhovnog državnoga tužioca. Vi znate zbog čega«. Zadržavaj se na vratima Crvene i promatraj što se događa na Cvjetnom trgu, da ne pobudiš Prelar-dovu pažnju. Čim izručiš pisma, odmah se Paccard i Prudence mogu dati na posao.

— Pogađam — reče Jacqueline — ti želiš istisnuti Bibi-Lupina. Smrt toga momka zavrtjela ti je glavom.

— I Theodore, kome su htjeli ošišati kosu, da ga danas u četiri sata popodne »pokose«! — usklikne Jacques Collin.

— No, to je zamisao! Napokon ćemo postati pošteni ljudi i građani s lijepim posjedom u kojem lijepom kraju, možda u Touraini.

— Sto je moglo od mene biti? Lucien je odnio sa sobom moju dušu, sav moj sretni život. Vidim pred sobom još trideset godina dosade, a nemam više hrabrosti. Mjesto da budem »dab« robije, bit ću Figaro⁸⁴ pravde i osvetit ću Luciena. Samo u policijskoj koži mogu Corentina sigurno uništiti. To još znači živjeti, kad treba da smrvim jednoga čovjeka. Zanimanja kojima se čovjek u životu bavi samo su prividnost, stvarnost je ideja! — doda on udarivši se po čelu. — Koliko sad imaš u našoj riznici?

— Ništa — reče tetka, preplašena zbog naglaska i vladanja svoga nećaka. — Sve sam izdala za tvoga maloga. Romette nema više od dvadeset tisuća franaka za svoju trgovinu. Sve sam uzela od gospođe Nourrisson. Ona je imala oko šezdeset tisuća franaka za sebe... Ah, u strašnoj smo novčanoj nepravilici. Mali je progutao novac »vrhova«, naše blago i sve što je imala gospođa Nourrisson.

— To je iznosilo?

— Pet stotina šezdeset tisuća...

— Imam sto pedeset u zlatu, što će nam biti dužni Paccard i Prudence. Reći ću ti odakle ćeš uzeti drugih dvjesta... Ostatak će doći iz Esterine ostavštine. Moramo gospođu Nourrisson isplatiti. S Theo-

- Ili je vrhovni državni tužilac pogazio riječ ili nije Bibi-Lupinu povjerio svoje tajne, pa stoga trebam raščistiti svoj položaj.
- Želiš li me uhapsiti? — upita Jacques Collin svoga neprijatelja.
- Reci bez okolišanja. Ne znam li da si u srcu »rode« ti jači od mene? Mogao bih te udarcem noge ubiti, ali ne bih došao na kraj sa žandarima i s vojnicima. Ne pravimo buke. Kamo me želiš odvesti?
- Gospodinu Camusotu.
- Idimo gospodinu Camusotu — odgovori Jacques Collin. — Zašto ne bismo išli u državno tužilaštvo k vrhovnom državnom tužiocu?... To je bliže — doda on.
- Premda je Bibi-Lupin znao da nije u milosti u višim sudskim krugovima, i mada su ga sumnjičili da je stekao imovinu na račun zločinaca i njihovih žrtava, ipak mu nije bilo krivo da se u državnom tužilaštvu pokaže s takvom lovinom.
- Idimo k njemu, to mi upravo prija¹. No budući da se predaješ, daj mi da te svežem, bojim se tvojih ćušaka.
- I on izvuče iz džepa lančić za vezanje palaca.
- Jacques Collin pruži ruke i Bibi-Lupin mu sveže palce.
- Ah! kad si tako pitom, reci mi kako si izišao iz Conciergerije?
- Pa kuda si ti izišao, malim stubama.
- Onda si novom majstorijom nasamario žandare?
- Nisam, gospodin de Granville me je pustio na časnu riječ.
- Šališ li se?
- Vidjet ćeš... Možda će baš tebi staviti lančić na ruke.
- U to je vrijeme Corentin govorio vrhovnom državnom tužiocu:
- No, gospodine, točno je jedan sat otkako je naš čovjek izišao. Ne bojite li se da vam se narugao? Možda je već na putu u Španjolsku, gdje ga više nećemo naći, jer je Španjolska zemlja priča.
- Ili se ja ne razumijem u ljude, ili će se vratiti. Svi ga njegovi interesi sile na to. On treba više dobiti nego što daje.
- U taj tren se pokaže Bibi-Lupin.
- Gospodine grofe — reče — mogu vam javiti dobru vijest: Jacques Collin, koji je pobjegao, opet je uhvaćen...
- Evo kako ste održali svoju riječ! — poviče Jacques Collin obraćajući se gospodinu de Granvilleu. — Pitajte svoga agenta s Janusovim licem gdje me našao.
- Gdje? — upita vrhovni državni tužilac.
- Nekoliko koraka odavle, pod svodom — odgovori Bibi-Lupin.

robijaša koji se bio zadubio u misli. Lijevo od ovih dvostrukih stuba nalazi se kao neki ogromni stup, jedan od potporanja Palače, i u toj gomili zida vide se mala vrata. Ova mala vrata vode k zavojitim stubama, koje služe za vezu s Conciergerijom. Tuda smiju prolaziti vrhovni državni tužilac, ravnatelj Conciergerije, predsjednici porotničkoga suda, državni tužioc i glavari sigurnosne policije. Jednim ogrankom ovih stuba, koji je danas zazidan, vodili su Mariju Antoinettu, kraljicu Francuske, pred revolucionarni sud, koji je, kako je poznato, zasjedao u velikoj dvorani za svečane sjednice Kasacionoga suda. Kad vidiš ove strašne stube, srce ti se steže na pomisao da je ovuda prolazila kći Marije Terezije, dok su nekoć njezina pratnja, frizura i krinolina ispunjale veliko stubište u Versaillesu... Možda je okajavala zločin svoje majke, ogavnu diobu Poljske. Kad vladari počinjaju takve zločine, sigurno ne misle na otkupninu što je traži providnost. Upravo kad je Jacques Collin ulazio ispod svoda stuba da se uputi k vrhovnom državnom tužiocu, Bibi-Lupin iziđe na vrata, sakrivena u zidu.

Glavari sigurnosne policije dolazio je iz Conciergerije i uputio se također gospodinu de Granvilleu. Lako možemo sebi zamisliti koliko se Bibi-Lupin začudio kad je prepoznao pred sobom kaput Carlosa Her-rere što ga je jutros toliko promatrao. Potrči da ga prestigne. Jacques Collin se okrene. Oba se neprijatelja nađu okom u oko. Jedan i drugi su zastali i isti je pogled zasjao iz ovih toliko različitih očiju, kao što se u dvoboju pokažu u isto doba dva pištolja.

— Ovaj put si moj, razboj niče! — reče glavari sigurnosne policije.

— Oho! — odgovori ironično Jacques Collin.

Brzo je pomislio da ga je gospodin de Granville dao uhoditi i, čudno je to! mučilo ga je da bi se uvjerio da taj čovjek manje vrijedi nego kakvim ga je držao.

Bibi-Lupin hrabro skoči za vrat Jacquesu Collinu, a ovaj, uprijevši pogled na svoga protivnika, tako ga oštro udari da je odletio tri koraka od njega na pod sa sve četiri u zraku. Zatim Obmanjivač smrti ode mirno k Bibi-Lupinu i pruži mu ruku da bi mu pomogao da se dignu, baš kao engleski boksač, koji je svjestan svoje jakosti i ne želi ništa više nego da opet počne. Bibi-Lupin je bio suviše pametan da bi vikao, ali se dignu i otrči na ulaz hodnika te dade znak žandarima neka se tamo postavi. Zatim se munjevitom brzinom vrati k svom neprijatelju, koji ga je mirno gledao što radi. Jacques Collin stvori odluku:

Vrhovni se državni tužilac čudom čudio i nije se mogao suzdržati a da ne promatra ova dva čovjeka, koji su stajali jedan pred drugim. Kretanje Jacquesa Collina i glas kako je izgovorio ove riječi odavali su krizu, a bio je radoznao da joj pronikne uzroke. Kad je Corentin opazio da ga je tako naglo i čudnovato prepoznao, uspravio se kao zmija kad joj netko stane na rep.

— Da, to sam ja, dragi moj opate Carlose Herrera.

— Dolazite li da posređujete između gospodina vrhovnoga državnog tužioca i mene? — reče mu Obmanjivač smrti... — Hoću li ja možda biti tako sretan da budem predmetom pogađanja, u kojemu blista vaš talent? Evo, gospodine — reče robijaš okrenuvši se prema vrhovnom državnom tužiocu — čitajte uzorke moje robe da ne gubite tako dragocjenih sati kao što su vaši.

I pruži gospodinu de Granvilleu tri pisma što ih je izvadio iz džepa svoga kaputa.

— Dok se vi budete upoznavali s njihovim sadržajem, ja ću, ako dopustite, razgovarati s gospodinom.

— Mnogo sam počašćen time — reče Corentin, koji se nije mogao svladati da ne zadršće.

— Vi ste, gospodine, u našoj borbi izvojevali potpunu pobjedu — reče Jacques Collin. — Ja sam bio potučen — doda on nehajno i onako kao igrač koji je izgubio svoj novac — ali ste i vi ostavili nekoliko ljudi na bojnopolju... To je skupa pobjeda...

— Da — odvrati Corentin prihvaćajući šalu. — Ako ste vi izgubili kraljicu, ja sam izgubio svoje dvije kule...

— Oh! Contenson je bio tek pješak — odvrati porugljivo Jacques Collin.

— To se može nadoknaditi. Vi ste, časne mi riječi, izvanredan čovjek. Dopustite mi da vam u lice kažem ovu pohvalu.

— Ne, ne, ja se klanjam vašoj nadmoći — odvrati Corentin i činio se kao šaljivac od zanata koji otprilike veli: »Hoćeš se šaliti, pa dobro!«

— Kakol! Ja raspolazem sa svime, a vi ste, tako reći, sami...

— Oh! oh! — usklikne Jacques Collin.

— A gotovo ste pobijedili — reče Corentin opazivši uzvik. — Vi ste najizvanredniji čovjek koga sam sreo u životu, a vidio sam mnogo izvanrednih, jer se ljudi s kojima se borim odlikuju smionošću, svojim smionim pothvatima. Bio sam na nesreću vrlo prislan s njegovom svjetlosti, pokojnim otrantskim vojvodom, radio sam za Louisa XVIII. kad je vladao, a kad je on bio u izgnanstvu, za cara i za Direktorij... Vi

— Odriješite tom čovjeku ruke — reče strogo gospodin de Granville Bibi-Lupinu. — Znajte, dok vam se ne naloži da ga opet uhapsite, pustite ovoga čovjeka slobodnim... I iziđite!... Vi ste se navikli da postupate i radite kao da ste vi sami sud i policija.

I vrhovni državni tužilac okrene leđa glavaru sigurnosne policije. Bibi-Lupin je pozelenio, naročito kad je još uhvatio pogled Jacquesa Collina u kojemu je pogodio svoj pad.

— Nisam izišao iz svoje sobe, čekao sam vas, i sad ne sumnjajte da sam održao svoju riječ, kao što ste vi svoju — reče gospodin de Granville Jacquesu Collinu.

— U prvi sam tren posumnjao u vas, gospodine, i na mojem mjestu možda biste bili mislili kao i ja; ali razmislivši uvjerio sam se da sam bio nepravedan. Donosim vam više nego što vi meni dajete, niste imali nikakva interesa da me varate...

Sudac se i Corentin pogledaju. Taj pogled nije mogao izbjeći Obmanjivaču smrti, jer je sva njegova pažnja bila upravljena na gospodina de Granvillea. Ovim je pogledom opazio maloga, čudnog starca, koji je u kutu sjedio u naslonjaču. Jacquesa Collina je smjesta upozorio onaj tako živi i tako brzi nagon, koji odaje prisutnost neprijatelja, pa je promotrio tu ličnost. Na prvi je pogled opazio da mu oči nisu odavale tako veliku starost kao odijelo i prepoznao je prerušenje. U jednom je trenutku Jacques Collin vratio Corentinu milo za drago zbog onoga što ga je Corentin tako brzo kod Pevradea prepoznao i otkrio.

— Nismo sami... — reče Jacques Collin gospodinu de Granvilleu.

— Nismo — odvratila hladno vrhovni državni tužilac.

— I gospodin je — nastavi robijaš — jedan od mojih najboljih znanaca... mislim...

Korakne jedan korak i prepozna Corentina, stvarnoga i priznatoga uzročnika Lucienova pada. Jacques Collin, čije je lice bilo tamnocrveno, u jedan hip probljedi i gotovo pobijeli. Sva mu krv navalila u srce, toliko mu je bila žarka i mahnita želja da skoči na tu opasnu životinju i da je smrvi. No savlada tu surovu želju i potisne je snagom koja ga je činila tako strašnim. Pokaže se ljubazan, glas mu je bio preko mjere uljudan. Tako se navikao otkad je glumio svećenika višega reda pa je pozdravio toga malenog starca.

— Gospodine Corentine — reče — moram li zahvaliti slučaju užitak što vas susrećem ili sam tako sretan što sam predmetom vašega po sjeta u državnom tužilaštvu?

renja u vas... Vi ste prodali ne jednoga čovjeka svezavši ga u vreću u koju ste ga svojevolumno uveli... Poznam vaše lijepe pobjede, aferu Montauran, aferu Simeuse... To su bitke kod Marenga u špijunaži.

— No dobro — reče Corentin — cijenite li gospodina vrhovnog državnog tužioca?

— Da — reče Jacques Collin i pokloni se s poštovanjem. — Divim se ovom lijepom značaju, njegovoj čvrstoći i plemenitosti, i dao bih svoj život samo da bi on bio sretan. Stoga ću najprije okončati opasno stanje u kojem se nalazi gospoda de Serizv.

Vrhovni se državni tužilac lećne od sreće.

— No, pitajte ga — nastavi Corentin — imam li potpunu vlast da vas istrnem iz sramotnog zanata u kojemu se nalazite i da vas povezem sa svojom osobom.

— Istina je — reče gospodin de Granville promatrajući robijaša.

— Zar bi mi se doista oprostila moja prošlost i zar bih dobio obećanje da ću vas naslijediti, ako bih vam dao dokaza o svojoj okretnosti?

— Između dva čovjeka kao što smo mi ne može biti nesporazuma — odvrti Corentin s prividnom velikodušnošću koja bi svakoga zavela.

— A cijena za ovaj posao bez sumnje je predaja triju zamota pisma?... — upita Jacques Collin.

— Mislio sam da vam to ne moram posebno ni reći...

— Moj dragi gospodine Corentin — reče Obmanjivač smrti s onakvom ironijom kakvom se proslavljao Talma u ulozi Nikomeda — zahvaljujem vam, jer vam dugujem što poznajem potpunu svoju vrijednost i što znam kolika se važnost polaže na to da se lišim svoga oružja... Nikad to neću zaboraviti... Uvijek ću i u svako doba biti u vašoj službi, i mjesto da kažem kao Robert Maestre: »Zagrlimo se!«... ja vas grlim.

Uhvati Corentina tolikom brzinom oko pasa da se ovaj nije mogao obraniti od toga zagrljaja, stisne ga kao lutku na svoje grudi, počne ga ljubiti u oba obraza, a zatim ga digne jednom rukom kao pero, otvori vrata sobe drugom i stavi ga vani, svega satrtoga od ovoga surovog zagrljaja.

— Zbogom, moj dragi — šapne mu tiho u uho. — Nas dijele jednoga od drugoga dužine triju leševa, iskušali smo svoje mačeve, oni su od jednakoga čelika i jednako dugi... Poštujmo jedan drugoga, ali ja želim biti vama ravan, a ne vaš podređeni... S vašim oružjem činite mi se previše opasan general za mene svoga poručnika. Iskopat ćemo jarak

ste kova jednoga Louvela⁸⁵. On je bio najljepše političko oružje što sam ga ikad vidio. Ali ste vi gipki kao knez diplomata. I kakve samo imate pomoćne snage!... Dopremio bih mnogo glava krvničkoj sjekiri kad bih u svojoj službi imao kuharicu one jadne Estere... Gdje nalazite tako lijepe stvorove kao što je ona djevojka, za koju je neko vrijeme gospodin Nucingen mislio da je ona Židovka za kojom je bježao?... Ja ne znam odakle bih ih uzeo, kad ih trebam.

— Gospodine, gospodine — reče Jacques Collin — previše je to za mene. Takve bi pohvale s vaše strane mogle čovjeku zavrtjeti glavom...

— One su zaslužene. Kako! prevarili ste Pevradea, smatrao vas je policijskim oficijerom!... Eto, da niste morali braniti onoga malog glupana, sve biste nas bili pomlatili...

— Ah! gospodine, zaboravljate na Contensona, koji se preobukao u mulata... i na Pevradea, koji se prerušio u Engleza.

Glumci imaju kazališna sredstva, ali u po bijela dana, u svako vrijeme biti tako savršen, to možete samo vi i vaši...

— Na, dobro — reče Corentin — jedan smo i drugi uvjereni u svoju vrijednost i u svoje zasluge. Sad ovdje stojimo obojica sami, ja sam bez svoga starog prijatelja, a vi bez svoga mladog štićenika. Ja sam ovaj tren jači, zašto ne bismo načinili kao u »Adretskoj krčmi«⁸⁶? Pružam vam ruku i kažem vam: »Zagrlimo se i neka se sve dokrajči«. Nudim vam u prisutnosti gospodina vrhovnog državnog tužioca potpuno pomilovanje i bit ćete jedan od mojih ljudi, prvi iza mene, možda moj nasljednik.

— Tako, nudite mi položaj?... — odvrati Jacques Collin. — Lijep položaj! Onda prelazim iz gorega na bolje...

— Bit ćete u području gdje će se vaši talenti mnogo cijeliti, dobro nagrađivati, a postupat ćete po svojoj volji. Politička i vladina policija imaju svojih opasnosti. Ja sam sam, kao što me vidite, bio dvaput u zatvoru... Zato se ipak ne osjećam lošije. Ali pustite, mi smo ono što hoćemo da budemo... Mi smo mašinisti političkih drama, s nama uljudno postupaju velika gospoda... Recite, dragi moj Jacques Collin, odgovara li vam to?

— Imate li naloge u tom pravcu? — upita ga robijaš.

— Imam potpuno ovlaštenje — odvrati Corentin, sav sretan zbog toga nadahnuća.

— Vi se šalite, lukav *ste* vi čovjek, dopustit ćete da nemam povje-

postaviti neka granica revnosti gospodina Camusota.

Gospodin de Granville pozvoni svom podvorniku i reče mu neka ide gospodinu Camusotu i neka ga pozove da dođe na kratki razgovor.

— Dede — reče on Jacquesu Collinu — da svršimo¹. Rado bih doznao vaš recept za grofičino ozdravljenje.

— Gospodine vrhovni državni tužioče — reče Jacques Collin uozbiljivši se — ja sam, kako znate, bio zbog krivotvorenja osuđen na pet godina prisilnih radova. Ja volim svoju slobodu¹.... Ova je ljubav kao i svaka druga ljubav išla upravo suprotno od svoje svrhe, jer, kad se zaljubljeni suviše žele obožavati, onda se posvade. Time što sam pobjegao i što su me opet uhvatili, ja sam sedam godina proveo na robiji. Vi mi dakle trebate isposlovati pomilovanje samo za pooštrenje kazne, kojega sam se domogao na »livadi«... (oprostite! na robiji!). U stvari, ja sam izdržao svoju kaznu, i dok mi se ne dokaže bilo kakva hrđava pripovijest — za to se ne bojim suda, a čak ni Corentina — morala bi mi se vratiti sva moja prava kao francuskoga građanina. Biti isključen iz Pariza i biti podvrgnut policijskoj pasci, je li to život? Kamo mogu ići? Što mogu početi? Vi poznate moje sposobnosti. Vidjeli ste kako je Corentin, to skladište lukavštine i izdaja, problijedio od straha preda mnom i kako je priznao moje sposobnosti... Taj mi je čovjek sve oteo! On je, jedini on, ne znam kakvim sredstvima i iz kakva interesa, porušio zgradu Lucienove sreće... Corentin i Camusot su sve učinili...

— Nemojte optuživati — reče gospodin de Granville — nego prijedite na stvar.

— No dobro, stvar je u ovome. Noćas, kad sam u ruci držao ledenu ruku onoga mladog pokojnika, odlučio sam odustati od besmislene borbe koju već dvadeset godina vodim protiv cijelog društva. Sigurno ne smatrate da sam kadar držati neke moralne propovijedi, poslije onoga što sam vam izjavio o svojim religioznim nazorima... No, punih sam dvadeset godina gledao svijet s njegova naličja, u njegovim podrumima, i opazio sam da u toku događaja postoji jedna moć koju vi zovete »providnost«, koju ja zovem »slučaj«, koju moji drugovi zovu »sreća«. Svako hrđavo djelovanje stiže kakva god osveta, ma kako joj se ono brzo izmicalo. Čovjek u toj stalnoj borbi može imati lijepu igru u ruci: kvintu i četrnaesticu i još k tome može biti prvi na redu u igri; najednom svijeća padne, karte izgore ili igrača udari kap... To je Lucienova povijest. Taj dječak, taj anđeo, nije počinio ni truna zločina,

između sebe. Jao vama ako dođete na moje područje! Vi se zovete Država, jednako kao što se lakaji zovu po imenu svoga gospodara, ja se želim zvati Pravda. Cesto ćemo se vidjeti, vladajmo se ubuduće jedan prema drugome s toliko više dostojanstva, s toliko više pristojnosti što ćemo uvijek ostati... užasni nitkovi — šapne mu u uho. — Ja sam vam dao primjer kad sam vas zagrlio...

Corentin je prvi put u životu ostao zbunjen i dopustio je da mu njegov strašni protivnik stisne ruku.

— Ako je tome tako — reče — mislim da jedan i drugi imamo interesa da ostanemo prijatelji...

— Bit ćemo jači ako svaki ostane na svojoj strani, ali u isto doba i opasniji — doda Jacques Collin tiho. — Stoga mi dopustite da vas sutra zamolim kaparu za našu pogodbu...

— Pa dobro — reče Corentin dobroćudno — uzimate mi iz ruke svoju stvar, da je date vrhovnom državnom tužiocu. Vi ćete biti uzročnikom njegova unapređenja; ipak ne mogu a da vam ne kažem da u tome dobro radite: Bibi-Lupin je suviše poznat, on je svoje odslužio. Ako dođete na njegovo mjesto, živjet ćete u jednom staležu koji vam odgovara. Razdragan sam što ću vas vidjeti u njemu... časne mi riječi.

— Do viđenja, naskoro — reče Jacques Collin.

Kad se Obmanjivač smrti okrenuo, opazi vrhovnog državnog tužioca kako sjedi kod svog pisačkog stola podbočivši glavu rukama.

— Kako! vi biste mogli spriječiti da gospoda de Serizv ne poludi?...

— zapita gospodin de Granville.

— Za pet minuta — odgovori Jacques Collin.

— I vi mi možete izručiti sve listove tih gospođa?

— Jeste li pročitali ona tri?...

— Jesam — reče živo vrhovni državni tužilac — i stidim se zbog onih koje su ih pisale...

— Sad smo sami, zabranite da bilo tko uđe i pregovarajmo — reče Jacques Collin.

— Dopustite!... sud prije svega mora vršiti svoju dužnost, i gospodin Camusot ima nalog da uhapsi vašu tetku.

— Nikad je neće naći — reče Jacques Collin.

— Provest će se kućna premetačina kod Templá, kod neke gospođice Paccard, koja vodi njezinu radnju.

— Naći će samo prnje, odijela, dijamante i uniforme. Ipak se mora

u mojim očima opakiji zločin nego umorstvo. Ubojica mora imati užasnu hrabrost. Ja potvrđujem svoje mišljenje, jer ovi listovi koji sačinjavaju moju sigurnost, koji mi dopuštaju da vam ovako govorim, koji me stavljaju na istu razinu s vama, mene, predstavnika zločina, s vama, predstavnikom pravde, ovi vam listovi, kažem, stoje na raspolaganju... Vaš podvornik može u vaše ime ići po njih, bit će mu izručeni... Ne tražim za njih otkupninu, ne prodajem ih¹. Ah¹, gospodine vrhovni državni tužioče, kad sam ih sakrivao, nisam mislio na sebe, mislio sam na opasnost u kojoj bi se Lucien jednoga dana mogao naći! Ako ne udovoljite mojoj želji, hrabriji sam i više mi se gadi život nego što je potrebno da sebi prosviram glavu i da vas riješim sebe... Mogu s putnicom otići u Ameriku i u samoći živjeti. Imam sve sposobnosti da živim kao divljak... To su bile misli koje su me noćas neprestano zaokupljale. Bit će da vam je vaš tajnik priopćio jednu riječ koju sam ga molio da vam kaže... Kad sam opazio kakve mjere opreza poduzimate da uspomenu na Luciena sačuvate od svake sramote, darovao sam vam svoj život, bijedan doduše dar¹. Nisam više mario za njega, smatrao sam ga nemogućim bez svjetla koje ga je obasjavalo, bez sreće koja ga je oživljavala, bez one misli koja je bila njegov smisao, bez blagostanja onoga mladoga pjesnika koji je bio njegovo sunce, i htio sam vam dati ova tri zamota listova... Gospodin de Granville sagne glavu.

— Kad sam silazio u dvorište, pronašao sam začetnike zločina u Nanterreu i svoga druga na lancu pod krvničkom sjekirom, jer je protiv volje sudjelovao u tom zločinu — nastavi Jacques Collin. — Doznao sam da Bibi-Lupin vara pravdu, da je jedan od njegovih agenata ubojica Crottatovih. Nije li to bio, kako se vi izražavate, prst Božji?... Tada sam uvidio mogućnost da činim dobro, da svoje sposobnosti, kojima sam obdaren, i svoje iskustvo što sam ga stekao, upotrijebim u službi društva, da budem koristan mjesto škodljiv, i usudio sam se računati na vaše razumijevanje i na vašu dobrotu.

Iskreno i prostodušno vladanje pa naravna jednostavnost ovoga čovjeka koji se ispovijedao bez gorčine, bez one zločinačke filozofije zbog koje su do onda njegove riječi strašno zvučale, mogli su navesti na pomisao o njegovu preobražaju. To nije više bio on.

— Toliko vam vjerujem, da vam se želim potpuno staviti na raspolaganje — nastavi on ponizno kao pokajnik. — Vidite me na raskrižju triju putova: između samoubojstva, Amerike i ulice de Jerusalem⁸⁷.

sve je dao od sebe raditi što te volja, i nimalo se nije brinuo za ono što drugi radel Uskoro je trebalo da se oženi gospođicom de Grandlieu, da bude imenovan markizom, imao je imutka, a eto, otruje se jedna bludnica, skriva prihod rente, i u tren se oka ta teško sazdana zgrada te lijepe sreće do temelja sruši. A tko nas prvi udara mačem? Jedan čovjek koji je sav uprljan sramotom koja je nepoznata javnosti, jedna nakaza koja je u novčarskom svijetu počinila tolike zločine (vidi »Banka Nucingen«), te je svaka škuda njegove imovine zalivena suzama neke obitelji; jedan Nucingen koji je bio pravno Jacques Collin, samo u svijetu škuda. Uostalom, vi poznate tako dobro kao i ja obračune, hrdave poteze toga čovjeka. Moji će lanci uvijek žigosati sve moje postupke, pa čak i najkreposnije. Biti lopta između dva reketa, od kojih se jedan zove robija a drugi policija, to je život u kojemu pobijediti znači besprekidnu muku, i gdje mi se mirovanje čini nemogućim. Jacquesa Gollina, gospođine de Crranville, ovaj tren pakapaju s Lucienom, kojega baš sada škrope svetom vodom i nose na groblje Pere-Lachaise... Ali menije potrebno jedno mjesto, ne da živim, nego da umrem... Kod sadašnjega stanja stvari niste se htjeli vi, pravda, pozabaviti građanskim i društvenim stanjem oslobođenoga kažnjeni-ka. Kad je zadovoljen zakon, nije zadovoljeno društvo, ono zadržava svoje nepovjerenje i čini sve da ga pred samim sobom opravda. Ono čini od otpuštenoga robijaša nemoguće biće. Mora mu vratiti sva prava, ali mu zabranjuje živjeti u određenom kraju. Društvo veli ovom nesretniku: »U Parizu, tome jedinom mjestu gdje se možeš sakriti, a ni u njegovoj okolini, nećeš stanovati!«... Zatim otpuštenoga robijaša podvrgava policijskoj pasci. I vi mislite da je moguće živjeti pod takvim uvjetima? Da se živi, mora se raditi, jer nitko s robije ne dolazi s imutkom. Vi se brinete za to da robijaš bude jasno označen, da se može prepoznati i zatvoriti, i onda mislite da će građani imati i povjerenja u njega, kad društvo, pravda i svijet što ga okružuje, nemaju nikakva povjerenja u njega. Vi ga osuđujete na glad ili na zločin.' Ne nalazi posla, pa ga nužda nagoni da ponovo otpačne svoj stari život, koji ga dovodi na stratište. Tako, mada sam se htio okanuti borbe protiv zakona, nisam našao za sebe mjesta pod suncem. Jedino mi mjesto odgovara, a to je ono da služim onoj moći koja nas pritiskuje, i kad mi je ta misao pala na pamet, jasno se oko mene pokazala ona sila o kojoj sam vam govorio. Tri su velike obitelji u mojoj ruci. Nemojte imisliti da ih želim ucijeniti... Ucjena je najpodlije umorstvo. To je

tri zapečaćena omota...

— Svi su listovi unutra? — upita gospodin de Granville.

— Vi ste zbilja iskusni! Niste ukrali svoje mjesto — reče Jacques Collin smijući se. — Vidim da me držite kadrim da vas iskušavam i da vam predam čist papir... Ne poznate me onda! — doda on. — Imam povjerenja u vas kao sin u oca... — Otpremiće vas natrag u Conciergeriju — reče vrhovni državni tužilac — i tamo ćete čekati odluku o svojoj sudbini. Vrhovni tužilac pozvoni, njegov podvornik ude i reče mu:

— Molite gospodina Garnervja da dođe, ako je tu.

Četrdeset i osam policijskih povjerenika bdiju nad Parizom kao četrdeset i osam malih providnosti, ne računajući ovamo sigurnosnu policiju — i odatle dolazi ime »četvrt oka« što su im ga lopovi nadjenuli u svom govoru, budući da ih ima četiri u svakom kotaru. Osim tih povjerenika još su dva koji u isti mah pripadaju policiji i sudu, da izvršuju osjetljive zadatke i da zamjenjuju istražne suce u mnogo slučajeva. Ured ove dvojice činovnika, jer su policijski povjerenici činovnici, zove se povjerenstveni ured, budući da im se svaki put povjerava i redovno ih se određuje da vrše premetačine ili hapšenja. Ova mjesta zahtijevaju zrele ljude, ljude iskušane sposobnosti, velikoga morala i potpuno diskretne. I upravo je čudo što ga providnost stvara u korist Parizu, da se uvijek mogu naći ovakve prirode. Opis bi Palače bio netočan kad se ne bi spomenule ove, da tako rekнем, »preventivne« službe, koje su najснаžнија помоć правди. Ako je pravda silom prilika izgubila svoj nekadašnji sjaj, svoje staro bogatstvo, mora se priznati da je materijalno dobila. Osobito se u Parizu taj mehanizam sjajno usavršio.

Gospodin de Granville poslao je svog tajnika gospodina de Chargeboeufa Lucienу na sprovod. Trebalo ga je za ovu zadaću zamijeniti sigurnom osobom, a gospodin Garnerv je bio jedan od dvojice povjerenstvenih činovnika.

— Gospodine vrhovni državni tužioče — reče Jacques Collin — već sam vam dao dokaz o svom poštenju... Pustili ste me i vratio sam se. Skoro će biti jedanaest sati... Upravo se svršava Lucienovo opijelo, sprovod će krenuti na groblje... Mjesto da me pošaljete u Conciergeriju, dopustite mi da pratim tijelo toga djeteta sve do groblja Pere-Lachaise. Vratit ću se da me stavite u zatvor...

— Idite — reče gospodin de Granville glasom punim dobrote.

Bibi-Lupin je bogat, on je odslužio svoje vrijeme, to je dvoličan činovnik, i kad biste mi dopustili da radim protiv njega, za osam dana bih ga ulovio na činu. Ako mi date mjesto toga lupeža, načinit ćete najveću uslugu društvu. Ja ne trebam više ništa — bit ću pošten. Imam sve sposobnosti koje su potrebne za službu. Imam više nego Biti-Lupin — obrazovan sam. Svršio sam škole do govorništva⁸⁸, neću biti tako glup kao on, a znam se i vladati, kad hoću. Nemam više drugog često-ljubljia nego da budem osnovni sastavni dio reda i da sprečavam pokvarenost. Više neću nikoga najmljivati u veliku vojsku opačine. Kad se u ratu zarobi neprijateljski general, znate, gospodine, ne strijeljaju ga, nego mu vraćaju mač i daju mu grad kao zatvor. A ja sam general robije i predajem se... Nije me pravda oborila, nego smrt... Područje u kojem želim djelovati i živjeti jedino je koje mi pristaje i u njemu ću razviti snagu što je u sebi osjećam... Odlučite...

I Jacques CoUin je stajao pokorno i čedno.

— Jeste li mi stavili one listove na raspolaganje?... — upita vrhovni državni tužilac.

— Možete poslati po njih, bit će predani osobi koju pošaljete...

— A kako?

Jacques Collin je čitao misli vrhovnog državnog tužioca i nastavi istu igru.

— Obećali ste mi izmjenu Calvijeve smrtne kazne u kaznu od dvade set godina prisilnog rada. Ohl ne podsjećam vas na to da zaključimo pogodbu — reče on živo kad je vidio da se vrhovni državni tužilac lecnuo — nego se ovaj život mora spasiti iz drugih razloga: ovaj je dječak nevin...

— Kako mogu doći do pisama? — upita vrhovni državni tužilac.

— Imam pravo i dužnost doznati jeste li onakav čovjek kakvim se prikazujete. Bezuvjetno vas hoću...

— Pošaljite povjerljiva čovjeka na Cvjetni kej. Vidjet će na pragu dućana trgovine željeznom robom, s cimerom »K Ahilovu štitu«...

— Kuća »K štitu«?...

— Upravo je tamo moj štit — reče Jacques Collin s gorkim smiješkom.

— Tamo će vaš čovjek naći staru ženu. Odjevena je, kako sam vam rekao, kao trgovkinja ribom koja ima prihoda, s naušnicama u ušima i u odjeći kao bogata žena s tržnice. Neka pita za gospođu de Saint-Esteve. Nemojte zaboraviti ono »de«... I neka joj kaže: Dolazim od vrhovnog državnog tužioca, vi znate po što... I smjesta ćete imati

dena zamota. No zbog važnosti ove stvari, i zbog ispovijedi Jacquesa Collina, zaboravio je na njegovo obećanje da će izliječiti gospođu de Serizy.

Kad je Jacques Collin bio vani, obuzelo ga je neobično čuvstvo blaženstva. Osjećao se slobodnim i preporođenim za novi život. Brzo je otišao iz Palače u crkvu Saint-Germain des Pres, gdje je opijelo bilo gotovo. Škropili su lijes svetom vodom, i došao je još u pravi čas da se kršćanski oprostí sa smrtnim ostacima toga djeteta koje je tako nježno ljubio. Zatim je ušao u kočiju i pratio je tijelo sve do groblja. Kod pogreba u Parizu, osim u neobičnim okolnostima ili u rijetkim slučajevima kad kakva znamenita ličnost umre prirodnom smrću, mnoštvo se, koje je došlo u crkvu, sve više umanjuje kako se sprovod približuje groblju Pere-Lachaise. Ljudi imaju toliko vremena da mrtvome iskažu svoju počast u crkvi, ali svaki ima svojih poslova i vraća se k njima stoje moguće prije. Stoga su od deset žalobnih kola ostala samo četvora puna. Kad je povorka došla do groblja Pere-Lachaise, pratnja se sastojala samo od neko dvanaest osoba, među kojima se nalazio Rastignac.

— Lijepo je što ste mu vjerni — reče Jacques Collin svom starom znancu.

Rastignac se lecne od iznenađenja kad je ugledao Vautrina.

— Budite mirni — reče mu nekadašnji stanar gospođe Vauquer — već zato što vas ovdje vidim imate u meni roba. Moju pomoć ne valja prezirati, ja jesam ili ću biti moćniji nego ikad. Dobro ste se ponijeli, i bili ste vrlo pametni. No možda ćete me jednom trebati, uvijek ću vam služiti.

— Pa što ćete onda biti?

— Opskrbit ću robiju ljudima, mjesto da budem njezin stanovnik.

Na Rastignacovu se licu pokaže gnušanje.

— Ah! kad bi vas netko okrao!...

Rastignac je brzo hodao da se odvoji od Jacquesa Collina.

— Ne znate u kakav položaj možete jednom dospjeti. Povorka je došla do jame, koja je bila iskopana pokraj Esterine.

— Dva stvorenja koja su se ljubila i koja su bila sretna! — reče Jacques Collin — sad su zajedno. I to je sreća gnjiti zajedno. Ja ću se dati ovdje pokopati.

Kad su spuštali Lucienovo tijelo u jamu, Jacques Collin se srušio oneviješten. Ovaj tako jaki čovjek nije mogao podnijeti onoga tupog

— Posljednju riječ, gospodine vrhovni državni tužioče. Novac one djevojke, Lucienove ljubavnice, nije ukraden... U ono malo trenutaka slobode što ste mi je dali, mogao sam preslušati ljude. Siguran sam u njih kao što ste vi u svoja dva povjerenstvena činovnika. Naći će se, dakle, svota od rente što ju je prodala Estera Gobseck, u njezinoj sobi, čim se skinu pečati. Sobarica mi je primijetila da je pokojnica, kako se govori, sve rado skrivala i da je bila vrlo sumnjičava. Po svoj je prilici stavila novčanice u svoj krevet. Neka se krevet pažljivo pretraži, neka se rastavi, neka se otvore strunjače, kao i strunjača na pera, i novac će se naći...

— Sigurni ste u to?

— Siguran sam u relativno poštenje svojih lupeža, oni se nikad ne titraju sa mnom... Imam vlast nad životom i smrću, sudim im i osuđujem, i izvršavam svoje odluke bez svih vaših formalnosti. Ta vidite učinke moje vlasti. Vratit ću vam svote koje su ukradene kod gospodina i gospođe Crottat. Uхватit ću vam jednoga Bibi-Lupinova agenta, njegovu desnu ruku, i otkrit ću vam tajnu zločina koji je počinjen u Nanterreu... To je kapara¹!... Ako me sada stavite u službu pravde i policije, za godinu dana ćete sebi čestitati što ste me otkrili, bit ću iskreno ono što moram biti i u svim poslovima koji mi budu povjereni znat ću uspjeti.

— Mogu vam obećati samo svoju dobrohotnost. Ono što me molite, ne stoji do mene. Jedino kralju na izvještaj ministra pravde pripada pravo pomilovanja, a mjesto koje želite zauzeti stoji do imenovanja gospodina prefekta policije.

— Gospodin Garnerv — najavi podvornik.

Na kretnju vrhovnoga državnog tužioca povjerenstveni činovnik uđe u sobu. Baci znalački pogled na Jacquesa Collina i savlada svoje začuđenje kad je gospodin de Granville rekao Jacquesu Collinu: »Idite!«

— Hoćete *li* mi dopustiti — odgovori Jacques Collin — da ne izidem prije nego što vam gospodin Garnerv donese ono što predstavlja svu moju snagu, kako biste me uvjerali da ste sa mnom zadovoljni.

Ova poniznost i savršena dobra volja dimu vrhovnog državnog tužioca.

— Idite — reče on. — Siguran sam u vas.

Jacques Collin pozdravi duboko i s potpunom pokornosti, kao podređeni prema višemu od sebe. Deset časaka kasnije gospodin je de Granville imao pisma, koja su se nalazila u tri zapečaćena i nepovrije-

primio...

— Sva pisma¹. — reče gospodin de Granville. — No obećali ste da ćete spasiti razum gospode de Serizv. Možete li? Nije li to hvalisanje?

— Nadam se — odgovori čedno Jacques Collin.

— No idite sa mnom — reče grof Octave.

— Neću, gospodine — reče Jacques Collin — neću sjediti u istim kolima s vama... Ja sam još kažnjenik. Ako i želim služiti pravdi, neću početi time da je sramotim... Idite k gospodi grofici, ja ću se naći tamo neko vrijeme iza vas... Najavite joj najboljega Lucienova prijatelja, opata Carlosa Herreru... Već sam predosjećaj da ću je posjetiti zacijelo će je se dojmiti i pospješiti krizu. Oprostite mi što ću još jednom staviti lažnu masku španjolskoga kanonika: samo zato da učinim tako veliku uslugu¹.

— Mi ćemo se sastati tamo oko četiri sata — reče gospodin de Granville — jer moram s čuvarom pečata ići kralju.

Jacques Collin ode po svoju tetku, koja ga je čekala na Cvjetnom keju.

— No — reče ona — ti si se dakle predao »rodi« (vrhovnom državnom tužiocu).

— Da.

— To je smiono¹.

— Nije, bio sam dužan život onom jadnom Theodoreu, i bit će pomilovan.

— A ti?

— Ja ću biti ono što moram biti¹. Svi će naši ljudi uvijek drhtati preda mnom¹.... No moramo se dati na posao¹.... Idi i reci Paccardu neka pojuri svom brzinom, a Europi da izvrši moje naloge.

— To nije ništa, već znam što treba učiniti s Gonorom¹.... — reče strašna Jacqueline. — Nisam gubila vrijeme stojeći skrštenih ruku!

— Ginetta, ta Korzikanka, mora se do sutra pronaći — prihvati Jacques Collin smiješeći se svojoj tetki.

— Trebalo bi joj ući u trag!

— Doznat ćeš ga od Plavokose Manone — odvratila Jacques.

— A mi ćemo večeras na posao! — reče tetka. — Ti si se užurbao kao pjetlić... Čini se da se nadaš masnoj lovini?

— Hoću da svojim prvim potezima nadmašim sve što je Bibi-Lupin najbolje učinio. Imao sam mali razgovor s tom nakazom koja mi je

zvuka gruda zemlje što su je grobari lagano bacali na tijelo očekujući napojnicu. U ovaj se čas pojave dva agenta sigurnosne brigade, prepoznaju Jacquesa Collina, prihvate ga i odnesu u kočiju.

— O čemu se sad opet radi?... — upita Jacques Collin kad se osvijestio i kad se ogledao u kočiji.

Vidio je da je između dva policijska agenta, od kojih je jedan bio upravo Ruffard. Zato ga je pogledao onakvim pogledom koji je ubojici duboko prodro u dušu sve do Gonorine tajne.

— Radi se o tom da je vrhovni državni tužilac za vas pitao — odgovori Ruffard — da smo svuda išli i da smo vas našli tek na groblju, gdje umalo da niste strmoglavice skočili u jamu onoga mladića. Jacques Collin je jedan časak šutio.

— Bibi-Lupin me dao tražiti? — upita on drugoga agenta.

— Nije, gospodin Garnerv nas je poslao u potragu.

— Nije vam ništa rekao?

Oba se agenta pogledaju dogovarajući se izrazitom mimikom.

— No recite, kako vam je izdao nalog?

— Naložio nam je — odgovori Ruffard — neka vas odmah nađemo i rekao nam je da ste u crkvi Saint-Germain des Pres, a ako je sprovod napustio crkvu, da ćete biti na groblju.

— Vrhovni me državni tužilac tražio?

— Možda.

— Tako je — odvratila Jacques Collin — treba me!...

I opet zašuti. Ta je šutnja uznemirila oba agenta. Otprilike u dva i pol sata Jacques Collin uđe u radnu sobu gospodina de Granvillea i u njoj ugleda neku novu ličnost, predšasnika gospodina de Granvillea, grofa Octavea de Bauvana, jednog od predsjednika Kasacionoga suda.

— Zaboravili ste na opasnost u kojoj se nalazi gospođa de Serizv, a obećali ste mi da ćete je spasiti!

— Gospodine vrhovni državni tužioče — reče Jacques Collin namignuvši dvojici agenata neka uđu — pitajte, u kakvu su me stanju ova dva nevaljalca našla.

— Bez svijesti, gospodine vrhovni državni tužioče, na rubu jame onoga mladića što su ga pokapali.

— Spasite gospođu de Serizv — reče gospodin de Bauvan — i imat ćete sve što želite!

— Ne želim ništa — odvratila Jacques Collin — ja sam se predao na milost i nemilost, a gospodin je vrhovni državni tužilac po svoj prilici

palače Serizv značio je u isti mah i sramotu i nadu. Više je osoba, s grofom i liječnicima, bilo u malom salonu pred grofičinom spavaonicom. Da bi prištedio svaku povredu njezinoj časti, grof de Bauvan je sve otpremio i ostao je sam sa svojim prijateljem. Već je to bio osjetljiv udarac za potpredsjednika državnog savjeta, za člana tajnog vijeća, kad je vidio kako ulazi ova mračna i kobna ličnost. Jacques Collin je bio promijenio odijelo. Obukao je hlače i kaput od crnoga sukna, a njegov korak, njegovi pogledi, njegove kretnje odavali su savršenu pristalost. Pozdravi oba državnika i upita ih bi li mogao ući u grof i činu sobu.

— Nestrpljivo vas čeka — reče gospodin de Bauvan.

— Nestrpljivo?... Spašena je — reče ovaj strašni čarobnjak.

Zaista, poslije razgovora od pola sata, Jacques Collin otvori vrata i reče:

— Dođite, gospodine grofe, ne trebate se više bojati nikakva kobna svršetka.

Grofica je držala pismo na svome srcu. Bila je mirna i činilo se da se pomirila sama sa sobom. Kad je to vidio, grof se nehotice lecnuo od sreće.

— Eto, to su ti ljudi koji odlučuju o našoj i o narodnoj sudbini¹. — pomisli Jacques Collin i slegne ramenima kad su oba prijatelja ušla.

— Već sam uzdah jedne žene prevrne im pamet kao vjetar kabanicu. Zbog jednoga pogleda izgube glavu! Ako se suknja stavi malo više ili malo niže, trče očajni po čitavom Parizu. Hirovi žene djeluju na čitavu državu! Oh! koliko snage dobiva muškarac kad se oslobodi, kao ja, te dječje tiranije, toga iskvarenoga poštenja, te bezazlene pakosti, te divljačke lukavštine! Žena jest i uvijek će biti propast muškarcu svojim krvničkim genijem i svojim talentom za mučenje. Vrhovni državni tužilac, ministar — eto, svi su zaslijepljeni i prevrću sve i sva zbog pisama vojvotkinje ili male djevojčice ili zbog razuma neke žene, koja će biti luda sa svojom pameću nego što je bila bez svoga razuma.

Pri tome se veličanstveno nasmiješi.

— I vjeruju mi — rekne u sebi — pokoravaju se mojim otkrićima i ostavit će me na mome mjestu! Uvijek ću vladati ovim svijetom, koji me već dvadeset pet godina sluša...

Jacques Collin se poslužio onom svojom odlučnom moći kojom je nekad tako djelovao na jadnu Esteru, jer je imao, kao što smo mnogo puta vidjeli, onakvu riječ, onakve poglede i onakve kretnje koji ukro-

ubila Luciena, i živim samo za to da mu se osvetim! Zahvaljujući svojim položajima, obojica ćemo imati jednako oružje i jednaku zaštitu! Trebat će mi više godina da dohvatim toga bijednika, ali će dobiti udarac usred prsiju.

— Bit će da je on i tebi obećao milo za drago — reče tetka — jer je k sebi primio Pevradeovu kćer, znaš onu malu što smo je prodali gospođi Nourrisson.

— Prva nam je stvar da mu dademo slugu.

— To će biti teško, vjerojatno se on u to razumije? — reče Jacqueli-ne.

— Hajdemo! mržnja daje život! Na posao!

Jacques Collin uzme kočiju i odmah ode na kej Malaquais, u malu sobu u kojoj je stanovao i koja nije bila u sastavu Lucienova stana. Vrtar je bio vrlo iznenađen kad ga je vidio i htio mu je pripovijedati događaje koji su se zbili.

— Sve znam — reče mu opat. — Osratomili su me usprkos svetosti moga zvanja, no zahvaljujući posredovanju španjolskoga poslanstva pušten sam na slobodu.

I živahno se popne u svoju sobu, gdje je iz zamota brevijara uzeo jedno pismo što ga je Lucien pisao gospođi de Serizv kad je kod gospođe de Serizv bio pao u nemilost, jer ga je u Talijanskoj operi vidjela s Esterom. Sav očajan, Lucien nije poslao ovaj list, jer je smatrao da je propao. No Jacques Collin je pročitao ovo remek-djelo, i kako je sve što je Lucien napisao bilo za njega sveto, stavio je ovaj list zbog njegovih pjesničkih izraza, te ljubavi iz taštine, u svoj brevijar. Kad mu je gospodin de Granville govorio o stanju u kojemu se nalazila gospođa de Serizv, ovaj je dubokoumni čovjek s pravom pomislio da očaj i ludost ove otmjene gospođe vjerojatno potječu od svađe koja je njezinom krivnjom nastala između nje i Luciena. On je poznavao žene kao što *suci poznaju* zločinca, pogađao je najskrovitija uzbuđenja njihovih srdaca i odmah je pomislio da je grofica po svoj prilici djelomično pripisivala Lucienovu smrt svojoj prevelikoj strogosti i da je sebe gorko prekoravala zbog toga. Očito čovjek koga bi bila obasipala ljubavlju, mislila je *ona*, ne bi bio napustio život. Kad *dozna da ju je* ljubio, usprkos njezinoj strogosti, moglo bi joj to vratiti razum. Ako je Jacques Collin bio veliki general robijaša, mora se priznati da je bio isto toliko veliki liječnik duša. Dolazak ovoga čovjeka u odaje

35. *Sainte-Pelagie* (Sent-Pelaži). — Dužnički zatvor u Parizu.
36. *Turcaret* (Tirkare). — Le Sageova komedija; to ime označuje bogataša skorojevića.
37. *Ture*. — Ovo su francuske riječi u španjolskom izgovoru.
38. *1793. godine*. — Tj. u 4. godini francuske revolucije (1789.).
39. *Vitelije*. — Rimski car na glasu sa svoje razvratnosti. Bio je vrlo debeo i trbušast.
40. *Prvi konzul*. — To je bio Napoleon.
41. *Wdlcherenska vojna*. — Walcheren je bio holandski otok u Sjevernom moru.
42. *Afera s derdanom*. — U središtu te afere stoji francuska kraljica Marija Antoinetta, kojoj je kardinal de Rohan, da joj se dodvori, htio pokloniti skupi đerdan. Taj je ukraden, a kako ga kardinal nije mogao platiti, došlo je do skandala.
43. *Marais* (Mare). — Gradska Četvrt u Parizu.
44. *Cerizet* (Serize). — Ta riječ je u vezi s riječju *cerisette* (*serizet*), a znači suha trešnja.
45. *Saint-Lazare* (Sen-Lazar). — Zatvor u Parizu.
46. *Jouer*. — Glavno lice istoimene komedije od Regnarda.
47. *Kupite moga medvjeda*. — To je aluzija na jedan Scribov i Santinov vodvilj, u kojem neki čovjek gornjom rečenicom nudi medvjeda na prodaju.
48. *Zamet*. — Talijanski novčar.
49. *Ramponneau*. — Glasoviti gostioničar u XVIII. stoljeću u predgrađu Montmartre.
50. *Semiramida*. — Legendarna asirska i babilonska kraljica.
51. *Robert d'Arbrissel*. — Francuski fratar, osnivač ženskoga reda u Fontevraultu.
52. *Malines*. — Grad u Belgiji na glasu zbog svojih čipaka.
53. *Ja sam of Temperance Society*. — Član društva umjerenosti.
54. *It is very vine de Portugal of Engleterre*. — To je pravo portugalsko vino iz Engleske.
55. *Pod vedrim nebom*. — Krčma se zapravo zove »La belle etoile«, što znači lijepa zvijezda, ali kako u tekstu neprestano dolazi u obliku »a la belle etoile u, što znači »pod vedrim nebom«, a služi Balzacu i kao igra riječi, zato je i tako prevedeno.
56. *Stari medo*. — Vidi »Propale iluzije«. Tamo su slagari u šali štampara nazivali medom.

pao Amonite, zavjetovao se Bogu da će mu prinijeti kao žrtvu prvu osobu koja ga dođe pozdraviti iza njegove pobjede. Prva je pred njega izišla njegova jedinica kći, i nesretni je otac morao ispuniti svoj zavjet.

14. *Mesalina*. — Žena cara Klaudija, na glasu sa svoje razvratnosti.

15. *Rocher de Cancale*. — Glasoviti pariški restoran.

16. *Rey netto*. — Španjolske riječi (rej neto) — pravi kralj.

17. *Cinq-Mars* (Sen-Mar). — Miljenik Louisa XIII., umro na stratištu sa svojim prijateljem de Thouom (Tuom), koji se bio urotio protiv Richelieua i pregovarao u tu svrhu o pomoći sa Španjolskom.

18. *Fornarina*. — Rimska ljepotica koju je volio Rafael. Bila je kći nekog pekara; odatle joj nadimak Fornarina, jer fornaro u talijanskom znači pekar.

19. *Huka*. — Sprava za pušenje.

20. *Bois*. — Potpun naziv: Bois de Boulogne, Bulonjska šuma, nekad šetaliste francuskog plemstva.

21. *Bocchinetto* (bokineto). — Sisak na luli (tal.).

22. *Careme* (Karem). — Ime glasovitog francuskog kuhara.

23. *Magdalenin zavod*. — Popravilište za pale djevojke.

24. *Lokusta*. — Glasovita rimska trovačica. Agripina se njome poslužila da otruje svoga muža, cara Klaudija, a car Neron da otruje Britanika.

25. *Kvrga na glavi* smatra se kao znak neke sklonosti.

26. *Mentor*. — Odisejev prijatelj i Telemahov odgojitelj. Njegovo je ime postalo sinonim za sigurnoga i nepogrešivog vođu i razboritoga savjetnika.

27. *Gočija*. — Kočija. — Barun de Nucingen (Nisenžan) govori žargonom njemačko-poljskih Zidova, nastanjenih u Francuskoj.

28. *Rochefort* (Rošfor). — Kaznionica u Francuskoj.

29. *Incedo per ignes* (lat.). — Idem kroz vatru, *izlažem se* opasnostima.

30. *Qaveo non timeo* (lat.). — Čuvam se, ali se ne bojim.

31. *Grands faits* — *Grand lieu*. — Velika djela — veliko mjesto.

32. *Monsieur* (mešje). — Gospodin, to je naslov najstarijega brata svih francuskih kraljeva.

33. *Vidame*. — Ličnost koja je u srednjem vijeku zastupala biskupa.

34. *Kongregacija*. — Političko-vjersko društvo za vrijeme Restauracije.

- kadgod na čudesan način dolaze u pomoć pravdi.
74. *Ximenes*. — Kardinal, španjolski ministar i veliki inkvizitor.
75. *Pichegru*. — Francuski general. Odlikovao se u Nizozemskoj. Urotio se protiv Napoleona i bio uhapšen. Umro je na tajanstven način: jednog su ga jutro našli u tamnici zadavljena svojom kravatom (1761.—1804.).
76. *Brosses*. — Francuski učenjak i književnik (1709.—1777.).
77. *Mole*. — Francuski državnik, prvi ministar za vrijeme Louis-Philippea (1781—1855).
78. *Oblačenje*. — Prije smaknuća u Francuskoj su zločince šišali, uređivali i oblačili za stratište.
79. *Sempre-mi*. — Lozinka u jeziku kriminalaca, a znači: uvijek ja. *Sempre-ti*. — Uvijek ti.
80. *Piron*. — Francuski pjesnik duhovitih ali raskalašenih pjesama.
81. *Turenne*. — Francuski maršal.
82. *Dabor ti mandana*. — Iskrivljena latinska rečenica mjesto: Dabo tibi mandata, što znači: dat ću ti naloge.
83. *Ad potres*. — K predima; ici k predima, umrijeti, poslati k predima znači: ubiti.
84. *Figaro* je lice iz Beaumarchaisove komedije. To je duhovit i okretan sluga, veliki splotkar. Nesmiljeno se ruga zloupotrebama režima.
85. *Louvel*. — Sedlar, ubojica vojvode du Berrvja, umro na stratištu (1783—1820).
86. *Adretska krčma*. — Popularna francuska melodrama u kojoj su glavne osobe dva robijaša.
87. *Rue de Jerusalem*. — Jeruzalemska ulica. Tamo je bila policija.
88. *Škole do govorništva*. — To jest do sedmoga razreda, u kojemu se učilo govorništvo.
89. *18. brumaire*. — Dan kad je Bonaparte na povratku iz Egipta oborio Direktorij (9. studenoga 1799.).

57. *Beaujon*. — Znameniti francuski bankar (1782.—1819.).
58. *Bicetre* (Bisetr). — Zatvor u Parizu.
59. *Greve* (Grev). — Na trgu de la Greve bilo je stratište.
60. *Ahe ... pecaire fermati. Souni la. Vedrem\ ... Jao¹*. Žalibože, zatvoren je. Ja sam tu. Vidjet ćemo sel...
61. *Tour d'Argent*. — Srebrna kula.
62. *La Souriciere*. — Mišolovka.
63. *D'Ancre*. — Maršalica d'Ancre i ostale osobe koje se iza nje spominju pogubljene su za vrijeme revolucije.
64. *Ouvrard*. — Francuski novčar i dobavljač oružja za vrijeme Republike i pod Carstvom (1770.—1846.).
65. *Pistole*. — Ova riječ spomenuta na prvom mjestu znači sobu u zatvoru, a na drugom stari platni novac, vrijedan otprilike 10 predratnih franaka.
66. *Elizabeta* je bila sestra Louisa XVI., koji je pogubljen za revolucije.
67. *Chevreuse* (duc de). — Vojvoda od Chevreusea, jedan od najuglednijih ljudi svoga vremena (1646.—1712.).
68. *Palimpsest*. — Pergament s kojega je stari rukopis izbrisan i napisano nešto drugo.
69. *Dorine*. — Okretna sluškinja u Moliereovoj komediji.
70. *Regentstvo, Regence*. — To je vlada za vrijeme malodobnosti odsutnosti nekoga vladara. Ime »regentstvo« daje se u Francuskoj naročito vladi Filipa Orleanskoga za vrijeme malodobnosti Louisa XV (1715.—1723.). To je s političkog gledišta bila reakcija protiv apsolutističke vladavine Louisa XIV, s čudorednoga stanovišta pogoršanje javnoga nemorala.
71. *Ad hoc*. — Lat. znači: k tomu, za tu priliku.
72. *Od godine XII*. — Francuzi su godinu 1789., kad je kod njih buknuła revolucija, smatrali početkom nove ere, od koje su počeli brojiti godine. Prema tome godina XII. jest 1801. godina.
73. *Ibikus*. — Grčki lirski pjesnik. Često se spominju »Ibikusovi ždralovi« kao aluzija na jato ždralova koji su letjeli nad šumom u trenutku kad je pjesnik Ibikus ubijen od razbojnika. Neko je vrijeme iza toga jedan od *ubojica, prisustvujući* kod Olimpijskih igara i videći kako leti jato ždralova, neoprezno povikao: »Eno Ibikusovih svjedoka.« Ove su riječi izazvale otkriće zločina. — »Ibikusovi ždralovi« postali su poslovični da karakteriziraju iznenadne svjedoke koji

